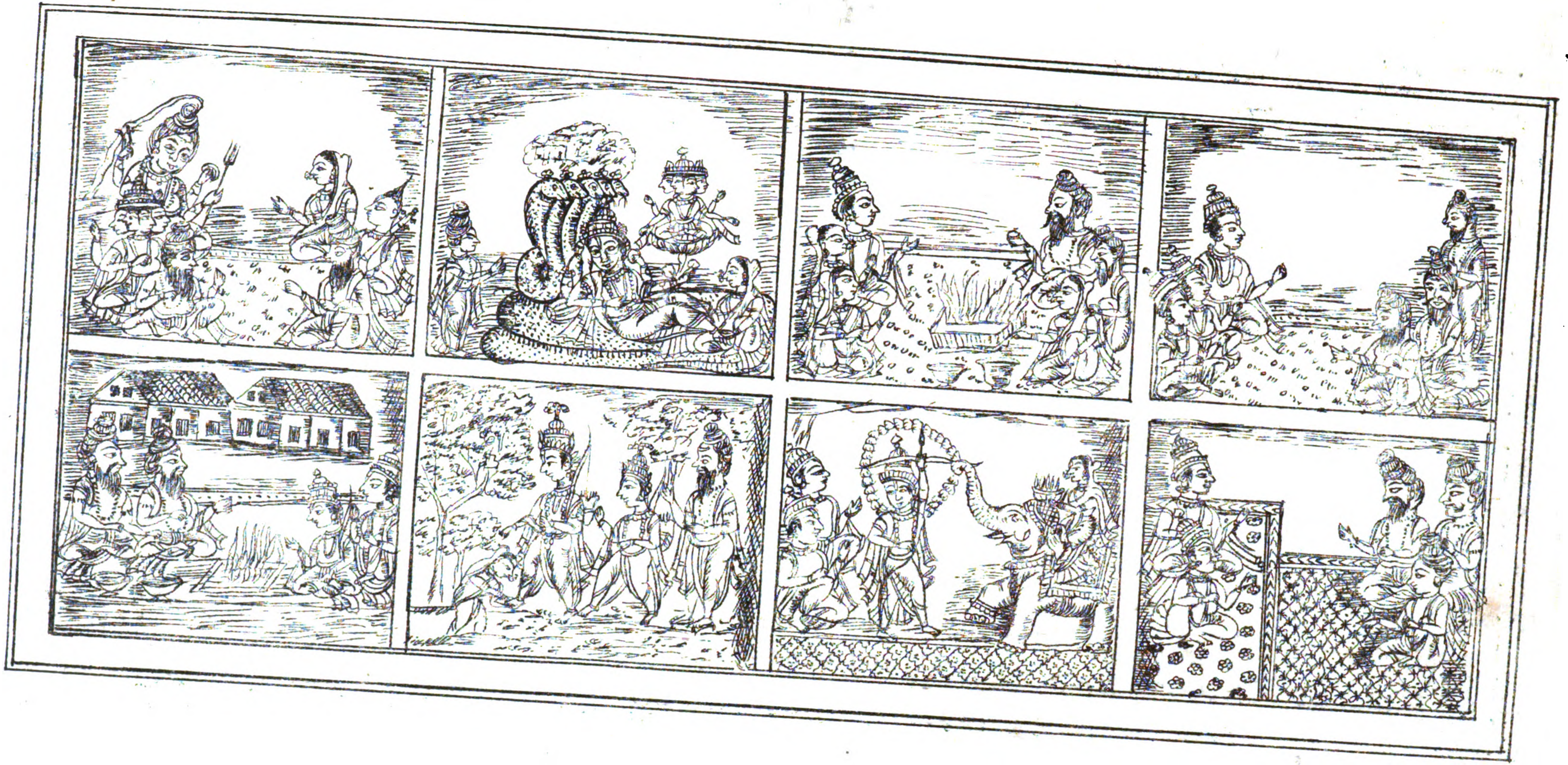
॥ अथ श्रीमदध्यात्मरामायण प्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीरामचंद्रायनमः ॥ बिसेनवंशजलधौपूर्णःशीतकरोपरः प्रजाल्हादकरोविष्णुभूँषण*ःकौस्तुभोपरः ॥ १ ॥ नाम्नाहिम्मति वर्माभूद्धैर्येणहिमवानिव रूपेणजितकंदर्पःक्षमायांक्षमयासमः ॥ २ ॥ पराक्रमेऽर्जुनःसाक्षात्तेजसाभानुमानिव भूपानांभ्रष्टराज्यानांपुनाराज्य प्रदायकः ॥ ३ ॥ यंदृष्ट्वाऽर्थिसमूहस्यजातेयंनिश्चितामतिः हित्वापशुत्वंस्त्रीत्वंचकामधुग्भूमिमागता ॥ ४ ॥ तस्माज्जातोरामदत्तश्चंद्राच्चंद्रइवापरः मित्राणांचरिपूणांचमाँ*नदःप्रथितःप्रभुः ॥ ५ ॥ आसमुद्रंक्षमादेवीयत्कीर्त्याधवलीकृता हिमाचलेनसमतांनीताःसप्तापिचाचलाः ॥ ६ ॥ यद्दानांबुप्र वाहेणमेघोदस्यानपेक्षकाः कृषीवलाःप्रतिदिशंप्रहृष्यंतिदिनेदिने ॥ ७ ॥ तेनश्रीरामभक्तेनसर्वविद्याप्रजानता शृंगवेरपुरेशेनरिपुकक्षदवाग्निना

अप्रमेयत्रयातीतनिर्मलज्ञानमूर्त्तये ॥ मनोगिरांविदूरायदक्षिणामूर्त्तयेनमः ॥ १ ॥

॥ ८ ॥ अर्थिनांकल्पवृक्षेणविद्वज्जनसभासदा भट्टनागेशशिष्येणबध्यतेरामवर्मणा ॥ ९ ॥ प्रणम्यजानकीजानिरामंकामातिसुंदरं चापबा णधरंदेवंमायामानुषविग्रहं ॥ १० ॥ सेतुःपरोपकृतयेऽध्यात्मरामायणांबुधौ सुशब्दमणिभिःश्लक्ष्णैःप्रीयतांतेनराघवः ॥ ११ ॥ श्रीमतावा ल्मीकिनालोकोद्धारायचकृतेरामचरित्रवर्णनरूपेरामायणाख्यकाव्येभगवतोलीलावतारस्यरावणादीनांदृढमनुष्यत्वबुद्धयेनटवदात्मस्वरूप गोपनेनव्यवहरतःस्वरूपंवाल्मीकिनागुप्तमेवतत्रतत्रनिरूपितं तदेतत्परमदयालुर्भगवान्साक्षाद्वेदव्यासोलोकानांस्फुटंबोधयितुंनारदब्रह्मसंवा दरूपेणब्रह्मांडपुराणेऽध्यात्मरामायणसंहितांचक्रे तस्याश्चवाल्मीकिसूचितार्थज्ञापकत्वंबोधयितुंवाल्मीकिरामायणवदेवकांडसर्गोपेतां कृतवान् तांयथामतिस्वमतिदोषशुद्धयेव्याचक्ष्महे तामेतांसंहितांनैमिषेऽरण्येनैमिषीयानृषीनृश्रावयतिस्मसूतइत्याह अप्रमेयेति अप्रमेय त्रयंमायाजीवेश्वररूपंतदतीतस्ततोऽधिकश्चासौनिर्मलंयज्ज्ञानंतन्मूर्तिस्तत्स्वरूपस्तस्मैनमःमनइति वाङ्मनसामगोचरायेत्यर्थः ॥ १ ॥

* अत्रविष्णुभूषणत्वेनपरमभक्ततयासदाभगवद्धृदयारूढताऽस्यध्वनिता * मानदोमानदातामानखंडकश्च

कदाचिदिति योगीयोगपक्वकषायतयाविदितवेदितव्यः तादृशस्यपर्यटनंविफलंतत्राह परेति परेषांतत्तल्लोकवासिनांधर्मज्ञानाद्युपदेशेनयोऽनुग्रहस्तदिच्छयेत्यर्थः सत्यलोकंब्रह्मलोकं ॥ २ ॥ तत्रसत्यलोके मुनिपुंगवोनारदउच्यमानगुणंचतुर्मुखंदृष्ट्वातुष्टावेतिअग्रिमतृतीयश्लोकस्थेनसंबंधः मूर्तिमद्भिर्गृहीतविग्रहैः छंदोभिर्वेदैःपरितोवेष्टितं तत्तद्वेदाध्येतृमुखसंमुखेतत्तद्वेदमूर्त्यवस्थानादितिभावः बालार्कप्रभयाबालार्कसदृश्यास्वप्रभया ॥ ३ ॥ सर्वार्थगोचरज्ञानंअतीतानागतवर्त्तमानरूपायेसर्वेऽर्थास्तद्विषयज्ञानयुक्तं बहुव्रीहिसमासः अतएवतत्तज्ज्ञानरूपयासरस्वत्याख्यशक्त्यायुक्तं ॥ ४ ॥ जगन्नाथंजगत्स्रष्टारं भक्ताभीष्टफलप्रदत्वेनप्रश्नयोग्यतासूचनं ॥ ५ ॥ स्वयंभूरित्यनेनानावृतज्ञान

सूतउवाच कदाचिन्नारदोयोगीपरानुग्रहवांछया॥ पर्यटन्सकलाँल्लोकान्सत्यलोकमुपागमत् ॥ २ ॥ तत्र दृष्ट्वामूर्तिमद्भिश्छंदोभिःपरिवेष्टितं ॥ बालार्कप्रभयासम्यक्भासयंतंसभागृहं॥ ३ ॥ मार्कंडेयादिमुनिभिःस्तूयमानंमुहुर्मुहुः॥ सर्वार्थगोचरज्ञानंसरस्वत्यासमन्वितं ॥ ४ ॥ चतुर्मुखंजगन्नाथंभक्ताभीष्टफलप्रदं ॥ प्रणम्य दंडवद्भक्त्यातुष्टावमुनिपुंगवः ॥५॥ संतुष्टस्तंमुनिंप्राहस्वयंभूर्वैष्णवोत्तमं ॥ किंप्रष्टुकामस्त्वमसितद्वदिष्यामिते मुने॥ ६ ॥इत्याकर्ण्यवचस्तस्यमुनिर्ब्रह्माणमब्रवीत् ॥ त्वत्तःश्रुतंमयासर्वंपूर्वमेवशुभाशुभं ॥ ७ ॥इदानीमेकमेवास्तिश्रोतव्यंसुरसत्तम ॥ तद्रहस्यमपिब्रूहियदितेऽनुग्रहोमयि ॥ ८ ॥ प्राप्तेकलियुगेघोरेनराःपुण्यविवर्जिताः॥ दुराचाररताःसर्वेसत्यवार्त्तापराङ्मुखाः॥ ९ ॥

त्वंसूचितं वैष्णवोत्तमं सर्वभूतेषुयःपश्येद्भगवद्भावमात्मनः भूतानिभगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमइत्युक्तलक्षणं तत्पृष्टंवस्त्वित्यर्थः ॥ ६ ॥ शुभं विहितं अशुभंनिषिद्धं ॥ ७ ॥ एकमेवपुण्यहीनानांपरलोकप्राप्त्युपायरूपं तद्रहस्यमपिमत्पृष्टंब्रूहि अनुग्रहःपरोपकारकरणजपुण्येनायंपूज्यतामित्येवंरूपादयायदिमयीत्यर्थः ॥ ८ ॥ दुराचाररताःनिषिद्धकर्मनिरताः तस्यैवप्रपंचः सत्यवार्त्तेति नानृतंवदेदितिनिषिद्धानृतभाषणशीलाइतियावत् ॥ ९ ॥

॥१०॥सर्वपापस्यमूलकारणमाह देहात्मदृष्टयइति देहेएवात्मदृष्टिर्येषांतेइत्यर्थः एवंचदेहनाशेनात्मनाशात्पापपुण्यफलभोक्तुरभावात्तथादृ
ष्टीनांविहिताकरणनिषिद्धकरणयोःप्रवृत्तिरितिभावः स्थूलोऽहंगौरोऽहमितिप्रतीतिस्तुशुक्तौरजतप्रतीतिवद्भ्रमइतितत्त्वं देहस्यपरिणामित्वंतुप्र
तिक्षणोपचयापचयाभ्यांप्रत्यक्षसिद्धमात्मनोऽविनाशित्वंतुअविनाशीवारेयमात्मेतिश्रुतिसिद्धं अतएवनास्तिकानास्तिपरलोकइतिबुद्धिमंतः
पशुबुद्धयःआहारविहारमात्रपराविधिनिषेधानभिज्ञाश्चेत्यर्थः स्त्रीदेवाःस्त्रीजिताइत्यर्थः तेषामन्नस्याभोज्यत्वंचस्मृतिषूक्तं कामकिंकराःका
म्यकर्ममात्रपराः॥११॥ लोभरूपग्रहेणभूतादिनाग्रस्ताः वेदविक्रयजीविनःभृतकाध्यापकाः धनार्जनफलकतयाभ्यस्तायाविद्यातन्मदेनतद्ग

परापवादनिरताःपरद्रव्याभिलाषिणः ॥ परस्त्रीसक्तमनसःपरहिंसापरायणाः ॥ १० ॥ देहात्मदृष्टयोमूढानास्ति
काःपशुबुद्धयः॥ मातापितृकृतद्वेषाःस्त्रीदेवाःकामकिंकराः ॥ ११ ॥ विप्रालोभग्रहग्रस्तावेदविक्रयजीविनः ॥
धनार्जनार्थमभ्यस्तविद्यामदविमोहिताः॥ १२॥ त्यक्तस्वजातिकर्माणःप्रायशःपरवंचकाः ॥ क्षत्रियाश्चतथा
वैश्याःस्वधर्मत्यागशीलिनः ॥ १३ ॥ तद्वच्छूद्राश्चयेकेचिद्ब्राह्मणाचारतत्पराः॥ स्त्रियश्चप्रायशोभ्रष्टाभर्त्रवज्ञान
निर्भयाः॥ १४॥ श्वशुरद्रोहकारिण्योभविष्यंतिनसंशयः॥ एतेषांनष्टबुद्धीनांपरलोकःकथंभवेत्॥ १५ ॥ इति
चिंताकुलंचित्तंजायतेममसंततं॥ लघूपायेनयेनैषांपरलोकगतिर्भवेत् ॥ १६॥

र्वेणविमोहिताःइतरावज्ञाशीलाः ॥ १२ ॥ त्यक्तेति अत्रविप्राइत्यनुवर्त्तते त्यक्तंस्वजातिकर्मब्राह्मणजात्युचितंकर्माध्ययनादियैरतःपरवंच
काः परवंचनायैवधर्मानुष्ठानवंतः क्षत्रियादयोऽप्येवमेवेत्याह क्षत्रियाइति स्वधर्मत्यागरूपंशीलंयेषांनतुकदाचिदपिधर्मशीलाइत्यर्थः ॥
॥ १३ ॥ ब्राह्मणाचारतत्पराइत्यनेनधर्मसंकरोदर्शितः स्त्रियश्चेत्यनेनवर्णसंकरोदर्शितः भर्त्तुरवज्ञानेनिर्भयानिःशंकाः भर्तृवज्ञानेतिपाठेवष्टि
भागुरिरित्यनेनावस्यादेरकारस्यलोपः ॥ १४ ॥ १५ ॥ परलोकगतिःभूर्लोकगतिः भूर्लोकोर्ध्वभुवर्लोकांतगमनं तच्चदुराचारादिजानर्थनि
वृत्तिंविनाचित्तशोधकसकलधर्मंविनाचदुष्प्रापमितिभावः ॥ १६ ॥

नन्वीदृशोपायज्ञानंममकथंस्यादितिचेत्तत्राह सर्ववेत्तीति यतोभवान्सर्वज्ञइतिभावः ऋषेर्नारदस्यवाक्यमाकर्ण्यांबुजासनोब्रह्माप्रत्युवाचेति ॥ १७ ॥ साधुसर्वजनहितंयतःपृष्टमतःसादरंवक्ष्ये तदुत्तरमितिशेषः तच्छृणु तदेवाह पुरेति त्रिपुरहंतारंशिवं भक्तवत्सलेत्यनेनपार्वतीप्रश्नोऽपिस्वभक्तसकलजनकरुणयातदुद्धारार्थमितिसूचितं ॥ १८ ॥ गूढंस्वातिरिक्ताज्ञातंवक्ष्यमाणंवस्तुव्याख्यातवान् कथितवानित्यर्थः ॥ १९ ॥ तत्किंतत्राह पुराणोत्तममिति पुराणमनादितच्चतदुत्तमंच श्रवणेनसर्वधर्मजनकत्वाच्चित्तशुद्धिद्वारातत्त्वज्ञानकरत्वाच्चेतिभावः अध्यात्मरा

तमुपायमुपाख्याहिसर्ववेत्तियतोभवान् ॥ इत्यृषेर्वाक्यमाकर्ण्यप्रत्युवाचांबुजासनः ॥ १७ ॥ साधुपृष्टंत्वयासाधोवक्ष्येतच्छृणुसादरं ॥ पुरात्रिपुरहंतारंपार्वतीभक्तवत्सला ॥ १८ ॥ श्रीरामतत्त्वंजिज्ञासुःपप्रच्छविनयान्विता ॥ प्रियायैगिरिशस्तस्यैगूढंव्याख्यातवान्स्वयं ॥ १९ ॥ पुराणोत्तममध्यात्मरामायणमितिस्मृतं ॥ तत्पार्वतीजगद्धात्रीपूजयित्वादिवानिशं ॥ २० ॥ आलोचयंतीस्वानंदमग्नातिष्ठतिसांप्रतं ॥ प्रचरिष्यतितल्लोकेप्राण्यदृष्टवशाद्यदा ॥ २१ ॥ तस्याध्ययनमात्रेणजनायास्यंतिसद्गतिं ॥ तावद्विजृंभतेपापंब्रह्महत्यापुरःसरं ॥ २२ ॥ यावज्जगतिनाध्यात्मरामायणमुदेष्यति ॥ तावत्कलिमहोत्साहोनिःशंकंसंप्रवर्त्तते ॥ २३ ॥

मायणमित्यन्वर्थंग्रंथनाम आत्मनीत्यध्यात्मंआत्मनिचित्तेंऽतर्यामितयावर्त्तमानोयोरामोरमंतेयोगिनोऽत्रेतिव्युत्पत्त्याऽंतर्यामीतस्यायनंचित्तशुद्धिद्वाराप्रापकंतत्प्रतिपादकत्वादितितदध्यात्मरामायणं उत्तरश्लोकस्थेआलोचनेइदमेवकर्म ॥ २० ॥ स्वानंदमग्नास्वस्वरूपानंदमग्नातिष्ठतीतियत्तत्सांप्रतंयुक्तं एतदालोचनेनस्वस्वरूपानंदस्यजगदंतर्यामिरूपस्यसम्यग्भानादितिभावः ॥ २१ ॥ २२ ॥ अध्यात्मकेतिष्ठतियःपरात्मारामोय्यतेयत्रहितत्त्वविज्ञैःअतोऽभिधानंकथितंभवान्यैअध्यात्मरामायणमस्यमेन मेनभवेन मःशिवश्चंद्रमावेधाइत्यभिधानात् संप्रवर्त्ततेजनेष्वितिशेषः ॥ २३ ॥

निर्भयाःसंचरिष्यंति सर्वेषांपापग्रस्तत्वात्कलावितिभावः ॥ २४ ॥ शास्त्राणिन्यायादीनि विवदंतेविवादंकुर्वंते आत्मविषयेइत्यर्थः कर्त्ताभो क्ताज्ञानाश्रयआत्मापरस्परंभिन्नइतिकाणादागौतमाश्च षोडशादिपदार्थानांपरस्परमात्मनिभेदज्ञानान्मुक्तिरित्यादिच ज्ञानस्वरूपाअनेकेजी वास्तेषांप्रकृत्यादिभ्योभेदज्ञानान्मोक्षइतिसांख्यादयः एकएवचेतनउपाधिभेदान्नानात्वंप्राप्तस्तत्त्वमस्यादिवाक्यजश्रवणमनननिदिध्यास नैर्ब्रह्मैवाहमितिज्ञानादुपाधिविलयेस्वस्वरूपेणावस्थानमेवमोक्षइत्युपनिषत्सिद्धांतोऽध्यात्मरामायणोदयेस्फुटोभविष्यतीतितत्तच्छास्त्रवासना

यावज्जगतिनाध्यात्मरामायणमुदेष्यति ॥ तावद्यमभटाःशूराःसंचरिष्यंतिनिर्भयाः ॥ २४ ॥ यावज्जगतिना ध्यात्मरामायणमुदेष्यति ॥ तावत्सर्वाणिशास्त्राणिविवदंतेपरस्परं ॥ २५ ॥ तावत्स्वरूपंरामस्यदुर्बोधंमहताम पि ॥ यावज्जगतिनाध्यात्मरामायणमुदेष्यति ॥ २६ ॥ अध्यात्मरामायणसंकीर्त्तनश्रवणादिजं ॥ फलंवक्तुंनश क्नोमिकार्त्स्न्येनमुनिसत्तम ॥ २७ ॥ तथाऽपितस्यमाहात्म्यंवक्ष्येकिंचित्तवानघ ॥ शृणुचित्तंसमाधायशिवेनो क्तंपुरामम ॥ २८ ॥ अध्यात्मरामायणतःश्लोकंश्लोकार्धमेववा ॥ यःपठेद्भक्तिसंयुक्तःसपापान्मुच्यतेक्षणात् ॥ ॥ २९ ॥ यस्तुप्रत्यहमध्यात्मरामायणमनन्यधीः ॥ यथाशक्तिवदेद्भक्त्यासजीवन्मुक्तउच्यते ॥ ३० ॥ योभक्त्याऽ र्चयतेऽध्यात्मरामायणमतंद्रितः ॥ दिनेदिनेऽश्वमेधस्यफलंतस्यभवेन्मुने ॥ ३१ ॥

जन्योवादोलयमेष्यतीतिभावः ॥ २५ ॥ रामस्यस्वरूपंसच्चिदानंदाद्वयब्रह्मस्वरूपंमहतामपिशास्त्रज्ञानामपिदुर्बोधंभवतीतिशेषः ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अध्यात्मरामायणतः सार्वविभक्तिकःषष्ठ्यंतात्तसिः ॥२९॥ जीवन्मुक्तइति तल्लक्षणंचदुःखेष्वनुद्विग्नमनाःसुखेषुविगतस्पृहः वीतरागभयक्रोधःस्थितधीर्मुनिरुच्यतेइत्यादिनागीतायां उक्तंचवासिष्ठेऽपि निद्रादौजागरस्यांतेयोभावउपजायते तंभावंभावयन्रामजीव न्मुक्तःसदाभवेत् ॥ ३०॥३१॥

अनादरात् यदृच्छयापि नतुपुराणश्रवणविध्युक्तनियमेनेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अधीतेष्विति सांगवेदाध्ययनेशास्त्रार्थाध्ययनेचयत्पुण्यंदुर्लभंतत्फलंतस्याध्यात्मरामायणपुस्तकदातुर्भवेदित्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ जागरितःकृतजागरणः ॥ ३८ ॥

यदृच्छयाऽपियोध्यात्मरामायणमनादरात् ॥ अन्यतःश्रृणुयान्मर्त्यःसोऽपिमुच्येतपातकात् ॥३२॥ नमस्करोति योऽध्यात्मरामायणमदूरतः ॥ सर्वदेवार्चनफलंसप्राप्नोतिनसंशयः ॥ ३३ ॥ लिखित्वापुस्तकेऽध्यात्मरामायणमशेषतः ॥ योदद्याद्रामभक्तेभ्यस्तस्यपुण्यफलंश्रृणु ॥ ३४ ॥ अधीतेषुचवेदेषुशास्त्रेषुव्याकृतेषुच ॥ यत्फलंदुर्लभंलोकेतत्फलंतस्यसंभवेत् ॥ ३५ ॥ एकादशीदिनेऽध्यात्मरामायणमुपोषितः ॥ योरामभक्तःसदसिव्याकरोति नरोत्तमः ॥ तस्यपुण्यफलंवक्ष्येश्रृणुवैष्णवसत्तम ॥ ३६ ॥ प्रत्यक्षरंतुगायत्रीपुरश्चर्याफलंभवेत् ॥ उपवासव्रतं कृत्वाश्रीरामनवमीदिने ॥ ३७ ॥ रात्रौजागरितोऽध्यात्मरामायणमनन्यधीः ॥ यःपठेच्छृणुयाद्वाऽपितस्यपुण्यं वदाम्यहं ॥ ३८ ॥ कुरुक्षेत्रादिनिखिलपुण्यतीर्थेष्वनेकशः ॥ आत्मतुल्यंधनंसूर्यग्रहणेसर्वतोमुखे ॥ ३९ ॥ विप्रेभ्योव्यासतुल्येभ्योदत्वायत्फलमश्नुते ॥ तत्फलंसंभवेत्तस्यसत्यंसत्यंनसंशयः ॥ ४० ॥ योगायतेमुदाऽध्यात्मरामायणमहर्निशं ॥ आज्ञांतस्यप्रतीक्षंतेदेवाइंद्रपुरोगमाः ॥ ४१ ॥ पठन्प्रत्यहमध्यात्मरामायणमनुव्रतः ॥ यद्यत्करोतितत्कर्मततःकोटिगुणंभवेत् ॥ ४२ ॥

आत्मतुल्यंधनंअतिप्रियंवस्त्वित्यर्थः सर्वतोमुखेजलेस्थितइतिशेषः पुष्करंसर्वतोमुखमितिजलपर्यायेष्वभिधानात् ॥ ३९ ॥ व्यासतुल्येभ्यइत्यनेनदेशप्रदेयवस्तुकालसंप्रदानविशेषाणांपुण्यातिशयजनकत्वंसूचितं ॥ ४० ॥ गायतेइतिपाठेतङार्षः योगायतिमुदेतिपाठस्तुयुक्तएव ॥ ४१ ॥ अनुव्रतःतत्परः ततःस्वभावक्रियमाणकर्मणः ॥ ४२ ॥

तत्राध्यात्मरामायणमध्ये सुसमाहितःस्थिरचित्तः ॥ ४३ ॥ प्रतिमांतिकेप्रतिमासमीपे ॥ ४४ ॥ यस्तुलस्यादिसन्निधौरामहृदयंपठन्प्रकुर्वी
तप्रदक्षिणादीतिशेषः सप्रत्यक्षरंप्रत्यक्षरोच्चारणंब्रह्महत्यांतज्जन्यंपापंनिवर्त्तयेत् आत्मनःश्रोतुश्चेतिशेषः ॥ ४५ ॥ अहंब्रह्मा ॥ ४६ ॥ यद्राम

तत्रश्रीरामहृदयंयःपठेत्सुसमाहितः ॥ सब्रह्मघ्नोऽपिपूतात्मात्रिभिरेवदिनैर्भवेत् ॥ ४३ ॥ श्रीरामहृदयंयस्तुहनू
मत्प्रतिमांतिके ॥ त्रिःपठेत्प्रत्यहंमौनीससर्वेप्सितभाग्भवेत् ॥ ४४ ॥ पठन्श्रीरामहृदयंतुलस्यश्वत्थयोर्यदि ॥
प्रत्यक्षरंप्रकुर्वीतब्रह्महत्यांनिवर्त्तयेत् ॥ ४५ ॥ श्रीरामगीतामाहात्म्यंकृत्स्नंजानातिशंकरः ॥ तदर्धंगिरिजावेत्ति
तदर्धंवेद्म्यहंमुने ॥ ४६ ॥ तत्तेकिंचित्प्रवक्ष्यामिकृत्स्नंवक्तुंनशक्यते ॥ यज्ज्ञात्वातत्क्षणाल्लोकश्चित्तशुद्धिमवा
प्नुयात् ॥ ४७ ॥ श्रीरामगीतायत्पापंननाशयतिनारद ॥ तन्ननश्यतितीर्थादौलोकेक्वापिकदाचन ॥ तन्नपश्याम्य
हंलोकेमार्गमाणोऽपिसर्वदा ॥ ४८ ॥ रामेणोपनिषत्सिंधुमुन्मथ्योत्पादितांमुदा ॥ लक्ष्मणायार्पितांगीतासुधांपी
त्वाऽमरोभवेत् ॥ ४९ ॥ जमदग्निसुतःपूर्वंकार्त्तवीर्यवधेच्छया ॥ धनुर्विद्यामभ्यसितुंमहेशस्यांतिकेवसन् ॥ ५० ॥
अधीयमानांपार्वत्यारामगीतांप्रयत्नतः ॥ श्रुत्वागृहीत्वाऽशुपठन्नारायणकलामगात् ॥ ५१ ॥ ब्रह्महत्यादिपापा
नांनिष्कृतिंयदिवांछति ॥ रामगीतांमासमात्रंपठित्वामुच्यतेनरः ॥ ५२ ॥

गीतामाहात्म्यं ॥ ४७ ॥ रामगीतापठ्यमानाइतिशेषः कदाचनरविग्रहाविकालेऽपिस्नानादिनेतिशेषः मार्गमाणःअन्वेषयन्नपितद्रामगीतातु
ल्यतयापापनाशकंवस्तुरामगीतातिरिक्तंनपश्यामीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ गीतासुधामितिरूपकंअमृतरूपांगीतामित्यर्थः अमरस्तत्तुल्यः ॥ ४९ ॥
कार्त्तवीर्यःसहस्रबाहुरर्जुनः ॥ ५० ॥ श्रवणोत्तरंग्रहणं नारायणकलांनारायणरूपत्वं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

दुष्प्रतिग्रहेति दुष्प्रतिग्रहाः तिलधेनुर्गजोवाजीप्रेतान्नमजिनंमणिः सुरभिःसूयमानाचघोराःसप्तप्रतिग्रहाइत्यादिस्मृत्युक्ताः मणिःशालग्रामः सू यमानासुरभिःउभयतोमुखी दुर्भोज्यंनिषिद्धभक्षणं दुरालापोऽनृतभाषणादि ॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥ तद्दानादिअनंतफलंलभेत् अनंत फलंदानादिफलंतदध्ययनमात्रेणभवेदित्यर्थः॥५८॥श्रुतिर्वेदःस्मृतिर्मन्वादिप्रणीता पुराणानिपाद्मादीन्यष्टादश इतिहासोभारतादिः आगमाः

दुष्प्रतिग्रहदुर्भोज्यदुरालापादिसंभवं ॥ पापंयत्तत्कीर्तनेनरामगीताविनाशयेत् ॥ ५३ ॥ शालग्रामशिलाग्रेचतु लस्यश्वत्थसन्निधौ ॥ यतीनांपुरतस्तद्वद्रामगीतांपठेत्तुयः ॥ ५४ ॥ सतत्फलमवाप्नोतियद्वाचोऽपिनगोचरं ॥ रामगीतांपठन्भक्त्यायःश्राद्धेभोजयेद्द्विजान् ॥ ५५ ॥ तस्यतेपितरःसर्वेयांतिविष्णोःपरंपदं ॥ एकादश्यांनिराहा रोनियतोद्वादशीदिने ॥ ५६ ॥ स्थित्वागस्त्यतरोर्मूलेरामगीतांपठेत्तुयः ॥ सएवराघवःसाक्षात्सर्वदेवैश्चपूज्यते ॥ ॥ ५७ ॥ विनादानंविनाध्यानंविनातीर्थावगाहनं ॥ रामगीतांनरोधीत्यतदनंतफलंलभेत् ॥ ५८ ॥ बहुनाकिमि होक्तेनशृणुनारदतत्त्वतः ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासागमशतानिच ॥ अर्हंतिनाल्पामध्यात्मरामायणकलामपि ॥ ५९ ॥ अध्यात्मरामचरितस्यमुनीश्वरायमाहात्म्यमेतदुदितंकमलासनेन ॥ यःश्रद्धयापठतिवाशृणुयात्सम र्त्यःप्राप्नोतिविष्णुपदवींसुरपूज्यमानः ॥ ६० ॥ इ०ब्रह्मांडपु०उत्तरखंडेअध्या०बालकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥

पंचरात्रादयः अध्यात्मरामायणस्यतदध्ययनस्यकलांषोडशांशमपिनार्हंति तदध्ययनानीत्यर्थः सर्वाध्ययनफलत्वादस्येतिभावः ॥ ५९ ॥ पठतीत्यत्रउक्तमाहात्म्याध्यायःकर्म ॥ ६०॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्य श्रीरामवर्मणःकृतौअध्यात्मरामायणेसेतौबालकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥

शिवपार्वतीसंवादरूपंअध्यात्मरामायणंवक्तुंभगवान्व्यासोनिर्विघ्नार्थंभगवत्स्मरणरूपमंगलमाचरति यइति पृथ्व्यायोदुष्टराक्षसा दिज नितोभ रोभारस्तस्यवारणायेत्यर्थः परित्राणायसाधूनांविनाशायचदुष्कृतां धर्मसंस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगेइ तिभगवदुक्तेः दिविजैर्देवैःरावणपी डितैःसंप्रार्थितःसन् चिन्मयोऽपिचिद्रूपोऽपिअव्ययोऽपिपृथ्वीतलेरविकुलेमायामनुष्यःसंजातः तत्रदेवप्रार्थनयाऽयमवतारइत्यर्थोवाल्मीकी येबालकांडेपंचदशषोडशसर्गयोःस्पष्टएव अव्ययस्यचिन्मयस्यचकथंजन्मजातस्यचकथंअव्ययत्वमुत्पन्नभावस्यनाशावश्यंभावादतउक्तं

यःपृथ्वीभरवारणायदिविजैःसंप्रार्थितश्चिन्मयःसंजातःपृथिवीतलेरविकुलेमायामनुष्योऽव्ययः ॥
निश्चक्रंहतराक्षसःपुनरगाद्ब्रह्मत्वमाद्यंस्थिरांकीर्त्तिपापहरांविधायजगतांतंजानकीशंभजे ॥ १ ॥

मायेति मायानामसत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वाच्यासत्त्वरजस्तमोगुणाघटितघटनासामर्थ्यवतीकाचिदीश्वरशक्तिः देवात्मशक्तिस्वगुणैर्निगूढामिति श्रुतेः दैवीह्येषागुणमयीममामायादुरत्ययेतिगीतोक्तेश्च एवंचिन्मयस्याघटितोऽपिमनुष्यभावोजन्मव्यवहारश्चमायाकृतइतिभावः तदुक्तंराम तापनीयोपनिषदि चिन्मयस्याद्वितीयस्यनिष्कलस्याशरीरिणः उपासकानांकार्यार्थंब्रह्मणोरूपकल्पनेति निश्चक्रंनिरवशेषंयथातथाहतराक्ष सःजगतांपापहरांस्थिरांकीर्तिविधायलोकेस्थापयित्वापुनराद्यंब्रह्मत्वंनिरुपाधिब्रह्मरूपममात् ॥ १ ॥

रामस्योक्तंब्रह्मत्वंलक्षणैर्द्रढयति विश्वेति विश्वस्यसंसारस्योत्पत्तिलयादिषुएकंहेतुं यतोवाइमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंति यत्प्रयं त्यभिसंविशंतीतिश्रुतेः प्रयंतियत्रलीनानिभवंतीत्यर्थः अनेननिमित्तकारणत्वसमानाधिकरणंजगदुपादानकारणत्वंब्रह्मलक्षणंसूचितं एकमि त्यसहायार्थकंतेननिमित्तकारणाभेदःसूचितः ननुमिथ्याभूतकार्यनिरूपितकारणत्वस्यापिमिथ्यात्वाद्ब्रह्मणासंबंधाभावात्कथमस्यलक्षणत्व मतआह मायाश्रयमिति मायाश्रयत्वात्तत्कृतमिदमस्यकारणत्वमित्यर्थः मायिकेनकारणत्वेनमायिकएवब्रह्मणःसंबंधइतिभावः तदुक्तंश्रुतौ मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमिति ननुमायाश्रयत्वेजीवंप्रतिस्वस्वरूपमिवस्वंप्रत्यपिएनंमायाआवृणुयात्तत्राह विगतमायमिति विग

विश्वोद्भवस्थितिलयादिषुहेतुमेकंमायाश्रयंविगतमायमचिंत्यमूर्तिं ॥ आनंदसांद्रममलंनिजबोधरूपंसीताप तिंविदिततत्त्वमहंनमामि ॥ २ ॥ पठंतियेनित्यमनन्यचेतसःश्रृण्वंतिचाध्यात्मिकसंज्ञितंशुभं ॥ रामायणंसर्व पुराणसंमतंनिर्धूतपापाहरिमेवयांतिते ॥ ३ ॥ अध्यात्मरामायणमेवनित्यंपठेद्यदीच्छेद्भवबंधमुक्तिं ॥ गवांसह स्रायुतकोटिदानात्फलंलभेद्यःश्रृणुयात्सनित्यं ॥ ४ ॥

तामायाआवरणशक्तिरूपायस्मात्तंएनंप्रतिस्वस्वरूपावरणशक्तिरहितासतीत्यर्थः अचिंत्यमूर्तिं यतोवाचोनिवर्ततेअप्राप्यमनसासहतिश्रुतेः एवंजगदुत्पत्त्यादिकारणत्वरूपंतटस्थलक्षणमुक्तं तेनरूपेणाज्ञेयत्वात् अथस्वरूपलक्षणमाह अमलंनिजबोधरूपमिति सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेति श्रुतेः इदमेवज्ञेयंरूपममलंउपाधिकृतदोषरहितं जीवस्तूपाधिकृतकर्तृत्वाद्यभिमानवानृतथानेश्वरइतिभावः निजंस्वाभाविकंबोधरूपमेवय स्यतं अनेनरूपांतरंसर्वंमायिकमितिसूचितं विदितंतत्त्वंज्ञानंस्वस्यबोधस्वरूपत्वंयेनतं तेनरामावतारेशोकक्रोधादिनटवन्नटनमात्रमितिसूचितं ॥ २ ॥ हरिमेव हरिसायुज्यमेव ॥ ३ ॥ यःश्रृणुयात्ससहस्रगुणितायुततद्गुणितकोटिसंख्यगोदानादधिकफलंलभेदित्यन्वयः ॥ ४ ॥

पुरारिगिरीति रामार्णवेतिचरूपके अध्यात्मरामगंगेति अध्यात्मरामशब्दोअध्यात्मरामायणपरस्तदेवगंगेति अनेनरूपकेणसर्वमहापातकादी नामपिनाशइतिसूचितं गंगायास्तन्नाशकत्वस्यसर्वश्रुतिस्मृतिसिद्धत्वात् ॥५॥ सकलमलहरंवस्तुविषयत्वाद्वाक्यस्यसकलमलहरत्वं आनंदकं दमितीशविशेषणं एतस्यैवानंदस्यमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेरस्यसर्वानंदमूलत्वेनानंदकंदत्वं ॥६॥ देवोद्योतनात् जगन्निवसत्यस्मिन्जगतिनिवस तीतिवाजगन्निवासस्तत्संबुद्धिः तेतुभ्यंनमःअस्तु यतस्त्वंसर्वात्मदृक्सर्वस्वरूपआत्मासर्वात्माब्रह्म सर्वंखल्विदंब्रह्मेतिश्रुतेः तमनिशमात्मरूपतया

पुरारिगिरिसंभूताश्रीरामार्णवसंगता ॥ अध्यात्मरामगंगेयंपुनातिभुवनत्रयं ॥५॥ कैलासाग्रेकदाचिद्रविश तविमलेमंदिरेरत्नपीठेसंविष्टंध्याननिष्ठंत्रिनयनमभयंसेवितंसिद्धसंघैः ॥ देवीवामांकसंस्थागिरिवरतनयापार्व तीभक्तिनम्राप्राहेदंदेवमीशंसकलमलहरंवाक्यमानंदकंदं॥६॥ पार्वत्युवाच नमोऽस्तुतेदेवजगन्निवासस र्वात्मदृक्त्वंपरमेश्वरोऽसि ॥ पृच्छामितत्त्वंपुरुषोत्तमस्यसनातनंत्वंचसनातनोऽसि ॥७॥ गोप्यंयदत्यंतमनन्य वाच्यंवदंतिभक्तेषुमहानुभावाः॥ तदप्यहोऽहंतवदेवभक्ताप्रियोऽसिमेत्वंवदयत्तुपृष्टं ॥८॥

पश्यतीतिसर्वात्मदृक् अतएवपरमेश्वरोऽसि अतःपुरुषोत्तमस्यसर्वेभ्यःपुरुषेभ्यउत्तमस्यतस्यैवब्रह्मणःसनातनंउपाधिरहितं सोपाधेरूपस्यज्ञानो त्तरंनाशान्नसनातनत्वं तत्त्वंपृच्छामि नन्वसनातनेनमयाकथंतद्वक्तुंशक्यमतआह त्वंचसनातनोऽसि त्वमपिसएवासीतित्वदज्ञातंनकिंचिदि तिभावः ॥ ७ ॥ अत्यंतगोप्यं इदंतुतेगुह्यतममितिगीतोक्तेः अनन्यवाच्यंभक्तान्येषुवक्तुमयोग्यं अहोतदपिभक्तेषुवदंतिअतोमेपृष्टंयत्तत्तुनि श्चयेनवद हेदेव यतोऽहंतवभक्ता ननुमद्भक्तात्वंकुतस्तत्राह यतस्त्वंमेप्रियोऽसि ॥ ८ ॥

ज्ञानमिति येनज्ञानेनजनास्तरंति पुनर्जन्मादिसंसारंनप्राप्नुवंतितत्सविज्ञानंज्ञानंब्रूहि विज्ञानंनिदिध्यासनपरिपाकजमपरोक्षज्ञानंतत्सहितंतत्फ लकमितियावत् ज्ञानंश्रवणमननजंपरोक्षंब्रह्मैव सर्वंब्रह्मैवाहमितिच तरतिशोकमात्मविदितिश्रुतेः तद्ब्रूहितज्जनकवाक्यंब्रूहीत्यर्थः तज्ज्ञानंनच वैराग्यंविनावैराग्यंचनभक्तिविनेत्यतआह अनुभक्तिवैराग्ययुक्तंचेति भक्तेःपश्चादनुभक्तिजायमानंयद्वैराग्यंतद्युक्तं तदुपायबोधकवाक्ययु क्तंचेत्यर्थः तथाचपातंजलसूत्रं दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णस्यवशीकारसंज्ञावैराग्यमिति अनुश्रवोवेदस्तद्बोधितःस्वर्गादिरानुश्रविकः भक्तिरी श्वरानुरागः तथामितंमितशब्दवत् विभास्वत्विशेषेणभास्वत् श्रुतिमात्रेणझटित्यर्थप्रत्यायकशब्दबोधजनकवाक्यंयुक्तियुतंब्रूहि यथायो

ज्ञानंसविज्ञानमथानुभक्तिवैराग्ययुक्तंचमितंविभास्वत् ॥ जानाम्यहंयोषिदपित्वदुक्तंयथातथाब्रूहितरंतिये न ॥ ९ ॥ पृच्छामिचान्यच्चपरंरहस्यंतदेवचाग्रेवदवारिजाक्ष ॥ श्रीरामचंद्रेखिललोकसारेभक्तिर्दृढानौर्भव तिप्रसिद्धा ॥ १० ॥ भक्तिःप्रसिद्धाभवमोक्षणायनान्यत्ततःसाधनमस्तिकिंचित् ॥ तथाऽपिहृत्संशयबंधनंमेवि भेत्तुमर्हस्यमलोक्तिभिस्त्वं ॥ ११ ॥ वदंतिरामंपरमेकमाद्यंनिरस्तमायागुणसंप्रवाहं ॥ भजंतिचाहर्निशमप्रम त्ताःपरंपदंयांतितथैवसिद्धाः ॥ १२ ॥

षिदप्यहंत्वदुक्तंजानामि ॥ ९ ॥ अग्रेप्रथमतःदृढाभक्तिःप्रसिद्धानौर्भवति भवसागरतरणायेतिशेषः ॥ १० ॥ तदेवाह भक्तिरिति ततोऽन्यत्सा धनंनास्ति अन्यद्धर्मादितत्साधनंभवमोक्षजनकतत्त्वज्ञानसाधनंनास्तीत्यर्थः सामुख्येतरापेक्षितत्वात् सापरानुरक्तिरीश्वरइतिभक्तिमी मांसाकृच्छांडिल्यसूत्राभ्यां इतरेणज्ञानेनस्वसाधनतयाऽपेक्षितत्वात्साभक्तिर्मुख्येत्याद्यःसूत्रार्थः भक्तिलक्षणपरंचद्वितीयसूत्रं हृत्संशयबं धनंहृद्गतसंशयविषयंरामस्यअनीश्वरत्वं ॥ ११ ॥ निरस्तस्त्यक्तोमायागुणकृतोरागद्वेषादिसंप्रवाहोयेनतं अप्रमत्ताःप्रमादोऽज्ञानंतद्रहिताः प्रमादंवैमृत्युमहंब्रवीमीतिसनत्सुजातीयोक्तेः तत्रहिमृत्युर्वैतमइतिश्रुतेर्मृत्युपदेनाज्ञानमितिबोध्यं तथैवतेनप्रकारेणभजनेनैवसिद्धास्तत्त्वज्ञाः संतःपरंपदंमोक्षंयांतीत्यर्थः ॥ १२ ॥

परमोऽपिरामः स्वाविद्ययामाययासंवृतमावृतमात्मसंज्ञंब्रह्मसंज्ञंआत्मानंस्वस्वरूपंनजानाति अतःपरेणब्रह्मणासंबोधितःपरात्माईश्वरस्तद्रू पंस्वंतत्त्वंवेदजानातीतिकेचिद्वदंति तथाचवाल्मीकीयेरावणवधानंतरंब्रह्मवाक्यं तमुवाचततोदेवःस्वयंभूरमितद्युतिः प्रगृह्यरुचिरंबाहुंस्मारय न्पूर्वदेहिकं भवान्नारायणःसाक्षाद्देवश्चक्रायुधःप्रभुरित्यादि उपदेशसाहस्र्यांभगवत्पादैरप्युक्तं ब्रह्मादाशरथेर्यद्वदुक्त्यैवापानुदत्तमः त स्यविष्णुत्वसंबोधेनयत्नांतरमास्थितइति ॥ १३ ॥ सीताकृतेसीतानिमित्तंविलापःसचारण्यककांडकिष्किंधादौवाल्मीकीयेस्पष्टएव के

वदंतिकेचित्परमोऽपिरामःस्वाविद्ययासंवृतमात्मसंज्ञं ॥ जानातिनात्मानमतःपरेणसंबोधितोवेदपरात्मतत्त्वं ॥ ॥ १३ ॥ यदिस्मजानातिकुतोविलापःसीताकृतेऽनेनकृतःपरेण ॥ जानातिनैवंयदिकेनसेव्यःसमोहिसर्वैरपि जीवजातैः ॥ १४ ॥ अत्रोत्तरंकिंविदितंभवद्भिस्तद्ब्रूतमेसंशयभेदिवाक्यं ॥ १५ ॥ श्रीमहादेवउवाच धन्याऽ सिभक्ताऽसिपरात्मनस्त्वंयज्ज्ञातुमिच्छातवरामतत्त्वं ॥ पुरानकेनाप्यभिचोदितोऽहंवक्तुंरहस्यंपरमंनिगूढं ॥ १६ ॥ त्वयाऽद्यभक्त्यापरिनोदितोऽहंवक्ष्येनमस्कृत्यरघूत्तमंते ॥ रामःपरात्माप्रकृतेरनादिरानंदएकःपुरुषोत्तमोहि ॥ १७

नसेव्यः अज्ञस्यजीववत्सेव्यत्वाभावादित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ परात्मनोब्रह्मणः ॥ १६ ॥ एवंपार्वत्यापृष्टःशिवोरामस्वरूपमाह रामइ ति रामःपरात्माब्रह्मैवेत्यर्थः प्रकृतेरित्यस्यान्यइतिअसंसर्गीतिचशेषः प्रकृतितत्कार्येभ्योऽन्यत्वात्तैरसंसर्गाच्चरामःपरमेश्वरएवेत्यर्थः जीव स्तुतैरुपाधिभिःसंसृष्टतद्धर्मकर्तृत्वाद्यभिमानवानितिभावः अतएवानादिरेकआनंदः कार्यानंदव्यावृत्तयेअनादिरिति एवंचानंदंब्रह्मएकमेवा द्वितीयंब्रह्मेतिश्रुतिसिद्धंब्रह्मेत्यर्थः अतएवपुरुषोत्तमःपुरुषेभ्योजीवेभ्यउत्तमः हिप्रसिद्धमेतदित्यर्थः ॥ १७ ॥

नन्वीदृशस्यमनुष्यादिदेहधारणंकथमतआह स्वमाययेति अघटितघटनाशक्तिरूपामाया मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमितिश्रुतिसि
द्धातयाइदंकृत्स्नंदृश्यंसृष्ट्वांऽतर्बहिरास्थितोयः तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः तादृशस्यमनुष्यशरीरपरिग्रहोनाश्चर्याय तदुक्तंगीता
भाष्ये भूतानामीश्वरोनित्यशुद्धबुद्धस्वभावोऽपिस्वमाययादेहवानिवजातइवचलोकानुग्रहंकुर्वन्नूलक्ष्यते स्वप्रयोजनाभावेऽपिभूतानुजिघृक्ष
येति नन्वेवंसर्वगतत्वेसर्वज्ञेयःकिंनेत्यतआह सर्वांतरस्थोऽपिनिगूढआत्मेति यःपृथिव्यांतिष्ठन्पृथिव्याआंतरइत्यादिश्रुत्यासर्वांतरस्थत्वेनोक्तो
ऽपिनिगूढः एषसर्वेषुभूतेषुगूढोत्मानप्रकाशते दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्यासूक्ष्मयासूक्ष्मदर्शिभिरितिश्रुतेः तादृशस्यसत्त्वेव्यवहारकालिकमपिमान
माह स्वमाययेति स्वाज्ञानकल्पितयामाययेत्यर्थः अयंभावः नित्यशुद्धादिरूपेश्वरस्वरूपाज्ञानेनतस्याघटितघटनासामर्थ्यापरपर्यायामाया

स्वमाययाकृत्स्नमिदंहिसृष्ट्वानभोवदंतर्बहिरास्थितोयः ॥ सर्वां
तरस्थोपिनिगूढआत्मास्वमाययासृष्टमिदंविचष्टे ॥ १८ ॥

ख्यात्रिगुणाशक्तिरुपाधिकल्पितावच्छेदैस्तत्स्वरूपैर्जीवैःकल्पिता साचस्वसजातीयमेवसंसारमुच्चावचंप्रसूते अतएवतत्स्वरूपज्ञानेसकार्या
यास्तस्यानाशः रज्जुज्ञानेनेवरज्जुकल्पितभुजंगस्यभयकंपादिकार्यसहितस्य नचजीवैस्तत्कल्पनातत्सृष्टोपाधिभिश्चजीवतेइत्यन्योन्याश्रयः
अनादित्वेनापिपरिहारात् नन्वेकस्यतत्त्वज्ञानेनतन्नाशेसंसारोच्छेदापत्तिः एकरज्जौयुगपद्दशानांसर्पभ्रमेएकस्यरज्जुज्ञानेनतस्यसर्पभ्रमकार्ये
भयकंपादौनिवृत्तेऽपिअन्येषांतद्दर्शनेनतदनिवृत्तिवदुपपत्तेरिति तयासृष्टमिदंविचष्टेपश्यति एवंचद्रष्टृत्वेनतत्सिद्धिः नान्योतोऽस्तिद्रष्टेतिश्रुतेः
एकेनैवाकाशेनोपाधिभेदात्घटाकाशादिव्यवहारवत्एकेनैवचेतनेनोपाधिभेदादनेकजीवव्यवहारोपपत्तौचेतनानेकत्वेमानाभावात्द्रष्टृत्वे
नतत्सिद्धिरितिभावः नचतत्तदज्ञानरूपोपाधिविशिष्टस्यैवजीवत्वेजीवस्याज्ञानमितिव्यवहारानापत्तिः भार्याविशिष्टस्यैवगृहस्थत्वेऽपिगृ
हस्थभार्येतिवदुपपत्तेरितिदिक् ॥ १८ ॥

चेतनस्वीकारेमानांतरमाह जगंतीति जगंतिजगदंतःकरणानियत्सन्निधौनित्यंपरितोभ्रमंतिस्वस्वचेष्टांकुर्वंति अन्यथासर्वस्यजडत्वाच्चेतना भावेजगदांध्यप्रसंगइतिभावः ननुनिष्कलंनिष्क्रियंशांतमितिश्रुतेस्तस्यनिष्क्रियतयाकथंतेनान्येषांव्यापारसंपादनमतआह चुंबकलोहवद्धी ति यथानिष्क्रियोऽपिचुंबकमणिर्लोहंशक्तिविशेषात्सन्निधिमात्रेणचालयति तथाचेतनोनिष्क्रियोऽपिस्वमाययावैचित्र्यादेवतानिसन्निधि मात्राद्यापारयतीत्यर्थः तदुक्तमाचार्यैः अनापन्नविकारःसन्नयस्कांतवदेवयः बुध्यादींश्चालयेत्प्रत्यक्सोऽहमित्यवधारयेदिति एतन्मायागु णास्पृष्टत्वादिरूपंरामस्वरूपंयेजीवानजानंति अज्ञानेहेतुर्विमूढचेतसः विमूढचेतस्त्वेहेतुः स्वाविद्ययासंवृतमानसाइति स्वोपाधिभूतयाअवि द्ययाविद्याविरोधिभावदार्ढ्यरूपयासंवृतांतःकरणाः ॥ १९ ॥ अतस्तेजीवाःशुद्धबुद्धे शुद्धत्वंमायादोषानाक्रांतत्वेन बुद्धेज्ञानस्वरूपे निरस्तमा

जगंतिनित्यंपरितोभ्रमंतियत्सन्निधौचुंबकलोहवद्धि॥ एतन्नजानंतिविमूढचित्ताःस्वाविद्ययासंवृतमानसाये॥ ॥१९॥ स्वाज्ञानमप्यात्मनिशुद्धबुद्धेस्वारोपयंतीहनिरस्तमाये॥ संसारमेवानुसरंतितेवैपुत्रादिसक्ताःपुरुकर्मयुक्ताः॥ २०॥ जानंतिनैवंहृदयेस्थितंवैचामीकरंकंठगतंयथाऽज्ञाः॥ यथाऽप्रकाशोनतुविद्यतेरवौज्योतिःस्वभावेपरमेश्वरेतथा॥ विशुद्धविज्ञानघनेरघूत्तमेविद्याकथंस्यात्परतःपरात्मनि॥२१॥

येस्वज्ञानवतांनिरस्तामायायेनतादृशे मामेवयेप्रपद्यंतेमायामेतांतरंतितेइतिगीतोक्तेः ईदृशेरामेस्वाज्ञानंसुतरामारोपयंति स्वस्याज्ञत्वाद्रामम ज्ञमितिजानंतीत्याशयः तेषांदुष्टफलमाह संसारमिति तेपुत्रादिसक्ताःपुरुकर्मयुक्ताःभूरियज्ञादिकर्मयुक्ताःसंसारमेवानुसरंति ॥ २० ॥ यतस्तेयथाऽज्ञाःकंठगतंचामीकरंस्वर्णालंकारंयथानजानंति एवंहृदयेस्थितंरामंतेनजानंति अतःसंसारमेवानुसरंतीत्यर्थः किंचपरात्मन्यज्ञा नासंभवइतिदृष्टांतेनाह यथेति अप्रकाशस्तमोयथारवौज्योतिःस्वभावेज्योतिःस्वरूपेनविद्यते तथाविशुद्धविज्ञानेननिर्विशेषापरोक्षज्ञानेन घनेनिबिडेपरतःपरमात्मनिउत्कृष्टेभ्योप्युत्कृष्टेरामेअविद्याकथंस्यात् तादृशेवस्तुन्यविद्यानवकाशादितिभावः तदुक्तमाचार्यैः अप्रकाशोय थादित्येनास्तिज्योतिःस्वभावतः नित्यबोधस्वरूपत्वान्नाज्ञानंतद्वदात्मनीति ॥ २१ ॥

ननुस्वाज्ञानेनराममज्ञंव्यवहरतिजनइत्युक्तमसंगतंअन्यगतस्यान्यत्रारोपासंभवादित्याशंक्यसदृष्टांततयामोहंजीवउपपादयति यथाविन
ष्टदृष्टेर्दोषयुक्तदृष्टेःपुरुषस्यभ्रमताक्ष्णागृहादिकंभ्रमतीवोत्प्रेक्षेयं भ्रमतीवेतिगृह्यते तेनैवनष्टदृष्टिनापुरुषेणेतिशेषः तथैवदेहेंद्रियावच्छिन्नस्यक
र्तुरात्मनोंऽतःकरणस्याहंकाराख्यस्यकृतंपरेसर्वधर्माऽलिप्तेतदनवच्छिन्नेचेतनेऽध्यस्यजनोजीवोमुह्यतिअहंकर्त्तेतिमोहंप्राप्नोति एवंचयथाऽक्षि
गतभ्रमणस्यगृहादावारोपः यथाचांतःकरणधर्मस्यकर्तृत्वादेरात्मन्यारोपस्तथास्वाज्ञानस्यरामेआरोपइत्याशयः ॥२२॥ भगवतिरामेस्वतोज्ञा
नमज्ञानंवानसंभवतीतिपुनरपिदार्ढ्यायोक्तंयुक्तमेवाह नाहइति सूर्यप्रतिरात्रिदिवसविभागाभावेहेतुः प्रकाशरूपाव्यभिचारतःक्वचित् का

यथाहिचाक्ष्णाभ्रमतागृहादिकंविनष्टदृष्टेर्भ्रमतीवदृश्यते ॥ तथैवदेहेंद्रियकर्त्तुरात्मनःकृतंपरेध्यस्यजनोविमुह्य
ति ॥ २२ ॥ नाहोनरात्रिःसवितुर्यथाभवेत्प्रकाशरूपाव्यभिचारतःक्वचित् ॥ ज्ञानंतथाऽज्ञानमिदंद्वयंहरौरामेक
थंस्थास्यतिशुद्धचिद्घने ॥ २३ ॥ तस्मात्परानंदमयेरघूत्तमेविज्ञानरूपेहिनविद्यतेतमः ॥ अज्ञानसाक्षिण्यरविं
दलोचनेमायाश्रयत्वान्नहिमोहकारणं ॥ २४ ॥

पीत्यर्थः ज्ञानाज्ञानयोर्भगवत्यनवस्थितौहेतुः शुद्धचिद्घनत्वं ॥ २३ ॥ उपसंहरति तस्मादिति परानंदमयेसर्वभूतैरेतदानंदमात्रायाउपजीवना
त् विज्ञानरूपेनिर्विकल्पकज्ञानरूपे तमोऽज्ञानरूपं तमसोसंबंधेहेतुद्वयंअज्ञानसाक्षित्वंमायाधिष्ठातृत्वरूपंमायाश्रयत्वंच मोहकारणंतमोऽ
ज्ञानं योयन्मायाधिष्ठातासतद्विषयाज्ञानहीनइतिलोकेदर्शनादितिभावः नन्वेवंसतिब्रह्मादाशरथेर्यद्वदुक्तयैवापानुदत्तमइत्याद्याचार्योक्तेः
कागतिरितिचेच्छृणु रावणवधार्थंमनुष्यत्वनाटनायभगवतासंकल्पपूर्वकंतस्यस्वमाहात्म्याच्छादनस्यतत्रतमःशब्देनोक्तेरदोषात् उक्तंहि
संक्षेपशारीरके संकल्पपूर्वकमभूद्रघुनंदनस्यनाहंविदानइतिकंचनकालमेतत् ब्रह्मोपदेशमुपलभ्यनिमित्तमात्रंतच्चोत्ससर्जसकृतेसतिदेव
कार्येइति भागवतेऽप्युक्तं स्त्रीसंगिनांगतिरितिप्रथयंश्चचारेति ॥ २४ ॥

मरुत्सूनुर्वायुपुत्रोहनूमान् ॥ २५ ॥ रामायणेरामायणप्रवर्त्तकेरामावतारकालेइत्यर्थः देवकंटकंदेवद्रोहिणं ॥ २६ ॥ २७ ॥ परिवृतःसीतादिभिरितिशेषः ॥ २८ ॥ पुरतःस्थितंअग्रेस्थितं अनेनगुरूपसदनंदर्शितं निराकांक्षंज्ञानेतरधनादिनिरपेक्षं ॥ २९ ॥ तत्त्वंमत्स्वरूपत

अत्रतेकथयिष्यामिरहस्यमपिदुर्लभं॥सीतारामममरुत्सूनुसंवादंमोक्षसाधनं ॥ २५ ॥ पुरारामायणेरामोरावणंदेवकंटकं॥हत्वारणेरणश्लाघीसपुत्रबलवाहनं ॥ २६ ॥ सीतयासहसुग्रीवलक्ष्मणाभ्यांसमन्वितः ॥ अयोध्यामगमद्रामोहनूमत्प्रमुखैर्वृतः ॥ २७॥ अभिषिक्तःपरिवृतोवसिष्ठाद्यैर्महात्मभिः ॥ सिंहासनेसमासीनःकोटिसूर्यसमप्रभः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वातदाहनूमंतंप्रांजलिंपुरतःस्थितं ॥ कृतकार्यंनिराकांक्षंज्ञानापेक्षंमहामतिं ॥ २९ ॥ रामःसीतामुवाचेदंब्रूहितत्त्वंहनूमते ॥ निष्कल्मषोऽयंज्ञानस्यपात्रंनौनित्यभक्तिमान् ॥ ३० ॥ तथेतिजानकीप्राहतत्त्वंरामस्यनिश्चितं ॥ हनूमतेप्रपन्नायसीतालोकविमोहिनी ॥ ३१ ॥

त्त्वं निष्कल्मषोऽयमित्यनेनज्ञानाधिकारित्वंसूचितं नौआवयोः ॥ ३० ॥ रामस्यतत्त्वंश्रोतुर्निश्चितंयथाभवतितथाप्राह लोकविमोहिनीत्यनेनबंधनकर्तुरेवबंधमोक्षेसामर्थ्यमितिदर्शितं राजाज्ञयाबद्धोहितदाज्ञयैवमुच्यतइतिलोकेप्रसिद्धं एवंचभगवतीकृपैवमुख्यंमोक्षकारणमिति दर्शितं ॥ ३१ ॥

जानकीप्राहेत्युक्तंतदाह राममिति रामंपरंब्रह्मविद्धि रमंतेयोगिनोऽनंतेनित्यानंदेचिदात्मनि इतिरामपदेनेदंपरंब्रह्माभिधीयतेइतितापनीयेपा
द्मेचोक्तेः सद्बाधहीनं सत्यत्वंबाधराहित्यंजगद्बाधैकसाक्षिणः बाधःकिंसाक्षिकोब्रूहिनत्वसाक्षिकइष्यतइत्युक्तेः चिज्ज्ञानस्वरूपमानंदंतद्रूप
मद्वयं एकमेवाद्वितीयंब्रह्मेतिश्रुतेः सर्वोपाधिविनिर्मुक्तंस्थूलसूक्ष्मसकलोपाधिनिर्मुक्तं विराड्हिरण्यगर्भश्चकारणंचेत्युपाधयः ईशस्ययत्रि
भिर्हीनंतुरीयंतत्पदंविदुरितिवार्त्तिकं किंच सर्वोपाधिभिर्धर्मैर्विनिर्मुक्तमस्पृष्टमित्यर्थः सत्तामात्रंवस्तुमात्रेसदितिव्यवहारनियामकमित्यर्थः
एतत्संबंधादेवसर्वत्रसदितिव्यवहारइतिभावः अगोचरंमनोवचसोरप्यविषयमित्यर्थः यतोवाचोनिवर्त्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ॥ ३२ ॥
आनंदंतत्त्वेनविपुलत्वमुपलक्ष्यते योवैभूमातत्सुखंनाल्पेसुखमस्तीतिश्रुतेः निर्मलंरजोहीनं शांतंप्रपंचोपशमत्वात् प्रपंचोपशमंशिवंशांतमि

सीतोवाच रामंविद्धिपरंब्रह्मसच्चिदानंदमद्वयं ॥ सर्वोपाधिविनिर्मुक्तंसत्तामात्रमगोचरं ॥ ३२ ॥
आनंदंनिर्मलंशांतंनिर्विकारंनिरंजनं ॥ सर्वव्यापिनमात्मानंस्वप्रकाशमकल्मषं ॥ ३३ ॥

तिश्रुतेः निर्विकारंजायतेऽस्तिवर्धतेविपरिणमतेऽपक्षीयतेनश्यतीतिषड्भावविकारहीनं नजायतेम्रियतेवेतिगीतोक्तेः अनेनापरिणामित्वंसू
चितं निरंजनंअविद्यातत्कार्यरूपतमोहीनं आदित्यवर्णंतमसःपरस्तादित्युक्तेः सर्वव्यापित्वादेवात्मानंअततिव्याप्नोतीत्यात्मा सर्वव्यापीसर्व
भूतांतरात्मेतिश्रुतेः स्वप्रकाशं अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरिति यस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः अकल्मषं आत्मापहतपाप्मेतिश्रुतेः सदा
दिशब्दानांकल्पितप्रवृत्तिनिमित्तभेदादिपर्यायत्वेनसहप्रयोगः यानित्वभावमुखेनबोधकानितेषुनकाप्यनुपपत्तिः एवंचापाततःकल्पितप्रवृत्ति
निमित्तप्रकारकबोधेवृत्तेशुद्धचित्तस्यश्रुतौसर्वधर्मरहितत्वेनब्रह्मोक्त्याधर्मांशेकल्पितत्वग्रहेशुद्धनिर्धर्मकब्रह्मबोधःसर्वैःपदैर्भवतीतिबोध्यं तत्र
दुर्बोधस्यात्मतत्त्वस्यबोधार्थंपुनःपुनःशब्दतोऽर्थतश्चपरमकरुणावतीभगवतीसीताहनूमतेबोधयामासेतिद्रष्टव्यं ॥ ३३ ॥

नन्वेवंविधोरामश्चेज्जगत्कारणत्वाद्यसंभवस्तस्मिन्नितिकुतोजगदुत्पत्त्यादीत्यतआह मामिति मूलप्रकृतिंसर्वजगदुपादानकारणमित्यर्थः प्रकृतिशब्दस्योपादानकारणेप्रसिद्धेः तत्तदुपादानकारणानांमहदादीनामप्युपादानकारणत्वान्मूलप्रकृतित्वमस्याः मांमायांतुप्रकृतिंविद्यादितिश्रुतिप्रसिद्धांब्रह्मण्यध्यस्तां ततोभेदाभेदाभ्यांसत्त्वासत्त्वाभ्यांचअनिर्वचनीयामनादिमैश्वरींमायां ऐश्वरीत्वंचास्याईश्वरस्वरूपाज्ञानरूपत्वेनेतिबोध्यं एषाचजीवाश्रितैवेश्वरसन्निधानात्तद्रूपेणविवर्त्ततेइतिबोध्यं मूलप्रकृतित्वमेवस्फुटयति सर्गस्थित्यंतकारिणीमिति उत्पत्तिस्थितिप्रलयकर्त्रीं नन्वेवंतदैक्षतबहुस्यांप्रजायेयेतिश्रुतेः यतोवाइमानिभूतानिजायंतेयेनजातानिजीवंतियत्प्रयंत्यभिसंविशंतीतिब्रह्मप्रकरणस्थश्रुते

मांविद्धिमूलप्रकृतिंसर्गस्थित्यंतकारिणीं ॥ तस्यसन्निधिमात्रेणसृजामीदमतंद्रिता ॥ ३४ ॥

श्चब्रह्मणोजगत्कारणत्वंलभ्यतेतद्विरुध्येतेत्यत्राह तस्यसन्निधीति यथेंद्रजालिकमायाशक्तेस्तत्तन्मंत्रनिष्ठायाऐंद्रजालिकंविनानस्वकार्यसामर्थ्यंतथास्याःशक्तेस्तत्सन्निधानेनैवजगत्स्रष्टृत्वमितितत्रतदुपचारः यथागृहिणीवैशिष्ट्येनैवसिद्धस्वरूपस्यगृहस्थस्यस्वसंबंधजसंकल्पवशवर्त्तिनीगृहिणी तथामायावैशिष्ट्येनैवसिद्धस्येश्वरस्यस्वसंगजतत्संकल्पवशवर्त्तिन्यहमित्याह अतंद्रितातत्संकल्पितेऽर्थेनिरालस्येत्यर्थः तदुक्तं वाल्मीकीयेरामंप्रतिकालवचनेन संक्षिप्येहपरान्लोकानेकस्त्वंमाययासह भार्ययाशुभयादेव्यामांत्वंपूर्वमजीजनइति एवंचमदुक्तजगत्स्रष्टृत्वादेस्तत्रारोपइतिभावः ॥ ३४ ॥

यद्यपिमायाशबलेईश्वरेएवजगदुपादानत्वंनिमित्तत्वंच जगतस्तदुपादानंमायामादायतामस्ति निमित्तंशुद्धसत्वांतामुच्यतेब्रह्मतद्विरेत्य भियुक्तोक्तेस्तथाऽपिविशिष्टस्यविशेषणविशेष्योभयानतिरेकेणमायागतस्यतस्यभगवत्यारोपेणैवतथाव्यवहारइत्याह तदिति यतस्तत्सान्नि ध्यान्मयासृष्टमतस्तत्स्रष्टृत्वादिअबुधैस्तत्स्वरूपानभिज्ञैस्तत्रारोप्यतेरज्जौसर्पइवेतिभावः एतदेवद्रढयितुंकानिचित्स्वकृतानितत्रारोप्याणिद र्शयति अयोध्येत्यादि ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ मायामारीचमरणंमायागृहीतमृगरूपमारीचमरणमित्यर्थः मायासीताहृतिरिति तदुक्तंकूर्म पुराणेउत्तरखंडेचतुस्त्रिंशेऽध्याये रामस्यसुभगांभार्यांरावणोराक्षसेश्वरः सीतांविशालनयनांचकमेकालनोदितः गृहीत्वामाययावेषंचरंती

तत्सान्निध्यान्मयासृष्टंतस्मिन्नारोप्यतेऽबुधैः॥ अयोध्यानगरेजन्मरघुवंशेऽतिनिर्मले॥ ३५ ॥ विश्वामित्रस हायत्वंमखसंरक्षणंततः॥ अहल्याशापशमनंचापभंगोमहेशितुः॥ ३६ ॥ मत्पाणिग्रहणंपश्चाद्भार्गवस्यम दक्षयः॥ अयोध्यानगरेवासोमयाद्वादशवार्षिकः ॥ ३७ ॥ दंडकारण्यगमनंविराधवधएवच ॥ मायामा रीचमरणंमायासीताहृतिस्तथा॥ ३८॥

विजनेवने समाहर्तुंमनश्चक्रेतापसःकिलकामिनीं विज्ञायसाचतद्भावंस्मृत्वादाशरथिंपतिं जगामशरणंवह्निमावसथ्यंशुचिस्मिता प्रपद्येपाव कंदेवंसाक्षिणंविश्वतोमुखं आत्मानंदीप्तवपुषंसर्वभूतहृदिस्थितं इत्याद्यष्टश्लोकानुक्त्वा इतिवन्ह्यष्टकंजप्त्वारामपत्नीयशस्विनी ध्यायंतीमन सातस्थौराममुन्मीलितेक्षणा अथावसथ्याद्भगवान्हव्यवाहोमहेश्वरः आविरासीत्सुदीप्तात्मातेजसानिर्दहन्निव सृष्ट्वामायामयींसीतांसराव णवधेच्छया सीतामादायरामेष्टांपावकोऽतरधीयत कृत्वातुरावणवधंरामोलक्ष्मणसंयुतः समादायाभवत्सीतांशंकाकुलितमानसः साप्रत्यया यभूतानांसीतामायामयीपुनः विवेशपावकंदीप्तंददाहज्वलनोपितां दग्ध्वामायामयींसीतांभगवानुग्रदीधितिः रामायादर्शयत्सीतांपावको

सौसुरप्रियः एतत्पतिव्रतानांवैमाहात्म्यंकथितंमया स्त्रीणांसर्वाघशमनंप्रायश्चित्तंपरंस्मृतमिति अनेनस्त्रीणामेवंविधोऽग्निप्रवेशोनदोषाय विप रीतंसर्वपापहरश्चेतिसूचितं वाल्मीकीयेऽपिमारीचवधार्थंगतेरामेरामहतेनतेनरामशब्दसदृशशब्दैराक्रोशेकृतेलक्ष्मणस्यरामसहायार्थंगमनप्रे रणावसरेअरण्यकांडे अपित्वासहरामेणपश्येयंपुनरागतः लक्ष्मणेनैवमुक्तातुरुदतीजनकात्मजा प्रत्युवाचततोवाक्यंतीव्रबाष्पपरिप्लुता गोदा वरींप्रवेक्ष्यामिहीनारामेणलक्ष्मण आबंधिष्येऽथवात्यक्ष्येविषमेदेहमात्मनः विषमेभृग्वादौस्थित्वाततःप्रपातेनेत्यर्थः पिबामिवाविषंतीक्ष्णंप्रवे

जटायुषोमोक्षलाभःकबंधस्यतथैवच ॥ शबर्याःपूजनंपश्चात्सुग्रीवेणसमागमः ॥ ३९ ॥ वालिनश्चवधः पश्चात्सीतान्वेषणमेवच ॥ सेतुबंधश्चजलधौलंकायाश्चनिरोधनं ॥ ४० ॥ रावणस्यवधोयुद्धेसपुत्रस्यदुरा त्मनः॥ विभीषणेराज्यदानंपुष्पकेणमयासह ॥ ४१ ॥ अयोध्यागमनंपश्चाद्राज्येरामाभिषेचनं॥ एवमादी निकर्माणिमयैवाचरितान्यपि॥ आरोपयंतिरामेऽस्मिन्निर्विकारेऽखिलात्मनि॥ ४२॥

क्ष्यामिहुताशनं नत्वहंराघवादन्यंकदाऽपिपुरुषंस्पृशेइतिसीतोक्त्यासूचितोऽयमर्थः अन्यथैवंप्रतिज्ञायरावणशरीरस्पर्शेजगन्मातुःप्रतिज्ञाहा निःस्यात् तस्मात्प्रवेक्ष्यामिहुताशनमित्यनेनस्वकर्त्तव्यार्थएवोक्तइतिमंतव्यं एतत्प्रवेशादेवहनुमत्पुच्छसंबद्धाग्निनालंकादाहोपपत्तिः अन्य थारावणवशीकृतेनलोकपालाग्निनाकथंतन्नगरदाहःस्यात् एतच्छक्तिप्रवेशेतुतस्यस्वातंत्र्यहान्यातदुपपत्तिरित्यलं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ एवमादीनिब्राह्मणेभ्योदानादीन्यादिशब्दाद्ब्राह्माणि निर्विकारेजन्मादिरहितेआरोपयंति एवंजगत्कर्तृत्वादिकमपिमन्निष्ठमेवरामे आरोपयंतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥

निर्विकारत्वमेवरामस्योपपादयति रामइति निष्कलंनिष्क्रियंशांतमित्यादिश्रुतेः आनंदमूर्त्तिरानंदस्वरूपः अचलःकूटस्थोऽतएवपरिणामही
नः मायागुणान्माययासृष्टपदार्थाननुगतस्तदधिष्ठानत्वेनस्थितस्तथाविभातिसृष्टिरूपोभाति यथारज्ज्ववच्छेदेनसर्पाकारोंतःकरणपरिणामइ
तिरज्जुःसर्पात्मनाभाति एतदेवविवर्त्तोपादानत्वमित्याहुः सचसर्पाकारोंऽतःकरणपरिणामःसत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयइत्युच्यते एवंप्रपं
चोऽप्यनिर्वचनीयइतिदिक् ॥ ४३ ॥ उपस्थितमात्मनोऽद्वितीयत्वेजीवेश्वरादिव्यवस्थाकथमितिजिज्ञासयोपपन्नं आत्माईश्वरः अनात्मा
चिदाभासोजीवः परमात्माशुद्धचैतन्यं ॥ ४४ ॥ तेषांतत्त्वमेवसदृष्टांतमाह आकाशस्येति एकस्याकाशस्यत्रिविधोभेदः महाकाशो

**रामोनगच्छतिनतिष्ठतिनानुशोचत्याकांक्षतेत्यजतिनोनकरोतिकिंचित् ॥ आनंदमूर्तिरचलःपरिणामहीनोमा
यागुणाननुगतोहितथाविभाति ॥४३॥ श्रीमहादेवउवाच ततोरामःस्वयंप्राहहनूमंतमुपस्थितं॥श्रृणुतत्त्वं
प्रवक्ष्यामित्यात्मानात्मपरात्मनां॥४४॥ आकाशस्ययथाभेदस्त्रिविधोदृश्यतेमहान्॥ जलाशयेमहाकाशस्तदव
च्छिन्नएवहि॥ प्रतिबिंबाख्यमपरंदृश्यतेत्रिविधंनभः ॥ ४५ ॥ बुद्ध्यवच्छिन्नचैतन्यमेकंपूर्णमथापरं ॥ आभा
सस्त्वपरंबिंबभूतमेवंत्रिधाचितिः॥ ४६ ॥**

जलाशयावच्छिन्नआकाशःप्रतिबिंबाकाशश्चेतिभेदात् तदेवाह महानिति महाकाशइत्यर्थः सएवमहाकाशोजलाशयेतदवच्छिन्नएवभ
वति तत्रैवजलाशयेपरंप्रतिबिंबाख्यंदृश्यते एवंनभस्त्रिविधमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ एवंदृष्टांतमुपपाद्यदार्ष्टांतिकमाह बुद्धीति सर्वबुद्धिसाक्षितयाबु
द्ध्युपहितंचैतन्यंपूर्णमुपाधिमंडलस्यविभुत्वाद्विभु सकलबुद्धिसमष्टिरेवमायेति तदवच्छिन्नचैतन्यमीश्वरइत्यर्थः अथापरमाभासस्तत्तद्बुद्धिप्र
तिबिंबभूतोजीवइत्यर्थः अपरंबिंबभूतं एवंचितिस्त्रिधाइत्यर्थः आभासस्त्वपरंविश्वभूतमितिपाठेबुद्ध्यवच्छिन्नंचैतन्यमेकमित्यंतेनेश्वरः पूर्ण
मथापरंइत्यनेनशुद्धमाभासस्त्वपरमितिजीवः जीवत्वमेवस्फुटयति विश्वभूतमिति विश्वशब्देनजाग्रदवस्थाभिमानी विशतिदेहेंद्रियादिष्वि
तिव्युत्पत्तेः एतत्प्रतिबिंबाकाशस्थानीयमितित्रिधाचितिरित्यर्थइत्याहुः तत्रद्वौमिथ्याभूतौउपाध्योर्मिथ्यात्वात् ॥ ४६ ॥

नन्वेवंशुद्धचैतन्येसाक्षीतिव्यवहारानुपपत्तिः साक्षाद्द्रष्टाहिसाक्षी नचशुद्धचैतन्येद्रष्टृत्वमित्यतआह साभासेति आभासेनचेतनप्रतिबिंबेनस
हितायाबुद्धेरंतःकरणस्येत्यर्थः तद्गतंकर्तृत्वमबुधैःसाक्षिणिआरोप्यते तेनायंसाक्षिपदवाच्यइत्यर्थः अयमाशयः जानातीत्यादावंतःकरण
वृत्तिविशेषरूपाक्रियाज्ञाधातुवाच्या आभासविशिष्टश्चतिङर्थआश्रयः परस्पराध्यासेनाभासबुद्ध्योर्विवेकाग्रहात् तदुक्तमाचार्यैः आत्मा
भासस्तुतिङ्वाच्योधात्वर्थश्चधियःक्रिया उभयंचाविवेकेनजानातीत्युच्यतेमृषा बुद्धेःकर्तृत्वमध्यस्यजानातीतिज्ञउच्यते तथाचैतन्यमध्य
स्यज्ञत्वंबुद्धेरिहोच्यतइति आत्माभासइतिबहुव्रीहिः धियोंऽतःकरणस्य तदेवाह उभयंचेति मृषेति आभासबुद्धितत्क्रियाणांमिथ्यात्वात्अयं
व्यवहारोऽपिमिथ्येत्यर्थः एवंचसाभासबुद्धिगतद्रष्टृत्वस्याविच्छिन्नेपरिच्छिन्नेविकारिणिसाक्षिणिबुद्धितादात्म्यापन्नाभासतादात्म्याध्यासेना

साभासबुद्धेःकर्तृत्वमविच्छिन्नेऽविकारिणि॥साक्षिण्यारोप्यतेभ्रांत्याजीवत्वंचतथाऽबुधैः॥४७॥
आभासस्तुमृषाबुद्धिरविद्याकार्यमुच्यते॥अविच्छिन्नंतुतद्ब्रह्मविच्छेदस्तुविकल्पतः ॥ ४८ ॥

रोपः तथाजीवोनित्यःसत्यइत्यादिव्यवहाराज्जीवत्वमपितत्रारोप्यतइत्यर्थः ॥४७॥ आत्माभासमादायनूनंतथाव्यवहारसंभवइत्याह आभा
सस्त्विति तस्यमृषात्वादविद्याकार्यत्वाच्चतथाव्यवहारस्यतमादायनोपपत्तिरित्यर्थः नदर्पणेमुखमस्तिमिथ्यैवात्रदर्पणेमुखमभादित्येवंसर्वसि
द्धबाधानुभवात् अतएवासावविद्याकार्यं ग्रीवास्थमुखेआदर्शस्थत्वंत्वाध्यासिकं नतुवास्तवमितिबोध्यं आभासासत्यत्वंचाकरेप्रपंचितं वि
स्तरभयान्नेहोच्यते ननूक्तंत्रैविध्यंकिंचितेर्वास्तवंनेत्याह अविच्छिन्नंविच्छेदोभेदस्तद्रहितं नन्वेवंत्रिधाचितिरित्यसंगतंतत्राह विच्छेदइति
भेदइत्यर्थः विकल्पतःउपाध्यध्यासकृतइत्यर्थः एवंजीवानांपरस्परंभेदोऽप्यध्यासकृतएवेतिबोध्यं ॥ ४८ ॥

कल्पितभेदसत्त्वेप्रमाणमाह अवच्छिन्नस्येति अवच्छेदोभेदस्तद्वतःआध्यासिकभेदवतः साभासस्याहमस्तत्त्वमस्यादिवाक्यैःपूर्णेनेश्वरेणए
कत्वंप्रतिपाद्यते तथासतिकल्पितभेदेसतिउपपद्यतइतिशेषः सर्वथाभेदाभावेतदानर्थक्यंवास्तवेऽपिभेदेतदानर्थक्यंवास्तवस्यवचनशतनाप्य
निवृत्तिरितिभावः अत्रावच्छिन्नस्यसाभासस्याहमइत्यनेनत्वंपदार्थोदर्शितः पूर्णेनेत्यनेनतत्पदार्थोदर्शितः ॥ ४९ ॥ एतदेवध्वनयंस्तदुपदेश
फलमाह ऐक्येति आत्मनोर्जीवेश्वरयोरैक्यज्ञानमहंब्रह्मेतिज्ञानं यदेति कर्मानुष्ठानात्पापक्षयेसमुत्पन्ने कषायेकर्मभिःपक्केततोज्ञानंप्रवर्त्ततइ
तिस्मृतेः अयंभावः जीवेश्वरयोरुपाधिभिन्नयोरैक्यंश्रुत्योच्यमानंबाधितंसत्तत्त्वंपदयोरुपाधिरहितेलक्षणयाबिंबभूतंशुद्धब्रह्मैक्यपरतयापर्यव
स्यतीतिबोध्यं एतच्चाकरेविस्तरेणप्रपंचितं ब्रह्मैक्यज्ञानफलमाह तदेति तादृशज्ञानेसतिनिर्धर्मकत्वेनचिन्मात्रतयातत्स्वरूपज्ञानात्तत्स्वरूपाज्ञा

अवच्छिन्नस्यपूर्णेनएकत्वंप्रतिपाद्यते॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यैश्चसाभासस्याहमस्तथा ॥ ४९ ॥
ऐक्यज्ञानंयदोत्पन्नंमहावाक्येनचात्मनोः॥ तदाविद्यास्वकार्यैश्चनश्यत्येवनसंशयः ॥ ५० ॥

नरूपाविद्यास्वकार्यैःप्रपंचैःसहनश्यत्येवनसंशयः एतेनभृष्टबीजवत्कार्यजननासामर्थ्यमेवतस्याज्ञानेनक्रियतइतिपक्षोऽपास्तः तदुक्तमाचार्यैः
सोऽयमित्यादिवाक्येषुविरोधात्तदिदंतयोः त्यागेनभागयोरेकआश्रयोलक्ष्यतेयथा मायाविद्येविहायैवमुपाधीपरजीवयोः अखंडसच्चिदानं
दपरंब्रह्मैवलक्ष्यते यथासोऽयंदेवदत्तइत्यादौपूर्वानुभूतत्वरूपतत्तायाइदानीमनुभूयमानत्वरूपेदंतायाश्चत्यागेनदेवदत्तस्वरूपमात्रंलक्ष्यते मा
याबुद्धिसमष्टिरविद्याव्यष्टिरूपेतिबोध्यं अपरोक्षज्ञानंमननादिसंस्कृतांतःकरणादेव दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्येतिस्मृतेः अग्र्ययामननादिसंस्कृतया
शास्त्राचार्योपदेशशमदमादिसंस्कृतंमनआत्मदर्शनेकारणमितिगीताभाष्योक्तेश्चेतिदिक् उक्तंचनारदीये तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थज्ञानंमोक्ष
स्यसाधनमिति श्रुतिरपि तमेवविदित्वातिमृत्युमेतिनान्यःपंथाविद्यतेयनायेति ॥ ५० ॥

ईदृशज्ञानस्यमुख्यंसाधनमाह एतदिति मद्भक्तइतिहेतुगर्भविशेषणं मद्भावोमत्सायुज्यं भक्तेःकारणत्वदाढ्यायभक्तिव्यतिरेकेकार्यव्यतिरेकमा
हमद्भक्तीति शास्त्रगर्तेषुशास्त्रबोधितक्रियाकलापरूपगर्तेषु ॥५१॥ ममात्मनःमद्रूपस्यचेतनस्य ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सर्ववेदांतसंग्रहंसर्ववेदांतप्रति
पाद्यार्थसारसंग्रहरूपं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अतिभ्रष्टत्वोपपादकमतिपापीत्यादि सर्वदेवैःपूज्यंपदंब्रह्मलोकंसलभतइत्यन्वयः ॥ ५६ ॥ इतिश्री

एतद्विज्ञायमद्भक्तोमद्भावायोपपद्यते ॥ मद्भक्तिविमुखानांहिशास्त्रगर्त्तेषुमुह्यतां ॥ नज्ञानंनचमोक्षःस्यात्तेषां
जन्मशतैरपि ॥ ५१ ॥ इदंरहस्यंहृदयंममात्मनोमयैवसाक्षात्कथितंतवानघ ॥ मद्भक्तिहीनायशठायनत्वयादा
तव्यमैंद्राद‌पिराज्यतोऽधिकं ॥ ५२ ॥ श्रीमहादेवउवाच एतत्तेऽभिहितंदेविश्रीरामहृदयंमया ॥ अतिगु
ह्यतमंहृद्यंपवित्रंपापशोधनं ॥ ५३ ॥ साक्षाद्रामेणकथितंसर्ववेदांतसंग्रहं ॥ यःपठेत्सततंभक्त्यासमुक्तोनात्रसं
शयः ॥ ५४ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानिबहुजन्मार्जितान्यपि ॥ नश्यंत्येवनसंदेहोरामस्यवचनंयथा ॥ ५५ ॥ योऽति
भ्रष्टोऽतिपापीपरधनपरदारेषुनित्योद्यतोवास्तेयीब्रह्मघ्नमातापितृवधनिरतोयोगिवृंदापकारी ॥ यःसंपूज्याभि
रामंपठतिचहृदयंरामचंद्रस्यभक्त्यायोगींद्रैरप्यलभ्यंपदमिहलभतेसर्वदेवैःसपूज्यं ॥ ५६ ॥ इत्यध्यात्म
रामायणेउमामहेश्वरसंवादेबालकांडेश्रीरामहृदयंनामप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ पार्वत्युवाच
धन्याऽस्म्यनुगृहीताऽस्मिकृतार्थाऽस्मिजगत्प्रभो ॥ विच्छिन्नोमेऽतिसंदेहग्रंथिर्भवदनुग्रहात् ॥ १ ॥

मत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थे० अध्यात्मरामायणेसेतौबालकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथपार्वती
शिवोक्तमभिनंदति धन्याऽस्मीति अतिसंदेहग्रंथिः यदिरामःपरंब्रह्मतर्हिकथंतस्यशोकादियदिशोकादिमत्त्वाज्जीवःकथंतदोपास्यत्वमि
त्याकारोमहान्संदेहरूपोग्रंथिः विच्छिन्नःनिवृत्तः ॥ १ ॥

भवःसंसारस्तमपहंतिनाशयति तादृशरामतत्त्वामृतरसायनंरामतत्त्वरूपममृतजनकंरसायनंपिबंत्यामेमनोनतृप्यति ॥ २ ॥ पुनर्विस्तरेणरा
मकथांपृच्छति श्रीरामस्येति स्फुटाक्षरमितिक्रियाविशेषणं ॥ ३ ॥ अथमहादेवस्तांकथांविवक्षुस्तत्रश्रोतृप्रवृत्तयेतत्प्रशंसामाह शृण्विति
आत्मसुइत्यध्यात्मं सर्वात्मसुअंतर्यामितयास्थितस्यरामस्यचरितंतद्वर्णनरूपंकाव्यं ॥ ४ ॥ तापत्रयंआध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकाख्यंदुः

त्वन्मुखाद्गलितंरामतत्त्वामृतरसायनं॥ पिबंत्यामेमनोदेवनतृप्यतिभवापहं ॥ २ ॥ श्रीरामस्यकथात्वत्तःश्रुता
संक्षेपतोमया॥इदानींश्रोतुमिच्छामिविस्तरेणस्फुटाक्षरं ॥ ३ ॥ श्रीमहादेवउवाच शृणुदेविप्रवक्ष्यामि
गुह्याद्गुह्यतरंमहत्॥ अध्यात्मरामचरितंरामेणोक्तंपुरामम ॥ ४ ॥ तदद्यकथयिष्यामिशृणुतापत्रयापहं ॥ यच्छ्रु
त्वामुच्यतेजंतुरज्ञानोत्थमहाभयात्॥ प्राप्नोतिपरमामृद्धिंदीर्घायुःपुत्रसंततिं ॥ ५ ॥ भूमिर्भारेणमग्नादशवदन
मुखाशेषरक्षोगणानांधृत्वागोरूपमादौदिविजमुनिजनैःसाकमब्जासनस्य ॥ गत्वालोकंरुदंतीव्यसनमुपगतं
ब्रह्मणेप्राहसर्वंब्रह्माध्यात्वामुहूर्तंसकलमपिहृदावेदशेषात्मकत्वात् ॥ ६ ॥

खत्रयं तत्राद्यंरोगादिजंकामक्रोधादिजंच द्वितीयंचोरादिनिमित्तं तृतीयंमहाग्रहावेशनिमित्तं ॥ ५ ॥ कथांप्रस्तौति भूमिरिति रक्षोगणानां
भारेणमग्नास्वाधारजलेइतिशेषः गोरूपंधृत्वादेवादिभिःसहाब्जासनस्यब्रह्मणोलोकंगत्वाब्रह्मणेउपगतंस्वयंप्राप्तंसर्वंव्यसनंप्राह सचमुहूर्तं
ध्यात्वासकलंदुःखकारणंतन्निवृत्तिकारणंचहृदावेदअजानात् तत्रहेतुः अशेषात्मकत्वात् सर्वस्वसृज्यसमष्टिरूपत्वादित्यर्थः ॥ ६ ॥

तस्मादिति अनंतरमितिशेषः तदनंतरंध्यानानंतरमित्यर्थः देव्याचभूम्याचसहितइतिशेषः अखिललोकहृत्स्थंसर्वांतर्यामिणमित्यर्थः सवा एषआत्माहृदीतिश्रुतेः अजरंएषमहानात्माअजरइतिश्रुतेः सर्वज्ञंयःसर्वज्ञःससर्वविदितिश्रुतेः ईशंएषसर्वेश्वरइतिश्रुतेः हरिंहराम्यघंहिस्मर्तॄणां हविर्भागंक्रतौतथा वर्णश्चमेहरिर्यस्मात्तस्माद्धरिरहंस्मृतइतिश्रुतेः श्रुतिसिद्धनिर्मलहरिविष्णुप्रभृतिपदयुक्तैःपुराणोद्भवैःस्तोत्रैरित्यर्थः भक्ति मूलिकैवचगद्गदवाणीभक्तिजत्वादेवानंदबाष्पाणांविमलत्वं ॥ ७ ॥ सहस्रांशुसहस्रंसूर्यसहस्रं ॥ ८ ॥ अकृतात्मनांज्ञानहीनानांतेजोरा

तस्मात्क्षीरसमुद्रतीरमगमद्ब्रह्माथदेवैर्वृतोदेव्याचाखिललोकहृत्स्थमजरंसर्वज्ञमीशंहरिं ॥ अस्तौषीच्छ्रुतिसिद्ध निर्मलपदैःस्तोत्रैःपुराणोद्भवैर्भक्त्यागद्गदयागिरातिविमलैरानंदबाष्पैर्वृतः ॥ ७ ॥ ततःस्फुरत्सहस्रांशुसहस्र सदृशप्रभः॥ आविरासीद्धरिःप्राच्यांदिशांव्यपनयंस्तमः॥८॥ कथंचिद्दृष्टवान्ब्रह्मादुर्दर्शमकृतात्मनां ॥ इंद्रनी लप्रतीकाशंस्मितास्यंपद्मलोचनं॥ ९ ॥ किरीटहारकेयूरकुंडलैःकटकादिभिः ॥ विभ्राजमानंश्रीवत्सकौस्तुभप्र भयान्वितं॥ १० ॥ स्तुवद्भिःसनकाद्यैश्चपार्षदैःपरिवेष्टितं॥ शंखचक्रगदापद्मवनमालाविराजितं ॥ ११ ॥ स्व र्णयज्ञोपवीतेनस्वर्णवर्णांबरेणच॥ १२॥ श्रियाभूम्याचसहितंगरुडोपरिसंस्थितं॥ हर्षगद्गदयावाचास्तोतुंसमु पचक्रमे॥ १३॥ ब्रह्मोवाच नतोऽस्मितेपदंदेवप्राणबुद्धींद्रियात्मभिः ॥ यच्चिंत्यतेकर्मपाशाद्धृदिनित्यं मुमुक्षुभिः ॥ १४ ॥माययागुणमय्यात्वंसृजस्यवसिलुंपसि॥ जगत्तेननतेलेपआनंदानुभवात्मनः॥ १५ ॥

शित्वात्कथंचिद्दर्शनं ॥ ९ ॥ १० ॥ पार्षदगणाः॥ ११ ॥ स्वर्णवर्णांबरंपीतांबरं ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्राणःक्रियाशक्तिप्रधानोंऽशः तेनकर्मे द्रियसंग्रहः बुद्धींद्रियाणिश्रोत्रादीनि आत्मामनस्तैःकारणभूतैर्नतोऽस्मि कर्मपाशान्मुमुक्षुभिर्यत्पदंहृदिचिंत्यतेइत्यन्वयः॥ १४ ॥ गुणमय्या सत्त्वरजस्तमोगुणयुक्तयामाययास्वसचिवयाजगत्सृजसि तेनस्रष्टृत्वादिनातेलेपोहंस्रष्टेत्याद्यभिमानोन तत्रहेतुगर्भंविशेषणं आनंदानुभवात्म नःआनंदाभिन्नानुभवरूपआत्मायस्यतस्य एवंचस्वस्वरूपापरोक्षेणसर्वभ्रमिथ्यादृष्ट्यातदभिमामरहितइतिभावः ॥ १५ ॥

दुष्टानांमलिनांतःकरणानां शुद्धात्मताशुद्धांतःकरणता तेयशसितवगुणकीर्तने ॥ १६ ॥ सात्वतैर्भक्तैःस्वतोऽतर्हृदयेसद्योदृष्टस्तवांघ्रिर्मेचित्तदोषापनुत्तयेऽस्त्वितिशेषः ॥ १७ ॥ स्वार्थसिध्यर्थंस्वकर्तव्यसृष्ट्यादिसिध्यर्थं ज्ञानिभिः ज्ञानेच्छुभिः ॥ १८ ॥ सपत्निवत् आर्षोह्रस्वः सपत्नीवदित्यर्थः ॥ १९ ॥ यतःस्वचरणभक्तेषुतवलक्ष्मीतोऽप्यधिकाभक्तिःप्रीतिः अतःसारवेदिनस्त्वद्भक्तास्त्वच्चरणयोर्भक्तिमेववांछंति ॥ २० ॥

तथाशुद्धिर्नदुष्टानांदानाध्ययनकर्मभिः॥ शुद्धात्मतातेयशसिसदाभक्तिमतांयथा॥१६॥ अतस्तवांघ्रिर्मेदृष्टश्चित्तदोषापनुत्तये॥ सद्योऽतर्हृदयेनित्यंमुनिभिःसात्वतैर्वृतः॥ १७॥ ब्रह्माद्यैःस्वार्थसिद्ध्यर्थमस्माभिःपूर्वसेवितः॥ अपरोक्षानुभूत्यर्थंज्ञानिभिर्हृदिभावितः॥१८॥ तवांघ्रिपूजानिर्माल्यतुलसीमालयाविभो॥ स्पर्धतेवक्षसिपदंलब्ध्वापिश्रीःसपत्निवत्॥१९॥ अतस्त्वत्पादभक्तेषुतवभक्तिःश्रियोऽधिका॥भक्तिमेवाभिवांछंतित्वद्भक्ताःसारवेदिनः॥ २० ॥ अतस्त्वत्पादकमलेभक्तिरेवसदाऽस्तुमे ॥ संसारामयतप्तानांभेषजंभक्तिरेवते ॥ २१ ॥ इतिब्रुवंतंब्रह्माणंबभाषेभगवान्हरिः ॥ किंकरोमीतितंवेधाःप्रत्युवाचातिहर्षितः ॥ २२ ॥ भगवन्रावणोनामपौलस्त्यतनयोमहान्॥ राक्षसानामधिपतिर्मद्दत्तवरदर्पितः॥२३॥ त्रिलोकींलोकपालांश्चबाधतेविश्वबाधकः॥ मानुषेणमृतिस्तस्यमयाकल्याणकल्पिता॥२४॥ अतस्त्वंमानुषोभूत्वाजहिदेवरिपुंप्रभो॥ श्रीभगवानुवाच कश्यपस्यवरोदत्तस्तपसातोषितेनमे॥ २५॥

अतइति यतस्तेभक्तिरेवसंसाररोगभेषजमतइत्यन्वयः॥२१॥ ब्रह्माणंहरिःकिंकरोमीतिबभाषे अथतंहरिंवेधाःप्रत्युवाचेतिसंबंधः ॥२२॥ रावणइति रावयामासलोकान्यस्तस्माद्रावणउच्यतेइतिभारतोक्तेः मयाब्रह्मणादत्तेनवरेणदर्पितोऽहंकृतः वरश्चमनुष्यातिरिक्ताबध्यत्वरूपः ॥२३॥ तदेवाह मानुषेणेति ॥२४॥ कश्यपस्यतपसातोषितेनमेमयातस्मैवरोदत्तः यत्त्वंयाचिष्यसितत्तुभ्यंदास्यामीतिकृतवरदानप्रतिज्ञइत्यर्थः॥२५॥

ततस्तेनाहंपुत्रभावाययाचितोमयाचतत्तथेत्यंगीकृतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ अहंतस्यपुत्रतामेत्यपुत्रतांप्राप्स्यामीतिसंकल्प्य कौसल्यायामितरयोःसुमित्राकैकेय्योरहमेवात्मानंचतुर्धाचतुःप्रकारावयवसंस्थानैरामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नेतिचतुःप्रकारनामभिश्चसृजामिस्रक्ष्यामि वर्तमानसामीप्येलट् ॥ २७ ॥ योगमायेति योगोमत्संकल्पस्तद्वशवर्तिनीमायेत्यर्थः नाहंप्रकाशःसर्वस्ययोगमायासमावृतइतिगीतोक्तेः तयासार्धंतां

याचितःपुत्रभावायतथेत्यंगीकृतंमया ॥ सइदानींदशरथोभूत्वातिष्ठतिभूतले ॥ २६ ॥ तस्याहंपुत्रतामेत्यकौसल्यायांशुभेदिने ॥ चतुर्धात्मानमेवाहंसृजामीतरयोःपृथक् ॥ २७ ॥ योगमायाऽपिसीतेतिजनकस्यगृहेतदा ॥ उत्पत्स्यतेतयासार्धंसर्वंसंपादयाम्यहं ॥ २८ ॥ इत्युक्त्वाऽतर्दधेविष्णुर्ब्रह्मादेवानथाब्रवीत् ब्रह्मोवाच विष्णुर्मानुषरूपेणभविष्यतिरघोःकुले ॥ २९ ॥ यूयंसृजध्वंसर्वेऽपिवानरेष्वंशसंभवान् ॥ विष्णोःसहायंकुरुतयावत्स्थास्यतिभूतले ॥ ३० ॥ इतिदेवान्समादिश्यसमाश्वास्यचमेदिनीं ॥ ययौब्रह्मास्वभवनंविज्वरःसुखमास्थितः ॥ ३१ ॥ देवाश्चसर्वेहरिरूपधारिणः स्थिताःसहायार्थमितस्ततोहरेः ॥ महाबलाःपर्वतवृक्षयोधिनःप्रतीक्षमाणाभगवंतमीश्वरं ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेबालकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ६ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु श्रीमहादेवउवाच अथराजादशरथःश्रीमान्सत्यपरायणः ॥ अयोध्याधिपतिर्वीरः सर्वलोकेषुविश्रुतः ॥ १ ॥

सहकारिणींप्राप्य ॥ २८ ॥ २९ ॥ अंशसंभवान्स्वस्वांशसंभवान्वानरानित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतस्ततःपर्वतवनेषु ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबि० श्रीरामवर्मणःकृतौअध्यात्मरामायणसेतौबालकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥६॥ ॥६॥ अथरामजन्माह अथेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ सर्वंदुःखायेति मनुष्यलोकःपुत्रेणैवजय्योनान्येनकर्मणेतिश्रुतेः ॥ ३ ॥ ४ ॥ शांताभर्तारंशांतालोमपाददशरथस्यांगपतेरेतद्दशरथमि
त्रस्यकन्यानेनराज्ञाततोलब्ध्वास्वदुहितृत्वेनकल्पितेत्याख्यायिका पुत्रकामस्यकर्तव्येष्टिःपुत्रकामेष्टिः ॥ ५ ॥ मुनिंऋष्यशृंगं मुनिभिर्वसि

सोऽनपत्यत्वदुःखेनपीडितोगुरुमेकदा॥ वसिष्ठंस्वकुलाचार्यमभिवाद्येदमब्रवीत्॥ २ ॥ स्वामिन्पुत्राःकथंमेस्युः
सर्वलक्षणलक्षिताः ॥ पुत्रहीनस्यमेराज्यंसर्वंदुःखायकल्पते ॥ ३ ॥ ततोऽब्रवीद्वसिष्ठस्तंभविष्यंतिसुतास्तव॥
चत्वारःसत्त्वसंपन्नालोकपालाइवापराः ॥ ४ ॥ शांताभर्तारमानीयऋष्यशृंगंतपोधनं ॥ अस्माभिःसहितःपुत्र
कामेष्टिंशीघ्रमाचर॥ ५ ॥ तथेतिमुनिमानीयमंत्रिभिःसहितःशुचिः ॥ यज्ञकर्मसमारेभेमुनिभिर्वीतकल्मषैः ॥
॥ ६ ॥ श्रद्धयाहूयमानेग्नौतप्तजांबूनदप्रभः॥ पायसंस्वर्णपात्रस्थंगृहीत्वोवाचहव्यवाट् ॥ ७ ॥ गृहाणपायसंदि
व्यंपुत्रीयंदेवनिर्मितं॥ लप्स्यसेपरमात्मानंपुत्रत्वेननसंशयः ॥ ८ ॥ इत्युक्त्वापायसंदत्वाराज्ञेसोंऽतर्दधेऽनलः॥
ववंदेमुनिशार्दूलौराजालब्धमनोरथः॥ ९॥ वसिष्ठऋष्यशृंगाभ्यामनुज्ञातोददौहविः॥ कौसल्यायैसकैकेय्यै अ
र्धमर्धंप्रयत्नतः॥ १० ॥

ष्ठाद्यैः ॥ ६ ॥ तप्तजांबूनदंकृतमलापहरणंस्वर्णंतद्वत्कांतिर्हव्यवाडग्निः अयमेवप्राजापत्यंनरंविद्धिमामिहाभ्यागतंनृपेतिवाल्मीकीयेप्राजाप
त्यशब्देनोक्तः ॥ ७ ॥ पुत्रीयंपुत्रायहितं ॥ ८ ॥ मुनिशार्दूलौवसिष्ठऋष्यशृंगौ ॥ ९ ॥ १० ॥

जगृधुःभृशंतदिच्छावती गृधुअभिकांक्षायामित्यतोयङ्लुगंतादागमशास्त्रानित्यत्वेनरुगभावेत्रसिगृधिधृषिक्षिपेःक्रुरितिक्रौरूपं पौत्रिकंचरुमि तिषष्ठ्यभावआर्षः पुत्रःप्रयोजनंयस्यतादृशंचरुमित्यर्थः स्वभागार्धंस्वशब्दआत्मीयवाची स्वीयस्यभागःस्वभागस्तदर्धंस्वदत्तस्यचतुर्थांशमि त्यर्थः एवमग्रेऽपि वाल्मीकीयेऽपि कौसल्यायैनरपतिःपायसार्धंददौतदा अर्धादर्धंददौचापिसुमित्रायैनराधिपः कैकेय्यैचावशिष्टार्धंददौपुत्रा र्थकारणात् प्रददौचावशिष्टार्धंपायसस्यामृतोपमं अनुचिंत्यसुमित्रायैपुनरेवमहीपतिरितिश्लोकयोःकौसल्यायैदत्तार्धस्यार्धादर्धंचतुर्थांशरू पंसुमित्रायैददौ कौसल्ययादापितवानित्यर्थःकार्यः अर्धादित्यत्रकस्यार्धादित्याकांक्षायामुपस्थितकौसल्यादत्तपायसार्धान्वयस्यैवौचित्यात् अंतर्भावितण्यर्थत्वेमानंचैतदेकवाक्यतैव एवंकैकेय्यैकौसल्यादत्तार्धादवशिष्टमर्धंददौ ततःकौसल्यादत्तावशिष्टस्यकैकेय्यैदत्तस्ययदर्धंतदर्धं विचार्यपुनरपिसुमित्रायैददौप्रापयामासेत्यर्थः अत्रचार्धपदावृत्तिर्बोध्या एवंहिएतद्ग्रंथेनतस्यैकवाक्यताभवति तत्तद्दत्तभागजन्यस्यतत्तत्पुत्रा

ततःसुमित्रासंप्राप्ताजगृध्नुःपौत्रिकंचरुं॥ कौसल्यातुस्वभागार्धंददौतस्यैमुदान्विता॥ ११॥

धीनतौचित्येनैवमेवोचितंसेव्यसेवकभावलाभार्थं ततस्ततोन्यूनांशत्वस्यलक्ष्मणशत्रुघ्नयोरौचित्याच्चात्रत्यस्वभागार्धमितियथाश्रुतंनव्याख्या तंकालिदासोऽपि सतेजोवैष्णवंपत्न्योर्विभेजेचरुसंज्ञितं द्यावापृथिव्योःप्रत्यग्रमहर्पतिरिवातपं अर्चितातस्यकौसल्याप्रियाकेकयवंशजा अतः संभावितांताभ्यांसुमित्रामैच्छदीश्वरः तेबहुज्ञस्यचित्तज्ञेपत्न्यौपत्युर्महीक्षितः चरोरर्धार्धभागाभ्यांतामयोजयतामुभे साहिप्रणयवत्यासीत्स पत्न्योरुभयोरपीत्याह चरोरर्धार्धभागाभ्यामित्यस्यस्वस्वलब्धचरुभागाभ्यामित्यर्थः एवंचरामभरतौत्रिच्यंशौलक्ष्मणशत्रुघ्नावष्टमांशावि तिसिद्धं वाल्मीकीयव्याख्यातारौकतकाचार्यश्रीरामाचार्यावप्येवमेवोचतुः अन्येतुतद्व्याख्यातारःकौसल्यायैसंपूर्णपायसार्धंददौ ततःपा त्रस्थादर्धादर्धंसर्वपायसचतुर्थांशंसुमित्रायैदत्तवान् स्वयमेवततःपात्रेऽवशिष्टस्यचतुर्थांशस्यार्धमष्टमांशंकैकेय्यैदत्तवान् ततःपुनरवशिष्टम र्धमष्टमांशरूपंपुनरपिसुमित्रायैदत्तवानितियथाश्रुतग्राहिणोव्याचक्षते तेषामेतद्विरोधोरामलक्ष्मणयोरेवभरतशत्रुघ्नयोरेवैकवाक्यतायाबी जालाभश्चावशिष्टार्धपदेक्कचित्षष्ठीतत्पुरुषःक्वचित्कर्मधारयइतिवैषम्यंच ॥ ११॥

स्वभागार्धमितिप्राग्वत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ मधुमासेचैत्रे सितेशुक्लेकर्कटेकर्कलग्ने पुनर्वस्वृक्षसहितेपुनर्वसुनक्षत्रसहिते इतिकर्कलग्नविशेषणं ग्रहपंचकेचंद्रबुधव्यतिरिक्तेरविभौमगुरुभृगुशनिरूपे तदुच्चस्थानानिचक्रमेणमेषमकरकर्कमीनतुलाख्यानि ॥ १४ ॥ सर्वग्रहास्तोदयस्य रव्यधीनत्वात्तदुच्चंस्थानंस्फुटयति मेषमिति तेनसर्वेषामनस्तगत्वंसूचितं पुष्पवृष्टिसमाकुलेकालेइत्यर्थः ॥ १५ ॥ तत्रकौसल्यानुग्रहाय

कैकेयीचस्वभागार्धंददौप्रीतिसमन्विता ॥ उपभुज्यचरुंसर्वाःस्त्रियोगर्भसमन्विताः ॥ १२ ॥ देवताइववरेजुस्ताःस्वभासाराजमंदिरे ॥ दशमेमासिकौसल्यासुषुवेपुत्रमद्भुतं ॥ १३ ॥ मधुमासेसितेपक्षेनवम्यांकर्कटेशुभे ॥ पुनर्वस्वृक्षसहितेउच्चस्थेग्रहपंचके ॥ १४ ॥ मेषंपूषणिसंप्राप्तेपुष्पवृष्टिसमाकुले ॥ आविरासीज्जगन्नाथःपरमात्मासनातनः ॥ १५ ॥ नीलोत्पलदलश्यामःपीतवासाश्चतुर्भुजः ॥ जलजारुणनेत्रांतःस्फुरत्कुंडलमंडितः ॥ १६ ॥ सहस्रार्कप्रतीकाशःकिरीटीकुंचितालकः ॥ शंखचक्रगदापद्मवनमालाविराजितः ॥ १७ ॥ अनुग्रहाख्यहृत्स्थेंदुसूचितस्मितचंद्रिकः ॥ करुणारससंपूर्णविशालोत्पललोचनः ॥ श्रीवत्सहारकेयूरनूपुरादिविभूषणः ॥ १८ ॥ दृष्ट्वातंपरमात्मानंकौसल्याविस्मयाकुला ॥ हर्षाश्रुपूर्णनयनानत्वाप्रांजलिरब्रवीत् ॥ १९ ॥ कौसल्योवाच देवदेवनमस्तेऽस्तुशंखचक्रगदाधर ॥ परमात्माऽच्युतोऽनंतःपूर्णस्त्वंपुरुषोत्तमः ॥ २० ॥

प्रथमंयेनरूपेणप्रादुर्भूतस्तद्रूपमाह नीलोत्पलेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ अनुग्रहाख्येति भक्तानुग्रहाख्योयोहृदयस्थइंदुस्तस्यसूचिकास्मितरूपा चंद्रिकायस्यसः स्मितंच ईषद्विकासितैर्गल्लैःकटाक्षैःसौष्ठवान्वितैः अलक्षितद्विजंधीरमुत्तमानांस्मितंभवेदितिलक्षणं ॥ १८ ॥ १९ ॥ परमात्माशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावः अच्युतःस्वस्वरूपात्कदाऽपिनच्युतः शाश्वतंशिवमच्युतमितिश्रुतेः अनंतःअनंतगुणःनित्यत्वादंतरहितइति पूर्णःदेशकालापरिच्छेद्यः पुरुषेभ्यउत्तमः सर्वाधिष्ठानत्वात् ॥ २० ॥

वाचांबुध्यादीनामिंद्रियाणांचागोचरंवदंतियतोवाचोनिवर्त्ततेअप्राप्यमनसासहेत्यादिश्रुतयः वागादिसर्वद्रष्टृत्वाच्चनतासांविषयः नहिघटादिप्रकाशकोदीपोघटादिविषयोभवति अतएवत्वामतींद्रियंवेदवादिनावेदज्ञावदंति तेत्वांसत्तामात्रंसर्वत्रस्वसंबंधात्सदितिव्यवहारोपपादकं सर्वाःप्रजाःसदायतनाइतिश्रुतेः ज्ञानैकविग्रहंसत्यंज्ञानमितिश्रुतेर्वदंति ॥ २१ ॥ त्वमिति त्वमेवमाययासत्त्वादिगुणसंयुक्तः तत्तद्गुणसंयुक्तब्रह्मविष्णुरुद्रात्मकःसन्सृष्ट्यादिकरोषि तत्ररजःप्रधानोब्रह्मासत्त्वप्रधानोविष्णुःतमःप्रधानोरुद्रः विष्णोर्दैत्यादिहंतृत्वमपिपालनार्थमेव दुष्टनिग्रहंविनाशिष्टपालनायोगात् परमार्थतस्तुनिर्गुणएवत्वमित्याह तुर्यएवेति तत्तद्गुणसंयुक्तोक्तमूर्त्तित्रयापेक्षयाचतुर्थइत्यर्थः यद्वा जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्थासुविश्वतैजसप्राज्ञेभ्यस्तुर्यइत्यर्थः नबहिःप्रज्ञंनांतःप्रज्ञंनोभयतःप्रज्ञमितिश्रुतेः इयंहिक्रमेणजाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्थानिषेधति

वदंत्यगोचरंवाचांबुद्ध्यादीनामतींद्रियं ॥ त्वांवेदवादिनःसत्तामात्रंज्ञानैकविग्रहं ॥ २१ ॥ त्वमेवमाययाविश्वंसृजस्यवसिहंसिच ॥ सत्त्वादिगुणसंयुक्तस्तुर्यएवामलःसदा ॥ २२ ॥ करोषीवनकर्त्तात्वंगच्छसीवनगच्छसि ॥ नशृणोषिशृणोषीवपश्यसीवनपश्यसि ॥ २३ ॥ अप्राणोत्यमनाःशुद्धइत्यादिश्रुतिरब्रवीत् ॥ समःसर्वेषुभूतेषुतिष्ठन्नपिनलक्ष्यसे ॥ २४ ॥

अतएवसदाऽमलःमायागुणास्पृष्टत्वादित्यर्थः ॥ २२ ॥ अमलत्वंसूचितंनिर्विकारत्वमेवस्फुटयति करोषीवेति मायागतकृतिगत्यादिभिस्तद्वानिवभासि वस्तुतोविकारहीनत्वान्नकर्त्तेत्यादि अकुर्वन्सर्वकृच्छुद्धस्तिष्ठन्नत्येतिधावतः माययासर्वशक्तित्वादजःसबद्धुधामतइतिअभियुक्तोक्तेः ॥ २३ ॥ निर्विकारत्वेहेतुःश्रुतिदर्शितइत्याह अप्राणइति दिव्योह्यमूर्त्तःपुरुषःसबाह्याभ्यंतरोह्यजः अप्राणोह्यमनाःशुद्धोक्षरात्परतरःपरइतिमुंडकश्रुतिः प्राणाद्युपाधिरहितः अतएवकृतिगत्यादिरहितइतिभावः अक्षरमत्रमायाततःपरतरःतद्गुणास्पृष्टःसर्वतःपरउत्कृष्टइतिश्रुत्यर्थः सर्वभूतेषुसमःसन्घटइत्यादिप्रतीतेःसर्वत्रानुस्यूतत्वात् अतःसर्वत्रतिष्ठन्नपि ॥ २४ ॥

अज्ञानध्वांतचित्तानांअज्ञानरूपांधकारव्याप्तचित्तैः शेषेषष्ठी तैर्नलक्ष्यसे सुमेधसांतत्त्वज्ञानांव्यक्तएव दृश्यतेत्वग्र्ययाबुध्यासूक्ष्मयासूक्ष्मदर्शि भिरितिश्रुतेः यस्यतवजठरेब्रह्मांडाःपरमाणवइवदृश्यंते ॥२५॥ सत्वंममोदरसंभूतइतिलोकान्‌ममामाहात्म्यंविडंबसेख्यापयसि एतत्सर्वंभक्त पारवश्यादित्याह भक्तेष्विति ॥ २६ ॥ यद्यपितेमायया ऽपत्यादिषुमग्ना तद्विषयोत्कटेच्छावती संसारसागरेभ्रमामितथाऽप्यद्यतेपादमूलमाग तातरिष्यामीतिमन्येइतिशेषः ॥ २७ ॥ एतत्त्वद्रूपंशंखचक्रगदाधरत्वविशिष्टं आशास्यांतरमाह आवृणोत्विति ॥ २८ ॥ उपसंहारेहेतुरलौ

अज्ञानध्वांतचित्तानांव्यक्तएवसुमेधसां॥ जठरेतवदृश्यंतेब्रह्मांडाःपरमाणवः॥ २५ ॥ त्वंममोदरसंभूतइतिलो कान्विडंबसे॥ भक्तेषुपारवश्यंतेदृष्टंमेऽद्यरघूत्तम ॥ २६ ॥ संसारसागरेमग्नापतिपुत्रधनादिषु ॥ भ्रमामिमाय यातेऽद्यपादमूलमुपागता॥ २७॥ देवत्वद्रूपमेतन्मेसदातिष्ठतुमानसे ॥ आवृणोतुनमांमायातवविश्वविमोहि नी॥ २८॥ उपसंहरविश्वात्मन्नदोरूपमलौकिकं ॥ दर्शयस्वमहानंदबालभावंसुकोमलं ॥ २९ ॥ ललितालिंग नालापैस्तरिष्याम्युत्कटंतमः॥ श्रीभगवानुवाच यद्यदिष्टंतवास्त्यंबतत्तद्भवतुनान्यथा॥ ३०॥ अहंतुब्रह्म णापूर्वंभूमेर्भारापनुत्तये॥ प्रार्थितोरावणंहंतुंमानुषत्वमुपागतः॥ ३१ ॥ त्वयादशरथेनाहंतपसाऽराधितःपुरा॥ मत्पुत्रत्वाभिकांक्षिण्यातथाकृतमनिंदिते ॥ ३२ ॥

किकमिति सर्वलोकैर्द्रष्टुमशक्यंतेजोमयत्वादित्यर्थः ॥ २९ ॥ ननुत्वत्तारणार्थमेवंरूपपरिग्रहइतिचेत्तत्राह ललितेति तमःअज्ञानमूलंसंसारं ॥ ३० ॥ त्वदिष्टरूपभवनेहेतुमाह अहंत्विति मानुषत्वमुपागतःमानुषत्वंप्राप्तुंकृतमतिः ॥ ३१ ॥ तर्हिप्रथममेवंकितथारूपंनकृतमतआह त्व येति अहंपुत्रोयस्यास्तद्भावोमत्पुत्रत्वमतस्तत्प्रकटीकर्तुंतथाकृतमित्यर्थः ॥ ३२ ॥

प्राक्तनतपसःफलभूतमेतद्रूपंत्वयादृष्टं ननुत्वद्दर्शनमात्रंनपुरुषार्थोऽतआह मदिति एवंरूपस्यममदर्शनमन्यैस्तपोहीनैर्दुर्लभंविमोक्षायकल्पते चित्तशुद्धिद्वारातत्त्वमस्यादिवाक्यज्ञानसंपादकत्वेनेतिभावः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भक्तानुग्रहार्थंतत्ध्येयंमायिकंभगवतोरूपमाह बालत्वेऽपीति ॥ ३५ ॥ लालिताखिललोकपःस्वावतरणेनलालितास्तोषिताअखिललोकपाइंद्रादयोयेनसः पुत्रोद्भवःपुत्रोत्पत्तिस्तद्रूपमुत्सवं ॥ ३६ ॥ रा

रूपमेतत्त्वयादृष्टंप्राक्तनंतपसःफलं ॥ मद्दर्शनंविमोक्षायकल्पतेत्यन्यदुर्लभं ॥ ३३ ॥ संवादमावयोर्यस्तुपठेद्वाशृणुयादपि ॥ सयातिममसारूप्यंमरणेमत्स्मृतिंलभेत् ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वामातरंरामोबालोभूत्वारुरोदह ॥ बालत्वेऽपींद्रनीलाभोविशालाक्षोतिसुंदरः ॥ ३५ ॥ बालारुणप्रतीकाशोलालिताखिललोकपः ॥ अथराजादशरथः श्रुत्वापुत्रोद्भवोत्सवं ॥ आनंदार्णवमग्नोऽसावाययौगुरुणासह ॥ ३६ ॥ रामंराजीवपत्राक्षंदृष्ट्वाहर्षाश्रुसंप्लुतः ॥ गुरुणाजातकर्माणिकर्तव्यानिचकारसः ॥ ३७ ॥ कैकेयीचाथभरतमसूतकमलेक्षणा ॥ सुमित्रायांयमौजातौपूर्णेंदुसदृशाननौ ॥ ३८ ॥ तदाग्रामसहस्राणिब्राह्मणेभ्योमुदाददौ ॥ सुवर्णानिचरत्नानिवासांसिसुरभीःशुभाः ॥ ३९ ॥ यस्मिन्रमंतेमुनयोविद्ययाज्ञानविप्लवे ॥ तंगुरुःप्राहरामेतिरमणाद्रामइत्यपि ॥ ४० ॥ भरणाद्भरतोनामलक्ष्मणंलक्षणान्वितं ॥ शत्रुघ्नंशत्रुहंतारमेवंगुरुरभाषत ॥ ४१ ॥

जीवंकमलं गुरुणेतिकरणेतृतीया जातकर्माणिबहुवचनेननामकरणपर्यंतकर्त्तव्यषष्ठीपूजादिसंग्रहः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सुरभीर्गाः ॥ ३९ ॥ अथनामकरणेनाम्नामन्वर्थत्वंदर्शयति यस्मिन्निति विद्ययातत्त्वज्ञानेनअज्ञानविप्लवेअज्ञाननाशेतन्निमित्तंयस्मिन्योगिनोरमंतेइत्येकः योगांतरमाह रमणाद्भक्तानांवपुःसौंदर्येणरमणाद्रामइत्यपियोगइतिशेषः रमणंरामः भावेघञ् तंकरोतिरामयतितत्करोतीतिणिच् रामयतीतिरामः णिजंतादच् तथाचभक्तान्रमयतीतिफलितोर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥

पायसांशानुसारतःकौसल्यापायसांशत्वाल्लक्ष्मणोरामानुचरः कैकेयीपायसांशत्वाच्छत्रुघ्नोभरतानुचरइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ स्वर्णमयाश्वत्थपर्णस्यप्रांतेसंयुक्तानियानिमुक्ताफलानितैःप्रभाशोभायस्यतं रत्नमणीनांव्रातःसमूहस्तन्मध्येवर्त्तमानंयद्व्दीपिनखंव्याघ्रनखंतेनांचितंमंडितं यत्तु व्याघ्रव्यालगजान्सिंहानश्वोष्ट्रमहिषान्वृषं भूषणेषुत्यजेदष्टौयदीच्छेच्चिरजीवितमिति तत्तुभूषणेषुव्याघ्राद्याकारचित्रनिषेधपरं नतुमुख्यव्याघ्राद्यवयवनिषेधकमित्याहुः ॥ ४४ ॥ स्वर्णेसंपन्नानिघटितानिरत्नानियस्मिंस्तत् अर्जुनवृक्षस्यसटालुकमपक्वफलंतदाकारंभूषणंयस्य

लक्ष्मणोरामचंद्रेणशत्रुघ्नोभरतेनच ॥ द्वंद्वीभूयचरंतौतौपायसांशानुसारतः ॥ ४२ ॥ रामस्तुलक्ष्मणेनाथविचरन्बाललीलया ॥ रमयामासपितरौचेष्टितैर्मुग्धभाषितैः ॥ ४३ ॥ भालेस्वर्णमयाश्वत्थपर्णमुक्ताफलप्रभं ॥ कंठेरत्नमणिव्रातमध्यद्वीपिनखांचितं ॥ ४४ ॥ कर्णयोःस्वर्णसंपन्नरत्नार्जुनसटालुकं ॥ सिंजानमणिमंजीरकटिसूत्रांगदैर्वृतं ॥ ४५ ॥ स्मितवक्त्राल्पदशनमिंद्रनीलमणिप्रभं ॥ अंगणेरिंगमाणंतंतर्णकाननुसर्वतः ॥ ४६ ॥ दृष्ट्वादशरथोराजाकौसल्यामुमुदेतदा ॥ भोक्ष्यमाणोदशरथोराममेहीतिचासकृत् ॥ ४७ ॥ आह्वयत्यतिहर्षेणप्रेम्णानायातिलीलया ॥ आनयेतिचकौसल्यामाहसासस्मितासुतं ॥ ४८ ॥ धावत्यपिनशक्नोतिस्प्रष्टुंयोगिमनोगतिं ॥ प्रहसन्स्वयमायातिकर्दमांकितपाणिना ॥ ४९ ॥

रत्नार्जुनशलाटुकमितिपाठांतरं अर्थस्तुल्यः सिंजानाःशब्दयुक्तायेमणयस्तद्युक्तैःमंजीरकटिसूत्रांगदैर्वृतं मंजीरःपादभूषणं अंगदोबाहुभूषणं ॥ ४५ ॥ स्मितंस्मितयुक्तंवक्त्रंयस्यसचासावल्पदशनश्चतं तर्णकान्गोवत्सानन्नुतत्पुच्छप्रांतधरणपूर्वंसर्वतोरिंगमाणंपरितोबालगत्याखेलंतं ॥ ॥ ४६ ॥ दृष्ट्वेति तादृशींतत्क्रीडामित्यर्थः ॥ ४७ ॥ प्रेम्णाआहूतोपीतिशेषः लीलयाक्रीडासक्त्यानायातीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ योगिमनोगतिं योगिमनोविषयं कर्दमांकितपाणिनोपलक्षितइतिशेषः ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ पुत्रादिकल्याणमुद्दिश्यसधवाभ्योदीयमानभक्ष्यविशेषवायनानिप्रकुर्वतीबभूवेतिशेषः कर्णशष्कुलीकर्णपूरादयोभक्ष्यविशेषाः वर्षवृद्धिःवर्षारंभदिनकर्त्तव्यंकर्म ॥ ५१ ॥ गृहकृत्यत्यागकारणंचापल्यमेवदर्शयति एकदेति मातरमंतिकेमातुःसमीपेइत्यर्थः द्वितीयाच्छांद

किंचिद्गृहीत्वाकवलंपुनरेवपलायते ॥ कौसल्याजननीतस्यमासिमासिप्रकुर्वती ॥ ५० ॥ वायनानिविचित्राणिसमलंकृत्यराघवं ॥ अपूपान्मोदकान्कृत्वाकर्णशष्कुलिकास्तथा ॥ कर्णपूरांश्चविविधान्वर्षवृद्धौचवायनं ॥५१॥ गृहकृत्यंतयात्यक्तंतस्यचापल्यकारणात् ॥ एकदारघुनाथोऽसौगतोमातरमंतिके ॥ ५२ ॥ भोजनंदेहिमेमातर्नश्रुतंकार्यसक्तया ॥ ततःक्रोधेनभांडानिलगुडेनाहनत्तदा ॥ ५३ ॥ शिक्यस्थंपातयामासगव्यंचनवनीतकं ॥ लक्ष्मणायददौरामोभरताययथाक्रमं ॥५४॥ शत्रुघ्नायददौपश्चाद्दधिदुग्धंतथैवच ॥ सूदेनकथितेमात्रेहास्यंकृत्वाप्रधावति ॥ ५५ ॥ आगतांतांविलोक्याथततःसर्वैःपलायितं ॥ कौसल्याधावमानाऽपिप्रस्खलंतीपदेपदे ॥५६॥ रघुनाथंकरेधृत्वाकिंचिन्नोवाचभामिनी ॥ बालभावंसमाश्रित्यमंदंमंदंरुरोदह ॥ ५७ ॥ तेसर्वेलालितामात्रागाढमालिंग्ययत्नतः ॥ एवमानंदसंदोहजगदानंदकारकः ॥ ५८ ॥ मायाबालवपुर्धृत्वारमयामासदंपती ॥ अथकालेनतेसर्वेकौमारंप्रतिपेदिरे ॥ ५९ ॥ उपनीतावसिष्ठेनसर्वविद्याविशारदाः ॥ धनुर्वेदेचनिरताः सर्वशास्त्रार्थवेदिनः ॥ ६० ॥ बभूवुर्जगतांनाथालीलयानररूपिणः ॥ लक्ष्मणस्तुसदाराममनुगच्छतिसादरं ॥ ॥ ६१ ॥ सेव्यसेवकभावेनशत्रुघ्नोभरतंतथा ॥ रामश्चापधरोनित्यंतूणीबाणान्वितःप्रभुः ॥ ६२ ॥

सी ॥ ५२ ॥ अहनत् अहन्नित्यर्थः गणकार्यस्यानित्यत्वान्नशब्लुक् ॥५३ ॥ गव्यंदधिदुग्धं ॥ ५४ ॥ सूदःसूपकारः मात्रेकौसल्यायै ॥५५॥ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ दंपतीकौसल्यादशरथौ कौमारंपंचवर्षाधिकत्वं ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ नकरोतीत्यत्रहेतुरविकारीपरिणामहीनइति अविकारीत्यस्यैवव्याख्यानंपरिणामहीनइति ॥६६॥ इतिश्रीमत्स॰
बालकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ अथरामंनेतुंविश्वामित्रागमनमाह कदाचिदिति रामंस्वमाययाजातंज्ञात्वातंद्रष्टुमभ्यागा

अश्वारूढोवनंयातिमृगयायैसलक्ष्मणः॥ हत्वादुष्टमृगान्सर्वान्पित्रेसर्वंन्यवेदयत् ॥ ६३ ॥ प्रातरुत्थायसुस्नातः
पितरावभिवाद्यच॥ पौरकार्याणिसर्वाणिकरोतिविनयान्वितः ॥ ६४ ॥ बंधुभिःसहितोनित्यंभुक्त्वामुनिभिरन्व
हं॥ धर्मशास्त्ररहस्यानिशृणोतिव्याकरोतिच॥ ६५॥ एवंपरात्मामनुजावतारोमनुष्यलोकाननुसृत्यसर्वं॥ चक्रे
विकारीपरिणामहीनोविचार्यमाणेनकरोतिकिंचित्॥ ६६॥ इतिश्रीमद॰बा॰तृतीयःसर्गः॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥
श्रीमहादेवउवाच कदाचित्कौशिकोऽभ्यागादयोध्यांज्वलनप्रभः॥ द्रष्टुंरामंपरात्मानंजातंज्ञात्वास्वमायया॥
॥ १ ॥ दृष्ट्वादशरथोराजाप्रत्युत्थायाचिरेणतु॥ वसिष्ठेनसमागम्यपूजयित्वायथाविधि ॥ २ ॥ अभिवाद्यमुनिं
राजाप्रांजलिर्भक्तिनम्रधीः॥ कृतार्थोऽस्मिमुनींद्राहंत्वदागमनकारणात्॥ ३ ॥ त्वद्विधायद्गृहंयांतितत्रैवायांति
संपदः॥ यदर्थमागतोऽसित्वंब्रूहिसत्यंकरोमितत्॥ ४॥ विश्वामित्रोऽपितंप्रीतःप्रत्युवाचमहामतिः॥ अहंपर्वणि
संप्राप्तेदृष्ट्वायष्टुंसुरान्पितॄन्॥५॥ यदारभेतदादैत्याविघ्नंकुर्वंतिनित्यशः ॥ मारीचश्चसुबाहुश्चपरेचानुचरास्तयोः
॥ ६ ॥ अतस्तयोर्वधार्थायज्येष्ठंरामंप्रयच्छमे॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रातवश्रेयोभविष्यति॥७॥

दित्यन्वयः ॥ १ ॥ अचिरेणशीघ्रंदर्शनाव्यवहितोत्तरकालेप्रत्युत्थायवसिष्ठेनसमागम्यसहितोभूत्वेतियावत् पूजनेमुनिःकर्म ॥ २ ॥ नम्रशरी
रत्वेननम्रधीत्वानुमानं त्वदागमनरूपात्कारणादित्यर्थः॥३॥ तत्रैवतद्गृहएव भवदाद्यागमनस्यसकलसंपत्प्रतिबंधकदुरितनाशकत्वादितिभावः
तत्करोमीतिसत्यंब्रवीमीतिशेषः ॥४॥ दृष्ट्वापर्वप्राप्तिंज्ञात्वासुरादीन्यष्टुं ॥ ५ ॥ यदारभेतदेत्यन्वयः ॥ ६ ॥ तवेति तदैवतवश्रेयइत्यर्थः ॥ ७ ॥

पप्रच्छेत्यस्यविश्वामित्रवचोनंतरमित्यादि ॥ ८ ॥ ९ ॥ इतःमत्सन्निधानात् ॥ १० ॥ प्रत्याख्यातोयदीति भविष्यतीतिशेषः श्रेयोरामवि योगकृतमरणाभावरूपं असत्यंमुनिप्रत्याख्यानजपापंतन्मूलशापंच ॥ ११ ॥ शृण्विति रामःपूर्वमपिमानुषएवेदानींपुनरपिमानुषोजातइति

वसिष्ठेनसहामंत्र्यदीयतांयदिरोचते ॥ पप्रच्छगुरुमेकांतेराजाचिंतापरायणः ॥ ८ ॥ किंकरोमिगुरोरामंत्यक्तुं नोत्सहतेमनः ॥ बहुवर्षसहस्रांतेकष्टेनोत्पादिताःसुताः ॥ ९ ॥ चत्वारोऽमरतुल्यास्तेतेषांरामोऽतिवल्लभः ॥ राम स्त्वितोगच्छतिचेन्नजीवामिकथंचन ॥ १० ॥ प्रत्याख्यातोयदिमुनिःशापंदास्यत्यसंशयः ॥ कथंश्रेयोभवेन्म त्यमसत्यंचापिनस्पृशेत्॥ ११ ॥ वसिष्ठउवाच शृणुराजन्देवगुह्यंगोपनीयंप्रयत्नतः ॥ रामोनमानुषोजातः परमात्मासनातनः ॥ १२ ॥ भूमेर्भारावतारायब्रह्मणाप्रार्थितःपुरा ॥ सएवजातोभवनेकौसल्यायांतवानघ ॥ ॥ १३ ॥ त्वंतुप्रजापतिःपूर्वंकश्यपोब्रह्मणःसुतः ॥ कौसल्याचादितिर्देवमातापूर्वंयशस्विनी ॥ भवंतौतपउग्रंवैते पाथेबहुवत्सरं ॥ १४ ॥ अग्राम्यविषयौविष्णुपूजाध्यानैकतत्परौ ॥ तदाप्रसन्नोभगवान्वरदोभक्तवत्सलः ॥ १५ ॥ वृणीष्ववरमित्युक्तेत्वंमेपुत्रोभवामल ॥ इतित्वयायाचितोऽसौभगवान्भूतभावनः ॥ १६ ॥ तथेत्युक्त्वाऽद्यपुत्रस्ते जातोरामःसएवहि ॥ शेषस्तुलक्ष्मणोराजन्राममेवान्वपद्यत ॥ १७ ॥ जातौभरतशत्रुघ्नौशंखचक्रगदाभृतः ॥ योगमायाऽपिसीतेतिजाताजनकनंदिनी ॥ १८ ॥

नकिंतुसनातनोनिर्विकारत्वात्सदैकरूपोयःपरमात्मासएवब्रह्मणापुराप्रार्थितःसन्तवभवनेजातइत्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ भगवदवतारयोग्यतामा ह त्वंत्विति भवंतौतेपाथेतपःकृतवंतौ ॥ १४ ॥ अग्राम्यविषयौग्राम्यविषयानासक्तौ तेनब्रह्मचर्यंसूचितं ॥ १५ ॥ १६ ॥ शेषोलक्ष्मणःशे षांशोलक्ष्मणइत्यर्थः ॥ १७ ॥ शंखचक्रगदाभृतःसंबंधिनौचक्रगरुडावितिशेषः तौभरतशत्रुघ्नौजातावित्यर्थः ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ प्रमुदितांतरःहृष्टचित्तः ॥ २१ ॥ मूर्ध्न्यवघ्रायेति प्रजापतेस्त्वांहिंकारेणावजिघ्रामिसहस्रायुषोऽसौजीवशरदःशतमित्यवघ्राणमंत्रलिंगेनतस्यपुत्राद्यायुर्वृद्धिकरत्वात्तत्कारणमितिबोध्यं ॥ २२ ॥ आगतौस्वसमीपंप्राप्तौरामलक्ष्मणौ ॥ २३ ॥ गृहीत्वाययौ जगामेत्य

विश्वामित्रोऽपिरामायतांयोजयितुमागतः ॥ एतद्गुह्यतमंराजन्नवक्तव्यंकदाचन ॥ १९ ॥ अतःप्रीतेनमनसापूजयित्वाऽथकौशिकं ॥ प्रेषयस्वरमानाथंराघवंसहलक्ष्मणं ॥ २० ॥ वसिष्ठेनैवमुक्तस्तुराजादशरथस्तदा ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंमेनेप्रमुदितांतरः ॥ २१ ॥ आहूयरामरामेतिलक्ष्मणेतिचसादरं ॥ आलिंग्यमूर्ध्न्यवघ्रायकौशिकायसमर्पयत् ॥ २२ ॥ ततोतिहृष्टोभगवान्विश्वामित्रःप्रतापवान् ॥ आशीर्भिरभिनंद्याथआगतौरामलक्ष्मणौ ॥ २३ ॥ गृहीत्वाचापतूणीरबाणखड्गधरौययौ ॥ किंचिद्देशमतिक्रम्यराममाहूयभक्तितः ॥ २४ ॥ ददौबलांचातिबलांविद्येद्वेदेवनिर्मिते ॥ ययोर्ग्रहणमात्रेणक्षुत्क्षामादिनजायते ॥ २५ ॥ ततउत्तीर्यगंगांतेताटकावनमागमन् ॥ विश्वामित्रस्तदाप्राहरामंसत्यपराक्रमं ॥ २६ ॥ अत्रास्तिताटकानामराक्षसीकामरूपिणी ॥ बाधतेलोकमखिलंजहितामविचारयन् ॥ २७ ॥ तथेतिधनुरादायसगुणंरघुनंदनः ॥ टंकारमकरोत्तेनशब्देनापूरयद्वनं ॥ २८ ॥ तच्छ्रुत्वासहमानासाताटकाघोररूपिणी ॥ क्रोधसंमूर्छिताराममभिदुद्रावमेघवत् ॥ २९ ॥ तामेकेनशरेणाशुताडयामासवक्षसि ॥ पपातविपिनेघोरावमंतीरुधिरंबहु ॥ ३० ॥

र्थः ॥ २४ ॥ बलामिति बलाविद्याशरीरसामर्थ्यसंपादनद्वारेष्टसाधिका बलंधेहितनूषुनइतिमंत्रलिंगात् अतिबलातुसंकल्पमात्रादिष्टजनिकेत्याहुः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अविचारयन्स्त्रियाअवध्यत्वमविचारयन्नित्यर्थः ॥ २७ ॥ सगुणंआरूढज्यं तेनशब्देनधनुःशब्देन ॥ २८ ॥ असहमानेतिच्छेदः क्रोधसंमूर्च्छिताअतिक्रुद्धा ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ततस्ताटकावधकर्मवशादतिहृष्टोविश्वामित्रःकिंचिद्विचिंत्य रामगुरुत्वेनस्वस्यांतकालेमुक्तिपदप्राप्तियोग्यतालाभंविचार्येत्यर्थः अभिरामायरामायसरहस्यमंत्रमस्त्रजालंददावित्यन्वयः ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिवि० अध्यात्मरामाय

ततोऽतिसुंदरीयक्षीसर्वाभरणभूषिता ॥ शापात्पिशाचतांप्राप्तामुक्तारामप्रसादतः ॥ ३१ ॥ नत्वारामंपरिक्रम्य गतारामाज्ञयादिवं ॥ ३२ ॥ ततोऽतिहृष्टःपरिरभ्यरामंमूर्धन्यवघ्रायविचिंत्यकिंचित् ॥ सर्वास्त्रजालंसरहस्यमंत्रं प्रीत्याऽभिरामायददौमुनींद्रः ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेबालकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ श्रीमहादेवउवाच तत्रकामाश्रमेरम्येकाननेमुनिसंकुले ॥ उषित्वारजनीमेकांप्रभातेप्रस्थिताःशनैः ॥ १ ॥ सिद्धाश्रमंगताःसर्वेसिद्धचारणसेवितं ॥ विश्वामित्रेणसंदिष्टा मुनयस्तन्निवासिनः ॥ २ ॥ पूजांचमहतींचक्रूरामलक्ष्मणयोर्द्रुतं ॥ श्रीरामःकौशिकंप्राहमुनेदीक्षांप्रविश्यतां ॥ ॥ ३ ॥ दर्शयस्वमहाभागकुतस्तौराक्षसाधमौ ॥ तथेत्युक्त्वामुनिर्यष्टुमारेभेमुनिभिःसह ॥ ४ ॥ मध्याह्नेददृशातेतौ राक्षसौकामरूपिणौ ॥ मारीचश्चसुबाहुश्चवर्षंतौरुधिरास्थिनी ॥ ५ ॥ रामोऽपिधनुरादायद्वौबाणौसंदधेसुधीः ॥ आकर्णांतंसमाकृष्यविससर्जतयोःपृथक् ॥ ६ ॥

णेसेतौबालकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ९ ॥ तत्रकामाश्रमेताटकावधस्थानभूतेकामाश्रमाख्येकामस्यरुद्रेणानंगतासंपादकेवनेताटकाभयादेवमुनिसंकुले ॥ १ ॥ सिद्धाश्रमंविश्वामित्रवासस्थानंवामनाश्रमाख्यंतन्निवासिनःसिद्धाश्रमवासिनः ॥ २ ॥ ३ ॥ कुतःआगच्छतः कस्मिन्कालेइतिशेषः ॥ ४ ॥ ददृशातेदृष्टौ ॥ ५ ॥ द्वौबाणौसंदधे ईषत्कालांतरत्वेऽपियुगपदिव ॥ ६ ॥

जलधौतत्समीपेसंपूर्णशतयोजनं क्षिप्तःसागररोधसीतिवाल्मीक्युक्तेः ॥ ७ ॥ अग्निमयआग्नेयास्त्रयुक्तः अजयत्हतवानितियावत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ न्यस्तंतन्नगराधिपेराज्ञिकस्मिंश्चित्न्यासत्वेनस्थापितं ॥ १३ ॥ महासत्त्वमिति दृढं गंगासमीपगमितिगौतमाश्रमवि

तयोरेकस्तुमारीचंभ्रामयन्शतयोजनं ॥ पातयामासजलधौतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ७॥ द्वितीयोऽग्निमयोबाणःसुबाहुमजयत्क्षणात्॥ अपरेलक्ष्मणेनाशुहतास्तदनुयायिनः॥८॥ पुष्पौघैराकिरन्देवाराघवंसहलक्ष्मणं ॥ देवदुंदुभयोनेदुस्तुष्टुवुःसिद्धचारणाः ॥ ९ ॥ विश्वामित्रस्तुसंपूज्यपूजार्हंरघुनंदनं॥ अंकेनिवेश्यचालिंग्यभक्त्याबाष्पाकुलेक्षणः ॥ १० ॥ भोजयित्वासहभ्रात्रारामंपक्वफलादिभिः॥ पुराणवाक्यैर्मधुरैर्निनायदिवसत्रयं॥ ॥ ११ ॥ चतुर्थेहनिसंप्राप्तेकौशिकोराममब्रवीत् ॥ रामराममहायज्ञंद्रष्टुंगच्छामहेवयं ॥ १२ ॥ विदेहराजनगरेजनकस्यमहात्मनः ॥ तत्रमाहेश्वरंचापमस्तिन्यस्तंपिनाकिना॥ १३॥ द्रक्ष्यसित्वंमहासत्त्वंपूज्यसेजनकेनच॥ इत्युक्त्वामुनिभिस्ताभ्यांययौगंगासमीपगं॥ १४॥ गौतमस्याश्रमंपुण्यंयत्राहल्यास्थितातपः॥ दिव्यपुण्यफलोपेतपादपैःपरिवेष्टितं ॥ १५॥ मृगपक्षिगणैर्हीनंनानाजंतुविवर्जितं ॥ दृष्ट्वोवाचमुनिंश्रीमान्रामोराजीवलोचनः ॥ १६ ॥ कस्यैतदाश्रमपदंभातिभास्वच्छुभंमहत् ॥ पत्रपुष्पफलैर्युक्तंजंतुभिःपरिवर्जितं ॥ १७॥ आह्लादयतिमेचेतोभगवन्ब्रूहितत्त्वतः॥ १८॥ विश्वामित्रउवाच शृणुरामपुरावृत्तंगौतमोलोकविश्रुतः ॥ सर्वधर्मभृतांश्रेष्ठस्तपसाराधयन्हरिं ॥ १९ ॥

शेषणं ॥ १४ ॥ यत्राहल्यातपआस्थितेत्यन्वयः ॥ १५ ॥ नानाजंतुभिःनानाप्रकारैःक्षुद्रप्राणिभिरपिहीनं गौतमशापादितिभावः ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तपसाहरिमाराधयन्नस्थितइतिशेषः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ अवात्सीत्वासंकृतवान् तामहल्यांधर्षयितुमुपभोक्तुमंतरंमुन्यसान्निध्यरूपंप्रेप्सुरासीदितिशेषः॥ २१ ॥ गौतमेगृहान्निर्गतेसतिमुनिवेषेणतद्गृहंप्रविश्यतामहल्यांधर्षयित्वोपभुज्यनिरगात् मुनिरपिस्वगृहमगात् ॥ २२॥ स्वरूपेणस्वस्यात्मनोगौतमस्यरूपेण दुष्टात्मत्वेहेतुर्म

तस्मैब्रह्माददौकंन्यामहल्यांलोकसुंदरीं ॥ ब्रह्मचर्येणसंतुष्टःशुश्रूषणपरायणां ॥ २० ॥ तयासार्धमिहावात्सीद्गौतमस्तपतांवरः ॥ शक्रस्तुतांधर्षयितुमंतरंप्रेप्सुरन्वहं ॥ २१ ॥ कदाचिन्मुनिवेषेणगौतमेनिर्गतेगृहात् ॥ धर्षयित्वाऽथनिरगात्त्वरितंमुनिरप्यगात् ॥ २२ ॥दृष्ट्वायांतंस्वरूपेणमुनिःपरमकोपनः ॥ पप्रच्छकस्त्वंदुष्टात्मन्ममरूपधरोऽधमः ॥ २३॥ सत्यंब्रूहिनचेद्भस्मकरिष्यामिनसंशयः ॥ सोऽब्रवीद्देवराजोऽहंपाहिमांकामकिंकरं॥ २४॥ कृतंजुगुप्सितंकर्ममयाकुत्सितचेतसा॥ गौतमःक्रोधताम्राक्षःशशापदिविजाधिपं ॥ २५ ॥ योनिलंपटदुष्टात्मन्सहस्रभगवान्भव॥ शप्त्वातंदेवराजानंप्रविश्यस्वाश्रमंद्रुतं ॥ २६॥ दृष्ट्वाहल्यांवेपमानांप्रांजलिंगौतमोऽब्रवीत्॥ दुष्टेत्वंतिष्ठदुर्वृत्तेशिलायामाश्रमेमम ॥ २७॥ निराहारादिवारात्रंतपःपरममास्थिता ॥ आतपानिलवर्षादिसहिष्णुःपरमेश्वरं॥ २८॥ ध्यायंतीराममेकाग्रमनसाहृदिसंस्थितं ॥ नानाजंतुविहीनोऽयमाश्रमोमेभविष्यति॥ २९ ॥ एवंवर्षसहस्रेषुत्यनेकेषुगतेषुच॥ रामोदाशरथिःश्रीमानागमिष्यतिसानुजः॥ ३० ॥ यदात्वदाश्रयशिलांपादाभ्यामाक्रमिष्यति॥ तदैवधूतपापात्वंरामंसंपूज्यभक्तितः॥ ३१ ॥

द्रूपधरत्वं ॥ २३ ॥ कामकिंकरंकामपरवशतयाऽयुक्तकर्मकरमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ शिलायामिति लीनाभूत्वेतिशेषः ॥ २७॥ ॥ २८ ॥ २९ ॥ दययास्वयमेवशापांतमाह एवमिति ॥ ३० ॥ त्वदाश्रयशिलांत्वल्लयाश्रयशिलां ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ तदादितत्प्रभृति शुभेस्वाश्रमेअदृष्टाआस्तेइतिशेषः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ चतुर्भुजमिति स्वस्यभगवदवतार त्वख्यापनायमध्येमध्येचतुर्भुजरूपंकौसल्यामिवदर्शयित्वापुनर्द्विभुजरूपेणैवस्थितइत्याह धनुरिति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ हर्षजन्यं

परिक्रम्यनमस्कृत्यस्तुत्वाशापाद्विमोक्ष्यसे ॥ पूर्ववन्ममशुश्रूषांकरिष्यसियथासुखं ॥ ३२ ॥ इत्युक्त्वागौतमःप्रागाद्धिमवंतंनगोत्तमं ॥ तदाद्यहल्याभूतानामदृश्यास्वाश्रमेशुभे ॥ ३३ ॥ तवपादरजःस्पर्शकांक्षतेपवनाशना ॥ आस्तेऽद्यापिरघुश्रेष्ठतपोदुष्करमास्थिता ॥ ३४ ॥ पावयस्वमुनेर्भार्यामहल्यांब्रह्मणःसुतां ॥ इत्युक्त्वाराघवंहस्ते गृहीत्वामुनिपुंगवः ॥ ३५ ॥ दर्शयामासचाहल्यामुग्रेणतपसास्थितां ॥ रामःशिलांपदास्पृष्ट्वातांचापश्यत्तपोधनां ॥ ३६ ॥ ननामराघवोऽहल्यांरामोहमितिचाब्रवीत् ॥ ततोदृष्ट्वारघुश्रेष्ठंपीतकौशेयवाससं ॥ ३७ ॥ चतुर्भुजं शंखचक्रगदापंकजधारिणं ॥ धनुर्बाणधरंरामंलक्ष्मणेनसमन्वितं ॥ ३८ ॥ स्मितवक्त्रंपद्मनेत्रंश्रीवत्सांकितवक्षसं ॥ नीलमाणिक्यसंकाशंद्योतयंतंदिशोदश ॥ ३९ ॥ दृष्ट्वारामंरमानाथंहर्षविस्फारितेक्षणा ॥ गौतमस्यवचःस्मृत्वाज्ञात्वानारायणंपरं ॥ ४० ॥ संपूज्यविधिवद्रामममर्घ्यादिभिरनिंदिता ॥ हर्षाश्रुजलनेत्रांतादंडवत्प्रणिपत्यसा ॥ ४१ ॥ उत्थायचपुनर्दृष्ट्वारामंराजीवलोचनं ॥ पुलकांकितसर्वांगागिरागद्गदयैलत ॥ ४२ ॥

यदश्रुरूपंजलंतद्युक्तेनेत्रांतेयस्याःसा ॥ ४१ ॥ ऐलतअस्तौषीत् ईडस्तुतावित्यस्माल्लङिव्यत्ययेनशपोलुगभावः डलयोरैकश्रुतित्वाल्लुकारोच्चारणं ॥ ४२ ॥

अहोइति तेतवपादाब्जसल्लग्नरजःकणात्तत्संबंधादहंकृतार्थाऽस्मि मुक्तशापाऽस्मि अहोइत्याश्चर्यं अपरंस्वस्यकृतार्थत्वेहेतुमाह यत्तेपाद पद्मंपद्मजशंकरादिभिस्तदलाभात्रंधितमानसैःपीडितमानसैःसदास्प्रष्टुंविमृग्यतेतदहंस्पृशामिचकृतार्थाऽस्मि ॥ ४३॥ अहोइतिआश्चर्यं वि चित्रं वास्तवस्वरूपाननुगुणंतवचेष्टितंयतः अपाणिपादोजवनोग्रहीतेतिश्रुतेर्वस्तुतःचरणादिवर्जितोऽपिसन्संपूर्णःसर्वव्याप्तोऽपिसन्आनंदमयः

अहल्योवाच अहोकृतार्थाऽस्मिजगन्निवासतेपादाब्जसल्लग्नरजःकणादहं ॥ स्पृशामियत्पद्मजशंकरादिभि र्विमृग्यतेरंधितमानसैःसदा ॥ ४३ ॥ अहोविचित्रंतवरामचेष्टितंमनुष्यभावेनविमोहितंजगत्॥ चलस्यजस्रं चरणादिवर्जितःसंपूर्णआनंदमयोऽतिमायिकः ॥ ४४ ॥ यत्पादपंकजपरागपवित्रगात्राभागीरथीभवविरिं चिमुखान्पुनाति॥ साक्षात्सएवममदृग्विषयोयदास्तेकिंवर्ण्यतेममपुराकृतभागधेयं ॥ ४५ ॥ मर्त्यावतारेमनु जाकृतिंहरिंरामाभिधेयंरमणीयदेहिनं॥ धनुर्धरंपद्मविशाललोचनंभजामिनित्यंनपरान्भजिष्ये॥ ४६॥

तत्स्वरूपोऽपिसन्जगत्आत्मनिमनुष्यबुद्ध्युत्पादनेनविमोहयन्मनुष्यभावेनचलसि क्रियामात्रोपलक्षणमिदं विरोधाभासोऽत्र औपाधिक त्वेनतत्परिहारात् नन्वीदृशस्यमनुष्यभावःकथंतत्राह अतिमायिकइति सकलमायावद्भ्योऽत्युत्कृष्टः सकलजगद्रूपेणपरिणमनसमर्थः महामायावानित्यर्थः एवंचशुद्धमायिकमेवेदंतवशरीरंचलनादिकंचनेतरवदितिभावः ॥ ४४ ॥ यत्पादेति विष्णोःपादप्रसूतेतिपुराणोक्तेः ॥ ४५ ॥ रमणीयदेहिनमित्यार्षं ॥ ४६ ॥

यस्यपादोविश्वं पादोस्य विश्वाभूतानीतिश्रुतेः तदेवपंकजंतस्यरजः रजइवसारांशः यथाकमलेसौगंध्यसंपादकतयांऽतर्विद्यमानरजएवसारंए वंविश्वस्यसत्ताभानसंपादकतयाब्रह्मैवसारांशत्वाद्रजस्तच्छ्रुतिभिर्विमृग्यं श्रुतिशिरोरूपोपनिषद्रम्यत्वात्तस्येतिभावः यन्नाम्नांमध्येसारंनाम रामेतितस्यरसिकस्तद्विषयप्रीतिमान्भगवान्ऐश्वर्यधर्मयशोलक्ष्मीज्ञानवैराग्यवान् षण्णामेषां ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययशसः श्रियःज्ञानवैरा ग्ययोश्चैवषण्णांभगइतींगनेतिभगसंज्ञकत्वोक्तेः उत्पत्तिप्रलयंचैवभूतानामागतिंगतिं वेत्तिविद्यामविद्यांचसवाच्योभगवानित्युक्तोवा ॥४७॥ विरंचिलोकेब्रह्मलोकेनारदमुखाऋषयः भवपद्मजाद्यादेवाश्चत्वच्चरितस्मरणजानंदाश्रुभिः सिक्तेकुचाग्रेचूचुकेतथासीमेतत्प्रांतभागेचययासा वागीश्वरीसरस्वतीचगायतीतिविपरिणामेनान्वयः ॥४८॥ सोऽयंरामः परात्मापरःसर्वजीवेभ्यःप्रकृतेश्चअधिकआत्मापुरुषः पुरिशयनात्पुरुषः

यत्पादपंकजरजःश्रुतिभिर्विमृग्यंयन्नाभिपंकजभवःकमलासनश्च ॥ यन्नामसाररसिकोभगवान्पुरारिस्तंरा मचंद्रमनिशंहृदिभावयामि ॥ ४७ ॥ यस्यावतारचरितानिविरंचिलोकेगायंतिनारदमुखाभवपद्मजाद्याः ॥ आनंदजाश्रुपरिषिक्तकुचाग्रसीमावागीश्वरीचतमहंशरणंप्रपद्ये ॥ ४८ ॥ सोऽयंपरात्मापुरुषःपुराणएषःस्वयं ज्योतिरनंतआद्यः ॥ मायातनुंलोकविमोहनीयांधत्तेपरानुग्रहएषरामः ॥ ४९ ॥ अयंहिविश्वोद्भवसंयमानामे कःस्वमायागुणबिंबितोयः ॥ विरंचिविष्ण्वीश्वरनामभेदान्धत्तेस्वतंत्रःपरिपूर्णआत्मा ॥ ५० ॥

पुराणःसर्वदाविद्यमानइत्यर्थः एषःस्वयंज्योतिःस्वप्रकाशःअनंतोऽविनाशीआद्यःसर्वकारणंयःपरानुग्रहेपरेषांमादृशजनानामनुग्रहेकर्तव्यत याबुद्धिस्थेसतिपरमसुंदरत्वादिगुणैर्लोकविमोहनीयांमायातनुंनत्वितरजनवत्पांचभौतिकींधत्ते सएवएषरामः उपासकानांकामार्थंब्रह्मणोरू पकल्पनेतिश्रुतेः ॥ ४९ ॥ अयंहीति विश्वस्यजगतउद्भवउत्पत्तिःसंयमोनाशःताभ्यांपालनमप्युपलक्ष्यते तेषां स्वतंत्रःकर्तेतिपाणिन्युक्तेः यएकएवपरिपूर्णोव्यापकआत्मास्वमायागुणेषुरजःसत्त्वतमःसु बिंबितःप्रतिबिंबितःसन्विरंच्यादिनामभेदान्धत्ते रजोगुणोपहितचैतन्यमे वब्रह्मा सत्त्वगुणोपहितंविष्णुः तमोगुणयुक्तंरुद्रइतिभावः ॥ ५० ॥

हेराम यत्तवांघ्रिपंकजं प्रियात्प्रियत्वाच्छ्रियावक्षसिधृतंलालितंच येनैकेनजगत्त्रयमाक्रांतं इदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदमितिश्रुतेः यच्च त्यक्ताभिमानैर्मुनिभिर्ध्येयं तद्विष्णोःपरमंपदंसदापश्यंतिसूरयइतिश्रुतेः तस्मैनमोऽस्त्वित्यर्थः ॥५१॥ जगतामिति आदिभूतःकारणत्वादितिभा वः जगत्त्वंजगदनुवादेनत्वत्पदोपात्तब्रह्मात्मत्वंविधीयते सर्वंखल्विदंब्रह्मेतिवत् तत्रजगतोमिथ्याभूतत्वेनब्रह्मसामानाधिकरण्यानुपपत्तावपित स्याध्यस्तत्वेनजगद्बाधफलकत्वान्नदोषः एवंचजगदारोपाधिष्ठानत्वमित्यर्थः तदेवाह जगदाश्रयइति इमाःप्रजाःसदायतनाःसत्प्रतिष्ठाइ तिश्रुतेः वास्तवआश्रयाश्रयिभावोनास्त्येवेत्याह सर्वभूतेष्वसंयुक्तइति एवंचश्रुत्युक्तंतदधिष्ठानत्वमध्यारोपितमेवेतिभावः अतएवभवानेको द्वितीयोभातिप्रकाशते ॥ ५२ ॥ ओंकारवाच्यस्त्वं तस्यवाचकःप्रणवइतिपातंजलसूत्रात् अवतीत्योमितिनिरुपाधिकरक्षकत्वगुणेनसत

नमोऽस्तुतेरामतवांघ्रिपंकजंश्रियाधृतंवक्षसिलालितंप्रियात् ॥आक्रांतमेकेनजगत्त्रयंपुराध्येयंमुनींद्रैरभिमान वर्जितैः ॥ ५१ ॥जगतामादिभूतस्त्वंजगत्त्वंजगदाश्रयः ॥ सर्वभूतेष्वसंयुक्तएकोभातिभवान्परः॥ ५२॥ ओं कारवाच्यस्त्वंरामवाचामविषयःपुमान्॥ वाच्यवाचकभेदेनभवानेवजगन्मयः ॥ ५३ ॥

द्वाच्यः यद्वा अश्वउश्वमश्वओमितिब्रह्मविष्णुशिवात्मत्वेनसतद्वाच्यः तुर्येणनादाख्यध्वनिनाचशुद्धंब्रह्मस्वरूपतएवतत्रनिबद्धंपक्षद्वयेऽपि यदा ऽपिसोऽहमितिशब्दे सकारार्णंहकारार्णंलोपयित्वाततःपरं संधिकुर्यात्पूर्वरूपंततोऽसौप्रणवोभवेदितिरीत्याप्रणवसाधनंतदाऽपिअहमनुवादेन सत्ताविशिष्टांतर्याम्यभेदप्रतिपादनात्सगुणएवतदर्थः यद्वा सकारहकारलोपेनतत्त्वाहंत्वयोस्त्यागाच्छुद्धमेवब्रह्मतदर्थः अत्रशक्तिग्रहादिप्रका रोऽन्यत्रविस्तरेणप्रपंचितः तर्हिकिंसगुणएवाहंनेत्याह वाचामविषयइति निर्धर्मकत्वाच्छक्त्याद्यसंभवेनस्वरूपतस्तज्जन्यबोधाविषयइत्यर्थः नन्वेवंतस्यवाचकःप्रणवइतिपातंजलसूत्रासंगतिस्तत्राह वाच्येति वाच्यवाचकभेदेनतत्कल्पनयाभवानेव माययाजगन्मयइतिकल्पितभेदेन कल्पितगुणैश्वतववाच्यत्वंगृहीत्वापारमर्षसूत्रोपपत्तिरितिभावः ॥ ५३ ॥

उक्तंजगन्मयत्वंमायिकमित्याह कार्येत्यादि कार्यंमहत्तत्त्वादिकारणंमायारूपामूलप्रकृतिः कर्तृत्वंतत्तदुपादानगोचरापरोक्षज्ञानचिकीर्षाकृतिमत्त्वं फलंस्वर्गनरकादिसाधनंक्रत्वादिवेदादिएतद्भेदतः एकोऽपित्वंबहुरूपयामाययाउक्तभेदैर्युक्तइवभासि उक्तंचविष्णुपुराणे सएवमूलप्रकृतिर्व्यक्तरूपीजगच्चसः तस्मिन्नेवलयंसर्वंयातितत्रचतिष्ठति कर्ताक्रियाणांसचईज्यतेक्रतुःसएवतत्कर्मफलंचतस्ययत् स्रगादियत्साधनमप्यशेषतोहरेर्नकिंचिद्व्यतिरिक्तमस्तीति ॥५४॥ नन्वीदृशोयद्यहंतर्हिलोकोमांतथाकिमितिनजानातीत्यत्राह त्वन्माययेति त्वद्विषययामाययेत्यर्थः तदुक्तंविष्णुपुराणे सोऽहंसत्त्वंजगच्चेदंसदेवासुरमानुषं अविद्यामोहितात्मानःपुरुषाभिन्नदर्शिनइति ॥ ५५ ॥ ननुतर्हितादृशएवाहंनेत्याह

कार्यकारणकर्तृत्वफलसाधनभेदतः ॥ एकोविभासिरामत्वंमाययाबहुरूपया ॥ ५४ ॥ त्वन्मायामोहितधियस्त्वांनजानंतितत्त्वतः॥ मानुषंत्वाभिमन्यंतेमायिनंपरमेश्वरं ॥ ५५॥ आकाशवत्त्वंसर्वत्रबहिरंतर्गतोऽमलः॥ असंगोह्यचलोनित्यःशुद्धोबुद्धःसदव्ययः ॥ ५६ ॥ योषिन्मूढाऽहमज्ञातेतत्त्वंजानेकथंविभो॥ तस्मात्तेशतशोरामनमस्कुर्यामनन्यधीः ॥ ५७ ॥ देवमेयत्रकुत्रापिस्थितायाअपिसर्वदा ॥त्वत्पादकमलेसक्ताभक्तिरेवसदाऽस्तुमे॥ ५८॥ नमस्तेपुरुषाध्यक्षनमस्तेभक्तवत्सल॥ नमस्तेऽस्तुहृषीकेशनारायणनमोऽस्तुते ॥५९॥

आकाशवदिति अचलोऽक्रियः बुद्धोज्ञानरूपः सत्सत्तारूपः नित्यत्वमनादित्वंअव्ययत्वमनंतत्वं ॥५६॥ मूढातमोगुणप्रधाना अतएवाज्ञानमस्कुर्यां त्वद्रूपज्ञानायेतिभावः ॥ ५७ ॥ सक्तानिरंतरा ॥ ५८ ॥ पुरुषाध्यक्षसकलपुरुषसाक्षिन् हृषीकेशहृषीकाणामिंद्रियाणामधिष्ठातः हृष्यंतिविषयैरितिहृषीकाणींद्रियाणि हृषीकेशंभयेषुचेतिविष्णुधर्मोक्तेर्भीतयाऽहल्ययैतन्नामस्मृतं नारंजीवसमूहोऽयनंस्थानंयस्यांतर्यामित्वात्तत्रस्थितत्वान्नारायणः नयतीतिनरःप्रोक्तःपरमात्मासनातनः नराज्जातानितत्त्वानिनाराणीतिततोविदुः तान्येवचायनंतस्यतेननारायणःस्मृतइतितुमनुः आपोनारास्तत्स्थितत्वाद्वानारायणः अस्यमंत्रस्यसंसारभयनाशकत्वात्स्मरणं तदुक्तंनृसिंहपुराणे नारायणायनमइत्ययमेवसत्यःसंसारघोरविषसंहरणायमंत्रइति ॥ ५९ ॥

तदेवाह भवभयेति भवभयंसंसारभयं कालमेघोनीलमेघः ॥ ६० ॥ साऽहल्या पतिंगौतमं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ मातृभ्रा त्रित्यत्रानड्भावआर्षः भोगैकबद्धः आतुरइतिच्छेदः संधिरार्षः ॥ ६५ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावली

भवभयहरमेकंभानुकोटिप्रकाशंकरधृतशरचापंकालमेघावभासं ॥ कनकरुचिरवस्त्रंरत्नवत्कुंडलाढ्यंकमलविशदनेत्रंसानुजंराममीडे ॥ ६० ॥ स्तुत्वैवंपुरुषंसाक्षाद्राघवंपुरतःस्थितं ॥ परिक्रम्यप्रणम्याशुसानुज्ञातायंयौपतिं ॥ ६१ ॥ अहल्ययाकृतंस्तोत्रंयःपठेद्भक्तिसंयुतः ॥ समुच्यतेऽखिलैःपापैःपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ६२ ॥ पुत्राद्यर्थेपठेद्भक्त्यारामंहृदिनिधायच ॥ संवत्सरेणलभतेवंध्याअपिसुपुत्रकं ॥ ६३ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोतिरामचंद्रप्रसादतः ॥ ६४ ॥ ब्रह्मघ्नोगुरुतल्पगोऽपिपुरुषःस्तेयीसुरापोऽपिवामातृभ्रातृविहिंसकोऽपिसततंभोगैकबद्धातुरः ॥ नित्यंस्तोत्रमिदंजपन्रघुपतिंभक्त्याहृदिस्थंस्मरन्ध्यायन्मुक्तिमुपैतिकिंपुनरसौस्वाचारयुक्तोनरः ॥ ६५ ॥ इतिश्रीम० उमामहेश्वरसंवादेबालकांडेअहल्योद्धरणंनामपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ सूतउवाच विश्वामित्रोऽथतंप्राहराघवंसहलक्ष्मणं ॥ गच्छामोवत्समिथिलांजनकेनाभिपालितां ॥ १ ॥ दृष्ट्वाक्रतुवरंपश्चादयोध्यांगंतुमर्हसि ॥ इत्युक्त्वाप्रययौगंगामुत्तर्तुंसहराघवः ॥ तस्मिन्कालेनाविकेननिषिद्धोरघुनंदनः ॥ २ ॥

विराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणेसेतौबालकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ विश्वामित्रइति वयंगच्छामइतिप्राहेत्यन्वयः बहुवचनादेवरामलक्ष्मणयोरपिगमनकर्तृत्वं ॥ १ ॥ उत्तर्तुमित्यागमशासनानित्यत्वादिडभावः नाविकेननौतारकेण ॥ २ ॥

नाविकउवाच क्षालयामितवपादपंकजंनाथदारुदृषदोःकिमंतरं॥ मानुषीकरणचूर्णमस्तितेपादयोरितिकथा प्रथीयसी ॥ ३ ॥ पादांबुजंतेविमलंहिकृत्वापश्चात्परंतीरमहंनयामि ॥ नोचेत्तरीसद्युवतीमलेनस्याच्चेद्विभोविद्धिकुटुंबहानिः॥ ४ ॥ इत्युक्त्वाक्षालितौपादौपरंतीरंततोगताः॥ कौशिकोरघुनाथेनसहितोमिथिलांययौ ॥ ५॥ विदेहस्यपुरंप्रातर्ऋषिवाटंसमाविशत् ॥ प्राप्तंकौशिकमाकर्ण्यजनकोऽतिमुदान्वितः ॥ ६॥ पूजाद्रव्याणिसंगृह्यसोपाध्यायःसमाययौ ॥ दंडवत्प्रणिपत्याथपूजयामासकौशिकं ॥ ७॥ पप्रच्छराघवौदृष्ट्वासर्वलक्षणसंयुतौ॥ द्योतयंतौदिशःसर्वाश्चंद्रसूर्याविवापरौ ॥८॥ कस्यैतौनरशार्दूलौपुत्रौदेवसुतोपमौ ॥ मनःप्रीतिकरौमेऽद्यनरनारायणाविव ॥ ९ ॥ प्रत्युवाचमुनिःप्रीतोहर्षयन्जनकंतदा॥ पुत्रौदशरथस्यैतौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ ॥१०॥ मखसंरक्षणार्थायमयानीतौपितुःपुरात् ॥ आगच्छन्राघवोमार्गेताटकांविश्वघातिनीं ॥११ ॥ शरेणैकेनहतवान्नोदितोमेऽतिविक्रमः ॥ ततोममाश्रमंगत्वाममयज्ञविहिंसकान् ॥ १२ ॥ सुबाहुप्रमुखान्हत्वामारीचंसागरेक्षिपत् ॥ ततोगंगातटेपुण्येगौतमस्याश्रमेशुभे॥१३॥ गत्वातत्रशिलारूपागौतमस्यवधूःस्थिता ॥ पादपंकजसंस्पर्शात्कृतामानुषरूपिणी ॥१४॥

विदेहस्यपुरंगत्वेतिशेषः ऋषिवाटंऋषिवासस्थानमार्गे ॥ ६ ॥ सोपाध्यायःगौतमपुत्रशतानंदसहितः॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ मेनोदितःमयाप्रेरितइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

तेगृहेपूजितंधनुर्द्रष्टुकामइदानीमागतइत्यन्वयः तच्चसर्वैराजभिर्दृष्टंदृष्टमेवनत्वारूढज्यंकृतमित्यनुशुश्रुवेअनेनश्रुतमित्यर्थः ॥ १५ ॥ दृष्ट्वेत्य
स्यधनुःकर्म यतःपितरंद्रष्टुमिच्छत्यतोऽयोध्यांजिगमिषुरित्यन्वयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ मंत्रिणंसुदामाख्यं ॥ १८ ॥ १९ ॥ कौशिकोऽपितथे

दृष्ट्वाऽहल्यांनमस्कृत्यतयासम्यक्प्रपूजितः ॥ इदानींद्रष्टुकामस्तेगृहेमाहेश्वरंधनुः ॥ १५ ॥ पूजितंराजभिःसर्वैर्दृ
ष्टमित्यनुशुश्रुवे ॥ अतोदर्शयराजेंद्रशैवंचापमनुत्तमं ॥ दृष्ट्वायोध्यांजिगमिषुःपितरंद्रष्टुमिच्छति ॥ १६ ॥ इत्यु
क्तोमुनिनाराजापूजार्हावितिपूजया ॥ पूजयामासधर्मज्ञोविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ १७ ॥ ततःसंप्रेषयामाससमंत्रिणंबु
द्धिमत्तरं ॥ जनकउवाच शीघ्रमानयविश्वेशचापंरामायदर्शय ॥ १८ ॥ ततोगतेमंत्रिवरेराजाकौशिक
मब्रवीत् ॥ यदिरामोधनुर्धृत्वाकोट्यामारोपयेद्गुणं ॥ १९ ॥ तदामयाऽत्मजासीतादीयतेराघवायहि ॥ तथेतिकौ
शिकोऽप्याहरामंसंवीक्ष्यसस्मितं ॥ २० ॥ शीघ्रंदर्शयचापाग्र्यंरामायामिततेजसे ॥ एवंब्रुवतिमौनीशआगता
श्चापवाहकाः ॥ २१ ॥ चापंगृहीत्वाबलिनःपंचसाहस्रसंख्यकाः ॥ घंटाशतसमायुक्तंमणिवज्रादिभूषितं ॥ २२ ॥
दर्शयामासरामायमंत्रीमंत्रवतांवरः ॥ दृष्ट्वारामःप्रहृष्टात्माबध्वापरिकरंदृढं ॥ २३ ॥ गृहीत्वावामहस्तेनलील
यातोलयन्धनुः ॥ आरोपयामासगुणंपश्यत्स्वखिलराजसु ॥ २४ ॥ ईषदाकर्षयामासपाणिनादक्षिणेनसः ॥
बभंजाखिलहृत्सारोदिशःशब्देनपूरयन् ॥ २५ ॥ दिशश्चविदिशश्चैवस्वर्गमर्त्यरसातलं ॥ तदद्भुतमभूत्तत्रदेवा
नांदिविपश्यतां ॥ २६ ॥ आच्छादयंतःकुसुमैर्देवाःस्तुतिभिरीडिरे ॥ देवादुंदुभयोनेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ २७ ॥

त्युक्त्वावक्ष्यमाणमाहेत्यन्वयः ॥ २० ॥ मौनीशे ऋषिश्रेष्ठे ॥ २१ ॥ २२ ॥ परिकरंकेटिवस्त्रबंधं ॥ २३ ॥ गुणंज्यां ॥ २४ ॥ अखिलहृत्सा
रः अखिलप्राणिनांहिर गर्भादीनांसकलब्रह्मांडस्थानांहृत्सारोबलंयस्यसः ॥ २५ ॥ मर्त्यंमनुष्यलोकं ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥

रघूद्वहमालिंग्यराजाऽतिहृष्टोजातइतिशेषः सीतामातरोजनकपत्न्यः अंतःपुराजिरेतदंगणेआगताः किमिदमितिविस्मयवशादितिभावः विस्मयमद्भुतरसंलेभिरेप्राप्ताः ॥ २८ ॥ स्मितवक्रा स्मितपदेआर्षअर्शआद्यच् स्मितयुक्तंवक्रंयस्याःसा ॥ २९ ॥ कर्णपत्रैःकर्णभूषणैःउपलक्षितेतिशेषः चलितेनक्वणन्नूपुरंयस्याःसा आर्षःसमासः ॥ ३० ॥ निक्षिप्येत्यस्यमालाकर्म स्वलंकृतंलोकविमोहनंरामंदृष्ट्वामुमुदिरेइत्य

द्विधाभग्नंधनुर्दृष्ट्वाराजालिंग्यरघूद्वहं ॥ विस्मयंलेभिरेसीतामातरोंऽतःपुराजिरे ॥ २८ ॥ सीतास्वर्णमयींमालांगृहीत्वादक्षिणेकरे ॥ स्मितवक्रास्वर्णवर्णासर्वाभरणभूषिता ॥ २९ ॥ मुक्ताहारैःकर्णपत्रैःक्वणच्चरणनूपुरा ॥ दुकूलपरिसंवीतावस्त्रांतर्व्यंजितस्तनी ॥ ३० ॥ रामस्योपरिनिक्षिप्यस्मयमानामुदंययौ ॥ ततोमुमुदिरेसर्वेराजदाराःस्वलंकृतं ॥ ३१ ॥ गवाक्षजालरंध्रेभ्योदृष्ट्वालोकविमोहनं ॥ ततोऽब्रवीन्मुनिंराजासर्वशास्त्रविशारदः ॥ ३२ ॥ भोकौशिकमुनिश्रेष्ठपत्रंप्रेषयसत्वरं ॥ राजादशरथःशीघ्रमागच्छतुसपुत्रकः ॥ ३३ ॥ विवाहार्थंकुमाराणांसदारःसहमंत्रिभिः ॥ तथेतिप्रेषयामासदूतांस्त्वरितविक्रमान् ॥ ३४ ॥ तेगत्वाराजशार्दूलंरामश्रेयोन्यवेदयन् ॥ श्रुत्वारामकृतंराजाहर्षेणमहताप्लुतः ॥ ३५ ॥ मिथिलागमनार्थायत्वरयामाससमंत्रिणः ॥ गच्छंतुमिथिलांसर्वेगजाश्वरथपत्तयः ॥ ३६ ॥ रथमानयमेशीघ्रंगच्छाम्यद्यैवमाचिरं ॥ वसिष्ठस्त्वग्रतोयातुसदारःसहितोऽग्निभिः ॥ ३७ ॥

न्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पत्रंसंदेशप्रापकलेखवत्पत्रसहितंदूतमित्यर्थः यथागच्छतितथापत्रंप्रेषयेत्यन्वयः सपुत्रकःभरतादिसहितः ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ राजशार्दूलंदशरथं रामश्रेयःविवाहरूपं रामकृतंधनुर्भंगं ॥ ३५ ॥ गजाश्वरथपत्तयइतिमध्यमपदलोपीसमासः द्वंद्वश्चेतिसूत्रेसेनांगशब्देनरथिकादीनामेवग्रहणंनरथादीनामतोऽत्रनदोषः अतएवसंग्रामंहस्त्यश्वरथपदातिभिरितिअल्पाच्तरसूत्रस्थभाष्यप्रयोगःसंगच्छतइत्यन्ये ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

राममातॄःकौसल्याद्याःप्रस्थाप्यनगराद्बहिःसंप्रेष्यरथमारुह्यतयैवसेनयासार्धंययावित्यन्वयः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ शतानंदपुरोधसासहितइति शेषः यथोक्तपूजयायथाशास्त्रोक्तपूजया ॥ ४० ॥ ४१ ॥ फुल्लांबुजोपमंविकसितकमलसदृशं ॥ ४२ ॥ ब्रह्मानंदंगतःप्राप्तः समाधाविति

राममातॄःसमादायमुनिर्भिर्भगवान्गुरुः ॥ एवंप्रस्थाप्यसकलंराजर्षिर्विपुलंरथं ॥ ३८ ॥ महत्यासेनयासार्ध मारुह्यत्वरितोययौ ॥ आगतंराघवंश्रुत्वाराजाहर्षसमाकुलः ॥३९॥ प्रत्युज्जगामजनकःशतानंदपुरोधसा ॥ य थोक्तपूजयापूज्यंपूजयामासतत्कृतं ॥ ४० ॥ रामस्तुलक्ष्मणेनाशुववंदेचरणौपितुः ॥ ततोहृष्टोदशरथोरामंवच नमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ दिष्ट्यापश्यामितेराममुखंफुल्लांबुजोपमं ॥ मुनेरनुग्रहात्सर्वंसंपन्नंममशोभनं ॥ ४२ ॥ इत्यु क्त्वाघ्रायमूर्धानमालिंग्यचपुनःपुनः ॥ हर्षेणमहताविष्टोब्रह्मानंदंगतोयथा ॥ ४३ ॥ ततोजनकराजेनमंदिरेस न्निवेशितः ॥ शोभनेसर्वभोगाढ्येसदारःससुतःसुखी ॥ ४४ ॥ ततःशुभेदिनेलग्नेसुमुहूर्तेरघूत्तमं ॥ आनयामा सधर्मज्ञोरामंसभ्रातृकंतदा ॥ ४५ ॥ रत्नस्तंभसुविस्तारेसुवितानेसुतोरणे ॥ मंडपेसर्वशोभाढ्येमुक्तापुष्पफला न्विते ॥ ४६ ॥ वेदविद्भिःसुसंबाधेब्राह्मणैःस्वर्णभूषितैः ॥ सुवासिनीभिःपरितोनिष्ककंठीभिरावृते ॥ ४७ ॥ भेरी दुंदुभिनिर्घोषैर्गीतनृत्यैःसमाकुले ॥ दिव्यरत्नांचितेस्वर्णपीठेरामंन्यवेशयत् ॥ ४८ ॥

शेषः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ वितानंवासःकृतमंगणाच्छादनं मंडपोऽत्रविवाहशाला ॥ ४६ ॥ सुसंबाधेसंकीर्णे सुवासिन्योजीवद्भर्तृकाः पतकोरुचकोरुक्मोनिष्कंवक्षोविभूषणेइतिकोशाद्वक्षोविभूषणंनिष्कंतत्कंठेयासांताभिः ॥ ४७ ॥ भेरीदुंदुभीवाद्यविशेषौ वितस्तित्रितयदी र्घाताम्रनिर्मिताचर्मच्छन्नाचतुर्विंशत्यंगुलवदनद्वयाभेरी वर्तुलश्चर्मबद्धैकाननोदुंदुभिरितिवदंति रत्नांचितेरत्नघटिते ॥ ४८ ॥

रामस्योभयपार्श्वयोःस्थितंवसिष्ठंकौशिकंच यथाक्रमंपूर्वंवसिष्ठंततःकौशिकमितिक्रमेणपूजयित्वेत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ सीतामानीयअपेक्ष्य त्वा ॥ ५० ॥ सभार्योजनकोरामंप्रतिप्रायादित्यन्वयः ॥ ५१ ॥ याःगंगारूपाः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सीतानाम्नीमेसुतातुभ्यंदीयतेप्रीतोभवेति

वसिष्ठंकौशिकंचैवशतानंदःपुरोहितः॥ यथाक्रमंपूजयित्वारामस्योभयपार्श्वयोः॥ ४९ ॥ स्थापयित्वासतत्राग्निंज्वालयित्वायथाविधि ॥ सीतामानीयशोभाढ्यांनानारत्नविभूषितां ॥ ५० ॥ सभार्योजनकःप्रायाद्रामंराजीवलोचनं ॥ पादौप्रक्षाल्यविधिवत्तदपोमूर्ध्न्यधारयत् ॥ ५१ ॥ याधृतामूर्ध्निशर्वेणब्रह्मणामुनिभिःसदा ॥ ततःसीतांकरेधृत्वासाक्षतोदकपूर्वकं ॥ ५२ ॥ रामायप्रददौप्रीत्यापाणिग्रहविधानतः ॥ सीताकमलपत्राक्षीस्वर्णमुक्तादिभूषिता ॥ ५३ ॥ दीयतेमेसुतातुभ्यंप्रीतोभवरघूत्तम ॥ इतिप्रीतेनमनसासीतांरामकरेऽर्पयन् ॥ ॥५४॥ मुमोदजनकोलक्ष्मींक्षीराब्धिरिवविष्णवे॥ ऊर्मिलांचौरसींकन्यांलक्ष्मणायददौमुदा॥ ५५ ॥ तथैवश्रुतकीर्तिंचमांडवींभ्रातृकन्यके ॥ भरतायददावेकांशत्रुघ्नायापरांददौ ॥ ५६ ॥ चत्वारोदारसंपन्नाभ्रातरःशुभलक्षणाः॥ विरेजुःप्रभयासर्वेलोकपालाइवापरे॥ ५७॥ ततोऽब्रवीद्वसिष्ठायविश्वामित्रायमैथिलः॥ जनकःस्वसुतोदंतंनारदेनाभिभाषितं॥ ५८॥ यज्ञभूमिविशुद्ध्यर्थंकर्षतोलांगलेनमे ॥ सीतामुखात्समुत्पन्नाकन्यकाशुभलक्षणा ॥५९॥ तामद्राक्षमहंप्रीत्यापुत्रिकाभावभावितां॥ अर्पिताप्रियभार्यायैशरच्चंद्रनिभानना॥ ६० ॥

अनेननिष्कामतयाभगवत्प्रीतयेदानंकृतवानितिसूच्यते ॥ ५४ ॥ रामकरेसीतामर्पयन्जनकोलक्ष्मींविष्णवेऽर्पयन्समुद्रइवमुमोद ॥ ॥५५ ॥भ्रातृकन्येकुशध्वजकन्यके ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सीतामुखात्लांगलाग्रकृतभूविवरात् ॥ ५९ ॥ पुत्रिकाभावेनभाविताध्यातां ॥ ६० ॥

महतींमहतीसंज्ञां विश्वावसोस्तुबृहतीतुंबुरोस्तुकलावती महतीनारदस्यस्यात्सरस्वत्यास्तुकच्छपीत्युक्तेः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ चतुर्धारामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नरूपेण ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ पूर्वभार्याअनादिशक्तिःसैवविराड्रूपभरणादस्यभार्या देवगतिंदेवलोकमार्गं ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ पि

एकदानारदोभ्यागाद्विविक्तेमयिसंस्थिते ॥ रणयन्महतींवीणांगायन्नारायणंविभुं ॥ ६१ ॥ पूजितःसुखमासीनोमामुवाचसुखान्वितः ॥ शृणुष्ववचनंगुह्यंतवाभ्युदयकारणं॥६२॥परमात्माहृषीकेशोभक्तानुग्रहकाम्यया॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थंरावणस्यवधायच ॥ ६३ ॥जातोरामइतिख्यातोमायामानुषवेषधृक्॥ आस्तेदाशरथिर्भूत्वाचतुर्धापरमेश्वरः ॥६४॥ योगमायाऽपिसीतेतिजातावैतववेश्मनि ॥ अतस्त्वंराघवायैवदेहिसीतांप्रयत्नतः॥ ॥६५॥ नान्येभ्यःपूर्वभार्यैषारामस्यपरमात्मनः॥ इत्युक्त्वाप्रययौदेवगतिंदेवमुनिस्तदा ॥६६॥ तदारभ्यमयासीताविष्णोर्लक्ष्मीर्विभाव्यते ॥ कथंमयाराघवायदीयतेजानकीशुभा ॥ ६७॥ इतिचिंतासमाविष्टःकार्यमेकमचिंतयं ॥ मत्पितामहगेहेतुन्यासभूतमिदंधनुः ॥ ६८ ॥ ईश्वरेणपुराक्षिप्तंपुरदाहादनंतरं ॥ धनुरेतत्पणंकार्यमितिचिंत्यकृतंतथा ॥ ६९ ॥ सीतापाणिग्रहार्थायसर्वेषांमाननाशनं ॥ त्वत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ठरामोराजीवलोचनः ॥ ७० ॥ आगतोऽत्रधनुर्द्रष्टुंफलितोमेमनोरथः ॥ अद्यमेसफलंजन्मरामत्वांसहसीतया ॥ ७१ ॥ एकासनस्थंपश्यामिभ्राजमानंरविंयथा ॥ त्वत्पादांबुधरोब्रह्मासृष्टिचक्रप्रवर्त्तकः॥ ७२ ॥ बलिस्त्वत्पादसलिलंधृत्वाऽभूद्दिविजाधिपः ॥ त्वत्पादपांसुसंस्पर्शादहल्याभर्तृशापतः ॥ ७३ ॥

तामहशब्देनतदादयोवंश्याः ॥ ६८ ॥ इतिचिंत्येत्येकंपदमितिल्यपोनानुपपत्तिःइतिविचार्य तथाकृतंपणभूतंतत्कृतमित्यर्थः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ यत्पश्यामितन्मेजन्मसफलमित्यन्वयः ॥ ७१ ॥ त्वत्पादांबुगंगारूपं ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

अधिरक्षिता अधिकोरक्षितेत्यर्थः ॥ ७४ ॥ यस्यरामस्यपादपंकजपरागेषुसुतरांरागोयेषांतैर्योगिवृंदैर्भवभयंसंसारभयंजितं देवाःयन्ना
मकीर्तनपराजितदुःखशोकाःजाताइतिशेषः ॥ ७५ ॥ दीनाराणामिति दीनारोरूपकैरष्टाविंशत्यापरिकीर्त्तितः सुवर्णसप्ततितमोभागोरू
पकइष्यतइतिविष्णुगुप्तोक्तेः कात्यायनस्तु कार्षापणैश्चतुर्भिस्तुविज्ञेयोधान्यकोबुधैः तेद्वादशसुवर्णस्तुदीनारस्तुत्रिकःस्मृतइति कार्षा

सद्यएवविनिर्मुक्ताकोन्यस्त्वत्तोऽधिरक्षिता ॥ ७४ ॥ यत्पादपंकजपरागसुरागयोगिवृंदैर्जितंभवभयंजितका
लचक्रैः ॥ यन्नामकीर्तनपराजितदुःखशोकादेवास्तमेवशरणंसततंप्रपद्ये ॥ ७५ ॥ इतिस्तुत्वानृपःप्रादाद्राघवा
यमहात्मने ॥ दीनाराणांकोटिशतंरथानामयुतंतदा ॥ ७६ ॥ अश्वानांनियुतंप्रादाद्गजानांषट्शतंतथा ॥ पत्ती
नांलक्षमेकंतुदासीनांत्रिशतंददौ ॥ ७७ ॥ दिव्यांबराणिहारांश्चमुक्तारत्नमयोज्वलान् ॥ सीतायैजनकःप्रादा
त्प्रीत्यादुहितृवत्सलः ॥ ७८ ॥ वसिष्ठादीन्सुसंपूज्यभरतंलक्ष्मणंतथा ॥ पूजयित्वायथान्यायंतथादशरथंनृपं ॥
॥ ७९ ॥ प्रस्थापयामासनृपोराजानंरघुसत्तमं ॥ सीतामालिंग्यरुदतींमातरःसाश्रुलोचनाः ॥ ८० ॥ श्वश्रूशुश्रू
षणपरानित्यंराममनुव्रता ॥ पातिव्रत्यमुपालंब्यतिष्ठवत्सेयथासुखं ॥ ८१ ॥

पणोदक्षिणस्यांदिशिरौप्यःप्रवर्तते पणैर्निबद्धःपूर्वस्यांषोडशैवपणाःसन्त्विति षोडशपणरूप्यंदक्षिणस्थःकार्षापणइत्यर्थः अयुतंदशस
हस्रं ॥ ७६ ॥ नियुतंदशलक्षं ॥ ७७ ॥ मुक्तारत्नमयोज्वलान्हारानित्यन्वयः ॥ ७८ ॥ पूजयित्वायथोचितधनदानैरित्यर्थः ॥ ७९ ॥
॥ ८० ॥ पातिव्रत्यंपुराणाद्युक्तपतिव्रताधर्मंभर्त्रादिवाक्यानुल्लंघनादिरूपं वत्सेतिष्ठेत्येवंशिक्षयामासुरित्यर्थः ॥ ८१ ॥

आनकोदुंदुभिःतत्प्रभृतितूर्यसंबंधिघोषःस्वर्वासिभेर्यादिशब्दैःसंमूर्छितोमिश्रितःसन्प्राणिनांभयंकरोऽभूत् घनंकांस्यतालादि ॥ ८२ ॥
इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिवि • अध्यात्मरामायणसेतौबालकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥

प्रयाणकालेरघुनंदनस्यभेरीमृदंगानकतूर्यघोषः ॥ स्वर्वासिभेरीघनतूर्यशब्दैःसंमूर्छितोभूतभयंकरोऽभूत् ॥ ॥८२॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेबालकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ सूतउवाच अथगच्छतिश्रीरामेमैथिलाद्योजनत्रयं॥ निमित्तान्यतिघोराणिददर्शनृपसत्तमः ॥ १ ॥ नत्वावसिष्ठंपप्रच्छकिमिदंमुनिपुंगव॥ निमित्तानीहदृश्यंतेविषमाणिसमंततः ॥ २ ॥ वसिष्ठस्तमथप्राहभयमागामिसूच्यते ॥ पुनरप्यभयंतेऽद्यशीघ्रमेवभविष्यति॥ ३ ॥ मृगाःप्रदक्षिणंयांतिपश्यत्वांशुभसूचकाः ॥ इत्येवंवदतस्तस्यववौघोरतरोऽनिलः॥ ४ ॥ मुष्णंश्चक्षूंषिसर्वेषांपांसुवृष्टिभिरर्दयन्॥ ततोव्रजन्ददर्शाग्रेतेजोराशिमुपस्थितं ॥ ५ ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशंविद्युत्पुंजसमप्रभं ॥ तेजोराशिंददर्शाथजामदग्न्यंप्रतापवान् ॥ ६ ॥ नीलमेघनिभंप्रांशुंजटामंडलमंडितं॥ धनुःपरशुपाणिंचसाक्षात्कालमिवांतकं ॥ ७॥ कार्तवीर्यांतकंरामंदृप्तक्षत्रियमर्दनं॥ प्राप्तंदशरथस्याग्रेकालमृत्युमिवापरं ॥ ८॥ तंदृष्ट्वाभयसंत्रस्तोराजादशरथस्तदा॥ अर्घ्यादिपूजांविस्मृत्यत्राहित्राहीतिचाब्रवीत्॥ ९ ॥ दंडवत्प्रणिपत्याहपुत्रप्राणंप्रयच्छमे ॥इतिब्रुवंतंराजानमनादृत्यरघूत्तमं॥ १० ॥

मैथिलात्मैथिलपुरात् घोराणिनिमित्तानि अशुभसूचकाउत्पाताः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मृगास्त्वांप्रदक्षिणंयांतिपश्येत्यन्वयः ॥ ४ ॥
मुष्णन्दर्शनशक्तिरहितानिकुर्वन्॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अंतकंअंतकर्त्तारंकालमिव ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

राजानमनादृत्यरघूत्तममुवाचेत्यन्वयः मेनाम्नामदीयनाम्नाप्रसिद्धःसनूपृथ्वींचरसि अतोमन्नामहारकत्वान्मच्छत्रुरसि एवमपिक्षत्रियत्वाभि मानश्चेद्वंद्वयुद्धंप्रयच्छ ॥ ११ ॥ १२॥ त्वयियुद्धायोद्यतेऽपितावन्नयोत्स्ये यावत्तेपरीक्षांनप्राप्स्ये वैष्णवचापारोपणेनतुत्वद्बलंविज्ञायत्वया योत्स्यामीत्याह तदायुद्धमिति तत्रतवासामर्थ्येतुत्वदीयसकलवधःप्रशस्तइतिभावः ॥ १३ ॥ १४ ॥ सर्वेषामपिचक्षुषांसर्वसंबंधिचक्षुषा

उवाचनिष्ठुरंवाक्यंक्रोधात्प्रचलितेंद्रियः ॥ त्वंरामइतिनाम्नामेचरसिक्षत्रियाधम ॥ ११ ॥ द्वंद्वयुद्धंप्रयच्छाशु यदित्वंक्षत्रियोऽसिवै ॥ पुराणंजर्जरंचापंभंक्त्वात्वंकत्थसेमुधा ॥ १२ ॥ अस्मिंस्तुवैष्णवेचापेआरोपयसिचे द्गुणं ॥ तदायुद्धंत्वयासार्धंकरोमिरघुवंशज ॥ १३ ॥ नोचेत्सर्वान्हनिष्यामिक्षत्रियांतकरोह्यहं ॥ इतिब्रुव तिवैतस्मिंश्चचालवसुधाभृशं ॥ १४ ॥ अंधकारोबभूवाथसर्वेषामपिचक्षुषां॥ रामोदाशरथिर्वीरोवीक्ष्यतंभा र्गवंरुषा॥ १५॥ धनुराच्छिद्यतद्धस्तादारोप्यगुणमंजसा॥ तूणीराद्बाणमादायसंधायाकृष्यवीर्यवान्॥ १६ ॥ उवाचभार्गवंरामंश्रृणुब्रह्मन्वचोमम ॥ लक्ष्यंदर्शयबाणस्यत्वमोघोममसायकः॥ १७॥ लोकान्पादयुगंवापि वदशीघ्रंममाज्ञया ॥ अयंलोकःपरोवाथत्वयागंतुंनशक्यते ॥ १८ ॥ एवंत्वांहिप्रकर्तव्यंवदशीघ्रंममाज्ञया॥ एवंवदतिश्रीरामेभार्गवोविकृताननः ॥ १९ ॥ संस्मरन्पूर्ववृत्तांतमिदंवचनमब्रवीत्॥ रामराममहाबाहोजा नेत्वांपरमेश्वरं ॥ २० ॥

मित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ लक्ष्यंभेद्यं ॥ १७ ॥ लोकानूतपोर्जितान् परलोकगतिमितियावत् पादयुगंचरणयुगलं इहलोकेतीर्थादिगतिमि तियावत् ममाज्ञयेत्यनेनस्वस्यस्वरूपाविर्भावंसूचयति उक्तमेवार्थंस्फुटमाह अयमिति यथात्वयाअथैतदनंतरमयंलोकःपरोवागंतुंनशक्य ते एवंतथात्वांप्रतिकर्त्तव्यंममवर्त्ततेतच्छीघ्रंवदेत्यर्थः ॥ १८ ॥ विकृताननःप्राप्तपराभवत्वादितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥

पुराणपुरुषं अनादित्वात् नवद्वारासुसर्वपूर्षुशयनाच्च विष्णुंव्यापकं अंतर्बहिश्चसर्वत्रप्रविष्टंवा जगत्सर्गलयोद्भवंजगतःसृष्टिसंहारस्थितयोय स्मात्तं ॥ २१ ॥ २२ ॥२३ ॥ फलितं फलसमर्थंजातं मच्चिदंशेनमद्रूपचिदाश्रयशक्त्यंशेन ॥२४॥ कार्त्तवीर्यंपितृहणमिति तपसःश्रमःतपो रूपश्रमः राहोःशिरइतिवत् ॥२५॥ २६ ॥ परयाशक्त्यात्वयिविद्यमानशक्त्यंशादधिकयाशक्त्याततोदर्शनानंतरंमयात्वयिदत्तंमत्तेजःपुराय

पुराणपुरुषंविष्णुंजगत्सर्गलयोद्भवं ॥ बाल्येऽहंतपसाविष्णुमाराधयितुमंजसा ॥ २१ ॥ चक्रतीर्थेशुभंगत्वातप साविष्णुमन्वहं ॥ अतोषयंमहात्मानंनारायणमनन्यधीः ॥ २२ ॥ ततःप्रसन्नोदेवेशःशंखचक्रगदाधरः ॥ उवा चमांरघुश्रेष्ठप्रसन्नमुखपंकजः ॥ २३ ॥ श्रीभगवानुवाच उत्तिष्ठतपसोब्रह्मन्फलितंतेतपोमहत् ॥ मच्चि दंशेनयुक्तस्त्वंजहिहैहयपुंगवं ॥ २४ ॥ कार्तवीर्यंपितृहणंयदर्थंतपसःश्रमः ॥ ततस्त्रिःसप्तकृत्वस्त्वंहत्वाक्षत्रियमं डलं ॥ २५ ॥ कृत्स्नांभूमिंकश्यपायदत्वाशांतिमुपावह ॥ त्रेतामुखेदाशरथिर्भूत्वारामोऽहमव्ययः ॥ २६ ॥ उत्प त्स्येपरयाशक्त्यातदाद्रक्ष्यसिमांततः ॥ मत्तेजःपुनरादास्येत्वयिदत्तंमयापुरा ॥ २७ ॥ तदातपश्चरँल्लोकेतिष्ठत्वं ब्रह्मणोदिनं ॥ इत्युक्त्वांऽतर्दधेदेवस्तथासर्वंकृतंमया ॥ २८ ॥ सएवविष्णुस्त्वंरामजातोऽसिब्रह्मणार्थितः ॥ म यिस्थितंतुत्वत्तेजस्त्वयैवपुनराहृतं ॥ २९ ॥ अद्यमेसफलंजन्मप्रतीतोऽसिममप्रभो ॥ ब्रह्मादिभिरलभ्यस्त्वंप्र कृतेःपारगोमतः ॥ ३० ॥

दापुनरादास्येतदेत्यन्वयः ॥ २७ ॥ ब्रह्मणोदिनंचतुर्युगसहस्राख्यं ॥ २८ ॥ सएवपुराममवरदएव ॥ २९ ॥ ममप्रतीतोऽसि मयाप्रत्यभिज्ञा तोसीत्यर्थः ननुमत्प्रत्यभिज्ञायाःकिमेवंदौलभ्यंयेनैवंसंभ्रमस्तत्राह ब्रह्मादिभिरिति तदलभ्यत्वेहेतुः प्रकृतेःपारगइति ॥ ३० ॥

जन्मादिषड्भावाः जायतेऽस्तिविपरिणमतेऽपक्षीयतेवर्धतेनश्यतीत्येवंरूपाःषड्भावविकारास्तेयतस्त्वंपूर्णोज्ञानेनातोऽज्ञानसंभवास्तेत्वयिनसंति अतस्त्वंनिर्विकारोगमनादिविवर्जितश्चासि ॥ ३१ ॥ ननुतेजोहरणादिक्रियायाइदानीमेवोक्तेःकथंनिष्क्रियत्वमतआह यथेति यथाशुद्धेएवजलादौफेनजलादिऔपाधिकंतथात्वयिक्रियौपाधिकीत्यर्थः उपाधिमेवाह त्वदाधारेति अन्यान्प्रतित्वामावृणोतीतित्वद्विषयाअस्वतंत्रतयात्वदधीनत्वात्त्वदाधाराचसेतिभावः ॥ २२ ॥ उक्तंत्वद्विषयत्वमेवदर्शयति यावदिति साकुतस्तत्राह अविचारितसिद्धेति अनादिसि

त्वयिजन्मादिषड्भावानसंत्यज्ञानसंभवाः॥ निर्विकारोऽसिपूर्णस्त्वंगमनादिविवर्जितः॥ ३१ ॥ यथाजलेफेनजालंधूमोवह्नौतथात्वयि ॥ त्वदाधारात्वद्विषयामायाकार्यंसृजत्यहो ॥ ३२॥ यावन्मायावृतालोकास्तावत्त्वांनविजानते ॥ अविचारितसिद्धैषाविद्याऽविद्याविरोधिनी॥ ३३ ॥ अविद्याकृतदेहादिसंघातेप्रतिबिंबिता॥ चिच्छक्तिर्जीवलोकेऽस्मिन्जीवइत्यभिधीयते ॥ ३४ ॥ यावद्देहमनःप्राणबुद्ध्यादिष्वभिमानवान् ॥ तावत्कर्तृत्वभोक्तृत्वसुखदुःखादिभाग्भवेत्॥ ३५ ॥

द्धाविचारेणैवसिद्धेतिअनादिःसेतिभावः सैवमायाविद्याब्रह्मज्ञानंतद्विरोधिनी तस्मिन्सतिनश्यति तदुत्पत्तिंप्रतिबध्नातिच अतोविद्यापदेनोच्यतइत्यर्थः विद्याविद्येश्रुतिप्रोक्तेएकत्वान्यधियौहितेइतिअभियुक्तोक्तेः ॥३३॥ कार्यंसृजत्यहोइत्युक्तंतत्कार्यंदर्शयति अविद्येति देहादिसंघातेआदिनेंद्रियादितत्संघातावच्छिन्नेंऽतःकरणेप्रतिबिंबिताअनिर्वाच्यसंबंधेनसंबद्धाचिच्छक्तिःप्राणादिप्रेरकत्वेनप्राणधारकतयाजीवइत्युच्यते जीवप्राणधारणइतिधातोः ॥ ३४ ॥ ननुचिच्छक्तेरक्रियत्वेनजीवेकर्तृत्वादिव्यवहारःकथमतआह यावदिति अभिमानोऽहमितिबुद्धिः यावद्विवेकाभावमूलकोदेहादिसंघातेऽहमितिअभिमानस्तावत्कर्तृत्वाद्यारोपेणतद्भानिवेत्यर्थः ॥ ३५ ॥

विशिष्टेएवकर्तृत्वादीत्युक्तमर्थंप्रत्येकंतन्निषेधेनद्रढयति आत्मनइति संसृतिःकर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिमानकृतःसंसारोनास्तिअपरिणामित्वादिति भावः एवंबुद्धेर्ज्ञानंनजडत्वादितिभावः तस्मात्तद्वयंयुंक्त्वाऽहमितिबुध्ध्यागृहीत्वा तत्रहेतुरविवेकःसंसारीजीवइति अहंकर्त्ताभोक्तेत्यादिरूपे णप्रवर्त्ततेव्यवहरति तदुक्तं नबुद्धेरेवबोधोऽस्तिनात्मनोविद्यतेक्रिया अतोनान्यतरस्यापिजानातीतितुयुज्यतेइति ॥ ३६ ॥ नन्वेवंबुद्धेश्चिती संज्ञानइतिधातुनिष्पन्नचित्तव्यवहारानुपपत्तिरतआह जडस्येति नन्वेवमहमज्ञइतिव्यवहारानुपपत्तिरतआह तथाचितेर्जडसंयोगाज्जडत्वं संमेलनेमिथोऽन्योन्यधर्मतिरोभावेदृष्टांतमाह जलाग्न्योर्मेघविद्युज्जलयोर्यथेत्यर्थः विद्युतःप्रकाशंजातमपिजलंआवृणोति जलस्वरूपंजडम

आत्मनःसंसृतिर्नास्तिबुद्धेर्ज्ञानंनजात्विति ॥ अविवेकाद्द्वयंयुंक्त्वासंसारीतिप्रवर्त्तते ॥३६॥ जडस्यचित्समायो गाच्चित्त्वंभूयाच्चितेस्तथा ॥ जडसंगाज्जडत्वंहिजलाग्न्योर्मेलनंयथा ॥ ३७ ॥ यावत्त्वत्पादभक्तानांसंगसौख्यंन विंदति ॥ तावत्संसारदुःखौघान्ननिवर्त्तेन्नरःसदा ॥ ३८ ॥ सत्संगलब्ध्ययाभक्त्यायदात्वांसमुपासते ॥ तदामाया शनैर्यातितानवंप्रतिपद्यते ॥ ३९ ॥ ततस्त्वज्ज्ञानसंपन्नःसद्गुरुस्तेनलभ्यते ॥ वाक्यज्ञानंगुरोर्लब्ध्वात्वत्प्रसादा द्विमुच्यते ॥ ४० ॥ तस्मात्त्वद्भक्तिहीनानांकल्पकोटिशतैरपि ॥ नमुक्तिशंकाविज्ञानशंकानैवसुखंतथा ॥ ४१ ॥

पिअग्निसंयोगाद्विद्युद्रूपेणप्रकाशरूपतांप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ नन्वेवंयदिसंसृतस्तर्हिकथंमुच्यतेतत्राह यावदिति संगसौख्यंसंगाज्जायमानं सुखंनविंदतिनप्राप्नोतितावदित्यर्थः सौख्यमितिस्वार्थेष्यञ् निवर्त्तेदितिपरस्मैपदमार्षं ॥ ३८ ॥ सतांसंगेनलब्ध्ययाभक्त्यात्वांयदाजनाःसमु पासतेतदातेभ्यःमायाशनैर्मंदंयातिअपसरति विक्षेपशक्तिंत्यजतीत्यर्थः अतएवसातानवंप्रतिपद्यते ॥ ३९ ॥ तवज्ञानमभेदेनयत्तद्युक्तःसद्गु रुस्त्वद्भक्तियोगात्तेनलभ्यते तदनंतरंतादृशगुरोःसकाशाद्वाक्यज्ञानंतत्त्वमसीतिवाक्यार्थाखंडार्थज्ञानंत्वत्प्रसादाल्लब्ध्वाविमुच्यते आचार्यवान्पु रुषोवेदेतिश्रुतेः उपदेक्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनइतिस्मृतेश्च ॥ ४० ॥ मुक्तिशंकामुक्तिप्राप्तिसंभावनापिन तथासुखंनैवेत्यर्थः ॥ ४१ ॥

भक्तिकारणंभक्तिमत्संगः याभ्यांभक्तिमत्संगतज्जन्यभक्तिभ्यांविद्यासाक्षात्परंपरयाचमिलित्वानश्यति ॥ ४२ ॥ त्वद्धर्मस्तत्त्वज्ञानंतद्रूपामृत वर्षणशीलास्तदुपदेष्टारस्तेनतेषांतत्त्वमर्थसिद्धं ॥ ४३ ॥ कारुणिकेतिसंबोधनं प्रकृतोपयोगाय ॥ ४४ ॥ तवबाणायभूयात् त्वद्बाणना श्यंभूयादित्यर्थः अनेनसर्वकर्मक्षयेणमुक्तिर्देहीतिव्यंग्यं ॥ ४५ ॥ तद्व्यंग्यंबुध्वातद्दानंभगवान्प्रतिजानीते ततइत्यादि ॥४६॥ अत्रत्वत्कामदाने

अतस्त्वत्पादयुगलेभक्तिर्मेजन्मजन्मनि ॥ स्यात्त्वद्भक्तिमतांसंगोविद्यायाभ्यांविनश्यति॥४२॥ लोकेत्वद्भक्तिनिरतास्त्वद्धर्मामृतवर्षिणः ॥ पुनंतिलोकमखिलंकिंपुनःस्वकुलोद्भवान् ॥ ४३ ॥ नमोऽस्तुजगतांनाथनमस्तेभक्तिभावन ॥ नमःकारुणिकानंतरामचंद्रनमोऽस्तुते ॥ ४४ ॥ देवयद्यत्कृतंपुण्यंमयालोकजिगीषया ॥ तत्सर्वंतवबाणायभूयाद्रामनमोस्तुते ॥ ४५॥ ततःप्रसन्नोभगवान्श्रीरामःकरुणामयः ॥ प्रसन्नोऽस्मितवब्रह्मन्यत्तेमनसिवर्त्तते ॥ ४६ ॥ दास्येतदखिलंकामंमाकुरुष्वात्रसंशयं ॥ ततःप्रीतेनमनसाभार्गवोराममब्रवीत् ॥ ४७ ॥ यदिमेनुग्रहोरामतवास्तिमधुसूदन ॥ त्वद्भक्तसंगस्त्वत्पादेदृढाभक्तिःसदाऽस्तुते ॥ ४८ ॥ स्तोत्रमेतत्पठेद्यस्तुभक्तिहीनोऽपिसर्वदा ॥ त्वद्भक्तिस्तस्यविज्ञानंभूयादंतेस्मृतिस्तव ॥ ४९ ॥ तथेतिराघवेणोक्तःपरिक्रम्यप्रणम्यतं ॥ पूजितस्तदनुज्ञातोमहेंद्राचलमन्वगात् ॥ ५० ॥ राजादशरथोहृष्टोराममृतमिवागतं ॥ आलिंग्यालिंग्यहर्षेणनेत्राभ्यांजलमुत्सृजत् ॥ ५१ ॥

॥ ४७ ॥ सोऽपिमुक्तिकारणसंपदंप्रार्थयते यदीति मधुसूदनेत्यनेनमोक्षप्रतिबंधकमत्कर्मनाशनेत्वंसमर्थइतिव्यज्यते ॥ ४८ ॥ विज्ञानंत्वद भेदसाक्षात्कारः इदंभक्तिफलंयदिकदाचिदिदंनस्यात्तर्हिअंतेमरणकालेतवस्मृतिरवश्यंभूयादितिलोकोपकारायप्रार्थयते अंतेयामतिःसाग तिरितिन्यायात्तत्स्मृतौतल्लाभोऽवश्यंभावीतिभावः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मृतमिवागतंक्षत्रियकुलांतकात्परावर्त्तनेनतथासंभावनाउत्सृजत्उदसृज दित्यर्थः अडभावआर्षः ॥ ५१ ॥

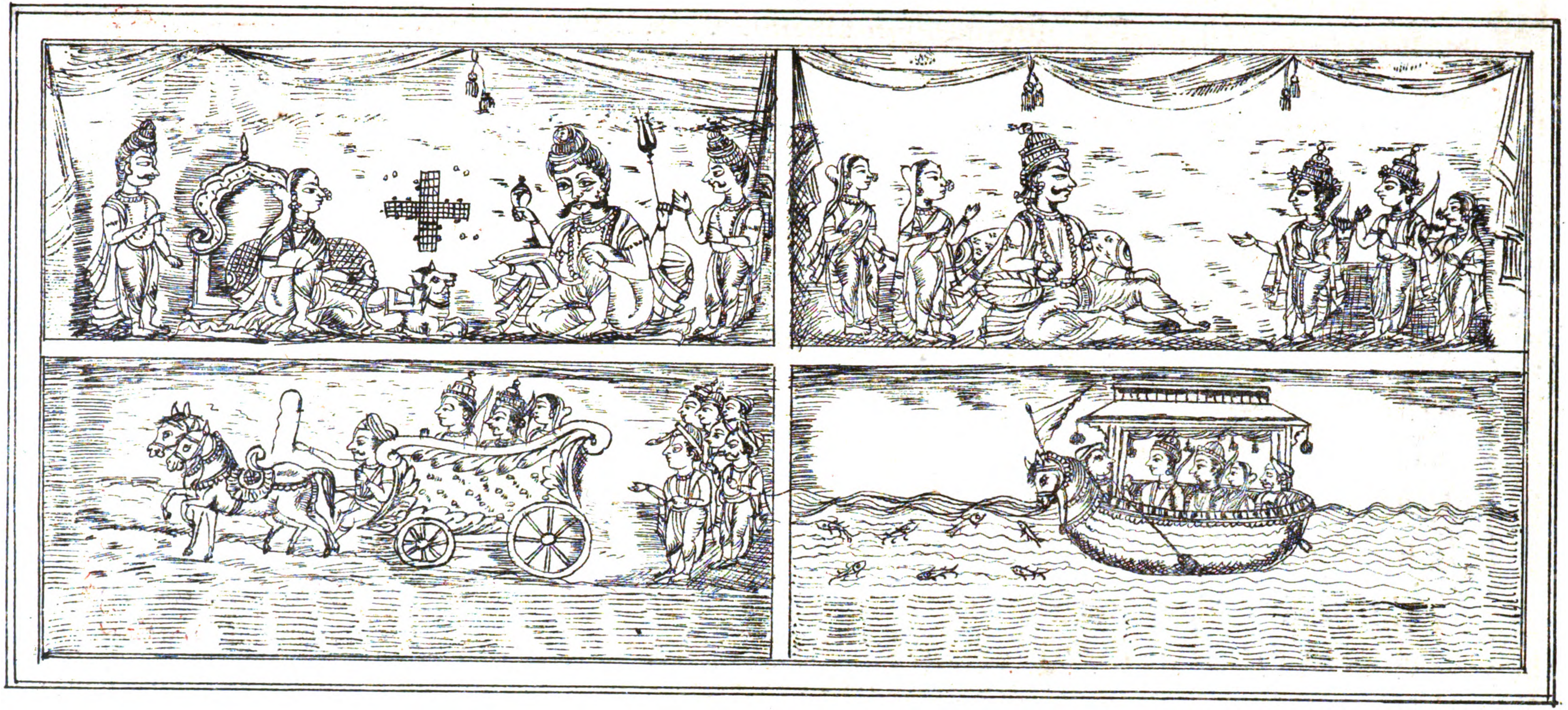
देवसंमिताःदेवतुल्याः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ युधाजितंसंपूज्यभरतंशत्रुघ्नंचापिप्रेषयामासेत्यन्वयः ॥ ५५ ॥ पौलोम्यापुलोमापत्यभूतया शच्याशक्रेणचदेवमातेवेत्यर्थः ॥ ५६॥ साकेतेअयोध्यायां लोकनाथेषुप्रथिताःप्रसिद्धगुणगणायस्यसः लोकैःसम्यग्गीताकीर्तिर्यस्य सक

ततःप्रीतेनमनसास्वस्थचित्तःपुरंययौ॥ रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरतादेवसंमिताः ॥ ५२ ॥ स्वांस्वांभार्यामुपादायरे मिरेस्वस्वमंदिरे॥ मातापितृभ्यांसंहृष्टोरामःसीतासमन्वितः ॥ ५३ ॥ रेमेवैकुंठभवनेश्रियासहयथाहरिः ॥ युधाजिन्नामकैकेयीभ्राताभरतमातुलः ॥ ५४ ॥ भरतंनेतुमागच्छत्स्वराज्यंप्रीतिसंयुतः ॥ प्रेषयामासभरतंराजास्नेहसमन्वितः॥ शत्रुघ्नंचापिसंपूज्ययुधाजितमरिंदमः ॥ ५५ ॥ कौसल्याशुशुभेदेवीरामेणसहसीतया ॥ देवमातेवपौलोम्याशच्याशक्रेणशोभना ॥ ५६ ॥ साकेतेलोकनाथप्रथितगुणगणोलोकसंगीतकीर्तिःश्रीरामःसीतयास्तेऽखिलजननिकरानंदसंदोहमूर्तिः ॥ नित्यश्रीर्निर्विकारोनिरवधिविभवोनित्यमायानिरासोमायाकार्यानुसारीमनुजइवसदाभातिदेवोऽखिलेशः॥ ५७॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेबालकांडेसप्तमःसर्गः॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥७॥ अध्यात्मबालकांडेचसर्गाःसप्तैवशंभुना ॥ दिष्टाःषष्ट्युत्तरत्रिंशच्छ्लोकामोक्षप्रदानृणां॥ ३६० ॥ अयंकांडःसमाप्तः॥ ॥७॥ ॥ ७॥

लजनसमूहस्यानंदसमूहरूपामूर्तिर्यस्यशतगुणानंदत्वात्तस्येतिभावः नित्यंश्रीःपराशक्तिर्यस्य अतएवनिरवधिविभवःनित्यंमायायाआवरणशक्तिरूपयानिरासोयस्मात् मायासर्वथायंप्रत्यनावरिकेतिभावः मायाकार्यंसर्वमनुसरतिसत्तास्फूर्त्तिभ्यांव्याप्नोतितादृशःदेवोऽपिअखिलेशोऽपिमाययैवयोमनुजइवभाति ॥ ५७ ॥ इतिश्रीमत्सकलराज० अध्यात्मरामायणेसेतौबालकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेबालकांडः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमदध्यात्मरामायणेअयोध्याकांडप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ प्रथमेत्वथसर्गेऽत्ररामोनारदसंस्तुतः प्रतिज्ञांरावणवधेकृतवानितिवर्ण्यते ॥ १ ॥ अथकांडेद्वितीयेनारदमुखेनरावणवधप्र वृत्तिरित्याहभगवान्शिवः एकदेति ॥ १ ॥ कौस्तुभेनामुक्तायुक्ताभूषितावाकंधरायस्यतं कौस्तुभशब्देनात्रतन्नामकतदाकारोभूषणवि शेषः ॥२ ॥ तांबूलचर्वणादिभिर्विनोदयंतंक्रीडयंतंसीतामितिशेषः द्रष्टुमर्थाद्राघवं यत्रराघवस्तत्रदेशेऽबरात्आकाशादत्अवतरदित्यर्थः

श्रीमहादेवउवाच एकदासुखमासीनंरामंस्वांतःपुराजिरे ॥ सर्वाभरणसंपन्नंरत्नसिंहासनेस्थितं ॥ १ ॥ नीलोत्पलदलश्यामंकौस्तुभामुक्तकंधरं ॥ सीतयारत्नदंडेनचामरेणाथवीजितं ॥ २ ॥ विनोदयंतंतांबूलचर्वणादिभिरादरात् ॥ नारदोऽवतरद्द्रष्टुमंबराद्यत्रराघवः ॥ ३ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशःशरच्चंद्रइवामलः ॥ अतर्कितमुपायातोनारदोदिव्यदर्शनः ॥ ४ ॥ तंदृष्ट्वासहसोत्थायरामःप्रीत्याकृतांजलिः ॥ ननामशिरसाभूमौसीतयासहभक्तिमान् ॥ ५ ॥ उवाचनारदंरामःप्रीत्यापरमयायुतः ॥ संसारिणांमुनिश्रेष्ठदुर्लभंतवदर्शनं ॥ ६ ॥ अस्माकंविषयासक्तचेतसांनितरांमुने ॥ अवाप्तंमेपूर्वजन्मकृतपुण्यमहोदयैः ॥ संसारिणाऽपिहिमुनेलभ्यतेसत्समागमः ॥ ॥ ७ ॥ अतस्त्वद्दर्शनादेवकृतार्थोऽस्मिमुनीश्वर ॥ किंकार्यंतेमयाकार्यंब्रूहितत्करवाणिभो ॥ ८ ॥ अथतंनारदोऽप्याहराघवंभक्तवत्सलं ॥ किंमोहयसिमांरामवाक्यैर्लोकानुसारिभिः ॥ ९ ॥ संसार्यहमितिप्रोक्तंसत्यमेतत्त्वयाविभो ॥ जगतामादिभूतायासामायागृहिणीतव ॥ १० ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ संसारिणामेवदुर्लभं ॥ ६ ॥ तत्रापिविषयासक्तचेतसांनितरामित्यर्थः तादृशमपितवदर्शनंपूर्वजन्मकृतानियानिपुण्यानि पुण्यकर्माणितज्जन्यमहोदयैःशुभादृष्टैरवाप्तमित्यर्थः महतःफलस्योदयोयेभ्यस्तैरितिवाच्योर्थः ननुसंसारिणांदुर्लभंवस्तुकथंत्वयालब्धंतत्राह संसारिणेति काकतालीयन्यायेनेतिभावः ॥७॥८ ॥९॥ आदिभूतामूलप्रकृतिः मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमितिश्रुतेः ॥१०॥

त्वत्सन्निकर्षादिति अचेतनत्वेनतस्याश्चेतनसन्निकर्षापेक्षत्वादितिभावः अतएवसात्वदाश्रयेतित्वत्सन्निकर्षेणतस्याःस्रष्टृत्वात्सात्वदाश्रयेत्यर्थः त्रिगुणात्मिकासुखदुःखमोहस्वभावा सत्वरजस्तमोरूपगुणत्रयात्मिका ॥ ११ ॥ अतएवस्वगुणानुरूपास्तथागुणाःप्रजाःसूतेतादृश्यागृहिण्यायुक्तः लोकत्रयरूपगेहेगृहस्थस्त्वमित्युदाहृतः ॥ १२ ॥ इदानींसर्वस्त्रीरूपंसीतैवसर्वंपुंरूपंत्वमेवेतिसार्वात्म्येनस्तुवंस्त्वमेवगृहस्थइत्यर्थमुपपा

त्वत्सन्निकर्षाज्जायंतेतस्यांब्रह्मादयःप्रजाः ॥ त्वदाश्रयासदाभातिमायायात्रिगुणात्मिका ॥ ११ ॥ सूतेऽजस्रं शुक्लकृष्णलोहिताःसर्वदाप्रजाः ॥ लोकत्रयमहागेहेगृहस्थस्त्वमुदाहृतः ॥ १२ ॥ त्वंविष्णुर्जानकीलक्ष्मीःशिवस्त्वंजानकीशिवा ॥ ब्रह्मात्वंजानकीवाणीसूर्यस्त्वंजानकीप्रभा ॥ १३ ॥ भवान्शशांकःसीतातुरोहिणीशुभलक्षणा ॥ शक्रस्त्वमेवपौलोमीसीतास्वाहानलोभवान् ॥ १४ ॥ यमस्त्वंकालरूपश्चसीतासंयमिनीप्रभो ॥ निर्ऋतिस्त्वंजगन्नाथतामसीजानकीशुभा ॥ १५ ॥ रामत्वमेववरुणोभार्गवीजानकीशुभा ॥ वायुस्त्वंरामसीतातुसदागतिरितीरिता ॥ १६ ॥ कुबेरस्त्वंरामसीतासर्वसंपत्प्रकीर्तिता ॥ रुद्राणीजानकीप्रोक्तारुद्रस्त्वंलोकनाशकृत् ॥ ॥ १७ ॥ लोकेस्त्रीवाचकंयावत्तत्सर्वंजानकीशुभा ॥ पुन्नामवाचकंयावत्तत्सर्वंत्वंहिराघव ॥ १८ ॥ तस्माल्लोकत्रयेदेवयुवाभ्यांनास्तिकिंचन ॥ १९ ॥ त्वदाभासोदिताज्ञानमव्याकृतमितीर्यते ॥ तस्मान्महांस्ततःसूत्रं लिंगंसर्वात्मकंततः ॥ २० ॥

दयति त्वमित्यादिना ॥ १३ ॥ पौलोमी शचीअनलोऽग्निः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ विशिष्यकिंचिदुक्त्वासामान्येनोपसंहरति लोकेइति ॥ १८ ॥ लोकत्रयगृहस्थत्वमुपसंहरति तस्मादिति युवाभ्यामन्यदितिशेषः तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुत्यासर्वत्रेश्वरचैतन्येनैवचेतनत्वमितिभावः ॥ १९ ॥ तदेवोपपादयति त्वदिति त्वदाभासेनत्वत्संबंधेनोदितंसृष्ट्युन्मुखत्वप्राप्तमीदृशमज्ञानंमायैवाव्याकृतपदेनोच्यते महान्बुद्धितत्त्वंततःसूत्रमहंकारःततःसर्वात्मकंसर्वकार्यात्मकंलिंगंलिंगदेहः ॥ २० ॥

सर्वात्मकत्वमाह अहंकारश्चबुद्धिश्चेत्यादि पंचेत्यस्यसूक्ष्मभूतानीतिशेषः प्राणेंद्रियाणिपंचप्राणाःपंचेंद्रियाणि मनस्त्वहंकारेणैवसंगृहीतं तत्रा हंकारोऽहमित्याकारवृत्तिविशेषः बुद्धिरध्यवसायात्मकंमहत्तत्वम् कर्मेंद्रियाणिभूतेष्वंतर्भूतानितल्लिंगंलिंगदेहएवप्राज्ञैःजन्ममृत्युसुखादिम दुच्यतेइत्यर्थः ॥ २१॥ सएवलिंगदेहाभिमान्येवेत्यर्थः जगन्मयोहिरण्यगर्भः तत्समष्टिरूपत्वात्तस्येत्यर्थः अवाच्यासत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वाच्या ऽनादिरुत्पत्तिरहिता कारणोपाधिःसंसारकारणरूपकूटस्थस्यब्रह्मणउपाधिः ॥ २२ ॥ स्थूलंस्थूलदेहः तत्समष्ट्युपाधिर्विराट् सूक्ष्मंलिंगदेहस्त त्समष्ट्युपाधिर्हिरण्यगर्भः कारणोपाधिरीश्वरः एतैर्विशिष्टोजीवः अंतर्यामितयाईशस्यापितत्रांतर्भावात् उपाधित्रयविमुक्तोयःसपरमेश्वरः तु रीयइत्यर्थः विराट्हिरण्यगर्भश्चकारणंचेत्युपाधयः ईशस्ययैस्त्रिभिर्हीनंतुरीयंतत्पदंविदुरितिवार्त्तिकोक्तेः ॥ २३ ॥ तत्रस्थूलसूक्ष्मोपाधिभ्यां

अहंकारश्चबुद्धिश्चपंचप्राणेंद्रियाणिच ॥ लिंगमित्युच्यतेप्राज्ञैर्जन्ममृत्युसुखादिमत् ॥ २१ ॥ सएवजीवसंज्ञश्च लोकेभातिजगन्मयः ॥ अवाच्यानाद्यविद्यैवकारणोपाधिरुच्यते ॥ २२ ॥ स्थूलंसूक्ष्मंकारणाख्यमुपाधित्रितयं चितेः ॥ एतैर्विशिष्टोजीवःस्याद्वियुक्तःपरमेश्वरः ॥ २३ ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यासंसृतिर्याप्रवर्तते ॥ तस्यावि लक्षणःसाक्षीचिन्मात्रस्त्वंरघूत्तम ॥ २४ ॥ त्वत्तएवजगज्जातंत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ त्वय्येवलीयतेकृत्स्नंतस्मात्त्वं सर्वकारणं ॥ २५ ॥ रज्जावहिमिवात्मानंजीवंज्ञात्वाभयंभवेत् ॥ परात्माऽहमितिज्ञात्वाभयदुःखैर्विमुच्यते ॥ २६ ॥

कारणोपाधेःसाक्षिणोभेदकमाह जाग्रदिति इंद्रियादिवृत्तिमतीजाग्रदवस्थाविश्वसाक्षिणी इंद्रियवृत्त्यभावकालिकीअंतःकरणवासनानिमि त्तार्थोपलंभरूपातैजससाक्षिणी स्वप्नावस्था प्राज्ञसाक्षिणीनिद्रावृत्त्यतिरिक्तसर्ववृत्त्यभावरूपासुषुप्त्यवस्था एतत्त्रयात्मिकायाःसंसृतेरविद्यात्म कत्वात् ततोविलक्षणश्चिन्मात्ररूपःसाक्षीकारणोपाधिस्त्वमित्यर्थः ॥ २४॥ जगज्जन्मादिकारणमपित्वमेवेत्याह त्वत्तइति कृत्स्नमविद्यासहितं ॥ २५ ॥ रज्जाविति रज्जोरहित्वेनज्ञानाद्यथाभयंतथात्मानंजीवत्वेनजानतोभयंसंसाररूपं तस्याएवरज्जोरज्जुत्वेनज्ञानाद्यथाभयनिवृत्तिः त थास्वस्यपरमात्मत्वेनज्ञानात्तन्निवृत्तिरित्यर्थः ॥ २६ ॥

चिन्मात्रज्योतिरूपेणभवतासर्वदेहेषुवर्त्तमानाःसर्वाबुद्धयोऽतःकरणानियस्मात्प्रकाश्यंतेतत्तद्वृत्तिमंतिसंपाद्यंते अतोभवान्सर्वस्यात्माऽतर्या
मीत्यर्थः ॥ २७ ॥ अज्ञानात्त्वत्स्वरूपाज्ञानात्त्वयिइदंसर्वंजगत्न्यस्यतेआरोप्यते जगद्रूपेणत्वंगृह्यसइत्यर्थः यथाचरज्जुतत्त्वाज्ञानाद्भासमा
नस्यभुजंगस्यरज्जुज्ञानाल्लयः एवंत्वत्स्वरूपज्ञानाज्जगतोलयः अतस्तज्ज्ञानंसदाऽभ्यसेत् तच्चिंतनंतत्कथनमन्योऽन्यंतत्प्रबोधनं एकांतेतत्परत्वं
चतदभ्यासंविदुर्बुधाइत्युक्तमभ्यासंकुर्यात् ॥२८॥त्वत्पादभक्तियुक्तानां श्रवणंकीर्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनं अर्चनंवंदनंदास्यंसख्यमात्मनिवे

चिन्मात्रज्योतिषासर्वाःसर्वदेहेषुबुद्धयः॥ त्वयायस्मात्प्रकाश्यंतेसर्वस्यात्माततोभवान्॥ २७॥ अज्ञानान्न्य
स्यतेसर्वंत्वयिरज्जौभुजंगवत्॥ त्वज्ज्ञानाल्लीयतेसर्वंतस्माज्ज्ञानंसदाऽभ्यसेत्॥ २८॥ त्वत्पादभक्तियुक्तानांवि
ज्ञानंभवतिक्रमात्॥ तस्मात्त्वद्भक्तियुक्तायेमुक्तिभाजस्तएवहि॥ २९॥ अहंत्वद्भक्तभक्तानांतद्भक्तानांचकिंकरः॥
अतोमामनुगृह्णीष्वमोहयस्वनमांप्रभो॥ ३०॥ त्वन्नाभिकमलोत्पन्नोब्रह्मामेजनकःप्रभो॥ अतस्तवाहंपौत्रोऽ
स्मिभक्तंमांपाहिराघव॥ ३१॥ इत्युक्त्वाबहुशोनत्वास्वानंदाश्रुपरिप्लुतः॥ उवाचवचनंरामब्रह्मणानोदितोऽ
स्म्यहं॥ ३२॥ रावणस्यवधार्थायजातोऽसिरघुसत्तम॥ इदानींराज्यरक्षार्थंपितात्वामभिषेक्ष्यति॥ ३३॥ य
दिराज्याभिसंसक्तोरावणंनहनिष्यसि॥ प्रतिज्ञातेकृतारामभूभारहरणायवै॥ ३४॥ तत्सत्यंकुरुराजेंद्रसत्यसं
धस्त्वमेवहि॥ श्रुत्वैतद्गदितंरामोनारदंप्राहसस्मितं॥ ३५॥

दनं इत्येवंनवविधभक्तियुक्तानांक्रमाद्वैराग्यश्रवणादिक्रमेणविज्ञानमपरोक्षसाक्षात्कारोभवत्यतस्तएवमुक्तिभाजइत्यर्थः ॥ २९ ॥ नमोहय
स्व स्वमाययेत्यर्थः ॥३०॥३१॥ नोदितोऽस्मित्वन्निकटेसंदेशंवक्तुंप्रेरितोऽस्मि ॥ ३२॥ ३३ ॥ भूभारहरणायकृतातेप्रतिज्ञाव्यर्थास्यादितिशेषः
॥ ३४ ॥ तस्मात्तत्प्रतिज्ञातंवचःसत्यंकुरु यतस्त्वमेवसत्यसंधःसत्यप्रतिज्ञः ॥ ३५ ॥

अविदितमितिच्छेदः विद्यतेइत्यत्रकाकुः क्वचिद्देशेकालेवाकिंचिद्वस्तुमेऽविदितंविद्यते अपितुनेत्यर्थः सर्वंविदितमेवास्तेइत्यर्थः ॥३६॥ कालानुरोधेनेति कालस्यमुख्यतायामयैवस्थापितत्वादितिभावः असुरमंडलंरक्षोमंडलरूपंभूभारं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ देवगतिंदेवलोकमार्गं ॥ ४० ॥ कैवल्यंविमोक्षं ब्रह्मैकत्वलक्षणंमोक्षं विरतिर्वैराग्यं ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थैत्यादिबिरुदावलीविराजमा

शृणुनारदमेकिंचिद्विद्यतेऽविदितंक्वचित् ॥ प्रतिज्ञातंचयत्पूर्वंकरिष्येतन्नसंशयः ॥ ३६ ॥ किंतुकालानुरोधेनतत्तत्प्रारब्धसंक्षयात् ॥ हरिष्येसर्वभूभारंक्रमेणासुरमंडलं ॥३७॥ रावणस्यविनाशार्थंश्वोगंतादंडकावनं ॥ चतुर्दशसमास्तत्रह्युषित्वामुनिवेषधृक् ॥ ३८ ॥ सीतामिषेणतंदुष्टंसकुलंनाशयाम्यहं ॥ एवंरामेप्रतिज्ञातेनारदःप्रमुमोदह ॥ ३९ ॥ प्रदक्षिणत्रयंकृत्वादंडवत्प्रणिपत्यतं ॥ अनुज्ञातश्चरामेणययौदेवगतिंमुनिः ॥ ४० ॥ संवादंपठतिशृणोतिसंस्मरेद्वायोनित्यमुनिवररामयोःसभक्त्या ॥ संप्राप्नोत्यमरसुदुर्लभंविमोक्षंकैवल्यंविरतिपुरःसरंक्रमेण ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ६५ ॥

श्रीमहादेवउवाच अथराजादशरथःकदाचिद्रहसिस्थितः ॥ वसिष्ठंस्वकुलाचार्यमाहूयेदमभाषत ॥ १ ॥ भगवन्राममखिलाःप्रशंसंतिमुहुर्मुहुः ॥ पौराश्चनैगमावृद्धामंत्रिणश्चविशेषतः ॥ २ ॥ ततःसर्वगुणोपेतंरामंराजीवलोचनं ॥ ज्येष्ठंराज्येऽभिषेक्ष्यामिवृद्धोऽहंमुनिपुंगव ॥ ३ ॥

नस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतौअध्यात्मरामायणेसेतौअयोध्याकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ६५ ॥ द्वितीयेराज्ञिरामस्याभिषेकंकर्तुमुद्यते मंथरामोहिताराज्ञी विघ्नंचक्रइतीर्यते ॥ १ ॥ अथराजेति रहसिएकांते ॥ १ ॥ नैगमाः निगमेवणिक्पथेभवाः यद्वा निगमंवेदंतदर्थंवाविदंतितेनैगमाः ॥ २ ॥ ततःसर्वप्रजानुरागात् ॥ ३ ॥

भरतोमातुलमिति अनेनकैकेयीप्रतिबंधशंकानिरासः भरतागमनपर्यंतमेनमभिषेक्ष्ये तदागमनोत्तरमुभयोर्विभागंकरिष्यामीत्येवंतांसमाधास्य इतिभावः ॥ ४॥ संभारोऽभिषेकसामग्री मंत्रयेति अधिवासनार्थमितिशेषः उच्छ्रीयंतामुत्थाप्यंतामित्यर्थः ॥ ५॥ तोरणानिउच्छ्रीयंतामित्यनुकर्षः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ मध्यकक्षेमध्यद्वारे षोडशेतिकन्यकान्वयि वाल्मीकिनाऽपिकन्यानामष्टसंख्याद्विरुक्ता अष्टौकन्याश्चरुचिरामत्त

भरतोमातुलंद्रष्टुंगतःशत्रुघ्नसंयुतः ॥ अभिषेक्ष्येश्वएवाशुभवांस्तच्चानुमोदतां ॥ ४ ॥ संभाराःसंभ्रियंतांचगच्छ मंत्रयराघवं ॥ उच्छ्रीयंतांपताकाश्चनानावर्णाःसमंततः ॥ ५ ॥ तोरणानिविचित्राणिस्वर्णमुक्तामयानिवै ॥ आहूयमंत्रिणंराजासुमंत्रंमंत्रिसत्तमं ॥ ६ ॥ आज्ञापयतियद्यत्त्वांमुनिस्तत्तत्समानय ॥ यौवराज्येऽभिषेक्ष्यामि श्वोभूतेरघुनंदनं ॥ ७ ॥ तथेतिहर्षात्समुनिंकिंकरोमीत्यभाषत ॥ तमुवाचमहातेजावसिष्ठोज्ञानिनांवरः ॥ ८ ॥ श्वःप्रभातेमध्यकक्षेकन्यकाःस्वर्णभूषिताः ॥ तिष्ठंतुषोडशगजःस्वर्णरत्नादिभूषितः ॥ ९ ॥ चतुर्दंतःसमायातुऐरावतकुलोद्भवः ॥ नानातीर्थोदकैःपूर्णाःस्वर्णकुंभाःसहस्रशः ॥ १० ॥ स्थाप्यंतांनववैयाघ्रचर्माणित्रीणिचानय ॥ श्वेतच्छत्रंरत्नदंडंमुक्तामणिविराजितं ॥ ११ ॥ दिव्यमाल्यानिवस्त्राणिदिव्यान्याभरणानिच ॥ मुनयःसत्कृतास्तत्रतिष्ठंतुकुशपाणयः ॥ १२ ॥ नर्तक्योवारमुख्याश्चगायकावेणुकास्तथा ॥ नानावादित्रकुशलावादयंतुनृपांगणे ॥ १३ ॥ हस्त्यश्वरथपादाताबहिस्तिष्ठंतुसायुधाः ॥ नगरेयानितिष्ठंतिदेवतायतनानिच ॥ १४ ॥

श्चवरवारणः अष्टौकन्याश्चमांगल्याःसर्वाभरणभूषिताइति गजइत्युत्तरान्वयि ॥ ९ ॥ नानातीर्थोदकैःप्रयागादितीर्थोदकैः ॥ १० ॥ व्याघ्रचर्माणिनववैयाघ्रीणिवा भद्रपीठास्तरणार्थमित्यर्थः ॥ ११ ॥ दिव्यान्याभरणानिचेत्यत्रस्थाप्यंतामित्यनुकर्षः ॥१२॥ वारमुख्याःवारःसंकेतदिनमेवमुख्यंभर्तृनियमेयासांताःवेश्याइत्यर्थः वेणुकाःवेणुवादनशीलाः ॥ १३ ॥ हस्त्यश्वरथपादाताइत्युपपत्तिरुक्ता ॥ १४ ॥

नानाबलिभिः पूजोपकरणैः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ आचार्यत्वादतिवृद्धत्वाच्च द्वारपालैरवारितो भवनं प्रविश्यांतःअंतःपुरं प्रविष्ट इतिशेषः ॥ १८ ॥ पानीयमानिनाय अर्घ्यपाद्यार्थमितिभावः ॥ १९ ॥ तदापःतत्पादप्रक्षालनजलं ॥ २० ॥ अब्रवीत्वसिष्ठमितिशेषः ॥ २१ ॥ त्वत्पादसलिलं गंगारूपं जलं ॥ २२ ॥ उपदेशकृद्ब्राह्मणेष्वेवं भक्तिःकार्येति लोकानुपदिशन्नित्यर्थः ॥ २३ ॥ भक्तिसिद्धय इत्यनेन सर्वेतरस्वरूपापेक्षया

तेषुप्रवर्त्ततांपूजानानाबलिभिरावृता ॥ राजानःशीघ्रमायांतुनानोपायनपाणयः ॥ १५ ॥ इत्यादिश्यमुनिःश्रीमान्सुमंत्रंनृपमंत्रिणं ॥ स्वयंजगामभवनंराघवस्यातिशोभनं ॥ १६ ॥ रथमारुह्यभगवान्वसिष्ठोमुनिसत्तमः ॥ त्रीणिकक्षाण्यतिक्रम्यरथात्क्षितिमवातरत् ॥ १७ ॥ अंतःप्रविश्यभवनंस्वाचार्यत्वादवारितः ॥ गुरुमागतमाज्ञायरामस्तूर्णंकृतांजलिः ॥ १८ ॥ प्रत्युद्गम्यनमस्कृत्यदंडवद्भक्तिसंयुतः ॥ स्वर्णपात्रेणपानीयमानिनायाशुजानकी ॥ १९ ॥ रत्नासनेसमावेश्यपादौप्रक्षाल्यभक्तितः ॥ तदापःशिरसाधृत्वासीतयासहराघवः ॥ २० ॥ धन्योऽस्मीत्यब्रवीद्रामस्तवपादांबुधारणात् ॥ श्रीरामेणैवमुक्तस्तुप्रहसन्मुनिरब्रवीत् ॥ २१ ॥ त्वत्पादसलिलंधृत्वाधन्योऽभूद्गिरिजापतिः ॥ ब्रह्माऽपिमत्पितातेहिपादतीर्थहताशुभः ॥ २२ ॥ इदानींभाषसेयत्त्वंलोकानामुपदेशकृत् ॥ जानामित्वांपरात्मानंलक्ष्म्यासंजातमीश्वरं ॥ २३ ॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थंभक्तानांभक्तिसिद्धये ॥ रावणस्यवधार्थायजातंजानामिराघव ॥ २४ ॥ तथाऽपिदेवकार्यार्थंगुह्यंनोद्घाटयाम्यहं ॥ यथात्वंमाययासर्वंकरोषिरघुनंदन ॥ २५ ॥ तथैवानुविधास्येऽहंशिष्यस्त्वंगुरुरप्यहं ॥ गुरुर्गुरूणांत्वंदेवपितृणांत्वंपितामहः ॥ २६ ॥

रामस्वरूपे भक्तिरेव सर्वेष्टसाधनमिति सूचितं ॥ २४ ॥ त्वंमाययेति मायया आच्छादितस्वस्वरूपो यथा व्यवहरसि तथैव त्वयि शिष्यत्वेन गुरुर्भूत्वाहं व्यवहरिष्यामीत्यर्थः ॥ २५ ॥ वास्तवमर्थमाह गुरुरिति गुरूणामस्मद्गुरूणां ब्रह्मादीनां ॥ २६ ॥

तत्रैवहेतुमाह अंतर्यामीति अंतःस्थित्वासर्वनियामकः अगोचरःवाङ्मनसयोरप्यविषयः स्वाधीनसंभवत्वंमायाधिष्ठातृत्वात् ॥ २७ ॥ दूष्यजीवनंदुष्टजीविकारूपं पौरोहित्यंराजपुरोहितत्वं ॥ २८ ॥ २९ ॥ त्वत्संबंधाकांक्षारूपाशा संबंधमाह आचार्यत्वसिद्धयइति ॥ ३० ॥ लब्धाचार्यकत्वाद्गुरुदक्षिणांयाचतेत्वदधीनेत्यादि ॥ ३१ ॥ गुरुनिष्कृतिकामःगुरौप्रत्युपकारकरणेच्छुः ॥ ३२ ॥ एवमयंमत्स्वरूपमन्य

अंतर्यामीजगद्यात्रावाहकस्त्वमगोचरः ॥ शुद्धसत्वमयंदेहंधृत्वास्वाधीनसंभवं ॥ २७ ॥ मनुष्यइवलोकेऽस्मिन् भासित्वंयोगमायया ॥ पौरोहित्यमहंजानेविगर्ह्यंदूष्यजीवनं ॥ २८ ॥ इक्ष्वाकूणांकुलेरामःपरमात्माजनिष्यते ॥ इतिज्ञातंमयापूर्वंब्रह्मणाकथितंपुरा ॥ २९ ॥ ततोऽहमाशयारामतवसंबंधकांक्षया ॥ अकार्षंगर्हितमपितवाचार्यत्वसिद्धये ॥ ३० ॥ ततोमनोरथोमेऽद्यफलितोरघुनंदन ॥ त्वदधीनामहामायासर्वलोकैकमोहिनी ॥ ३१ ॥ मांयथामोहयेन्नैवतथाकुरुरघूद्वह ॥ गुरुनिष्कृतिकामस्त्वंयदिदेह्येतदेवमे ॥ ३२ ॥ प्रसंगात्सर्वमप्युक्तंनवाच्यंकुत्रचिन्मया ॥ राज्ञादशरथेनाहंप्रेषितोऽस्मिरघूद्वह ॥ ३३ ॥ त्वामामंत्रयितुंराज्येश्वोऽभिषेक्ष्यतिराघव ॥ अद्यत्वंसीतयासार्धमुपवासंयथाविधि ॥ ३४ ॥ कृत्वाशुचिर्भूमिशायीभवरामजितेंद्रियः ॥ गच्छामिराजसान्निध्यंत्वंतुप्रातर्गमिष्यसि ॥ ३५ ॥ इत्युक्त्वारथमारुह्ययवौराजगुरुर्द्रुतं ॥ रामोऽपिलक्ष्मणंदृष्ट्वाप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ सौमित्रेयौवराज्येमेश्वोऽभिषेकोभविष्यति ॥ निमित्तमात्रमेवाहंकर्त्ताभोक्तात्वमेवहि ॥ ३७ ॥

त्रापिप्रकटयिष्यतीतिशंकामुन्नीयाह प्रसंगादिति ॥ ३३ ॥ आमंत्रयितुंबोधयितुं ॥ ३४ ॥ प्रातर्गमिष्यसि राजसान्निध्यंवनंचेतिभावः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ एतद्राज्यप्राप्तिफलंतवैवेत्याह निमित्तमात्रमिति कर्त्ताराज्यकर्त्ता भोक्ताराज्यसुखभोक्ता अनेनस्वस्यकर्तृत्वादिराहित्यमपिध्वनितं ॥ ३७ ॥

ममत्वंहिवहिःप्राणइति अनेनशेषांशरूपत्वात्तस्यप्राणधारकत्वरूपंजीवत्वंदर्शितं ॥ ३८ ॥ पुरःअग्रे ॥ ३९ ॥ नगरेविद्यमानःकश्चित्पुमानूरामभात्रेसुमित्रायैचन्यवेदयत् ॥ ४० ॥ तस्मैतद्वार्त्ताहराय ॥ ४१ ॥ प्रतिश्रुतंप्रतिज्ञातं ॥ ४२ ॥ दुर्गादेवींसकलदुःखहरणक्षमत्वादितिभावः ॥ ४३ ॥ देवींकुंभकर्णस्यनिद्रावरव्याहारादिनादेवानामुपकर्त्रींमयोध्यायामयोध्याप्रदेशावच्छिन्नंभुवोलोकंगच्छेत्यन्वयः ॥ ४४ ॥ आदौ

ममत्वंहिवहिःप्राणोनात्रकार्याविचारणा ॥ ततोवसिष्ठेनयथाभाषितंतत्तथाऽकरोत् ॥ ३८ ॥ वसिष्ठोऽपिनृपंगत्वाकृतंसर्वंन्यवेदयत् ॥ वसिष्ठस्यपुरोराज्ञात्युक्तंरामाभिषेचनं ॥ ३९ ॥ यदातदैवनगरेश्रुत्वाकश्चित्पुमान्जगौ ॥ कौसल्यायैराममात्रेसुमित्रायैतथैवच ॥ ४० ॥ श्रुत्वातेहर्षसंपूर्णेददतुर्हारमुत्तमं ॥ तस्मैततःप्रीतमनाःकौसल्यापुत्रवत्सला ॥ ४१ ॥ लक्ष्मींपर्यचरद्देवींरामस्यार्थप्रसिद्धये ॥ सत्यवादीदशरथःकरोत्येवप्रतिश्रुतं ॥ ४२ ॥ कैकेयीवशगःकिंतुकामुकःकिंकरिष्यति ॥ इतिव्याकुलचित्तासाद्दुर्गांदेवीमपूजयत् ॥ ४३ ॥ एतस्मिन्नंतरेदेवादेवींवाणीमचोदयन् ॥ गच्छदेविभुवोलोकमयोध्यायांप्रयत्नतः ॥ ४४ ॥ रामाभिषेकविघ्नार्थंयतस्वब्रह्मवाक्यतः ॥ मंथरांप्रविशस्वादौकैकेयींचततःपरं ॥ ४५ ॥ ततोविघ्नेसमुत्पन्नेपुनरेहिदिवंशुभे ॥ तथेत्युक्त्वातथाचक्रेप्रविवेशाथमंथरां ॥ ४६ ॥ साऽपिकुब्जात्रिवक्रातुप्रासादाग्रमथारुहत् ॥ नगरंपरितोदृष्ट्वासर्वतःसमलंकृतं ॥ ४७ ॥ नानातोरणसंबाधंपताकाभिरलंकृतं ॥ सर्वोत्सवसमायुक्तंविस्मितापुनरागमत् ॥ ४८ ॥ धात्रींपप्रच्छमातःकिंनगरंसमलंकृतं ॥ नानोत्सवसमायुक्ताकौसल्याचातिहर्षिता ॥ ४९ ॥

मंथरांप्रविशस्व कैकेयीप्रेरणार्थं आर्षस्तङ् ततःपरंराजप्रेरणार्थंकैकेयींप्रविश ॥ ४५ ॥ विघ्नेअभिषेकविघ्ने तथाचक्रेअयोध्यागमनंचक्रे देवीवाणीशेषः ॥ ४६ ॥ सावाण्याविष्टात्रिषुकटावुरसिकंठेचवक्रा ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ किंकेनहेतुनानगरमलंकृतं केनचहेतुनाकौसल्योत्सवयुक्तादराति ॥ ४९ ॥

॥ ५०॥ ५१॥ पुत्रस्यराज्यप्राप्त्यादुर्भगेतच्चितारा हित्याच्चमूढे ॥५२॥५३॥ राज्ञोऽनुग्रहाद्रामस्याभिषेकोभविष्यतीत्यन्वयः॥५४॥५५॥५६॥
कारणेनवाणीप्रवेशरूपेणवैरिणीवैरमापन्ना अकारणवैरिणीतिच्छेदइतिकश्चित् ॥५७॥ यथार्थंसत्यमेवमयोच्यते तेमहद्भयमागतमिति ॥५८॥

ददातिविप्रमुख्येभ्योवस्त्राणिविविधानिच ॥ तामुवाचतदाधात्रीरामचंद्राभिषेचनं ॥ ५० ॥ श्वोभविष्यतिते नाद्यसर्वतोऽलंकृतंपुरं ॥ तच्छ्रुत्वात्वरितंगत्वाकैकेयींवाक्यमब्रवीत् ॥ ५१ ॥ पर्यंकस्थांविशालाक्षीमेकांतेपर्य वस्थितां ॥ किंशेषेदुर्भगेमूढेमहद्भयमुपस्थितं ॥ ५२ ॥ नजानीषेऽतिसौंदर्यमानिनीमत्तगामिनी ॥ ५३ ॥ राम स्यानुग्रहाद्राज्ञः श्वोऽभिषेकोभविष्यति ॥ तच्छ्रुत्वासहसोत्थायकैकेयीप्रियवादिनी ॥ ५४ ॥ तस्यैदिव्यंददौस्वर्ण नूपुरंरत्नभूषितं ॥ हर्षस्थानेकिमितिमेकथ्यतेभयमागतं ॥ ५५ ॥ भरतादधिकोरामःप्रियकृन्मेप्रियंवदः ॥ कौस ल्यांमांसमंपश्यन्सदाशुश्रूषतेहिमां ॥ ५६ ॥ रामाद्भयंकिमापन्नंतवमूढेवदस्वमे ॥ तच्छ्रुत्वाविषसादाथकुब्जा कारणवैरिणी ॥ ५७ ॥ शृणुमद्वचनंदेवियथार्थंतेमहद्भयं ॥ त्वांतोषयन्सदाराजाप्रियवाक्यानिभाषते ॥ ५८ ॥ कामुकोऽतथ्यवादीचत्वांवाचापरितोषयन् ॥ कार्यंकरोतितस्यावैरामममातुःसुपुष्कलं ॥ ५९ ॥ मनस्येतन्निधायैव प्रेषयामासतेसुतं ॥ भरतंमातुलकुलेप्रेषयामाससानुजं ॥ ६० ॥ सुमित्रायाःसमीचीनंभविष्यतिनसंशयः ॥ लक्ष्म णोराममन्वेतिराज्यंसोऽनुभविष्यति ॥ ६१ ॥ भरतोराघवस्याग्रेकिंकरोवाभविष्यति ॥ विवास्यतेवानगरात्प्राणै र्वाहाप्यतेऽचिरात् ॥ ६२ ॥ त्वंतुदासीवकौसल्यांनित्यंपरिचरिष्यसि ॥ ततोऽपिमरणंश्रेयोयत्सपत्न्याःपराभवः ॥ ६३

अतथ्यवादीतिच्छेदः त्वमेवमेप्रियेत्यादिवाक्यंमिथ्याप्रलापएवतस्येत्यर्थः कार्यंहितं ॥ ५९॥ अतिदुःखावेशात्प्रेषयामासेतिपुनरुक्तिर्नदोषाय ॥६०॥६१॥ प्राणैर्वाहाप्यतेत्याज्यते वधोभविष्यतीत्यर्थः॥६२॥ सपत्न्याःसकाशाद्यस्पराभवः तत्सेवादिरूपस्ततोमरणंश्रेयइत्यर्थः॥६३॥

अभिषेचनेविषयसप्तमी नवपंचचतुर्दश॥६४॥ हेराज्ञि अभयेऽभयस्थानेभयरहितेतवपुत्रोरूढोराज्येदृढोभविष्यतीत्यर्थः ननुवयसासर्वगुणैश्च ज्येष्ठेविद्यमानेकथंकनीयसोमेपुत्रस्यराज्यमतआह उपायमिति ॥ ६५ ॥ इंद्रेणस्वयंयाचितइत्यन्वयः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अक्षकीलः र थाक्षकीलइत्यर्थः सतस्यछिन्नोन्यपतत्सदशरथोनवेद तत्कीलरंध्रेकीलस्थानेस्वहस्तंदत्वात्वंस्थितवतीत्यन्वयः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ रा

अतःशीघ्रंयतस्वाद्यभरतस्याभिषेचने॥ रामस्यवनवासार्थंवर्षाणिनवपंचच॥ ६४॥ ततोरूढोऽभयेपुत्रस्तवराज्ञिभविष्यति॥ उपायंतेप्रवक्ष्यामिपूर्वमेवसुनिश्चितं॥ ६५॥ पुरादेवासुरेयुद्धेराजादशरथःस्वयं ॥ इंद्रेणयाचितोधन्वीसहायार्थंमहारथः॥ ६६॥ जगामसेनयासार्धंत्वयासहशुभानने ॥ युद्धंप्रकुर्वतस्तस्यराक्षसैःसहधन्विनः॥ ६७॥ तदाक्षकीलोन्यपतच्छिन्नस्तस्यनवेदसः॥ त्वंतुहस्तंसमावेश्यकीलरंध्रेतिधैर्यतः॥ ६८ ॥ स्थितवत्यसितापांगीपतिप्राणपरीप्सया॥ ततोहत्वाऽसुरान्सर्वान्ददर्शत्वामरिंदमः॥ ६९ ॥ आश्चर्यपरमंलेभेत्वामालिंग्यमुदान्वितः ॥ वृणीष्वयत्तेमनसिवांछितंवरदोऽस्म्यहं॥ ७० ॥ वरद्वयंवृणीष्वत्वमेवंराजाऽवदत्स्वयं ॥ त्वयोक्तोवरदोराजन्यदिदत्तंवरद्वयं॥ ७१ ॥ त्वय्येवतिष्ठतुचिरंन्यासभूतंममानघ ॥ यदामेऽवसरोभूयात्तदादेहिवरद्वयं ॥ ७२ ॥ तथेत्युक्त्वास्वयंराजामंदिरंव्रजसुव्रते॥ त्वत्तःश्रुतंमयापूर्वमिदानींस्मृतिमागतं॥ ७३ ॥ अतःशीघ्रंप्रविश्याद्यक्रोधागाररुषान्विता ॥ विमुच्यसर्वाभरणंसर्वतोविनिकीर्यच ॥ भूमावेवशयानात्वंतूष्णीमातिष्ठभामिनी॥ ७४ ॥

जाअवदत् ततोवरदोराजात्वयोक्तः किमुक्तस्तदाह राजन्नित्यादि ॥ ७१ ॥ ममेतिवरद्वयमितिशेषः त्वयामह्यंदत्तंवरद्वयमित्यर्थः ॥७२॥ तथेत्युक्त्वाहेसुव्रतेमंदिरंव्रज युद्धभूमेःशिबिरंव्रजेतिस्वयमुक्तवानितिशेषः एतत्सर्वंत्वत्तएवश्रुतं॥७३॥ तूष्णीमातिष्ठमौनंकुरु शतशःप्रार्थिताऽपित्वदुक्तंकरिष्यामीतिप्रतिज्ञापर्यंतंराज्ञासहमावदेत्यर्थः ॥७४ ॥

तदेवाह यावदिति सत्यं तत्पूर्वकंशपथपूर्वकमितियावत्तथाप्रतिज्ञायराजातेऽभीष्टंयावत्करोतितितावन्मौनंकुर्वित्यर्थः॥७५॥ दुःसंगेनजातविभ्रमाअहितेऽपिहितबुद्धिमती दुष्टादुष्टभावा ॥ ७६॥ वक्राऽपिमद्धितत्वान्ममसुंदरीतत्संबोधनंवक्रसुंदरि ॥ ७७॥ ७८॥ समंततःपरिकीर्यइतस्ततःप्रक्षिप्यमलिनभूमिलुंठनान्मलिनगात्रा ॥ ७९ ॥ यावद्रामगमनंतावदेवंशयनमेवसर्वथातदगमनेतुप्राणांस्त्यक्ष्येइत्यर्थः॥८०॥निश्चयमुक्त्वा

यावत्सत्यंप्रतिज्ञायराजाऽभीष्टंकरोतिते ॥ श्रुत्वात्रिवक्रयोक्तंतत्तदाकैकयनंदिनी॥ ७५ ॥ तथ्यमेवाखिलंमेनेदुःसंगाहितविभ्रमा॥ तामाहकैकयीदुष्टाकुतस्तेबुद्धिरीदृशी ॥ ७६ ॥ एवंत्वांबुद्धिसंपन्नांनजानेवक्रसुंदरि ॥ भरतोयदिराजामेभविष्यतिसुतःप्रियः॥ ७७॥ ग्रामान्शतंप्रदास्यामिममत्वंप्राणवल्लभा ॥ इत्युक्त्वाकोपभवनंप्रविश्यसहसारुषा ॥ ७८॥ विमुच्यसर्वाभरणंपरिकीर्यसमंततः ॥ भूमौशयानामलिनामलिनांबरधारिणी ॥ ७९ ॥ प्रोवाचशृणुमेकुब्जेयावद्रामोवनंव्रजेत् ॥ प्राणांस्त्यक्ष्येऽथवावक्रेशयिष्येतावदेवहि॥ ८० ॥ निश्चयंकुरुकल्याणिकल्याणंतेभविष्यति ॥ इत्युक्त्वाप्रययौकुब्जागृहंसाऽपितथाऽकरोत्॥ ८१ ॥ धीरोऽत्यंतदयान्वितोऽपिसुगुणाचारान्वितोवाऽथवानीतिज्ञोविधिवाददेशिकपरोविद्याविवेकोऽथवा ॥ दुष्टानामतिपापभावितधियांसंगंसदाचेद्व्रजेत्तद्बुद्ध्यापरिभावितोव्रजतितत्साम्यंक्रमेणस्फुटं ॥८२ ॥

र्थविषयं ॥८१॥ अथकैकेय्याःकुब्जासंगादिदमविचार्यकारित्वमित्यर्थः विशेषंसामान्यरूपेणार्थांतरन्यासेनदर्शयति धीरइति महामनाइत्यर्थः सुगुणश्चासावाचारान्वितइत्यर्थः वाशब्दश्चार्थे विधिवादेति तादृशोयोदेशिकोगुरुःतत्परंस्तत्सेवापरः गुरुसेवयासकलविधेयनिषेधार्थज्ञइत्यर्थः विद्यावस्तुतत्त्वज्ञानं तेनविवेकःकर्त्तव्याकर्त्तव्यविचारोयस्यसः ॥ ८२ ॥

॥ ८३ ॥ इतिश्रीमत्स० अध्यात्मरामायणेसेतौअयोध्याकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति मंत्रिणःसुमंत्रादयः प्रकृतयोमुख्यपौराः ॥ १ ॥ तस्याःकैकेय्यामंदिरंप्रविष्टेमयिकैकेयीहसंतीमामुपयातिसाऽद्यकिंनदृश्यतेएतत्किमित्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ वःयुष्माकं ॥४॥ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मांकिंखेदयसे तत्रहेतुर्यतइति ॥ ७ ॥ किमर्थंतिष्ठसीतिशेषः ॥८ ॥ वांछितविधानप्रकारमेवाह कोवेति ॥ ९ ॥ यथायेनप्रका

अतःसंगःपरित्याज्योदुष्टानांसर्वदैवहि ॥दुःसंगीच्यवतेस्वार्थाद्यथेयंराजकन्यका ॥ ८३ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेद्वितीयःसर्गः ॥२॥ ॥७॥ श्रीमहादेवउवाच ततोदशरथोराजारामाभ्युदयकारणात् ॥ आदिश्यमंत्रिप्रकृतीःसानंदोगृहमाविशत् ॥ १ ॥ तत्रादृष्ट्वाप्रियांराजाकिमेतदितिविह्वलः ॥ यापुरामंदिरंतस्याःप्रविष्टेमयिशोभना ॥ २ ॥ हसंतीमामुपायातिसाकिंनैवाद्यदृश्यते ॥ इत्यात्मन्येवसंचिंत्यमनसाऽतिविदूयता ॥ ३ ॥ पप्रच्छदासीनिकरंकुतोवःस्वामिनीशुभा ॥ नायातिमांयथापूर्वंमत्प्रियाप्रियदर्शना ॥ ४ ॥ ताऊचुःक्रोधभवनंप्रविष्टानैवविद्महे ॥ कारणंतत्रदेवत्वंगत्वानिश्चेतुमर्हसि ॥ ५ ॥ इत्युक्तोभयसंत्रस्तोराजातस्याःसमीपगः ॥ उपविश्यशनैर्देहंस्पृशन्वैपाणिनाऽब्रवीत् ॥ ६ ॥ किंशेषेवसुधापृष्ठेपर्यंकादीन्विहायच ॥ मांत्वंखेदयसेभीरुयतोमांनावभाषसे ॥ ७ ॥ अलंकारंपरित्यज्यभूमौमलिनवाससा ॥ किमर्थंब्रूहिसकलंविधास्येतववांछितं ॥ ८ ॥ कोवातवाहितंकर्त्तानारीवापुरुषोऽपिवा ॥ समेदंड्यश्चवध्यश्चभविष्यतिनसंशयः ॥ ९ ॥ ब्रूहिदेवियथाप्रीतिस्तदवश्यंममाग्रतः ॥ तदिदानींसाधयिष्येसुदुर्लभमपिक्षणात् ॥ १० ॥ जानासित्वंममस्वांतंप्रियंमांस्ववशेस्थितं ॥ तथाऽपिमांखेदयसेवृथातवपरिश्रमः ॥ ११ ॥

रेणदंडनेनवधेनवातदवश्यंब्रूहि ॥ १० ॥ ममस्वांतंजानासि स्वदुःखासहिष्णुत्वेनेतिशेषः प्रियंमांस्वाधीनंजानासि एवंपरिश्रमंविनाऽपित्वदुक्तार्थानुष्ठानंमयाकर्तव्यमेवेतिवृथाऽयंपरिश्रमइतिभावः ॥ ११ ॥

तेप्रियंकरंकंधनिनंकुर्यां अप्रियंकरंचदरिद्रंकुर्यां धनिनंकुबेरतुल्यधनवंतमपिक्षणेनत्वद्हितंनिर्धनंकरिष्यामीतिशेषः ॥ १२ ॥ कंवन्नतुल्यमपिवधिष्यामि वधार्हश्चोरादिरपित्वत्प्रियोविमोक्ष्यतेमयेतिशेषः ॥ १३ ॥ यत्तवहितंतत्करोमीतिशपे रामशपथपूर्वकंप्रतिजानेइत्यर्थः

ब्रूहिकंधनिनंकुर्यांदरिद्रंतेप्रियंकरं॥ धनिनंक्षणमात्रेणनिर्धनंचतवाहितं॥ १२ ॥ ब्रूहिकंवावधिष्यामिवधार्होवाविमोक्ष्यते॥ किमत्रबहुनोक्तेनप्राणान्दास्यामितेप्रिये॥ १३ ॥ ममप्राणात्प्रियतरोरामोराजीवलोचनः॥ तस्योपरिशपेब्रूहित्वद्धितंतत्करोम्यहं॥ १४॥ इतिब्रुवाणंराजानंशपंतंराघवोपरि॥ शनैर्विमृज्यनेत्रेसाराजानंप्रत्यभाषत॥ १५॥ यदिसत्यप्रतिज्ञोऽसिशपथंकुरुषेयदि॥ याज्ञांमेसफलांकर्तुंशीघ्रमेवत्वमर्हसि॥ १६॥ पूर्वंदेवासुरेयुद्धेमयात्वंपरिरक्षितः॥ तदावरद्वयंदत्तंत्वयामेतुष्टचेतसा॥ १७॥ तद्वयंन्यासभूतंमेस्थापितंत्वयिसुव्रत॥ तत्रैकेनवरेणाशुभरतंमेप्रियंसुतं॥ १८॥ एभिःसंभृतसंभारैर्यौवराज्येऽभिषेचय॥ अपरेणवरेणाशुरामोगच्छतुदंडकान्॥ १९॥ मुनिवेषधरःश्रीमान्जटावल्कलभूषणः॥ चतुर्दशसमास्तत्रकंदमूलफलाशनः॥ २० ॥ पुनरायातुतस्यांतेवनेवातिष्ठतुस्वयं॥ प्रभातेगच्छतुवनंरामोराजीवलोचनः॥ २१ ॥ यदिकिंचिद्विलंबेतप्राणांस्त्यक्ष्येतवाग्रतः॥ भवसत्यप्रतिज्ञस्त्वमेतदेवममप्रियं॥ २२॥ श्रुत्वैतद्दारुणंवाक्यंकैकेय्यारोमहर्षणं॥ निपपातमहीपालोवज्राहतइवाचलः॥ २३॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ किंचिद्विलंबेत प्रातःकालोत्तरंक्षणमपिविलंबेमयाप्राणत्यागःकर्तव्यइत्यर्थः॥ २२ ॥ रोमहर्षणंशृण्वतांरोमांचोत्पादकमतिक्रूरत्वात्॥ २३ ॥

परयाउत्कृष्टयाकैकेयीभियानेत्रेविमृज्याश्रुरहितेकृत्वा साश्रुनेत्रत्वंदृष्ट्वाऽतिक्रोधेनरामवधंप्रार्थयेदितिअधिकाभीः निवृत्तेतिपाठे पतनवेला यांपराङ्मुखपतनादुक्तरीत्याभियैवझटितितत्संमुखीभूयेत्यर्थः पुनर्मनुष्यदेहधरायामद्भार्यायाएवंक्रौर्यासंभवंपर्यालोच्यदुःस्वमइतितर्कः जा ग्रतःस्वमानुभवासंभवादाह अथवाममैवचित्तस्यविभ्रमः अन्यार्थकस्यान्यार्थकत्वमहः ॥२४॥ इतिविचार्येतिशेषः पुरःस्थितांव्याघ्रीमिवपु रः पत्नींकैकेयीमालोक्यदृष्ट्वातद्वस्तुतत्त्वनिर्णयायतामाहेतिशेषः किमाहेत्यत्राह किमिदमिति ममप्राणहरमित्यनेनस्ववैधव्यसंपादकत्वेनात्यं तंस्वानिष्टंकथंभाषसइत्यर्थः ॥ २५ ॥ ननुरामकृतातिदुःसहापराधवशात्स्वानिष्टेमेप्रवृत्तिस्तत्राह रामइति अपराधाकरणंप्रागुक्तत्वद्वाक्येनै

शनैरुन्मील्यनयनेविमृज्यपरयाभिया॥ दुःस्वप्नोवामयादृष्टोत्यथवाचित्तविभ्रमः॥२४॥इत्यालोक्यपुरःपत्नीं व्याघ्रीमिवपुरःस्थितां॥ किमिदंभाषसेभद्रेममप्राणहरंवचः॥ २५ ॥रामःकमपराधंतेकृतवान्कमलेक्षणः॥ म माग्रेराघवगुणान्वर्णयस्यनिशंशुभान्॥ २६ ॥ कौसल्यांमांसमंपश्यन्शुश्रूषांकुरुतेसदा ॥ इतिब्रुवंतीत्वंपूर्व मिदानींभाषसेऽन्यथा॥ २७॥ राज्यंगृहाणपुत्रायरामस्तिष्ठतुमंदिरे ॥ अनुगृह्णीष्वमांवामेरामान्नास्तिभयंतव ॥ २८ ॥इत्युक्त्वाऽश्रुपरीताक्षःपादयोर्निपपातह॥ कैकेयीप्रत्युवाचेदंसाऽपिरक्तांतलोचना ॥ २९ ॥ राजेंद्रकिं त्वंभ्रांतोऽसिउक्तंतद्भाषसेऽन्यथा॥ मिथ्याकरोषिचेत्स्वीयंभाषितंनरकोभवेत् ॥ ३० ॥ वनंनगच्छेद्यदिरामचं द्रःप्रभातकालेऽजिनचीरयुक्तः ॥ उद्बंधनंवाविषभक्षणंवाकृत्वामरिष्येपुरतस्तवाहम् ॥ ३१ ॥

वनिर्णीतमित्याह ममेति ॥ २६ ॥ इदानीमन्यथाभाषसे अतःपूर्वापरविरोधादिदंत्वद्वचोऽश्रद्धेयमित्यर्थः ॥ २७ ॥ यदिराज्यलोभस्तेतत्राह राज्यमिति रामस्येहस्थितावपिनतेभयमित्यर्थः वामेमद्विरुद्धाचरणशीले ॥ २८ ॥ साऽपिकैकेयीपूर्वंतादृशभाषणशीलाऽतिमृदुरपिकैकेयी देववाण्यावेशवशाद्रक्तांतलोचनासतीराजानंप्रत्युवाच ॥ २९ ॥ उक्तंप्रतिज्ञापूर्वमुक्तं ॥ ३० ॥ मिथ्याभाषणजन्योनरकोऽस्त्येवपुनःपापांतर जनरकमपिदर्शयति वनमिति अजिनमेवचीरंऋषिवस्त्रंतेनयुक्तः॥ ३१ ॥

विडंबसेश्लाघसे रामोपरीत्यनेनभगवच्छपथोमिथ्यात्वयाकृतइतिध्वनयति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तान्बंद्यादीन्गणान्निवर्त्य रोषंरोषातिशयं आस्थिताप्राप्ता प्रातःसमयेजातेऽपिराममाकार्यवनायनप्रेयषतीत्यधिकोरोषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ किरीटकटकानिउज्ज्वलानि

सत्यप्रतिज्ञोऽहमितीहलोकेविडंबसेसर्वसभांतरेषु ॥ रामोपरित्वंशपथंचकृत्वामिथ्याप्रतिज्ञोनरकंप्रयाहि ॥ ॥ ३२ ॥ इत्युक्तःप्रिययादीनोमग्नोदुःखार्णवेनृपः ॥ मूर्छितःपतितोभूमौविसंज्ञोमृतकोयथा ॥ ३३ ॥ एवंरात्रिर्गतातस्यदुःखात्संवत्सरोपमा ॥ अरुणोदयकालेतुबंदिनोगायकाजगुः ॥ ३४ ॥ निवारयित्वातान्सर्वान्कैकेयीरोषमास्थिता ॥ ततःप्रभातसमयेमध्यकक्षमुपस्थिताः ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याऋषयःकन्यकास्तथा ॥ छत्रंचचामरंदिव्यंगजोवाजीतथैवच ॥ ३६ ॥ अन्याश्चवारमुख्यायाःपौरजानपदास्तथा ॥ वसिष्ठेनयथाऽऽज्ञप्तंतत्सर्वंतत्रसंस्थितं ॥ ३७ ॥ स्त्रियोबालाश्चवृद्धाश्चरात्रौनिद्रांनलेभिरे ॥ कदाद्रक्ष्यामहेरामंपीतकौशेयवाससं ॥ ॥ ३८ ॥ सर्वाभरणसंपन्नंकिरीटकटकोज्ज्वलं ॥ कौस्तुभाभरणंश्यामंकंदर्पशतसुंदरं ॥ ३९ ॥ अभिषिक्तंसमायातंगजारूढंस्मिताननं ॥ श्वेतच्छत्रधरंतत्रलक्ष्मणंलक्षणान्वितं ॥ ४० ॥ रामंकदावाद्रक्ष्यामःप्रभातंवाकदाभवेत् ॥ इत्युत्सुकधियःसर्वेबभूवुःपुरवासिनः ॥ ४१ ॥ नेदानीमुत्थितोराजाकिमर्थंचेतिचिंतयन् ॥ सुमंत्रःशनकैःप्रायाद्यत्रराजाऽवतिष्ठते ॥ ४२ ॥ वर्धयन्जयशब्देनप्रणमन्शिरसानृपं ॥ अतिखिन्नंनृपंदृष्ट्वाकैकेयींसमपृच्छत ॥ ४३ ॥ देविकैकेयिवर्धस्वकिंराजादृश्यतेऽन्यथा ॥ तमाहकैकयीराजारात्रौनिद्रांनलब्धवान् ॥ ४४ ॥

शोभावंतियत्संबंधात्तं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सुमंत्रइति प्रजानांतादृशींचिंतांज्ञात्वास्वयमपिचिंतयन्नित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अन्यथाशोकवान् अस्वस्थश्च ॥ ४४ ॥

॥४५॥ भामिनिकोपनेइत्यर्थः कोपनासैवभामिनीतिनिघंटुः ॥४६॥४७॥ अतिवृद्धत्वात्प्रियत्वाच्चद्वारपालैरवारितः ॥४८॥४९॥ पश्यन्नेवपि तृदर्शनत्वरयादर्शनमात्रेणचक्षुषैवतेषांशिष्टाचारंकुर्वन्नित्यर्थः॥५०॥ससंभ्रमःसादरः ॥५१॥दुःखात्भाविरामविरहदुःखात्॥५२॥समाविशत्

राम रामेतिरामेतिराममेवानुचिंतयन्॥ प्रजागरेणवैराजात्यस्वस्थइवलक्ष्यते ॥राममानयशीघ्रंत्वंराजाद्रष्टुमिहेच्छति॥४५॥ सुमंत्रउवाच अश्रुत्वाराजवचनंकथंगच्छामिभामिनि॥तच्छ्रुत्वामंत्रिणोवाक्यंराजामंत्रिणमब्रवीत्॥४६॥सुमंत्ररामंद्रक्ष्यामिशीघ्रमानयसुंदरं॥ इत्युक्तस्त्वरितंगत्वासुमंत्रोराममंदिरं॥४७॥ अवारितःप्रविष्टोऽयंत्वरितंराममब्रवीत्॥शीघ्रमागच्छभद्रंतेरामराजीवलोचन॥४८॥पितुर्गेहंमयासार्धंराजात्वांद्रष्टुमिच्छति॥ इत्युक्तोरथमारुह्यसंभ्रमात्त्वरितोययौ॥४९॥रामःसारथिनासार्धंलक्ष्मणेनसमन्वितः॥मध्यकक्षेवसिष्ठादीन्पश्यन्नेवत्वरान्वितः॥५०॥ पितुःसमीपंसंगम्यननामचरणौपितुः॥राममालिंगितुंराजासमुत्थायससंभ्रमः॥५१॥ बाहूप्रसार्यरामेतिदुःखान्मध्येपपातह॥ हाहेतिरामस्तंशीघ्रमालिंग्यांकेन्यवेशयत्॥५२॥ राजानंमूर्छितंदृष्ट्वाचुक्रुशुःसर्वयोषितः॥ किमर्थंरोदनमितिवसिष्ठोपिसमाविशत्॥५३॥ रामःपप्रच्छकिमिदंराज्ञोदुःखस्यकारणं॥ एवंपृच्छतिरामेसाकैकेयीराममब्रवीत्॥५४॥ त्वमेवकारणंत्वत्रराज्ञोदुःखोपशांतये॥ किंचित्कार्यंत्वयारामकर्त्तव्यंनृपतेर्हितं॥५५॥ कुरुसत्यप्रतिज्ञस्त्वंराजानंसत्यवादिनं॥राज्ञावरद्वयंदत्तंममसंतुष्टचेतसा॥५६॥ त्वदधीनंतुतत्सर्वंवक्तुंत्वांलज्जतेनृपः॥ सत्यपाशेनसंबद्धंपितरंत्रातुमर्हसि॥५७॥

प्राविशत् राजगृहमितिशेषः ॥५३॥ ५४॥ राजदुःखोपशांतयेतदर्थंत्वमेवकारणं तदेवकारणत्वंसमर्थयति किंचिदिति ॥५५॥ कार्यमेवाह सत्यप्रतिज्ञइति त्वंदंडकागमनविषयेसत्यप्रतिज्ञोभूत्वाइत्यर्थः॥ ५६ ॥ तत्सर्वंतद्वरद्वयानुष्ठानंत्वदधीनं अतःसत्यपाशेनेति ॥५७॥

पुत्रशब्देनैतदुच्यते तदेवदर्शयति पुन्नाम्नोनरकात् पितात्रायतेयेनसपुत्रइत्यर्थः ॥ ५८ ॥ पिबेयंविषंपित्राज्ञप्तइतिशेषः ॥ ५९ ॥ यःकुरुतेस उत्तमइत्यर्थः ॥ ६० ॥ मलोमलसदृशः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ तैर्भरतोऽवश्यमभिषेच्यएवेत्यन्वयः ॥ ६४ ॥ समाःवर्षाणि ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ राजाकिंकेनकारणेनेहविषयेमांनवक्तितत्कारणंनजाने अकर्त्तव्यतासंभावनायामप्यभावादितिभावः ॥ ६७ ॥ दुःखितंराज्ञोऽवचनेनेतिशे

पुत्रशब्देनचैतद्धिनरकात्त्रायतेपिता ॥ रामस्तयोदितंश्रुत्वाशूलेनाभिहतोयथा ॥ ५८ ॥ व्यथितःकैकयींप्राहकिं मामेवंप्रभाषसे ॥ पित्रर्थेजीवितंदास्येपिबेयंविषमुल्बणं ॥ ५९ ॥ सीतांत्यक्ष्येऽथकौसल्यांराज्यंचापित्यजाम्य हं ॥ अनाज्ञप्तोऽपिकुरुतेपितुःकार्यंसउत्तमः ॥ ६० ॥ उक्तःकरोतियःपुत्रःसमध्यमउदाहृतः ॥ उक्तोऽपिकुरुतेनैव सपुत्रोमलउच्यते ॥ ६१ ॥ अतःकरोमितत्सर्वंयन्मामाहपितामम ॥ सत्यंसत्यंकरोम्येवरामोद्विर्नाभिभाषते ॥ ॥ ६२ ॥ इतिरामप्रतिज्ञांसाश्रुत्वावक्तुंप्रचक्रमे ॥ रामत्वदभिषेकार्थंसंभाराःसंभृताश्चये ॥ ६३ ॥ तैरेवभरतोऽव श्यमभिषेच्यःप्रियोमम ॥ अपरेणवरेणाशुचीरवासाजटाधरः ॥ ६४ ॥ वनंप्रयाहिशीघ्रंत्वमद्यैवपितुराज्ञया ॥ चतुर्दशसमास्तत्रवसमुन्यन्नभोजनः ॥ ६५ ॥ एतदेवपितुस्तेद्यकार्यंत्वंकर्त्तुमर्हसि ॥ राजातुलज्जतेवक्तुंत्वामेवंरघु नंदन ॥ ६६ ॥ श्रीरामउवाच भरतस्यैवराज्यंस्यादहंगच्छामिदंडकान् ॥ किंतुराजानवक्तीहमांनजानेऽत्र कारणं ॥ ६७ ॥ श्रुत्वैतद्रामवचनंदृष्ट्वारामंपुरःस्थितं ॥ प्राहराजादशरथोदुःखितोदुःखितंवचः ॥ ६८ ॥ स्त्रीजितं भ्रांतहृदयमुन्मार्गपरिवर्त्तिनं ॥ निगृह्यमांगृहाणेदंराज्यंपापंनतद्भवेत् ॥ ६९ ॥

षः ॥ ६८ ॥ ज्येष्ठादाच्छिद्यकनिष्ठायराज्यदानरूपेउन्मार्गेवर्त्तमानमतएवभ्रांतहृदयंस्त्रीजितंच पापंनतद्भवेदिति गुरोरप्यवलिप्तस्यकार्या कार्यमजानतः उत्पथंप्रतिपन्नस्यदंडएवविधीयतेइतिनीत्युक्तेः ॥ ६९ ॥

त्वयाबलात्कारेणग्रहणान्ममाप्येतद्वरदानानृतकृतोनदोषइत्याह एवंचेदिति ॥ ७० ॥ यद्यपितवजगन्नाथत्वाद्राज्यविपिनयोःसमतै
वतथाऽपित्वद्वियोगेममप्राणास्त्वद्वल्लभत्वात्त्वयासहगमिष्यंतीत्याह ममप्राणवल्लभेति ॥ ७१ ॥ विमृज्य निरस्ताश्रुकेकृत्वा ॥ ७२ ॥ श्वास
कित्यार्षं मदनुजेनापिराज्यकरणेतस्यापित्वत्पुत्रत्वात्त्वद्भक्तत्वाच्चात्रदुःखंवृथेतिभावः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ममसुखंतुविशिष्टं हेदेवत्वत्सत्यपाल

एवंचेदनृतंनैवमांस्पृशेद्रघुनंदन ॥ इत्युक्त्वादुःखसंतप्तोविललापनृपस्तदा ॥ ७० ॥ हारामहाजगन्नाथहामम
प्राणवल्लभ ॥ मांविसृज्यकथंघोरंविपिनंगंतुमर्हसि ॥ ७१ ॥ इतिरामंसमालिंग्यमुक्तकंठोरुरोदह ॥ विमृज्यनयने
रामःपितुःसजलपाणिना ७२ ॥ आश्वासयामासनृपंशनैःसनयकोविदः ॥ किमत्रदुःखेनविभोराज्यंशास्तुमे
ऽनुजः ॥ ७३ ॥ अहंप्रतिज्ञांनिस्तीर्यपुनर्यास्यामितेपुरं ॥ राज्यात्कोटिगुणंसौख्यंममराजन्वनेसतः ॥ ७४ ॥ त्वत्स
त्यपालनंदेवकार्यंचापिभविष्यति ॥ कैकेय्याश्चप्रियोराजन्वनवासोमहागुणः ॥ ७५ ॥ इदानींगंतुमिच्छामिव्येतु
मातुश्चहृज्ज्वरः ॥ संभाराश्चोपह्रीयंतामभिषेकार्थमागताः ॥ ७६ ॥ मातरंचसमाश्वास्यअनुनीयचजानकीं ॥ आग
त्यपादौवंदित्वातवयास्येसुखंवनं ॥ ७७ ॥ इत्युक्त्वातुपरिक्रम्यमातरंद्रष्टुमाययौ ॥ कौसल्याऽपिहरेःपूजांकुरुतेरा
मकारणात् ॥ ७८ ॥ होमंचकारयामासब्राह्मणेभ्योददौधनं ॥ ध्यायतेविष्णुमेकाग्रमनसामौनमास्थिता ॥ ७९ ॥

नरूपंकार्यंचभविष्यतीति अधिकोलाभइतिशेषेणदेवानांकार्यंचरक्षोनाशरूपंभविष्यतीतिध्वनितं कैकेय्याश्चप्रियोऽतोमहागुणःबहुगुणइत्य
र्थः ॥ ७५ ॥ इदानीमेवेत्यर्थः उपह्रीयंतांदूरीक्रियंतां ॥ ७६ ॥ सुखमित्यनेनममवनगमनेदुःखलेशोऽपिनास्तिइतिध्वनितं ॥ ७७ ॥ रामका
रणात् रामाभिषेकविघ्ननिवृत्तिनिमित्तं ॥ ७८ ॥ एकाग्रमनसोक्तफलार्थमेवविष्णुंध्यायतेच आर्षमात्मनेपदं ॥ ७९ ॥

अंतस्थमंतर्यामितयाहृदयेस्थितं ध्येयंरूपमाह घनेत्यादि निरस्तेत्यादिना निर्विकल्पकसमाधिस्थेत्युक्तं सकलविशेषरहितध्यानस्यैवनिर्विकल्पकत्वात् निरस्तानिसर्वाणिअतिशयस्वरूपाणिभेदकस्वरूपाणियेनेत्यक्षरार्थः ॥८०॥ इतिश्रीम॰सेतौ अ॰तृतीयःसर्गः ॥३॥ ॥७॥ चतुर्थेलक्ष्मणंकुद्धंसांत्वयित्वोपदेशतः सीतयासहितोऽगच्छद्दंडकंचेतिवर्ण्यते ॥ १ ॥ ससंभ्रमासादरासुमित्राराज्ञीकौसल्यांबोधयामासेत्य

अंतस्थमेकंघनचित्प्रकाशंनिरस्तसर्वातिशयस्वरूपं ॥ विष्णुंसदानंदमयंहृदब्जेसाभावयंतीनददर्शरामं ॥ ८०॥
इतिश्रीमद॰अयोध्याकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३॥ ॥७॥ ततःसुमित्राहृष्ट्वैनंरामंराज्ञींससंभ्रमा॥ कौसल्यांबोधयामासरामोऽयंसमुपस्थितः ॥ १ ॥ श्रुत्वैवरामनामैषाबहिर्दृष्टिप्रवाहिता ॥ रामंदृष्ट्वाविशालाक्षमालिंग्यांकेन्यवेशयत्॥ २॥ मूर्ध्न्यवघ्रायपस्पर्शगात्रंनीलोत्पलच्छवि॥ भुंक्ष्वपुत्रेतिचप्राहमिष्टमन्नंक्षुधार्दितः॥३॥ रामःप्राहनमेमातर्भोजनावसरःकृतः॥ दंडकागमनेशीघ्रंममकालोऽद्यनिश्चितः ॥ ४ ॥ कैकयीवरदानेनसत्यसंधःपितामम ॥ भरतायददौराज्यंममाप्यारण्यमुत्तमं ॥ ५ ॥ चतुर्दशसमास्तत्रह्युषित्वामुनिवेषधृत् ॥ आगमिष्येपुनःशीघ्रंनचिंतांकर्तुमर्हसि ॥ ६ ॥ तच्छ्रुत्वासहसोद्विग्नामूर्छितापुनरुत्थिता ॥ आहरामंसुदुःखार्त्तादुःखसागरसंप्लुता॥ ७ ॥ यदिरामवनंसत्यंयासिचेन्नयमामपि ॥ त्वद्विहीनाक्षणार्द्धंवाजीवितंधारयेकथं॥ ८॥ यथागौर्बालकंवत्संत्यक्त्वातिष्ठेन्नकुत्रचित् ॥ तथैवत्वांनशक्नोमित्यक्तुंप्राणात्प्रियंसुतं ॥ ९ ॥

न्वयः ॥ १ ॥ बहिर्दृष्टिप्रवाहिता त्यक्तसमाधिरित्यर्थः ॥ २ ॥ भुंक्ष्वपुत्रेतिइतिअप्लुतवद्भावात्संधिः ॥ ३ ॥ भोजनावसरोनकृतःपित्रेतिशेषः निश्चितःकृतःपित्रेतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ मुनिवेषःचीरवासस्त्वादिकं चिंतांमद्विषयांकर्तुंनार्हसि ॥ ६ ॥ संप्लुतामग्ना ॥ ७ ॥ क्षणार्द्धंवा क्षणार्द्धमपि ॥ ८ ॥ बालकमत्यंतबालं वत्सशब्दोहिगवापत्येरूढः ॥ ९ ॥

राजाराज्यंप्रयच्छतु तस्यात्यंतमिच्छाविषयत्वात् किंमर्थमिति नहितेनकिंचिद्भरतेष्टमितिभावः ॥ १० ॥ त्वयाकिमपराद्धं यत्त्वांवनायप्र स्थापयतीतिशेषः ॥ ११ ॥ यथापितागुरुस्तथाऽहमपितवगुरुः यद्वा ततोऽधिका पितुर्दशगुणंमातागौरवेणातिरिच्यतइतिस्मृतेः एवंचमदाज्ञ यावनागमनमेवोचितमितिभावः ॥ १२ ॥ तदाप्राणानिति एवंचमातृवधदोषोवनगमनेऽधिकइतिभावः ॥ १३ ॥ रुषादहन्निवेत्यन्वयः ॥ १४ ॥ भ्रांतमनसंराज्यलोभेन अतएवकैकेयीवशवर्तिनं ॥ १५ ॥ पुरालोकान्प्रदहतःकालाग्निरुद्रस्येवेत्यर्थः अनेनतदवतारत्वंस्वस्यसू

भरतायप्रसन्नश्चेद्राज्यंराजाप्रयच्छतु ॥ किमर्थंवनवासायत्वामाज्ञापयतिप्रियं ॥ १० ॥ कैकेय्यावरदोराजा सर्वस्वंवाप्रयच्छतु ॥ त्वयाकिमपराद्धंहिकैकेय्यावानृपस्यवा ॥ ११ ॥ पितागुरुर्यथारामतवाहमधिकाततः ॥ पित्राज्ञप्तोवनंगंतुंवारयेयमहंसुतं ॥ १२ ॥ यदिगच्छसिमद्वाक्यमुल्लंघ्यनृपवाक्यतः ॥ तदाप्राणान्परित्यज्यग च्छामियमसादनं ॥ १३ ॥ लक्ष्मणोऽपिततःश्रुत्वाकौसल्यावचनंरुषा ॥ उवाचराघवंवीक्ष्यदहन्निवजगत्त्रयम् ॥ १४ ॥ उन्मत्तंभ्रांतमनसंकैकेयीवशवर्तिनं ॥ बद्ध्वानिहन्मिभरतंतद्बंधून्मातुलानपि ॥ १५ ॥ अद्यपश्यंतुमेशौ र्यंलोकान्प्रदहतःपुरा ॥ रामत्वमभिषेकायकुरुयत्नमरिंदम ॥ १६ ॥ धनुष्पाणिरहंतत्रनिहन्यांविघ्नकारिणः ॥ इ तिब्रुवंतंसौमित्रिमालिंग्यरघुनंदनः ॥ १७ ॥ शूरोऽसिरघुशार्दूलममात्यंतहितेरतः ॥ जानामिसर्वंतेसत्यंकिंतुतेस मयोनहि ॥ १८ ॥ यदिदंदृश्यतेसर्वंराज्यंदेहादिकंचयत् ॥ यदिसत्यंभवेत्तत्रआयासःसफलश्चते ॥ १९ ॥

चितं ॥ १६ ॥ तत्राभिषेकेविघ्नकारिणोनिहन्यामित्यर्थः ॥ १७ ॥ तेसर्वंकालाग्निरुद्रतुल्यत्वंतद्रूपत्वंचसत्यमेवजानामि किंतुतस्यपराक्रमस्यसमय इदानींनकिंतुचतुर्दशवर्षेइतिव्यंग्यं ॥ १८ ॥ अथतत्रत्यजनप्रतारणायसंसारानित्यत्वप्रदर्शनेनरोषान्निवर्त्तयति यदिदमिति सर्वंजगत्राज्यमं ततःस्वदेहेंद्रियादिकंचनसत्यं तथाचाकिंकस्यार्थेउपादेयंयेनैवंरोषःकार्यइतिभावः यदिसत्यंभवेत्तदातेआयासःसफलोभवेदित्यन्वयः ॥ १९ ॥

मेघवितानंमेघसमूहः एवंचभोग्यभोक्त्रोरुभयोरप्यस्थिरत्वात्सर्वंव्यर्थमितिभावः ॥२०॥ यथेति यथासर्पगलवर्त्तीभेकस्तद्गलवर्त्तिकोमलमांसभोगायासन्नमपिस्वमृत्युमजानंस्तद्गलमांसदंशनमपेक्षतेइच्छतितथाकालाहियस्तोलोकोभोगानिच्छतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ कर्मतंत्रं धनार्जनादिव्यापारंकाम्यंवैदिकंकर्मच नन्वत्रकस्यभोगः शरीरस्यउतात्मनःनाद्यइत्याह देहस्त्विति पुरुषाद्भेदवतस्तस्यात्यंतजडत्वात्सुखादिसाक्षात्काररूपभोगस्यतत्रासंभवइतिभावः नांत्यइत्याह कोवात्रेति तस्यशुद्धस्वभावत्वेनापरिणामित्वात्तस्यभोगासंभवइतिभावः अत्रदेहशब्दे

भोगामेघवितानस्थविद्युल्लेखेवचंचलाः ॥ आयुरप्यग्निसंतप्तलोहस्थजलबिंदुवत् ॥ २० ॥ यथाव्यालगलस्थोऽपिभेकोदंशानपेक्षते ॥ तथाकालाहिनाग्रस्तोलोकोभोगानशाश्वतान् ॥ २१ ॥ करोतिदुःखेनहिकर्मतंत्रं शरीरभोगार्थमहर्निशंनरः ॥ देहस्तुभिन्नःपुरुषात्समीक्ष्यतेकोवात्रभोगःपुरुषेणभुज्यते ॥ २२ ॥ पितृमातृसुतभ्रातृदारबंध्वादिसंगमः ॥ प्रपायामिवजंतूनांनद्यांकाष्ठौघवच्चलः ॥ २३ ॥ छायेवलक्ष्मीश्चपलाप्रतीतातारुण्यमंबूर्मिवदध्रुवंच ॥ स्वप्नोपमंस्त्रीसुखमायुरल्पंतथाऽपिजंतोरभिमानएषः ॥ २४ ॥ संसृतिःस्वप्नसदृशीसदारोगादिसंकुला ॥ गंधर्वनगरप्रख्यामूढस्तामनुवर्त्तते ॥ २५ ॥ आयुष्यंक्षीयतेयस्मादादित्यस्यगतागतैः ॥ दृष्ट्वाऽन्येषांजरामृत्यूकथंचिन्नैवबुध्यते ॥ २६ ॥

नचित्तमप्युपलक्ष्यते यद्यपितयोःपरस्परंविवेकाग्रहात् चित्तस्यभोगस्तथाऽपिसभ्रांतिमूलकइतिहेयएवेतितात्पर्यं ॥ २२ ॥ एवंभोगस्यापारमार्थिकत्वमुक्त्वेदानींवैराग्यायपुत्रादिसंगस्यास्थिरत्वमाह पित्रिति प्रपापानीयशाला काष्ठौघयोरिवकाष्ठौघवत् ॥ २३ ॥ प्रतीतानिश्चिता एषःअभिमानःममधनादिअनेनचममचिरंभोगइत्यादिः ॥ २४ ॥ संसृतिःसंसारस्थितिःस्वप्नसदृशीअल्पकालाअनुवर्त्तते तामुपादेयत्वेनमनुतइत्यर्थः ॥ २५ ॥ कथंचिदिति कथमपीत्यर्थः नबुध्यतेममापिजरामृत्यूस्तइतिकथमपिनबुध्यतइत्यर्थः ॥ २६ ॥

पूर्वपूर्वभुक्त दिनराव्यपेक्षयोत्तरोत्तरस्यविशेषमपश्यन् अतोमूढमतिःकालवेगंपूर्वपूर्वावस्थापहारकंनपश्यति अतोभोगाननुपततितेष्वासज्ज
ते॥२७॥आमघटःअपक्वघटः सपत्नाःशत्रवः॥२८॥आगतप्रायाहंकिंमूढोऽसीतितर्जयंती मृत्युःसमयंप्रहर्त्तुंसंप्रतीक्षते सहतिष्ठन्नपि॥२९॥देहे
उपचयादिविशिष्टेकृमिविड्भस्मसंज्ञिते भूस्थेआद्यासंज्ञा जंतुभिर्भक्षितेमध्यासंज्ञा दग्धेअंत्या तादृशेदेहेऽहंभावंप्राप्तोऽहंराजेतिअस्मिन्लो
केमनुते ॥ ३० ॥ अथदेहस्यात्मत्वंखंडयति त्वगिति त्वगादिसंयुतत्वाद्विकारीरसादिधातुविकारवान् परिणामीबाल्याद्यवस्थापरिणामवा

सएवदिवसःसैवरात्रिरित्येवमूढधीः॥भोगाननुपतत्येवकालवेगंनपश्यति ॥ २७ ॥ प्रतिक्षणंक्षरत्येतदायुरा
मघटांबुवत्॥सपत्नाइवरोगौघाःशरीरंप्रहरंत्यहो॥ २८॥जराव्याघ्रीवपुरतस्तर्जयंत्यवतिष्ठते॥ मृत्युःसहैवया
त्येषसमयंसंप्रतीक्षते॥ २९॥देहेऽहंभावमापन्नोराजाऽहंलोकविश्रुतः॥ इत्यस्मिन्मनुतेजंतुःकृमिविड्भस्मसं
ज्ञिते॥३०॥त्वगस्थिमांसविण्मूत्ररेतोरक्तादिसंयुतः॥विकारीपरिणामीचदेहआत्माकथंवद॥ ३१ ॥यमा
स्थायभवाँल्लोकंदग्धुमिच्छतिलक्ष्मण॥देहाभिमानिनःसर्वेदोषाःप्रादुर्भवंतिहि ॥ ३२ ॥देहोऽहमितियाबुद्धि
रविद्यासाप्रकीर्त्तिता ॥नाहंदेहश्चिदात्मेतिबुद्धिर्विद्येतिभण्यते ॥ ३३ ॥ अविद्यासंसृतेर्हेतुर्विद्यातस्यानिवर्त्ति
का॥तस्माद्यत्नःसदाकार्योविद्याभ्यासेमुमुक्षुभिः॥कामक्रोधादयस्तत्रशत्रवःशत्रुसूदन॥ ३४॥

न् आत्मात्वविकारीअपरिणामीचेतिविपरीतःश्रुत्यादिभिरुक्तइतिभावः ॥ ३१ ॥ यंरागादिदोषसमूहं तेदोषादेहाभिमानिनःप्रादुर्भवंति त
स्मात्तंत्यजेतिभावः ॥ ३२ ॥ देहाभिमानिनोऽस्यरागादिदोषप्रादुर्भावकत्वंतत्कारणाविद्यारूपत्वात्तस्येत्याह देहोऽहमिति देहइत्युपलक्षण
मंतःकरणादेरपि तदाह चिदात्मेति ॥ ३३ ॥ संसृतेःसंसारमूलस्यरागादिदोषस्यशत्रवइति स्वजननाविद्योच्छेदकत्वाद्विद्याभ्यासेकामाद
यःशात्रवंकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥

प्रकृतोपयोगितयाक्रोधस्यैवमुक्तिविघातेप्राधान्यमाह तत्रापीति पित्रादिवधेनपातित्यंप्राप्तोनश्रवणाद्यधिकारीतिभावः॥ ३५ ॥ मनस्तापः तज्जनकंहननाद्युपायान्वेषणमित्यर्थः ॥ ३६॥ महान्शत्रुःपरिणामेस्वप्राणापहारकत्वात् क्रोधएवयमःसाक्षादितिपाठांतरं वैतरणीनदीदुस्तरत्वात् विषयलाभैःकथमप्यनपगमादितिभावः नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति इंधनैःकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्धतेइत्युक्तेः नंदनवनमानंदजनकत्वात्॥ ३७ ॥ एवंशांतिसेवने ॥ ३८ ॥ तेभ्योवैलक्षण्यमेवाह अविकारीनिराकृतिः देहादिस्तुसाकारइतिभावः ॥३९॥ तावदि

तत्रापिक्रोधएवालंमोक्षविघ्नायसर्वदा॥ येनाविष्टःपुमान्हंतिपितृभ्रातृसुहृत्सखीन्॥ ३५॥ क्रोधमूलोमनस्तापः क्रोधःसंसारबंधनं॥ धर्मक्षयकरःक्रोधस्तस्मात्क्रोधंपरित्यज ॥ ३६ ॥ क्रोधएषमहान्शत्रुस्तृष्णावैतरणीनदी॥ संतोषोनंदनवनंशांतिरेवहिकामधुक्॥ ३७ ॥ तस्माच्छांतिंभजस्वाद्यशत्रुरेवंभवेन्नते ॥ देहेंद्रियमनःप्राणबुद्ध्यादिभ्योविलक्षणः॥ ३८ ॥ आत्माशुद्धःस्वयंज्योतिरविकारीनिराकृतिः ॥ यावद्देहेंद्रियप्राणैर्भिन्नत्वंनात्मनोविदुः॥३९॥ तावत्संसारदुःखौघैःपीड्यंतेमृत्युसंयुताः॥ तस्मात्त्वंसर्वदाभिन्नमात्मानंहृदिभावय॥४०॥ बुद्ध्यादिभ्योबहिःसर्वमनुवर्त्तस्वमाखिदः॥ भुंजन्प्रारब्धमखिलंसुखंवादुःखमेववा॥ ४१ ॥ प्रवाहपतितःकार्यंकुर्वन्नपिनलिप्यसे ॥ बाह्येसर्वत्रकर्तृत्वमावहन्नपिराघव ॥ ४२ ॥ अंतःशुद्धस्वभावस्त्वंलिप्यसेनचकर्मभिः॥ एतन्मयोदितंकृत्स्नंहृदिभावयसर्वदा॥ ४३॥

ति अहंममेत्यभिमानसत्वादितिभावः भिन्नंबुद्ध्यादिभ्यइत्यर्थः ॥४०॥ बुद्ध्यादिभ्यःल्यब्लोपेपंचमी तदतिरिक्तोऽहमितिअंतर्जानन्नेवतानालंब्यबहिर्लोकव्यवहारेसर्वंलोकव्यवहारंलोकवदेवानुवर्त्तस्वकुरुपरंतुतत्रमाखिदःखेदंनकुरु ननुलोकवत्कार्यकरणेतद्वत्खेदोऽवश्यंभाव्येवेत्यतआह भुंजन्निति अखिलंसुखंदुःखंवाप्रारब्धमित्येवंभुंजंस्तथाभावयन् ॥ ४१ ॥ प्रवाहपतितोऽपिसंसारप्रवाहस्थोऽपिकार्यंव्यवहारंकुर्वन्नपितज्जन्यपापपुण्याभ्यांनलिप्यतेपृथग्जनोऽपि एवंचतवतथाभावयतःसर्वथातदलेपइत्याह बाह्येति ॥४२॥ तदेवाह एतदिति ॥ ४३ ॥

॥ ४४॥ समागमंमेपुनरागमं एवंभावयंतीप्रतीक्षस्वेत्यर्थः॥ ४५ ॥ यथासरितांप्रवाहेपतितप्लवानांनसदैकत्रसंवासःकिंतुक्षणमात्रं तथाकर्ममार्गे संसारेवर्त्तमानानांपितृपुत्रादीनामपीत्यर्थ एवंभावनायांचतुर्दशसमानांसंख्यादिवसगणनाक्षणार्धवत्अत्यल्पकालेनैवसमाप्ताभविष्यतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ एवंचेत्त्वदनुमत्यागमनंचेत्तदाममवनेसुखजनकःसंवासोभविष्यतीत्यर्थः ॥ ४७ ॥ चिरंयावदनुमतिपर्यंतं अभिनंदयत्अभ्यनंदय

संसारदुःखैरखिलैर्बाध्यसेनकदाचन ॥ त्वमप्येवंमयादिष्टंहृदिभावयनित्यदा ॥ ४४ ॥ समागमंप्रतीक्षस्वनदुःखैःपीड्यसेऽचिरं ॥ नसदैकत्रसंवासःकर्ममार्गानुवर्त्तिनां ॥ ४५ ॥ यथाप्रवाहपतितप्लवानांसरितांतथा ॥ चतुर्दशसमासंख्याक्षणार्धमिवजायते ॥ ४६ ॥ अनुमन्यस्वमामंबदुःखंसंत्यज्यदूरतः ॥ एवंचेत्सुखसंवासोभविष्यतिवनेमम ॥ ४७ ॥ इत्युक्त्वादंडवन्मातुःपादयोरपतच्चिरं ॥ उत्थाप्यांकेसमावेश्यआशीर्भिरभिनंदयत् ॥ ४८ ॥ सर्वेदेवाःसगंधर्वाब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ रक्षंतुत्वांसदायांतंतिष्ठंतंनिद्रयायुतं ॥ ४९ ॥ इतिप्रस्थापयामाससमालिंग्यपुनःपुनः ॥ लक्ष्मणोऽपितदारामंनत्वाहर्षाश्रुगद्गदः ॥ ५० ॥ आहराममभांतस्थःसंशयोऽयंत्वयाहृतः ॥ यास्यामिपृष्ठतोरामसेवांकर्तुंतदादिश ॥ ५१ ॥ अनुगृह्णीष्वमांरामनोचेत्प्राणांस्त्यजाम्यहं ॥ तथेतिराघवोऽप्याहलक्ष्मणंयाहिमाचिरं ॥ ५२ ॥ प्रतस्थेतांसमाधातुंगतःसीतापतिर्विभुः ॥ आगतंपतिमालोक्यसीतासुस्मितभाषिणी ॥ ५३ ॥ स्वर्णपात्रस्थसलिलैःपादौप्राक्षाल्यभक्तितः ॥ पप्रच्छपतिमालोक्यदेवकिंसेनयाविना ॥ ५४ ॥

त् अडभावआर्षः ॥ ४८ ॥ तदेवाह सर्वेइति सदेत्यस्यविवरणंयांतमित्यादि ॥ ४९ ॥ ५० ॥ रामेतिपुनरुक्तिर्हर्षातिशयात् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ एवंलक्ष्मणमुक्त्वाप्रतस्थे मातृगृहादितिशेषः ततस्तामतिप्रियांसीतांसमाधातुंविभुर्जगतःपतिर्गतः स्वगृहमितिशेषः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

सेनयाविनाकुत्रगतआगतोऽसीत्यन्वयः कुतःकुतोहेतोर्नदृश्यतइत्यर्थः वादित्राणिनवाद्यंतेकुतइत्यनुकर्षः एवमग्रेऽपि ॥ ५५ ॥ सामंतराजेति एकाकीकिमित्यागतइत्यर्थः पर्यायोक्तमलंकारः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अद्यैवयास्यामीति नोपहासोऽयमित्याह नमिथ्येति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ वरस्वरूपमाह भरतायेति ॥ ६० ॥ तयादेव्यायाचितोऽतोमयिदयापरोऽपिराजासत्यवादीअवश्यंत्वदुक्तंदास्यामीतिप्रतिज्ञावाक्यस्यसत्यत्वं

आगतोऽसिगतःकुत्रश्वेतच्छत्रंचतेकुतः ॥ वादित्राणिनवाद्यंतेकिरीटादिविवर्जितः ॥ ५५ ॥ सामंतराजसहितःसंभ्रमान्नागतोऽसिकिं ॥ इतिस्मसीतयापृष्टोरामःसस्मितमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ राज्ञामेदंडकारण्येराज्यंदत्तंशुभेऽखिलं ॥ अतस्तत्पालनार्थायशीघ्रंयास्यामिभामिनि ॥ ५७॥ अद्यैवयास्यामिवनंत्वंतुश्वश्रूसमीपगा ॥ शुश्रूषांकुरुमेमातुर्नमिथ्यावादिनोवयं ॥ ५८ ॥ इतिब्रुवंतंश्रीरामंसीताभीताऽब्रवीद्वचः ॥ किमर्थंवनराज्यंतेपित्रादत्तंमहात्मना ॥ ५९ ॥ तामाहरामःकैकेय्यैराजाप्रीतोवरंददौ ॥ भरतायददौराज्यंवनवासंममानघे ॥ ६० ॥ चतुर्दशसमास्तत्रवासोमेकिलयाचितः ॥ तयादेव्याददौराजासत्यवादीदयापरः ॥ ६१ ॥ अतःशीघ्रंगमिष्यामिमाविघ्नंकुरुभामिनि ॥ श्रुत्वातद्रामवचनंजानकीप्रीतिसंयुता ॥ ६२ ॥ अहमग्रेगमिष्यामिवनंपश्चात्त्वमेष्यसि ॥ इत्याहमांविनागंतुंतवराघवनोचितं ॥ ६३ ॥ तामाहराघवःप्रीतःस्वप्रियांप्रियवादिनीं ॥ कथंवनंत्वांनेष्येऽहंबहुव्याघ्रमृगाकुलं ॥ ६४॥ राक्षसाघोररूपाश्चसंतिमानुषभोजिनः ॥ सिंहव्याघ्रवराहाश्चसंचरंतिसमंततः ॥ ॥ ६५ ॥ कट्वम्लफलमूलानिभोजनार्थंसुमध्यमे ॥ अपूपानिव्यंजनानिविद्यंतेनकदाचन ॥ ६६ ॥

कर्तुंमेवनवासंददौ ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ नोचितंशुद्धस्यतवमयाविनाकार्याक्षमत्वात् विवाहकालेनातिचरिष्यामीतिप्रतिज्ञातत्वाच्च ॥ ६३ ॥ वनवयनाभावेहेतुगर्भंविशेषणंबहुव्याघ्रेत्यादि ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

फलादिकमपिसमयेदुर्लभमित्याह कालेइत्यादि नदृश्यतेवनेषुतृणाद्याच्छादनात्जनसंचाराभावाच्च यत्रापिदृश्यतेतत्रापिशर्कराद्यन्वितः ॥ ६७ ॥ वासस्थानमप्यतिदुःखजनकमित्याह गुहेत्यादि सम्यक्बाध्यंतेरिपवोयत्रेतिसंबाधंदुर्गवासस्थानंगुहागह्वररूपं तद्यद्यपिरिपुपी डारहितंतथाऽपिझिल्लीदंशादियुतत्वात्तत्रस्थातुमशक्यमितिभावः ॥ ६८ ॥ तत्रापिपद्भ्यांगमनर्मातदुःखमित्याह पादेति ॥ ६९ ॥ ७० ॥ स्फुरद्वक्त्राअंतर्गतक्रोधवशात्ततःस्फुरणं तदेवाह किंचित्कोपेति अत्यागेहेतवोधर्मपत्नीत्यादयः ॥ ७१ ॥ पतिव्रतात्वमेवोपपादयति त्वदनन्या

कालेकालेफलंवाऽपिविद्यतेकुत्रसुंदरि ॥ मार्गोनदृश्यतेक्वापिशर्कराकंटकान्वितः ॥ ६७ ॥ गुहागह्वरसंबाधंझि ल्लीदंशादिभिर्युतं ॥ एवंबहुविधंदोषंवनंदंडकसंज्ञितं ॥ ६८ ॥ पादचारेणगंतव्यंशीतवातातपादिमत् ॥ राक्ष सादीन्वनेदृष्ट्वाजीवितंहास्यसेचिरात् ॥ ६९ ॥ तस्माद्भद्रेगृहेतिष्ठशीघ्रंद्रक्ष्यसिमांपुनः ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वासी तादुःखसमन्विता ॥ ७० ॥ प्रत्युवाचस्फुरद्वक्त्राकिंचित्कोपसमन्विता ॥ कथंमामिच्छसेत्यक्तुंधर्मपत्नींपतिव्रतां ॥ ७१ ॥ त्वदनन्यामदोषांमांधर्मज्ञोऽसिदयापरः ॥ त्वत्समीपेस्थितांरामकोवामांधर्षयेद्वने ॥ ७२ ॥ फलमूलादि कंयद्यत्तवभुक्तावशेषितं ॥ तदेवामृततुल्यंमेतेनतुष्टारमाम्यहं ॥ ७३ ॥ त्वयासहचरंत्यामेकुशाःकाशाश्चकंटकाः ॥ पुष्पास्तरणतुल्यामेभविष्यंतिनसंशयः ॥ ७४ ॥

मिति त्वत्तोऽन्यःपुरुषोनविद्यतेयस्यास्तां यद्वा त्वत्तोभेदरहितांशक्तिशक्तिमतोरभेदात् अतएवादोषां यापिरक्षोधर्षणाविभीषिकासाऽपिमि थ्येत्याह त्वत्समीपइति यन्नामस्मरणेनरक्षांसिपलायंतेतस्यतवेत्यर्थः ॥ ७२ ॥ यदपिफलादीनांकटुत्वाद्युक्तंतत्परिहरति फलेति त्वद्भुक्तावशि ष्टंविघसत्वादमृततुल्यमित्यर्थः रमामीत्यार्षंपरस्मैपदं ॥ ७३ ॥ चरंत्याःगच्छंत्याः अत्रत्वत्संगएवहेतुरितिभावः ॥ ७४ ॥

कार्यसाधिनीरक्षोवधादिकार्यसाधिकेतिव्यंग्यं वनगमनंचमेऽवश्यंभावीतिइतिहासकथनेनद्रढयति बाल्येइति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥त्वत्स हायिनीस्त्रष्ट्यादिसर्वकार्येष्वहमेवतेसहायेतिव्यंग्यं ॥ ७८ ॥ ७९॥ गच्छगमनंकुरु तत्रवनेतपस्विवेषेणहारादीनांकचित्स्थापनमावश्यकं तत्र सर्वस्थलेषुअपायसंभावनासत्वान्निरपायस्थानंब्राह्मणेषुदानमित्याहारुंधत्यैइति वसिष्ठपत्न्यै यत्रस्थापितमेतद्देहापायेऽपिलभ्यमितिभावः ॥

अहंत्वांक्लेशयेनैवभवेयंकार्यसाधिनी ॥ बाल्येमांवीक्ष्यकश्चिद्वैज्योतिःशास्त्रविशारदः ॥ ७५ ॥ प्राहतेविपिने वासःपत्यासहभविष्यति ॥सत्यवादीद्विजोभूयाद्गमिष्यामित्वयासह ॥ ७६ ॥ अन्यत्किंचित्प्रवक्ष्यामिश्रुत्वामां नयकाननं ॥ रामायणानिबहुशःश्रुतानिबहुभिर्द्विजैः ॥ ७७ ॥ सीतांविनावनंरामोगतःकिंकुत्रचिद्वद ॥ अत स्त्वयागमिष्यामिसर्वथात्वत्सहायिनी ॥ ७८ ॥ यदिगच्छसिमांत्यक्त्वाप्राणांस्त्यक्ष्यामितेऽग्रतः ॥ इतितंनिश्चयं ज्ञात्वासीतायारघुनंदनः ॥ ७९ ॥ अब्रवीद्देविगच्छत्वंवनंशीघ्रंमयासह ॥ अरुंधत्यैप्रयच्छाशुहारानाभरणानि च ॥ ८० ॥ ब्राह्मणेभ्योधनंसर्वंदत्वागच्छामहेवनं ॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणेनाशुद्विजानाहूयभक्तितः ॥ ८१ ॥ ददौगवां वृंदशतंधनानिवस्त्राणिदिव्यानिविभूषणानि ॥ कुटुंबवद्भ्यःश्रुतशीलवद्भ्योमुदाद्विजेभ्योरघुवंशकेतुः ॥ ८२ ॥ अ रुंधत्यैददौसीतामुख्यान्याभरणानिच ॥ रामोमातुःसेवकेभ्योददौधनमनेकधा ॥ ८३ ॥ स्वकांतःपुरवासिभ्यः सेवकेभ्यस्तथैवच ॥ पौरजानपदेभ्यश्चब्राह्मणेभ्यःसहस्रशः ॥ ८४ ॥ लक्ष्मणोऽपिसुमित्रांतुकौसल्यायैस मर्पयत् ॥ धनुष्पाणिःसमागत्यरामस्याग्रेव्यवस्थितः ॥८५॥

॥ ८० ॥ वयमपितथैवकुर्मइत्याह ब्राह्मणेभ्यइति ॥ ८१ ॥ श्रुतंवेदाध्ययनं कुटुंबवत्त्वमिदंदानपात्रतासंपादकंविशेषणं ॥ ८२ ॥ मातुसेव केभ्योदानंमातृस्नेहेन ॥ ८३ ॥ ८४ ॥समर्पयत् ततइत्यध्याहारः समागत्यरामस्यअग्रेस्थितइत्यन्वयः ॥ ८५ ॥

ततःरामइति ॥ ८६ ॥ नृपपथेराजमार्गेकुतूहलेनपश्यंतितान्कुतूहलदृशः पौरान्सानंदंपश्यन् तेनतेषांदुःखनिरासः पितुस्तत्कैकेय्याधिष्ठितमालयंगृहंप्राप ॥ ८७ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेअयोध्याकांडेसेतौचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सजानकिजानक्यासहितं लक्ष्मणेनसममायांतमित्यन्वयः तादृशंदृष्ट्वापरस्परंवीक्ष्योचुः परस्परमित्येव ॥ १ ॥ सत्यसंधंसत्यप्रतिज्ञं ॥ २ ॥ अत्यज

रामःसीतालक्ष्मणश्चजग्मुःसर्वेनृपालयं ॥ ८६ ॥ श्रीरामःसहसीतयानृपपथेगच्छन्शनैःसानुजःपौरान्जानपदान्कुतूहलदृशःसानंदमुद्वीक्षयन् ॥ श्यामःकामसहस्रसुंदरवपुःकांत्यादिशोभासयन्पादन्यासपवित्रिताऽखिलजगत्प्रापालयंतत्पितुः॥८७॥ इतिमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेचतुर्थःसर्गः॥ ॥४॥ ॥७॥ श्रीमहादेवउवाच आयांतंनागराद्दृष्ट्वामार्गेरामंसजानकिं ॥ लक्ष्मणेनसमंवीक्ष्य ऊचुःसर्वेपरस्परं॥ १ ॥ कैकेय्यावरदानादिश्रुत्वादुःखसमावृताः॥ बतराजादशरथःसत्यसंधंप्रियंसुतं ॥ २ ॥ स्त्रीहेतोरत्यजत्कामीतस्यसत्यवताकुतः॥ कैकेयीवाकथंदुष्टारामंसत्यंप्रियंकरं ॥ ३ ॥ विवासयामासकथंक्रूरकर्माऽतिमूढधीः॥ हेजनानात्रवस्तव्यंगच्छामोऽद्यैवकाननं ॥ ४ ॥ यत्ररामःसभार्यश्चसानुजोगंतुमिच्छति॥ पश्यंतुजानकींसर्वेपादचारेणगच्छतीं॥ ५॥

त् वनवासमाज्ञापितवान् सत्यवतासत्यवत्ता वर्णलोपआर्षः कैकेयीवापूर्वमत्यंतंरामेप्रीतिमतीकथंदुष्टाजातेतिशेषः यद्भरतस्यराज्यंरामस्य वनवासंचवृतवतीतिभावः याचतांवालोभाद्भरतस्यराज्यंराममुच्यमानगुणंकथंकुतोहेतोर्विवासयामास अत्रहेतुंनपश्यामः अतोनिष्प्रयोजन दुष्टत्ववज्जनवत्यस्मिन्देशेनवस्तव्यमित्याहुः हेजनाइति ॥ ४॥ यत्रकानने पश्यंत्विति तेनसर्वथादैवप्राबल्यंजानंत्वितिव्यंग्यं ॥ ५ ॥

तदेवोपपादयति पुंभिरिति गच्छंतीत्यस्यदृश्यतामितिशेषः ॥ ६ ॥ द्रक्ष्यथ अस्याप्युक्तव्यंग्येएवतात्पर्यं ॥ ७॥ राक्षसीति यत्कृत्यारामस्यस्व वनवासादिकृतदुःखाभावेऽपिसीतायाःपादगमनकृतंदुःखंतस्यापिभवेदित्यन्वयः ॥ ८ ॥ उपसंहरति बलवानिति पर्यायोक्तमत्रालंकारः साधूनांवृंदेसमूहे ॥ ९ ॥ तत्त्वतःतेषांतत्त्वंवच्मीत्यर्थः ॥ १० ॥ परोजडेभ्यःविष्णुर्व्यापकःवैकुंठनिलयोवा आदिमन्नारंजीवसमूहस्तद्रूपोहि

पुंभिःकदाचिद्दृष्टावाजानकीलोकसुंदरी ॥ साऽपिपादेनगच्छंतीजनसंघेष्वनावृता ॥ ६ ॥ रामोऽपिपादचारेण गजाश्वादिविवर्जितः ॥ गच्छतिद्रक्ष्यथविभुंसर्वलोकैकसुंदरं ॥ ७॥ राक्षसीकैकयीनाम्नीजातासर्वविनाशिनी॥ रामस्यापिभवेद्दुःखंसीतायाःपादयानतः ॥ ८ ॥ बलवान्विधिरेवात्रपुंप्रयत्नोहिदुर्बलः ॥ इतिदुःखाकुलेवृंदेसा धूनांमुनिपुंगवः ॥ ९ ॥ अब्रवीद्वामदेवोऽथसाधूनांसंघमध्यगः ॥ मानुशोचथरामंवासीतांवावच्मितत्त्वतः ॥ ॥ १० ॥ एषरामःपरोविष्णुरादिनारायणःस्मृतः ॥ एषासाजानकीलक्ष्मीर्योगमायेतिविश्रुता ॥ ११ ॥ असौशे षस्तमन्वेतिलक्ष्मणाख्यश्चसांप्रतं ॥ एषमायागुणैर्युक्तस्तत्तदाकारवानिव ॥ १२ ॥ एषएवरजोयुक्तोब्रह्माऽभूद्वि श्वभावनः ॥ सत्त्वाविष्टस्तथाविष्णुस्त्रिजगत्प्रतिपालकः ॥ १३ ॥ एषरुद्रस्तामसोंऽतेजगत्प्रलयकारणं ॥ एषम त्स्यःपुराभूत्वाभक्तंवैवस्वतंमनुं ॥ १४ ॥ नाव्यारोप्यलयस्यांतंपालयामासराघवः ॥ समुद्रमथनेपूर्वंमंदरेसुत लंगते ॥ १५ ॥ अधारयत्स्वपृष्ठेद्रिंकूर्मरूपीरघूत्तमः ॥ महीरसातलंयाताप्रलयेसूकरोऽभवत् ॥ १६ ॥

॥१५॥

रण्यगर्भस्तस्याप्ययनःपरायणःवेदलाभद्वारास्तृष्ट्यादिसामर्थ्यदः योगमायायोगेनस्वसंबंधेनापरिच्छिन्नमपिमातिपरिच्छिनत्तिसा ॥ ११ ॥ एषमायागुणैरिति एतेनमायिकएवायमाकारानेतुपांचभौतिकइत्युक्तं ॥ १२ ॥ मायागुणैस्तत्तदाकारवत्त्वमेवविवृणोति एषएवेति विश्वभा वनोविश्वस्रष्टा॥ १३॥ १४॥लयस्यांतंलयस्यदैनंदिनप्रलयस्यआंतंसमाप्तिपर्यंतं ॥ १५॥अद्रिंमंदरं यातायदेत्यादि प्रलयेसूकरस्तदेत्यादि॥ १६॥

॥ १७ ॥ तद्रक्षःप्रह्लादपीडकंरक्षः पुत्रराज्यमिंद्रराज्यं हृतंबलिना ॥ १८ ॥ याच्ञयाबलेःसकाशाद्भिक्षाव्याजेनाहरत्परावर्त्तितवान् ॥ १९ ॥
॥ २० ॥ तस्यरावणस्य नन्वेवंदशरथगृहेएवावतारकरणेकिंबीजंतत्राह राज्ञेति ॥ २१ ॥ पुत्रत्वाकांक्षयाविष्णोरिति विष्णुर्मेपुत्रोभवत्विती
च्छयेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ नारदःप्राह भूभारहरणोद्देश्यकंब्रह्मणःसंदेशवचइत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ रामोदुःखितोभविष्यतीत्यपियथाशंके

तोलयामासदंष्ट्राग्रेतांक्षोणींरघुनंदनः ॥ नारसिंहंवपुःकृत्वाप्रह्लादवरदःपुरा ॥ १७ ॥ त्रिलोककंटकंरक्षःपाटया
मासतन्नखैः ॥ पुत्रराज्यंहृतंदृष्ट्वाऽदित्यायाचितःपुरा ॥ १८ ॥ वामनत्वमुपागम्ययाच्ञयाचाहरत्पुनः ॥ दुष्टक्ष
त्रियभूभारनिवृत्त्यैभार्गवोऽभवत् ॥ १९ ॥ सएवजगतांनाथइदानींरामतांगतः ॥ रावणादीनिरक्षांसिकोटि
शोनिहनिष्यति ॥ २० ॥ मानुषेणैवमरणंतस्यदृष्टंदुरात्मनः ॥ राज्ञादशरथेनापितपसाराधितोहरिः ॥ २१ ॥ पुत्र
त्वाकांक्षयाविष्णोस्तदापुत्रोऽभवद्धरिः ॥ सएवविष्णुःश्रीरामोरावणादिवधायहि ॥ २२ ॥ गंताऽद्यैववनंरामो
लक्ष्मणेनसहायवान् ॥ एषासीताहरेर्मायास्टष्टिस्थित्यंतकारिणी ॥ २३ ॥ राजावाकैकयीवाऽपिनात्रकारणम
प्वपि ॥ पूर्वेद्युर्नारदःप्राहभूभारहरणायच ॥ २४ ॥ रामोऽप्याहस्वयंसाक्षाच्छ्वोगमिष्याम्यहंवनं ॥ अतोरामंसमु
द्दिश्यचिंतांत्यजतबालिशाः ॥ २५ ॥ रामरामेतियेनित्यंजपंतिमनुजाभुवि ॥ तेषांमृत्युभयादीनिनभवंतिकदा
चन ॥ २६ ॥ कापुनस्तस्यरामस्यदुःखशंकामहात्मनः ॥ रामनाम्नैवमुक्तिःस्यात्कलौनान्येनकेनचित् ॥ २७ ॥

वेत्याह रामेति मृत्युभयाभावेइतरभयाभावःकैमुतिकन्यायसिद्धः तन्नामजपकर्तुस्तत्त्वज्ञानोदयादितिभावः ॥ २६ ॥ तस्यदुःखशंकाकेत्यन्वयः
कलौतुनाम्नैवनामाभिलापेनैवमुक्तिस्तज्जनकंतत्त्वज्ञानंनान्येनयोगादिनेत्यर्थः ॥ २७ ॥

ईदृशस्यकिमर्थोदेहपरिग्रहस्तत्राह मायेत्यादि विडंबयतिस्वीयाचारेणसदाचारंलोकान्शिक्षयति मातापितरौपुत्रानिव फलांतरमप्याह भक्तानामिति ॥ २८ ॥ राज्ञोऽभीष्टंविष्णोःस्वपुत्रत्वं ॥ २९ ॥ हृत्संशयग्रंथिंहृदिविद्यमानंराममेमनुष्यत्वादिविषयंचसंशयग्रंथि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ गोपनीयंपृथग्जनेष्वितिशेषः ॥ ३२ ॥ अवारितःपुत्रत्वात् द्वारपालैरितिशेषः गत्वाकैकेयीसमीपमितिशेषः ॥ ३३ ॥ तेसंमतंवनंदंडकारण्यं

मायामानुषरूपेणविडंबयतिलोककृत् ॥ भक्तानांभजनार्थायरावणस्यवधायच ॥ २८ ॥ राज्ञश्चाभीष्टसिद्ध्यर्थंमानुषंवपुराश्रितः ॥ इत्युक्त्वाविररामाथवामदेवोमहामुनिः ॥ २९ ॥ श्रुत्वातेऽपिद्विजाःसर्वेरामंज्ञात्वाहरिंविभुं ॥ जहुर्हृत्संशयग्रंथिंराममेवान्वचिंतयन् ॥ ३० ॥ यइदंचिंतयेन्नित्यंरहस्यंरामसीतयोः ॥ तस्यरामेदृढाभक्तिर्भवेद्विज्ञानपूर्विका ॥ ३१ ॥ रहस्यंगोपनीयंवोयूयंवैराघवप्रियाः ॥ इत्युक्त्वाप्रययौविप्रस्तेऽपिरामंपरंविदुः ॥ ३२ ॥ ततोरामःसमाविश्यपितृगेहमवारितः ॥ सानुजःसीतयागत्वाकैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ ३३ ॥ आगताःस्मोवयंमातस्त्रयस्तेसंमतंवनं ॥ गंतुंकृतधियःशीघ्रमाज्ञापयतुनःपिता ॥ ३४ ॥ इत्युक्तासहसोत्थायचीराणिप्रददौस्वयं ॥ रामायलक्ष्मणायाथसीतायैचपृथक्पृथक् ॥ ३५ ॥ रामस्तुवस्त्राण्युत्सृज्यवन्यचीराणिपर्यधात् ॥ लक्ष्मणोऽपितथाचक्रेसीतातन्नविजानती ॥ ३६ ॥ हस्तेगृहीत्वारामस्यलज्जयामुखमैक्षत ॥ रामोगृहीत्वातच्चीरमंशुकेपर्यवेष्टयत् ॥ ३७ ॥ तद्दृष्ट्वारुरुदुःसर्वेराजदाराःसमंततः ॥ वसिष्ठस्तुतदाकर्ण्यरुदितंभर्त्सयन्रुषा ॥ ३८ ॥

गंतुंकृतधियोनिश्चिताइत्यन्वयः आज्ञापयतुपितेत्यनेनतदाज्ञांविनागमनेतस्यदुःखादौअहंदोषभाक्स्यामितिसूचितं ॥ ३४ ॥ इत्युक्तारामेण कैकेयीसहसाझटितिउत्थायरामायेत्यन्वयः चीराणिवन्यपरिधेयानिवल्कलादीनि जीर्णवासांसिवा ॥ ३५ ॥ तत्चीरपरिधानप्रकारस्वरूपं ॥ ३६ ॥ हस्तेगृहीत्वाचीरमितिशेषः तच्चीरंकैकेयीदत्तंचीरं ॥ ३७ ॥ भर्त्सयन्कैकेयीमितिशेषः ॥ ३८ ॥

किंप्रयच्छसि चीरमितिशेषः ॥ ३९ ॥ यदीति त्वद्वराविषयभूताऽपियदिस्वेच्छयासमन्वेति सम्यक्ग्लानिरहितमनुपश्चाद्गच्छतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ वनदुःखंवनवासजंदुःखं ॥ ४१ ॥ वनचरामुनयःप्रियायेषांते ॥ ४२ ॥ सीताशीघ्रमारुरोहेत्यनेनतस्याःकार्यसाधकउत्साहःसूचितः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ रथमचोदयत् राज्ञारामाधीनकृतत्वाद्राजाज्ञापेक्षयातदाज्ञैवप्रबलेतिमत्वेतिव्यंग्यं दूरंगतेदृष्टिपथमतिक्रांते

कैकेयींप्राहदुर्वृत्तेरामएवत्वयावृतः॥ वनवासायदुष्टेत्वंसीतायैकिंप्रयच्छसि॥ ३९ ॥ यदिरामंसमन्वेतिसीता भक्त्यापतिव्रता॥ दिव्यांबरधरानित्यंसर्वाभरणभूषिता॥ ४०॥ रमयत्वनिशंरामंवनदुःखनिवारिणी ॥ राजा दशरथोप्याहसुमंत्रंरथमानय॥ ४१॥ रथमारुह्यगच्छंतुवनंवनचरप्रियाः॥इत्युक्त्वाराममालोक्यसीतांचैवसलक्ष्मणं॥ ४२ ॥ दुःखान्निपतितोभूमौरुरोदाश्रुपरिप्लुतः॥ आरुरोहरथंसीताशीघ्रंरामस्यपश्यतः ॥ ४३ ॥ रामः प्रदक्षिणंकृत्वापितरंरथमारुहत् ॥ लक्ष्मणःखड्गयुगलंधनुस्तूणीयुगंतथा॥ ४४॥ गृहीत्वारथमारुह्यनोदयामाससारथिं ॥ तिष्ठतिष्ठसुमंत्रेतिराजादशरथोऽब्रवीत् ॥ ४५ ॥ गच्छगच्छेतिरामेणनोदितोऽचोदयद्रथं ॥ रामे दूरंगतेराजामूर्छितःप्रापतद्भुवि ॥ ४६ ॥ पौरास्तुबालवृद्धाश्चवृद्धाब्राह्मणसत्तमाः ॥ तिष्ठतिष्ठेतिरामेतिक्रोशंतोरथमन्वयुः॥ ४७॥ राजारुदित्वासुचिरंमानयंतुगृहंप्रति॥ कौसल्यायाराममातुरित्याहपरिचारकान्॥४८॥ किंचित्कालंभवेत्तत्रजीवनंदुःखितस्यमे॥ अतऊर्ध्वंनजीवामिचिरंरामंविनाकृतः॥ ४९ ॥

॥ ४६ ॥ वृद्धाइत्यस्यज्ञानवृद्धाइत्यर्थः ॥ ४७ ॥ राममातुरित्यादरसूचकंविशेषणं ॥ ४८ ॥ दुःखितस्यमेयदिकिंचित्कालंजीवनंभवेत्तदा तत्रराममातृगृहेएवान्यत्रतुक्षणमात्रमपितन्नसंभाव्यते राममातृगृहेऽपिचिरंनैवतदित्याह अतइति विनाकृतःदैवेनेतिशेषः अनेनदैवसंपादितंमरणंदुर्वारमितिध्वनितं ॥ ४९॥

तूष्णीमेवस्वकृतापराधेनलज्जयेतिभावः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सीतयासहास्वपदित्यन्वयः पालयामासजाग्रद्रामंररक्षेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ रामंपुरंनेतुंयदिशक्तास्तदापरावृत्यनेष्यामोनोचेद्वनमेवगमिष्यामइतिनिश्चयमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ क्लेशभागिनोवनगमनादितिभावः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

ततोगृहंप्रविश्यैवकौसल्यायाःपपातह ॥ मूर्छितश्चचिराद्बुध्वातूष्णीमेवावतस्थिवान् ॥ ५० ॥ रामस्तुतमसातीरंगत्वातत्रावसत्सुखी ॥ जलंप्राश्यनिराहारोवृक्षमूलेऽस्वपद्विभुः ॥ ५१ ॥ सीतयासहधर्मात्माधनुष्पाणिस्तुलक्ष्मणः ॥ पालयामासधर्मज्ञःसुमंत्रेणसमन्वितः ॥ ५२ ॥ पौराःसर्वेंसमागत्यस्थितास्तस्याविदूरतः ॥ शक्तारामंपुरंनेतुंनोचेद्गच्छामहेवनं ॥ ५३ ॥ इतिनिश्चयमाज्ञायतेषांरामोऽतिविस्मितः ॥ नाहंगच्छामिनगरमेतेवैक्लेशभागिनः ॥५४॥ भविष्यंतीतिनिश्चित्यसुमंत्रमिदमब्रवीत् ॥ इदानीमेवगच्छामःसुमंत्ररथमानय ॥५५॥ इत्याज्ञप्तःसुमंत्रोऽपिरथंवाहैरयोजयत् ॥ आरुह्यरामःसीताचलक्ष्मणोऽपिययुर्द्रुतं ॥ ५६ ॥ अयोध्याभिमुखंगत्वाकिंचिद्दूरंततोययुः ॥ तेऽपिराममदृष्ट्वैवप्रातरुत्थायदुःखिताः ॥ ५७ ॥ रथनेमिगतंमार्गंपश्यंतस्तेपुरंययुः ॥ हृदिरामंससीतंतेध्यायंतस्तस्थुरन्वहं ॥ ५८ ॥ सुमंत्रोऽपिरथंशीघ्रंनोदयामाससादरं ॥ स्फीतान्जनपदान्पश्यन्रामःसीतासमन्वितः ॥५९॥ गंगातीरंसमागच्छच्छृंगवेराविदूरतः ॥ गंगांदृष्ट्वानमस्कृत्यस्नात्वासानंदमानसः ॥६०॥ शिंशपावृक्षमूलेसनिषसादरघूत्तमः ॥ ततोगुहोजनैःश्रुत्वारामागममहोत्सवं ॥ ६१ ॥

इत्याज्ञप्तःसुमंत्रोरथंवाहैरयोजयत् ॥ ५६ ॥ अयोध्याभिमुखमिति तेषांप्रतारणायेदं ॥ ५७ ॥ तदेवाह रथनेमीति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ शृंगवेरंशृंगऋष्याश्रमस्तदविदूरतस्तत्पूर्वभागे ॥ ६० ॥ जनैःजनमुखैः ॥ ६१ ॥

अयंसखासमानख्यातिस्तत्समानज्ञानः अनेनगुहस्यधर्मव्याधादिवत्तत्त्वज्ञत्वंसूचितं अथापिसत्यपिभेदापगमेनाथतवाहंनमामकीनस्त्वमिति न्यायात्स्वामिनंद्रष्टुमिति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ नैषादमपिमेजन्मधन्यं त्वदंगस्पर्शादितिभावः ॥ ६४ ॥ तदेवाह बभूवेति एतत्तेकिंकरस्यनैषादराज्यं ॥ ६५ ॥ यत्त्वदधीनमतोऽत्रवसन्अस्मान्पालय अत्रनतेपितुः स्वाम्यमित्यत्रवासेदोषाभावइतिभावः ॥ ६६ ॥ दासइत्यनेनभोज्याहा

सखायंस्वामिनंद्रष्टुंहर्षात्तूर्णसमापतत् ॥ फलानिमधुपुष्पादिगृहीत्वाभक्तिसंयुतः ॥ ६२ ॥ रामस्याग्रेविनिक्षिप्यदंडवत्प्रापतद्भुवि ॥ गुहमुत्थाप्यतंतूर्णंराघवःपरिषस्वजे ॥ ६३ ॥ संपृष्टकुशलोरामंगुहःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ धन्योऽहमद्यमेजन्मनैषादंलोकपावन ॥ ६४ ॥ बभूवपरमानंदःस्पृष्ट्वातेंऽगंरघूत्तम ॥ नैषादराज्यमेतत्तेकिंकरस्यरघूत्तम ॥ ६५ ॥ त्वदधीनंवसन्नत्रपालयास्मान्रघूद्वह ॥ आगच्छयामोनगरंपावनंकुरुमेगृहं ॥ ६६ ॥ गृहाणफलमूलानित्वदर्थंसंचितानिमे ॥ अनुगृह्णीष्वभगवन्दासस्तेऽहंसुरोत्तम ॥ ६७ ॥ रामस्तमाहसुप्रीतोवचनंशृणुमेसखे ॥ नवेक्ष्यामिगृहंग्रामंनववर्षाणिपंचच ॥ ६८ ॥ दत्तमन्येननोभुंजेफलमूलादिकिंचन ॥ राज्यंममैतत्तेसर्वंत्वंसखामेऽतिवल्लभः ॥ ६९ ॥ वटक्षीरंसमानाय्यजटामुकुटमादरात् ॥ बबंधलक्ष्मणेनाथसहितोरघुनंदनः ॥ ७० ॥ जलमात्रंतुसंप्राश्यसीतयासहराघवः ॥ आस्तृतंकुशपर्णाद्यैःशयनंलक्ष्मणेनहि ॥ ७१ ॥ उवासतत्रनगरप्रासादाग्रेयथापुरा ॥ सुष्वापतत्रवैदेह्यापर्यंकइवसंस्कृते ॥ ७२ ॥

रतासूचिता ॥ ६७ ॥ नवेक्ष्यामिनप्रवेक्ष्यामि इतिमेप्रतिज्ञेतिशेषः ॥ ६८ ॥ एतत्तेसर्वंराज्यंममैवत्वंचमेसखैवतत्त्वज्ञत्वात् तथाऽपिप्रतिज्ञारक्षणायतेग्रामंनप्रविशामीतिभावः ॥ ६९ ॥ समानाय्यगुहेनेतिशेषः अथआनयनानंतरं वार्त्तानंतरंवा ॥ ७० ॥ हिःपादपूरणे लक्ष्मणेनयदास्तृतं ॥ ७१ ॥ तत्रोवासेत्यन्वयः स्थितइत्यर्थः ततोनिद्रासमयेसुष्वापेत्यर्थः ॥ ७२ ॥

परितोविपश्यन् दुष्टजंतूनितिशेषः ॥ ७३ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजवि० अध्यात्मरामायणेसेतौअयोध्याकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ षष्ठेगत्वाऽथवाल्मीकेराश्रमंतेनसंस्तुतः मुनींद्रैःसहितस्तत्रावसत्सुखमितीर्यते ॥१॥ सुप्तमिति ॥ १ ॥ कुशपत्रसमूहनिर्मितसंस्तरे आस्तरणेइत्यर्थः शोभनैरांकवादिभिरास्तीर्णे ॥ २ ॥ ३ ॥ कोहेतुः अन्योनकोपीत्यर्थः ॥ ४ ॥कस्तर्हिहेतुस्तत्राह स्वपूर्वेति ॥ ५ ॥ तदेवोपपादयति सुख

ततोविदूरेपरिगृह्यचापंसबाणतूणीरधनुःसलक्ष्मणः ॥ ररक्षरामंपरितोविपश्यन्गुहेनसार्द्धंसशरासनेन ॥ ७३ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ सुप्तंरामंसमालोक्यगुहःसोऽश्रुपरिप्लुतः ॥ लक्ष्मणंप्राहविनयाद्भ्रातःपश्यसिराघवं ॥ १ ॥ शयानंकुशपत्रौघसंस्तरेसीतयासह ॥ यःशेतेस्वर्णपर्यंकेस्वास्तीर्णेभवनोत्तमे ॥ २ ॥ कैकेयीरामदुःखस्यकारणंविधिनाकृता ॥ मंथराबुद्धिमास्थायकैकेयीपापमाचरत् ॥ ३ ॥ तच्छ्रुत्वालक्ष्मणःप्राहसखेशृणुवचोमम ॥ कःकस्यहेतुर्दुःखस्यकश्चहेतुःसुखस्यवा ॥ ४ ॥ स्वपूर्वार्जितकर्मैवकारणंसुखदुःखयोः ॥ ५ ॥ सुखस्यदुःखस्यनकोऽपिदातापरोददातीतिकुबुद्धिरेषा ॥ अहंकरोमीतिवृथाऽभिमानःस्वकर्मसूत्रग्रथितोहिलोकः ॥ ६ ॥ सुहृन्मित्रार्युदासीनद्वेष्यमध्यस्थबांधवाः ॥ स्वयमेवाचरन्कर्मतथातत्रविभाव्यते ॥ ७ ॥

स्येति स्वयमपितस्यनसंपादकइत्याह अहमिति अहंसुखादिजनकक्रियांकरोमीत्यपिवृथाभिमानः अस्वातंत्र्यादितिभावः तदेवाह स्वकर्मसूत्रेणग्रथितईश्वरेणेतिशेषः यथासूत्रयुक्तांकाष्ठपुत्तलींसूत्रधारोनानाप्रकारसूत्रचालनेनानेकविधक्रियावतींकरोतिएवंभगवान्कर्मरूपसूत्रचालनेनतथातथाकारयतीतिभावः ॥ ६ ॥ सुहृन्मित्रेसोपाधिनिरुपाधिभेदाद्भिन्ने एवमरिद्वेष्यौ एतेकर्मसुहृत्त्वादिप्रयोजकंकर्मस्वयमेवाचरन्येनसुहृत्त्वादिभावोभवति एवंतत्रसुखदुःखादिविषयेऽपिविभाव्यते ज्ञायतइत्यर्थः ॥ ७ ॥

स्वकर्मवशगोनरः यद्यत्सुखंवादुःखंवायथागतंयथाप्राप्तंभवतितत्तदुक्तास्वस्थमनाः रागद्वेषहीनोभवेत् ॥ ८ ॥ भोगागमेसुखभोगप्राप्तौ भोग विवर्जनेदुःखभोगाप्राप्तौ वांछामेवाभिनयति आगच्छत्विति सुखमितिशेषः मागच्छतुदुःखमितिशेषः अतएवाहंभोगवशगोनभवेअइति निषेधार्थकमव्ययंपृथक्पदं यथैवाहंतथैवरामोऽपीतिनर्किचिदस्माकमेतत्कृतंदुःखमितिभावः ॥ ९ ॥ यस्मादिति प्राप्यफलमितिशेषः तत्त त्रेत्युपलक्षणं तस्मात्तेनेत्यपिबोद्धव्यं ॥ १० ॥ यद्यद्विधात्रा विहितंतदलंघ्यमितिनिश्चित्यतत्तत्फलोदयेहर्षविषादाभ्यामलं एवंचास्मत्कृतेत्व याविषादोनकार्यइतिभावः ॥ ११ ॥ आवश्यकश्चशरीरिणांतत्संबंधइत्याह सर्वदेति पुण्यपापजत्वाच्छरीरस्यतदवच्छेदेनसुखदुःखवत्त्वा

सुखंवायदिवादुःखंस्वकर्मवशगोनरः ॥ यद्यद्यथागतंतत्तदुक्तास्वस्थमनाभवेत् ॥ ८ ॥ नमेभोगागमेवांछा नमेभोगविवर्जने ॥ आगच्छत्वथमागच्छत्वभोगवशगोभवे ॥ ९ ॥ यस्मिन्देशेचकालेचयस्माद्वायेनकेनवा ॥ कृतंशुभाशुभंकर्मभोज्यंतत्तत्रनान्यथा ॥ १० ॥ अलंहर्षविषादाभ्यांशुभाशुभफलोदये ॥ विधात्राविहितंयद्य त्तदलंघ्यंसुरासुरैः ॥ ११ ॥ सर्वदासुखदुःखाभ्यांनरःप्रत्यवरुध्यते ॥ शरीरंपुण्यपापाभ्यामुत्पन्नंसुखदुःखवत् ॥ ॥ १२ ॥ सुखस्यानंतरंदुःखंदुःखस्यानंतरंसुखं ॥ द्वयमेतद्धिजंतूनामलंघ्यंदिनरात्रिवत् ॥ १३ ॥ सुखमध्येस्थि तंदुःखंदुःखमध्येस्थितंसुखं ॥ द्वयमन्योऽन्यसंयुक्तंप्रोच्यतेजलपंकवत् ॥ १४ ॥ तस्माद्धैर्येणविद्वांसइष्टानिष्टोपप त्तिषु ॥ नहृष्यंतिनमुह्यंतिसर्वंमायेतिभावनात् ॥ १५ ॥

वश्यकत्वादयंनरःसदाताभ्यांप्रत्यवरुध्यतेसंबध्यते ॥ १२ ॥ संबंधप्रकारमाह सुखस्यानंतरमिति एवंचपुनःसुखमपिभाव्येवेतिभावः ॥ १३ ॥ इदानींपदार्थमात्रस्यत्रिगुणात्मकत्वेनसुखस्यापिदुःखात्मकत्वाद्धेयत्वमित्याह सुखमध्यइति तेनोभयमपिहेयमेवेति तदुक्तंपतंज लिना सर्वमेवदुःखंविवेकिनइति ॥ १४ ॥ उपसंहरति तस्मादिति इष्टप्राप्तौनहृष्यंति अनिष्टप्राप्तौनमुह्यंतीत्यन्वयः तत्रहेतुः सर्वंमायेतिभाव नात् सर्वस्यैंद्रजालिकमायाकृतेष्टानिष्टप्राप्तौहर्षमोहौनस्तइतिभावः ॥ १५ ॥

सलिलंस्पृष्ट्वेति प्रातःकालिकसकलक्रियोपलक्षणं॥१६॥ मेअवतारणायेतिशेषः॥१७॥नौकारुह्यतामित्यन्वयः॥१८॥वाहयेइति नौकामिति शेषः॥१९॥२०॥वाहयामास अरित्रादिभिश्चालयामास परंपारंप्रापयितुमित्यर्थः गंगामध्येगताजानकीगंगांप्रार्थयामासेत्यन्वयः ॥२१॥

गुहलक्ष्मणयोरेवंभाषतोर्विमलंनभः ॥ बभूवरामःसलिलंस्पृष्ट्वाप्रातःसमाहितः ॥ १६ ॥ उवाचशीघ्रंसुदृढांनावमानयमेसखे ॥ श्रुत्वारामस्यवचनंनिषादाधिपतिर्गुहः ॥ १७ ॥ स्वयमेवदृढांनावमानिनायसुलक्षणां ॥ स्वामिन्नारुह्यतांनौकासीतयालक्ष्मणेनच ॥ १८ ॥ वाहयेज्ज्ञातिभिःसार्धमहमेवसमाहितः ॥ तथेतिराघवःसीतामारोप्यशुभलक्षणां॥१९॥गुहस्यहस्तावालंब्यस्वयंचारुहदच्युतः॥आयुधादीन्समारोप्यलक्ष्मणोऽप्यारुरोहच ॥ २० ॥ गुहस्तान्वाहयामासज्ज्ञातिभिःसहितःस्वयं ॥ गंगामध्येगतागंगांप्रार्थयामासजानकी ॥ २१ ॥ देविगंगेनमस्तुभ्यंनिवृत्तावनवासतः॥ रामेणसहिताऽहंत्वांलक्ष्मणेनचपूजये ॥ २२ ॥ सुरामांसोपहारैश्चनानाबलिभिरादृता॥इत्युक्त्वापरकूलंतौशनैरुत्तीर्यजग्मतुः॥२३॥गुहोऽपिराघवंप्राहगमिष्यामित्वयासह॥ अनुज्ञांदेहिराजेंद्रनोचेत्प्राणांस्त्यजाम्यहं॥ २४॥ श्रुत्वानैषादिवचनंश्रीरामस्तमथाब्रवीत् ॥ चतुर्दशसमाःस्थित्वादंडकेपुनरप्यहं ॥ २५ ॥ आयास्याम्युदितंसत्यंनासत्यंरामभाषितं ॥ इत्युक्त्वालिंग्यतंभक्तंसमाश्वास्यपुनःपुनः ॥ २६ ॥ निवर्त्तयामासगुहंसोऽपिकृच्छ्राद्ययौगृहं ॥ तत्रमेध्यंमृगंहत्वापक्त्वाहुत्वाचतेत्रयः॥ २७॥ भुक्त्वावृक्षदलेसुप्त्वासुखमासततांनिशां॥ ततोरामस्तुवैदेह्यालक्ष्मणेनसमन्वितः॥ २८॥

॥२२॥आदृतासतीपूजये अनेनश्रद्धासूचिता॥२३॥अनुज्ञांस्वसहगमनविषयां॥२४॥नैषादिर्गुहः ॥ २५॥ नासत्यमपितुसत्यमेवेत्यर्थः तेनान्यथानसंभावनीयमितिभावः॥२६॥कृच्छ्रात्कृच्छ्रमत्रातिदुःखं तत्रगंगापरकूले मेध्यंमृगंभक्ष्यंमृगंहत्वा हुत्वावैश्वदेवदेवताभ्यः ॥२७॥ २८ ॥

बहिराश्रमद्वारि ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१॥ ३२ ॥ रामसामीप्यं स्वार्थेष्यञ् रामसमीपमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ मेपर्णशालामागच्छेत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ आनीयप्रापय्य ॥ ३५ ॥ तपसःपारंपूर्णतांगतोऽस्मिप्राप्तोऽस्मि प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत् तद्विष्णोःस्मरणादेवसंपूर्णस्यादितिश्रुतिरितिस्मृतेर्यस्यनामस्मरणेनापिसर्वकर्मपूर्णतातस्यसाक्षाद्दर्शनेकिंवक्तव्यमित्यर्थः यद्वा तपसःपारंफलंसर्वतपःफलमेतत्यत्तवदर्शनमित्यर्थः

भरद्वाजाश्रमपदंगत्वाबहिरुपस्थितः॥तत्रैकंबटुकंदृष्ट्वारामःप्राहचहेबटो॥२९॥रामोदाशरथिःसीतालक्ष्मणाभ्यांसमन्वितः॥आस्तेबहिर्वनस्येतित्युच्यतांमुनिसन्निधौ ॥ ३० ॥ तच्छ्रुत्वासहसागत्वापादयोःपतितोमुनेः॥ स्वामिन्रामःसमागत्यवनाद्बहिरवस्थितः॥ ३१ ॥ सभार्यःसानुजःश्रीमानाहमांदेवसन्निभः॥ भरद्वाजायमुनयेज्ञापयस्वयथोचितं॥ ३२ ॥ तच्छ्रुत्वासहसोत्थायभरद्वाजोमुनीश्वरः ॥ गृहीत्वाऽर्घ्यंचपाद्यंचरामसामीप्यमाययौ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वारामंयथान्यायंपूजयित्वासलक्ष्मणं॥ आहमेपर्णशालांभोरामराजीवलोचन॥ ३४ ॥ आगच्छपादरजसापुनीहिरघुनंदन॥ इत्युक्त्वोटजमानीयसीतयासहराघवौ॥ ३५॥ भक्त्यापुनःपूजयित्वाचकारातिथ्यमुत्तमं॥ अद्याहंतपसःपारंगतोऽस्मितवसंगमात् ॥ ३६ ॥ ज्ञातंरामतवोदंतंभूतंचागामिकंचयत् ॥ जानामित्वांपरात्मानंमाययाकार्यमानुषं॥ ३७॥ यदर्थमवतीर्णोऽसिप्रार्थितोब्रह्मणापुरा॥ यदर्थंवनवासस्तेयत्करिष्यसिवैपुरः॥ ३८ ॥ जानामिज्ञानदृष्ट्याऽहंजातयात्वदुपासनात्॥इतःपरंत्वांकिंवक्ष्येकृतार्थोऽहंरघूत्तम॥३९॥ यस्त्वांपश्यामिकाकुत्स्थंपुरुषंप्रकृतेःपरं॥ रामस्तमभिवाद्याहसीतालक्ष्मणसंयुतः ॥ ४० ॥

॥ ३६ ॥ भूतंभाविचतवोदंतंवृत्तांतोज्ञातः तत्रभूतवृत्तांतज्ञानमभिनयति जानामीत्यादि ॥ ३७ ॥ यदर्थमिति सर्वत्रयच्छब्दोरक्षोवधपरः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रकृतेःपरंप्रकृतिगुणास्पृष्टमीश्वरं ॥ ४० ॥

तेसीतारामलक्ष्मणभरद्वाजाः अन्योऽन्यंप्रागुक्तंसंभाष्यततोरामोमुनिसन्निधावुषित्वा ॥ ४१ ॥ यमुनायांकृताप्लवेनकृतस्नानेनमुनिनादृष्टमार्गेणदर्शितमार्गेणराघवोमार्गदर्शकैर्मुनिदारकैःसहयमुनामुत्तीर्य ॥४२॥ चित्रकूटाद्रिंप्रययौ यत्रवाल्मीकेराश्रमइत्यनेनतस्यप्राशस्त्यं ॥ ४३ ॥ द्विजाःपक्षिणोब्राह्मणाश्च ॥४४॥ रमानाथंविष्णववतारं ॥४५॥ कमनीयपद्मसदृशनेत्रं ॥ ४६ ॥ विस्मयेनानिमिषेईक्षणेनेत्रेयस्यसः हर्षजा

अनुग्राह्यास्त्वयाब्रह्मन्वयंक्षत्रियबांधवाः ॥ इतिसंभाष्यतेऽन्योन्यमुषित्वामुनिसन्निधौ ॥ ४१ ॥ प्रातरुत्थाययमुनामुत्तीर्यमुनिदारकैः ॥ कृताप्लुवेनमुनिनादृष्टमार्गेणराघवः ॥ ४२ ॥ प्रययौचित्रकूटाद्रिंवाल्मीकेर्यत्रचाश्रमः ॥ गत्वारामोऽथवाल्मीकेराश्रमंऋषिसंकुलं ॥ ४३ ॥ नानामृगद्विजाकीर्णंनित्यपुष्पफलाकुलं ॥ तत्रदृष्ट्वासमासीनंवाल्मीकिंमुनिसत्तमं ॥ ४४ ॥ ननामशिरसारामोलक्ष्मणेनचसीतया ॥ दृष्ट्वारामंरमानाथंवाल्मीकिर्लोकसुंदरं ॥४५॥ जानकीलक्ष्मणोपेतंजटामुकुटमंडितं ॥ कंदर्पसदृशाकारंकमनीयांबुजेक्षणं ॥४६॥ दृष्ट्वैवसहसोत्तस्थौविस्मयानिमिषेक्षणः ॥ आलिंग्यपरमानंदंरामंहर्षाश्रुलोचनः ॥ ४७ ॥ पूजयित्वाजगत्पूज्यंभक्त्याऽर्घ्यादिभिरादृतः ॥ फलमूलैःसमधुरैर्भोजयित्वाचलालितः ॥ ४८ ॥ राघवःप्रांजलिःप्राहवाल्मीकिंविनयान्वितः ॥ पितुराज्ञांपुरस्कृत्यदंडकानागतावयं ॥ ४९ ॥ भवंतोयदिजानंतिकिंवक्ष्यामोऽत्रकारणं ॥ यत्रमेसुखवासायभवेत्स्थानंवदस्वतत् ॥ ५० ॥ सीतयासहितःकालंकिंचित्तत्रनयाम्यहं ॥ इत्युक्तोराघवेणासौमुनिःसस्मितमब्रवीत् ॥ ५१ ॥

श्रुभिःपूर्णेलोचनेयस्यसः क्रमेणैवंभावः ॥४७॥ लालितःइदंमधुरमिदंमधुरमिदंभुंक्ष्वेत्येवंप्रीत्याबोधितः ॥४८॥ ४९ ॥ यदिजानंतीत्यसंदिग्धवचनंवेदाश्चेत्प्रमाणंस्युरितिवत् सर्वथाजानंत्येवातोऽत्रकारणकथनंविफलमितिभावः ॥ ५० ॥ तत्रयत्रत्वंवदिष्यसितत्रेत्यर्थः ॥ ५१ ॥

त्वमेवेति त्वद्विवर्त्तत्वाज्जगतइतिभावः तवापीति अंतर्यामितयासर्वत्रतववासादितिभावः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नियतमंदिरंसर्वदावासस्थानं स
मदृष्टीनांमित्रोदासीनशत्रुष्वितिशेषः अतएवअद्वेष्टॄणांतेषांहृदयंतेऽधिकंसर्वोत्कृष्टंमंदिरमित्यर्थः सर्वदातत्रवासादेवेतिभावः॥५४॥ धर्माधर्मा
न्विहितनिषिद्धसकलकर्माणित्यक्त्वायस्त्वामेवभजतेतस्यहृद्धृदयंसीतयासहवस्तुंहेरामतेतवसुखमंदिरंसुखजनकंगृहं ॥५५॥ निर्द्वंद्वोऽहंममेति
द्वंद्वरहितोऽतएवनिस्पृहः॥५६॥ नानाविधप्रकारेणतत्त्वज्ञलक्षणान्याह निरहंकारिणइति शांताःशमशीलाः लोष्ठंमृत्पिंडःअश्मानःपद्मरागाद

त्वमेवसर्वलोकानांनिवासस्थानमुत्तमं॥ तवापिसर्वभूतानिनिवाससदनानिहि॥ ५२ ॥ एवंसाधारणंस्थान
मुक्तंतेरघुनंदन॥ सीतयासहितस्येतिविशेषंपृच्छतस्तव ॥ ५३ ॥ तद्वक्ष्यामिरघुश्रेष्ठयत्तेनियतमंदिरं ॥ शांता
नांसमदृष्टीनामद्वेष्टॄणांचजंतुषु॥ त्वामेवभजतांनित्यंत्द्धृदयंतेऽधिमंदिरं ॥ ५४ ॥ धर्माधर्मान्परित्यज्यत्वामेवभ
जतोऽनिशं॥ सीतयासहतेरामतस्यत्द्धृत्सुखमंदिरं ॥ ५५ ॥ त्वन्मंत्रजापकोयस्तुत्वामेवशरणंगतः ॥ निर्द्वंद्वोनि
स्पृहस्तस्यत्द्धृदयंतेसुमंदिरं॥ ५६ ॥ निरहंकारिणःशांतायेरागद्वेषवर्जिताः ॥ समलोष्ठाश्मकनकास्तेषांतेत्द्धृदयं
गृहं ॥ ५७॥ त्वयिदत्तमनोबुद्धिर्यःसंतुष्टःसदाभवेत्॥ त्वयिसंत्यक्तकर्मायस्तन्मनस्तेशुभंगृहं॥ ५८ ॥ योनद्वेष्ट्य
प्रियंप्राप्यप्रियंप्राप्यनहृष्यति॥ सर्वंमायेतिनिश्चित्यत्वांभजेत्तन्मनोगृहं॥ ५९ ॥

यःकनकंचेदंसममनुपादेयत्वेनयेषांते ॥ ५७ ॥ मनःसंकल्पविकल्पात्मकं बुद्धिर्निश्चयात्मिका द्वयमपियेनत्वय्येवदत्तंत्वद्विषयमेवयस्यसंक
ल्पादिकमितियावत् संतुष्टःकथंचिदशनाच्छादनलाभात्संतुष्टः त्वयिसंत्यक्तकर्मात्वदर्पणबुद्ध्याकृतकर्मा त्यक्तकाम्यकर्मेतियावत् ॥ ५८ ॥
अप्रियंदुःखं द्वेषहर्षाभावयोर्हेतुःसर्वत्रमायामयत्वनिश्चयः ॥ ५९ ॥

भावादिविकारानिति भावोऽत्रजन्मतेनजन्मसत्ताविपरिणामवृद्ध्यपक्षयविनाशरूपान्विकारान्योदेहेपश्यतिनात्मनितंनित्यंवृद्धिक्षयरहितंअविनाशिनंपश्यतीत्यर्थः क्षुत्तृड्भयंप्राणस्य सुखादिबुद्धेरितिविवेकः ॥ ६० ॥ संसारधर्मैस्तत्प्रयोजकैर्धर्मैःपुण्यपापैः ॥ ६१ ॥ सर्वागुहाःअन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयरूपास्तद्रूपोयआशयःस्थानंतत्स्थंचिद्घनंचैतन्यरूपंसर्वगतमप्यलेपकंनभवतिलेपकंतत्सर्वंपश्यंति तत्रस्थितोऽपितद्गुणास्पृष्टइत्यर्थः ॥ ६२ ॥ निरंतरंध्यानाभ्यासेनत्वय्येवदृढीकृतस्त्वदेकविषयीकृतआत्माचित्तंयेषां त्वत्पादसेवायां

षड्भावादिविकारान्योदेहेपश्यतिनात्मनि॥क्षुत्तृट्सुखंभयंदुःखंप्राणबुद्ध्योर्निरीक्षते॥ ६०॥ संसारधर्मैर्निर्मुक्तस्तस्यतेमानसंगृहं॥ ६१ ॥ पश्यंतियेसर्वगुहाशयस्थंत्वांचिद्घनंसत्यमनंतमेकं ॥ अलेपकंसर्वगतंवरेण्यंतेषांहृदब्जेसहसीतयावस ॥ ६२ ॥ निरंतराभ्यासदृढीकृतात्मनांत्वत्पादसेवापरिनिष्ठितानां ॥ त्वन्नामकीर्त्याहतकल्मषाणांसीतासमेतस्यगृहंहृदब्जे॥ ६३ ॥रामत्वन्नाममहिमावर्ण्यतेकेनवाकथं ॥ यत्प्रभावादहंरामब्रह्मर्षित्वमवाप्तवान् ॥ ६४ ॥ अहंपुराकिरातेषुकिरातैःसहवर्द्धितः ॥ जन्ममात्रद्विजत्वंमेशूद्राचाररतःसदा ॥ ६५ ॥शूद्रायांबहवःपुत्राउत्पन्नामेऽजितात्मनः ॥ ततश्चोरैश्चसंगम्यचोरोऽहमभवंपुरा ॥ ६६ ॥ धनुर्बाणधरोनित्यंजीवानामंतकोपमः॥एकदामुनयःसप्तदृष्टामहतिकानने ॥ ६७॥ साक्षान्मयाप्रकाशंतोज्वलनार्कसमप्रभाः ॥ तानन्वधावंलोभेनतेषांसर्वपरिच्छदान्॥ ६८॥

परिनिष्ठितानांतत्पराणां ॥ ६३ ॥ त्वन्नाममहिमवर्णनस्यप्रकारःकर्त्ताचदुर्लभइत्याह रामेति ॥ ६४ ॥ अत्रैवार्थेस्वविषयमितिहासमाह अहमिति किरातेषुतद्वसतिदेशेषु जन्ममात्रद्विजत्वंजन्ममात्रेणद्विजत्वमित्यर्थः तत्रैवोपपत्तिमाह शूद्राचाररतइति ॥६५॥ अजितात्मइतिच्छेदः ॥ ६६ ॥ जीवानामंतकोपमोऽभवमित्यन्वयः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

अब्रुवंतानितिशेषः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ पृथक्पृथक्पुत्रभार्यादिनैकैकेनपृच्छेत्यर्थः ॥ ७२ ॥ यावदागमिष्यसितावद्वयंस्थास्यामहइति निश्चयइत्यर्थः ॥ ७३ ॥ फलभागिनस्तल्लब्धधनादिभोगभाजः ॥ ७४ ॥ जातनिर्वेदःतादृशकर्मकृतःस्वात्मनिजातापमानबुद्धिः विचार्यएते पुत्रादयोनकुत्राप्युपकर्त्तारइतिविचार्यऋषिसन्निधिंपुनरागमंआगतः ॥ ७५ ॥ शुद्धांतःकरणःमलिनवृत्तिरहितः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ सतांसा

ग्रहीतुकामस्तत्राहंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रुवं ॥ दृष्ट्वामांमुनयोऽपृच्छन्किमायासिद्विजाधम ॥ ६९ ॥ अहंतानब्रुवंकिं चिदादातुंमुनिसत्तमाः ॥ पुत्रदारादयःसंतिबहवोमेबुभुक्षिताः ॥ ७० ॥ तेषांसंरक्षणार्थायचरामिगिरिकानने ॥ ततोमामूचुरव्यग्राःपृच्छगत्वाकुटुंबकं ॥ ७१ ॥ योयोमयाप्रतिदिनंक्रियतेपापसंचयः ॥ यूयंतद्भागिनःकिंवा नेतिवेतिपृथक्पृथक् ॥ ७२ ॥ वयंस्थास्यामहेतावदागमिष्यसिनिश्चयः ॥ तथेत्युक्त्वागृहंगत्वामुनिभिर्यदुदीरि तं ॥ ७३ ॥ आपृच्छंपुत्रदारादींस्तैरुक्तोऽहंरघूत्तम ॥ पापंतवैवतत्सर्वंवयंतुफलभागिनः ॥ ७४ ॥ तच्छ्रुत्वाजात निर्वेदोविचार्यपुनरागमं ॥ मुनयोयत्रतिष्ठंतिकरुणापूर्णमानसाः ॥ ७५ ॥ मुनीनांदर्शनादेवशुद्धांतःकरणोऽभ वं ॥ धनुरादीन्परित्यज्यदंडवत्पतितोस्म्यहं ॥ ७६ ॥ रक्षध्वंमांमुनिश्रेष्ठागच्छंतंनिरयार्णवं ॥ इत्यग्रेपतितंदृष्ट्वा मामूचुर्मुनिसत्तमाः ॥ ७७ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेसफलःसत्समागमः ॥ उपदेक्ष्यामहेतुभ्यंकिंचित्तेनैवमोक्ष्यसे ॥ परस्परंसमालोच्यदुर्वृत्तोऽयंद्विजाधमः ॥ ७८ ॥ उपेक्ष्यएवसद्वृत्तैस्तथाऽपिशरणंगतः ॥ रक्षणीयःप्रयत्नेनमोक्ष मार्गोपदेशतः ॥ ७९ ॥ इत्युक्त्वारामतेनामव्यत्यस्ताक्षरपूर्वकं ॥ एकाग्रमनसाऽत्रैवमरेतिजपसर्वदा ॥ ८० ॥

धूनांसमागमःसफलःमोक्षरूपफलजनकः तदेवाह यदुपदेक्ष्यामहेतेनैवमोक्ष्यसे संसारदुःखादितिशेषः यद्यपिदुर्वृत्तस्तथाऽपिरक्षणीयइत्युत्त रेणान्वयः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ व्यत्यस्तानिविपरीतपौर्वापर्याण्यक्षराणियस्मिन्तादृशंरूपंयस्यतत् तेनामजपेत्यन्वयः तदाकारोमरेति एकाग्र मनसेतिजपइतिकर्त्तव्यतोपदेशः अत्रमनसएकाग्रतावर्णविषयैव ॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥ अल्पकालजपमात्रस्यैवफलमाह बाह्यंविस्मृतवानिति अनेनतच्छब्दस्यापिस्मरणपूर्वकंतदर्थभूतांतर्यामिणंविषयतयालब्धवन्मे
चित्तमितिसूचितं निश्चलरूपिणोनिष्क्रियशरीरस्य ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ यस्मात्तेइदानींवल्मीकात्संभवोऽतइदंते द्वितीयंजन्मवल्मी
कादभवत् अतस्त्वंवाल्मीकिरितिपूर्वेणान्वयः ॥८६॥ ईदृशःत्वत्सत्कार्यः लक्ष्मणेनेत्यस्यसहितमितिशेषः ॥ ८७॥ एवंभूतरामंयत्त्वांप्रपश्यामि

आगच्छामःपुनर्यावत्तावदुक्तंसदाजप ॥इत्युक्त्वाप्रययुःसर्वेमुनयोदिव्यदर्शनाः॥ ८१ ॥ अहंयथोपदिष्टंतैस्त
थाऽकरवमंजसा॥ जपन्नेकाग्रमनसाबाह्यंविस्मृतवानहं॥ ८२॥ एवंबहुतिथेकालेगतेनिश्चलरूपिणः॥ सर्व
संगविहीनस्यवल्मीकोऽभून्ममोपरि॥८३॥ततोयुगसहस्रांतेऋषयःपुनरागमन्॥मामूचुर्निष्क्रमस्वेतितच्छ्रुत्वा
तूर्णमुत्थितः॥ ८४॥ वल्मीकान्निर्गतश्चाहंनीहारादिवभास्करः॥ ममाप्याहुर्मुनिगणावाल्मीकिस्त्वंमुनीश्वर॥
॥ ८५॥ वल्मीकात्संभवोयस्माद्द्वितीयंजन्मतेऽभवत्॥ इत्युक्त्वातेययुर्दिव्यगतिंरघुकुलोत्तम॥ ८६॥ अहंतेराम
नाम्नश्चप्रभावादीदृशोऽभवं॥ अद्यसाक्षात्प्रपश्यामिससीतंलक्ष्मणेनच॥ ८७॥ रामंराजीवपत्राक्षंत्वांमुक्तोना
त्रसंशयः॥ आगच्छरामभद्रंतेस्थलंवैदर्शयाम्यहं॥ ८८॥ एवमुक्त्वामुनिःश्रीमाँल्लक्ष्मणेनसमन्वितः॥ शिष्यैःप
रिवृतोगत्वामध्येपर्वतगंगयोः॥८९॥तत्रशालांसुविस्तीर्णांकारयामासवासभूः॥ प्राक्पश्चिमंदक्षिणोदक्शो
भनंमंदिरद्वयं॥ ९०॥ जानक्यासहितोरामोलक्ष्मणेनसमन्वितः॥ तत्रतेदेवसदृशाव्यवसन्भवनोत्तमे॥ ९१॥

तत्सर्वथामुक्तोभविष्यामिअत्रनसंशयः अयंचप्रचेतोवंशजोरामायणकर्तृवाल्मीकेरन्यएवेतिबहवः॥ ८८ ॥ मध्येपर्वतगंगयोरिति स्थलंद
र्शयामासेतिशेषः ॥ ८९॥ तत्रऋषिदर्शितस्थाने शालांमंदिरद्वयंचलक्ष्मणेनसमन्वितोरामःकारयामास तत्पर्वतवासिभिर्भिल्लैरितिशेषः वास
भूरितिरामविशेषणं संसारस्यवासस्थानमपिस्ववासायस्थानंकारितवानित्याश्चर्योक्तिः॥ ९० ॥ ९१॥

सप्रसिद्धोदेवपतिःशच्यादेवैश्चसहितोयथास्वर्गेआस्तेतथाससीतोमुनींद्रैःसहितोरामस्तत्रास्तइत्यर्थः ॥ ९२ ॥ इतिश्रीमत्सकलराज०सेतौअयोध्याकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ सप्तमेत्वथराजावैस्वशापोदंतमादितः संप्रोच्योपरतःपश्चाद्भरतागमईर्यते ॥ १ ॥ सुमंत्रोऽपीति रामंविनाकृतागमनाल्लज्जयावस्त्रेणमुखमाच्छाद्यप्रविवेश ॥ १ ॥ २ ॥ विह्वलःरामवियोगेन

वाल्मीकिनातत्रसुपूजितोऽयंरामःससीतःसहलक्ष्मणेन॥देवैर्मुनींद्रैःसहितोमुदाऽस्तेस्वर्गेयथादेवपतिःसशच्या ॥ ९२॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेषष्ठःसर्गः॥ ६ ॥ ॥ ५॥ सुमंत्रोऽपितदाऽयोध्यांदिनांतेप्रविवेशह॥ वस्त्रेणमुखमाच्छाद्यबाष्पाकुलितलोचनः ॥ १ ॥ बहिरेवरथंस्थाप्यराजानंद्रष्टुमाययौ॥ जयशब्देनराजानंस्तुत्वातंप्रणनामह॥ २॥ततोराजानमंतंतंसुमंत्रंविह्वलोऽब्रवीत्॥ सुमंत्ररामःकुत्रास्तेसीतयालक्ष्मणेनच ॥ ३ ॥ कुत्रत्यक्तस्त्वयारामःकिंमांपापिनमब्रवीत्॥ सीतावालक्ष्मणोवाऽपिनिर्दयंमांकिमब्रवीत्॥ ४ ॥ हारामहागुणनिधेहासीतेप्रियवादिनि ॥ दुःखार्णवेनिमग्नंमांम्रियमाणंनपश्यसि॥५॥ विलप्यैवंचिरंराजानिमग्नोदुःखसागरे ॥ एवंमंत्रीरुदंतंतंप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत्॥ ६ ॥ रामःसीताचसौमित्रिर्मयानीतारथेनते ॥ शृंगवेरपुराभ्याशेगंगाकूलेव्यवस्थिताः ॥ ७ ॥ गुहेनकिंचिदानीतंफलमूलादिकंचयत् ॥ स्पृष्ट्वाहस्तेनसंप्रीत्यानाग्रहीद्विससर्जतत्॥ ८॥

विह्वलचित्तः ॥ ३ ॥ ४ ॥ दुःखार्णवेत्वद्वियोगदुःखार्णवेमग्नमतएवम्रियमाणंनपश्यसिकिं पश्यसीत्यर्थः ॥ ५॥ एवंविलप्यदुःखसागरेनिमग्नोरुदन्स्थितइतिशेषः एवंरुदंतंतंमंत्रीअब्रवीत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रीत्यागुहप्रीत्याहस्तेनस्पृष्ट्वानापहीत् संभावितकैकेयीपुत्रराज्येनाहारंकरिष्यामीतिप्रतिज्ञावशादितिभावः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ राजानंब्रूहिवक्ष्यमाणंवंदनंचेतिशेषः साकेतमयोध्या अधिकंसौख्यंत्वत्कृतशुभध्यानादितिशेषः तच्चशोकत्यागेएवसंभवतीतिसर्वथाशोकस्त्याज्यइतिभावः ॥ १० ॥ भवतीशोकंत्यजतु राजानमाश्वासयतुभवतीइतिचब्रूहीत्यन्वयः ॥ ११ ॥ अश्रुपरीताक्षीअश्रुव्याप्तनयना ॥ १२ ॥ श्वश्र्वोःश्वश्रूश्वशुरयोः आर्षस्त्वेकशेषः गताचलितेत्यर्थः ॥ १३ ॥ तेसीतारामलक्ष्मणाः तावदहंस्थितः उदकूकूलेइतिशेषः

वटक्षीरंसमानाय्यगुहेनरघुनंदनः॥ जटामुकुटमाबध्यमामाहनृपतेस्वयं ॥ ९॥ सुमंत्रब्रूहिराजानंशोकस्तेऽस्तुनमत्कृते॥ साकेतादधिकंसौख्यंविपिनेनोभविष्यति॥ १०॥ मातुर्मेवंदनंब्रूहिशोकंत्यजतुमत्कृते ॥ आश्वासयतुराजानंवृद्धंशोकपरिप्लुतं॥ ११॥सीताचाश्रुपरीताक्षीमामाहनृपसत्तम॥दुःखगद्गदयावाचारामंकिंचिदवेक्षती ॥ १२॥ साष्टांगंप्रणिपातंमेब्रूहिश्वश्र्वोःपदांबुजे॥इतिप्ररुदतीसीतागताकिंचिदवाङ्मुखी ॥ १३ ॥ ततस्तेऽश्रुपरीताक्षानावमारुरुहुस्तदा॥यावद्गंगांसमुत्तीर्यगतास्तावदहंस्थितः॥१४॥ततोदुःखेनमहतापुनरेवाहमागतः॥ ततोरुदंतीकौसल्याराजानमिदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ कैकेय्यैप्रियभार्यायैप्रसन्नोदत्तवान्वरं ॥ त्वंराज्यंदेहितस्यैवमत्पुत्रःकिंविवासितः॥ १६ ॥ कृत्वात्वमेवतत्सर्वमिदानींकिंनुरोदिषि॥ कौसल्यावचनंश्रुत्वाक्षतेस्पृष्टइवाग्निना॥ १७॥ पुनःशोकाश्रुपूर्णाक्षःकौसल्यामिदमब्रवीत्॥ दुःखेनम्रियमाणंमांकिंपुनर्दुःखयस्यलं॥ १८ ॥ इदानीमेवमेप्राणाउत्क्रमिष्यंतिनिश्चयः ॥ शप्तोऽहंबाल्यभावेनकेनचिन्मुनिनापुरा ॥ १९ ॥ पुराऽहंयौवनेदृप्तश्चापबाणधरोनिशि ॥ अचरंमृगयासक्तोनद्यास्तीरेमहावने ॥ २० ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ यदित्वंकैकेय्यैवरंदत्तवान् तर्हितस्यैवतत्पुत्रस्यैवराज्यंदेहि राज्यस्योपादेयत्वात् मत्पुत्रविवासनेतुनकारणमितिभावः॥१६॥ तत्सर्वंकृत्वानिर्निमित्तमविचारिततत्कृत्वेत्यर्थः अग्निनाक्षतेस्पृष्टइव तेनातिदुःखितइत्यर्थः ॥ १७ ॥ अलमतिशयेन ॥ १८ ॥ बाल्यभावेननिषिद्धाचरणरूपबालकर्मणा ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ अक्षिपमहमितिशेषः ॥ २२ ॥ मानुषसूचकःमानुषत्वसूचकः केनहतः अहमितिशषः ॥ २३ ॥ अहंतत्पौरुषंवचःश्रुत्वा भयसंत्र स्तस्ततः ॥ २४ ॥ तत्पार्श्वंशनैर्गत्वाऽब्रुवमितिशेषः ॥ २५ ॥ २६ नस्पृशेत् नस्प्रक्ष्यतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ यदिकुप्यतीत्यनेनतस्यकोपएवनास्ति

तत्रार्द्धरात्रसमयेमुनिःकश्चित्तृषार्दितः ॥ पिपासार्दितयोःपित्रोर्जलमानेतुमुद्यतः ॥ अपूरयज्जलेकुंभंतदाश ब्दोऽभवन्महान् ॥ २१ ॥ गजःपिबतिपानीयमितिमत्वामहानिशि ॥ बाणंधनुषिसंधायशब्दवेधिनमक्षिपं ॥ ॥ २२ ॥ हाहतोऽस्मीतितत्राभूच्छब्दोमानुषसूचकः ॥ कस्यापिनकृतोदोषोमयाकेनहतोविधे ॥ २३ ॥ प्रतीक्षते मांमाताचपिताचजलकांक्षया ॥ तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तस्ततोऽहंपौरुषंवचः ॥ २४ ॥ शनैर्गत्वाऽथतत्पार्श्वेस्वामिनृद शरथोस्म्यहं ॥ अजानतामयाविद्धस्त्रातुमर्हसिमांमुने ॥ २५ ॥ इत्युक्त्वापादयोस्तस्यपतितोगद्गदाक्षरः ॥ तदा मामाहसमुनिर्माभैषीर्नृपसत्तम ॥ २६ ॥ ब्रह्महत्यास्पृशेन्नत्वांवैश्योऽहंतपसिस्थितः ॥ पितरौमांप्रतीक्षेतेक्षुत्तृ ड्भ्यांपरिपीडितौ ॥ २७ ॥ तयोस्त्वमुदकंदेहिशीघ्रमेवाविचारयन् ॥ नचेत्त्वांभस्मसात्कुर्यात्पितामेयदिकुप्य ति ॥ २८ ॥ जलंदत्वातुतौनत्वाकृतंसर्वंनिवेदय ॥ शल्यमुद्धरमेदेहात्प्राणांस्त्यक्ष्यामिपीडितः ॥ २९ ॥ इत्युक्तोमु निनाशीघ्रंबाणमुत्पाट्यदेहतः ॥ सजलंकलशंधृत्वागतोऽहंयत्रदंपती ॥ ३० ॥ अतिवृद्धावंधदृशौक्षुत्पिपासार्दि तौनिशि ॥ नायातिसलिलंगृह्यपुत्रःकिंवाऽत्रकारणं ॥ ३१ ॥ अनन्यगतिकौवृद्धौशोच्यौतृट्परिपीडितौ ॥ आ वामुपेक्षतेकिंवाभक्तिमानावयोःसुतः ॥ ३२ ॥

अतिशांतत्वात् तथाऽप्यशीघ्रगमनेनतृट्पीडितोयदिकदाचित्कुप्यतीत्यर्थः ॥ २८ ॥ कृतंमद्वधं ॥ २९ ॥ धृत्वागृहीत्वा दंपतीतन्मातापितरौ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ किमुपेक्षते उपेक्षाऽनुचितेतिभावः अनौचित्येहेतुर्भक्तिमानिति ॥ ३२ ॥

इतिर्चिंताव्याकुलौतावासाते तत्रतयोर्मध्येतत्पितामत्पदन्यासजंशब्दंश्रुत्वापुत्रकिंविलंबइत्यादिप्राह ॥ ३३ ॥ एवंलपतोरित्यनेनमाताप्येवमेवाहेतिसूचितं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ आगतोयुष्मत्सन्निधाविति शेषः ॥ ४० ॥ पतितौभूम्यां ततोमामूचतुरितिशेषः

इतिर्चिंताव्याकुलौतौमत्पादन्यासजंध्वनिं ॥ श्रुत्वाप्राहपितापुत्रकिंविलंबःकृतस्त्वया ॥ ३३ ॥ देह्यावयोःसुपानीयंपिबत्वमपिपुत्रक ॥ इत्येवंलपतोर्भीत्यासकाशमगमंशनैः ॥ ३४ ॥ पादयोःप्रणिपत्याहमब्रुवंविनयान्वितः ॥ नाहंपुत्रस्त्वयोध्यायाराजादशरथोऽस्म्यहं ॥ ३५ ॥ पापोऽहंमृगयासक्तोरात्रौमृगविहिंसकः ॥ जलावताराद्दूरेऽहंस्थित्वाजलगतंध्वनिं ॥ ३६ ॥ श्रुत्वाऽहंशब्दवेधित्वादेकंबाणमथात्यजं ॥ हतोऽस्मीतिध्वनिंश्रुत्वाभयात्तत्राहमागतः ॥ ३७ ॥ जटाविकीर्यपतितंदृष्ट्वाऽहंमुनिदारकं ॥ भीतोगृहीत्वातत्पादौरक्षरक्षेतिचाब्रुवं ॥ ३८ ॥ माभैषीरितिमांप्राहब्रह्महत्याभयंनते ॥ मत्पित्रोःसलिलंदत्वानत्वाप्रार्थयजीवितं ॥ ३९ ॥ इत्युक्तोमुनिनातेनत्वागतोमुनिर्हिंसकः ॥ रक्षेतांमांदयायुक्तौयुवांहिशरणागतं ॥ ४० ॥ इतिश्रुत्वातुदुःखार्तौविलप्यबहुशोच्यतं ॥ पतितौनौसुतोयत्रनयतत्राविलंबयन् ॥ ४१ ॥ ततोनीतौसुतोयत्रमयातौवृद्धदंपती ॥ स्पृष्ट्वासुतंतौहस्ताभ्यांबहुशोऽथविलेपतुः ॥ ४२ ॥ हाहेतिक्रंदमानौतौपुत्रपुत्रेत्यवोचतां ॥ जलंदेहीतिपुत्रेतिकिमर्थंनददास्यलं ॥ ४३ ॥ ततोमामूचतुःशीघ्रंचितिंरचयभूपते ॥ मयातदैवरचिताचितिस्तत्रनिवेशिताः ॥ त्रयस्तत्राग्निरुत्सृष्टोदग्धास्तेत्रिदिवंययुः ॥ ४४ ॥ तत्रवृद्धःपिताआहत्वमप्येवंभविष्यसि ॥ पुत्रशोकेनमरणंप्राप्स्यसेवचनान्मम ॥ ४५ ॥

किमूचतुस्तदाह नौसुतइति आवयोःसुतोयत्रतत्रावांनयेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ चितिंचितां तत्रचितौ त्रयःपुत्रोमातापितरौचतस्य तत्रतदाज्ञयाऽग्निरुत्सृष्टोदत्तः ॥ ४४ ॥ पिताश्रावणस्येतिशेषः ॥ ४५ ॥

अनिवारितः अशक्यनिवारणः भावेक्तः ॥४६॥ प्रत्येकविवक्षयात्वद्वियोगादित्येकवचनं ॥४७॥४८॥४९॥ साश्वाःअश्वारूढाः ॥५०॥ ममाज्ञयाभरतसमीपंगत्वाशीघ्रमागच्छेतिभरतउच्यतां ॥५१॥ अयोध्यांप्रतिआगत्यकैकेयींराजानंचभवान्पश्यत्वितिचोच्यतां ॥ ५२ ॥ त्वात्वां

सइदानींममप्राप्तःशापकालोऽनिवारितः॥ इत्युक्त्वाविललापाथराजाशोकसमाकुलः ॥४६॥ हारामपुत्रहासीतेहालक्ष्मणगुणाकर॥ त्वद्वियोगादहंप्राप्तोमृत्युंकैकेयिसंभवं॥ ४७॥ वदन्नेवंदशरथःप्राणांस्त्यक्त्वादिवंगतः॥ कौसल्याचसुमित्राचतथाऽन्याराजयोषितः॥ ४८ ॥ चुक्रुशुश्चविलेपुश्चउरस्ताडनपूर्वकं॥ वसिष्ठःप्रययौतत्रप्रातर्मंत्रिभिरावृतः ॥ ४९ ॥ तैलद्रोण्यांदशरथंक्षिप्त्वादूतानथाब्रवीत् ॥ गच्छतत्वरितंसाश्वायुधाजिन्नगरंप्रति॥ ५० ॥ तत्रास्तेभरतःश्रीमाञ्छत्रुघ्नसहितःप्रभुः॥ उच्यतांभरतःशीघ्रमागच्छेतिममाज्ञया॥ ५१ ॥ अयोध्यांप्रतिराजानंकैकेयींचापिपश्यतु॥ इत्युक्तास्त्वरितंदूतागत्वाभरतमातुलं ॥ ५२ ॥ युधाजितंप्रणम्योचुर्भरतंसानुजंप्रति॥ वसिष्ठस्त्वाब्रवीद्राजन्भरतःसानुजःप्रभुः॥ ५३ ॥ शीघ्रमागच्छतुपुरीमयोध्यामविचारयन् ॥ इत्याज्ञप्तोऽथभरतस्त्वरितंभयविह्वलः॥ ५४ ॥ आययौगुरुणादिष्टःसहदूतैस्तुसानुजः ॥ राज्ञोवाराघवस्यापिदुःखंकिंचिदुपस्थितम्॥ ५५॥ इतिचिंतापरोमार्गेचिंतयन्नगरंययौ ॥ नगरंभ्रष्टलक्ष्मीकंजनसंबाधवर्जितं ॥ ॥ ५६ ॥ उत्सवैश्चपरित्यक्तंदृष्ट्वाचिंतापरोऽभवत्॥ प्रविश्यराजभवनंराजलक्ष्मीविवर्जितं॥ ५७ ॥ अपश्यत्कैकयींतत्रएकामेवासनेस्थितां॥ ननामशिरसापादौमातुर्भक्तिसमन्वितः ॥५८ ॥

युधाजितं सानुजंभरतंप्रतितद्विषये ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ जनसंबाधोजनसंमर्दः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ एकामेव भर्तुराजसहितां ॥ ५८॥

॥ ५९ ॥ स्वकुलस्यस्वपितृकुलस्य ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ तांगतिमुत्तमलोकं ॥ ६५ ॥ वृजिनार्णवेदुःखार्णवे ॥ ६६ ॥रामा यराज्ञेमामसमर्प्य अयंमद्दत्त्वयाऽपिपालनीयइत्यनुक्त्वैव पतितंभूमौ॥६७॥आमृज्यमार्जिताश्रुकेकृत्वा॥६८॥६९॥७०॥७१॥ संभ्रमःआदर

आगतंभरतंदृष्ट्वाकैकेयीप्रेमसंभ्रमात् ॥ उत्थायालिंग्यरभसास्वांकमारोप्यसंस्थिता॥ ५९ ॥ मूर्ध्न्यवघ्रायपप्रच्छकुशलंस्वकुलस्यसा ॥ पितामेकुशलीभ्रातामाताचशुभलक्षणा ॥ ६० ॥ दिष्ट्यात्वमद्यकुशलीमयादृष्टोऽसिपुत्रक ॥ इतिपृष्टःसभरतोमात्राचिंताकुलेंद्रियः ॥ ६१ ॥ दूयमानेनमनसामातरंसमपृच्छत ॥ मातःपितामेकुत्रास्तेएकात्वमिहसंस्थिता ॥ ६२ ॥ त्वयाविनानमेतातःकदाचिद्रहसिस्थितः ॥ इदानींदृश्यतेनैवकुत्रतिष्ठतिमेवद ॥ ६३ ॥ अदृष्ट्वापितरंमेद्यभयंदुःखंचजायते ॥ अथाहकैकयीपुत्रंकिंदुःखेनतवानघ॥ ६४ ॥ यागतिर्धर्मशीलानामश्वमेधादियाजिनां ॥ तांगतिंगतवानद्यपितातेपितृवत्सल ॥ ६५ ॥ तच्छ्रुत्वानिपपातोर्व्यांभरतःशोकविह्वलः ॥ हातातक्वगतोऽसित्वंत्यक्त्वामांवृजिनार्णवे ॥ ६६ ॥ असमर्प्यैवरामायराज्ञेमांक्वगतोऽसिभो ॥ इतिविलपितंपुत्रंपतितंमुक्तमूर्धजं ॥ ६७ ॥ उत्थाप्यामृज्यनयनेकैकेयीपुत्रमब्रवीत् ॥ समाश्वसिहिभद्रंतेसर्वंसंपादितंमया ॥ ६८ ॥ तामाहभरतस्तातोम्रियमाणःकिमब्रवीत् ॥ तमाहकैकयीदेवीभरतंभयवर्जिता ॥ ६९ ॥ हारामरामसीतेतिलक्ष्मणेतिपुनःपुनः ॥ विलपन्नेवसुचिरंदेहंत्यक्त्वादिवंययौ ॥ ७० ॥ तामाहभरतोहेंबरामःसन्निहितोनकिं ॥ तदानींलक्ष्मणोवाऽपिसीतावाकुत्रतेगताः ॥ ७१ ॥ कैकेय्युवाच रामस्ययौवराज्यार्थंपित्रातेसंभ्रमःकृतः ॥ तवराज्यप्रदानायतदाऽहंविघ्नमाचरं ॥ ७२ ॥

पूर्वकउपक्रमः राज्यप्रदानायतवराज्यंप्रदापयितुं अंतर्भावितण्यर्थोददातिः विघ्नमाचरंरामयौवराज्याभिषेकस्येतिशेषः ॥ ७२॥

तदुपपत्तिमाह राज्ञेति ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ तंदृष्ट्वानिःसंज्ञंभरतंदृष्ट्वा अनेनभर्तृशोकादपिपुत्रशोकोगरीयानितिदर्शितं ॥ ७८ ॥ चक्षुषाप्रदहन्निवपश्यन्नाहेतिशेषः असंभाष्यत्वेहेतुर्भर्तृघातिनीत्वं ॥ ७९ ॥ पापेइति त्वद्गर्भजातत्वात्पापवानहमस्मीतिसांप्रतंनि

राज्ञादत्तंहिमेपूर्वंवरदेनवरद्वयं ॥ याचितंतदिदानींमेतयोरेकेनतेऽखिलं ॥ ७३ ॥ राज्यंरामस्यचैकेनवनवासो मुनिव्रतं ॥ ततःसत्यपरोराजाराज्यंदत्वातवैवहि ॥ ७४ ॥ रामंसंप्रेषयामासवनमेवपितातव ॥ सीताऽप्यनुगता रामंपातिव्रत्यमुपाश्रिता ॥ ७५ ॥ सौभ्रात्रंदर्शयन्राममनुयातोऽपिलक्ष्मणः ॥ वनंगतेषुसर्वेषुराजातानेवचिंत यन् ॥ ७६ ॥ प्रलपन्रामरामेतिममारनृपसत्तमः ॥ इतिमातुर्वचःश्रुत्वावज्राहतइवद्रुमः ॥ ७७ ॥ पपातभूमौ निःसंज्ञस्तंदृष्ट्वादुःखितातदा ॥ कैकेयीपुनरप्याहवत्सशोकेनकिंतव ॥ ७८ ॥ राज्येमहतिसंप्राप्तेदुःखस्यावसरः कुतः ॥ इतिब्रुवंतीमालोक्यमातरंप्रदहन्निव ॥ ७९ ॥ असंभाष्याऽसिपापेमेघोरेत्वंभर्तृघातिनी ॥ पापेत्वद्गर्भजा तोऽहंपापवानस्मिसांप्रतं ॥ अहमग्निंप्रवेक्ष्यामिविषंवाभक्षयाम्यहं ॥ ८० ॥ खड्गेनवाऽथचात्मानंहत्वायामिय मक्षयं ॥ भर्तृघातिनिदुष्टेत्वंकुंभीपाकंगमिष्यसि ॥ ८१ ॥ इतिनिर्भर्त्स्यकैकेयींकौसल्याभवनंययौ ॥ साऽपितं भरतंदृष्ट्वामुक्तकंठारुरोदह ॥ ८२ ॥ पादयोःपतितस्तस्याभरतोऽपितदारुदन् ॥ आलिंग्यभरतंसाध्वीराममाता यशस्विनी ॥ ८३ ॥ कृशाऽतिदीनवदनासाश्रुनेत्रेदमब्रवीत् ॥ पुत्रत्वयिगतेदूरमेवंसर्वमभूदिदं ॥ उक्तंमात्राश्रु तंसर्वंत्वयातेमातृचेष्टितं ॥ ८४ ॥

र्णीतमितिशेषः अतोऽहमित्यादि ॥ ८० ॥ गमिष्यसिदेहत्यागोत्तरमितिशेषः ॥ ८१ ॥ तंस्वपुत्रवियोगकारणं ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ इदंसर्वंगृहवृत्तमेवमभूत् राज्ञोमरणंरामस्यवनगमनंचेत्यर्थः एतत्सर्वंतेमातृचेष्टितं तच्चतवमात्रोक्तमेवभविष्यति त्वयाचश्रुतमेवभविष्यतीत्यध्याहारेणान्वयः ॥ ८४ ॥

रघुरामचंद्रः रघुकुलजातोरामचंद्रइत्यर्थः ॥ ८५ ॥ परतःसर्वस्यपरतःसर्वतोऽधिकइतियावत् परमात्मामेपुत्रोजातोऽसियद्यपितथाऽपि मांदुःखंनजहाति अतोविधिर्बलवानितिमेमनीषाबुद्धिः दुःखनिवर्त्तकसामर्थ्यासत्वामपिदुःखानिवृत्तिर्विधिबलीयस्त्वकृतैवेतिभावः ॥८६ ॥ एवंविलपंतींवीक्ष्येत्यन्वयः ॥ ८७ ॥ रामराज्यस्याभिषेचनेयत्कृतं तद्वाअन्यद्वामद्राज्ययाचनारूपंयदिजानामियदिवासाएतदर्थंमयानोदि

पुत्रःसभार्योवनमेवयातःसलक्ष्मणोमेरघुरामचंद्रः ॥ चीरांबरोबद्धजटाकलापःसंत्यज्यमांदुःखसमुद्रमग्नां ॥ ॥८५॥ हारामहामेरघुवंशनाथजातोऽसिमेत्वंपरतःपरात्मा ॥ तथाऽपिदुःखंनजहातिमांवैविधिर्बलीयानिति मेमनीषा ॥ ८६ ॥ सएवंभरतोवीक्ष्यविलपंतींभृशंशुचा ॥ पादौगृहीत्वाप्राहेदंशृणुमातर्वचोमम ॥ ८७ ॥ कैके य्यायत्कृतंकर्मरामराज्याभिषेचने ॥ अन्यद्वायदिजानामिसामयानोदितायदि ॥८८ ॥ पापंमेऽस्तुतदामातर्ब्र ह्महत्याशतोद्भवं ॥ हत्वावसिष्ठंखड्गेनअरुंधत्यासमन्वितं ॥ ८९ ॥ भूयात्तत्पापमखिलंममजानामियद्यहं ॥ इत्ये वंशपथंकृत्वारुरोदभरतस्तदा ॥ ९० ॥ कौसल्यातमथालिंग्यपुत्रजानामिमाशुचः ॥ एतस्मिन्नंतरेश्रुत्वाभरत स्यसमागमं ॥ ९१ ॥ वसिष्ठोमंत्रिभिःसार्धंप्रययौराजमंदिरं ॥ रुदंतंभरतंदृष्ट्वावसिष्ठःप्राहसादरं ॥ ९२ ॥ वृद्धो राजादशरथोज्ञानीसत्यपराक्रमः ॥ भुक्त्वामर्त्यसुखंसर्वमिष्ट्वाविपुलदक्षिणैः ॥ ९३ ॥ अश्वमेधादिभिर्यज्ञैर्लब्ध्वा रामंसुतंहरिं ॥ अंतेजगामत्रिदिवंदेवेंद्रार्धासनंप्रभुः ॥ ९४ ॥

ताप्रेरितातदेत्यन्वयः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ यद्यहमिमंवृत्तांतंजानामितदातदखिलंपापंममभूयादित्यन्वयः ॥ ९० ॥ जानामित्वद्धृदयमितिशेषः समागममागमनं ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ त्रिदिवंगत्वेतिशेषः देवेंद्रार्धासनंजगामप्राप ॥ ९४ ॥

अशोच्यत्वेहेतुगर्भविशेषणं मोक्षभाजनमिति प्रकारांतरेणाप्यशोच्यत्वमाह आत्मेति नित्योऽव्ययइत्यस्यैवजन्मनाशादिवर्जितइतिविवरणं ॥ ९५ ॥ शरीरस्यजडत्वान्नश्वरत्वादेवअशोच्यताइत्याह शरीरमिति ॥ ९६ ॥ स्वात्मताडनपूर्वकं स्वशरीरताडनपूर्वकमित्यर्थः ॥ ९७ ॥ ज्ञानिनांसंसारमसारत्वेनजानतां यदाकेनचिद्वियोगोभवतितदासवैराग्यहेतुःभवेत् भवतीत्यर्थः शांत्यादिकर्त्ताच ॥ ९८ ॥ अथजातस्यध्रुवोमृत्युरित्याह जन्मवानिति अन्वगात् अनुगच्छत्येवेत्यर्थः ॥ ९९ ॥ यःअविद्वानपिअतत्त्वज्ञोऽपि सउत्पत्तिप्रलययोःसर्वजंतूनांकर्माधी

तंशोचसित्वथैवत्वमशोच्यंमोक्षभाजनं॥ आत्मानित्योऽव्ययःशुद्धोजन्मनाशादिवर्जितः॥ ९५ ॥ शरीरंजडमत्यर्थमपवित्रंविनश्वरं॥ विचार्यमाणेशोकस्यनावकाशःकथंचन ॥ ९६॥ पितावातनयोवाऽपियदिमृत्युवशंगतः ॥ मूढास्तमनुशोचंतिस्वात्मताडनपूर्वकं॥ ९७॥ निःसारेखलुसंसारेवियोगोज्ञानिनांयदा ॥ भवेद्वैराग्यहेतुःसशांतिसौख्यंतनोतिच॥ ९८॥ जन्मवान्यदिलोकेऽस्मिंस्तर्हितंमृत्युरन्वगात् ॥ तस्मादपरिहार्योऽयंमृत्युर्जन्मवतांसदा ॥ ९९ ॥ स्वकर्मवशतःसर्वजंतूनांप्रभवाप्ययौ ॥ विजानन्नप्यविद्वान्यःकथंशोचतिबांधवान्॥ ॥ १०० ॥ ब्रह्मांडकोटयोनष्टाःसृष्टयोबहुशोगताः॥ शुष्यंतिसागराःसर्वेकैवास्थाक्षणजीविते ॥ १०१ ॥ चलपत्रांतलग्नांबुबिंदुवत्क्षणभंगुरं ॥ आयुस्त्यजत्यवेलायांकस्तत्रप्रत्ययस्तव ॥ १०२॥ देहीप्राक्तनदेहोत्थकर्मणादेहवान्पुनः॥ तद्देहोत्थेनचपुनरेवंदेहःसदात्मनः॥१०३॥

नत्वंविजानन्कथंबांधवान्शोचति किंपुनस्तत्त्वज्ञइतिभावः ॥ १०० ॥ शुष्यंति वर्त्तमानसामीप्येलट् क्षणजीवितेक्षणभंगुरेजीवितइत्यर्थः ॥ १ ॥ चलंचंचलंयत्पत्रंतदंतेलग्नोयोऽबुबिंदुस्तद्वत्क्षणभंगुरं अवेलायांबाल्येऽपि प्रत्ययोविश्वासः ॥ २ ॥ देहीजीवःप्राक्तनदेहसंपादितकर्मणाऽयंदेहएतद्देहसंपादितकर्मणाचपुनर्देहइतिदेहवियोगोनकदाचिदात्मनइतिदेहशोकोवृथेतिभावः ॥ ३ ॥

पुनर्देहप्राप्तौदृष्टांतमाह यथेति नवंभजत्येवेत्युत्तरेणान्वयः ॥ ४ ॥ आत्मनस्तुनमरणादीत्याह आत्मानेति ॥ ५ ॥ आदिमध्यांतभावविकारा भावेनसर्वभावविकाररहित्यमित्याह षड्डिति भावरहितःअनंतःदेशतःपरिच्छेदरहितः प्रज्ञानंनिर्विषयज्ञानंतदेवविग्रहःशरीरंयस्यसः बुध्या

यथात्यजतिवैजीर्णवासोगृह्णातिनूतनं॥ तथाजीर्णंपरित्यज्यदेहीदेहंपुनर्नवं ॥ १०४॥ भजत्येवसदातत्रशोक स्यावसरःकुतः॥ आत्मानम्रियतेजातुजायतेनचवर्धते ॥ १०५॥ षड्भावरहितोऽनंतःसत्यप्रज्ञानविग्रहः ॥ आ नंदरूपोबुध्यादिसाक्षीलयविवर्जितः ॥१०६॥ एकएवपरोत्यात्मात्यद्वितीयःसमस्थितः॥ इत्यात्मानंदृढंज्ञात्वा त्यक्त्वाशोकंकुरुक्रियां ॥ १०७॥ तैलद्रोण्याःपितुर्देहमुत्धृत्यसचिवैःसह॥ कृत्यंकुरुयथान्यायमस्माभिःकुलनंद न॥ १०८॥ इतिसंबोधितःसाक्षाद्गुरुणाभरतस्तदा॥ विसृज्याज्ञानजंशोकंचक्रेसविधिवत्क्रियां॥ १०९ ॥ गु रुणोक्तप्रकारेणआहिताग्नेर्यथाविधि॥ संस्कृत्यसपितुर्देहंविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ ११०॥ एकादशेऽहनिप्राप्तेब्राह्म णान्वेदपारगान्॥ भोजयामासविधिवच्छतशोऽथसहस्रशः ॥ १११ ॥ उद्दिश्यपितरंतत्रब्राह्मणेभ्योधनंबहु॥ ददौगवांसहस्राणिग्रामान्रत्नांबराणिच ॥ ११२ ॥ अवसत्स्वगृहेतत्ररामममेवानुचिंतयन् ॥ वसिष्ठेनसहभ्रा त्रामंत्रिभिःपरिवारितः॥ ११३॥

दिसाक्षीनिश्चयादिरूपसकलांतःकरणवृत्तिसाक्षी लयोनाशस्तद्रहितः ॥ ६ ॥ समस्थितःसर्वत्रसमतयास्थितः सएवाहमित्यात्मानंज्ञात्वा शोकंत्यक्त्वाक्रियांकुरु ॥ ७ ॥ तैलद्रोणीतैलपूर्णाकाष्ठांबुवाहिनी ॥ ८ ॥ ९ ॥ गुरुणावसिष्ठेन ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

अनुचिंतनप्रकारमेवाह रामेइति सुघोरमरण्यंप्रयातेइत्यन्वयः मेमाताराक्षसीवदर्शनात्धृदयंप्रदहति अतआरण्यंअरण्यवंतंदेशंरामवासभूतं गच्छामीत्यन्वयः ॥ ११४ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसम० अध्यात्मरामायणेसेतौअयोध्याकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७॥
अष्टमेतुवसिष्ठेनप्रोक्तोऽपिभरतःकिल अनादृत्याधिराज्यंचजगामभ्रातृसन्निधौ ॥ १ ॥ देवसभासन्निभांतत्सदृशीं ॥ १ ॥ चतुर्मुखोब्रह्मा

रामेऽरण्यंप्रयातेसहजनकसुतालक्ष्मणाभ्यांसुघोरंमातामेराक्षसीवप्रदहतिहृदयंदर्शनादेवसद्यः ॥ गच्छाम्यारण्यमद्यस्थिरमतिरखिलंदूरतोऽपास्यराज्यंरामंसीतासमेतंस्मितरुचिरमुखंनित्यमेवानुसेवे ॥ ११४ ॥ इति श्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेसप्तमःसर्गः॥७॥ ॥ ७॥ श्रीमहादेवउवाच वसिष्ठोमुनिभिःसार्धंमंत्रिभिःपरिवारितः॥राज्ञःसभांदेवसभासन्निभामविशद्विभुः॥१॥तत्रासनेसमासीनश्चतुर्मुखइवापरः ॥ आनीयभरतंतत्रउपवेश्यसहानुजं॥२॥अब्रवीद्वचनंदेशकालोचितमरिंदमं ॥ वत्सराज्येऽभिषेक्ष्यामस्त्वामद्यपितृशासनात् ॥ ३ ॥ कैकेय्यायाचितंराज्यंत्वदर्थेपुरुषर्षभ ॥ सत्यसंधोदशरथःप्रतिज्ञायददौकिल ॥ ४ ॥अभिषेकोभवत्वद्यमुनिभिर्मंत्रपूर्वकं ॥ तच्छ्रुत्वाभरतोऽप्याहममराज्येनकिंमुने ॥ ५ ॥ रामोराजाधिराजश्चवयंतस्यैवकिंकराः ॥ श्वःप्रभातेगमिष्यामोराममानेतुमंजसा ॥ ६ ॥ अहंयूयंमातरश्चकैकेयींराक्षसींविना ॥ हनिष्याम्यधुनैवाहंकैकेयींमातृगंधिनीं ॥ ७॥ किंतुमांनोरघुश्रेष्ठःस्त्रीहंतारंसहिष्यते॥ तच्छ्वोभूतेगमिष्यामिपादचारेणदंडकान्॥८॥

॥ २ ॥ ३ ॥ प्रतिज्ञाय अस्मान्सर्वान्प्रतिज्ञापयित्वाददौ ॥ ४ ॥ मुनिभिःक्रियमाणोऽभिषेकोऽद्यभवत्वित्यन्वयः ॥ ५ ॥ अंजसाशीघ्रं ॥ ६ ॥ हनिष्यामीति तादृशवधस्यैवौचित्यादितिभावः मातृगंधिनींतादृशीमपिमातृत्वसंबंधवतीमपीत्यर्थः ॥ ७ ॥ नोइतिप्रतिषेधे नोसहिष्यतइत्यन्वयः पादचारेणनतुवाहनेनेत्यर्थः ॥ ८॥

यावद्रामोनिवर्त्ततेतावदेवंतत्समानव्रतोभविष्यामीत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥१२॥ पृष्ठतःपार्श्वतोऽग्रतोययुरितिशेषः ॥१३॥१४॥ शंकितमानसःकिमयंवनेस्थितस्यापिरामस्यवधार्थंयातीतिशंका तदेवाह महत्येति ॥ १५ ॥ अविदितात्मनःअविदितैतद्वृत्तांतस्यरामस्यपापंकर्तुंयातिनवायातीतिशंकितमानसइत्यर्थः यदिशुद्धःतदातरिष्यतिगंगामित्यन्वयः ॥ १६ ॥ नोचेत्यद्यशुद्धस्तदामेज्ञातयोनावआकृष्यसर्वतोदिशंप

शत्रुघ्नसहितस्तूर्णंयूयमायांतुवानवा॥ रामोयथावनेयातस्तथाऽहंवल्कलांबरः॥ ९ ॥ फलमूलकृताहारःशत्रुघ्नसहितोमुने॥ भूमिशायीजटाधारीयावद्रामोनिवर्त्तते॥ १० ॥ इतिनिश्चित्यभरतस्तूष्णीमेवावतस्थिवान्॥ साधुसाध्वितितंसर्वेप्रशशंसुर्मुदान्विताः॥ ११ ॥ ततःप्रभातेभरतंगच्छंतंसर्वसैनिकाः॥ अनुजग्मुःसुमंत्रेणनोदिताःसाश्वकुंजराः ॥ १२ ॥ कौसल्याद्याराजदारावसिष्ठप्रमुखाद्विजाः ॥ छादयंतोभुवंसर्वेपृष्ठतःपार्श्वतोऽग्रतः ॥ १३ ॥ शृंगवेरपुरंगत्वागंगाकूलेसमंततः ॥ उवासमहतीसेनाशत्रुघ्नपरिचोदिता ॥ १४ ॥ आगतंभरतंश्रुत्वागुहःशंकितमानसः॥महत्यासेनयासार्धमागतोभरतःकिल॥ १५॥ पापंकर्तुंनवायातिरामस्याविदितात्मनः॥ गत्वातद्धृदयंज्ञेयंयदिशुद्धस्तरिष्यति॥१६॥ गंगांनोचेत्समाकृष्यनावस्तिष्ठंतुसायुधाः॥ ज्ञातयोमेसमायत्ताःपश्यंतःसर्वतोदिशं ॥ १७ ॥ इतिसर्वान्समादिश्यगुहोभरतमागतः ॥ उपायनानिसंगृह्यविविधानिबहून्यपि ॥ ॥ १८ ॥ प्रययौज्ञातिभिःसार्द्धंबद्धुभिर्विविधायुधैः॥ निवेद्योपायनान्यग्रेभरतस्यसमंततः॥ १९ ॥ दृष्ट्वाभरतमासीनंसानुजंसहमंत्रिभिः॥ चीरांबरंघनश्यामंजटामुकुटधारिणं॥ २० ॥

श्यंतःसमायत्ताःसावधानास्तिष्ठंतु तदुत्तरणप्रतिबंधायेतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ उपायनानिराजयोग्यानिभक्ष्यादीनिस्वदेशस्थानिभरतस्याग्रेनिवेद्यसमंततोदृष्ट्वेतिशेषः सैनिकेषुविकाराविकारपरीक्षणायसमंततोनिरीक्षणं ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ अनामयमारोग्यं ॥ २२ ॥ यतोरामेणालिंगितोऽतोधन्योऽसि ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ यतोरामस्यप्रियतमोऽतोभाग्यवान् ॥ २६॥ ॥ २७ ॥ सीताभरणघर्षणेनसंछिन्नायेस्वर्णबिंदवःतदाकारचिह्नानितैरंचितंयुक्तंशयनस्थलंदृष्ट्वापर्यदेवयत् शुशोचेत्यर्थः॥२८॥२९ ॥ साकथं

राममेवानुशोचंतंराम रामेतिवादिनं ॥ ननामशिरसाभूमौगुहोऽहमितिचाब्रवीत् ॥ २१ ॥ शीघ्रमुत्थाप्यभरतो गाढमालिंग्यसादरं॥ पृष्ट्वाऽनामयमव्यग्रः सखायमिदमब्रवीत्॥ २२॥ भ्रातस्त्वंराघवेणात्रसमेतःसमवस्थितः॥ रामेणालिंगितःसार्द्रनयनेनामलात्मना ॥ २३ ॥ धन्योऽसिकृतकृत्योऽसियत्त्वयापरिभाषितः ॥ रामोराजीवप त्राक्षोलक्ष्मणेनचसीतया ॥ २४ ॥ यत्ररामस्त्वयादृष्टस्तत्रमांनयसुव्रत ॥ सीतयासहितोयत्रसुप्तस्तद्दर्शयस्वमे॥ ॥ २५ ॥ त्वंरामस्यप्रियतमोभक्तिमानसिभाग्यवान्॥ इतिसंस्मृत्यसंस्मृत्यरामंसाश्रुविलोचनः॥ २६ ॥ गुहेन सहितस्तत्रयत्ररामःस्थितोनिशि॥ ययौददर्शशयनस्थलंकुशसमास्तृतं॥ २७॥ सीताभरणसंछिन्नस्वर्णबिंदुभिरं चितं ॥ दुःखसंतप्तहृदयोभरतःपर्यदेवयत् ॥ २८ ॥ अहोऽतिसुकुमारीयासीताजनकनंदिनी ॥ प्रासादेरत्नपर्यं केकोमलास्तरणेशुभे॥ २९॥ रामेणसहिताशेतेसाकथंकुशविष्टरे॥ सीतारामेणसहितादुःखेनममदोषतः॥ ३०॥ धिङ्मांजातोऽस्मिकैकेय्यांपापराशिसमानतः॥ मन्निमित्तमिदंक्लेशंरामस्यपरमात्मनः॥ ३१॥ अहोतिसफलं जन्मलक्ष्मणस्यमहात्मनः ॥ राममेवसदाऽन्वेतिवनस्थमपिहृष्टधीः ॥ ३२ ॥ अहंरामस्यदासायेतेषांदासस्य किंकरः ॥ यदिस्यांसफलंजन्मममभूयान्नसंशयः॥ ३३ ॥

ममदोषतःकुशविष्टरेशेतेरामेणसहितेतिपुनरुक्तिःशोकमेवपुष्णाति॥ ३०॥ पापराशिसमानतःपापराशिसमानायां सार्वविभक्तिकस्तसिः तादृश्यां कैकेय्यांयज्जातोऽस्मितस्मान्मांधिक् इदंक्लेशं क्लेशशब्दोर्धर्चादिः॥ ३१॥ हृष्टधीःहृष्टचित्तः॥ ३२॥ आत्मानंनिंदन्रामंस्तौति अहमिति ॥ ३३॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ मंदाकिन्याअविदूरतइतिच्छेदः आर्षोदीर्घः समीपइत्यर्थः चित्रकूटमंदाकिन्योर्मध्येइतियावत् ॥ ३६ ॥ नंदात्समृद्धेः फल मूलादिसमृद्धेरितियावत् टुनदिसमृद्धाविति धात्वनुसारात् ॥ ३७ ॥ पंचशतानिसमानयदित्यन्वयः हेतिपादपूरणे ॥ ३८ ॥ ससैन्यस्यभरतस्य तत्तुंतरणार्थंअत्यादरप्रदर्शनायभरतोत्तरणायराजनावंराजयोग्यांनावंस्वयमेवानिनाय ॥ २९ ॥ तथाकैकेयीमन्ययोषितश्चान्यत्रान्यराजनावी

भ्रातर्जानासियदितत्कथयस्वममाखिलं ॥ यत्रतिष्ठतितत्राहंगच्छाम्यानेतुमंजसा ॥ ३४ ॥ गुहस्तंशुद्धहृदयंज्ञा त्वासस्नेहमब्रवीत् ॥ देवत्वमेवधन्योऽसियस्यतेभक्तिरीदृशी ॥ ३५ ॥ रामेराजीवपत्राक्षेसीतायांलक्ष्मणेतथा ॥ चित्रकूटाद्रिनिकटेमंदाकिन्याविदूरतः ॥ ३६ ॥ मुनीनामाश्रमपदेरामस्तिष्ठतिसानुजः ॥ जानक्यासहितोनंदा त्सुखमास्तेकिलप्रभुः ॥ ३७ ॥ तत्रगच्छामहेशीघ्रंगंगांतर्तुमिहार्हसि ॥ इत्युक्त्वात्वरितंगत्वानावःपंचशतानिह ॥ ३८ ॥ समानयत्ससैन्यस्यतर्तुंगंगांमहानदीं ॥ स्वयमेवानिनायैकांराजनावंगुहस्तदा ॥ ३९ ॥ आरोप्यभरतं तत्रशत्रुघ्नंराममातरं ॥ वसिष्ठंचतथाऽन्यत्रकैकेयींचान्ययोषितः ॥ ४० ॥ तीर्त्वागंगांययौशीघ्रंभरद्वाजाश्रमंप्र ति ॥ दूरेस्थाप्यमहासैन्यंभरतःसानुजोययौ ॥ ४१ ॥ आश्रमेमुनिमासीनंज्वलंतमिवपावकम् ॥ दृष्ट्वाननामभ रतःसाष्टांगमतिभक्तितः ॥ ४२ ॥ ज्ञात्वादाशरथिंप्रीत्यापूजयामासमौनिराट् ॥ पप्रच्छकुशलंदृष्ट्वाजटावल्कल धारिणं ॥ ४३ ॥ राज्यंप्रशासतस्तेऽद्यकिमेतद्वल्कलादिकं ॥ आगतोऽसिकिमर्थंत्वंविपिनंमुनिसेवितं ॥ ४४ ॥

त्यर्थः रामेदुष्टत्वाचरणप्रयुक्तोऽयंकैकेय्याअनादरः अन्नातारयदितिशेषः ॥ ४० ॥ भरद्वाजाश्रमपर्यंतंसेनयासहगत्वाततःसेनयाश्रमोपरोधोमा भूदितिकिंचिद्दूरेसंस्थाप्यस्वयंसानुजोययौ भरद्वाजाश्रमद्वारंप्रतीतिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ जटादिधारिणंदृष्ट्वावक्ष्यमाणंपप्रच्छ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

सर्वभूताशयस्थितःसर्वभूताशयस्थेनांतर्यामिणातत्त्वज्ञतयाभेदादितिभावः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ नजानामीत्यर्थेशपथेनप्रत्याययति भवत्पादेति ॥ ४७ ॥ ज्ञातुमर्हसीति इत्याहेतिशेषः ॥ ४८ ॥ शाश्वतःकिंकरइत्यनेनस्वस्यचक्रावतारत्वंसूचितं ॥ ४९ ॥ ५० ॥ दासोऽहमतिनीचवत् अतिनम्रःसन्सेवे सेविष्येइत्यर्थः वर्त्तमानसामीप्येलट् ॥ ५१ ॥ भरतस्येत्युदीरितंवचइत्यन्वयः शेषेषष्ठी ॥ ५२ ॥ लक्ष्मणादपिपरो

भरद्वाजवचःश्रुत्वाभरतःसाश्रुलोचनः ॥ सर्वंजानासिभगवन्सर्वभूताशयस्थितः ॥ ४५ ॥ तथाऽपिपृच्छसेकिंचित्तदनुग्रहएवमे ॥ कैकेय्यायत्कृतंकर्मरामराज्यविघातनं ॥ ४६ ॥ वनवासादिकंवापिनहिजानामिकिंचन ॥ भवत्पादयुगंमेऽद्यप्रमाणंमुनिसत्तम ॥ ४७ ॥ इत्युक्त्वापादयुगलंमुनेःस्पृष्ट्वाऽर्तमानसः ॥ ज्ञातुमर्हसिमांदेवशुद्धोवाशुद्धएववा ॥ ४८ ॥ ममराज्येनकिंस्वामिन्रामेतिष्ठतिराजनि ॥ किंकरोहंमुनिश्रेष्ठरामचंद्रस्यशाश्वतः ॥ ४९ ॥ अतोगत्वामुनिश्रेष्ठरामस्यचरणांतिके ॥ पतित्वाराज्यसंभारान्समर्प्यात्रैवराघवं ॥ ५० ॥ अभिषेक्ष्येवसिष्ठाद्यैः पौरजानपदैःसह ॥ नेष्येऽयोध्यांरमानाथंदासःसेवेऽतिनीचवत् ॥ ५१ ॥ इत्युदीरितमाकर्ण्यभरतस्यवचोमुनिः ॥ आलिंग्यमूर्ध्न्यवघ्रायप्रशशंससविस्मयः ॥ ५२ ॥ वत्सज्ञातंपुरैवैतद्भविष्यंज्ञानचक्षुषा ॥ माशुचस्त्वंपरोभक्तःश्रीरामेलक्ष्मणादपि ॥ ५३ ॥ आतिथ्यंकर्तुमिच्छामिससैन्यस्यतवानघ ॥ अद्यभुक्त्वाससैन्यस्त्वंश्वोगंतारामसन्निधिं ॥ ५४ ॥ यथाज्ञापयतिभवांस्तथेतिभरतोऽब्रवीत् ॥ भरद्वाजस्त्वपःस्पृष्ट्वामौनीहोमगृहेस्थितः ॥ ५५ ॥ दध्यौकामदुघांकामवर्षिणींकामदोमुनिः ॥ असृजत्कामधुक्सर्वंयथाकाममलौकिकं ॥ ५६ ॥

ऽधिकइत्यर्थः रामेइतिविषयसप्तमी ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ यथाऽज्ञापयतीतिछंदोभंगआर्षः ॥ ५५ ॥ यस्ययन्मनोरथविषयमिष्टंतत्सर्वमलौकिकं लौकिकसामग्रीजन्यविलक्षणमसृजत् ॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ प्रययौभरतःरामाश्रमद्वारंप्रतोतिशेषः ॥ ६० ॥ शत्रुघ्नादिभिःसहसर्वंतपस्विमंडलंतपस्विनामाश्रममंडलंविचिन्वानो रामाश्रममलब्ध्वान्यवर्त्तत निवृत्तव्यापारइवासीत् ॥ ६१ ॥ तत्रऋषिमंडलमपृच्छत् ॥ ६२ ॥ विविक्तमेकांतदेशवर्त्ति ॥६३ ॥ कदलीखंडः कदलीसमूहः ॥ ६४ ॥ एवंमुनिभिर्दर्शितंरघुश्रेष्ठभवनं अग्रतोभरतःसमालोक्यमंत्रिणासहहर्षाघ्ययाविति संबंधः ॥ ६५ ॥ रामाभिरामं रामे

भरतस्यससैन्यस्ययथेष्टंचमनोरथं ॥ तथाववर्षसकलंतत्रास्तेसर्वसैनिकाः ॥ ५७॥ वसिष्ठंपूजयित्वाऽग्रेशास्त्र दृष्टेनकर्मणा ॥ पश्चात्ससैन्यंभरतंतर्पयामासयोगिराट् ॥ ५८ ॥ उषित्वादिनमेकंतुआश्रमेस्वर्गसन्निभे ॥ अभि वाद्यपुनःप्रातर्भरद्वाजंसहानुजः ॥ भरतस्तुकृतानुज्ञःप्रययौरामसन्निधिं ॥ ५९ ॥ चित्रकूटमनुप्राप्यदूरेसंस्था प्यसैनिकान् ॥ रामसंदर्शनाकांक्षीप्रययौभरतःस्वयं ॥ ६० ॥ शत्रुघ्नेनसुमंत्रेणगुहेनचपरंतपः ॥ तपस्विमंडलं सर्वंविचिन्वानोन्यवर्त्तत ॥ ६१ ॥ अदृष्ट्वारामभवनमपृच्छदृषिमंडलं ॥ कुत्रास्तेसीतयासार्धंलक्ष्मणेनरघूत्तमः॥ ॥ ६२ ॥ ऊचुरग्रेगिरेःपश्चाद्गंगायाउत्तरेतटे ॥ विविक्तंरामसदनंरम्यंकाननमंडितं ॥ ६३ ॥ सफलैराम्रपनसैःक दलीखंडसंवृतं ॥ चंपकैःकोविदारैश्चपुन्नागैर्विपुलैस्तथा ॥ ६४ ॥ एवंदर्शितमालोक्यमुनिभिर्भरतोऽग्रतः ॥ ह र्षाघ्ययौरघुश्रेष्ठभवनंमंत्रिणासह ॥ ६५॥ ददर्शदूरादतिभासुरंशुभंरामस्यगेहंमुनिवृंदसेवितं ॥ वृक्षाग्रसंलग्न सुवल्कलाजिनंरामाभिरामंभरतःसहानुजः॥६६॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडे अष्टमःसर्गः ॥८॥ ॥ ७ ॥ अथगत्वाश्रमपदसमीपंभरतोमुदा ॥ सीतारामपदैर्युक्तंपवित्रमतिशोभनं ॥ १ ॥

णरामवासेनाभिरामं॥६६॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदु०अयोध्याकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ नवमेभरतोगत्वाश्रीरामस्यैवसन्निधौ तेनसार्धंगंतुममानागमद्गुरुबोधितः ॥ १ ॥ सीतारामपदयुक्तत्वादिविशिष्टं आश्रमपदसमीपंआश्रमस्थानसमीपदेशंगत्वा ॥ १ ॥

तत्रवज्रांकुशकमलपूजितध्वजादिचिह्नयुतानिपदानिददर्श ध्वजेपूजितत्वंस्पष्टरेखत्वंदृष्ट्वा तत्पादचिह्नितदेशरजःसु अचेष्टयत्लुलुठे ॥ २ ॥ यत्पादरजइत्यादिव्याख्यातंप्राक् ॥ ३ ॥ अद्भुतोयःप्रेमरसःप्रीतिरसस्तेनाप्लुतोव्याप्तआशयोऽतःकरणंयस्य रघुनाथभावनेविगाढचेताः तत्परचित्तइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्वरात्वरयेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तृषार्त्तागौर्यथाजलंप्रतिगच्छति एवंमातरोराघवंप्रतिजग्मुः ॥ ८ ॥ साश्रुय

सतत्रवज्रांकुशवारिजांचितध्वजादिचिह्नानिपदानिसर्वतः ॥ ददर्शरामस्यभुवोऽतिमंगलान्यचेष्टयत्पादरजःसुसानुजः ॥ २ ॥ अहोसुधन्योऽहममूनिरामपादारविंदांकितभूतलानि ॥ पश्यामियत्पादरजोविमृग्यंब्रह्मादिदेवैःश्रुतिभिश्चनित्यं ॥ ३ ॥ इत्यद्भुतप्रेमरसाप्लुताशयोविगाढचेतारघुनाथभावने ॥ आनंदजाश्रुस्नपितस्तनांतरःशनैरवापाश्रमसन्निधिंहरेः ॥ ४ ॥ सतत्रदृष्ट्वारघुनाथमास्थितंदूर्वादलश्यामलमायतेक्षणं ॥ जटाकिरीटंनववल्कलांबरंप्रसन्नवक्त्रंतरुणारुणद्युतिं ॥ ५ ॥ विलोकयंतंजनकात्मजांशुभांसौमित्रिणासेवितपादपंकजं ॥ तदाऽभिदुद्रावरघूत्तमंशुचाहर्षाच्चतत्पादयुगंत्वराऽग्रहीत् ॥ ६ ॥ रामस्तमाकृष्यसुदीर्घबाहुदोर्भ्यांपरिष्वज्यसिषिंचनेत्रजैः ॥ जलैरथांकोपरिसंन्यवेशयत्पुनःपुनःसंपरिषस्वजेविभुः ॥ ७ ॥ अथतामातरःसर्वाःसमाजग्मुस्त्वरान्विताः ॥ राघवंद्रष्टुकामास्तास्तृषार्त्तागौर्यथाजलं ॥ ८ ॥ रामःस्वमातरंवीक्ष्यद्रुतमुत्थायपादयोः ॥ ववंदेसाश्रुसापुत्रमालिंग्यातीवदुःखिता ॥ ९ ॥ इतराश्चतथानत्वाजननीरघुनंदनः ॥ ततःसमागतंदृष्ट्वावसिष्ठंमुनिपुंगवं ॥ ॥ १० ॥ साष्टांगंप्रणिपत्याहधन्योऽस्मीतिपुनःपुनः ॥ यथाऽर्हमुपवेश्याहसर्वानेवरघूद्वहः ॥ ११ ॥

थातथाववंदे साचपुत्रमालिंग्यभर्तृवियोगस्मरणेनातीवदुःखिताआसीदितिशेषः ॥ ९ ॥ इतराश्चजननीस्तथासाश्रुनत्वास्थितइतिशेषः ॥ १० ॥ धन्योऽस्मित्वद्दर्शनादितिभावः यथार्हंयथायोग्यं ॥ ११ ॥

पितामेकुशलीतिप्रश्नःस्ववियोगेकुशलमसंभाव्यमित्याशयेनाह किंवेति तथैवसंभावनयाहातिदुःखितःप्राणवियोगजनकपीडयापीडितःकिमाह ॥ १२ ॥ रामरामेतीत्यादेर्वदन्निितिशेषः ॥ १३ ॥ कर्णशूलाभं कर्णयोःशूलरोगतुल्यं ॥ १४ ॥ घृणाकरदयासमुद्र ॥ १५ ॥ अतोभृशंरामविलापादप्यधिकमित्यर्थः ॥ १६ ॥ शांतवचनैःपूर्वराजवियोगचरितैःसंसारानित्यताप्रतिपादकैर्वचनैस्तत्त्वज्ञानोपदेशैश्च ॥ १७ ॥ ज

पितामेकुशलीकिंवामांकिमाहातिदुःखितः ॥ वसिष्ठस्तमुवाचेदंपितातेरघुनंदन ॥ १२ ॥ त्वद्वियोगाभितप्तात्मात्वामेवपरिचिंतयन् ॥ रामरामेतिसीतेतिलक्ष्मणेतिममारह ॥ १३ ॥ श्रुत्वातत्कर्णशूलाभंगुरोर्वचनमंजसा हाहतोऽस्मीतिपतितोरुदन्रामःसलक्ष्मणः ॥ १४ ॥ ततोनुरुरुदुःसर्वामातरश्चतथाऽपरे ॥ हाताततमांपरित्यज्य क्वगतोऽसिघृणाकर ॥ १५ ॥ अनाथोऽस्मिमहाबाहोमांकोवाललालयेदितः ॥ सीताचलक्ष्मणश्चैवविलेपतुरतोभृशं ॥ १६ ॥ वसिष्ठःशांतवचनैःशमयामासतांशुचं ॥ ततोमंदाकिनींगत्वास्नात्वातेवीतकल्मषाः ॥ १७ ॥ राज्ञेदद्युर्जलंतत्रसर्वेतेजलकांक्षिणे ॥ पिंडान्निर्वापयामासरामोलक्ष्मणसंयुतः ॥ १८ ॥ इंगुदीफलपिण्याकरचितान्मधुसंप्लुतान् ॥ वयंयदन्नाःपितरस्तदन्नाःस्मृतिनोदिताः ॥ १९ ॥ इतिदुःखाश्रुपूर्णाक्षःपुनःस्नात्वागृहंययौ ॥ सर्वेरुदित्वासुचिरंस्नात्वाजग्मुस्तथाश्रमं ॥ २० ॥ तस्मिंस्तुदिवसेसर्वेउपवासंप्रचक्रिरे ॥ ततःपरेद्युर्विमलेस्नात्वा मंदाकिनीजले ॥ २१ ॥ उपविष्टंसमागम्यभरतोराममब्रवीत् ॥ राममहाभागस्वात्मानमभिषेचय ॥ २२ ॥ राज्यंपालयपित्र्यंतेज्येष्ठस्त्वंमेपितातथा ॥ क्षत्रियाणामयंधर्मोयत्प्रजापरिपालनं ॥ २३ ॥

लकांक्षिणेरामादित्यादिः ॥ १८ ॥ इंगुदीतापसतरुः ननुराजायोग्यमेतत्तत्राह वयमिति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ पित्र्यंपितुरागतं यथापिताज्येष्ठस्त्वंमेतथापितृसदृशः एवंचपितरिजीवतियथाराज्यानधिकारस्तथात्वयिजीवत्यपीतिभावः किंचतवाप्ययमेवधर्मइत्याह क्षत्रियाणामिति ॥ २३ ॥

तस्मादिष्ट्वेति तंतवेवंशाविच्छेदाय ॥२४॥ यन्मेमातुःकिंचिदुष्कृतंतत्स्मर्तुंनार्हसीतिसंबंधः ॥२५॥ २६॥ अतिभक्तितः भरतस्यातिभक्तिदृष्ट्वे त्यर्थः॥२७॥ त्वदुक्तंतथैवसत्यमेवतथाऽपिपित्राज्ञापालनंमेआवश्यकमित्याह किंत्विति नवपंचचतुर्दश ॥२८॥ अखिलंदत्तमित्यब्रवीदित्यन्वयः ॥२९॥३०॥ अतियत्नतःपितृवचनकर्त्तव्यत्वेहेतुमाह पितुरिति स्वतंत्रःस्वेच्छाचारी॥३१॥ ३२॥ कामुकत्वादेवमूढधीःयदिवक्ष्यतियद्वक्ष्य

इष्ट्वायज्ञैर्बहुविधैःपुत्रानुत्पाद्यतंतवे ॥ राज्येपुत्रंसमारोप्यगमिष्यसिततोवनं ॥ २४ ॥ इदानींवनवासस्यकालोनैवप्रसीदमे ॥ मातुर्मेदुष्कृतंकिंचित्स्मर्तुंनार्हसिपाहिनः ॥ २५ ॥ इत्युक्त्वाचरणौभ्रातुःशिरस्याधायभक्तितः ॥ रामस्यपुरतःसाक्षाद्दंडवत्पतितोभुवि ॥ २६ ॥ उत्थाप्यराघवःशीघ्रमारोप्यांकेतिभक्तितः ॥ उवाचभरतंरामःस्नेहार्द्रनयनःशनैः ॥ २७ ॥ शृणुवत्सप्रवक्ष्यामित्वयोक्तंयत्तथैवतत् ॥ किंतुमामब्रवीत्तातोनववर्षाणिपंचच ॥ २८ ॥ उषित्वादंडकारण्येपुरंपश्चात्समाविश ॥ इदानींभरतायेदंराज्यंदत्तंमयाऽखिलं ॥ २९ ॥ ततःपित्रैवसुव्यक्तंराज्यंदत्तंतवैवहि ॥ दंडकारण्यराज्यंमेदत्तंपित्रातथैवच ॥ ३० ॥ अतःपितुर्वचःकार्यमावाभ्यामतियत्नतः ॥ पितुर्वचनमुल्लंघ्यस्वतंत्रोयस्तुवर्त्तते ॥ ३१ ॥ सजीवन्नेवमृतकोदेहांतेनिरयंव्रजेत् ॥ तस्माद्राज्यंप्रशाधित्वंवयंदंडकपालकाः ॥ ३२ ॥ भरतस्त्वब्रवीद्रामंकामुकोमूढधीःपिता ॥ स्त्रीजितोभ्रांतहृदयउन्मत्तोयदिवक्ष्यति ॥ तत्सत्यमितिनग्राह्यंभ्रांतवाक्यंयथासुधीः ॥ ३३ ॥ रामउवाच नस्त्रीजितःपिताब्रूयान्नकामीनैवमूढधीः ॥ पूर्वंप्रतिश्रुतंतस्यैसत्यवादीददौभयात् ॥ ३४ ॥

तीत्यर्थः सुधीःपुरुषोयथाभ्रांतवाक्यंसत्यमितिनगृह्णाति तथात्वयोक्तविशिष्टपितृवाक्यंनग्राह्यमित्यर्थः ॥३३ ॥ ब्रूयात् उक्तवानित्यर्थः नञ्त्रयमेकैकमपितत्रासंभविकिंपुनःसमुदितमितिबोधयितुं प्रतिश्रुतंप्रतिज्ञातं भयात्प्रतिज्ञाभंगभयात् ॥ ३४ ॥

यतोमहतांनरकादप्यधिकाऽसत्याद्भीतिः तेषांफलतोऽप्युपायेतिभयमित्यर्थः अहमपिराघवएवसमृतस्यैकैकेकेय्यैसत्यंकरोमिवनवासादिक मित्येतत्प्रतिश्रुतंवाक्यंकथमसत्यंकुर्यामित्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तथैवत्वत्प्रतिनिधितयात्वद्वद्देवेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ व्यत्ययंराज्यवनवासयो रित्यर्थः ॥ ३८ ॥ आगमिष्यामिवनमितिशेषः ॥ ३९ ॥ निश्चयंकृत्वोवाचेतिशेषः आतपेइत्यनेनसर्वथाजीविताशापरित्यागः प्राङ्मुख

असत्याद्भीतिरधिकामहतांनरकादपि॥ करोमीत्यहमप्येतत्सत्यंतस्यैप्रतिश्रुतं॥ ३५ ॥ कथंवाक्यमहंकुर्यामस त्यंराघवोहिसन्॥ इत्युदीरितमाकर्ण्यरामस्यभरतोऽब्रवीत्॥ ३६॥ तथैवचीरवसनोवनेवत्स्यामिसुव्रत॥ चतुर्द शसमास्त्वंतुराज्यंकुरुयथासुखं॥ ३७॥ रामउवाच पित्रादत्तंतवैवैतद्राज्यंमत्वंवनंददौ ॥ व्यत्ययंयद्य हंकुर्यामसत्यंपूर्ववत्स्थितं॥ ३८॥ भरतउवाच अहमप्यागमिष्यामिसेवेत्वांलक्ष्मणोयथा॥ नोचेत्प्रायो पवेशेनत्यजाम्येतत्कलेवरं॥ ३९॥ इत्येवंनिश्चयंकृत्वादर्भानास्तीर्यचातपे ॥ मनसापिविनिश्चित्यप्राङ्मुखोप विवेशसः॥ ४०॥ भरतस्यापिनिर्बंधंदृष्ट्वारामोऽतिविस्मितः॥ नेत्रांतसंज्ञांगुरवेचकाररघुनंदनः॥ ४१॥ एकां तेभरतंप्राहवसिष्ठोज्ञानिनांवरः॥ वत्सगुह्यंश्रृणुष्वेदंममवाक्यात्सुनिश्चितं ॥ ४२॥ रामोनारायणःसाक्षाद्ब्रह्म णायाचितःपुरा॥ रावणस्यवधार्थायजातोदशरथात्मजः॥ ४३॥ योगमायाऽपिसीतेतिजाताजनकनंदिनी॥ शेषोऽपिलक्ष्मणोजातोराममन्वेतिसर्वदा॥ ४४॥ रावणंहंतुकामास्तेगमिष्यंतिनसंशयः॥ कैकेय्यावरदानादि यद्यन्निष्ठुरभाषणं॥ ४५॥ सर्वंदेवकृतंनोचेदेवंसाभाषयेत्कथं॥ तस्मात्त्यजाग्रहंतातरामस्यविनिवर्त्तने॥४६॥

उपविवेश संधिरार्षः॥ ४० ॥ नेत्रांतसंज्ञांनेत्रांतेनास्योत्थापनंकुर्वितिसूचनां ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ साक्षात्नारायणःसर्वांतर्यामीत्यर्थः ॥४३॥ योगमायातच्छक्तिरूपा ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ सादशरथपत्नी अत्यंतरामेप्रीतिमतीच ॥ ४६ ॥

॥ ४७॥४८॥ राज्यायराज्यपालनसामर्थ्यलाभाय ॥ ४९ ॥ ५०॥५१॥ नवपंचसमांतेचतुर्दशवर्षांते ॥५२॥५३ ॥५४॥ स्रवन्नेत्रजलासती आकुलाकृतापराधत्वादतिव्याकुलेत्यर्थः राज्यविघातनंराज्यविघातः ॥ ५५ ॥ मायामोहितचेतसेत्यनेननवस्तुतोममापराधएवनेतिसूचितमं गीकृत्यापिस्वापराधमाह क्षमस्वेति क्षमैवसारःसर्वगुणप्रधानंयेषामित्यर्थः ॥ ५६ ॥ संप्रतिमायापगमंध्वनयति त्वमिति नन्वहंमनुष्योनप

निवर्त्तस्वमहासैन्यैर्भ्रातृभिःसहितःपुरं॥ रावणंसकुलंहत्वाशीघ्रमेवागमिष्यति ॥ ४७ ॥ इतिश्रुत्वागुरोर्वाक्यं भरतोविस्मयान्वितः॥ गत्वासमीपंरामस्यविस्मयोत्फुल्ललोचनः॥ ४८॥ पादुकेदेहिराजेंद्रराज्यायतवपूजिते॥ तयोःसेवांकरोम्येवयावदागमनंतव ॥४९॥ इत्युक्त्वापादुकेदिव्येयोजयामासपादयोः॥ रामस्यतेददौरामोभर तायातिभक्तितः॥ ५० ॥ गृहीत्वापादुकेदिव्येभरतोरत्नभूषिते॥ रामंपुनःपरिक्रम्यप्रणनामपुनःपुनः॥ ५१ ॥ भ रतःपुनराहेदंभक्त्यागद्गदयागिरा॥ नवपंचसमांतेतुप्रथमेदिवसेयदि ॥५२॥ नागमिष्यसिचेद्रामप्रविशामिम हानलं॥ बाढमित्येवतंरामोभरतंसंन्यवर्त्तयत्॥ ५३ ॥ ससैन्यःसवसिष्ठश्चशत्रुघ्नसहितःसुधीः॥ मातृभिर्मंत्रि भिःसार्धंगमनायोपचक्रमे॥ ५४॥ कैकेयीराममेकांतेस्रवन्नेत्रजलाकुला॥ प्रांजलिःप्राहहेरामतवराज्यविघा तनं॥ ५५॥ कृतंमयादुष्टधियामायामोहितचेतसा॥ क्षमस्वममदौरात्म्यंक्षमासाराहिसाधवः ॥ ५६ ॥ त्वंसा क्षाद्विष्णुरव्यक्तःपरमात्मासनातनः ॥ मायामानुषरूपेणमोहयस्यखिलंजगत् ॥ त्वयैवप्रेरितोलोकःकुरुतेसा ध्वसाधुवा॥ ५७॥ त्वदधीनमिदंविश्वमस्वतंत्रंकरोतिकिं॥ यथाकृत्रिमनर्त्तक्योनृत्यंतिकुहकेच्छया॥ ५८॥

रमात्मेतिचेत्तत्राह मायेति एषातेमायैवेतिभावः त्वयैवेति तस्मादंतर्याम्येवत्वमितिभावः एवंचत्वत्प्रेरणयैवतथाकृतवत्यामेनापराधइतिध्व निः ॥ ५७ ॥ तदेवोपपादयति त्वदिति स्वतोऽस्वतंत्रं त्वत्प्रेरणांविनाकिंकरोति नकिमपिकरोतीतिभावः कुहकोविस्मापकःगुप्ततयातत्सूत्र चालनेनतन्नर्त्तनाद्विस्मयोत्पादकइतियावत् ॥ ५८ ॥

त्वदधीनेति अनेनमायायास्तत्कार्यस्यातिजडत्वंसूचितं नन्वेवंस्वदुःखफलकंत्वत्प्रेरणंमयाकथंकर्त्तव्यंतत्राह देवकार्यंकरिष्यतेति ॥ ५९ ॥ मममयाशेषेषष्ठी प्रतीतोऽसिवास्तवस्वरूपेणज्ञातोऽसि इदमपित्वत्प्रसादादेवेतिभावः अन्यथादेवानामप्यविषयस्यकथमज्ञानविषयतास्यादितिभावः ॥ ६०॥ अतःप्रार्थयते पाहीति पुत्रवित्तादिविषयस्नेहरूपंपाशमित्यर्थः ॥६१॥ त्वज्ज्ञानामलखड्गेनेतिपूर्वान्वयि ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ देवकार्यरूपार्थस्यसिद्ध्यर्थमित्यर्थः ॥ ६४ ॥ मद्भक्त्यासर्वविषयेषुस्नेहत्यागपूर्वमहर्निशंमद्भावनमेवमद्भक्तिस्तयाममरागद्वेषाभावान्मत्तोभ

त्वदधीनातथामायानर्त्तकीबहुरूपिणी॥ त्वयैवप्रेरिताऽहंचदेवकार्यंकरिष्यता॥ ५९॥ पापिष्ठंपापमनसाकर्माचरमरिंदम॥ अद्यप्रतीतोऽसिममदेवानामप्यगोचरः॥ ६० ॥ पाहिविश्वेश्वरानंतजगन्नाथनमोऽस्तुते ॥ छिंधिस्नेहमयंपाशंपुत्रवित्तादिगोचरं॥ ६१ ॥ त्वज्ज्ञानामलखड्गेनत्वामहंशरणंगता ॥ कैकेय्यावचनंश्रुत्वारामःसस्मितमब्रवीत्॥ ६२॥ यदाहमांमहाभागेनानृतंसत्यमेवतत्॥ मयैवप्रेरितावाणीतववक्त्राद्विनिर्गता॥ ६३॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमत्रदोषःकुतस्तव॥ गच्छत्वंहृदिमांनित्यंभावयंतीदिवानिशं ॥ ६४ ॥ सर्वत्रविगतस्नेहामद्भक्त्यामोक्ष्यसेऽचिरात्॥ अहंसर्वत्रसमदृक्द्वेष्योवाप्रियएववा॥६५॥ नास्तिमेकल्पकस्येवभजतोऽनुभजाम्यहं॥ मन्मायामोहितधियोमामंबमनुजाकृतिं ॥ ६६ ॥ सुखदुःखाद्यनुगतंजानंतिनतुतत्त्वतः ॥ दिष्ट्यामद्गोचरंज्ञानमुत्पन्नंतेभवापहं॥ ६७॥

यंमास्त्वितिआह अहमिति ममद्वेष्योवाप्रियोवानास्ति कल्पकस्येवमायाविनोयथास्वमायाकल्पितपदार्थेषुद्वेषप्रीतिराहित्यं स्वकल्पितत्वेनमिथ्यात्वनिश्चयात् तथाममापिसर्वत्रमिथ्यात्वनिश्चयात्नद्वेषरागावितिनमत्तस्तेभयमितिभावः तथाऽप्ययंमेस्वभावइत्याह भजतोन्विति अतोनवैषम्यनैर्घृण्ये ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ नतुतत्त्वतःअहंतादृशइतिशेषः भवापहमित्यनेनभयांतरस्यावकाशएवनेतिसूचितं ॥ ६७ ॥

मांस्मरंतीतिष्ठमांजगत्प्रेरकत्वेनस्मरंतीतिष्ठ एवंचस्वस्मिन्स्वतंत्रत्वाभिमानापगमान्नकर्मभिर्लिप्यसे सोऽभिमानएवकर्मलेपकइतिभावः॥६८॥ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ स्थाप्यस्थापयित्वा आर्षोल्यप् ॥ ७१ ॥ राजोपचारैःराजयोग्यैःपुष्पादिभीराममिवतेपूजयित्वेत्यर्थः ॥ ७२ ॥ भरतस्यापिरामसमव्रतत्वमाह फलेति दांतोजितेंद्रियः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ब्रह्ममुनिःब्रह्मर्षिः ॥ ७५ ॥ रामःचित्रकूटाद्रौमुनिभिःसीतयालक्ष्मणेनावृतो

स्मरंतीतिष्ठभवनेलिप्यसेनचकर्मभिः॥ इत्युक्तासापरिक्रम्यरामंसानंदविस्मया॥ ६८ ॥ प्रणम्यशतशोभूमौययौगेहंमुदान्विता॥ भरतस्तुसहामात्यैर्मातृभिर्गुरुणासह ॥ ६९ ॥ अयोध्यामगमच्छीघ्रंराममेवानुचिंतयन् ॥ पौरजानपदान्सर्वानयोध्यायामुदारधीः॥ ७० ॥ स्थापयित्वायथान्यायंनंदिग्राममंययौस्वयं॥ तत्रसिंहासनेनित्यंपादुकेस्थाप्यभक्तितः॥ ७१ ॥ पूजयित्वायथारामंगंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ राजोपचारैरखिलैःप्रत्यहंनियतव्रतः॥ ७२ ॥ फलमूलाशनोदांतोजटावल्कलधारकः ॥ अधःशायीब्रह्मचारीशत्रुघ्नसहितस्तदा ॥ ७३ ॥ राजकार्याणिसर्वाणियावंतिपृथिवीतले॥ तानिपादुकयोःसम्यङ्निवेदयतिराघवः॥ ७४॥ गणयन्दिवसान्येवरामागमनकांक्षया॥ स्थितोरामार्पितमनाःसाक्षाद्ब्रह्ममुनिर्यथा॥ ७५॥ रामस्तुचित्रकूटाद्रौवसन्मुनिभिरावृतः॥ सीतयालक्ष्मणेनापिकिंचित्कालमुपावसत् ॥ ७६ ॥ नागराश्चसदायांतिरामदर्शनलालसाः ॥ चित्रकूटस्थितंज्ञात्वासीतयालक्ष्मणेनच ॥७७॥ दृष्ट्वातज्जनसंबाधंरामस्तत्याजतंगिरिम् ॥ दंडकारण्यगमनेकार्यमप्यनुचिंतयन्॥ ७८ ॥ अन्वगात्सीतयाभ्रात्रात्यत्रेराश्रममुत्तमं॥ सर्वत्रसुखसंवासंजनसंबाधवर्जितं॥ ७९ ॥

वसन्नपिकिंचित्कालमेवोपावसदित्यन्वयः एवेत्यस्याध्याहरः नबहुकालमित्यर्थः ॥ ७६ ॥ तत्रहेतुमाह नागराश्चेति लक्ष्मणेनचेतिसहेतिशेषः ॥ ७७ ॥ कार्यंरावणवधरूपं ॥ ७८ ॥ जनसंबाधवर्जितंनागरजनसंबाधहीनं ॥ ७९ ॥

गत्वाअभ्याश्रममितिशेषः अत्रिंदंडवत्प्रणम्यरामोऽहमभिवादयेइत्याहेन्वयः ॥ ८० ॥ प्रसंगादागत्यापित्वद्दर्शनेनाहंधन्यःकिंवक्तव्यंत्वद्दर्शनो द्देशेनैवागतोधन्यइति ॥ ८१ ॥ परंहरिमंतर्यामिरूपं उपासनाभिस्तत्सारूप्यंयेगताःतद्यवच्छेदायपरमिति ॥ ८२ ॥ लक्ष्मणंचैवेति दृष्ट्वेति शेषः वाक्यमब्रवीत् राममितिशेषः ॥ ८३ ॥ अतीवसंवृद्धाअत्यंतवृद्धतरा धर्मवत्सलाधर्मप्रिया ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ सीतारामवचनंतथाअवश्य

गत्वामुनिमुपासीनंभासयंतंतपोवनं ॥ दंडवत्प्रणिपत्याहरामोहमभिवादये ॥ ८० ॥ पितुराज्ञांपुरस्कृत्यदंडकानहमागतः ॥ वनवासमिषेणापिधन्योऽहंदर्शनात्तव ॥ ८१ ॥ श्रुत्वारामस्यवचनंरामंज्ञात्वाहरिंपरं ॥ पूजयामासविधिवद्भक्त्यापरमयामुनिः ॥ ८२ ॥ वन्यैःफलैःकृतातिथ्यमुपविष्टंरघूत्तमं ॥ सीतांचलक्ष्मणंचैवसंतुष्टोवाक्यमब्रवीत् ॥ ८३ ॥ भार्यामेतीवसंवृद्धात्यनुसूयेतिविश्रुता ॥ तपश्चरंतीसुचिरंधर्मज्ञाधर्मवत्सला ॥ ८४ ॥ अंतस्तिष्ठतितांसीतापश्यत्वरिनिषूदन ॥ तथेतिजानकींप्राहरामोराजीवलोचनः ॥ ८५ ॥ गच्छदेवींनमस्कृत्यशीघ्रमेहिपुनःशुभे ॥ तथेतिरामवचनंसीताचापितथाऽकरोत् ॥ ८६ ॥ दंडवत्पतितामग्रेसीतांदृष्ट्वाऽतिहृष्टधीः ॥ अनुसूयासमालिंग्यवत्सेसीतेतिसादरं ॥ ८७ ॥ दिव्येददौकुंडलेद्वेनिर्मितेविश्वकर्मणा ॥ दुकूलेद्वेददौतस्यैनिर्मलेभक्तिसंयुता ॥ ८८ ॥ अंगरागंचसीतायैददौदिव्यंशुभानना ॥ नत्यक्ष्यतेंऽगरागेणशोभात्वांकमलानने ॥ ८९ ॥ पातिव्रत्यंपुरस्कृत्यराममन्वेहिजानकि ॥ कुशलीराघवोयातुत्वयासहपुनर्गृहं ॥ ९० ॥ भोजयित्वायथान्यायंरामंसीतासमन्वितं ॥ लक्ष्मणंचतदारामंपुनःप्राहकृतांजलिः ॥ ९१ ॥

मित्यंगीकृत्यतथाऽकरोत् तत्समीपगमनमकरोत् ॥ ८६ ॥ सीतेइतिच्छेदःसंधिरार्षः ॥ ८७ ॥ भक्तिसंयुतासाक्षादीश्वरीयमितिभक्तिमती ॥ ८८ ॥ नत्यक्ष्यतेकदाचिदपीतिशेषः ॥ ८९ ॥ अथशिक्षयति पातिव्रत्यमिति अथाशिषमाह कुशलीति ॥ ९० ॥ ९१ ॥

सुरदेहोवामनादिः मानुषोदेहोरामादिः तिर्यग्देहोमत्स्यादिः नचदेहेति मायिकत्वादितिभावः त्वत्तोबिभेतीतित्वज्ज्ञाननाश्यत्वादितिभावः

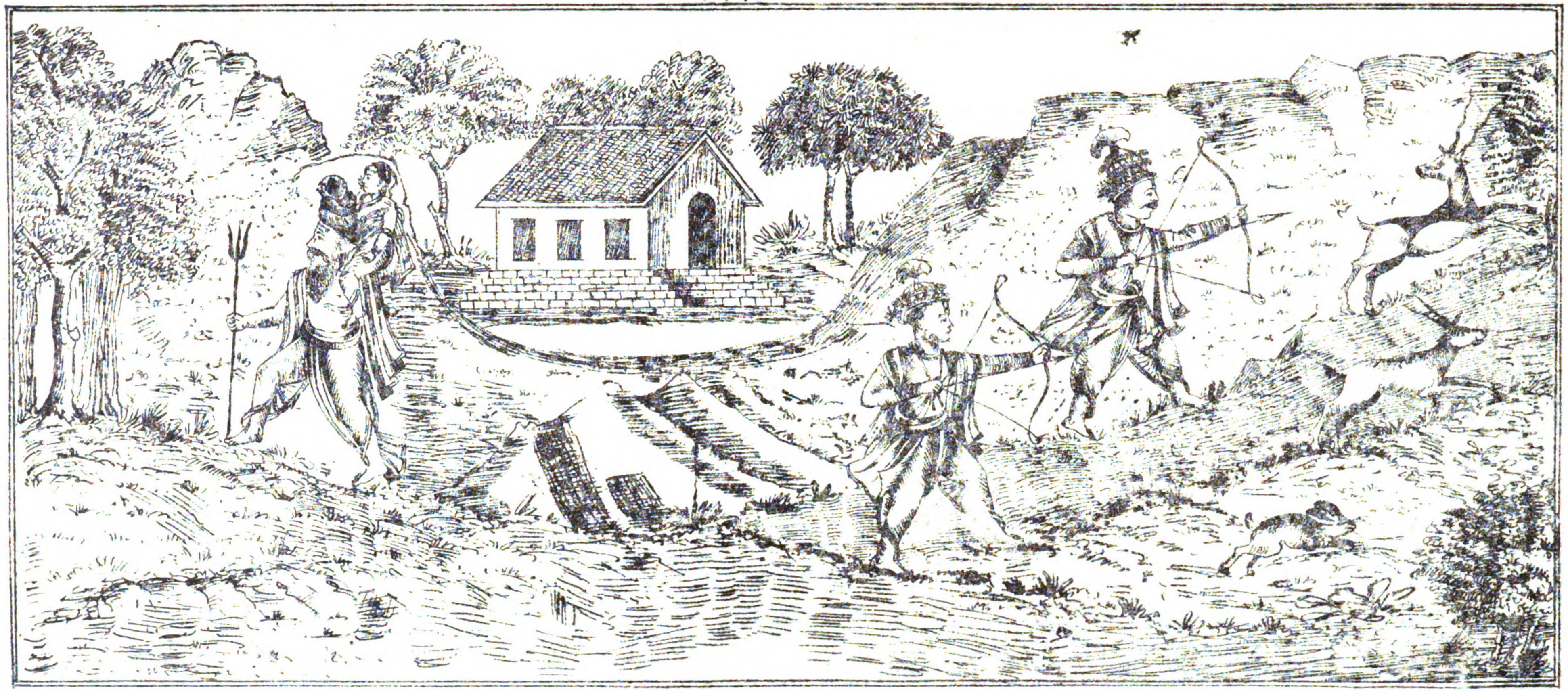
रामत्वमेवभुवनानिविधायतेषांसंरक्षणायसुरमानुषतिर्यगादीन् ॥ देहान्बिभर्षिनचदेहगुणैर्विलिप्तस्त्वत्तोबिभेत्यखिलमोहकरीचमाया ॥ ९२ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेनवमः सर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अयोध्याकांडेनवानांसर्गाणांसप्तशतानिश्लोकाः ॥ ७०० ॥

॥ ९२ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणेसेतौअयोध्याकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अयंकांडःसमाप्तः

॥ इति श्रीमदध्यात्मरामायणेअयोध्याकांडःसमाप्तः ॥

॥ अथश्री मदध्यात्मरामायणे अरण्यकांडप्रारंभः ॥

पंचवटी

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अथेति दिनंदिनशेषं ॥ १ ॥ यत्रदंडकंविपिनंमुनिमंडलमंडितंतत्रगच्छामहे त्वमाज्ञातुंतत्काज्ञंकर्तुं ॥ २ ॥३॥ मार्गद्रष्टामार्गदर्शयिता लोकानुसारिणःलोकवदज्ञत्वंनाटयतः ॥ ४ ॥ वारितःनिवर्तध्वमितिप्रार्थितः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ रामाभिनंदिताः

श्रीमहादेवउवाच अथतत्रदिनंस्थित्वाप्रभातेरघुनंदनः ॥ स्नात्वामुनिंसमामंत्र्यप्रयाणायोपचक्रमे ॥ १ ॥ मुनेगच्छामहेसर्वेमुनिमंडलमंडितं ॥ विपिनंदंडकंयत्रत्वमाज्ञातुमिहार्हसि ॥ २ ॥ मार्गप्रदर्शनार्थायशिष्यानाज्ञप्तुमर्हसि ॥ श्रुत्वारामस्यवचनंप्रहस्यात्रिर्महायशाः ॥ प्राहतत्ररघुश्रेष्ठंरामरामसुराश्रय ॥ ३ ॥ सर्वस्यमार्गद्रष्टात्वंतवकोमार्गदर्शकः ॥ तथापिदर्शयिष्यंतितवलोकानुसारिणः ॥ ४ ॥ इतिशिष्यान्समादिश्यस्वयंकिंचित्तमन्वगात् ॥ रामेणवारितःप्रीत्याअत्रिःस्वभवनंययौ ॥ ५ ॥ क्रोशमात्रंततोगत्वाददर्शमहतींनदीं ॥ अत्रेःशिष्याanुवाचेदंरामोराजीवलोचनः ॥ ६ ॥ नद्याःसंतरणेकश्चिदुपायोविद्यतेनवा ॥ ऊचुस्तेविद्यतेनौकासुदृढारघुनंदन ॥ ॥ ७ ॥ तारयिष्यामहेयुष्मान्वयमेवक्षणादिह ॥ ततोनाविसमारोप्यसीतांराघवलक्ष्मणौ ॥ ८ ॥ क्षणात्संतारयामासुर्नदींमुनिकुमारकाः ॥ रामाभिनंदिताःसर्वेजग्मुरत्रेरथाश्रमं ॥ ९ ॥ तावेत्यविपिनंघोरंझिल्लीझंकारनादितं ॥ नानामृगगणाकीर्णंसिंहव्याघ्रादिभीषणं ॥ १० ॥ राक्षसैर्घोररूपैश्चसेवितंरोमहर्षणं ॥ प्रविश्यविपिनंघोरंरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ११ ॥ इतःपरंप्रयत्नेनगंतव्यंसहितेनमे ॥ धनुर्गुणेनसंयोज्यशरानपिकरेदधत् ॥ १२ ॥ अग्रेयास्याम्यहंपश्चात्त्वमन्वेहिधनुर्धरः ॥ आवयोर्मध्यगासीतामायेवात्मपरात्मनोः ॥ १३ ॥

रामेणानंदपूर्वकंगच्छतेतिदत्तानुमतयः ॥ ९ ॥ झिल्लीझंकारोझिल्लीशब्दः ॥ १० ॥ ११ ॥ सहितेनयुवाभ्यांमिलितेनगंतव्यमित्युक्तमितिशेषः दधत् आदधदित्यर्थः ॥ १२ ॥ साहित्यप्रकारमेवाह अग्रइति आत्मपरात्मनोर्जीवेशयोर्मध्यगाआश्रयत्वविषयत्वाभ्यांसंबद्धामायेवेत्यर्थः ॥ १३ ॥

दृष्टमपशकुनैः सूचितं ननुशकुनादिषुकोविश्वासस्तत्राह श्रुतपूर्वमिति दंडकारण्येपूर्वमृषीणांमुखात्श्रुतंरक्षोभयंविद्यते शकुनैश्चतन्निश्चितमि त्यर्थः ॥ १४ ॥ कल्हारशीतोदकादियुक्तापुष्करिणीतत्रास्ते ॥ १५ ॥ साशोभमानातैर्व्यदृश्यतेत्यर्थः ॥ १६ ॥ महासत्त्वंमहाशरीरंप्राणिनं ॥ १७ ॥ करालदंष्ट्रायुतंवदनंयस्यतत् वामांसेवामस्कंधेन्यस्तशूलाग्रेग्रथिताअनेकमानुषायेनतत् ॥ १८ ॥ गजव्याघ्रमहिषमितिसमा

चक्षुश्चारयसर्वत्रदृष्टंरक्षोभयंमहत् ॥ विद्यतेदंडकारण्येश्रुतपूर्वमरिंदम ॥ १४ ॥ इत्येवंभाषमाणौतौजग्मतुःसा र्धयोजनं ॥ तत्रैकापुष्करिण्यास्तेकल्हारकुमुदोत्पलैः ॥ १५ ॥ अंबुजैःशीतलोदेनशोभमानाव्यदृश्यत ॥ तत्समी पमथोगत्वापीत्वातत्सलिलंशुभं ॥ १६ ॥ ऊपुस्तेसलिलाभ्याशेक्षणंछायामुपाश्रिताः ॥ ततोददृशुरायांतंमहा सत्त्वंभयानकं ॥ १७ ॥ करालदंष्ट्रवदनंभीषयंतंस्वगर्जितैः ॥ वामांसेन्यस्तशूलाग्रग्रथितानेकमानुषं ॥ १८ ॥ भक्षयंतंगजव्याघ्रमहिषंवनगोचरं ॥ ज्यारोपितंधनुर्धृत्वारामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १९ ॥ पश्यभ्रातर्महाकायोरा क्षसोऽयमुपागतः ॥ आयात्यभिमुखंनोऽग्रेभीरूणांभयमावहन् ॥ २० ॥ सज्जीकृतधनुस्तिष्ठमाभैर्जनकनंदि नि ॥ इत्युक्त्वाबाणमादायस्थितोरामइवाचलः ॥ २१ ॥ सतुदृष्ट्वारमानाथंलक्ष्मणंजानकींतदा ॥ अट्टहासंत तःकृत्वाभीषयन्निदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ कौयुवांबाणतूणीरजटावल्कलधारिणौ ॥ मुनिवेषधरौबालौस्त्रीसहायौसु दुर्मदौ ॥ २३ ॥ सुंदरौघ्रतमेवक्त्रप्रविष्टकवलोपमौ ॥ किमर्थमागतौघोरंवनंव्यालनिषेवितं ॥ २४ ॥

हारद्वंद्वः ज्याआरोपितायस्मिन्तत् ॥ १९ ॥ अग्रेसंमुखदेशे वर्तमानोऽस्मदभिमुखमायाति भीरूणांभयमावहन्नित्यनेननास्माकंभयमिति ध्वनितं ॥ २० ॥ अचलइवरामःस्थितइत्यन्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ वक्त्रप्रविष्टकवलोपमावित्यनेनसुकरवधत्वंध्वनयति व्यालादुष्टाहिंस्रजीवाः ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ जीवितुमिच्छाऽस्तियुवयोरितिशेषः शीघ्रंपलायतं नोचेद्भक्षयामीत्यन्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सर्पइवेति उरसैवेतिभावः ॥ ३३ ॥ रुधिरौघेणसहतच्छिरोभूतलेपपातेत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ विराधकायान्निःसृतइतिशेषः विमलांबरंनिर्मलव

श्रुत्वारक्षोवचोरामःस्मयमानउवाचतं ॥ अहंरामस्त्वयंभ्रातालक्ष्मणोममसंमतः ॥ २५ ॥ एषासीताममप्राण वल्लभावयमागताः ॥ पितृवाक्यंपुरस्कृत्यशिक्षणार्थंभवादृशां ॥ २६ ॥ श्रुत्वातद्रामवचनमट्टहासमथाकरोत् ॥ व्यादायवक्त्रंबाहुभ्यांशूलमादायसत्वरः ॥ २७ ॥ मांनजानासिरामत्वंविराधंलोकविश्रुतं ॥ मद्भयान्मुनयःसर्वे त्यक्त्वावनमितोगताः ॥ २८ ॥ यदिजीवितुमिच्छास्तित्यक्त्वासीतांनिरायुधौ ॥ पलायतंनचेच्छीघ्रंभक्षयामि युवामहं ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वाराक्षसःसीतामादातुमभिदुद्रुवे ॥ रामश्चिच्छेदतद्बाहूशरेणप्रहसन्निव ॥ ३० ॥ ततः क्रोधपरीतात्माव्यादायविकटंमुखं ॥ राममभ्यद्रवद्रामश्चिच्छेदपरिधावतः ॥ ३१ ॥ पदद्वयंविराधस्यतदद्भुत मिवाभवत् ॥ ३२ ॥ ततःसर्पइवास्येनग्रसितुंराममापतत् ॥ ततोऽर्धचंद्राकारेणबाणेनास्यमहच्छिरः ॥ ३३ ॥ चि च्छेदरुधिरौघेणपपातधरणीतले ॥ ततःसीतासमालिंग्यप्रशशंसरघूत्तमं ॥ ३४ ॥ ततोदुंदुभयोनेदुर्दिविदेव गणेरिताः ॥ ननृतुश्चाप्सरासृष्टाजगुर्गंधर्वकिन्नराः ॥ ३५ ॥ विराधकायादतिसुंदराकृतिर्विभ्राजमानोविमलां बराव्रतः ॥ प्रतप्तचामीकरचारुभूषणोव्यदृश्यताग्रेगगनेरविर्यथा ॥ ३६ ॥ प्रणम्यरामंप्रणतार्तिहारिणंभवप्र वाहोपरमंघृणाकरं ॥ प्रणम्यभूयःप्रणनामदंडवत्प्रपन्नसर्वार्तिहरंप्रसन्नधीः ॥ ३७ ॥

स्त्रंतेनाव्रतः चामीकरंसुवर्णं ॥ ३६ ॥ भवप्रवाहस्यसंसारप्रवाहस्योपरमोनाशोयस्मात्तं घृणायाःदयायाःआकरमुत्पत्तिस्थानं प्रपन्नानांशर णागतानांसर्वपीडानाशकं ॥ ३७ ॥

राजीवंकमलं अकारणकोपमूर्तिना निर्निमित्तकोपमूर्तिना ॥ ३८ ॥ मेकर्णपुटंत्वदीयंकथामृतंपात्वित्यन्वयः पिबतु सादरंशृणोत्वित्यर्थः पिबादेशाभावआर्षः ॥ ३९ ॥ एवंमदंगजातंसर्वंभवदीयमेवास्तु भवत्सेवापरमेवास्त्वित्यर्थः ॥ ४० ॥ आत्मनिस्वस्वरूपेआरमतेतस्मैसर्वदातदनुसंधानवतेइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ इदानींप्रार्थयते मायेत्यादि ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अशेषामायादोषरूपालोकेगुणास्तत्त्वेनलोकेप्रसिद्धा

विराधउवाच श्रीरामराजीवदलायताक्षविद्याधरोऽहंविमलप्रकाशः॥ दुर्वाससाकारणकोपमूर्तिनाशप्तःपुरासोऽद्यविमोचितस्त्वया ॥ ३८ ॥ इतःपरंत्वच्चरणारविंदयोःस्मृतिःसदामेऽस्तुभवोपशांतये ॥ त्वन्नामसंकीर्तनमेववाणीकरोतुमेकर्णपुटंत्वदीयं॥ ३९ ॥ कथामृतंपातुकरद्वयंतेपादारविंदार्चनमेवकुर्यात् ॥ शिरश्चतेपादयुगप्रणामंकरोतुनित्यंभवदीयमेवं॥ ४० ॥ नमस्तुभ्यंभगवतेविशुद्धज्ञानमूर्तये ॥ आत्मारामायरामायसीतारामायवेधसे॥ ४१ ॥ प्रपन्नंपाहिमांरामयास्यामित्वदनुज्ञया॥ देवलोकंरघुश्रेष्ठमायामांमावृणोतुते॥ ४२॥ इतिविज्ञापितस्तेनप्रसन्नोरघुनंदनः॥ ददौवरंतदाप्रीतोविराधायमहामतिः ॥ ४३ ॥ गच्छविद्याधराशेषमायादोषगुणाजिताः॥ त्वयामद्दर्शनात्सद्योमुक्तोज्ञानवतांवरः ॥ ४४ ॥ मद्भक्तिर्दुर्लभालोकेजाताचेन्मुक्तिदायतः॥ अतस्त्वंभक्तिसंपन्नःपरंयाहिममाज्ञया ॥ ४५॥ रामेणरक्षोनिधनंसुघोरंशापाद्विमुक्तिर्वरदानमेवं॥ विद्याधरत्वंपुनरेवलब्ध्वंरामंगृणन्नेतिनरोऽखिलार्थान् ॥ ४६॥ इतिश्रीम॰रा॰उ॰अरण्यकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥

त्वयामद्दर्शनाज्जिताः अथत्वंज्ञानवतांवरोभूत्वामुक्तोभविष्यसीतिशेषः ॥ ४४ ॥ परंमोक्षंयाहिप्रामुहि ॥ ४५॥ रामेणरक्षोनिधनंकृतंतेननिधनेनतस्यरक्षसःशापाद्विमुक्तिःकृता तस्यैवंवरदानंचकृतंयतस्तेनपुनरेवविद्याधरत्वंलब्ध्वं अतोरामंगृणन्नरोऽखिलार्थानेतिप्राप्नोति ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजवि॰अ॰सेतौअरण्यकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

विराधेइति ॥ १ ॥ आयातमागतं ॥ २ ॥ अभिगम्यसुसुखागमनपूर्वकंतमानीयउपवेशयत् अडभावआर्षः ॥ ३ ॥ आसंस्थितः तपसेत
पःकर्तुंकृतनिश्चयः ॥ ४ ॥ तवसंदर्शनाकांक्षीइहैवासमितिपूर्वेणान्वयः यतस्त्वंपरमेश्वरःमोक्षदः ॥ ५ ॥ विरक्तःसन्शोभनंपुण्यंहिंसारहित
त्वात्तपस्तत्फलं रामस्यसमर्प्यदत्वा सहसातत्क्षणमेवचितिंसमारोहयत्समारुहत् निवृत्तप्रेषणाण्णिच् ॥६॥ अशेषहृत्स्थंसर्वांतर्यामिणं सह

विराधेस्वर्गतेरामोलक्ष्मणेनचसीतया ॥ जगामशरभंगस्यवनंसर्वसुखावहं ॥ १ ॥ शरभंगस्ततोदृष्ट्वारामंसौ
मित्रिणासह ॥ आयातंसीतयासार्धंसंभ्रमादुत्थितःसुधीः ॥ २ ॥ अभिगम्यसुसंपूज्यविष्टरेषूपवेशयत् ॥ आति
थ्यमकरोत्तेषांकंदमूलफलादिभिः ॥ ३ ॥ प्रीत्याहशरभंगोपिरामंभक्तपरायणं ॥ बहुकालमिहैवासंतपसेकृ
तनिश्चयः ॥ ४ ॥ तवसंदर्शनाकांक्षीरामत्वंपरमेश्वरः ॥ अद्यमत्तपसासिद्धंयत्पुण्यंबहुविद्यते ॥ तत्सर्वंतवदा
स्यामिततोमुक्तिंव्रजाम्यहं ॥ ५ ॥ समर्प्यरामस्यमहत्सुपुण्यफलंविरक्तःशरभंगयोगी ॥ चितिंसमारोहयदप्रमे
यंरामंससीतंसहसाप्रणम्य ॥ ६ ॥ ध्यायंश्चिरंराममशेषहृत्स्थंदूर्वादलश्यामलमंबुजाक्षं ॥ चीरांबरंस्निग्धजटाक
लापंसीतासहायंसहलक्ष्मणंतं ॥ ७ ॥ कोवादयालुःस्मृतकामधेनुरन्योजगत्यांरघुनायकादहो ॥ स्मृतोमयानि
त्यमनन्यभाजाज्ञात्वास्मृतिंमेस्वयमेवयातः ॥ ८ ॥ पश्यत्विदानींदेवेशोरामोदाशरथिःप्रभुः ॥ दग्ध्वास्वदेहंगच्छा
मिब्रह्मलोकमकल्मषः ॥ ९ ॥ अयोध्याधिपतिर्मेऽस्तुहृदयेराघवःसदा ॥ यद्वामांकेस्थितासीतामेघस्येवतडिल्ल
ता ॥ १० ॥ इतिरामंचिरंध्यात्वादृष्ट्वाचपुरतःस्थितं ॥ प्रज्वाल्यसहसावन्हिंदग्ध्वापंचात्मकंवपुः ॥ ११ ॥

लक्ष्मणं समस्तत्वेऽपिवोपसर्जनस्येतिसादेशाभावः ॥ ७ ॥ स्मृतकामधेनुःस्मृतःसन्कामधेनुस्तत्तुल्यः सर्वमनोरथपूरकत्वात् यातःआगतः ॥
॥ ८ ॥ ब्रह्मलोकंउपासकत्वान्मोक्षद्वारभूतं ॥ ९ ॥ १० ॥ पुरतःस्थितंदृष्ट्वातादृशमेवहृदयेध्यात्वाच ॥ ११ ॥

लोकपतेःकार्यब्रह्मणःहिरण्यगर्भस्य शरभंगनिवेशनंतदाश्रममाजग्मुरित्यन्वयः ॥ १२ ॥ भूमौदंडवत्पतिताःप्रणेमुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ लक्ष्मणंशेषांशमित्यन्वयः ॥ १५ ॥ अतःभूमिदुःखहरणार्थमवतीर्णत्वात् आदौखरादिवधेनास्मद्दुःखंमोक्तुमर्हसि ॥ १६ ॥ सुमित्रासुतजानकीभ्यांसहवनानिद्रष्टुमागच्छ तदातद्दर्शनेसति ॥ १७ ॥ १८ ॥ अस्थिभूतानिअतिशुष्काणि ॥ १९ ॥ २० ॥ समाधितःसमाधिना प्रमत्ता

दिव्यदेहधरःसाक्षाद्ययौलोकपतेःपदं ॥ ततोमुनिगणाःसर्वेदंडकारण्यवासिनः ॥ आजग्मूराघवंद्रष्टुंशरभंगनिवेशनं ॥ १२ ॥ दृष्ट्वामुनिसमूहंतंजानकीरामलक्ष्मणाः ॥ प्रणेमुःसहसाभूमौमायामानुषरूपिणः ॥ १३ ॥ आशीर्भिरभिनंद्याथरामंसर्वेहृदिस्थितं ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेधनुर्बाणधरंहरिं ॥ १४ ॥ भूमेर्भारावताराय जातोऽसि ब्रह्मणाऽर्थितः ॥ जानीमस्त्वांहरिंलक्ष्मींजानकींलक्ष्मणंतथा ॥ १५ ॥ शेषांशंशंखचक्रेद्वेभरतंसानुजंतथा ॥ अतश्चादौऋषीणांत्वंदुःखंमोक्तुमिहार्हसि ॥ १६ ॥ आगच्छयामोमुनिसेवितानिवनानिसर्वाणिरघूत्तमक्रमात् ॥ द्रष्टुंसुमित्रासुतजानकीभ्यांतदादयास्मासुदृढाभविष्यति ॥ १७ ॥ इतिविज्ञापितोरामःकृतांजलिपुटैर्विभुः ॥ जगाममुनिभिःसार्धंद्रष्टुंमुनिवनानिसः ॥ १८ ॥ ददर्शतत्रपतितान्यनेकानिशिरांसिसः ॥ अस्थिभूतानिसर्वत्ररामोवचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ अस्थीनिकेषामेतानिकिमर्थंपतितानिवै ॥ तमूचुर्मुनयोरामऋषीणांमस्तकानिहि ॥ २० ॥ राक्षसैर्भक्षितानीशप्रमत्तानांसमाधितः ॥ अंतरायंमुनीनांतेपश्यंतोऽनुचरंतिहि ॥ २१ ॥ श्रुत्वावाक्यंमुनीनांसभयदैन्यसमन्वितं ॥ प्रतिज्ञामकरोद्रामोवधायाशेषरक्षसां ॥ २२ ॥

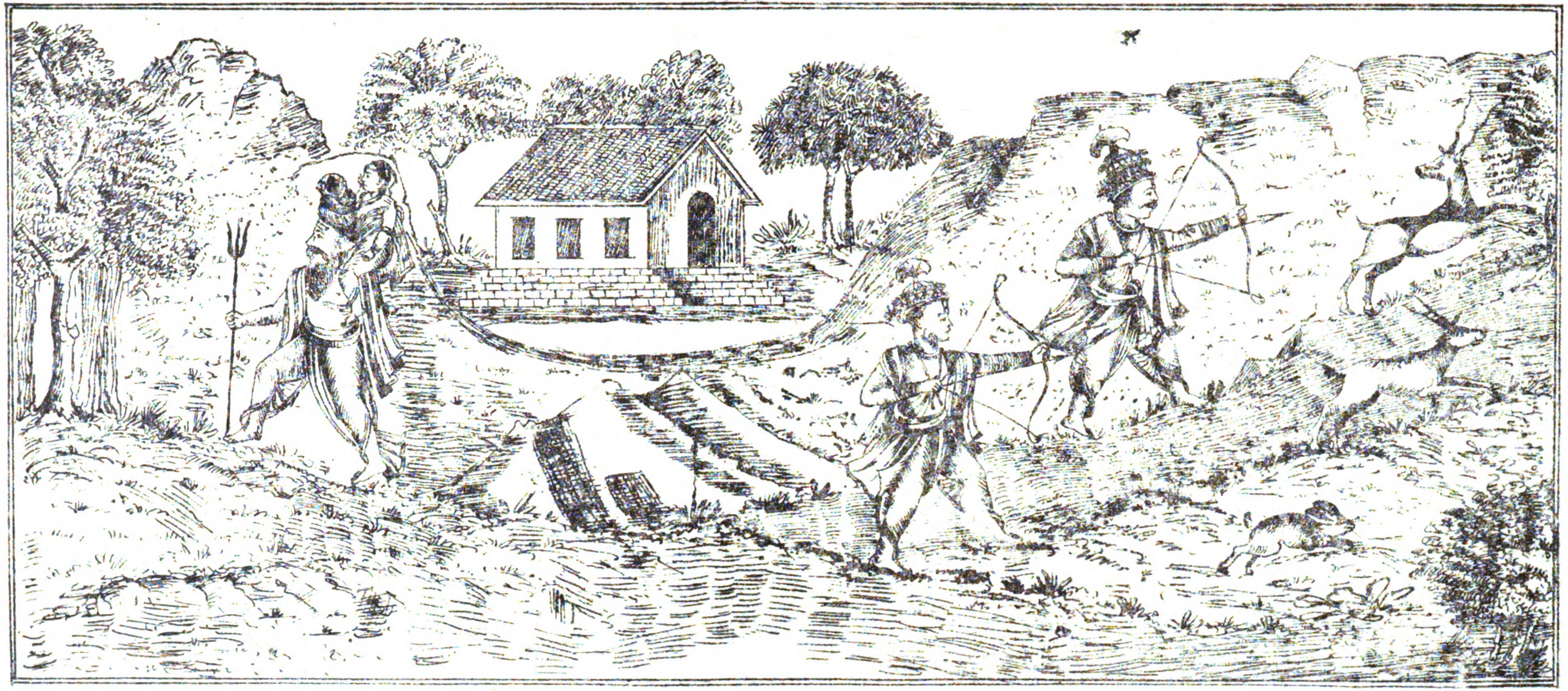
नांतद्दर्शनेपलायनाद्यसमर्थानां अंतरायंसमाधिरूपं अप्रायत्यमितिपाठे समाधितःप्रमत्तानांहीनानांत्यक्तसमाधीनामित्यर्थः अप्रायत्यंसमाधित्यागरूपं समाधौहिभगवदेकरूपत्वाद्रक्षांसिनास्कंदंतीतिभावः ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥२३॥२४॥ सर्वैर्ऋतुगुणैःसंपन्नत्वादेवसर्वकालेसुखजनकं ॥२५॥ भक्त्याप्रेम्णाउत्कंठितेरामस्यपुनःपुनर्दर्शनेच्छावतीलोचनेयस्यसः॥२६॥ हेऽभिरामपरमसुंदररामत्वन्मंत्रजापीअहंसततंतवदासदासोभूयामितिशेषः अप्रमेयदेशकालापरिच्छेद्य शिवब्रह्मसमाश्रितचरण संसारसमुद्रतरणेऽमलपोतरूपौपादौयस्य त्वच्चरणाश्रितानांसंसारसागरोत्तरणमकिंचित्करमेवेतिभावः ॥ २७ ॥ सर्वजगतामगोचरोऽपित्वंमलभूतोयः

पूज्यमानःसदातत्रमुनिभिर्वनवासिभिः ॥ जानक्यासहितोरामोलक्ष्मणेनसमन्वितः॥२३॥ उवासकतिचित्त्रवर्षाणिरघुनंदनः॥ एवंक्रमेणसंपश्यन्नृषीणामाश्रमान्विभुः ॥ २४ ॥ सुतीक्ष्णस्याश्रमंप्रागात्प्रख्यातमृषिसंकुलं॥ सर्वर्तुगुणसंपन्नंसर्वकालसुखावहं ॥ २५ ॥ राममागतमाकर्ण्यसुतीक्ष्णःस्वयमागतः ॥ अगस्तिशिष्योरामस्यमंत्रोपासनतत्परः॥ विधिवत्पूजयामासभक्त्युत्कंठितलोचनः॥ २६॥ सुतीक्ष्णउवाच त्वन्मंत्रजाप्यहमनंतगुणाप्रमेयसीतापतेशिवविरिंचिसमाश्रितांघ्रे॥ संसारसिंधुतरणामलपोतपादरामाभिरामसततंतवदासदासः॥ २७॥ मामद्यसर्वजगतामविगोचरस्त्वंत्वन्माययासुतकलत्रगृहांधकूपे ॥ मग्नंनिरीक्ष्यमलपुद्गलपिंडमोहपाशानुबद्धहृदयंस्वयमागतोऽसि ॥ २८॥ त्वंसर्वभूतहृदयेपुकृतालयोऽपित्वन्मंत्रजाप्यविमुखेषुतनोषिमायां॥ त्वन्मंत्रसाधनपरेष्वपयातिमायासेवानुरूपफलदोऽसियथामहीपः॥ २९॥

पुद्गलपिंडःशरीरंतत्रयोमोहःअहंगौरइत्याद्यहंताबुद्धिस्तद्रूपपाशेनानुबद्धंचित्तंयस्यतंमां अद्यत्वन्माययासुतकलत्रगृहरूपेंऽधकूपेनिमग्नंनिरीक्ष्यस्वयमागतोऽसिइत्याश्चर्यं तेनकरुणावत्त्वमित्याशयः ॥ २८ ॥ जाप्यंजपस्तद्विमुखेषु यथामहीपोराजासेवानुरूपफलदस्तथात्वमसीत्यर्थः ॥ २९ ॥

पंचवटी

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अथेति दिनं दिनशेषं ॥ १ ॥ यत्रदंडकंविपिनंमुनिमंडलमंडितंतत्रगच्छामहे त्वमाज्ञातुंतत्काज्ञंकर्तुं ॥ २ ॥३॥ मार्गद्रष्टामार्गदर्शयिता लोकानुसारिणःलोकवदज्ञत्वंनाटयतः ॥ ४ ॥ वारितःनिवर्तध्वमितिप्रार्थितः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ रामाभिनंदिताः

श्रीमहादेवउवाच अथतत्रदिनंस्थित्वाप्रभातेरघुनंदनः ॥ स्नात्वामुनिंसमामंत्र्यप्रयाणायोपचक्रमे ॥ १ ॥ मुनेगच्छामहेसर्वेमुनिमंडलमंडितं ॥ विपिनंदंडकंयत्रत्वमाज्ञातुमिहार्हसि ॥ २॥ मार्गप्रदर्शनार्थायशिष्यानाज्ञप्तुमर्हसि ॥ श्रुत्वारामस्यवचनंप्रहस्यात्रिर्महायशाः ॥ प्राहतत्ररघुश्रेष्ठंरामरामसुराश्रय ॥ ३ ॥ सर्वस्यमार्गद्रष्टात्वंतवकोमार्गदर्शकः ॥ तथापिदर्शयिष्यंतितवलोकानुसारिणः ॥ ४ ॥ इतिशिष्यान्समादिश्यस्वयंकिंचित्तमन्वगात् ॥ रामेणवारितःप्रीत्याअत्रिःस्वभवनंययौ ॥ ५ ॥ क्रोशमात्रंततोगत्वाददर्शमहतींनदीं ॥ अत्रेःशिष्यानुवाचेदंरामोराजीवलोचनः ॥ ६ ॥ नद्याःसंतरणेकश्चिदुपायोविद्यतेनवा ॥ ऊचुस्तेविद्यतेनौकासुदृढारघुनंदन ॥ ॥ ७ ॥ तारयिष्यामहेयुष्मान्वयमेवक्षणादिह ॥ ततोनाविसमारोप्यसीतांराघवलक्ष्मणौ ॥ ८ ॥ क्षणात्संतारयामासुर्नदींमुनिकुमारकाः ॥ रामाभिनंदिताःसर्वेजग्मुरत्रेरथाश्रमं ॥ ९ ॥ तावेत्यविपिनंघोरंझिल्लीझंकारनादितं ॥ नानामृगगणाकीर्णंसिंहव्याघ्रादिभीषणं ॥ १० ॥ राक्षसैर्घोररूपैश्चसेवितंरोमहर्षणं ॥ प्रविश्यविपिनंघोरंरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ११ ॥ इतःपरंप्रयत्नेनगंतव्यंसहितेनमे ॥ धनुर्गुणेनसंयोज्यशरानपिकरेदधत् ॥ १२ ॥ अग्रेयास्याम्यहंपश्चात्त्वमन्वेहिधनुर्धरः ॥ आवयोर्मध्यगासीतामायेवात्मपरात्मनोः ॥ १३ ॥

रामेणानंदपूर्वकंगच्छतेतिदत्तानुमतयः ॥ ९ ॥ झिल्लीझंकारोझिल्लीशब्दः ॥ १० ॥ ११ ॥ सहितेनयुवाभ्यांमिलितेनगंतव्यमित्युक्तमितिशेषः दधत् आदधदित्यर्थः ॥ १२ ॥ साहित्यप्रकारमेवाह अग्रइति आत्मपरात्मनोर्जीवेशयोर्मध्यगाआश्रयत्वविषयत्वाभ्यांसंबद्धामायेवेत्यर्थः ॥ १३ ॥

दृष्टमपशकुनैः सूचितं ननुशकुनादिषुकोविश्वासस्तत्राह श्रुतपूर्वमिति दंडकारण्येपूर्वमृषीणांमुखात्श्रुतंरक्षोभयंविद्यते शकुनैश्चतन्निश्चितमि
त्यर्थः ॥ १४ ॥ कल्हारशीतोदकादियुक्तापुष्करिणीतत्रास्ते ॥ १५ ॥ साशोभमानातैर्व्यदृश्यतेत्यर्थः ॥ १६ ॥ महासत्त्वंमहाशरीरंप्राणिनं
॥ १७ ॥ करालदंष्ट्रायुतंवदनंयस्यतत् वामांसेवामस्कंधेन्यस्तशूलाग्रेग्रथिताअनेकमानुषायेनतत् ॥ १८ ॥ गजव्याघ्रमहिषमितिसमा

चक्षुश्चारयसर्वत्रदृष्टंरक्षोभयंमहत् ॥ विद्यतेदंडकारण्येश्रुतपूर्वमरिंदम ॥ १४ ॥ इत्येवंभाषमाणौतौजग्मतुःसा
र्धयोजनं ॥ तत्रैकापुष्करिण्यास्तेकल्हारकुमुदोत्पलैः ॥ १५ ॥ अंबुजैःशीतलोदेनशोभमानाव्यदृश्यत ॥ तत्समी
पमथोगत्वापीत्वातत्सलिलंशुभं ॥ १६ ॥ ऊषुस्तेसलिलाभ्याशेक्षणंछायामुपाश्रिताः ॥ ततोददृशुरायांतंमहा
सत्त्वंभयानकं ॥ १७ ॥ करालदंष्ट्रवदनंभीषयंतंस्वगर्जितैः ॥ वामांसेन्यस्तशूलाग्रग्रथितानेकमानुषं ॥ १८ ॥
भक्षयंतंगजव्याघ्रमहिषंवनगोचरं ॥ ज्यारोपितंधनुर्धृत्वारामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १९ ॥ पश्यभ्रातर्महाकायोरा
क्षसोऽयमुपागतः ॥ आयात्यभिमुखंनोऽग्रेभीरूणांभयमावहन् ॥ २० ॥ सज्जीकृतधनुस्तिष्ठमाभैर्जनकनंदि
नि ॥ इत्युक्त्वाबाणमादायस्थितोरामइवाचलः ॥ २१ ॥ सतुदृष्ट्वारमानाथंलक्ष्मणंजानकींतदा ॥ अट्टहासंत
तःकृत्वाभीषयन्निदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ कौयुवांबाणतूणीरजटावल्कलधारिणौ ॥ मुनिवेषधरौबालौस्त्रीसहायौसु
दुर्मदौ ॥ २३ ॥ सुंदरौघतमेवक्त्रप्रविष्टकवलोपमौ ॥ किमर्थमागतौघोरंवनंव्यालनिषेवितं ॥ २४ ॥

हारद्वंद्वः ज्याआरोपितायस्मिन्तत् ॥ १९ ॥ अग्रेसंमुखदेशे वर्तमानोऽस्मदभिमुखमायाति भीरूणांभयमावहन्नित्यनेननास्माकंभयमिति
ध्वनितं ॥ २० ॥ अचलइवरामःस्थितइत्यन्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ वक्त्रप्रविष्टकवलोपमावित्यनेनसुकरवधत्वंध्वनयति
व्यालादुष्टाहिंस्रजीवाः ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ जीवितुमिच्छाऽस्तियुवयोरितिशेषः शीघ्रंपलायतं नोचेद्भक्षयामीत्यन्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सर्पइवेति उरसैवेतिभावः ॥३३॥ रुधिरौघेणसहतच्छिरोभूतलेपपातेत्यन्वयः ॥३४॥३५॥ विराधकायान्निःसृतइतिशेषः विमलांबरंनिर्मलव

श्रुत्वारक्षोवचोरामःस्मयमानउवाचतं ॥ अहंरामस्त्वयंभ्रातालक्ष्मणोममसंमतः ॥ २५ ॥ एषासीताममप्राण वल्लभावयमागताः ॥ पितृवाक्यंपुरस्कृत्यशिक्षणार्थंभवादृशां ॥ २६ ॥ श्रुत्वातद्रामवचनमट्टहासमथाकरोत् ॥ व्यादायवक्त्रंबाहुभ्यांशूलमादायसत्वरः ॥ २७ ॥ मांनजानासिरामत्वंविराधंलोकविश्रुतं ॥ मद्भयान्मुनयःसर्वे त्यक्त्वावनमितोगताः ॥ २८ ॥ यदिजीवितुमिच्छास्तित्यक्त्वासीतांनिरायुधौ ॥ पलायतंनचेच्छीघ्रंभक्षयामि युवामहं ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वाराक्षसःसीतामादातुमभिदुद्रुवे ॥ रामश्चिच्छेदतद्बाहूशरेणप्रहसन्निव ॥ ३० ॥ ततः क्रोधपरीतात्माव्यादायविकटंमुखं ॥ राममभ्यद्रवद्रामश्चिच्छेदपरिधावतः ॥ ३१ ॥ पदद्वयंविराधस्यतदद्भुत मिवाभवत् ॥ ३२ ॥ ततःसर्पइवास्येनग्रसितुंराममापतत् ॥ ततोऽर्धचंद्राकारेणबाणेनास्यमहच्छिरः ॥ ३३ ॥ चि च्छेदरुधिरौघेणपपातधरणीतले ॥ ततःसीतासमालिंग्यप्रशशंसरघूत्तमं ॥ ३४ ॥ ततोदुंदुभयोनेदुर्दिविदेव गणेरिताः ॥ ननृतुश्चाप्सरोहृष्टाजगुर्गंधर्वकिन्नराः ॥ ३५ ॥ विराधकायादतिसुंदराकृतिर्विभ्राजमानोविमलां बरावृतः ॥ प्रतप्तचामीकरचारुभूषणोव्यदृश्यताग्रेगगनेरविर्यथा ॥ ३६ ॥ प्रणम्यरामंप्रणतार्तिहारिणंभवप्र वाहोपरमंघृणाकरं ॥ प्रणम्यभूयःप्रणनामदंडवत्प्रपन्नसर्वार्तिहरंप्रसन्नधीः ॥ ३७ ॥

स्त्रंतेनावृतः चामीकरंसुवर्णं ॥ ३६ ॥ भवप्रवाहस्यसंसारप्रवाहस्योपरमोनाशोयस्मात्तं घृणायाःदयायाःआकरमुत्पत्तिस्थानं प्रपन्नानांशर णागतानांसर्वपीडानाशकं ॥ ३७ ॥

राजीवंकमलं अकारणकोपमूर्तिना निर्निमित्तकोपमूर्तिना ॥ ३८ ॥ मेकर्णपुटंत्वदीयंकथामृतंपात्वित्यन्वयः पिबतु सादरंशृणोत्वि त्यर्थः पिबादेशाभावआर्षः ॥ ३९ ॥ एवंमदंगजातंसर्वंभवदीयमेवास्तु भवत्सेवापरमेवास्त्वित्यर्थः ॥ ४० ॥ आत्मनिस्वस्वरूपेआरमतेतस्मै सर्वदातदनुसंधानवतेइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ इदानींप्रार्थयते मायेत्यादि ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अशेषामायादोषरूपालोकेगुणास्तत्त्वेनलोकेप्रसिद्धा

विराधउवाच श्रीरामराजीवदलायताक्षविद्याधरोऽहंविमलप्रकाशः॥ दुर्वाससाकारणकोपमूर्तिनाशप्तःपुरासोऽद्यविमोचितस्त्वया ॥ ३८ ॥ इतःपरंत्वच्चरणारविंदयोःस्मृतिःसदामेऽस्तुभवोपशांतये ॥ त्वन्नामसंकीर्तनमेववाणीकरोतुमेकर्णपुटंत्वदीयं॥ ३९ ॥ कथामृतंपातुकरद्वयंतेपादारविंदार्चनमेवकुर्यात् ॥ शिरश्चतेपादयुगप्रणामंकरोतुनित्यंभवदीयमेवं॥ ४० ॥ नमस्तुभ्यंभगवतेविशुद्धज्ञानमूर्तये ॥ आत्मारामायरामायसीतारामायवेधसे॥ ४१ ॥ प्रपन्नंपाहिमांरामयास्यामित्वदनुज्ञया॥ देवलोकंरघुश्रेष्ठमायामांमावृणोतुते॥४२॥ इतिविज्ञापितस्तेनप्रसन्नोरघुनंदनः॥ ददौवरंतदाप्रीतोविराधायमहामतिः॥ ४३ ॥ गच्छविद्याधराशेषमायादोषगुणाजिताः॥ त्वयामद्दर्शनात्सद्योमुक्तोज्ञानवतांवरः ॥ ४४ ॥ मद्भक्तिर्दुर्लभालोकेजाताचेन्मुक्तिदायतः॥ अतस्त्वंभक्तिसंपन्नःपरंयाहिममाज्ञया ॥ ४५॥ रामेणरक्षोनिधनंसुघोरंशापाद्विमुक्तिर्वरदानमेवं॥ विद्याधरत्वंपुनरेवलब्ध्वंरामंगृणन्नेतिनरोऽखिलार्थान् ॥ ४६॥ इतिश्रीम०रा०उ०अरण्यकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥

स्त्वयामद्दर्शनाज्जिताः अथत्वंज्ञानवतांवरोभूत्वामुक्तोभविष्यसीतिशेषः ॥ ४४ ॥ परंमोक्षंयाहिप्रामुहि ॥ ४५ ॥ रामेणरक्षोनिधनंकृतंतेननिधनेनतस्यरक्षसःशापाद्विमुक्तिःकृता तस्यैवंवरदानंचकृतंयतस्तेनपुनरेवविद्याधरत्वंलब्ध्वं अतोरामंगृणन्नरोऽखिलार्थानेतिप्राप्नोति ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजवि०अ०सेतौअरण्यकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

विराधेइति ॥ १ ॥ आयातमागतं ॥ २ ॥ अभिगम्यसुसुखागमनपूर्वकंतमानीयउपवेशयत् अडभावआर्षः ॥ ३ ॥ आसंस्थितः तपसेत पःकर्तुंकृतनिश्चयः ॥ ४ ॥ तवसंदर्शनाकांक्षीइहैवासमितिपूर्वेणान्वयः यतस्त्वंपरमेश्वरःमोक्षदः ॥ ५ ॥ विरक्तःसन्शोभनंपुण्यंहिंसारहित त्वात्तपस्तत्फलं रामस्यसमर्प्यदत्वा सहसातत्क्षणमेवचितिंसमारोहयत्समारुहत् निवृत्तप्रेषणाण्णिच् ॥६॥ अशेषहृत्स्थंसर्वांतर्यामिणं सह

विराधेस्वर्गतेरामोलक्ष्मणेनचसीतया ॥ जगामशरभंगस्यवनंसर्वसुखावहं ॥ १ ॥ शरभंगस्ततोदृष्ट्वारामंसौमित्रिणासह ॥ आयातंसीतयासार्धंसंभ्रमादुत्थितःसुधीः ॥ २ ॥ अभिगम्यसुसंपूज्यविष्टरेषूपवेशयत् ॥ आतिथ्यमकरोत्तेषांकंदमूलफलादिभिः ॥ ३ ॥ प्रीत्याहशरभंगोपिरामंभक्तपरायणं ॥ बहुकालमिहैवासंतपसेकृतनिश्चयः ॥ ४ ॥ तवसंदर्शनाकांक्षीरामत्वंपरमेश्वरः ॥ अद्यमत्तपसासिद्धंयत्पुण्यंबहुविद्यते ॥ तत्सर्वंतवदास्यामिततोमुक्तिंव्रजाम्यहं ॥ ५ ॥ समर्प्यरामस्यमहत्सुपुण्यफलंविरक्तःशरभंगयोगी ॥ चितिंसमारोहयदप्रमेयंरामंससीतंसहसाप्रणम्य ॥ ६ ॥ ध्यायंश्चिरंराममशेषहृत्स्थंदूर्वादलश्यामलमंबुजाक्षं ॥ चीरांबरंस्निग्धजटाकलापंसीतासहायंसहलक्ष्मणंतं ॥ ७ ॥ कोवादयालुःस्मृतकामधेनुरन्योजगत्यांरघुनायकादहो ॥ स्मृतोमयानित्यमनन्यभाजाज्ञात्वास्मृतिंमेस्वयमेवयातः ॥ ८ ॥ पश्यत्विदानींदेवेशोरामोदाशरथिःप्रभुः ॥ दग्ध्वास्वदेहंगच्छामिब्रह्मलोकमकल्मषः ॥ ९ ॥ अयोध्याधिपतिर्मेऽस्तुहृदयेराघवःसदा ॥ यद्वामांकस्थितासीतामेघस्येवतडिल्लता ॥ १० ॥ इतिरामंचिरंध्यात्वादृष्ट्वाचपुरतःस्थितं ॥ प्रज्वाल्यसहसावन्हिंदग्ध्वापंचात्मकंवपुः ॥ ११ ॥

लक्ष्मणं समस्तत्वेऽपिवोपसर्जनस्येतिसादेशाभावः ॥ ७ ॥ स्मृतकामधेनुःस्मृतःसन्कामधेनुस्तत्तुल्यः सर्वमनोरथपूरकत्वात् यातःआगतः ॥ ॥ ८ ॥ ब्रह्मलोकंउपासकत्वान्मोक्षद्वारभूतं ॥ ९ ॥ १० ॥ पुरतःस्थितंदृष्ट्वातादृशमेवहृदयेध्यात्वाच ॥ ११ ॥

[illegible] रभंगनिवेशनंतदाश्रममाजग्मुरित्यन्वयः ॥ १२ ॥ भूमौदंडवत्पतिताःप्रणेमुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ लक्ष्मणंशेषांशमित्यन्वयः ॥ १५ ॥ अतःभूमिदुःखहरणार्थमवतीर्णत्वात् आदौखरादिवधेनास्मद्दुःखंमोक्तुमर्हसि ॥ १६ ॥ सुमित्रासुतजानकीभ्यांसहवनानिद्रष्टुमागच्छ तदातद्दर्शनेसति ॥ १७ ॥ १८ ॥ अस्थिभूतानिअतिशुष्काणि ॥ १९ ॥ २० ॥ समाधितःसमाधिना प्रमत्ता

दिव्यदेहधरःसाक्षाद्ययौलोकपतेःपदं ॥ ततोमुनिगणाःसर्वेदंडकारण्यवासिनः ॥ आजग्मूराघवंद्रष्टुंशरभंगनिवेशनं ॥ १२ ॥ दृष्ट्वामुनिसमूहंतंजानकीरामलक्ष्मणाः ॥ प्रणेमुःसहसाभूमौमायामानुषरूपिणः ॥ १३ ॥ आशीर्भिरभिनंद्याथरामंसर्वहृदिस्थितं ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेधनुर्बाणधरंहरिं ॥ १४ ॥ भूमेर्भारावतारायजातोऽसिब्रह्मणाऽर्थितः ॥ जानीमस्त्वांहरिंलक्ष्मींजानकींलक्ष्मणंतथा ॥ १५ ॥ शेषांशंशंखचक्रेद्वेभरतंसानुजंतथा ॥ अतश्चादौऋषीणांत्वंदुःखंमोक्तुमिहार्हसि ॥ १६ ॥ आगच्छयामोमुनिसेवितानिवनानिसर्वाणिरघूत्तमक्रमात् ॥ द्रष्टुंसुमित्रासुतजानकीभ्यांतदादयास्मासुदृढाभविष्यति ॥ १७ ॥ इतिविज्ञापितोरामःकृतांजलिपुटैर्विभुः ॥ जगाममुनिभिःसार्धंद्रष्टुंमुनिवनानिसः ॥ १८ ॥ ददर्शतत्रपतितान्यनेकानिशिरांसिसः ॥ अस्थिभूतानिसर्वत्ररामोवचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ अस्थीनिकेषामेतानिकिमर्थंपतितानिवै ॥ तमूचुर्मुनयोरामऋषीणांमस्तकानिहि ॥ २० ॥ राक्षसैर्भक्षितानीशप्रमत्तानांसमाधितः ॥ अंतरायंमुनीनांतेपश्यंतोऽनुचरंतिहि ॥ २१ ॥ श्रुत्वावाक्यंमुनीनांसभयदैन्यसमन्वितं ॥ प्रतिज्ञामकरोद्रामोवधायाशेषरक्षसां ॥ २२ ॥

नांतद्दर्शनेपलायनाद्यसमर्थानां अंतरायंसमाधिरूपं अप्रायत्यमितिपाठे समाधितःप्रमत्तानांहीनानांत्यक्तसमाधीनामित्यर्थः अप्रायत्यंसमाधित्यागरूपं समाधौहिभगवदेकरूपत्वाद्रक्षांसिनास्कंदंतीतिभावः ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥२३॥२४॥ सर्वैर्ऋतुगुणैःसंपन्नत्वादेवसर्वकालेसुखजनकं ॥२५॥ भक्त्याप्रेम्णाउत्कंठितेरामस्यपुनःपुनर्दर्शनेच्छावतीलोचनेयस्यसः॥२६॥ हेऽभिरामपरमसुंदररामत्वन्मंत्रजापीअहंसततंतवदासदासोभूयामितिशेषः अप्रमेयदेशकालापरिच्छेद्य शिवब्रह्मसमाश्रितचरण संसारसमुद्रतरणेऽमलपोतरूपौपादौयस्य त्वच्चरणाश्रितानांसंसारसागरोत्तरणमकिंचित्करमेवेतिभावः ॥ २७ ॥ सर्वजगतामगोचरोऽपित्वंमलभूतोयः

पूज्यमानःसदातत्रमुनिभिर्वनवासिभिः ॥ जानक्यासहितोरामोलक्ष्मणेनसमन्वितः ॥२३॥ उवासकतिचित्त्रवर्षाणिरघुनंदनः॥ एवंक्रमेणसंपश्यन्नृषीणामाश्रमान्विभुः ॥ २४ ॥ सुतीक्ष्णस्याश्रमंप्रागात्प्रख्यातमृषिसंकुलं॥ सर्वर्तुगुणसंपन्नंसर्वकालसुखावहं ॥ २५ ॥ राममागतमाकर्ण्यसुतीक्ष्णःस्वयमागतः ॥ अगस्तिशिष्योरामस्यमंत्रोपासनतत्परः॥ विधिवत्पूजयामासभक्त्युत्कंठितलोचनः॥ २६॥ सुतीक्ष्णउवाच त्वन्मंत्रजाप्यहमनंतगुणाप्रमेयसीतापतेशिवविरिंचिसमाश्रितांघ्रे॥ संसारसिंधुतरणामलपोतपादरामाभिरामसततंतवदासदासः॥ २७॥ मामद्यसर्वजगतामविगोचरस्त्वंत्वन्माययासुतकलत्रगृहांधकूपे ॥ मग्नंनिरीक्ष्यमलपुद्गलपिंडमोहपाशानुबद्धहृदयंस्वयमागतोऽसि ॥ २८॥ त्वंसर्वभूतहृदयेषुकृतालयोऽपित्वन्मंत्रजाप्यविमुखेषुतनोषिमायां॥त्वन्मंत्रसाधनपरेष्वपयातिमायासेवानुरूपफलदोऽसियथामहीपः॥ २९॥

पुद्गलपिंडःशरीरंतत्रयोमोहःअहंगौरइत्याद्यहंताबुद्धिस्तद्रूपपाशेनानुबद्धंचित्तंयस्यतंमां अद्यत्वन्माययासुतकलत्रगृहरूपेंऽधकूपेनिमग्नंनि [illegible] णावत्त्वमित्याशयः ॥ २८ ॥ जाप्यंजपस्तद्विमुखेषु यथामहीपोराजासेवानुरूपफलदस्त

विश्वसृष्ट्यादिहेतुस्त्वमेकएव त्रिगुणयामाययोपाधिभूतयात्वमेवविधिरितिईशःशिवइतिविष्णुरितिभासीत्यन्वयः विविधाकृतिस्त्वं तत्तरध्य।
नादौप्रसिद्धमेवतेषांतथात्वं तच्चेदमनेकत्वंतवमिथ्यैवेत्याह यद्वदिति॥ २०॥तमसःपरतःतद्धीनेशुद्धसत्त्वप्रधानचित्तेस्थितस्येत्यर्थः दृग्रूपतःदृग्रूप
स्यदृष्टेरित्यर्थः सार्वविभक्तिकस्तसिः प्रसन्नःदृग्विषयोभवसीतिशेषः ॥२१॥ अरूपिणःअरूपस्यापि छांदसइतिः मायाविडंबनेनमायाव्यव

विश्वस्यसृष्टिलयसंस्थितिहेतुरेकस्त्वंमाययात्रिगुणयाविधिरीशविष्णू॥ भासीशमोहितधियांविविधाकृतिस्त्वं
यद्वद्रविःसलिलपात्रगतोह्यनेकः॥ ३०॥ प्रत्यक्षतोऽद्यभवतश्चरणारविंदंपश्यामिराम तमसःपरतःस्थितस्य॥
दृग्रूपतस्त्वमसतामविगोचरोऽपित्वन्मंत्रपूतहृदयेषुसदाप्रसन्नः ॥ ३१ ॥ पश्यामिरामतवरूपमरूपिणोऽपिमा
याविडंबनकृतंसुमनुष्यवेषं॥ कंदर्पकोटिसुभगंकमनीयचापबाणंदयार्द्रहृदयंस्मितचारुवक्रं ॥ ३२ ॥ सीता
समेतमजिनांबरमप्रधृष्यंसौमित्रिणानियतसेवितपादपद्मं ॥ नीलोत्पलद्युतिमनंतगुणंप्रशांतंतद्भागधेयमनि
शंप्रणमामिरामं ॥ ३३ ॥ जानंतुरामतवरूपमशेषदेशकालाद्युपाधिरहितंघनचित्प्रकाशं ॥ प्रत्यक्षतोऽद्य
ममगोचरमेतदेवरूपंविभातुहृदयेनपरंविकाङ्क्षे ॥ ३४ ॥ इत्येवंस्तुवतस्तस्यरामःसस्मितमब्रवीत् ॥ मुनेजा
नामितेचित्तंनिर्मलंमदुपासनात्॥ ३५॥ अतोऽहमागतोद्रष्टुंमदृतेनान्यसाधनं ॥ मन्मंत्रोपासकालोकेमामेव
शरणंगताः॥ ३६॥ निरपेक्षानान्यगतास्तेषांदृश्योऽहमन्वहं ॥ स्तोत्रमेतत्पठेद्यस्तुत्वत्कृतंमत्प्रियंसदा ॥ ३७॥

हारेणकृतं स्पष्टमन्यत् ॥३२॥ नियतसेवितेति नियमेनसेवितेत्यर्थः मद्भागधेयंमददृष्टारब्धशरीरमितियावत् अनेनशरीराणांपरादृष्टमात्रजन्य
त्वंसूचितं॥ ३३॥जानंतुअन्येऽपियोगिनइतिशेषःदेशेत्यादि देशकालाद्यपरिच्छिन्नमित्यर्थः घनेति चैतन्यमात्ररूपमित्यर्थः प्रत्यक्षतइति ममतु
परिदृश्यमानेनैवप्रीतिर्नतुपरेवाङ्मनसागोचरेइत्यर्थः॥ ३४॥ ३५॥मदृतेमद्भक्तिंविनेत्यर्थः तलोपश्छांदसः तदेवाह मन्मंत्रेत्यादिना ॥३६॥३७॥

तस्यमेमयिसद्भक्तिः सतीभक्तिर्भवेत् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ चिराद्दृष्टोमयापीतिशेषः ॥ ४० ॥ अगस्त्यसंभाषणेलोलमत्युत्कटेच्छावन्मानसंयस्यसइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिविरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतौअध्यात्मरामा

सद्भक्तिर्मेभवेत्तस्यज्ञानंचविमलंभवेत् ॥ त्वंममोपासनादेवविमुक्तोऽसीहसर्वतः ॥ ३८ ॥ देहांतेममसायुज्यंलप्स्यसेनात्रसंशयः ॥ गुरुंतेद्रष्टुमिच्छामित्यगस्त्यंमुनिनायकं ॥ किंचित्कालंतत्रवस्तुंमनोमेत्वरयत्यलं ॥ ३९ ॥ सुतीक्ष्णोऽपितथेत्याहश्वोगमिष्यसिराघव ॥ अहमप्यागमिष्यामिचिराद्दृष्टोमहामुनिः ॥ ४० ॥ अथप्रभातेमुनिनासमेतोरामःससीतःसहलक्ष्मणेन ॥ अगस्त्यसंभाषणलोलमानसःशनैरगस्त्यानुजमंदिरंययौ ॥ ४१ ॥ इति श्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

अथरामःसुतीक्ष्णेनजानक्यालक्ष्मणेनच ॥ अगस्त्यस्यानुजस्थानंमध्याह्नेसमपद्यत ॥ १ ॥ तेनसंपूजितःसम्यग्भुक्त्वामूलफलादिकं ॥ परेद्युःप्रातरुत्थायजग्मुस्तेऽगस्त्यमंडलं ॥ २ ॥ सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यंनानामृगगणैर्युतं ॥ पक्षिसंघैश्चविविधैर्नादितंनंदनोपमं ॥ ३ ॥ ब्रह्मर्षिभिर्देवर्षिभिःसेवितंमुनिमंदिरैः ॥ सर्वतोऽलंकृतंसाक्षाद्ब्रह्मलोकमिवापरं ॥ ४ ॥ बहिरेवाश्रमस्याथस्थित्वारामोऽब्रवीन्मुनिं ॥ सुतीक्ष्णगच्छत्वंशीघ्रमागतंमांनिवेदय ॥ ५ ॥ अगस्त्यमुनिवर्यायसीतयालक्ष्मणेनच ॥ महाप्रसादइत्युक्त्वासुतीक्ष्णःप्रययौगुरोः ॥ ६ ॥ आश्रमंत्वरयातत्रऋषिसंघसमावृतं ॥ उपविष्टंरामभक्त्याविशेषेणसमायुतं ॥ ७ ॥

णेसेतौअरण्यकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥ अथेति अगस्त्यानुजोऽग्निजिह्वनामाऋषिः ॥ १ ॥ अगस्त्यमंडलंतदाश्रमं ॥ २ ॥ ३ ॥ देवर्षिभिरितिच्छंदोभंगआर्षः मुनिमंदिरैःसर्वतोलंकृतमित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

व्याख्यातोराममंत्रार्थोयेनतं प्रययौ मुनेःसमीपमितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ कांक्षमाणःतमेवेत्यनुकर्षः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सीतयेत्यादेःसहे

व्याख्यातराममंत्रार्थंशिष्येभ्यश्चातिभक्तितः ॥ दृष्ट्वागस्त्यंमुनिश्रेष्ठंसुतीक्ष्णःप्रययौमुनेः ॥ ८ ॥ दंडवत्प्र णिपत्याहविनयावनतःसुधीः ॥ रामोदाशरथिर्ब्रह्मन्सीतयालक्ष्मणेनच ॥ ९ ॥ आगतोदर्शनार्थंतेबहिस्ति ष्ठतिसांजलिः ॥ अगस्त्यउवाच शीघ्रमानयभद्रंतेरामंममहृदिस्थितं ॥ तमेवध्यायमानोऽहंकांक्षमा णोऽत्रसंस्थितः ॥ १० ॥ इत्युक्त्वास्वयमुत्थायमुनिभिःसहितोद्रुतं ॥ अभ्ययात्परयाभक्त्यागत्वाराममथाब्रवीत् ॥ ॥ ११ ॥ आगच्छरामभद्रंतेदिष्ट्यातेऽद्यसमागमः ॥ प्रियातिथिर्ममप्राप्तोस्यद्यमेसफलंदिनं ॥ १२ ॥ रामोऽपि मुनिमायांतंदृष्ट्वाहर्षसमाकुलः ॥ सीतयालक्ष्मणेनापिदंडवत्पतितोभुवि ॥ १३ ॥ द्रुतमुत्थाप्यमुनिराड्राममा लिंग्यभक्तितः ॥ तद्गात्रस्पर्शजाल्हादस्रवन्नेत्रजलाकुलः ॥ १४ ॥ गृहीत्वाकरमेकेनकरेणरघुनंदनं ॥ जगामस्वा श्रमंहृष्टोमनसामुनिपुंगवः ॥ १५ ॥ सुखोपविष्टंसंपूज्यपूजयाबहुविस्तरं ॥ भोजयित्वायथान्यायंभोज्यैर्वन्यैर नेकधा ॥ १६ ॥ सुखोपविष्टमेकांतेरामंशशिनिभाननं ॥ कृतांजलिरुवाचेदमगस्त्योभगवानृषिः ॥ १७ ॥ त्व दागमनमेवाहंप्रतीक्षन्समवस्थितः ॥ यदाक्षीरसमुद्रांतेब्रह्मणाप्रार्थितःपुरा ॥ १८ ॥ भूमेर्भारापनुत्त्यर्थंरावण स्यवधायच ॥ तदादिदर्शनाकांक्षीतवरामतपश्चरन् ॥ वसामिमुनिभिःसार्धंत्वामेवपरिचिंतयन् ॥ १९ ॥

तिशेषः ॥ १३ ॥ तद्गात्रस्पर्शजाल्हादेनस्रवयन्नेत्रजलंतेनाकुलः ॥ १४ ॥ रघुनंदनंरघुनंदनस्येत्यर्थः १५ ॥ वन्यैर्भोज्यैर्भोजयित्वेत्यन्वयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ हेरामतवदर्शनाकांक्षीतपश्चरन् तदादितत्कालमारभ्यवसामीत्यन्वयः ॥ १९ ॥

अथभगवत्स्वरूपंशिष्यान्बोधयितुमन्यथात्वशंकावारणायभगवदयएवाह सृष्टेःप्रागिति त्वमेकएवासीः निर्विकल्पःविकल्परूपसकलप्रपंचहीनः तत्रहेतुः अनुपाधिकइति उपाध्यसंबद्धइत्यर्थः ननुकिंसर्वथोपाधिर्नास्त्येवेतिनेत्याह त्वदिति अस्त्येवसापरंतुस्वकल्पितत्वत्संबंधहीनासा अतस्त्वमनुपाधिकइत्याशयः ॥ २० ॥ अथसृष्टिमुपक्रमते त्वामिति त्वांनिर्गुणमेवसंतंयदासाशक्तिःस्वकल्पितसंबंधेनत्वामावृणोति त्वत्संबंधामात्मानंमनुते नतुकदाचिदपित्वंतत्संबंधमात्मानंमनुषेअतोनिर्गुणमेवेत्युक्तं तदातांमायामव्याकृतमित्याहुः ॥ २१ ॥ तस्यास्तदवस्थायांनामांतराण्यप्याह मूलप्रकृतिरित्यादि तदुक्तंकपिलेनमूलप्रकृतिरविकृतिरित्यादिना ॥२२॥ सात्वत्संबंधामात्मानंमन्वानाअतएवत्वयासंक्षोभ्यमाणा संक्षोभश्चात्रतत्कल्पितसंबंधएवेतिबोध्यं महत्तत्त्वमिति सविकारात्प्रधानात्तुमहत्तत्त्वमजायत महानितियतःख्यातिर्लोकानां

सृष्टेःप्रागेकएवासीर्निर्विकल्पोऽनुपाधिकः॥त्वदाश्रयात्वद्विषयामायातेशक्तिरुच्यते॥२०॥त्वामेवनिर्गुणंशक्तिरावृणोतियदातदा॥ अव्याकृतमितिप्राहुर्वेदांतपरिनिष्ठिताः॥२१॥ मूलप्रकृतिरित्येकेप्राहुर्मायेतिकेचन॥ अविद्यासंसृतिर्बंधइत्यादिबहुधोच्यते॥२२॥त्वयासंक्षोभ्यमाणासामहत्तत्त्वंप्रसूयते॥ महत्तत्त्वादहंकारस्त्वयासंचोदितादभूत्॥ २३॥ अहंकारोमहत्तत्त्वसंवृतस्त्रिविधोभवत् ॥ सात्विकोराजसश्चैवतामसश्चेतिभण्यते॥२४॥

जायतेसदेतिस्मृतेः निश्चयोऽस्यामितिसाधारणीवृत्तिः एतदभिमानिनिहिरण्यगर्भेऽपिमहानितिशब्दः सर्वेषांस्वस्वबुद्धिरूपाःप्रतिनियतोपाधयश्चास्यैवमहत्तत्त्वस्यांशाः अस्यानेकबुद्धिमंडलरूपत्वादितिबोध्यं त्वयासंचोदितात्प्रेरितान्महत्तत्त्वादहंकारोऽभूत् सचाहंममेत्यभिमानवृत्तिकमंतःकरणद्रव्यं अहंकारोऽभिमानश्चकर्तामंताचसस्मृतइतिकौर्मोक्तेः अभिमानोऽभिमानवृत्तिकइत्यर्थः ॥ २३ ॥ महत्तत्त्वसंवृतस्तदुपादानकत्वात् यथाघटोमृदा सत्वाद्युपाधिकत्वेनत्रैविध्यं मूलप्रकृतेस्त्रिगुणत्वेनतत्कार्यत्वान्महत्तत्त्वस्यत्रिगुणत्वं सात्विकोराजसश्चैवतामसश्चत्रिधामहानितिस्मृतेः तत्कार्यत्वाच्चाहंकारस्यत्रैविध्यं एवमग्रेऽपिबोध्यं ॥ २४ ॥

सूक्ष्मतन्मात्राणिशब्दस्पर्शरूपरसगंधतन्मात्राणि अतःसूक्ष्मतन्मात्रेभ्यःस्थूलानिभूतानि तत्रशब्दतन्मात्रादाकाशं स्पर्शतन्मात्रात्पूर्वसहिता
द्वायुः ताभ्यांसहिताद्रूपतन्मात्रात्तेजः तैःसहिताद्रसतन्मात्राज्जलं एतैःसहिताद्गंधतन्मात्रात्पृथिवीत्याद्यस्मद्गुरुकृतसांख्यतंत्रवृत्तौविस्तरः तदेवा
ह क्रमोत्तरगुणानीति क्रमेणाधिकगुणानि आकाशंशब्दमात्रगुणं वायुःशब्दस्पर्शरूपगुणः तेजःशब्दस्पर्शरूपगुणं जलंशब्दस्पर्शरूपरसगु
णं भूःशब्दस्पर्शरूपरसगंधगुणेति ॥२५॥ राजसादहंकारादिंद्रियाणिराजसाहंकारोपादानकारणानीत्यर्थः तानिचवाक्पाणिपादपायूपस्थरू
पाणिकर्मेंद्रियाणिपंच चक्षुःश्रोत्रत्वग्रसनघ्राणाख्यानिज्ञानेंद्रियाणिपंचेत्येवंदश वचनादानविहरणानंदोत्सर्गाश्चकर्मेंद्रियाणांवृत्तयः ज्ञानें
द्रियाणांचसविकल्पकनिर्विकल्पकोभयरूपज्ञानरूपावृत्तिः तत्रनिर्विकल्पकंकिंचिदिदमितिज्ञानं देवतामनश्चसात्विकाःसात्विकाहंकारोपा

तामसात्सूक्ष्मतन्मात्राण्यासन्भूतान्यतःपरं ॥ स्थूलानिक्रमशोरामक्रमोत्तरगुणानिह ॥ २५ ॥ राजसानींद्रिया
ण्येवसात्विकादेवतामनः ॥ तेभ्योऽभवत्सूत्ररूपंलिंगंसर्वगतंमहत् ॥ २६ ॥ ततोविराट्समुत्पन्नःस्थूलाद्भूतक
दंबकात् ॥ विराजःपुरुषात्सर्वंजगत्स्थावरजंगमं ॥ २७ ॥ देवतिर्यङ्मनुष्याश्चकालकर्मक्रमेणतु ॥ त्वंरजो
गुणतोब्रह्माजगतःसर्वकारणं ॥ २८ ॥

दानाइत्यर्थः देवताइंद्रियदेवताःताश्च चक्षुषोरविः श्रोत्रस्यदिक् त्वचोवायुः रसनस्यवरुणः घ्राणस्याश्विनौ वाचोग्निः पाण्योरिंद्रः पादयो
रुपेंद्रःपायोर्मित्रः उपस्थस्यकोब्रह्मेति मनइंद्रियमपिअवांतरत्वात्पृथगुक्तं सूत्ररूपंप्राणादिक्रियाशक्तेःप्राणादेरेवसूत्रव्यवहारात् तदात्म
कंहिरण्यगर्भरूपंलिंगंसर्वकार्यकर्तृत्वात्सर्वसूक्ष्मसमष्टिरूपमभवदित्यर्थः ॥ २६ ॥ ततोविराट् स्थूलसमष्टिरयं तदाह स्थूलाद्भूतकदंबका
दिति इदमिंद्रियादेरप्युपलक्षणं तस्मादेवविराजःपुरुषात्सर्वंस्थावरंजंगमंअभिव्यक्तमित्यर्थः ॥२७॥ तत्रजंगममाह देवेत्यादि कालकर्मक्रमे
ण कालक्रमेणयथाहेमंतेव्रीहयोवसंतेयवादि कर्मक्रमेणकालसहकृतेनतिर्यङ्मनुष्यदेवत्वप्राप्तिः उपाधिभेदेनब्रह्मादिरूपोऽपित्वमेवेत्याह र
जोगुणतःतद्रूपोपाधेः जगतःसर्वकारणंसर्वस्यजगतःकारणमित्यर्थः आर्षत्वात्समासः ॥ २८ ॥

अस्यलयेनाशनिमित्तंत्वमेवरुद्रस्तमउपाधिकइत्यर्थः एवंत्वन्मायायागुणभेदैःसत्वरजस्तमोभिरेवतत्तत्प्राधान्येनबुद्धेर्जाग्रदादयोवृत्तयइत्यर्थः त्वंत्वेतदवस्थात्रयरहितइत्याह तासामिति स्वप्नसुषुप्त्योरभावात्तत्प्रतिद्वंद्विजाग्रदवस्थायाअप्यभावइतिभावः ॥ २९ ॥ ३० ॥ सृष्टिलीलामित्युपलक्षणंस्थित्यादेरपि यदाईहसेइच्छसि तदामायामंगीकरोषि तत्कल्पितंतत्कृतसंबंधंमन्यसे तदावस्तुतोऽगुणोऽपिगुणवानिवाभासीतिशेषः ॥ ३१ ॥ तवमायैवसंसारस्यमोक्षस्यचदानेसमर्थेत्याह रामेति विद्यातत्त्वज्ञानंअविद्यासंसारस्थूलकारणं तदुक्तंमार्कंडेयेन सा

सत्वाद्विष्णुस्त्वमेवास्यपालकःसद्भिरुच्यते ॥ लयेरुद्रस्त्वमेवास्यत्वन्मायागुणभेदतः ॥ २९ ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यावृत्तयोबुद्धिजैर्गुणैः ॥ तासांविलक्षणोरामस्त्वंसाक्षीचिन्मयोऽव्ययः ॥ ३० ॥ सृष्टिलीलांयदाकर्तुमीहसेरघुनंदन ॥ अंगीकरोषिमायांत्वंतदावैगुणवानिव ॥ ३१ ॥ राममायाद्विधाभातिविद्याविद्येतितेसदा ॥ प्रवृत्तिमार्गनिरताअविद्यावशवर्तिनः ॥ निवृत्तिमार्गनिरतावेदांतार्थविचारकाः ॥ ३२ ॥ त्वद्भक्तिनिरतायेचतेवैविद्यामयाः स्मृताः ॥ अविद्यावशगायेतुनित्यंसंसारिणश्चते ॥ विद्याभ्यासरतायेतुनित्यमुक्तास्तएवहि ॥ ३३ ॥ लोकेत्वद्भक्तिनिरतास्त्वन्मंत्रोपासकाश्चये ॥ विद्याप्रादुर्भवेत्तेषांनेतरेषांकदाचन ॥ ३४ ॥ अतस्त्वद्भक्तिसंपन्नामुक्ताएवनसंशयः ॥ त्वद्भक्त्यमृतहीनानांमोक्षःस्वप्नेऽपिनोभवेत् ॥ ३५ ॥ किंरामबहुनोक्तेनसारंकिंचिद्ब्रवीमिते ॥ साधुसंगतिरेवात्रमोक्षहेतुरुदाहृता ॥ ३६ ॥

विद्यापरमामुक्तेर्हेतुभूतासनातनी संसारबंधहेतुश्चसैवसर्वेश्वरेश्वरीति ॥ ३२ ॥ विद्यामयाःतत्त्वज्ञानप्रधानाःसंतोऽपिप्रारब्धकर्मणोविक्षेपेण पुनःपुनस्तदनुसंधानवंतइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ विद्याप्राप्तावसाधारणंहेतुमाह लोकइति ॥ ३४ ॥ मुक्ताएवतेषांतत्त्वज्ञानस्यावश्यंभावित्वादितिभावः व्यतिरेकमप्याह त्वद्भक्तीति ॥ ३५ ॥ भक्तिरेवकथमितिचेत्तस्याअपिकिंचिद्मुख्यंकारणमस्तीत्याह किंरामेति तेइत्यस्याग्रतइतिशेषः स्वशिष्यविश्वासार्थंभवदयतएतदुक्तिः ॥ ३६ ॥

साधुस्वरूपज्ञानेएवतत्संगतिःशक्येत्यतस्तल्लक्षणमाह साधवइति समचित्ताःशत्रुमित्रयोरागद्वेषहीनचित्ताः अतएवनिःस्पृहाःरागद्वेषकारणीभू
तस्पृहाहीनाः विगतैषिणःत्यक्तपुत्रवित्तादीच्छाः दांताबहिरिंद्रियनिग्रहवंतः शांताअंतरिंद्रियांतःकरणनिग्रहवंतः विगतैषिणइत्यस्यैवव्या
ख्यानंनिवृत्ताखिलकामनाइति ॥ ३७ ॥ इष्टेति समाःहर्षविषादरहिताःसंगवर्जिताःदुःसंगरहिताः संन्यस्तेत्यादि त्यक्तकामनित्यसकल
कर्माणः तदेवाह सर्वदाब्रह्मतत्पराः ॥३८॥ यमादयोयमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानधारणासमाधयोयोगशास्त्रोक्ताः यर्हियदाते

**साधवःसमचित्तायेनिस्पृहाविगतैषिणः ॥ दांताःप्रशांतास्त्वद्भक्तानिवृत्ताखिलकामनाः ॥ ३७ ॥ इष्टप्राप्तिवि
पत्त्योश्चसमाःसंगविवर्जिताः ॥ संन्यस्ताखिलकर्माणःसर्वदाब्रह्मतत्पराः ॥ ३८ ॥ यमादिगुणसंपन्नाःसंतुष्टाये
नकेनचित् ॥ सत्संगमोभवेद्यर्हित्वत्कथाश्रवणेरतिः ॥ ३९ ॥ समुदेतिततोभक्तिस्त्वयिरामसनातने ॥ त्वद्भक्ता
वुपपन्नायांविज्ञानंविपुलंस्फुटं ॥ ४० ॥ उदेतिमुक्तिमार्गोऽयमाद्यश्चतुरसेवितः ॥ तस्माद्राघवसद्भक्तिस्त्वयिमे
प्रेमलक्षणा ॥ ४१ ॥ सदाभूयाद्धरेसंगस्त्वद्भक्तेषुविशेषतः ॥ अद्यमेसफलंजन्मभवत्संदर्शनादभूत् ॥ ४२ ॥
अद्यमेक्रतवःसर्वेबभूवुःसफलाःप्रभो ॥ दीर्घकालंमयातप्तमनन्यमतिनातपः ॥ तस्येहतपसोरामफलंतवद
र्शनं ॥ ४३ ॥ सदामेसीतयासार्धंहृदयेवसराघव ॥ गच्छतस्तिष्ठतोवाऽपिस्मृतिःस्यान्मेसदात्वयि ॥ ४४ ॥**

षांसत्संगमोभवेत्तदात्वत्कथाश्रवणेरतिःसमुदेतीत्यन्वयः ॥ ३९ ॥ ततोभक्तिरवश्यंममभूयात्लब्धाचमानश्यत्वित्याकारश्चित्तवृत्तिविशेषःप्रे
माख्यस्तथाप्रेमवतस्त्वज्ज्ञानंस्फुटमेवोदेतीत्यन्वयः ॥ ४० ॥ अयमाद्योमुख्यश्चतुरैःकुशलैःसेवितोमुक्तेर्मार्गः तस्मात्हेराघव त्वयिप्रेमलक्षणा
सद्भक्तिर्मेसदाभूयात् ॥ ४१ ॥ हेहरेत्वद्भक्तेषुविशेषतःसंगोभूयादित्यनुषंगः ॥ ४२ ॥ क्रतवःसफलाबभूवुः त्वत्प्रीतिरेवक्रतूनांमुख्यंफलं
साचमदाश्रमेआगमनात्त्वयाव्यक्तीकृता उक्तमेवार्थंभंग्यंतरेणाह दीर्घेति ॥ ४३ ॥ अथस्वेष्टंप्रार्थयते सदाइति ॥ ४४ ॥

इतिस्तुत्वारमानाथमगस्त्योमुनिसत्तमः॥ददौचापंमहेंद्रेणरामार्थेस्थापितंपुरा ॥४५॥ अक्षय्यौबाणतूणीरौख ड्गौरत्नविभूषितः॥जहिराघवभूभारभूतंराक्षसमंडलं॥ ४६॥ यदर्थमवतीर्णोऽसिमाययामनुजाकृतिः॥इतोयो जनयुग्मेतुपुण्यकाननमंडितः॥ ४७॥ अस्तिपंचवटीनाम्नाआश्रमोगौतमीतटे॥नेतव्यस्तत्रतेकालःशेषोरघुकु लोद्वह॥४८॥ तत्रैवबहुकार्याणिदेवानांकुरुसत्पते॥४९॥ श्रुत्वातदागस्त्यसुभाषितंवचःस्तोत्रंचतत्त्वार्थसमन्वि तंविभुः॥मुनिंसमाभाष्यमुदान्वितोययौप्रदर्शितंमार्गमशेषविद्धरिः॥ ५०॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउ मामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेतृतीयःसर्गः॥ ३॥ ॥ ❀॥ ॥ ❀॥ ॥ ❀॥ मार्गेव्र जन्ददर्शाथशैलशृंगमिवस्थितं ॥ वृद्धंजटायुषंरामःकिमेतदितिविस्मितः॥ १ ॥ धनुरानयसौमित्रेराक्षसो ऽयंपुरःस्थितः॥इत्याहलक्ष्मणंरामोहनिष्याम्यृषिभक्षकं ॥ २ ॥ तच्छ्रुत्वारामवचनंगृध्रराड्भयपीडितः॥ वधा र्होऽहंनतेरामपितुस्तेहंप्रियःसखा ॥ ३॥ जटायुर्नामभद्रंतेगृध्रोऽहंप्रियकृत्तव ॥ ४॥ पंचवट्यामहंवत्स्येतवैवप्रि यकाम्यया॥ मृगयायांकदाचित्तुप्रयातेलक्ष्मणेऽपिच ॥ ५ ॥ सीताजनककन्यामेरक्षितव्याप्रयत्नतः॥ श्रुत्वात द्गृध्रवचनंरामःसस्नेहमब्रवीत्॥ ६ ॥

गृध्रमहाराजेतिषष्ठीतत्पुरुषः अत्रैववनेवसन्मेप्रियंकुर्विंतिसंबंधः ॥ ७ ॥ आमंत्रितंसम्यकूबोधितंगृध्रमालिंग्येत्यर्थः ॥८॥ तेगौतमीतीरंगोदावरीतीरंगत्वापंचवट्यांपंचवटसमीपेस्थिताः ततस्तत्ररामोलक्ष्मणेनसुविस्तरंमंदिरंकारयामास ॥ ९ ॥ गंगायाः गंगात्रगौतम्येव ॥ १० ॥ जनसंबाधोजनसमूहः निष्क्रांतारुजापीडायस्मात्तादृशस्थलेलक्ष्मणेनसहअध्युवासेतिसंबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

साधुगृध्रमहाराजतथैवकुरुमेप्रियं ॥ अत्रैवमेसमीपस्थोनातिदूरेवनेवसन् ॥ ७ ॥ इत्यामंत्रितमालिंग्यययौ पंचवटींप्रभुः ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयारघुनंदनः ॥ ८ ॥ गत्वातेगौतमीतीरंपंचवट्यांसुविस्तरं ॥ मंदिरंकारयामासलक्ष्मणेनसुबुद्धिना ॥ ९ ॥ तत्रतेन्यवसन्सर्वेगंगायाउत्तरेतटे ॥ कदंबपनसाम्रादिफलवृक्षसमाकुले ॥ ॥ १० ॥ विविक्तेजनसंबाधवर्जितेनीरुजस्थले ॥ विनोदयन्जनकजांलक्ष्मणेनविपश्चिता ॥ ११ ॥ अध्युवाससुखंरामोदेवलोकइवामरः ॥ कंदमूलफलादीनिलक्ष्मणोनुदिनंतयोः ॥ १२ ॥ आनीयप्रददौरामसेवातत्परमानसः ॥ धनुर्बाणधरोनित्यंरात्रौजागर्त्तिसर्वतः ॥ १३ ॥ स्नानंकुर्वंत्यनुदिनंत्रयस्तेगौतमीजले ॥ उभयोर्मध्यगासीताकुरुतेचगमागमौ ॥ १४ ॥ आनीयसलिलंनित्यंलक्ष्मणःप्रीतमानसः ॥ सेवतेऽहरहःप्रीत्याएवमासन्सुखंत्रयः ॥ १५ ॥ एकदालक्ष्मणोराममेकांतेसमुपस्थितं ॥ विनयावनतोभूत्वापप्रच्छपरमेश्वरं ॥ १६ ॥ भगवन्श्रोतुमिच्छामिमोक्षस्यैकांतिकींगतिं ॥ त्वत्तःकमलपत्राक्षसंक्षेपाद्वक्तुमर्हसि ॥ १७ ॥ ज्ञानंविज्ञानसहितंभक्तिवैराग्यबृंहितं ॥ आचक्ष्वमेरघुश्रेष्ठवक्तानान्योऽस्तिभूतले १८ ॥

एकांतिकींगतिं अव्यभिचारिकारणमित्यर्थः ॥ १७ ॥ ननुमोक्षकारणंज्ञानमितिप्रसिद्धमेवेतिचेत्तत्स्वरूपमेवप्रश्नविषयइत्याह ज्ञानमिति ज्ञानंश्रवणमननजन्यं विज्ञानंनिदिध्यासनजं भक्तिर्ज्ञानविषयेप्रेमउक्तस्वरूपं वैराग्यंतदतिरिक्तेप्रेमाभावरूपं ॥ १८ ॥

वैकल्पिकंभ्रमंविकल्पमेववैकल्पिकं विनयादित्वाट्ठक् शब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्योविकल्पइतियोगसूत्रोक्तविकल्परूपंभ्रमं यथाशशशृंगादि यद्यपितदलीकमेव तथाऽपिशशशृंगादिशब्दप्रयोगस्ततोबोधश्चभवत्येव तद्वदेवसर्वोऽपिव्यवहारःसंसाररूपस्तयंज्ञानेनैजह्यात्तदुत्यंवक्ष्यामी त्यन्वयः ॥ १९ ॥ तदुपयोगितयावक्ष्यमाणान्यन्यानिनाममात्रेणक्रमतउद्दिशति आदाविति ॥२०॥ तत्रमायास्वरूपमाह अनात्मनीति आ त्मबुद्धिःअहमितिबुद्धिः ॥ २१ ॥ परिकल्प्यतेअवस्तुभूतएवदृश्यते अथतादृशशक्तिमत्त्वंमायायाःदर्शयति रूपेइति पूर्वमित्यनेनतयो

श्रीरामउवाच श्रृणुवक्ष्यामितेवत्सगुत्याद्गुह्यतरंपरं ॥ यद्विज्ञायनरोजह्यात्सद्योवैकल्पिकंभ्रमं॥१९॥आदौमा यास्वरूपंतेवक्ष्यामितदनंतरं॥ ज्ञानस्यसाधनंपश्चाज्ज्ञानंविज्ञानसंयुतं॥२०॥ज्ञेयंचपरमात्मानंयज्ज्ञात्वामुच्य तेभयात्॥ अनात्मनिशरीरादावात्मबुद्धिस्तुयाभवेत् ॥ २१ ॥ सैवमायातयैवासौसंसारःपरिकल्प्यते ॥ रूपेद्वे निश्चितेपूर्वंमायायाःकुलनंदन ॥ २२ ॥ विक्षेपावरणेतत्रप्रथमंकल्पयेज्जगत् ॥ लिंगाद्याब्रह्मपर्यंतंस्थूलसूक्ष्म विभेदतः॥ २३ ॥ अपरंत्वखिलंज्ञानरूपमावृत्त्यतिष्ठति॥ माययाकल्पितंविश्वंपरमात्मनिकेवले॥२४॥रज्जौभु जंगवद्भ्रांत्याविचारेनास्तिकिंचन॥ श्रूयतेदृश्यतेयद्यत्स्मर्यतेवानरैःसदा ॥ २५॥

रूपयोरनादित्वंदर्शयति ॥ २२ ॥ केतेरूपेतत्राह विक्षेपावरणेइति विक्षेपशक्तिरावरणशक्तिश्चेत्यर्थः प्रथमंविक्षेपरूपंलिंगंमहत्तत्त्वमाद्यंय स्यतच्चतत्ब्रह्मपर्यंतं चतुर्मुखब्रह्मांतमित्यर्थः ॥ २३ ॥ अपरमावरणरूपं तस्यान्वर्थत्वमाह अखिलमिति सर्वज्ञानरूपावरकत्वात्आवर णव्यवहारस्तत्रेतिभावः ननुमायाकुत्राधिष्ठानेइदंजगत्कल्पितवतीतत्राह परमात्मनीति तद्रूपंचैतन्यमाच्छाद्यजगद्रूपंदर्शितमित्यर्थः ॥ २४ ॥ तत्रदृष्टांतमाह रज्जाविति रज्जवज्ञानंयथारज्जुमाच्छाद्यभुजंगंकल्पयतितद्वत् विचारेविचारणेऽधिष्ठानतत्त्वज्ञाने ॥२५॥

सर्वस्यमिथ्यात्वेदृष्टांतौ स्वमेति यथास्वमेश्रुतंदृष्टंस्मृतंचसर्वंमिथ्याजागरेऽनुभवात्तद्वत् देहएवेति तस्यैवसर्वसंसारकारणकर्मोत्पादकत्वादि तिभावः ॥ २६ ॥ तदाह तन्मूलइति अन्यथादेहाभावेतेपुत्रादयआत्मनःकिंभवंति नकिमपीत्यर्थः ॥ २७ ॥ तत्रसूक्ष्मस्थूलदेहौएकीकृत्या ह देहइति स्थूलभूतपंचकंस्थूलदेहः अहंकारबुद्धिदशेंद्रियाणिच मनःपंचतन्मात्राणिइत्येतावानष्टादशात्मकोलिंगदेहःसूक्ष्मः ॥ २८ ॥ चि दाभासइति तस्यविशेषणं चिदाभासतेअहमितिबुध्याविषयीक्रियतइत्यर्थः मूलप्रकृतिस्त्वैश्वरोदेहः एतत्संघस्यजडत्वाद्देहक्षेत्रादिसंज्ञा ॥

असदेवहितत्सर्वंयथास्वप्नमनोरथौ ॥ देहएवहिसंसारवृक्षमूलंदृढंस्मृतं ॥ २६ ॥ तन्मूलःपुत्रदारादिबंधःकिंतेऽ न्यथात्मनः ॥ २७ ॥ देहस्तुस्थूलभूतानांपंचतन्मात्रपंचकं ॥ अहंकारश्चबुद्धिश्चइंद्रियाणितथादश ॥ २८ ॥ चिदा भासोमनश्चैवमूलप्रकृतिरेवच ॥ एतत्क्षेत्रमितिज्ञेयंदेहइत्यभिधीयते ॥ २९ ॥ एतैर्विलक्षणोजीवःपरमात्मानि रामयः ॥ तस्यजीवस्यविज्ञानेसाधनान्यपिमेशृणु ॥ ३० ॥ जीवश्चपरमात्माचपर्यायोनात्रभेदधीः ॥ मानाभा वस्तथादंभहिंसादिपरिवर्जनं ॥ ३१ ॥ पराक्षेपादिसहनंसर्वत्रावक्रतातथा ॥ मनोवाक्कायसद्भक्त्यासद्गुरोःपरि सेवनं ॥ ३२ ॥ बाह्याभ्यंतरसंशुद्धिःस्थिरतासत्क्रियादिषु ॥ मनोवाक्कायदंडश्चविषयेषुनिरीहता ॥ ३३ ॥ निरहं कारताजन्मजराद्यालोचनंतथा ॥ असक्तिःस्नेहशून्यत्वंपुत्रदारधनादिषु ॥ ३४ ॥

॥ २९ ॥ जीवःसएवपरमात्मा ॥ ३० ॥ अत्रजीवेपरमात्मनिच तथाऽत्रमानाभावःदेशतःकालतश्चपरिच्छेदाभावः अथतद्विज्ञानसाधना न्याह दंभेत्यादि ॥ ३१ ॥ परेति परकृताक्षेपादिनिंदादितत्सहनंमनोवाक्कायकृतसद्भक्त्याप्रेम्णासद्गुरुसेवनं ॥ ३२ ॥ बाह्याभ्यंतरसंशुद्धिः उक्तरूपैव सत्क्रियादिषुस्थिरताअवश्यकर्तव्यताबुद्धिः परानिष्टाचिंतनंमनोदंडः पराक्षेपाकरणंवाग्दंडः पराहिंसाकायदंडः निरीहताइच्छा राहित्यं ॥ ३३ ॥ जन्मजराद्यालोचनंपरेषांतदालोचनमूलकंवैराग्यंपुत्रादिष्वसक्तिः तस्यैवव्याख्यानंस्नेहशून्यत्वं ॥ ३४ ॥

चित्तस्यसमताहर्षविषादराहित्यं अनन्यविषयातन्मात्रविषया ॥ ३५ ॥ जनसंबाधोजनसमूहः प्राकृतैःसांसारिकैः अरतिःअप्रीतिः ॥३६॥ आत्मज्ञानेतत्साधनेश्रवणादावुद्योगः आदरपूर्वकोयत्नः वेदांतार्थस्यावलोकनंश्रवणंविचारश्च विपर्ययःसंसारः ॥ ३७ ॥ बुद्ध्यादिभ्योविलक्षणइत्यादिनिश्चयं ॥ ३८ ॥ येनज्ञानेनययाशब्दादिजवृत्त्यासंवित्तेलभतेतज्ज्ञानमितिमेनिश्चितंनिश्चयः तदैवैतत्यदासाक्षादनुभवेत्निदिध्यासनपरिपाकेअपरोक्षमनुभवेत्तदाविज्ञानमित्युच्यते ॥३९॥ अथात्मनउक्तंबुद्ध्यादिभ्योवैलक्षण्यंदर्शयति आत्मेति चिदेवानंदस्तदात्मकः

इष्टानिष्टागमेनित्यंचित्तस्यसमतातथा ॥ मयिसर्वात्मकेरामेत्वनन्यविषयामतिः ॥ ३५ ॥ जनसंबाधरहितशुद्धदेशनिषेवणं ॥ प्राकृतैर्जनसंघैश्चत्वरतिःसर्वदाभवेत् ॥३६॥ आत्मज्ञानेसदोद्योगोवेदांतार्थावलोकनं ॥ उक्तैरेतैर्भवेज्ज्ञानंविपरीतैर्विपर्ययः॥३७॥ बुद्धिप्राणमनोदेहाऽहंकृतिभ्योविलक्षणः॥चिदात्माऽहंनित्यशुद्धोबुद्धएवेतिनिश्चयं॥ ३८ ॥ येनज्ञानेनसंवित्तेतज्ज्ञानंनिश्चितंचमे॥ विज्ञानंचतदैवैतत्साक्षादनुभवेद्यदा ॥३९॥ आत्मा सर्वत्रपूर्णःस्याच्चिदानंदात्मकोऽव्ययः ॥ बुद्ध्याद्युपाधिरहितःपरिणामादिवर्जितः ॥ ४० ॥ स्वप्रकाशेनदेहादीन् भासयन्ननपावृतः॥ एकएवाद्वितीयश्चसत्यज्ञानादिलक्षणः ॥ ४१ ॥ असंगःस्वप्रभोद्रष्टाविज्ञानेनावगम्यते ॥ आचार्यशास्त्रोपदेशादैक्यज्ञानंयदाभवेत् ॥ ४२ ॥

यद्वा चित्आनंदसमृद्धिस्तदात्मकः बुद्ध्याद्युपाधिभिस्तद्धर्मैरागादिभीरहितःहीनः परिणामोरूपांतरापत्तिः तद्वर्जितः आदिपदेनजडत्वभास्यत्वादि ॥४०॥ सएवसर्वभासकइत्याह स्वप्रकाशेनेति सत्यज्ञानादीति सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेत्यादिश्रुत्युक्तलक्षणः ॥४१॥ स्वप्रभः स्वभासनेइतरभासकानपेक्षःद्रष्टासर्वसाक्षी विज्ञानेनप्रागुक्तेनावगम्यतेविषयीक्रियते तस्यज्ञानस्यमुख्यंकारणमाह आचार्येति आचार्यकृततत्त्वमस्यादिशास्त्रोपदेशात् जीवपरयोरात्मनोर्यदैक्यज्ञानंतदपरोक्षानुभवःभवेत् तदैवमूलाविद्याकार्यंस्थूलंकरणमिंद्रियं तैःसहपरात्मनिलीयते ॥४२॥

॥ ४३ ॥ सैवावस्थामुक्तिर्मूलाविद्यालयएवमुक्तिरित्यर्थः ॥ ४४ ॥ आत्मनःशुद्धस्यसर्वथाऽविद्याऽस्पृष्टस्यभेदरहितस्यऐक्यज्ञानमविद्यालय इत्यपिव्यवहारःकंठचामीकरन्यायेनगौणइत्यर्थः यथाकंठस्थंचामीकरमन्यत्रान्विष्यतिनष्टंतदितिबुध्या अरेकंठेएवास्तेइतिकेनचिदुक्ते लब्धंतदितिव्यवहरतितद्वत् एवंज्ञानादिसहितंमेपरात्मनोमोक्षस्वरूपंतेकथितं यामोक्षावस्थोक्तातदेवमेस्वरूपमित्यर्थः मद्भक्तिविमुखात्मनां मत्प्रेमहीनानां ॥ ४५ ॥ यथासनेत्राणामपिरात्रौपदंचोरादिपदंनदृश्यतेनदृग्विषयोभवति दीपसमेतानांतुतेषांतत्तद्दृग्विषयोभवति ॥ ४६ ॥

आत्मनोर्जीवपरयोर्मूलाविद्यातदैवहि ॥ लीयतेकार्यकरणैःसहैवपरमात्मनि ॥४३॥ सावस्थामुक्तिरित्युक्ताह्यु पचारोऽयमात्मनि ॥ इदंमोक्षस्वरूपंतेकथितंरघुनंदन ॥ ४४ ॥ज्ञानविज्ञानवैराग्यसहितंमेपरात्मनः ॥ किंत्वेतद्दु र्लभंमन्येमद्भक्तिविमुखात्मनां ॥ ४५॥ चक्षुष्मतामपियथारात्रौसम्यङ्नदृश्यते ॥ पदंदीपसमेतानांदृश्यतेसम्य गेवहि ॥ ४६ ॥ एवंमद्भक्तियुक्तानामात्मासम्यक्प्रकाशते ॥ मद्भक्तेःकारणंकिंचिद्वक्ष्यामिशृणुतत्त्वतः ॥ ४७॥ मद्भक्तसंगोमत्सेवामद्भक्तानांनिरंतरं ॥ एकादश्युपवासादिममपर्वानुमोदनं॥४८॥ मत्कथाश्रवणेपाठेव्याख्या नेसर्वदारतिः ॥ मत्पूजापरिनिष्ठाचममनामानुकीर्तनं ॥४९॥ एवंसततयुक्तानांभक्तिरव्यभिचारिणी ॥ मयिसं जायतेनित्यंततःकिमवशिष्यते॥५०॥ अतोमद्भक्तियुक्तस्यज्ञानंविज्ञानमेवच ॥ वैराग्यंचभवेच्छीघ्रंततोमुक्ति मवाप्नुयात् ॥५१॥ कथितंसर्वमेतत्तेतवप्रश्नानुसारतः॥ अस्मिन्मनःसमाधाययस्तिष्ठेत्सतुमुक्तिभाक् ॥५२॥

एवंभक्तियुक्तानांसम्यक्प्रकाशोभवति ॥ ४७ ॥ अथप्रतिज्ञातानिभक्तिकारणान्याह मद्भक्तेति मद्भक्तानांनिरंतरमित्यत्रसेवेत्यनुषज्यते एकादश्युपवासादि तदनुष्ठानमित्यर्थः ममयानिपर्वाणिउत्सवदिनानिरामनवम्यादीनितेषामनुमोदनंतेषूत्सवकरणं ॥ ४८॥ परिनिष्ठातत्परता ॥ ४९ ॥ ततोमद्भक्तेरधिकंज्ञानसाधनंकिमवशिष्यते नकिमप्यस्तीत्यर्थः ॥ ५० ॥ तदेवस्फुटमाह अतइति ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ अज्ञानपटलकृतंध्वांतमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ ममभक्तानामतएवयोगिनांमद्भक्तियोगवतांसुविमलंस्वांतंहृदयंयेषांतेचतेऽतिशांतात्मान
श्चातिशांतचित्ताश्चतेषां मत्सेवायामभिरतःप्रीतियुतआत्माचित्तंयेषांविमलज्ञानरूपआत्मायेषांज्ञानविषयस्तेषामुद्यताज्ञानविषयेउद्यमशा
लिनीमतिर्यस्यसः सतांसेवनेऽनन्यधीस्तत्परइत्यर्थः तस्यानिशमहंदृश्योभवे आत्मनेपदमार्षं नान्यथातादृशसंगंविनानमद्दर्शनंनापिमोक्षइ

नवक्तव्यमिदंयत्नान्मद्भक्तिविमुखायहि ॥ मद्भक्तायप्रदातव्यमाहूयापिप्रयत्नतः ॥ ५३ ॥ यइदंतुपठेन्नित्यंश्रद्धा
भक्तिसमन्वितः ॥ अज्ञानपटलध्वांतंविधूयपरिमुच्यते ॥ ५४ ॥ भक्तानांममयोगिनांसुविमलस्वांतातिशांता
त्मनांमत्सेवाभिरतात्मनांचविमलज्ञानात्मनांसर्वदा ॥ संगंयःकुरुतेसदोद्यतमतिःसत्सेवनानन्यधीर्मोक्षस्तस्य
करेस्थितोऽहमनिशंदृश्योभवेनान्यथा ॥ ५५ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडे
चतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ . ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्कालेमहारण्येराक्षसीकामरूपिणी ॥ विचचारमहास
त्वाजनस्थाननिवासिनी ॥ १ ॥ एकदागौतमीतीरेपंचवट्याःसमीपतः ॥ पद्मवज्रांकुशांकानिपदानिजगती
पतेः ॥ २ ॥ दृष्ट्वाकामपरीतात्मापादसौंदर्यमोहिता ॥ पश्यंतीसाशनैरायाद्राघवस्यनिवेशनं ॥ ३ ॥ तत्रसातंर
मानाथंसीतयासहसंस्थितं ॥ कंदर्पसदृशंरामंदृष्ट्वाकामविमोहिता ॥ ४ ॥ राक्षसीराघवंप्राहकस्यत्वंकःकिमा
श्रमे ॥ युक्तोजटावल्कलाद्यैःसाध्यंकिंतेऽत्रमेवद ॥ ५ ॥

त्यर्थः ॥ ५५ ॥ इत्यध्यात्मरामायणेसेतौअ० चतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति महासत्वामहाबला ॥ १ ॥ पद्मे
त्यादितच्चिन्हानितद्युक्तानीत्यर्थः ॥ २ ॥ कामपरीतात्माकामव्याप्तचित्ता पश्यंतीतत्पदानीत्यर्थः तेनैवचिन्हेनराघवाश्रममायात् ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ कःकिंनामा जटावल्कलाद्यैर्युक्तःआश्रमेकिंवससीतिशेषः अत्रवासेनकिंसाध्यंतच्चवद ॥ ५ ॥

अथतत्प्रश्नंविनैवतज्जिज्ञासांसंभाव्यस्वस्योत्तमकुलत्वादिचबोधयितुंस्वस्वरूपमाह अहमिति ॥ ६ ॥ खरेणभ्रात्रासहितेत्यन्वयः सर्वंवनमिति शेषः ॥७॥८॥९॥ तेकिंकृत्यंमयाकार्यंकरणीयंतद्ब्रूहीत्यन्वयः ॥१०॥ गिरिकानने समाहारद्वंद्वः गिरिषुकाननेषुचेत्यर्थः ॥११॥ अनपायिनी

अहंशूर्पणखानामराक्षसीकामरूपिणी ॥ भगिनीराक्षसेंद्रस्यरावणस्यमहात्मनः ॥ ६ ॥ खरेणसहिताभ्रात्रा वसाम्यत्रैवकानने ॥ राज्ञादत्तंचमेसर्वंमुनिभक्षावसाम्यहं ॥ ७ ॥ त्वांतुवेदितुमिच्छामिवदमेवदतांवर ॥ तामाहरामनामाहमयोध्याधिपतेःसुतः ॥ ८ ॥ एषामेसुंदरीभार्यासीताजनकनंदिनी ॥ सतुभ्राताकनीयान्मेलक्ष्मणोऽतीवसुंदरः ॥ ९ ॥ किंकृत्यंतेमयाब्रूहिकार्यंभुवनसुंदरि ॥ इतिरामवचःश्रुत्वाकामार्तासाऽब्रवीदिदं ॥ १० ॥ एहिराममयासार्धंरमस्वगिरिकानने ॥ कामार्ताऽहंनशक्नोमित्यक्तुंत्वांकमलेक्षणं ॥ ११ ॥ रामःसीतांकटाक्षेणपश्यन्सस्मितमब्रवीत् ॥ भार्याममैषाकल्याणीविद्यतेत्यनपायिनी ॥ १२ ॥ त्वंतुसापत्न्यदुःखेनकथंस्थास्यसिसुंदरि ॥ बहिरास्तेममभ्रातालक्ष्मणोतीवसुंदरः ॥ १३ ॥ तवानुरूपोभवितापतिस्तेनैवसंचर ॥ इत्युक्तालक्ष्मणंप्राहपतिर्मेभवसुंदर ॥ १४ ॥ भ्रातुराज्ञांपुरस्कृत्यसंगच्छावोऽद्यमाचिरं ॥ इत्याहराक्षसीघोरालक्ष्मणंकाममोहिता ॥ ॥ १५ ॥ तामाहलक्ष्मणःसाध्विदासोऽहंतस्यधीमतः ॥ दासीभविष्यसित्वंतुततोदुःखतरंनुकिं ॥ १६ ॥ तमेवगच्छभद्रंतेसतुराजाऽखिलेश्वरः ॥ तच्छ्रुत्वापुनरप्यागाद्राघवंदुष्टमानसा ॥ १७ ॥ क्रोधाद्रामकिमर्थंमांभ्रामयस्यनवस्थितः ॥ इदानीमेवतांसीतांभक्षयामितवाग्रतः ॥ १८ ॥

सर्वथात्यक्तुमशक्या क्षणमप्यविभक्ताच ॥ १२ ॥ तदेवाह त्वंत्विति ॥ १३ ॥ तेनैवसहसंचर गिरिकाननेष्वितिशेषः ॥ १४ ॥ संगच्छावः मिथुनीभावंप्राप्नुवः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ क्रोधात्अवददितिशेषः किमवदत्तदाह रामेत्यादि अनवस्थितःसत्येवचसीतिशेषः यत्प्रीत्यामामेवंभ्रामयसितामित्यर्थः १८ ॥

तांपरिगृह्यधृत्वा ॥१९॥२०॥ परुषाक्षराखरधिक्कृतिबोधककठोरवाक् ॥२१॥ एवंनासाकर्णविहीना तन्मेवद तमहंवधिष्यामीत्यन्वयः ॥२२॥
॥२३॥ तेनरामेणचोदितःप्रेरितः ॥२४॥२५॥ प्रागात्प्रस्थितः ॥२६॥ रामस्यसमीपंगंतुंचोदयामास वधकांक्षयेत्यस्यरामस्यवधकांक्षयेत्यर्थः

इत्युक्त्वाविकटाकाराजानकीमनुधावती ॥ ततोरामाज्ञयाखड्गमादायपरिगृह्यतां ॥ १९ ॥ चिच्छेदनासांकर्णौ
चलक्ष्मणोऽलघुविक्रमः ॥ ततोघोरध्वनिंकृत्वारुधिराक्तवपुर्द्रुतं ॥ २० ॥ क्रंदमानापपाताग्रेखरस्यपरुषाक्षरा॥
किमेतदितितामाहखरःखरतराक्षरः ॥ २१ ॥ केनैवंकारिताऽसित्वंमृत्योर्वक्त्रानुवर्तिना॥ वदमेतंवधिष्यामिकाल
कल्पमपिक्षणात् ॥ २२॥तमाहराक्षसीरामःसीतालक्ष्मणसंयुतः॥ दंडकंनिर्भयंकुर्वन्नास्तेगोदावरीतटे॥ २३॥मा
मेवंकृतवांस्तस्यभ्रातातेनैवचोदितः ॥ यदित्वंकुलजातोऽसिवीरोसिजहितौरिपू॥ २४॥ तयोस्तुरुधिरंपास्येभक्ष
यैतौसुदुर्मदौ ॥ नोचेत्प्राणान्परित्यज्ययास्यामियमसादनं॥ २५॥ तच्छ्रुत्वात्वरितंप्रागात्खरःक्रोधेनमूर्च्छितः ॥
चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांभीमकर्मणां॥२६॥चोदयामासरामस्यसमीपंवधकांक्षया॥ खरश्चत्रिशिराश्चैवदूषण
श्चैवराक्षसः ॥ २७॥ सर्वेरामंययुःशीघ्रंनानाप्रहरणोद्यताः ॥ श्रुत्वाकोलाहलंतेषांरामःसौमित्रिमब्रवीत् ॥ २८॥
श्रूयतेविपुलःशब्दोनूनमायांतिराक्षसाः ॥ भविष्यतिमहद्युद्धंनूनमद्यमयासह ॥ २९॥ सीतांनीत्वागुहांगत्वा
तत्रतिष्ठमहाबल ॥ हंतुमिच्छाम्यहंसर्वान्राक्षसान्घोररूपिणः ॥ ३० ॥ अत्रकिंचिन्नवक्तव्यंशापितोऽसिममो
परि ॥ तथेतिसीतामादायलक्ष्मणोगह्वरंययौ ॥ ३१ ॥

स्ववधेच्छयेतितत्त्वार्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सीतांनीत्वागृहीत्वेत्यर्थः ॥ ३० ॥ शापितोऽसिममोपरिमदीयःशपथइत्यर्थः ॥ ३१ ॥

यत्तःसंनद्धः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शस्त्रव्रणानिमार्जितरुधिराणिपूर्णगर्तानिसत्यसंकल्पत्वाच्चकारेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ रावण
स्यपादसन्निधावुर्व्यांपपातेत्यन्वयः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ विरूपकरणंवैरूप्यमितियावत् ॥ ४० ॥ अथवाकुबेरेणकृतंतद्ब्रूहीत्यन्वयः ॥ ४१ ॥

रामःपरिकरंबद्ध्वाधनुरादायनिष्ठुरं ॥ तूणीरावक्षयशरौबद्ध्वायत्तोऽभवत्प्रभुः ॥ ३२ ॥ ततआगत्यरक्षांसिराम
स्योपरिचिक्षिपुः ॥ आयुधानिविचित्राणिपाषाणान्पादपानपि ॥ ३३ ॥ तानिचिच्छेदरामोऽपिलीलयातिलशः
क्षणात् ॥ ततोबाणसहस्रेणहत्वातान्सर्वराक्षसान् ॥ ३४ ॥ खरंत्रिशिरसंचैवदूषणंचैवराक्षसं ॥ जघानप्रहरा
र्धेनसर्वानेवरघूत्तमः ॥ ३५ ॥ लक्ष्मणोऽपिगुहामध्यात्सीतामादायराघवे ॥ समर्प्यराक्षसान्दृष्ट्वाहतान्विस्मय
माययौ ॥ ३६ ॥ सीतारामंसमालिंग्यप्रसन्नमुखपंकजा ॥ शस्त्रव्रणानिचांगेषुममार्जजनकात्मजा ॥ ३७ ॥
साऽपिदुद्रावदृष्ट्वातान्हतान्राक्षसपुंगवान् ॥ लंकांगत्वासभामध्येक्रोशंतीपादसन्निधौ ॥ ३८ ॥ रावणस्यपपा
तोर्व्यांभगिनीतस्यरक्षसः ॥ दृष्ट्वातांरावणःप्राहभगिनींभयविह्वलां ॥ ३९ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठवत्सेत्वंविरूपकरणंत
व ॥ कृतंशक्रेणवाभद्रेयमेनवरुणेनवा ॥ ४० ॥ कुबेरेणाथवाब्रूहिभस्मीकुर्यांक्षणेनतं ॥ राक्षसीतमुवाचेदंत्वं
प्रमत्तोविमूढधीः ॥ ४१ ॥ पानासक्तःस्त्रीविजितःषंढःसर्वत्रलक्ष्यसे ॥ चारचक्षुर्विहीनस्त्वंकथंराजाभविष्यसि ॥
॥ ४२ ॥ खरश्चनिहतःसंख्येदूषणस्त्रिशिरास्तथा ॥ चतुर्दशसहस्राणिराक्षसानांमहात्मनां ॥ ४३ ॥ निहतानिक्ष
णेनैवरामेणासुरशत्रुणा ॥ जनस्थानमशेषेणमुनीनांनिर्भयंकृतं ॥ नजानासिविमूढस्त्वमतएवमयोच्यते ॥
॥ ४४ ॥ रावणउवाच कोवारामःकिमर्थंवाकथंतेनासुराहताः ॥ सम्यक्कथयमेतेषांमूलघातंकरोम्यहं ॥ ४५ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ किमर्थंकस्मैप्रयोजनायकथंकेनप्रकारेणासुराःखरादयोहताः तेषांरामादीनां ॥ ४५ ॥

पंचवटीनामआश्रमइतिशेषः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ द्योतयंतीशोभयंती ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ राक्षसयूथपैःसहयुद्धमकरोदितिशेषः ॥ ॥ ५२ ॥ विनष्टाःविनाशिताइत्यर्थः अंतर्भावितण्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ रघूत्तमंमाययामोहयित्वातांप्राप्स्यसेइत्यन्वयः ॥५६ ॥ तत्

शूर्पणखोवाच जनस्थानादहंयाताकदाचिद्गौतमीतटे ॥ तत्रपंचवटीनामपुरामुनिजनाश्रया ॥४६॥ तत्राश्रमेमयादृष्टोरामोराजीवलोचनः ॥ धनुर्बाणधरःश्रीमान्जटावल्कलमंडितः ॥४७॥ कनीयाननुजस्तस्यलक्ष्मणोऽपितथाविधः ॥ तस्यभार्याविशालाक्षीरूपिणीश्रीरिवापरा ॥ ४८ ॥ देवगंधर्वनागानांमनुष्याणांतथाविधा ॥ नदृष्टानश्रुताराजन्द्योतयंतीवनंशुभा ॥ ४९ ॥ आनेतुमहमुद्युक्तातांभार्यार्थंतवानघ ॥ लक्ष्मणोनामतद्भ्राताच्छिच्छेदममनासिकां ॥ ५० ॥ कर्णौचनोदितस्तेनरामेणसमहाबलः ॥ ततोऽहमतिदुःखेनरुदतीखरमन्वगां ॥५१॥ सोऽपिरामंसमासाद्ययुद्धंराक्षसयूथपैः॥ततःक्षणेनरामेणतेनैवबलशालिना॥५२॥सर्वेतेनविनष्टावैराक्षसाभीमविक्रमाः॥ यदिरामोमनःकुर्यात्त्रैलोक्यंनिमिषार्धतः॥५३॥ भस्मीकुर्यान्नसंदेहइतिभातिममप्रभो॥ यदिसातवभार्यास्यात्सफलंतवजीवितं ॥५४॥ अतोयतस्वराजेंद्रयथातेवल्लभाभवेत् ॥ सीताराजीवपत्राक्षीसर्वलोकैकसुंदरी ॥ ५५ ॥ साक्षाद्रामस्यपुरतःस्थातुंत्वंनक्षमःप्रभो ॥ माययामोहयित्वातुप्राप्स्यसेतांरघूत्तमं॥५६॥ श्रुत्वातत्सूक्तवाक्यैश्चदानमानादिभिस्तथा ॥ आश्वास्यभगिनींराजाप्रविवेशस्वकंगृहं ॥ तत्रचिंतापरोभूत्वानिद्रांरात्रौनलब्धवान् ॥५७॥ एकेनरामेणकथंमनुष्यमात्रेणनष्टःसबलःखरोमे ॥ भ्राताकथंमेबलवीर्यदर्पयुतोविनष्टोबतराघवेण ॥५८॥

शूर्पणखावाक्यं सूक्तैर्वाक्यैर्दानादिभिर्भगिनीमाश्वास्यस्वगृहंप्रविवेशेत्यन्वयः ॥ ॥ ५७ ॥ नष्टःनाशितः शोकावेशादुक्तमेवपुनराह भ्रातेति बलंशारीरं वीर्यमांतरंबलं दर्पोऽहंकारः ॥ ५८ ॥

परेशःपरमात्मा बलौघैर्वानरसमूहैः द्रुहिणेनब्रह्मणा ॥ ५९ ॥ अतःअल्पराज्यहान्यामहत्तरराज्यप्राप्तेः ॥ ६० ॥ भक्त्याद्रुतमल्पकालकृतया शीघ्रंनप्रसीदेत् एतद्राज्यत्याजनपूर्वंमहद्राज्यंनप्रापयेत् ॥ ६१ ॥ इतिश्रीमत्सकलरा०अरण्यकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥

यद्वानरामोमनुजःपरेशोमांहंतुकामःसबलंबलौघैः ॥ संप्रार्थितोऽयंद्रुहिणेनपूर्वंमनुष्यरूपोऽद्यरघोःकुलेऽभूत् ॥ ॥ ५९ ॥ वध्योयदिस्यांपरमात्मनाऽहंवैकुंठराज्यंपरिपालयेऽहं॥ नोचेदिदंराक्षसराज्यमेवभोक्ष्येचिरंराममतोव्रजामि ॥ ६० ॥ इत्थंविचिंत्याखिलराक्षसेंद्रोरामंविदित्वापरमेश्वरंहरिं ॥ विरोधबुद्ध्यैवहरिंप्रयामिद्रुतंनभक्त्याभगवान्प्रसीदेत्॥ ६१ ॥ इतिश्रीम०रा०उमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेपंचमःसर्गः॥ ५॥ ॥७॥ ॥७॥ विचिंत्यैवंनिशायांसप्रभातेरथमास्थितः ॥ रावणोमनसाकार्यमेकंनिश्चित्यबुद्धिमान् ॥ १ ॥ ययौमारीचसदनंपरंपारमुदन्वतः॥ मारीचस्तत्रमुनिवज्जटावल्कलधारकः॥२॥ ध्यायन्हृदिपरात्मानंनिर्गुणंगुणभासकं॥समाधिविरमेपश्यद्रावणंगृहमागतं ॥ ३ ॥ द्रुतमुत्थायचालिंग्यपूजयित्वायथाविधि ॥ कृतातिथ्यंसुखासीनंमारीचोवाक्यमब्रवीत्॥ ४ ॥ समागमनमेतत्तेरथेनैकेनरावण ॥ चिंतापरइवाभासिहृदिकार्यंविचिंतयन् ॥ ५॥ ब्रूहिमेनहिगोप्यंचेत्करवाणितवप्रियं॥ न्याय्यंचेद्ब्रूहिराजेंद्रवृजिनंमांस्पृशेन्नहि॥ ६॥ रावणउवाच अस्तिराजादशरथःसाकेताधिपतिःकिल॥ रामनामासुतस्तस्यज्येष्ठःसत्यपराक्रमः॥ ७ ॥

एकंकार्यंसीताहरणेनरामतोमृत्युरूपं ॥ १ ॥ २ ॥ गुणाःप्रकृतिस्तत्कार्याणितद्भासकं ॥ ३ ॥ ४ ॥ एतदेकेनरथेनसमागमनंकिमर्थंतद्ब्रूहीतिशेषः हृदिकिंचित्कार्यंविचिंतयन्चिंतापरइवाभासि तत्कार्यंकिमितिब्रूहीत्यन्वयः ॥ ५॥ न्याय्यंधर्म्यं हियतोयत्कार्यकरणेमांवृजिनंपापंनस्पृशेत् ॥ ६ ॥ साकेतंअयोध्या ॥ ७ ॥

वनविशेषणंवनजनप्रियमिति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कर्णौचिच्छेदतथाऽपिनिर्भयइत्यन्वयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ मायामृगःमाययाविचित्रमृगरूपधरः ॥ १३ ॥ सहायंसहायत्वं ॥१४॥ इदंवचःसीतोत्तमास्त्रीसाहर्तव्येत्येवंरूपं योदुरुपदेशेनत्वन्नाशंप्रतीक्षतेद्रष्टुमिच्छति सएवशत्रुर्नरामःसएववध्यश्चेत्यर्थः ॥ १५ ॥ रामस्यपौरुषंस्मृत्वाऽद्यापिमेचित्तंविकलमितिशेषः स्मर्यमाणंपौरुषंकिंचिदेवनिदर्शनायाह बालोऽपीति

विवासयामाससुतंवनंवनजनप्रियं ॥ भार्ययासहितंभ्रात्रालक्ष्मणेनसमन्वितं ॥८॥ सआस्तेविपिनेघोरेपंचवट्याश्रमेशुभे ॥ तस्यभार्याविशालाक्षीसीतालोकविमोहिनी॥ ९॥ रामोनिरपराधान्मेराक्षसान्भीमविक्रमान् ॥ खरंचहत्वाविपिनेसुखमास्तेऽतिनिर्भयः ॥ १० ॥ भगिन्यामेशूर्पणख्यानिर्दोषायाश्चनासिकां ॥ कर्णौचिच्छेददुष्टात्मावनेतिष्ठतिनिर्भयः ॥ ११ ॥ अतस्त्वयासहायेनगत्वातत्प्राणवल्लभां ॥ आनयिष्यामिविपिनेरहितेराघवेणतां ॥ १२ ॥ त्वंतुमायामृगोभूत्वात्वाश्रमादपनेष्यसि ॥ रामंचलक्ष्मणंचैवतदासीतांहराम्यहं ॥ १३ ॥ त्वंतुतावत्सहायंमेकृत्वास्थास्यसिपूर्ववत् ॥ इत्येवंभाषमाणंतंरावणंवीक्ष्यविस्मितः ॥ १४ ॥ केनेदमुपदिष्टंतेमूलघातकरंवचः ॥ सएवशत्रुर्वध्यश्चयस्त्वन्नाशंप्रतीक्षते ॥ १५॥ रामस्यपौरुषंस्मृत्वाचित्तमद्यापिरावण॥ बालोऽपिमांकौशिकस्ययज्ञसंरक्षणायसः ॥ १६ ॥ आगतस्त्विषुणैकेनपातयामाससागरे॥ योजनानांशतंरामस्तदादिभयविक्लवः॥ १७ ॥ स्मृत्वास्मृत्वातदेवाहंरामंपश्यामिसर्वतः ॥ १८॥ दंडकेऽपिपुनरप्यहंवनेपूर्ववैरमनुचिंतयन्हृदि ॥ तीक्ष्णशृंगमृगरूपमेकदामादशैर्बहुभिरावृतोऽभ्ययां ॥ १९ ॥

कौशिकस्ययज्ञरक्षणायागतोबालोऽपिरामस्त्वेकेनेषुणाऽनेकयोजनशतमुल्लंघ्यमांसागरेपातयामास तदेवरामकर्माहंस्मृत्वा रामंसर्वतःसर्वत्रपश्यामि ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तीक्ष्णशृंगमृगरूपंधृत्वेतिशेषः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ तेनशरेण ऊर्जितंरामानागमननिश्चयेननिर्भयं ॥ २१ ॥ यद्वस्तुभोगसमूहसाधनंततोऽपिभीतभीतःअत्यंतंभीतइवराममवभावये तदेवोपपादयति राजेति रेफवत्त्वेनभोगसाधनानामप्येषांश्रवणंरामस्मारकतयाभयजनकमितिभावः ॥ २२ ॥ रामागमनशंकयाबाह्यकार्यंपरित्यज्यनिद्राणोऽपिराममेवचिंतयन् स्वपेइतिपरस्मैपदमार्षं ॥ २३ ॥ तदास्वप्नदृष्टिगतराघवंस्वामज्ञानविषयंराघवंपश्यन्नेवबोधितोविग

राघवंजनकजासमन्वितंलक्ष्मणेनसहितंत्वरान्वितः॥ आगतोऽहमथहंतुमुद्यतोमांविलोक्यशरमेकमक्षिपत् ॥ ॥२०॥ तेनविद्धहृदयोऽहमुद्भ्रमन्राक्षसेंद्रपतितोऽस्मिसागरे॥ तत्प्रभृत्यहमिदंसमाश्रितःस्थानमूर्जितमिदंभयार्दितः॥ २१ ॥राममेवसततंविभावयेभीतभीतइवभोगराशितः॥ राजरत्नरमणीरथादिकंश्रोत्रयोर्यदिगतंभयंभवेत्॥ २२ ॥रामआगतइहेतिशंकयाबाह्यकार्यमपिसर्वमत्यजं॥ निद्रयापरिवृतोयदास्वपेराममेवमनसाऽनुचिंतयन्॥ २३ ॥ स्वप्नदृष्टिगतराघवंतदाबोधितोविगतनिद्रआस्थितः ॥ तद्भवानपिविमुच्यचाग्रहंराघवंप्रतिगृहंप्रयाहिभो॥ २४ ॥रक्षराक्षसकुलंचिरागतंतत्स्मृतौसकलमेवनश्यति ॥ तवहितंवदतोममभाषितंपरिगृहाणपरात्मनिराघवे ॥ २५ ॥ त्यजविरोधमतिंभजभक्तितःपरमकारुणिकोरघुनंदनः ॥ अहमशेषमिदंमुनिवाक्यतोऽशृणवमादियुगेपरमेश्वरः॥२६॥ब्रह्मणाऽर्थितउवाचतंहरिःकिंतवेप्सितमहंकरवाणितत् ॥ब्रह्मणोक्तमरविंदलोचनत्वंप्रयाहिभुविमानुषंवपुः॥दशरथात्मजभावमंजसाजहिरिपुंदशकंधरंहरे॥ २७॥

तनिद्रआस्थितआसनेभवेयमितिशेषः राघवंप्रत्यापहंविमुच्येत्यन्वयः॥ २४ ॥ चिरागतंचिरेणवृद्धिंप्राप्तंराक्षसकुलंरक्ष एवंविरोधेनतत्स्मृतौसकलमेवरक्षःकुलंनश्यति राघवेतद्विषये ॥ २५ ॥ विरोधमतिंविरोधसंपादिकांमतिं पुनरपितद्विरोधान्निवृत्तयेइतिहासांतरमाह अहमिति मुनिरत्रनारदः आदियुगेसत्ययुगे ॥२६॥ तत्वदेतिशेषः मानुषंवपुर्धृत्वेतिशेषः दशरथात्मजभावंदशरथपुत्रत्वंप्राप्यांजसाशीघ्रमेव॥२७॥

॥२८॥ २९॥ ३०॥ सत्यःसंकल्पइच्छायस्यसः राघवात्राघवंवंचयित्वेत्यर्थः ॥ ३१॥ मयारामाद्वधेप्राप्तेसति हेवीराहंपरमंपदंप्राप्स्या
मि ॥ ३२ ॥ अतोत्तिष्ठअतउत्तिष्ठसंधिरार्षः ॥ ३३॥ यथापुरायथापूर्वं आश्रमेसुखंतिष्ठइत्यन्वयः ॥ ३४॥ ३५॥ भवार्णवान्मुक्तोभ

अतोनमानुषोरामःसाक्षान्नारायणोऽव्ययः ॥ मायामानुषवेषेणवनंयातोऽतिनिर्भयः ॥ २८ ॥ भूभारहरणा
र्थायगच्छतातगृहंसुखं ॥ श्रुत्वामारीचवचनंरावणःप्रत्यभाषत ॥ २९ ॥ परमात्मायदारामःप्रार्थितोब्रह्मणा
किल ॥ मांहंतुंमानुषोभूत्वायत्नादिहसमागतः ॥ ३० ॥ करिष्यत्यचिरादेवसत्यसंकल्पईश्वरः ॥ अतोऽहंयत्नतः
सीतामानेष्याम्येवराघवात् ॥ ३१ ॥ वधेप्राप्तेरणेवीरप्राप्स्यामिपरमंपदं ॥ यद्वारामंरणेहत्वासीतांप्राप्स्यामि
निर्भयः ॥ ३२ ॥ अतोत्तिष्ठमहाभागविचित्रमृगरूपधृक् ॥ रामंसलक्ष्मणंशीघ्रमाश्रमादतिदूरतः ॥ ३३ ॥ आ
कृष्यगच्छत्वंशीघ्रंसुखंतिष्ठयथापुरा ॥ अतःपरंचेद्यत्किंचिद्भाषसेमद्विभीषणं ॥ ३४ ॥ हनिष्याम्यसिनाऽनेन
त्वामत्रैवनसंशयः ॥ मारीचस्तद्वचःश्रुत्वास्वात्मन्येवानुचिंतयत् ॥ ३५ ॥ यदिमांराघवोहन्यात्तदामुक्तोभवार्ण
वात् ॥ मांहन्याद्यदिचेद्दुष्टस्तदामेनिरयोध्रुवं ॥ ३६ ॥ इतिनिश्चित्यमरणंरामादुत्थायवेगतः ॥ अब्रवीद्रावणं
राजन्करोम्याज्ञांतवप्रभो ॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वारथमास्थायगतौरामाश्रमंप्रति ॥ शुद्धजांबूनदप्रख्योमृगोऽभूद्रौ
प्यबिंदुकः ॥ ३८ ॥ रत्नशृंगोमणिखुरोनीलरत्नविलोचनः ॥ विद्युत्प्रभोविमुग्धास्योविचचारवनांतरे ॥ ३९ ॥
रामाश्रमपदस्यांतेसीतादृष्टिपथेचरन् ॥ ४० ॥

विष्यामीतिशेषः ध्रुवंनिरयोभवेदितिशेषः ॥ ३६ ॥ रामान्मरणमेवसम्यगितिनिश्चित्य ॥ ३७ ॥ गतौमारीचरावणौ जाबूनदंसुवर्णं ॥
॥ ३८ ॥ विमुग्धंसुंदरमास्यंयस्यसः ॥ ३९ ॥ ४० ॥

पुनर्भयात्वतःपलायते ४१ ॥ इतिश्रीमत्सक ० सेतौअरण्यकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ अथेति ॥
॥ १ ॥ त्वदाकारांतवाकारइवाकारोयस्यास्तांस्थापयित्वा बहिरितिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अयंसुंदरःक्रीडार्थोमृगःक्रीडामृ

क्षणंचधावत्यवतिष्ठतेक्षणंसमीपमागत्यपुनर्भयात्वतः ॥ एवंसमायान्मृगवेषरूपधृक्चचारसीतांपरिमोहयन्खलः ॥ ४१ ॥ इतिश्रीम० रामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
अथरामोऽपितत्सर्वंज्ञात्वारावणचेष्टितं ॥ उवाचसीतामेकांतेशृणुजानकिमेवचः ॥ १ ॥ रावणोभिक्षुरूपेणआगमिष्यतितेंऽतिकं ॥ त्वंतुछायांत्वदाकारांस्थापयित्वोटजेविश ॥ २ ॥ अग्नावदृश्यरूपेणवर्षंतिष्ठममाज्ञया ॥ रावणस्यवधांतेमांपूर्ववत्प्राप्स्यसेशुभे ॥ ३ ॥ श्रुत्वारामोदितंवाक्यंसाऽपितत्रतथाऽकरोत् ॥ मायासीतांबहिःस्थाप्य स्वयमंतर्दधेऽनले ॥ ४ ॥ मायासीतातदापश्यन्मृगंमायाविनिर्मितं ॥ हसंतीराममभ्येत्यप्रोवाचविनयान्विता ॥ ॥ ५ ॥ पश्यराममृगंचित्रंकानकंरत्नभूषितं ॥ विचित्रबिंदुभिर्युक्तंचरंतमकुतोभयं ॥ ६ ॥ बद्ध्वादेहिममक्रीडामृगोभवतुसुंदरः ॥ तथेतिधनुरादायगच्छन्लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ७ ॥ रक्षत्वमतियत्नेनसीतांमत्प्राणवल्लभां ॥ मायिनः संतिविपिनेराक्षसाघोरदर्शनाः ॥ ८ ॥ अतोऽत्रावहितःसाध्वींरक्षसीतामनिंदितां ॥ लक्ष्मणोराममाहेदंदेवायं मृगरूपधृक् ॥ मारीचोऽत्रनसंदेहएवंभूतोमृगःकुतः ॥ ९ ॥ श्रीरामउवाच यदिमारीचएवायंतदाहन्मिन संशयः ॥ मृगश्चेदानयिष्यामिसीताविश्रामहेतवे ॥ १० ॥

गोभवत्वित्यन्वयः ॥ ७ ॥ मायिनःछलकर्तारः ॥ ८ ॥ अवहितःसावधानः मृगरूपधृगयंमारीचएव नमृगोऽत्रनसंदेहोऽतएतदुद्देशेनमागाः एवंभूतोमृगःकुतोनकुत्रापीत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥

कुतोनअतोऽहमित्यादिर्गमिष्यामीत्यादेः ॥ ११ ॥ जगदाकृतिःजगद्रूपेणपरिणम्यमाना ॥ १२ ॥ हरीरामइतिस्वभक्तवचःसत्यंकर्तुंमारीचं जानन्नपिसीताप्रियार्थायसीताप्रियरूपमर्थमुद्दिश्यमृगंययौ अनुययावित्यर्थः अत्रमारीचस्यरामान्मरणंश्रेयइतिजानतःस्वस्मिन्प्रेमवत्तया स्व भक्तत्वंनिर्णीयतस्यतंमनोरथंपूरयितुंरावणस्यपूर्वविचारेणनिर्णीतभक्तस्यमनोरथंपूरयितुंतदनुकंपयागतइतितात्पर्यं ॥ १३ ॥ १४ ॥ अ

गमिष्यामिमृगंबद्ध्वात्यानयिष्यामिसत्वरः ॥ त्वंप्रयत्नेनसंतिष्ठसीतासंरक्षणोद्यतः॥ ११ ॥ इत्युक्त्वाप्रययौरामो मायामृगमनुद्रुतः॥ मायायदाश्रयालोकमोहिनीजगदाकृतिः ॥ १२ ॥ निर्विकारश्चिदात्माऽपिपूर्णोऽपिमृगम न्वगात्॥ भक्तानुकंपीभगवानितिसत्यंवचोहरिः ॥ १३ ॥ कर्तुंसीताप्रियार्थायजानन्नपिमृगंययौ॥ अन्यथापू र्णकामस्यरामस्यविदितात्मनः ॥ १४ ॥ मृगेणवास्त्रियावाऽपिकिंकार्यंपरमात्मनः ॥ कदाचिद्दृश्यतेभ्याशेक्षणं धावतिलीयते ॥ १५ ॥ दृश्यतेचततोदूरादेवंराममपाहरत् ॥ ततोरामोऽपिविज्ञायराक्षसोऽयमितिस्फुटं ॥ १६ ॥ विव्याधशरमादायराक्षसंमृगरूपिणं ॥ पपातरुधिराक्तास्योमारीचःपूर्वरूपधृक् ॥ १७॥ हाहतोऽस्मिमहाबाहो त्राहिलक्ष्मणमांद्रुतं ॥ इत्युक्त्वारामवद्वाचापपातरुधिराशनः ॥ १८ ॥ यन्नामाज्ञोपिमरणेस्मृत्वातत्साम्यमाप्नु यात् ॥ किमुताग्रेहरिंपश्यंस्तेनैवनिहतोऽसुरः ॥ १९ ॥ तद्देहादुत्थितंतेजःसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ राममेवाविश द्देवाविस्मयंपरमंययुः ॥ २० ॥ किंकर्मकृत्वाकिंप्राप्तःपातकीमुनिर्हिंसकः॥ अथवाराघवस्यायंमहिमानात्रसं शयः॥ २१ ॥

भ्याशेसमीपे ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ रामवद्वाचारामवाक्तुल्यवाचा ॥ १८ ॥ सचभगवत्सायुज्यंप्राप्तइत्याह यदिति तंपश्यंस्तेनहतोऽसुरःसायुज्यंप्राप्तइतिकिमुवक्तव्यमिति ॥ १९ ॥ तदेवस्पष्टमाह तद्देहादिति तस्यरा मप्रवेशंदृष्ट्वादेवाःपरमंविस्मयंययुः राममहिमविषयेइतिशेषः ॥ २० ॥ तदेवाह किमिति किंप्राप्तःकिंफलंप्राप्तः ॥ २१ ॥

रामभयादेवसर्वंगृहादिकंपरित्यज्यपूर्वमपिरामंस्मरन्स्थितइतिशेषः ॥ २२ ॥ तादृशःसतत्स्मृतिदूरीकृताशेषपापोंऽतेरामेण निहतोरामंपश्यन् राममेवप्राप अत्रभगवद्भयमेववैराग्यादिज्ञानांतसकलमुक्तिसाधनसंपादकंजातमितिसूचितं मुख्यतयैतदेवसर्वसाधनमितिमंतव्यं ॥ २३ ॥

रामबाणेनसंविद्धःपूर्वंराममनुस्मरन् ॥ भयात्सर्वंपरित्यज्यगृहवित्तादिकंचयत् ॥ २२ ॥ हृदिरामंसदाध्यात्वानिर्धूताशेषकल्मषः ॥ अंतेरामेणनिहतःपश्यन्राममवापसः ॥ २३ ॥ द्विजोवाराक्षसोऽवापिपापीवाऽधार्मिकोऽपिवा ॥ त्यजन्कलेवरंरामंस्मृत्वायातिपरंपदं ॥ २४ ॥ इतितेऽन्योन्यमाभाष्यततोदेवादिवंययुः ॥ रामस्तच्चिंतयामास म्रियमाणोऽसुराधमः ॥ २५॥ हालक्ष्मणेतिमद्वाक्यमनुकुर्वन्ममारकिं ॥ श्रुत्वामद्वाक्यसदृशंवाक्यंसीताऽपिकिंभवेत् ॥ २६ ॥ इतिचिंतापरीतात्मारामोदूरान्न्यवर्तत ॥ सीतातद्भाषितंश्रुत्वामारीचस्यदुरात्मनः ॥ २७ ॥ भीताऽतिदुःखसंविग्नालक्ष्मणंत्विदमब्रवीत् ॥ गच्छलक्ष्मणवेगेनभ्राताते ऽसुरपीडितः ॥ २८ ॥ हालक्ष्मणेतिवचनंभ्रातुस्तेनशृणोषिकिं ॥ तामाहलक्ष्मणोदेविरामवाक्यंनतद्भवेत् ॥ २९ ॥ यःकश्चिद्राक्षसोदेविम्रियमाणोऽब्रवीद्वचः ॥ रामस्त्रैलोक्यमपियःक्रुद्धोनाशयतिक्षणात् ॥ ३० ॥ सकथंदीनवचनंभाषतेऽमरपूजितः ॥ क्रुद्धालक्ष्मणमालोक्यसीताबाष्पविलोचना ॥ ३१ ॥ प्राहलक्ष्मणदुर्बुद्धेभ्रातुर्व्यसनमिच्छसि ॥ प्रेषितोभरतेनैवरामनाशाभिकांक्षिणा ॥ ३२ ॥ मांनेतुमागतोऽसित्वंरामनाशउपस्थिते ॥ नप्राप्स्यसेत्वंमामद्यपश्यप्राणांस्त्यजाम्यहं ॥ ३३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ किममारएवंकिमर्थंमृतः किंभवेत्किमवस्थाभवेत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ तदेवस्पष्टमाह भीताभीतेवेत्यर्थः यद्वा अस्यामायासीतात्वात्तन्माययैववास्तवीभीतिः ॥ २८ ॥ तत्रामवाक्यंन तस्यभयलेशाभावात् ॥ २९ ॥ किंतुम्रियमाणस्यराक्षसस्येदंवचः तदेवाह रामइति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ स्वबाहुभ्यामात्मानंवध्यमानाताड्यमानारुरोद कर्णौपिधायईदृशंपापमेषावदतीतितस्यश्रवणायोग्यत्वात्कर्णपिधानं ॥ ३५ ॥

नजानातीदृशंरामस्त्वांभार्याहरणोद्यतं ॥ रामादन्यंनस्पृशामित्वांवाभरतमेववा ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वावध्यमानासा स्वबाहुभ्यांरुरोदह ॥ तच्छ्रुत्वालक्ष्मणःकर्णौपिधायातीवदुःखितः ॥ ३५ ॥ मामेवंभाषसेचंडिधिकृत्वांनाशमुपैष्यसि ॥ इत्युक्त्वावनदेवीभ्यःसमर्प्यजनकात्मजां ॥ ३६ ॥ ययौदुःखातिसंविग्नोराममेवशनैःशनैः ॥ ततोऽतरं समालोक्यरावणोभिक्षुवेषधृक् ॥ ३७ ॥ सीतासमीपमगमत्स्फुरद्दंडकमंडलुः ॥ सीतातमवलोक्याशुनत्वासंपूज्यभक्तितः ॥ ३८ ॥ कंदमूलफलादीनिदत्वास्वागतमब्रवीत् ॥ मुनेभुंक्ष्वफलादीनिविश्रमस्वयथासुखं ॥ ३९ ॥ इदानीमेवभर्तामेत्वागमिष्यतितेप्रियं ॥ करिष्यतिविशेषेणतिष्ठत्वंयदिरोचते ॥ ४० ॥ भिक्षुरुवाच कात्वं कमलपत्राक्षिकोवाभर्तातवानघे ॥ किमर्थमत्रतेवासोवनेराक्षससेविते ॥ ब्रूहिभद्रेततःसर्वंस्ववृत्तांतंनिवेदये ॥ ४१ ॥ सीतोवाच अयोध्याधिपतिःश्रीमान्राजादशरथोमहान् ॥ तस्यज्येष्ठःसुतोरामःसर्वलक्षणलक्षितः ॥ ४२ ॥ तस्याहंधर्मतःपत्नीसीताजनकनंदिनी ॥ तस्यभ्राताकनीयांश्चलक्ष्मणोभ्रातृवत्सलः ॥ ४३ ॥ पितुराज्ञांपुरस्कृत्यदंडकेवस्तुमागतः ॥ चतुर्दशसमास्त्वांतुज्ञातुमिच्छामिमेवद ॥ ४४ ॥ भिक्षुरुवाच पौलस्त्यतनयोऽहंतुरावणोराक्षसाधिपः ॥ त्वत्कामपरितप्तोऽहंत्वांनेतुंपुरमागतः ॥ ४५ ॥ मुनिवेषेणरामेणकिंकरिष्यसिमांभज ॥ भुंक्ष्वभोगान्मयासार्धंत्यजदुःखंवनोद्भवं ॥ ४६ ॥

नाशमदर्शनं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तेप्रियंत्वद्योग्यातिथ्यकरणेनेतिशेषः ॥ ४० ॥ ततःत्वद्वृत्तांतश्रवणानंतरं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ त्वांपुरंस्वनगरंलंकारूपंनेतुमागतइत्यन्वयः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

यत्यस्मात् एवंभाषसेततोराघवान्नाशमेष्यसि॥४७॥सहानुजोरामः आगमिष्यतीत्यन्वयः हरेः सिंहस्य शशकः क्षुद्रमृगः॥४८॥४९॥५०॥तत् रावणस्वरूपं नखैर्धरणींविदार्यभूसंबद्धायाश्चालयितुमशक्यत्वात् बाहुभिस्तामुद्धृत्यभुवःसकाशात्उपरिकृत्वा ॥ ५१॥ तोलयित्वाबाहुभ्यां

श्रुत्वातद्वचनंसीताभीताकिंचिदुवाचतं ॥ यदेवंभाषसेमांत्वंनाशमेष्यसिराघवात् ॥ ४७॥ आगमिष्यतिरामोऽपिक्षणंतिष्ठसहानुजः॥ मांकोधर्षयितुंशक्तोहरेर्भार्यांशशोयथा ॥ ४८ ॥ रामबाणैर्विभिन्नस्त्वंपतिष्यसिमहीतले॥ इतिसीतावचःश्रुत्वारावणःक्रोधमूर्छितः ॥ ४९ ॥ स्वरूपंदर्शयामासमहापर्वतसन्निभं ॥ दशास्यंविंशतिभुजंकालमेघसमद्युति ॥ ५०॥ तद्दृष्ट्वावनदेव्यश्चभूतानिचवितत्रसुः ॥ ततोविदार्यधरणींनखैरुद्धृत्यबाहुभिः॥ ॥ ५१॥ तोलयित्वारथेक्षिप्त्वाययौक्षिप्रंविहायसा ॥ हारामहालक्ष्मणेतिरुदंतीजनकात्मजा ॥५२॥ भयोद्विग्नमनादीनापश्यंतीभुवमेवसा॥ श्रुत्वातत्क्रंदितंदीनंसीतायाःपक्षिसत्तमः ॥ ५३ ॥ जटायुरुत्थितःशीघ्रंनगाग्रात्तीक्ष्णतुंडकः॥तिष्ठतिष्ठेतितंप्राहकोगच्छतिममाग्रतः॥५४॥मुषित्वालोकनाथस्यभार्यांशून्याद्वनालयात् ॥ शुनकोमंत्रपूतंत्वंपुरोडाशमिवाध्वरे॥ ५५॥ इत्युक्त्वातीक्ष्णतुंडेनचूर्णयामासतद्रथं॥ वाहान्बिभेदपादाभ्यांचूर्णयामासतद्धनुः॥ ५६॥ ततःसीतांपरित्यज्यरावणःखड्गमाददे॥ चिच्छेदपक्षौसामर्षःपक्षिराजस्यधीमतः ॥ ५७॥ पपातकिंचिच्छेषेणप्राणेनभुविपक्षिराट्॥ पुनरन्यरथेनाशुसीतामादायरावणः॥ ५८॥ क्रोशंतीरामरामेतित्रातारंनाधिगच्छती ॥ हारामहाजगन्नाथमांनपश्यसिदुःखितां॥ ५९॥

भारमनुमीय ॥ ५२ ॥ पश्यंती आसीदितिशेषः॥५३॥५४॥ मंत्रपूतंपुरोडाशंमुषित्वाशुनकइवलोकनाथस्यरामस्यभार्यांहृत्वाममाग्रतःकोगच्छतीत्यन्वयः॥५५॥५६॥५७॥ अन्यरथेनमायाकल्पितेनसीतामादायागच्छदितिशेषः ॥५८॥ क्रोशंतीसीता मांनपश्यसिमांकिंनपश्यसीत्यर्थः एवंविललापेतिशेषः ॥५९॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ जगामरावणइतिशेषः ॥ ६२ ॥ आभरणादिकंविमुच्यउत्तरीयार्धखंडेनबध्वारामायकथयंत्वितिपर्वतेचिक्षेप अनेनस्रीचरित्रस्याशक्यवक्तव्यतासूचिता ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ रहसिएकांतेगुप्तदेशे अनुपालयत् अन्वपालयदित्यर्थः अडभावआर्षः ॥ ६५ ॥ परिकर्म

रक्षसानीयमानांस्वांभार्यांमोचयराघव॥ हालक्ष्मणमहाभागत्राहिमामपराधिनीं ॥ ६० ॥ वाक्शरेणहतस्त्वंमेक्षंतुमर्हसिदेवर॥ इत्येवंक्रोशमानांतांरामागमनशंकया ॥६१॥ जगामवायुवेगेनसीतामादायसत्वरः॥ विहायसानीयमानासीतापश्यदधोमुखी॥ ६२॥ पर्वताग्रस्थितान्पंचवानरान्वारिजानना ॥ उत्तरीयार्धखंडेनविमुच्याभरणादिकं॥ ६३ ॥ बध्वाचिक्षेपरामायकथयंत्वितिपर्वते ॥ ततःसमुद्रमुल्लंघ्यलंकांगत्वासरावणः॥६४॥ स्वांतःपुरेरहस्येतामशोकविपिनेऽक्षिपत् ॥ राक्षसीभिःपरिवृतांमातृबुद्ध्याऽनुपालयत् ॥ ६५॥ कृशाऽतिदीनापरिकर्मवर्जितादुःखेनशुष्यद्वदनाऽतिविक्लवा॥ हारामरामेतिविलप्यमानासीतास्थिताराक्षसवृंदमध्ये ॥ ६६ ॥

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

रामोमायाविनंहत्वाराक्षसंकामरूपिणं॥ प्रतस्थेस्वाश्रमंगंतुंततोदूराद्ददर्शतं ॥ १ ॥ अयातंलक्ष्मणंदीनंमुखेनपरिशुष्यता ॥ राघवश्चिंतयामासस्वात्मन्येवमहामतिः ॥ २ ॥ लक्ष्मणस्तन्नजानातिमायासीतांमयाकृतां ॥ ज्ञात्वाप्येनंवंचयित्वाशोचामिप्राकृतोयथा॥ ३॥

शरीरसंस्कारादि ॥ ६६ ॥ इतिश्रीमत्सक०सेतौअरण्यकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ रामइति तंसीतारक्षकत्वेनस्वयंस्थापितंलक्ष्मणमित्यर्थः ॥ १ ॥ स्वात्मनिस्वचित्ते ॥ २ ॥ ननुलक्ष्मणोयद्यपिनजानातितथाऽपित्वंजानास्येवतत्राह ज्ञात्वाऽपीति ॥ ३ ॥

तादृशशोकफलमाह यद्यहमिति ॥ ४ ॥ असुरालयंलंकां ॥ ५ ॥ नीत्वाप्राप्यअयोध्यांयातागंता एतत्किमर्थंज्ञानगोपनंतत्राह ब्रह्मणाप्रार्थितोऽहंमनुष्यभावेनजातोऽस्मि एवंचतद्भावसंरक्षणायैतदितिभावः ॥ ६ ॥ ननुरावणवधोत्तरंपुनरयोध्यागमनेनतत्रस्थानेनवानफ

यद्यहंविरतोभूत्वातूष्णींस्थास्यामिमंदिरे ॥ तदाराक्षसकोटीनांवधोपायःकथंभवेत् ॥ ४ ॥ यदिशोचामितांदुःखसंतप्तःकामुकोयथा ॥ तदाक्रमेणानुचिन्वन्सीतांयास्येऽसुरालयं ॥ रावणंसकुलंहत्वासीतामग्नौस्थितांपुनः ॥ ॥ ५ ॥ मयैवस्थापितांनीत्वायाताऽयोध्यामतंद्रितः ॥ अहंमनुष्यभावेनजातोऽस्मिब्रह्मणाऽर्थितः ॥ ६ ॥ मनुष्यभावमापन्नःकिंचित्कालंवसामिकौ ॥ ततोमायामनुष्यस्यचरितंमेऽनुशृण्वतां ॥ ७ ॥ मुक्तिःस्यादप्रयासेनभक्तिमार्गानुवर्त्तिनां ॥ निश्चित्यैवंतदादृष्ट्वालक्ष्मणंवाक्यमब्रवीत् ॥ ८ ॥ किमर्थमागतोऽसित्वंसीतांत्यक्त्वाममप्रियां ॥ नीतावाभक्षितावाऽपिराक्षसैर्जनकात्मजा ॥ ९ ॥ लक्ष्मणःप्रांजलिःप्राहसीतायादुर्वचोरुदन् ॥ हालक्ष्मणेतिवचनंराक्षसोक्तंश्रुतंतया ॥ १० ॥ त्वद्वाक्यसदृशंश्रुत्वामांगच्छेतित्वराब्रवीत् ॥ रुदतीसामयाप्रोक्तादेविराक्षसभाषितं ॥ नेदंरामस्यवचनंस्वस्थाभवशुचिस्मिते ॥ ११ ॥ इत्येवंसांत्वितासाध्वीमयाप्रोवाचमांपुनः ॥ यदुक्तंदुर्वचोरामनवाच्यंपुरतस्तव ॥ १२ ॥ कर्णौपिधायनिर्गत्ययातोऽहंत्वांसमीक्षितुं ॥ रामस्तुलक्ष्मणंप्राहतथाऽप्यनुचितंकृतं ॥ १३ ॥ त्वयास्त्रीभाषितंसत्यंकृत्वात्यक्त्वाशुभाननां ॥ नीतावाभक्षितावाऽपिराक्षसैर्नात्रसंशयः ॥ १४ ॥

लंतत्राह मनुष्यभावमिति भक्तमुक्तिरेवतत्फलमितिभावः ॥ ७ ॥ ८ ॥ नीतावेति आवयोरसान्निध्येऽवश्यमेवमवस्थाप्राप्तेतिभावः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ मयासांत्वितामांप्रोवाचेत्यन्वयः यदुक्तंसीतयेतिशेषः ॥ १२ ॥ तथाऽपिस्त्रीस्वभावादेवंतदुक्तावपि ॥ १३ ॥ सत्यंकृत्वासत्यंमत्वेत्यर्थः यत्शुभाननांत्यक्त्वाआगतंतदनुचितंकृतमित्यन्वयः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ मद्विमोहार्थममोहार्थंकक्कचित्विलीयसेकिमित्यर्थः ॥ १६ ॥ आचिन्वन्अन्वेषयन्कुतःकुत्रेत्यर्थः क्कचित्कुत्रेत्येवपाठः ॥ १७ ॥ मृगाइत्यादिसंबोधनानि नकुत्रचित्ददर्शेतिशेषः ॥ १८ ॥ सर्वथासर्वप्रकारेणपश्यन्नपिकापिदेशेनापश्यत् यदानंदस्तन्मयःसर्वशक्तिसमृद्धोवातामन्वशोचयदचलोप्यनुधावति तत्कर्तृकःशोकोऽचलकर्तृकंधावनंतदेतदाश्चर्यमितिभावः ॥ १९ ॥ निर्ममत्वादिगुणोऽपिममजा

इतिचिंतापरोरामःस्वाश्रमंत्वरितोययौ ॥ तत्रादृष्ट्वाजनकजांविललापातिदुःखितः ॥ १५ ॥ हाप्रियेक्कगताऽसित्वंनासिपूर्ववदाश्रमे ॥ अथवामद्विमोहार्थंलीलयाक्कविलीयसे ॥ १६ ॥ इत्याचिन्वन्वनंसर्वंनापश्यज्जानकींतदा ॥ वनदेव्यःकुतःसीतांब्रुवंतुममवल्लभां ॥ १७ ॥ मृगाश्चपक्षिणोवृक्षादर्शयंतुममप्रियां ॥ इत्येवंविलपन्नेवरामःसीतांनकुत्रचित् ॥ १८ ॥ सर्वज्ञःसर्वथाक्कापिनापश्यद्रघुनंदनः ॥ आनंदोऽप्यन्वशोचत्तामचलोऽप्यनुधावति ॥ १९ ॥ निर्ममोनिरहंकारोऽप्यखंडानंदरूपवान् ॥ ममजायेतिसीतेतिविललापातिदुःखितः ॥ २० ॥ एवंमायामनुचरन्नसक्तोऽपिरघूत्तमः ॥ आसक्तइवमूढानांभातितत्त्वविदांनहि ॥ २१ ॥ एवंविचिन्वन्सकलंवनंरामःसलक्ष्मणः ॥ भग्नंरथंछत्रचापंकूबरंपतितंभुवि ॥ २२ ॥ दृष्ट्वालक्ष्मणमाहेदंपश्यलक्ष्मणकेनचित् ॥ नीयमानांजनकजांतंजित्वान्योजहारतां ॥ २३ ॥ ततःकंचिद्भुवोभागंगत्वापर्वतसन्निभं ॥ रुधिराक्तवपुर्दृष्ट्वारामोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ २४ ॥ एषवैभक्षयित्वातांजानकींशुभदर्शनां ॥ शेतेविविक्तेऽतितृप्तःपश्यहन्मिनिशाचरं ॥ २५ ॥

येतिविललाप मायागृहीतमनुष्यत्वस्यलोकान्सत्यत्वेनप्रत्याययितुमितिभावः अतिदुःखितःसइव ॥ २० ॥ तदेवाह एवमिति असक्तोऽपि आसक्तिरहितोऽपि ॥ २१ ॥ छत्रचापमित्यत्रभग्नमित्यनुकर्षः ॥ २२ ॥ नीयमानांजनकजांदृष्ट्वाऽन्यःतंजित्वातांजहारतच्चिन्हमिदंपश्येत्यन्वयः ॥ २३ ॥ पर्वतसन्निभंतत्सदृशं रुधिराक्तवपुरितिकर्मधारयः ॥ २४ ॥ विविक्तेएकांते ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ रावणमितिपूर्वान्वयि छित्वास्थितोऽहमित्यन्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ म्रियमाणेनमेमयेत्यर्थः ॥

चापमानयशीघ्रंमेबाणंचरघुनंदन ॥ तच्छ्रुत्वारामवचनंजटायुःप्राहभीतवत् ॥ २६ ॥ मांनमारयभद्रंतेम्रियमाणंस्वकर्मणा ॥ अहंजटायुस्तेभार्याहारिणंसमनुद्रुतः ॥ २७ ॥ रावणंतत्रयुद्धंमेबभूवारिविमर्दन ॥ तस्यवाहान्रथंचापंछित्वाऽहंतेनघातितः ॥ २८ ॥ पतितोऽस्मिजगन्नाथप्राणांस्त्यक्ष्यामिपश्यमां ॥ तच्छ्रुत्वाराघवोदीनंकंठप्राणंददर्शह ॥ २९ ॥ हस्ताभ्यांसंस्पृशन्रामोदुःखाश्रुवृतलोचनः ॥ ३० ॥ जटायोब्रूहिमेभार्यांकेननीताशुभाननना ॥ मत्कार्यार्थंहतोऽसित्वमतोमेप्रियबांधवः ॥ ३१ ॥ जटायुःसन्नयावाचावक्त्राद्रक्तंसमुद्वमन् ॥ उवाचरावणोरामराक्षसोभीमविक्रमः ॥ ३२ ॥ आदायमैथिलींसीतांदक्षिणाभिमुखोययौ ॥ इतोवक्तुंनमेशक्तिःप्राणांस्त्यक्ष्यामितेऽग्रतः ॥ ३३ ॥ दिष्ट्यादृष्टोऽसिरामत्वंम्रियमाणेनमेऽनघ ॥ परमात्माऽसिविष्णुस्त्वंमायामनुजरूपधृक् ॥ ३४ ॥ अंतकालेऽपिदृष्ट्वात्वांमुक्तोऽहंरघुसत्तम ॥ हस्ताभ्यांस्पृशमांरामपुनर्यास्यामितेपदं ॥ ३५ ॥ तथेतिरामःपस्पर्शतदंगंपाणिनास्मयन् ॥ ततःप्राणान्परित्यज्यजटायुःपतितोभुवि ॥ ३६ ॥ रामस्तमनुशोचित्वाबंधुवत्साश्रुलोचनः ॥ लक्ष्मणेनसमानाय्यकाष्ठानिप्रददाहतं ॥ ३७ ॥ स्नात्वादुःखेनरामोऽपिलक्ष्मणेनसमन्वितः ॥ हत्वावनेमृगंतत्रमांसखंडान्समंततः ॥ ३८ ॥ शाद्वलेप्राक्षिपद्रामःपृथक्पृथगनेकधा ॥ भक्षंतुपक्षिणःसर्वेतृप्तोभवतुपक्षिराट् ॥ ३९ ॥ इत्युक्काराघवःप्राहजटायोगच्छमत्पदं ॥ मत्सारूप्यंभजस्वाद्यसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ ४० ॥

॥ ३४ ॥ पुनःस्पृशेत्यन्वयः येनस्पर्शेननतेपदंयास्यामीत्यन्वयः ॥ ३५ ॥ स्मयन् पक्षिणोप्येवंपराक्रमएवंज्ञानमित्याश्चर्यवान् ॥ ३६ ॥ बंधुवदनुशोचित्वा अनेनतिरश्चामपिप्रीत्यादाहौचित्यमितिदर्शितं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ भक्षंतुभक्षयंतु ॥ ३९ ॥ इत्युक्काइतिसंकल्प्य ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ द्योतयत् आकाशमितिशेषः ॥ ४२ ॥ राममाभाष्यरामंसंबोध्य ॥ ४३ ॥ अगणितगुणंअनंतशक्तित्वात् अप्रमेयंदेशकालापरि च्छेद्यं संयमोनाशःआदिनाजन्मोपरमः शांतिरेवपरमाशोभायस्मिन्तं ॥ ४४ ॥ निरवधिसुखं तदतिरिक्तेषुब्रह्मांतेषुसुखंसावधिकमितिभावः इंदिरालक्ष्मीस्तत्कटाक्षायस्मिंस्तं सुरेंद्रादिसेवाप्रीतेनयेनतदीयदुःखंक्षपितमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ईहितप्रदानंभक्तेहितदानस्वभावं सुरागमूलेशो

ततोऽनंतरमेवासौदिव्यरूपधरःशुभः॥ विमानवरमारुह्यभास्वरंभानुसन्निभं ॥ ४१ ॥ शंखचक्रगदापद्मकिरीटवरभूषणैः ॥ द्योतयन्स्वप्रकाशेनपीतांबरधरोमलः ॥ ४२ ॥ चतुर्भिःपार्षदैर्विष्णोस्तादृशैरभिपूजितः॥ स्तूयमानोयोगिगणैराममाभाष्यसत्वरः॥ कृतांजलिपुटोभूत्वातुष्टावरघुनंदनं॥४३॥ जटायुरुवाच अगणितगुणमप्रमेयमाद्यंसकलजगत्स्थितिसंयमादिहेतुं॥उपरमपरमंपरात्मभूतंसततमहंप्रणतोऽस्मिरामचंद्रं॥४४॥ निरवधिसुखमिंदिराकटाक्षंक्षपितसुरेंद्रचतुर्मुखादिदुःखं॥ नरवरमनिशंनतोऽस्मिरामंवरदमहंवरचापबाणहस्तं॥४५॥ त्रिभुवनकमनीयरूपमीड्यंरविशतभासुरमीहितप्रदानं ॥ शरणदमनिशंसुरागमूलेकृतनिलयंरघुनंदनंप्रपद्ये ॥ ४६ ॥ भवविपिनदवाग्निनामधेयंभवमुखदैवतदैवतंदयालुं ॥ दनुजपतिसहस्रकोटिनाशंरवितनयासदृशंहरिंप्रपद्ये ॥ ४७ ॥ अविरतभवभावनातिदूरंभवविमुखैर्मुनिभिःसदैवदृश्यं॥ भवजलधिसुतारणांघ्रिपोतंशरणमहंरघुनंदनंप्रपद्ये ॥४८॥

भनोरागःप्रीतिस्तस्यमूलमाश्रयश्चित्तंतत्रकृतस्थानं ॥ ४६ ॥ भवविपिनस्यदवाग्निभूतंनामधेयंयस्यतं रवितनयायमुनातत्सदृशंतद्वर्णं ॥४७॥ अविरतंभवस्यसंसारस्यभावनायेषांतेषामतिदूरः भवसमुद्रस्यसुतारणेंऽघ्रिरूपःपोतोयस्यतं ॥ ४८ ॥

गिरिशः शिवः गिरिसुता पार्वती तयोर्मनसि निवासो यस्य तं गिरिवरधारिणं अयमेव कृष्णो भावीति भावः ईहितैश्चेष्टितैरभिराममभिरामचेष्टितमि तियावत् सुराणां वरदं ॥ ४९ ॥ परगुणादिषु तुष्टमीर्ष्यारहितं मानसं येषां ॥ ५० ॥ स्मितेनेषद्धासेन रुचिरं विकासितमाननाब्जं यस्य सुरराजनी लइंद्रनीलमणिः ईशगुरोर्ब्रह्मणः ॥ ५१ ॥ यथैकोऽपि रविरुदपात्रेष्वनेकइव एवमेकोऽपि त्वं गुणभेदाद्ब्रह्मादिसंज्ञकः अमरपतिरिंद्रस्तस्य स्तु

गिरिशगिरिसुतामनोनिवासंगिरिवरधारिणमीहिताभिरामं॥ सुरवरदनुजेंद्रसेवितांघ्रिंसुरवरदंरघुनायकंप्रप द्ये॥४९॥ परधनपरदारवर्जितानांपरगुणभूतिषुतुष्टमानसानां॥ परहितनिरतात्मनांसुसेव्यंरघुवरमंबुजलोचनं प्रपद्ये ॥५०॥ स्मितरुचिरविकासिताननाब्जमतिसुलभंसुरराजनीलनीलं॥ सितजलरुहचारुनेत्रशोभंरघुपति मीशगुरोर्गुरुंप्रपद्ये॥५१॥ हरिकमलजशंभुरूपभेदात्त्वमिहविभासिगुणत्रयानुवृत्तः॥ रविरिवजलपूरितोदपा त्रेष्वमरपतिस्तुतिपात्रमीशमीडे ॥ ५२॥ रतिपतिशतकोटिसुंदरांगंशतपथगोचरभावनाविदूरं॥ यतिपतिहृद येसदाविभातंरघुपतिमार्तिहरंप्रभुंप्रपद्ये॥ ५३॥ इत्येवंस्तुवतस्तस्यप्रसन्नोऽभूद्रघूत्तमः॥ उवाचगच्छभद्रंतेम मविष्णोःपरंपदं ॥५४॥ शृणोतियइदंस्तोत्रंलिखेद्वानियतःपठेत्॥ सयातिममसारूप्यंमरणेमत्स्मृतिंलभेत्॥५५ इतिराघवभाषितंतदाश्रुतवान्हर्षसमाकुलोद्विजः॥ रघुनंदनसाम्यमास्थितःप्रययौब्रह्मसुपूजितंपदं॥५६॥ इ तिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेअष्टमःसर्गः॥ ८ ॥

तिपात्रं तत्कृतस्तुतिविषयमित्यर्थः ॥ ५२ ॥ रतिपतिः कामः ततोऽपि शतकोटिगुणं सुंदरमंगं यस्य शतपथो माध्यंदिनानां ब्राह्मणं तद्गोचरया तत्रोक्तप्रकारया भावनयाऽविदूरं लभ्यमितियावत् तदेवाह यतिपतीत्यादि ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ब्रह्मसुपूजितं पदं वैकुंठं ॥ ५६ ॥ इतिश्रीम० सेतौ अरण्यकांडे अष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

विपिनांतरमन्यद्वनं दुःखंसमाश्रित्याभिनीय ॥ १ ॥ अद्भुतसमाकारःआश्चर्याकृतिः महद्वक्त्रंयस्यसः ॥ २ ॥ व्यापृतौव्यापारवंतौ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ५ ॥ संकलितौप्राप्तौ ॥ ६ ॥ नौआवां ॥ ७ ॥ छिंद्यांछिद्यावइत्यर्थः आर्षमेकवचनं ॥ ८ ॥ ९ ॥ मद्बाहुच्छेदसमर्थौ लोकेभूलोंके

ततोरामोलक्ष्मणेनजगामविपिनांतरं ॥ पुनर्दुःखंसमाश्रित्यसीतान्वेषणतत्परः ॥ १ ॥ तत्राद्भुतसमाकारोराक्षसःप्रत्यदृश्यत ॥ वक्षस्येवमहावक्त्रश्चक्षुरादिविवर्जितः ॥ २ ॥ बाहूयोजनमात्रेणव्यापृतौतस्यरक्षसः ॥ कबंधोनामदैत्येंद्रःसर्वसत्त्वविहिंसकः ॥ ३ ॥ तद्बाह्वोर्मध्यदेशेतौचरंतौरामलक्ष्मणौ ॥ ददर्शतुर्महासत्त्वंतद्बाहुपरिवेष्टितौ ॥ ४ ॥ रामःप्रोवाचविहसन्पश्यलक्ष्मणराक्षसं ॥ शिरःपादविहीनोऽयंयस्यवक्षसिचाननं ॥ ५ ॥ बाहुभ्यांलभ्यतेयद्यत्तत्तद्भक्षन्स्थितोध्रुवं ॥ आवामप्येतयोर्बाह्वोर्मध्येसंकलितौध्रुवं ॥ ६ ॥ गंतुमन्यत्रमार्गोनदृश्यतेरघुनंदन ॥ किंकर्तव्यमितोऽस्माभिरिदानींभक्षयेत्सनौ ॥ ७ ॥ लक्ष्मणस्तमुवाचेदंकिंविचारेणराघव ॥ आवामेकैकमव्यग्रौछिंद्यांरक्षोभुजौध्रुवं ॥ ८ ॥ तथेतिरामःखड्गेनभुजंदक्षिणमच्छिनत् ॥ तथैवलक्ष्मणोवामंचिच्छेदभुजमंजसा ॥ ९ ॥ ततोऽतिविस्मितोदैत्यःकौयुवांसुरपुंगवौ ॥ मद्बाहुच्छेदकौलोकेदिविदेवेषुवाकुतः ॥ १० ॥ ततोऽब्रवीद्धसन्नेवरामोराजीवलोचनः ॥ अयोध्याधिपतिःश्रीमान्राजादशरथोमहान् ॥ ११ ॥ रामोऽहंतस्यपुत्रोऽसौभ्रातामेलक्ष्मणःसुधीः ॥ ममभार्याजनकजासीतात्रैलोक्यसुंदरी ॥ १२ ॥ आवांमृगययायातौतदाकेनापिरक्षसा ॥ नीतांसीतांविचिन्वंतौचागतौघोरकानने ॥ १३ ॥

कुतः असंभावितावेव तथादिविविद्यमानेषुदेवेष्वपिअसंभावितौ तद्युवांकावित्याश्चर्येणप्रश्नः ॥ १० ॥ ११ ॥ अहंरामस्तस्यपुत्रइत्यन्वयः ॥ १२ ॥ मृगययामृगयासक्त्यायातौदूरंयातावित्यन्वयः रक्षसानीतांसीतांविचिन्वंतावित्यन्वयः ॥ १३ ॥

अत्रतवबाहुभ्यांवेष्टितौजातौ प्राणरिरक्षयातवभुजौछिन्नौ स्ववृत्तांतमुक्त्वातद्वृत्तांतंपृच्छति त्वंचकइति ॥ १४ ॥ १५॥ वरनार्यःउत्तमस्त्रियः अवध्यत्वंलब्धंमयेतिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तेनयदातेबाहूछिद्येतेतदाशापाद्विनिर्मुक्तोभविष्यसीतिसंबंधः ॥ १९ ॥ २० ॥ कदा

॥२१॥

२

बाहुभ्यांवेष्टितावत्रतवप्राणरिरक्षया ॥ छिन्नौतवभुजौत्वंचकोवाविकटरूपधृक् ॥ १४ ॥ कवंधउवाच धन्योऽहंयदिरामस्त्वमागतोऽसिममांतिकं ॥ पुरागंधर्वराजोऽहंरूपयौवनदर्पितः ॥ १५॥ विचरँल्लोकमखिलंवरनारीमनोहरः ॥ तपसाब्रह्मणोलब्धमवध्यत्वंरघूत्तम ॥ १६॥ अष्टावक्रंमुनिंदृष्ट्वाकदाचिदहसंपुरा ॥ क्रुद्धोऽसावाहदुष्टत्वंराक्षसोभवदुर्मते ॥ १७॥ अष्टावक्रःपुनःप्राहवंदितोमेदयापरः ॥ शापस्यांतंचमेप्राहतपसाद्योतितप्रभः ॥ १८ ॥ त्रेतायुगेदाशरथिर्भूत्वानारायणःस्वयं ॥ आगमिष्यतितेबाहूछिद्येतेयोजनायतौ ॥ १९ ॥ तेनशापाद्विनिर्मुक्तोभविष्यसियथापुरा ॥ इतिशप्तोऽहमद्राक्षंराक्षसींतनुमात्मनः ॥ २० ॥ कदाचिद्देवराजानमभ्यद्रवमहंरुषा॥सोऽपिवज्रेणमांरामशिरोदेशेऽभ्यताडयत्॥ २१ ॥तदाशिरोगतंकुक्षिंपादौचरघुनंदन॥ब्रह्मदत्तवरान्मृत्युर्नाभून्मेवज्रताडनात्॥ २२ ॥ मुखाभावेकथंजीवेदयमित्यमराधिपं॥ ऊचुःसर्वेदयाविष्टमांविलोक्यास्यवर्जितं ॥ २३॥ ततोमांप्राहमघवाजठरेतेमुखंभवेत् ॥ बाहूतेयोजनायामौभविष्यतइतोव्रज॥ २४॥ इत्युक्तोऽत्रवसन्नित्यंबाहुभ्यांवनगोचरान् ॥ भक्षयाम्यधुनाबाहूखंडितौमेत्वयाऽनघ ॥ २५॥ इतःपरंमांश्वभ्रास्येनिक्षिप्याग्नींधनावृते ॥ अग्निनादह्यमानोऽहंत्वयारघुकुलोत्तम ॥ २६॥

चिदिति राक्षसतनुप्राप्त्यनंतरमितिशेषः ॥ २१ ॥ तदावज्रेणताडनेशिरःकुक्षिगतं पादौचगतौनष्टावित्यनुकर्षः ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतोव्रजेति ऊरुभ्यामेवरिंगन्निितिशेषः ॥ २४ ॥ बाहुभ्यांगृहीत्वेतिशेषः ॥ २५ ॥ श्वभ्रास्येगर्तोपरिभागे अग्नींधनावृतेअग्नियुक्तेंधनावृते ॥ २६ ॥

॥२१॥

भार्यामार्गंभार्यालाभोपायं ॥ २७ ॥ ततोदेहात् दह्यमानदेहादित्यर्थः कंदर्पसदृशःपुरुषउत्थितइत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ अतिसंभ्रमात्‌अ त्यादरात् अनंतंदेशापरिच्छेद्यं अनाद्यंतंआद्यंतरहितं तेनकालापरिच्छेद्यत्वमुक्तं मनोवाचामिति यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहइ तिश्रुतेः ॥ ३० ॥ देहद्वयंहिरण्यगर्भविराड्रूपंस्थूलंसूक्ष्मंच ततोविलक्षणंदृग्रूपंकेवलज्ञानरूपं तेसूक्ष्मंरूपंतदव्यक्तंसर्वथायोगिभिर्दुर्ज्ञेयं इत रत्सर्वंजडं यतोजगज्जडंदृश्यत्वादित्यनुमानमनेनसूचितं विस्तरस्त्वस्मद्गुरुभिर्व्याससूत्रवृत्तौप्रपंचितः व्यतिरिक्तंजडत्वात्त्वत्तोभिन्नंमनस्त्वांक

पूर्वरूपमनुप्राप्यभार्यामार्गंवदामिते ॥इत्युक्तेलक्ष्मणेनाशुश्वभ्रेनिर्मायतत्रतं॥ २७॥ निक्षिप्यप्रादहत्काष्ठैस्त तोदेहात्समुत्थितः ॥ कंदर्पसदृशाकारःसर्वाभरणभूषितः॥ २८ ॥ रामंप्रदक्षिणंकृत्वासाष्टांगंप्रणिपत्यच ॥ कृतां जलिरुवाचेदंभक्तिगद्गदयागिरा ॥ २९ ॥ गंधर्वउवाच स्तोतुमुत्सहतेमेऽद्यमनोरामातिसंभ्रमात् ॥ त्वाम नंतमनाद्यंतंमनोवाचामगोचरं ॥ ३० ॥ सूक्ष्मंतेरूपमव्यक्तंदेहद्वयविलक्षणं ॥ दृग्रूपमितरत्सर्वंदृश्यंजडमनात्म कं ॥ तत्कथंत्वांविजानीयाद्व्यतिरिक्तंमनःप्रभो ॥ ३१ ॥ बुद्ध्यात्माभासयोरैक्यंजीवइत्यभिधीयते ॥ बुद्ध्यादिसा क्षीब्रह्मैवतस्मिन्निर्विषयेऽखिलं ॥३२॥ आरोप्यतेऽज्ञानवशान्निर्विकारेऽखिलात्मनि ॥ हिरण्यगर्भस्तेसूक्ष्मंदे हंस्थूलंविराट्स्मृतं॥३३॥ भावनाविषयोरामसूक्ष्मंतेध्यातृमंगलं॥ भूतंभव्यंभविष्यच्चयत्रेदंदृश्यतेजगत्॥३४॥

थंजानीयादित्यर्थः ॥ ३१ ॥ बुद्धिश्चित्तंतत्रात्माभासआत्मप्रतिबिंबस्तयोरैक्यंभेदानवभासस्तद्विषयोजीवःबुध्यादीनांजडानांसाक्षी अंत र्यामी ब्रह्मैवशुद्धंचैतन्यंयतोनिर्विषयेवाङ्मनसयोरगोचरेतस्मिन्निदमखिलंजगत् अज्ञानवशान्निर्विकारेत्वयिअरोप्यते हिरण्यगर्भःसूक्ष्मंदे हं सकललिंगदेहसमष्टिरूपत्वात्तस्येतिभावः सकलस्थूलसमष्टिर्विराडितिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ध्यातॄणांमंगलंस्वपदप्रदत्वात् अतस्तेसूक्ष्मं भावनाविषयः हृदयपुंडरीकादौध्येयमितियावत् यद्विषयभावनायांसिद्धायांभूतभविष्यवर्तमानसर्वपदार्थज्ञानंसंभवतीत्याह भूतमित्यादि भव्यंवर्तमान ॥ ३४ ॥

अंडकोशरूपोभगवतोविराड्देहस्तत्रमहदादिभिरावृतेइति अत्रेयंपौराणिकसांख्यसंमताप्रक्रिया स्वव्याप्याहंकारावरणाद्दशगुणितंमहत्तत्त्वं बाह्यमावरणं तन्मध्येऽहंकारावरणं तदपिस्वव्याप्यव्योमावरणाद्दशगुणितं तन्मध्येव्योमावरणं तस्यदशगुणितस्यमध्येवाय्वावरणं तस्यापिदशगुणितस्यमध्येतेजोवरणं तेजसोदशगुणितस्यमध्येजलावरणं जलस्यदशगुणितस्यमध्येपृथिव्यावरणं तस्यादशगुणायामध्येपृथिवीतेजोद्भूतमंडं तस्यापिदशगुणस्यांडस्यमध्येचतुर्दशभुवनात्मकंस्वयंभुवःस्थूलंशरीरं स्वयंभूसंकल्पादेवजायतेइतितदाह सप्तभिरुत्तरगुणैरिति उत्तरदशगुणैःस्वस्वांतर्गतापेक्षयेत्यर्थः सधारणाश्रयः भ्रूमध्यदेशेषुभावनाश्रयइत्यर्थः॥ ३५ ॥ तदेवविराड्रूपंध्यानयोग्यंदर्शयति त्वमेवेति

स्थूलेंऽडकोशेदेहेतेमहदादिभिरावृते॥ सप्तभिरुत्तरगुणैर्वैराजोधारणाश्रयः॥ ३५॥ त्वमेवसर्वकैवल्यंलोकास्तेऽवयवाःस्मृताः॥ पातालंतेपादमूलंपार्ष्णिस्तवमहातलं ॥ ३६॥ रसातलंतेगुल्फौतुतलातलमितीर्यते ॥ जानुनीसुतलंरामऊरूतेवितलंतथा ॥ ३७ ॥ अतलंचमहीरामजघनंनाभिगंनभः ॥ उरस्थलंतेज्योतींषिग्रीवातेमहउच्यते ॥ ३८ ॥ वदनंजनलोकस्तेतपस्तेशंखदेशगं ॥ सत्यलोकोरघुश्रेष्ठशीर्षण्यास्तेसदाप्रभो ॥ ३९॥ इंद्रादयोलोकपालाबाहवस्तेदिशःश्रुती ॥ अश्विनौनासिकेरामवक्त्रंतेऽग्निरुदाहृतः ॥ ४० ॥ चक्षुस्तेसवितारामनश्चंद्रउदाहृतः॥ भ्रूभंगएवकालस्तेबुद्धिस्तेवाक्पतिर्भवेत् ॥ ४१ ॥ रुद्रोऽहंकाररूपस्तेवाचश्छंदांसितेऽव्यय ॥ यमस्तेद्रंष्ट्रदेशस्थोनक्षत्राणिद्विजालयः॥ ४२ ॥

सर्वकैवल्यमंतेप्राप्यंवस्त्वित्यर्थः लोकास्तेवयवाइतिसामान्यतउक्त्वातदेवविशेषेणाह पातालमित्यादि पातालंसप्तमोऽधोलोकः ॥ ३६॥तलातलमितीर्यतइत्यस्यगुल्फोर्ध्वंजान्वधोभागइतिशेषः॥ ३७॥अतलंचेत्यस्योर्वोरूर्ध्वंजघनाधोभागइतिशेषः नाभेरधोभागगंजघनंतन्महीपृथ्वीत्यर्थः नभोभुवर्लोकोऽत्र ज्योतींषिस्वर्गलोकोऽत्र महर्महर्लोकः॥ ३८ ॥तपस्तपोलोकः॥ ३९॥श्रुतीश्रोत्रे ॥ ४० ॥कालोनिमेषादिर्द्विपरार्धांतः वाक्पतिर्बृहस्पतिः॥ ४१॥अहंकारश्चित्तं छंदांसिवेदास्तेवाचः वागित्यर्थः दंष्ट्रदेशस्थोदंष्ट्रादेशस्थइत्यर्थः ऱ्हस्वआर्षः द्विजालयोदंतपंक्तयः॥ ४२॥

मोहकरीसकलजनमोहकरी ॥ ४३ ॥ निमिषोरात्रिरुन्मेषणंदिवा सप्तसमुद्राःकुक्षिस्तव नद्यस्तवनाड्यः ॥ ४४ ॥ दृष्टिस्तवरेतः ज्ञानशक्तिस्तवमहिमासर्वतआधिक्यं त्वत्तुल्यज्ञानशक्तिर्नान्यत्रेतिभावः ॥ ४५ ॥ अतआधिक्यमन्यत्किंचननहिकिमपिनेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ सरोमपुलकइत्यनेनप्रेमरसलक्षणमुक्तं येनगात्रेसरोमपुलकतासप्रेमरसः इदंमेभूयाल्लुब्धंचमानस्यत्वितीच्छाप्रेमेत्याहुः ॥ ४७ ॥ अयंजीवोयदातेस्थूलरूपभावकोभवतितदैवतस्यमुक्तिःस्याद्भवेदित्यर्थः तत्स्थूलभावनमप्यास्तांयद्यशक्यंतदातिष्ठतु तवैतद्रूपमेवाहंविचिंतयेचिंतयिष्यामि ॥

हासोमोहकरीमायास्तृष्टिस्तेपांगमोक्षणं ॥ धर्मःपुरस्तेऽधर्मश्चपृष्ठभागउदीरितः ॥ ४३ ॥ निमिषोन्मेषणेरात्रिर्दिवाचैवरघूत्तम ॥ समुद्राःसप्ततेकुक्षिर्नाड्योनद्यस्तवप्रभो ॥ ४४ ॥ रोमाणिवृक्षौषधयोरेतोवृष्टिस्तवप्रभो ॥ महिमाज्ञानशक्तिस्तेएवंस्थूलंवपुस्तव ॥ ४५ ॥ यदस्मिंस्थूलरूपेतेमनःसंधार्यतेनरैः ॥ अनायासेनमुक्तिःस्यादतोऽन्यन्नहिकिंचन ॥ ४६ ॥ अतोऽहंराममरूपंतेस्थूलमेवानुभावये ॥ यस्मिन्ध्यातेप्रेमरसःसरोमपुलकोभवेत् ॥ ४७ ॥ तदैवमुक्तिःस्याद्रामयदातेस्थूलभावकः ॥ तदप्यास्तांतवैवाहमेतद्रूपंविचिंतये ॥ ४८ ॥ धनुर्बाणधरंश्यामंजटावल्कलभूषितं ॥ अपीच्यवयसंसीतांविचिन्वंतंसलक्ष्मणं ॥ ४९ ॥ इदमेवसदामेस्यान्मानसेरघुनंदन ॥ सर्वज्ञःशंकरःसाक्षात्पार्वत्यासहितःसदा ॥ ५० ॥ त्वद्रूपमेवंसततंध्यायन्नास्तेरघूत्तम ॥ मुमूर्षूणांसदाकाश्यांतारकंब्रह्मवाचकं ॥ ५१ ॥ रामरामेत्युपदिशन्सदासंतुष्टमानसः ॥ अतस्त्वंजानकीनाथपरमात्मासुनिश्चितः ॥ ५२ ॥

॥ ४८ ॥ तद्रूपमाह धनुरिति अपीच्यवयसंतारुण्यवयस्कं ॥ ४९ ॥ एतद्रूपध्यानप्रार्थनेहेतुमाह सर्वज्ञइत्यादि एवंत्वद्रूपंअनुपदोक्तंधनुरित्यादि एवंचशंकरध्येयत्वादेतद्रूपध्यानप्रार्थनमितिभावः ॥ ५० ॥ ननुमनुष्यस्यममकिमेतत्प्रार्थ्यतेइत्याशंकायांतस्यपरमात्मत्वंयुक्त्यासाधयति मुमूर्षूणामिति तारकंब्रह्मतत्त्वमस्यादिप्रतिपाद्यंतस्यवाचकंप्रतिपादकं ॥ ५१ ॥ रमंतेयोगिनोऽत्रेतिव्युत्पत्त्येतिभावः ॥ ५२ ॥

त्वांनजानंतिपरमात्मत्वेनेत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ योगिभिरनेनैवदेहेनयोगबलाद्गम्यंस्वर्लोकं ॥ ५५ ॥ नित्यानुभवानुमेयंनित्यंयोऽनुभवो ज्ञानंतत्तद्वस्तुविषयंतेनानुमेयं तदुक्तंभगवद्गीतायां सर्वस्यचाहंहृदिसन्निविष्टोमत्तःस्मृतिर्ज्ञानमपोहनंचेति ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमत्स० सेतौ

सर्वेतेमाययामूढास्त्वांनजानंतितत्त्वतः॥नमस्तेरामभद्रायवेधसेपरमात्मने॥५३॥अयोध्याधिपतेतुभ्यंनमःसा मित्रिसेवित ॥ त्राहित्राहिजगन्नाथमांमायानावृणोतुते ॥ ५४ ॥ रामउवाच तुष्टोऽहंदेवगंधर्वभक्त्यास्तु त्याचतेऽनघ ॥ याहिमेपरमंस्थानंयोगिगम्यंसनातनं ॥ ५५ ॥ जपंतियेनित्यमनन्यबुद्ध्याभक्त्यात्वदुक्तंस्तवमा गमोक्तं ॥ तेऽज्ञानसंभूतभवंविहायमांयांतिनित्यानुभवानुमेयं ॥५६॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्व रसंवादेअरण्यकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ लब्ध्वावरंसगंधर्वःप्रयास्यन्राममब्रवीत् ॥ शबर्यास्तेपुरोभागेआश्रमेरघुनंदन ॥ १ ॥ भक्त्यात्वत्पादकमलेभक्तिमार्गविशारदा ॥ तांप्रयाहिमहाभागसर्वं तेकथयिष्यति ॥ २ ॥ इत्युक्त्वाप्रययौसोऽपिविमानेनार्कवर्चसा ॥ विष्णोःपदंराममनामस्मरणेफलमीदृशं ॥ ३ ॥ त्यक्त्वातद्विपिनंघोरंसिंहव्याघ्रादिदूषितं॥ शनैरथाश्रमपदंशबर्यारघुनंदनः॥४॥ शबरीराममालोक्यलक्ष्मणेनस मन्वितं ॥ आयांतमाराद्धर्षेणप्रत्युत्थायाचिरेणसा ॥ ५ ॥ पतित्वापादयोरग्रेहर्षपूर्णाश्रुलोचना ॥ स्वागतेनाभि नंद्याथस्वासनेसन्यवेशयत् ॥ ६ ॥

अरण्यकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रयास्यन्स्वस्थानमितिशेषः पुरोभागेदृश्यमानेआश्रमेत्व च्चरणभक्तिमार्गविशारदाशबरीआस्ते ॥ १ ॥ सातेसर्वंसीतावस्थितिस्थानंतत्प्राप्त्युपायंचेत्यर्थः ॥ २ ॥ विष्णोःपदंस्वर्लोकं ॥ ३ ॥ ४ ॥ अ चिरेणशीघ्रं ॥ ५ ॥ पादयोरग्रेतदंत्यभागे स्वासनेशोभनेआसने ॥ ६ ॥

आदृताअर्घ्यादिभिस्तद्रूपया ॥७॥ सपर्ययापूजासामग्र्यारामंसंपूज्य रामार्थंसंगृहीतानिदिव्यानि ॥८॥ फलानिरामायददावित्यन्वयः तदुक्तं पाद्मेशबरींप्रस्तुत्य प्रत्युद्गम्यप्रणम्याथनिवेश्यकुशविष्टरे पादप्रक्षालनंकृत्वातत्तोयंपापनाशनं शिरसाधार्यपीत्वाचवन्यैःपुष्पैरथार्चयत् फलानिचसुपक्वानिमूलानिमधुराणिच स्वयमास्वाद्यमाधुर्यंपरीक्ष्यपरिभक्ष्यच पश्चान्निवेदयामासराघवाभ्यांदृढव्रता फलान्यास्वाद्यकाकु

राम लक्ष्मणयोःसम्यक्पादौप्रक्षाल्यभक्तितः॥ तज्जलेनाभिषिच्यांगमथार्घ्यादिभिरादृता ॥ ७ ॥ संपूज्यविधिवद्रामंससौमित्रिंसपर्यया ॥ संगृहीतानिदिव्यानिरामार्थंशबरीमुदा ॥८॥ फलान्यमृतकल्पानिददौरामायभक्तितः॥ पादौसंपूज्यकुसुमैःसुगंधैःसानुलेपनैः ॥ ९ ॥ कृतातिथ्यंरघुश्रेष्ठमुपविष्टंसहानुजं॥ शबरीभक्तिसंपन्नाप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १० ॥ अत्राश्रमेरघुश्रेष्ठगुरवोमेमहर्षयः ॥ स्थिताःशुश्रूषणंतेषांकुर्वंतीसमुपस्थिता॥ ॥ ११ ॥ बहुवर्षसहस्राणिगतास्तेब्रह्मणःपदं॥ गमिष्यंतोऽब्रुवन्मांत्वंवसात्रैवसमाहिता॥ १२॥ रामोदाशरथिर्जातःपरमात्मासनातनः॥ राक्षसानांवधार्थायऋषीणांरक्षणायच॥ १३॥ आगमिष्यतिचैकाग्रध्याननिष्ठास्थिराभव॥ इदानींचित्रकूटाद्रावाश्रमेवसतिप्रभुः॥ १४ ॥ यावदागमनंतस्यतावद्रक्षकलेवरं॥ दृष्ट्वैवराघवंदग्ध्वादेहंयास्यसितत्पदं॥ १५ ॥ तथैवाकरवंरामत्वद्ध्यानैकपरायणा ॥ प्रतीक्ष्यागमनंतेऽद्यसफलंगुरुभाषितं॥ १६॥

स्थस्तस्यैमुक्तिपरांददाविति ॥ ९ ॥ १० ॥ तेषांशुश्रूषणंकुर्वंतीअहंसम्यकूउपतेषांसमीपेस्थिता ॥ ११ ॥ बहुवर्षसहस्राणीतिपूर्वान्वयिगतास्तेइत्यस्येदानीमित्यादिः गमिष्यंतस्तेत्वमत्रैवसमाहितावसेतिमामब्रुवन् ॥ १२ ॥ १३ ॥ आगमिष्यतिअत्राश्रमेइतिशेषः अतएकाग्रंयथाभवतितथा विषयांतरसंचाररहितमितियावत् तद्ध्याननिष्ठाअत्रस्थिराभवेत्यर्थः तेषांगमनकालमाह इदानीमिति इत्युक्त्वातेगताइत्यर्थः॥ ॥ १४॥ १५॥ तेआगमनंप्रतीक्ष्यस्थिताऽहंतथैवयथागुरुभिरुक्तंतथाऽकरवं तच्चमेगुरुभाषितंरामोऽत्रायास्यतीत्येतत् अद्यसफलंजातं॥ १६॥

हेराम तवैतद्रूपस्यदर्शनंमेगुरूणामपिनजातं हेऽप्रमेयात्मन् अहंयोषित् अनेनसर्वधर्मानर्हत्वंतत्रापिहीनजात्युद्भवा ॥ १७॥ तवदासःतद्दासे त्येवंक्रमेणशतसंख्यातउत्तरस्यापिदासीत्वेनाधिकारः साक्षात्तवदास्येतुसुतरामनधिकारः ॥ १८ ॥ इतिहेतोः योगिनामपिमनोवागगो चरस्त्वंमेमयाकथंदृष्टइतिप्रश्नः स्तोतुमित्यादिर्विनयः ॥ १९ ॥ पुंस्त्वस्त्रीत्वकृतोविशेषोवाजातिनामाश्रमादयस्तत्कृताविशेषावानमद्भजने कारणंकिंतुभक्तिरेव नतुपुंसोब्राह्मणस्यैवाधिकारइत्यर्थः ॥ २० ॥ तदेवोपपादयति यज्ञेत्यादि वेदाध्ययनकर्मभिः वेदाध्ययनेनवेदोक्तक

तवसंदर्शनंरामगुरूणामपिमेनहि॥ योषिन्मूढाऽप्रमेयात्मन्हीनजातिसमुद्भवा ॥ १७॥ तवदासस्यदासानांश तसंख्योत्तरस्यवा॥ दासीत्वेनाधिकारोऽस्तिकुतःसाक्षात्तवैवहि॥१८॥ कथंरामाद्यमेदृष्टस्त्वंमनोवागगोचरः॥ स्तोतुंनजानेदेवेशकिंकरोमिप्रसीदमे॥ १९॥ श्रीरामउवाच पुंस्त्वेस्त्रीत्वेविशेषोवाजातिनामाश्रमादयः॥ नकारणंयद्भजनेभक्तिरेवहिकारणं ॥ २० ॥ यज्ञदानतपोभिर्वावेदाध्ययनकर्मभिः ॥ नैवद्रष्टुमहंशक्योमद्भक्ति विमुखैःसदा ॥ २१ ॥ तस्माद्भामिनिसंक्षेपाद्वक्ष्येऽहंभक्तिसाधनं ॥ सतांसंगतिरेवात्रसाधनंप्रथमंस्मृतं ॥ २२॥ द्वितीयंमत्कथालापस्तृतीयंमद्गुणेरणं ॥ व्याख्यातृत्वंमद्वचसांचतुर्थंसाधनंभवेत् ॥ २३॥ आचार्योपासनंभद्रे मद्बुध्यामाययासदा ॥ पंचमंपुण्यशीलत्वंयमादिनियमादिच॥ २४॥

र्मानुष्ठानैश्चेत्यर्थः ॥ २१ ॥ सत्संगएवप्रथमंमुख्यंसाधनमित्यर्थः ॥ २२ ॥ मत्कथालापःमच्चरितनिबंधालापइत्यर्थः मद्गुणेरणंमद्गुणकीर्तनं म द्वचसांमत्प्रतिपादकवचसामुपनिषद्रूपाणांव्याख्यातृत्वं ॥ २३ ॥ अमाययाऽच्छलेन मद्बुध्याईश्वरबुध्यागुरुसेवा पुण्यशीलत्वंपुण्यविषये स्वारसिकीप्रवृत्तिः यमादि अहिंसाऽस्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहायमाः आदिनाआसनप्राणायामप्रत्याहाराः नियमादि शौचसंतोषतपःस्वाध्या येश्वरप्रणिधानानिनियमाः आदिनाधारणाध्यानसमाधयः ॥ २४ ॥

मत्पूजनेनिष्ठातत्परता ममयेमंत्रास्तदुपासकत्वंतदुपासनंतच्चसांगंतत्तन्मंत्रकल्पोक्तांगसहितं ॥ २५ ॥ अधिकामत्तोऽप्यधिकेत्यर्थः पुत्रादरस्यपितुरिवतदादरस्यममाधिकसंतोषदत्वादितिभावः मन्मतिःसर्वांतर्यामीभगवानितिसर्वंभगवतिवर्ततेइतिवामतिः विरागित्वंवैराग्यं शमोंऽतरिंद्रियनिग्रहः आदिनाबाह्येंद्रियनिग्रहरूपोदमः ॥२६॥ ममतत्त्वविचारः स्वस्यतत्त्वंशुद्धंब्रह्मतद्विचारस्तस्वमस्यादिवाक्यतः ॥ २७॥ यस्यकस्यवेत्यस्यैवप्रपंचः स्त्रियइति यस्यतन्नवविधंसाधनंजायतेतस्यप्रेमलक्षणाभक्तिःसंजायते ममेयंभूयात्भूत्वाचमानश्यत्वित्येवमिच्छा

निष्ठामत्पूजनेनित्यंषष्ठंसाधनमीरितं ॥ ममभंत्रोपासकत्वंसांगंसप्तममुच्यते ॥ २५ ॥ मद्भक्तेष्वधिकापूजासर्वभूतेषुमन्मतिः ॥ बाह्यार्थेषुविरागित्वंशमादिसहितंतथा ॥ २६ ॥ अष्टमंनवमंतत्त्वविचारोममभामिनि ॥ एवंनवविधाभक्तिसाधनंयस्यकस्यवा ॥ २७ ॥ स्त्रियोवापुरुषस्यापितिर्यग्योनिगतस्यवा ॥ भक्तिःसंजायते प्रेमलक्षणाशुभलक्षणे ॥ २८ ॥ भक्तौसंजातमात्रायांमत्तत्त्वानुभवस्तदा ॥ ममानुभवसिद्धस्यमुक्तिस्तत्रैवजन्मनि ॥ २९ ॥ स्यात्तस्मात्कारणंभक्तिर्मोक्षस्येतिसुनिश्चितं ॥ प्रथमंसाधनंयस्यभवेत्तस्यक्रमेणतु ॥ ३० ॥ भवेत्सर्वंततोभक्तिर्मुक्तिरेवसुनिश्चितं ॥ यस्मान्मद्भक्तियुक्तात्वंततोऽहंत्वामुपस्थितः ॥ ३१ ॥ इतोमद्दर्शनान्मुक्तिस्तवनास्त्यत्रसंशयः ॥ यदिजानासिमेब्रूहिसीताकमललोचना ॥ ३२ ॥ कुत्रास्तेकेनवानीताप्रियामेप्रियदर्शना ॥ ॥ ३३ ॥ शबर्युवाच देवजानासिसर्वज्ञसर्वंत्वंविश्वभावन ॥ तथाऽपिपृच्छसेयन्मांलोकाननुसृतःप्रभो ॥ ३४ ॥

प्रेम ॥२८॥मत्तत्वंब्रह्म अनुभवसिद्धस्येतितृतीयासमासः मुक्तिःस्यादित्यन्वयः॥२९॥३०॥ सर्वंनवविधंसाधनं ततोभक्तिस्ततोमुक्तिरित्यन्वयः ॥३१॥ इतोमद्दर्शनात् अस्मादेवमद्दर्शनादित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सर्वंजानासीत्यत्रहेतुगर्भंविशेषणंसर्वज्ञेति यत्पृच्छसेतल्लोकाननुसृतोऽसीतिजानेइतिशेषः ॥ ३४ ॥

यतस्त्वंलोकाननुसृतस्ततइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ तत्राप्युपायमप्याह इतइति ॥ ३६ ॥ भीतभीतःभीतेभ्योऽपिअतिभीतइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ कस्य भयादेवंभीतस्तत्राह वालिनइति भ्रातुर्वालिनोभयादित्यर्थः ननुतत्रवासेनकथमभयमतआह तद्वालिनोऽगम्यं एवंचार्थोवाल्मीकिनासवि स्तरंदर्शितःअग्रेचात्रापिदर्शयिष्यति तेनसुग्रीवेणसख्यंकुरु तस्यापिविपद्ग्रस्तत्वात्तेनसख्यंसुलभंनतुवालिनेतिभावः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ विष्णो

ततोऽहमभिधास्यासिमीतायत्राधुनास्थिता ॥ रावणेनहृतासीतालंकायांवर्ततेऽधुना ॥ ३५ ॥ इतःसमीपेरा मास्तेपंपानामसरोवरं ॥ ऋष्यमूकगिरिर्नामतत्समीपेमहानगः ॥ ३६ ॥ चतुर्भिर्मंत्रिभिःसार्धंसुग्रीवोवानरा धिपः ॥ भीतभीतःसदातत्रतिष्ठत्यतुलविक्रमः ॥ ३७ ॥ वालिनश्चभयाद्भ्रातुस्तदगम्यमृषेर्भयात् ॥ वालिनस्तत्रग च्छत्वंतेनसख्यंकुरुप्रभो ॥ ३८ ॥ सुग्रीवेणससर्वंतेकार्यंसंपादयिष्यति ॥ अहमग्निंप्रवेक्ष्यामितवाग्रेरघुनंदन ॥ ॥ ३९ ॥ मुहूर्तंतिष्ठराजेंद्रयावद्दग्ध्वाकलेवरं ॥ यास्यामिभगवन्रामतवविष्णोःपरंपदं ॥ ४० ॥ इतिरामंसमामं त्र्यप्रविवेशहुताशनं ॥ क्षणान्निर्धूयसकलमविद्याकृतबंधनं ॥ रामप्रसादाच्छबरीमोक्षंप्रापातिदुर्लभं ॥ ४१ ॥ किंदुर्लभंजगन्नाथेश्रीरामेभक्तवत्सले ॥ प्रसन्नेऽधमजन्मापिशबरीमुक्तिमापसा ॥ ४२ ॥ किंपुनर्ब्राह्मणामु ख्याःपुण्याःश्रीरामचिंतकाः ॥ मुक्तिंयांतीतितद्भक्तिर्मुक्तिरेवनसंशयः ॥ ४३ ॥

स्तवपरंपदंब्रह्मलोकं ॥ ४० ॥ अविद्याकृतबंधनंसंसारः ॥ ४१ ॥ विशेषेसामान्यमर्थांतरंन्यस्यति किमिति श्रीरामेप्रसन्नेकिंदुर्लभं तमेववि शेषंसामान्योपपादकत्वेनाह यदधमजन्माशबर्यपिरामेप्रसन्नेमुक्तिमाप ॥ ४२ ॥ मुक्तिंयांतीति किंपुनर्वक्तव्यमित्यन्वयः यतस्तद्भक्तिर्मुक्ति रेव अनेनरूपकेणसर्वथातस्यामुक्तिजनकत्वंसूचितं ॥ ४३ ॥

॥२५॥

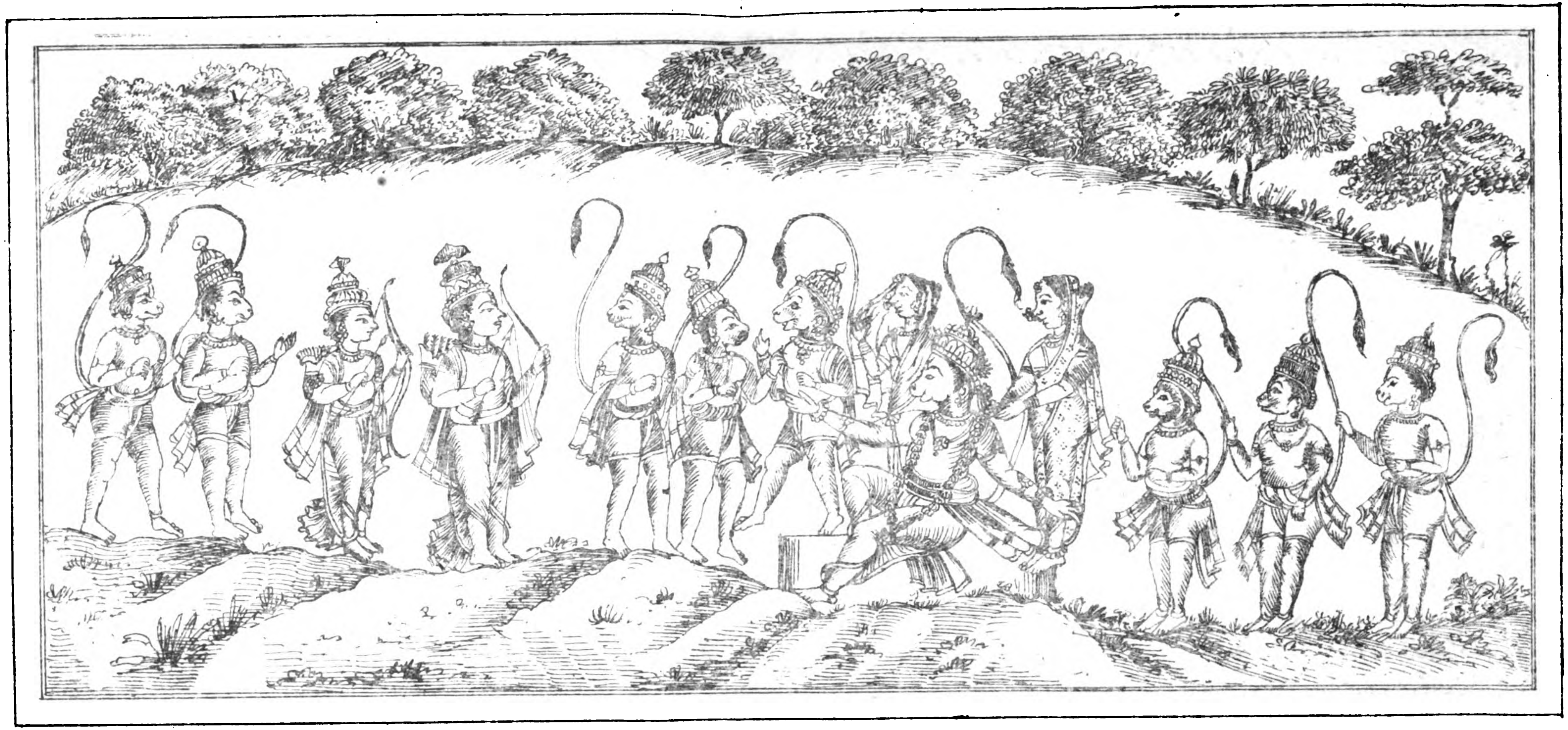
यतोरामचंद्रस्यभक्तिर्मुक्तिदाअतोरामस्यकामदुघंचरणपद्मयुगलंसेवध्वं तद्विषयेऽत्युत्सुकाअत्युत्कटेच्छावंतः संतःनानाप्रकारामज्ञानविशे

भक्तिर्मुक्तिविधायिनीभगवतःश्रीरामचंद्रस्येहेलोकाःकामदुघांघ्रिपद्मयुगलंसेवध्वमत्युत्सुकाः ॥ नानाज्ञान
विशेषमंत्रवितर्तित्यक्त्वासुदूरेभृशंरामंश्यामतनुंस्मरारिहृदयेभांतंभजध्वंबुधाः॥४४॥ इतिश्रीमद०उमामहे
श्वरसंवादेअरण्यकांडेदशमःसर्गः॥१०॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

षभूतांअज्ञानस्यैवतन्मूलसंसारस्यैवजवनिकांमंत्रवितर्तिमंत्रसमूहंत्यक्त्वाभृशमतिशयेनरामंभजंतु तत्रहेतुगर्भविशेषणं स्मरारिहृदयेभांतं
स्मरारिःशिवः ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजवि०श्रीरामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणेसेतौअरण्यकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥

॥ इतिश्री मदध्यात्मरामायणे अरण्यकांडःसमाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमदध्यात्मरामायणे किष्किंधाकांडप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीसीतारामचंद्रायनमः ॥ ततइति सरसांश्रेष्ठंपंपासरः ॥ १ ॥ विस्मयहेतूनाह क्रोशमात्रमिति अगाधामलशंबरं नीरक्षीरांबुशंबरमित्यमरः अंबुजंपद्मंकल्हारस्तद्विशेषः एवमुत्पलपदेनकुमुदविशेषोत्र ॥ २ ॥ हंसादयःपक्षिविशेषाः क्रौंचनादैरुपनादितं प्रतिध्वनिमत् ॥ ३ ॥ सतांमनोवत्स्वच्छजलं ॥ ४ ॥ उपस्पृश्यस्नात्वा ॥ ५ ॥ दांतौनिगृहीतेंद्रियौ विविधान्वृक्षान्गिरेःशोभांचपश्यंतौ ॥

श्रीमहादेवउवाच ततःसलक्ष्मणोरामःशनैःपंपासरस्तटं ॥ आगत्यसरसांश्रेष्ठंदृष्ट्वाविस्मयमाययौ ॥ १ ॥ क्रोशमात्रंसुविस्तीर्णमगाधामलशंबरं ॥ उत्फुल्लांबुजकह्लारकुमुदोत्पलमंडितं ॥ २ ॥ हंसकारंडवाकीर्णचक्रवाकादिशोभितं ॥ जलकुक्कुटकोयष्टिक्रौंचनादोपनादितं ॥ ३ ॥ नानापुष्पलताकीर्णनानाफलसमावृतं ॥ सतांमनःस्वच्छजलंपद्मकिंजल्कवासितं ॥ ४ ॥ तत्रोपस्पृश्यसलिलंपीत्वाश्रमहरंविभुः ॥ सानुजःसरसस्तीरेशीतलेनपथाययौ ॥ ५ ॥ ऋष्यमूकगिरेःपार्श्वेगच्छंतौरामलक्ष्मणौ ॥ धनुर्बाणकरौदांतौजटावल्कलमंडितौ ॥ पश्यंतौविविधान्वृक्षान्गिरेःशोभांसुविक्रमौ ॥ ६ ॥ सुग्रीवस्तुगिरेर्मूर्ध्निचतुर्भिःसहवानरैः ॥ स्थित्वाददर्शतौयांतावारुरोहगिरेःशिरः ॥ ७ ॥ भयादाहहनूमंतंकौतौवीरवरौसखे ॥ गच्छजानीहिभद्रंतेबटुर्भूत्वाद्विजाकृतिः ॥ ८ ॥ वालिनाप्रेषितौकिंवामांहंतुंसमुपागतौ ॥ ताभ्यांसंभाषणंकृत्वाजानीहिहृदयंतयोः ॥ ९ ॥ यदितौदुष्टहृदयौसंज्ञांकुरुकराग्रतः ॥ विनयावनतोभूत्वाएवंजानीहिनिश्चयं ॥ १० ॥ तथेतिबटुरूपेणहनुमान्समुपागतः ॥ विनयावनतोभूत्वारामंनत्वेदमब्रवीत् ॥ ११ ॥

॥ ६ ॥ तौददर्शदृष्ट्वाचभयाद्गिरेःशिरआरुरोहेत्यन्वयः ॥ ७ ॥ भद्रंतेइतिप्रेरणानिमित्तंआशीर्वादः ॥ ८ ॥ किंवालिनाप्रेषितौमांहंतुमागतौवापक्षांतरेउतान्यथेतितयोर्हृदयंसंभाषणंकृत्वाजानीहि अंतःकरणानुरूपत्वाद्वाचःसंभाषणेनतन्निर्णयः ॥ ९ ॥ संज्ञांकुरु पलायनार्थमितिशेषः एवंसंकेतस्यनिश्चयंजानीहीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ भातिजानाति प्रधानपुरुषौमुख्यपुरुषौनरनारायणावित्यर्थः मुख्यत्वमेवाह जगद्धेतूइत्यादिना ॥ १३ ॥ लीलयाचरंताविवगच्छं ताविववस्तुतोविभुत्वाद्गतिहीनावेव ॥ १४ ॥ स्थितिलयौसर्गंचलीलयाकर्तुमुद्यतौ रक्षसांलयस्तदितरजगतःसर्गस्थिती ॥ १५ ॥ प्रेरकौअंत र्यामितयेत्यर्थः तदेवाह सर्वहृदयस्थाविति इहलोकेचरंतौइत्यन्वयः ॥ १६ ॥ शब्दशास्त्रंव्याकरणं ॥ १७ ॥ कृत्स्नंबह्वित्यर्थः ज्ञानविग्रहइ

कौयुवांपुरुषव्याघ्रौयुवानौवीरसंमतौ॥ द्योतयंतौदिशःसर्वाःप्रभयाभास्कराविव॥ १२ ॥ युवांत्रैलोक्यकर्ताराविवितिभातिमनोमम ॥ युवांप्रधानपुरुषौजगद्धेतूजगन्मयौ ॥ १३ ॥ माययामानुषाकारौचरंताविवलीलया॥ भूभारहरणार्थायभक्तानांपालनायच॥ १४ ॥ अवतीर्णाविहपरौचरंतौक्षत्रियाकृती ॥ जगत्स्थितिलयासर्गंलीलयाकर्तुमुद्यतौ॥ १५॥ स्वतंत्रौप्रेरकौसर्वहृदयस्थाविहेश्वरौ ॥ नरनारायणौलोकेचरंताविवितिमेमतिः ॥ १६ ॥ श्रीरामोलक्ष्मणंप्राहपश्यैनंबटुरूपिणं ॥ शब्दशास्त्रमशेषेणश्रुतंनूनमनेकधा ॥ १७॥ अनेनभाषितंकृत्स्नंनकिंचिदपशब्दितं॥ ततःप्राहहनूमंतंराघवोज्ञानविग्रहः॥ १८॥ अहंदाशरथीरामस्त्वयंमेलक्ष्मणोऽनुजः॥ सीतयाभार्ययासार्द्धंपितुर्वचनगौरवात् ॥ १९ ॥ आगतस्तत्रविपिनेस्थितोहंदंडकेद्विज ॥ तत्रभार्याहृतासीता रक्षसाकेनचिन्मम ॥ २० ॥ तामन्वेष्टुमिहायातौत्वंकोवाकस्यवावद ॥ बटुरुवाच सुग्रीवोनामराजायोवानराणांमहामतिः ॥ चतुर्भिर्मंत्रिभिःसार्धंगिरिमूर्धनितिष्ठति ॥ २१ ॥ भ्राताकनीयान्सुग्रीवोवालिनःपापचेतसः॥तेननिष्काशितोभार्याहृतातस्येहवालिना॥ २२ ॥

त्यनेनचिदानंदएवमाययाएवंशरीररूपेणभातीतिसूचितं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यःसुग्रीवोनामतेननाम्नाप्रसिद्धोवानराणांराजासगिरिमूर्ध नितिष्ठतीत्यन्वयः ॥ २१ ॥ तत्रावस्थानेहेतुमाह भ्रातेति निष्काशितःहीनराज्यःकृतः भार्याचहृता ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ तेनसख्यंतुयुक्तंसमदुःखत्वात् नतुवालिनेतिभावः ॥ २४ ॥२५॥ तस्यापियत्कार्यंवालिवधरूपं॥२६॥पर्वतोपरिगमनेश्रमातिशया त्त्वस्कंधारोहणप्रेरणा ॥ २७ ॥ मंत्रिभिःसहेतिशेषः तथेतिउक्त्वेतिशेषः ॥ २८ ॥ उत्पपातउत्पत्यजगामेत्यर्थः स्थितौस्थापितावित्य

तद्भयादृष्यमूकाख्यंगिरिमाश्रित्यसंस्थितः ॥ अहंसुग्रीवसचिवोवायुपुत्रोमहामते ॥ २३ ॥ हनूमान्नामविख्या तोत्यंजनीगर्भसंभवः ॥ तेनसख्यंत्वयायुक्तंसुग्रीवेणरघूत्तम ॥ २४ ॥ भार्यापहारिणंहंतुंसहायस्तेभविष्यति ॥ इदानीमेवगच्छामआगच्छयदिरोचते ॥ २५ ॥ श्रीरामउवाच अहमप्यागतस्तेनसख्यंकर्तुंकपीश्वर ॥ सख्युस्तस्यापियत्कार्यंतत्करिष्याम्यसंशयं ॥ २६ ॥ हनूमान्स्वस्वरूपेणस्थितोराममथाब्रवीत् ॥ आरोहतांमम स्कंधौगच्छामःपर्वतोपरि ॥ २७ ॥ यत्रतिष्ठतिसुग्रीवोमंत्रिभिर्वालिनोभयात् ॥ तथेतितस्यारुरोहस्कंधंरामो थलक्ष्मणः ॥ २८ ॥ उत्पपातगिरेर्मूर्ध्निक्षणादेवमहाकपिः ॥ वृक्षच्छायांसमाश्रित्यस्थितौतौरामलक्ष्मणौ ॥ २९ ॥ हनूमानपिसुग्रीवमुपगम्यकृतांजलिः ॥ व्येतुतेभयमायातौराजन्श्रीरामलक्ष्मणौ ॥ ३० ॥ शीघ्रमुत्तिष्ठरामेण सख्यंतेयोजितंमया ॥ अग्निंसाक्षिणमारोप्यतेनसख्यंद्रुतंकुरु ॥ ३१ ॥ ततोतिहर्षात्सुग्रीवःसमागम्यरघूत्तमं ॥ वृक्षशाखांस्वयंछित्वाविष्टरायददौमुदा ॥ ३२ ॥ हनूमान्लक्ष्मणायादात्सुग्रीवायचलक्ष्मणः ॥ हर्षेणमहताविष्टाः सर्वएवावतस्थिरे ॥ ३३ ॥ लक्ष्मणस्त्वब्रवीत्सर्वंरामवृत्तांतमादितः ॥ वनवासाभिगमनंसीताहरणमेवच ॥ ३४ ॥ लक्ष्मणोक्तंवचःश्रुत्वासुग्रीवोराममब्रवीत् ॥ अहंकरिष्येराजेंद्रसीतायाःपरिमार्गणं ॥ ३५ ॥

र्थः ॥ २९ ॥ व्येतुभयंवालिप्रेरिताविितिशंकाकृतं ॥ ३० ॥ योजितंताभ्यमंगीकारंकारितं आरोप्यकृत्वा ॥ ३१ ॥ विष्टरायआ सनार्थं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

शत्रुघातिनस्तेशत्रुवधेसाहाय्यमपिकरिष्येइत्यन्वयः ॥ ३६॥ विहायसानीयमानांप्रमदोत्तमामपश्यमितिशेषः ॥ ३७ ॥ साचरामरामेतिक्रोशंतीअस्मान्पर्वतोपरिदृष्ट्वास्वोत्तरीयेणतदेकदेशेनाभरणानिआमुच्यबध्वापुनरस्मान्निरीक्ष्यतान्यप्यधःपरित्यज्यक्रोशंतीतेननीता क्रोशनक्रिययासमानकर्तृकःक्त्वा ॥ अहंचतानिगुहायामक्षिपं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इदानींत्वमपिपश्यतवभार्यायाभवंतिवानभवंतिचेतिजानीहिनि

साहाय्यमपितेरामकरिष्येशत्रुघातिनः ॥ श्रृणुराममयादृष्टंकिंचित्तेकथयाम्यहं ॥ ३६॥ एकदामंत्रिभिःसार्धंस्थितोहंगिरिमूर्धनि ॥ विहायसानीयमानांकेनचित्प्रमदोत्तमां ॥ ३७॥ क्रोशंतीरामरामेतिदृष्ट्वास्मान्पर्वतोपरि ॥ आमुच्याभरणान्याशुस्वोत्तरीयेणभामिनी ॥ ३८ ॥ निरीक्ष्याधःपरित्यज्यक्रोशंतीतेनरक्षसा ॥ नीताहंभूषणान्याशुगुहायामक्षिपंप्रभो ॥ ३९ ॥ इदानीमपिपश्यत्वंजानीहितववानवा ॥ इत्युक्त्वानीयरामायदर्शयामासवानरः ॥ ४० ॥ विमुच्यरामस्तद्दृष्ट्वाहासीतेतिमुहुर्मुहुः ॥ हृदिनिक्षिप्यतत्सर्वंरुरोदप्राकृतोयथा ॥ ४१ ॥ आश्वास्यराघवंभ्रातालक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत् ॥ अचिरेणैवतेरामप्राप्यतेजानकीशुभा ॥ वानरेंद्रसहायेनहत्वारावणमाहवे ॥ ४२ ॥ सुग्रीवोप्याहहेरामप्रतिज्ञांकरवाणिते ॥ समरेरावणंहत्वातवदास्यामिजानकीं ॥ ४३ ॥ ततोहनूमान्प्रज्वाल्यतयोरग्निंसमीपतः ॥ तावुभौरामसुग्रीवावग्नौसाक्षिणितिष्ठति ॥ ४४ ॥ बाहूप्रसार्यचालिंग्यपरस्परमकल्मषौ ॥ समीपेरघुनाथस्यसुग्रीवःसमुपाविशत् ॥ ४५ ॥

श्चयंकुरु ॥ ४० ॥ तत्भूषणयुक्तंवासःखंडंविमुच्यदृष्ट्वाभूषणानीतिशेषः तत्सर्वंभूषणजातं ॥ ४१ ॥ तेत्वया ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तयोःसमीपतोग्निप्रज्वाल्यसख्यंकुरुतामित्युवाचेतिशेषः॥४४॥ आलिंग्यपरस्परंसखेइत्यवदतामितिशेषः सखित्वकरणफलंदर्शयति समीपेइति ॥४५॥

वालिनायद्दुर्दंतं मद्विषयेकृतं तच्छृणु ॥४६॥ नाम्नामायावीत्यन्वयः समुपाव्हयत् युद्धायेतिशेषः ॥ ४७ ॥ तदाव्हानममर्षणोऽसहमानः ॥४८॥ तेनमुष्टिघातेनसंविग्नःपीडितःतंमायाविनंमायावंतंस्वगुहांप्रविष्टमालोक्येत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मृतोवालीतिनिश्चयेनेतिशेषः ॥ ५१ ॥ रक्षसाहतोवालीमृतइतिस्वज्ञातीनब्रुवं ॥ ५२ ॥ अनिच्छंतंराज्याभिषेकमितिशेषः ॥ ५३ ॥ शिष्टंपालितं परुषंभ्रातृद्वेषिन्नित्यादिवाक्यं

स्वोदंतंकथयामासप्रणयाद्रघुनायके ॥ सखेश्टणुममोदंतंवालिनायत्कृतंपुरा ॥ ४६ ॥ मयपुत्रोथमायावीनाम्नापरमदुर्मदः ॥ किष्किंधांसमुपागत्यवालिनंसमुपाव्हयत् ॥ ४७ ॥ सिंहनादेनमहतावालीतुतदमर्षणः ॥ निर्ययौक्रोधताम्राक्षोजघानदृढमुष्टिना ॥ ४८ ॥ दुद्रावतेनसंविग्नोजगामस्वगुहांप्रति ॥ अनुदुद्रावतंवालीमायाविनमहंतथा॥ततःप्रविष्टमालोक्यगुहांमायाविनंरुषा॥४९॥वालीमामाहतिष्ठत्वंबहिर्गच्छाम्यहंगुहां॥इत्युक्त्वाविश्यसगुहांमासमेकंननिर्ययौ ॥ ५० ॥ मासादूर्ध्वंगुहाद्वारान्निर्गतंरुधिरंबहु ॥ तद्दृष्ट्वापरितप्तांगोमृतोवालीतिदुःखितः ॥ ५१ ॥ गुहाद्वारिशिलामेकांनिधायगृहमागतः ॥ ततोऽब्रुवंमृतोवालीगुहायांरक्षसाहतः ॥ ५२ ॥ तच्छ्रुत्वादुःखिताःसर्वेमामनिच्छंतमप्युत ॥ राज्येऽभिषेचनंचक्रुःसर्वेवानरमंत्रिणः ॥ ५३ ॥ शिष्टंतदामयाराज्यंकिंचित्कालमरिंदम ॥ ततःसमागतोवालीमामाहपरुषंरुषा ॥ ५४ ॥ बहुधाभर्त्सयित्वामांनिजघानचमुष्टिभिः ॥ ततोनिर्गत्यनगरादधावंपरयाभिया ॥ ५५ ॥ लोकान्सर्वान्परिक्रम्यऋष्यमूकंसमाश्रितः ॥ ऋषेःशापभयात्सोपिनायातीमंगिरिंप्रभो ॥ ५६ ॥ तदादिममभार्यांसस्वयंभुंक्तेविमूढधीः ॥ अतोदुःखेनसंतप्तोहृतदारोहृताश्रयः ॥ ५७॥ वसाम्यद्यभवत्पादसंस्पर्शात्सुखितोस्म्यहं॥मित्रदुःखेनसंतप्तोरामोराजीवलोचनः ॥५८॥

॥ ५४ ॥ परयाभियावालिजया ॥ ५५ ॥ ऋष्यमूकंतदाख्यमिमंपर्वतं ऋषेःशापभयात् तच्चानुपदमेवस्फुटंभविष्यति ॥ ५६ ॥ हृताश्रयःहृतगृहः ॥ ५७ ॥ सुखितोस्मिअद्यत्वादृशमित्रलाभेनेतिशेषः ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ बलवतांबलीसर्वेभ्योबलवद्भ्योप्यधिकबलवानित्यर्थः दुरासदंवालिनमितिशेषः ॥ ६० ॥ तद्बलंवालिनोबलं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ असहमानइतिच्छेदः ॥ ६३ ॥ अस्यशिरोहस्ताभ्यांभ्रामयन्ग्रीवातश्चालयन् छित्वाग्रीवारूपादाधारादुत्पाट्यहस्ताभ्यांतोलयित्वाएताव द्वारकमितिज्ञात्वाभुविअक्षिपत् ॥ ६४ ॥ क्षेपवेगेनभुवऊर्ध्वंयोजनमात्रंगत्वाततोमातंगाश्रमेपपात यस्माच्चयोजनात्तन्मितादूर्ध्वदेशात्पति

हनिष्यामितवद्वेष्यंशीघ्रंभार्यापहारिणं ॥ इतिप्रतिज्ञामकरोत्सुग्रीवस्यपुरस्तदा ॥ ५९ ॥ सुग्रीवोप्याहराजेंद्रवा लीबलवतांबली ॥ कथंहनिष्यतिभवान्देवैरपिदुरासदं ॥ ६० ॥ शृणुतेकथयिष्यामितद्बलंबलिनांवर ॥ कदाचि दुंदुभिर्नाममहाकायोमहाबलः ॥ ६१ ॥ किष्किंधामगमद्राममहामहिषरूपधृक् ॥ युद्धायवालिनंरात्रौसमाव्ह यतभीषणः ॥ ६२ ॥ तच्छ्रुत्वाऽसहमानोसौवालीपरमकोपनः ॥ महिषंशृंगयोर्धृत्वापातयामासभूतले ॥ ६३ ॥ पादेनैकेनतत्कायमाक्रम्यास्यशिरोमहत् ॥ हस्ताभ्यांभ्रामयंश्छित्वातोलयित्वाक्षिपद्भुवि ॥ ६४ ॥ पपातत च्छिरोराममातंगाश्रमसन्निधौ ॥ योजनात्पतितंतस्मान्मुनेराश्रममंडले ॥ ६५ ॥ रक्तवृष्टिःपपातोच्चैर्दृष्ट्वातांक्रो धमूर्च्छितः ॥ मातंगोवालिनंप्राहयद्यागंतासिमेगिरिं ॥ ६६ ॥ इतःपरंभग्नशिरामरिष्यसिनसंशयः ॥ एवंशप्त स्तदारभ्यऋष्यमूकंनयात्यसौ ॥ ६७ ॥ एतज्ज्ञात्वाहमप्यत्रवसामिभयवर्जितः ॥ रामपश्यशिरस्तस्यदुंदुभेःपर्व तोपमं ॥ ६८ ॥ तत्क्षेपणेयदाशक्तःशक्तस्त्वंवालिनोवधे ॥ इत्युक्त्वादर्शयामासशिरस्तद्गिरिसन्निभं ॥ ६९ ॥ दृष्ट्वा रामःस्मितंकृत्वापादांगुष्ठेनचाक्षिपत् ॥ दशयोजनपर्यंतंतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ७० ॥

तं ॥ ६५ ॥ अतस्तदाश्रमेशिरसोगलितारक्तवृष्टिःपपात ततःक्रुद्धःसवालिनंप्राह ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ एततूज्ञात्वातदगमनंज्ञात्वा ॥ ६८ ॥ यदा यदितस्यबाणेनदूरंक्षेपणेत्वंशक्तस्तर्हित्वंवालिवधेशक्तः ॥ ६९ ॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥ चालयित्वामूलतोबाहुभ्यांकंपनेन अंजसाअनायासेन ॥ ७२॥ छिद्रंकरोषिसप्तस्वपीतिशेषः ॥७३॥७४ ॥७५॥ एवमाश्चर्यकर्मणारामंपरमात्मानंज्ञात्वास्तौति देवेति संगतिमैत्रींप्राप्तः॥७६॥मोक्षसचिवंमोक्षप्रदत्वात्तत्सचिवं भवंसंसारं॥७७॥अन्यद्दारपुत्रादिकंत्वन्मायाकृतत्वेनमायिकत्वान्नाकांक्षेऽतोमांनिवर्त्तयेत्यर्थः ॥७८॥ मृदर्थंभूमिखननतायथानिधानंधनराशिःप्राप्तोभवतिएवमहमानंदानुभवंतद्रूपंत्वांप्राप्तः

साधुसाध्विितिसंप्राहसुग्रीवोमंत्रिभिःसह ॥ पुनरप्याहसुग्रीवोरामंभक्तपरायणं॥७१ ॥ एतेतालामहासाराःसप्तपश्यरघूत्तम ॥ एकैकंचालयित्वासौनिष्पत्रान्कुरुतेंजसा॥ ७२ ॥ यदित्वमेकबाणेनविध्वाछिद्रंकरोषिचेत् ॥ हतस्त्वयातदावालीविश्वासोमेप्रजायते ॥ तथेतिधनुरादायसायकंतत्रसंदधे॥ ७३ ॥ बिभेदचतदारामःसप्ततालान्महाबलः॥ तालान्सप्तविनिर्भिद्यगिरिंभूमिंचसायकः ॥ ७४ ॥ पुनरागत्यरामस्यतूणीरेपूर्ववत्स्थितः॥ततोतिहर्षात्सुग्रीवोराममाहातिविस्मितः॥ ७५ ॥ देवत्वंजगतांनाथःपरमात्मानसंशयः ॥ मत्पूर्वकृतपुण्यौघैः संगतोद्यमयासह ॥ ७६ ॥ त्वांभजंतिमहात्मानःसंसारविनिवृत्तये ॥ त्वांप्राप्यमोक्षसचिवंप्रार्थयेहंकथंभवं ॥ ॥ ७७॥ दाराःपुत्राधनंराज्यंसर्वंत्वन्माययाकृतं ॥ अतोहंदेवदेवेशनाकांक्षेन्यत्प्रसीदमे ॥ ७८ ॥ आनंदानुभवंत्वाद्यप्राप्तोहंभाग्यगौरवात् ॥ मृदर्थंयतमानेननिधानमिवसत्पते ॥ ७९ ॥ अनाद्यविद्यासंसिद्धंबंधनंछिन्नमद्यनः॥यज्ञदानतपःकर्मपूर्तेष्टादिभिरप्यसौ॥ ८० ॥ नजीर्यतेपुनर्दार्ढ्यंभजतेसंसृतिःप्रभो॥ त्वत्पाददर्शनात्सद्योनाशमेतिनसंशयः॥ ८१ ॥

॥ ७९॥अनाद्यविद्यासंसिद्धंनिष्पन्नंविषयवासनारूपंबंधनंसंसारप्रवर्त्तकंनश्छिन्नंनष्टं अन्येभ्योभगवद्दर्शनस्याधिक्यमाह यज्ञेत्यादि यज्ञादिभिरप्यसौसंसृतिस्तत्कारणंविषयवासनारूपंबंधनंनजीर्यतिअपितुदार्ढ्यमेवभजनेत्वच्चरणदर्शनात्तुसद्यस्तन्नाशमेति ॥ ८० ॥ ८१ ॥

यच्चित्तंयस्यचित्तंतस्यानर्थानांनानासंसृतिरूपाणांमूलमज्ञानंनश्यतीत्यन्वयः ॥ ८२ ॥ मेमनःसदात्वयितिष्ठतु ॥ ८३ ॥ यस्यवाणीत्वन्नामगायतिसमुच्यते ॥ ८४ ॥ बंधस्यसंसारकारणस्यमोचनीं ॥ ८५ ॥ त्वन्माययाकृतःसंसारोयस्यसः त्वदंशः त्वत्प्रतिबिंबरूपत्वात् अतःस्वपादयोर्भक्तिमादिश्यदत्वात्राहि ॥ ८६ ॥ त्वन्मायावृतचेतसइतःपूर्वंमित्रादयआसन् अद्यतुत्वत्पाददर्शनान्मेसर्वंब्रह्मैवेतिभातीत्यन्वयः ॥ ८७ ॥

क्षणार्धमपियच्चित्तंत्वयितिष्ठत्यचंचलं ॥ तस्याज्ञानमनर्थानांमूलंनश्यतितत्क्षणात् ॥ ८२ ॥ तत्तिष्ठतुमनोराम त्वयिनान्यत्रमेसदा ॥ ८३ ॥ रामरामेतियद्वाणीमधुरंगायतिक्षणं ॥ सब्रह्महासुरापोवामुच्यतेसर्वपातकैः ॥ ८४ नकांक्षेरिजयंरामनचदारसुखादिकं ॥ भक्तिमेवसदाकांक्षेत्वयिबंधविमोचनीं ॥ ८५ ॥ त्वन्मायाकृतसंसारस्त्वदंशोहंरघूत्तम ॥ स्वपादभक्तिमादिश्यत्राहिमांभवसंकटात् ॥ ८६ ॥ पूर्वंमित्रार्युदासीनास्त्वन्मायावृतचेतसः ॥ आसन्मेद्यभवत्पाददर्शनादेवराघव ॥ ८७ ॥ सर्वंब्रह्मैवमेभातिक्कमित्रंक्कचमेरिपुः ॥ यावत्त्वन्माययाबद्धस्तावद्गुणविशेषता ॥ ८८ ॥ सायावदस्तिनानात्वंतावद्भवतिनान्यथा ॥ यावन्नानात्वमज्ञानात्तावत्कालकृतंभयं ॥ ॥ ८९ ॥ अतोऽविद्यामुपास्तेयःसोंऽधेतमसिमज्जति ॥ मायामूलमिदंसर्वंपुत्रदारादिबंधनं ॥ अतोत्सारयमायांत्वंदासींतवरघूत्तम ॥ ९० ॥ त्वत्पादपद्मार्पितचित्तवृत्तिस्त्वन्नामसंगीतकथासुवाणी ॥ त्वद्भक्तसेवानिरतौकरौमेत्वदंगसंगंलभतांमदंगं ॥ ९१ ॥

गुणविशेषतासत्वादिगुणविशेषवत्तेत्यर्थः ॥ ८८ ॥ सागुणविशेषता नानात्वंसुहृन्मित्रार्युदासीनत्वरूपोभेदः कालकृतंमृत्युकृतं ॥ ८९ ॥ अतःअविद्यामितिच्छेदः अतउत्सारयेतिच्छेदः ॥ ९० ॥ त्वत्पादपद्मयोरर्पिताचित्तवृत्तिर्येनसः ईदृशोहंभूयासमितिशेषः त्वन्नामविषयसंगीतकथासुवाणीनिरतातिष्ठत्वित्यन्वयः त्वद्भक्तानांसेवायांनिरतौतत्परौ ॥ ९१ ॥

त्वन्मूर्तिभक्तान्त्वन्मूर्त्तयश्चतद्भक्ताश्चतान् सकर्णःत्वज्जन्मानिमायिकानितत्रत्यकर्माणिचशृणोत्वित्यन्वयः ॥ १२ ॥ अहिशत्रुकेतोगरुडध्वज मेशिरस्त्वदीयंशिवब्रह्माद्यैःसेवितंपदंनमतु ॥ १३ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलिविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्र स्य० सेतौकिष्किंधाकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥छ॥ स्वात्मपरिष्वंगःस्वशरीरालिंगनंतेनदूरीकृताशेषपापं सस्मितमितिमायायाभगवत्धा सद्रूपत्वेनस्मितद्वारामाययातदावरणं ॥ १ ॥ कार्यंरावणवधः यन्मांप्रतित्वदुक्तंत्वयोक्तंतत्सत्यमेव ॥ २ ॥ रघुनंदनःअग्निसाक्षिकंसख्यंकृ

त्वन्मूर्तिभक्तान्स्वगुरुंचचक्षुःपश्यत्वजस्रंसशृणोतुकर्णः ॥ त्वज्जन्मकर्माणिचपादयुग्मंव्रजत्वजस्रंतवमंदिरा णि ॥ १२ ॥ अंगानितेपादरजोविमिश्रतीर्थानिबिभ्रत्वहिशत्रुकेतो ॥ शिरस्त्वदीयंभवपद्मजाद्यैर्जुष्टंपदंरामन मत्वजस्रं ॥ १३ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेकिष्किंधाकांडेउमामहेश्वरसंवादेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥छ॥ इत्थंस्वात्मपरिष्वंगनिर्धूताशेषकल्मषं ॥ रामःसुग्रीवमालोक्यसस्मितंवाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ मायांमोहकरींतस्मि न्वितन्वन्कार्यसिद्धये ॥ सखेत्वदुक्तंयत्तन्मांसत्यमेवनसंशयः ॥ २ ॥ किंतुलोकावदिष्यंतिमामेवंरघुनंदनः ॥ कृतवान्किंकपींद्रायसत्यंकृत्वाग्निसाक्षिकं ॥ ३ ॥ इतिलोकापवादोमेभविष्यतिनसंशयः ॥ तस्मादाह्वयभद्रंते गत्वायुद्धायवालिनं ॥ ४ ॥ बाणेनैकेनतंहत्वाराज्येत्वामभिषिंचये ॥ तथेतिगत्वासुग्रीवःकिष्किंधोपवनंद्रुतं ॥ ॥ ५ ॥ कृत्वाशब्दंमहानादंतमाह्वयतवालिनं ॥ तच्छ्रुत्वाभ्रातृनिनदंरोषताम्रविलोचनः ॥ ६ ॥

त्वाकपींद्रायतदुपकारकंकिंकृतवानित्येवलोकामांवदिष्यंति अतस्त्वदुपकारोमेवश्यंकर्तव्यइतिशेषः ॥ ३ ॥ उक्तमेवदार्ढ्यायपुनराह इतीति भद्रंतेइत्यनेनमदाज्ञाकरणेएवतेभद्रंनान्यथेतिसूचितं ॥ ४ ॥ तथेतीत्यर्थंप्रतिज्ञायेतिशेषः ॥ ५ ॥ महानादंमहाप्रतिध्वनिजनकं आह्वय तस्पर्द्धयाशब्दितवान् ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ एकरूपौसमानाकारौ अतएवरामोबाणंनमुमोच ॥ ९ ॥ १० ॥ जहिशस्त्रेणेतिशेषः ॥ ११ ॥ प्रत्ययंकृत्वाविश्वासमुत्पाद्य सत्यवादिन्नित्यादिराक्षेपः॥ १२॥युवांसमानाकारौदृष्ट्वामित्रघातशंकयाऽहंसायकंनमुक्तवानित्यन्वयः॥ १३॥भ्रमशांतयेभ्रमशांतिफलकं॥ १४॥

निर्जगामगृहाच्छीघ्रंसुग्रीवोयत्रवानरः॥ तमापतंतंसुग्रीवःशीघ्रंवक्षस्यताडयत् ॥ ७॥ सुग्रीवमपिमुष्टिभ्यां जघानक्रोधमूर्च्छितः॥ वालीतमपिसुग्रीवएवंक्रुद्धौपरस्परं॥ ८॥ अयुद्ध्येतामेकरूपौदृष्ट्वारामोतिविस्मितः॥ नमुमोचतदाबाणंसुग्रीववधशंकया॥ ९ ॥ ततोदुद्रावसुग्रीवोवमन्रक्तंभयाकुलः॥ वालीस्वभवनंयातःसुग्रीवोराममब्रवीत्॥ १०॥ किंमांघातयसेरामशत्रुणाभ्रातृरूपिणा॥ यदिमद्धननेवांछात्वमेवजहिमांविभो॥ ॥ ११॥ एवंमेप्रत्ययंकृत्वासत्यवादिन्रघूत्तम॥ उपेक्षसेकिमर्थंमांशरणागतवत्सल॥ १२॥ श्रुत्वासुग्रीववचनंरामःसाश्रुविलोचनः॥ आलिंग्यमास्मभैषीस्त्वंदृष्ट्वावामेकरूपिणौ ॥ १३ ॥ मित्रघातित्वमाशंक्यमुक्तवान्सायकंनहि॥ इदानीमेवतेचिन्हंकरिष्येभ्रमशांतये ॥ १४ ॥ गत्वाह्वयपुनःशत्रुंहतंद्रक्ष्यसिवालिनं॥ रामोहंत्वांशपेभ्रातर्हनिष्यामिरिपुंक्षणात्॥ १५ ॥इत्याश्वास्यससुग्रीवंरामोलक्ष्मणमब्रवीत्॥ सुग्रीवस्यगलेपुष्पमालामामुच्यपुष्पितां॥ १६॥ प्रेषयस्वमहाभागसुग्रीवंवालिनंप्रति॥ लक्ष्मणस्तुतदाबध्वागच्छगच्छेतिसादरं॥ ॥ १७॥ प्रेषयामाससुग्रीवंसोपिगत्वातथाकरोत्॥ पुनरप्यद्भुतंशब्दंकृत्वावालिनमाह्वयत्॥ १८॥ तच्छुत्वाविस्मितोवालीक्रोधेनमहतावृतः॥ बध्वापरिकरंसम्यक्गमनायोपचक्रमे॥ १९॥

अहंरामइत्यनेनस्वस्यामिथ्याभाषित्वंसूचितं॥ त्वांशपेयदिनहनिष्यामितर्हिमित्रस्यतवैवशपथइत्यर्थः ॥ १५ ॥ पुष्पितांमालांआमुच्यसंबध्यप्रेष्यतामित्यन्वयः ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ परिकरंकच्छबंधादिरूपं ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ तेत्वत्तोभग्नःपुनरायातिगर्जन्युद्धार्थमाव्हयति ॥ २१ ॥ तद्गतासुग्रीवसहायविषया करंपरित्यज्यगच्छ अंतःपुरमितिशेषः मत्तोर
क्षितुंजीवितार्थीकस्तस्यसहायोभवेदित्यन्वयः ॥ २३ ॥ आव्हयमानंरिपुंज्ञात्वापिशूरःकथंगृहेतिष्ठेत् अतस्तंहत्वात्रायास्यामिइतिच्छेदः ॥
॥ २४ ॥ यन्मामंगदोमृगयायांश्रुतंवचआह तच्छ्रुत्वायथोचितंकुरु ॥ २५ ॥ २६ ॥ रावणेनसीताहृतातांसहभ्रात्रामार्गमाणोऋष्यमूका

गच्छंतंवालिनंतारागृहीत्वानिषिषेधतं॥ नगंतव्यंत्वयेदानींशंकामेतीवजायते ॥ २० ॥ इदानीमेवतेभग्नःपुन
रायातिसत्वरः॥ सहायोबलवांस्तस्यकश्चिन्नूनंसमागतः ॥ २१ ॥ वालीतामाहहेसुभ्रुशंकातेव्येतुतद्गता॥ प्रि
येकरंपरित्यज्यगच्छगच्छामितंरिपुं ॥ २२ ॥ हत्वाशीघ्रंसमायास्येसहायस्तस्यकोभवेत् ॥ सहायीयदिसुग्रीव
स्ततोहत्वोभयंक्षणात्॥ २३॥ आयास्येमाशुचःशूरःकथंतिष्ठेद्गृहेरिपुं॥ ज्ञात्वाप्याहूयमानंहिहत्वायास्यामिसुंद
रि॥ २४ ॥ तारोवाच मत्तोन्यच्छृणुराजेंद्रश्रुत्वाकुरुयथोचितं॥ आहमामंगदःपुत्रोमृगयायांश्रुतंवचः॥
॥ २५॥ अयोध्याधिपतिःश्रीमान्रामोदाशरथिःकिल ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयाभार्ययासह॥ २६॥ आग
तोदंडकारण्यंतत्रसीताहृताकिल॥ रावणेनसहभ्रात्रामार्गमाणोथजानकीं ॥ २७॥ आगतोऋष्यमूकाद्रिंसु
ग्रीवेणसमागतः॥ चकारतेनसुग्रीवःसख्यंचानलसाक्षिकं॥ २८॥ प्रतिज्ञांकृतवान्रामःसुग्रीवायसलक्ष्मणः॥
वालिनंसमरेहत्वाराजानंत्वांकरोम्यहं॥ २९॥ इतिनिश्चित्यतौयातौनिश्चितंशृणुमद्वचः॥ इदानीमेवतेभग्नःक
थंपुनरुपागतः॥ ३०॥ अतस्त्वंसर्वथावैरंत्यक्त्वासुग्रीवमानय॥ यौवराज्येभिषिंचाशुरामंत्वंशरणंव्रज॥ ३१॥

द्रिमागतः ॥ २७ ॥ समागतःसंमीलितःसख्यंचतेनचकार ॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिनिश्चित्यपरस्परसाहाय्यंप्रतिज्ञाययातौस्ववासस्थानमितिशे
षः तस्मान्निश्चितंनिश्चितार्थकंमेवचःशृणुइदानीमेवेत्यादेरन्यथेत्यादिः ॥ ३० ॥ ३१॥

कुलंवानरकुलं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ स्नेहोभविष्यति सुग्रीवतोपिममरामकार्येसमर्थत्वादितिभावः ॥ ३५ ॥ स्वपक्षपरपक्षाभावेहेतुगर्भंविशेषणंपरात्मनइति तेनसर्वत्रसमःसइतिध्वनितं ॥ ३६ ॥ भजतःभक्तानित्यर्थः ॥३७॥ यदिस्वयमिति असहायइत्यर्थः॥३८॥

पाहिमामंगदंराज्यंकुलंचहरिपुंगव ॥इत्युक्त्वाश्रुमुखीतारापादयोःप्रणिपत्यतं ॥ ३२ ॥ हस्ताभ्यांचरणौधृत्वारुरोदभयविह्वला॥तामालिंग्यतदावालीसस्नेहमिदमब्रवीत्॥ ३३॥ स्त्रीस्वभावाद्बिभेषित्वंप्रियेनास्तिभयंमम॥ रामोयदिसमायातोलक्ष्मणेनसमंप्रभुः॥ ३४॥ तदारामेणमेस्नेहोभविष्यतिनसंशयः ॥ रामोनारायणःसाक्षादवतीर्णोखिलप्रभुः॥ ३५॥ भूभारहरणार्थायश्रुतंपूर्वंमयानघे॥स्वपक्षःपरपक्षोवानास्तितस्यपरात्मनः॥३६॥ आनेष्यामिगृहंसाध्विनत्वातच्चरणांबुजं॥ भजतोनुभजत्येषभक्तिगम्यःसुरेश्वरः ॥ ३७ ॥ यदिस्वयंसमायातिसुग्रीवोहन्मितंक्षणात्॥ यदुक्तंयौवराज्यायसुग्रीवस्याभिषेचनं॥ ३८॥कथमाहूयमानोहंयुद्धायरिपुणाप्रिये॥ शूरोहंसर्वलोकानांसंमतःशुभलक्षणे॥ ३९ ॥ भीतभीतमिदंवाक्यंकथंवालीवदेत्प्रिये ॥ तस्माच्छोकंपरित्यज्यतिष्ठसुंदरिवेश्मनि॥४०॥एवमाश्वास्यतारांतांशोचंतीमश्रुलोचनां ॥ गतोवालीसमुद्युक्तःसुग्रीवस्यवधायसः ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वावालिनमायांतंसुग्रीवोभीमविक्रमः॥ उत्पपातगलेबद्धपुष्पमालःपतंगवत्॥ ४२ ॥ मुष्टिभ्यांताडयामासवालिनंसोपितंतथा॥अहन्वालीचसुग्रीवंसुग्रीवोवालिनंतथा॥४३॥रामंविलोकयन्नेवसुग्रीवोयुयुधेयुधि॥ इत्येवंयुध्यमानौतौदृष्ट्वारामःप्रतापवान्॥ ४४॥

कथंतदभिषेचनंकुर्यामितिशेषः यतोहंसर्वलोकानांसंमतःशूरः ॥ ३९ ॥ वालीभीतभीतंअत्यंतभयसूचकमिदंवाक्यंकथंवदेत् ॥ ४०॥४१॥ उत्पपातयुद्धायतत्संमुखमितिशेषः ॥ ४२ ॥ अहन् हतवान् ॥ ४३ ॥ रामंविलोकयन् शीघ्रमेतंजहीतिदृष्ट्यासूचयन् ॥ ४४ ॥

ऐंद्रेधनुषिअगस्त्यदत्ते ऐंद्रमितिपाठेऐंद्रास्त्राभिमंत्रितमित्यर्थः वृक्षखंडगःवृक्षसमूहगः ॥ ४५ ॥ तद्धृदयंलक्ष्यंकृत्वेतिशेषः ॥ ४६ ॥ महीं कंपयन्सशरोरामधनुःसकाशात्महाशब्दंमुंचन्उत्पपातआकाशेइतिशेषः ततःसनिपपातवालिवक्षसिततस्तद्बिभेद ॥ ४७ ॥ तदावक्षोभेदकाले चेतनंचैतन्यं वामेनधनुरन्येनसायकमन्यमालंब्यस्थितमितिशेषः ॥ ४८ ॥ वक्षसिवनमाला कंठमारभ्याजानुमालावनमाला तया

बाणमादायतूणीरादैंद्रेधनुषिसंदधे ॥ आकृष्यकर्णपर्यंतमदृश्योवृक्षखंडगः ॥ ४५ ॥ निरीक्ष्यवालिनंसम्यग्लक्ष्यंतद्धृदयंहरिः ॥ उत्ससर्जाशनिसमंमहावेगंमहाबलः ॥ ४६ ॥ बिभेदसशरोवक्षोवालिनःकंपयन्महीं ॥ उत्पपातमहाशब्दंमुंचन्सनिपपातह ॥ ४७ ॥ तदामुहूर्तंनिःसंज्ञोभूत्वाचेतनमापसः ॥ ततोवालीददर्शाग्रेराममंराजीवलोचनं ॥ धनुरालंब्यवामेनहस्तेनान्येनसायकं ॥ ४८ ॥ बिभ्राणंचीरवसनंजटामुकुटधारिणं ॥ विशालवक्षसंभ्राजद्वनमालाविभूषितं ॥ ४९ ॥ पीनचार्वायतभुजंनवदूर्वादलच्छविं ॥ सुग्रीवलक्ष्मणाभ्यांचपार्श्वयोः परिसेवितं ॥ ५० ॥ विलोक्यशनकैःप्राहवालीराममंविगर्हयन् ॥ किंमयापकृतंरामतवयेनहतोस्म्यहं ॥ ५१ ॥ राजधर्ममविज्ञायगर्हितंकर्मतेकृतं ॥ वृक्षखंडेतिरोभूत्वात्यजतामयिसायकं ॥ ५२ ॥ यशःकिंलप्स्यसेरामचोरवत्कृतसंगरः ॥ यदिक्षत्रियदायादोमनोर्वंशसमुद्भवः ॥ ५३ ॥ युद्धंकृत्वासमक्षंमेप्राप्स्यसेतत्फलंतदा ॥ सुग्रीवेणकृतंकिंतेमयावानकृतंकिमु ॥ ५४ ॥ रावणेनहृताभार्यातवराममहावने ॥ सुग्रीवंशरणंयातस्तदर्थमितिशुश्रुम ॥ ५५ ॥

विभूषितं ॥ ४९ ॥ ५० ॥ विगर्हयन्कुत्सयन् ॥ ५१ ॥ राजधर्ममिति तिरोभूयान्येनयुद्धंकुर्वतिबाणपातःछलत्वान्नराजधर्मइतिभावः ल्यबभावआर्षः ॥ ५२ ॥ चोरवत्कृतसंगरस्त्वंमांहत्वायशोलप्स्यसेकिं अपित्वयशएवेतिभावः यदितेक्षत्रियदायादत्वाद्यभिमानस्तदामेमयासमक्षंयुद्धंकृत्वातत्फलंयशोमरणंवाप्राप्स्यसेप्राप्तोभवेः अन्यार्थेन्यशब्दप्रयोगेणासन्नमरणतासूच्यते ॥ ५३ ॥ कृतंउपकृतमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ कंधर्मकांधर्मकृतांकीर्ति ऐहिकमपिनमद्वधेइत्याह अभक्ष्यमिति ॥ ५८॥ इत्येवंबहुभाषंतंअसंबद्धंप्रलपंतमित्यर्थः ॥५९॥ अधर्मेति सद्धर्मरक्षणांगत्वादधर्मकारिवधस्यनदोषत्वमितिभाव अधर्मकारित्वंवालिनःसमर्थयते दुहितेत्यादि भ्रातुःकनिष्ठस्येतिशेषः॥६०॥ एताःसर्वाःसमास्तुल्यास्तासांमध्येयोविमूढधीरपिएकांरमतेसपातकीज्ञेयः विमूढधीरपीत्यनेनाज्ञानान्नदोषइतिपरिहृतं ईदृशार्थस्याज्ञानात्क रणेपिमहानेवदोषः अतएवतस्यवधपर्यंतोदंडइत्याह सवध्यइति ॥ ६१ ॥ ननुमनुष्याधिकारिकंशास्त्रंनतुतिर्यगादिविषयमतस्तिरश्चामस्मा

बतरामनजानीषेमद्वलंलोकविश्रुतं॥ रावणंसकुलंबध्वाससीतंलंकयासह ॥ ५६ ॥ आनयामिमुहूर्तार्धाद्यदि चेच्छामिराघव॥ धर्मिष्ठइतिलोकेस्मिन्कथ्यसेरघुनंदन॥ ५७॥ वानरंव्याधवद्धत्वाधर्मकंलप्स्यसेवद॥ अभ क्ष्यंवानरंमांसंहत्वामांकिंकरिष्यसि॥ ५८॥ इत्येवंबहुभाषंतंवालिनंराघवोब्रवीत्॥ धर्मस्यगोप्तालोकेस्मिंश्च रामिसशरासनः ॥ ५९ ॥ अधर्मकारिणंहत्वासद्धर्मंपालयाम्यहं ॥ दुहिताभगिनीभ्रातुर्भार्याचैवतथास्नुषा ॥ ॥ ६० ॥ समायोरमतेतासामेकामपिविमूढधीः॥ पातकीसतुविज्ञेयःसवध्योराजभिःसदा ॥ ६१ ॥ त्वंतुभ्रातुः कनिष्ठस्यभार्यायांरमसेबलात्॥ अतोमयाधर्मविदाहतोसिवनगोचर॥ ६२॥ त्वंकपित्वान्नजानीषेमहांतोवि चरंतियत्॥ लोकंपुनानाःसंचारैरतस्तान्नातिभाषयेत्॥ ६३ ॥

कंकोत्रदोषइतिचेच्छृणु तिरश्चामनधिकारोहिअज्ञानकृतः तच्चाज्ञानंनतववाल्यादिषुस्वयंप्रतिभातवेदत्वात्देवांशत्वाच्च एवंचकर्तव्याकर्त्तव्य ज्ञानवतामकर्तव्यकरणेदोषोभवत्येवातएवेंद्रादीनामहल्याद्यतिक्रमणादोदोषश्रुतिःसंगच्छते देवानांयज्ञाद्यनधिकारस्तुयजनीयदेवतांतराभा वात् अतएवब्रह्मविद्यायामिंद्रादीनामप्यधिकारःश्रुतिषुश्रूयतेइत्येषोत्रभगवतोभिप्रायः॥६२॥किंचमन्निंदयादोषांतरभागपित्वंजायसेइत्याह त्वंकपित्वादिति संचारैर्लोकंपुनानामहांतोविचरंतियत्यतोऽतस्तान्नातिभाषयेत्नर्निदेत् त्वंतुएवंसंचरंतीतिनजानीषेइत्यन्वयः विचरंतिहीति पाठांतरं एवंचत्वादृशपवित्रीकरणार्थएवायंममसंचारइतिध्वनितं ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ अजानतात्वदीयंपरमेश्वरत्वमजानतेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ तवाग्रतइतित्वत्स्वरूपज्ञानपूर्वकंतवाग्रतइत्यर्थः तवदर्शनंत्वत्स्वरूपज्ञानंमहायोगिनामपिदुर्लभं ॥ ६६ ॥ विवशःपुत्रादिममताक्रांतोऽपिसाक्षात्त्वांपश्यतोम्रियमाणस्यपरमपदप्राप्तिरितिकिंवक्तव्यमित्यर्थः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ अमरेंद्रोभवत् तदंशत्वात्तत्रैवलयमापेत्यर्थः ॥ ७० ॥ विमृष्टःस्पृष्टइतियावत् परमंपदमैंद्रंपदं अधिकारांतेमुक्तिदत्वात्तस्यापिपरम

तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तोज्ञात्वारामंरमापतिं ॥ वालीप्रणम्यरभसाद्रामंवचनमब्रवीत् ॥ ६४ ॥ रामराममहाभाग जानेत्वांपरमेश्वरं ॥ अजानतामयाकिंचिद्दुक्तंतत्क्षंतुमर्हसि ॥ ६५ ॥ साक्षात्त्वच्छरघातेनविशेषेणतवाग्रतः ॥ त्यजाम्यसून्महायोगिदुर्लभंतवदर्शनं ॥ ६६ ॥ यन्नामविवशोगृह्णन्म्रियमाणःपरंपदं ॥ यातिसाक्षात्सएवाद्य मुमूर्षोर्मेपुरःस्थितः ॥ ६७ ॥ देवजानामिपुरुषंत्वांश्रियंजानकींशुभां ॥ रावणस्यवधार्थायजातंत्वांब्रह्मणार्थितं ॥ ६८ ॥ अनुजानीहिमांरामयांतंत्वत्पदमुत्तमं ॥ ममतुल्यबलेबालेअंगदेत्वंदयांकुरु ॥ ६९ ॥ विशल्यंकुरुमे रामहृदयंपाणिनास्पृशन् ॥ तथेतिबाणमुद्धृत्यरामःपस्पर्शपाणिना ॥ त्यक्त्वातद्वानरंदेहममरेंद्रोभवत्क्षणात् ॥ ॥ ७० ॥ वालीरघूत्तमशराभिहतोविमृष्टोरामेणशीतलकरेणसुखाकरेण ॥ सद्योविमुच्यकपिदेहमनन्यलभ्यं प्राप्तःपरंपरमहंसगणैर्दुरापं ॥ ७१ ॥ इतिश्री०कि०द्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥

॥ ॐ ॥

निहतेवालिनिरणेरामेणपरमात्मना ॥ दुद्रुवुर्वानराःसर्वेकिष्किंधांभयविह्वलाः ॥ १ ॥ तारामूचुर्महाभागेहतोवालीरणाजिरे ॥ अंगदंपरिरक्षाद्यमंत्रिणःपरिनोदय ॥ २ ॥

पदत्वेनव्यवहारः ॥ ७१ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्याहिमतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृताबध्यात्मरामायणसेतौकिष्किंधाकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ॐ ॥ निहतेइति ॥ १ ॥ परिनोदयनगरादिरक्षार्थमितिशेषः ॥ २ ॥

चतुर्द्वारकपाटादीनिति आदिनासूक्ष्मानेकद्वारकपाटपरिखादिसंग्रहः ॥ ३ ॥ ४ ॥ निधनंयास्यामि वन्हिप्रवेशेनेतिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ येनेति येनबाणेनवालीहतस्तेनबाणेनमांजहि वालिशरीरस्पृष्टतयातत्स्पर्शस्यमत्सुखावहत्वादितिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ पत्नीदानफलमिति तेन धर्मेणतवापिपत्नीलाभोभविष्यतीतिभावः ॥ १० ॥ वालिघातिनारामेणदापितंवालिनेतिशेषः वालिनोदातृत्वंचमरणेनस्वत्वत्यागमात्रेणेति

चतुर्द्वारकपाटादीन्बध्वारक्षामहेपुरीं ॥ वानराणांतुराजानमंगदंकुरुभामिनि ॥ ३ ॥ निहतंवालिनंश्रुत्वातारा शोकविमूर्छिता ॥ अताडयत्स्वपाणिभ्यांशिरोवक्षश्चभूरिशः ॥ ४ ॥ किमंगदेनराज्येननगरेणधनेनवा ॥ इदानीमेवनिधनंयास्यामिपतिनासह ॥ ५ ॥ इत्युक्त्वात्वरितातत्ररुदतीमुक्तमूर्धजा ॥ ययौतारातिशोकार्तायत्रभर्तृकलेवरं ॥ ६ ॥ पतितंवालिनंदृष्ट्वारक्तैःपांसुभिरावृतं ॥ रुदतीनाथनाथेतिपपतितातस्यपादयोः ॥ ७ ॥ करुणंविलपंतीसाददर्शरघुनंदनं ॥ राममांजहिबाणेनयेनवालीहतस्त्वया ॥ ८ ॥ गच्छामिपतिसालोक्यंपतिर्मामभिकांक्षते ॥ स्वर्गेपिनसुखंतस्यमांविनारघुनंदन ॥ ९ ॥ पत्नीवियोगजंदुःखमनुभूतंत्वयानघ ॥ वालिनेमांप्रयच्छाशुपत्नीदानफलंभवेत् ॥ १० ॥ सुग्रीवत्वंसुखंराज्यंदापितंवालिघातिना ॥ रामेणरुमयासार्धंभुंक्ष्वसापत्नवर्जितं ॥ ॥ ११ ॥ इत्येवंविलपंतींतांतारांरामोमहामनाः ॥ सांत्वयामासदययातत्त्वज्ञानोपदेशतः ॥ १२ ॥ किंभीरुशोचसिव्यर्थंशोकस्याविषयंपतिं ॥ पतिस्तवायंदेहोवाजीवोवावदतत्त्वतः ॥ १३ ॥ पंचात्मकोजडोदेहस्त्वङ्मांसरुधिरास्थिमान् ॥ कालकर्मगुणोत्पन्नःसोप्यास्तेद्यापितेपुरः ॥ १४ ॥

बोध्यं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ देहजीवयोःपतित्वंविकल्प्यनाद्यइत्याह पंचात्मकइति पंचभूतात्मकइत्यर्थः इदंजडत्वोपपादकं त्वङ्मांसेत्यादिनात्यंतबीभत्सत्वंदर्शितं कालेनकर्मभिर्गुणैःसत्वादिभिश्चोत्पन्नइत्यनेननश्वरत्वमेवंचतत्रात्यंतंप्रीत्ययोगेकातेपतिबुद्धिरित्यर्थः अथाप्येवंबुद्धिरेवतेतर्हिसोस्त्येवेतिव्यर्थःशोकइत्यर्थः ॥ १४ ॥

नांत्यइत्याह मन्यसइेति निरामयःनाशादिरहितः तदाह नजायतेइत्यादि॥ १५॥ सर्वगतश्चेतनोजीवएकएव अद्वितीयइतिद्वितीयसंबंधरहितस्तदेवाहाकाशवदलेपकइति अलिप्तइत्यर्थः मायागुणैरितिशेषः सकथमिति अविनाशित्वादितिभावः ॥ १६ ॥ देहःकाष्ठवदचित्अचेतनइत्यर्थः जीवश्चिदात्मकोज्ञानस्वरूपएवनतुसुखादिपरिणामवान् एवंसतिसुखादिसंबंधःकस्यस्यात् अचेतनत्वान्नस्थूलस्यसूक्ष्मस्यनाप्यपरिणामित्वादात्मनइत्यर्थः ॥ १७ ॥ उत्तरयति अहंकारादीति देहेंद्रियैःसहतेषुइत्यर्थः अहंकारादिसंबंधःअहंममेत्येवंबुद्धिविषयताइत्यर्थः

मन्यसेजीवमात्मानंजीवस्तर्हिनिरामयः॥नजायतेनम्रियतेनतिष्ठतिनगच्छति ॥ १५ ॥ नस्त्रीपुमान्वाषंढोवा जीवःसर्वगतोव्ययः॥एकएवाद्वितीयोयमाकाशवदलेपकः॥नित्योज्ञानमयःशुद्धःसकथंशोकमर्हति॥१६॥ तारोवाच देहोऽचित्काष्ठवद्रामजीवोनित्यश्चिदात्मकः॥सुखदुःखादिसंबंधःकस्यस्याद्राममेवद॥ १७॥ श्रीरामउवाच अहंकारादिसंबंधोयावद्देहेंद्रियैःसह॥संसारस्तावदेवस्यादात्मनस्त्वविवेकिनः॥ १८ ॥ मिथ्यारोपितसंसारोनस्वयंविनिवर्त्तते॥विषयान्ध्यायमानस्यस्वप्नेमिथ्यागमोयथा ॥ १९ ॥ अनाद्यविद्यासंबंधात्तत्कार्याहंकृतेस्तथा॥संसारोऽपार्थकोपिस्याद्रागद्वेषादिसंकुलः॥ २० ॥

प्रायःस्थूलसूक्ष्मदेहयोरुभयोरप्यहंबुद्धिरेव केषांचित्तुस्थूलदेहेपुत्रादौचममताबुद्धिःसूक्ष्मेतुसर्वेषामहंबुद्धिरेवेतिविवेकः तावदेवाविवेकिनोंतःकरणादिभ्यःस्वस्मिन्विवेकायहवतआत्मनःसंसारःस्यादित्यर्थः ॥ १८ ॥ एवंशुद्धस्यात्मनोन्याविवेकादारोपितःसंसारःस्वतएवनकिंनिवर्तते यथास्वमस्यमिथ्यागमःस्वामिमिथ्यापदार्थदर्शनंनस्वतोनिवर्ततेकिंतुजाग्रदवस्थयैवतद्वदितिभावः ॥ १९ ॥ तत्रस्वमस्यविषयध्यानवत्संसारस्यमूलकारणमाह अनादीति अविद्याअनात्मन्यात्मबुद्धिर्मायावा अयथार्थकःअत्यंतमिथ्याभूतः ॥ २० ॥

मनएवेति मनोऽन्तःकरणं संसारस्तन्मूलकारणमित्यर्थः बंधःसुखादिभोगस्तद्वत् मनएवमनसासमानत्वंआत्ममनसोरैक्यं तद्गतबंधभाक्तद्गतबं धयुक्तोभवतीत्यर्थः ॥ २१॥ २२ ॥ बुद्धीति यथालक्तकादिसामीप्यात्स्फटिकस्यरक्तत्वादिव्यवहारःएवंसंसारधर्मकबुद्धींद्रियादिसामीप्या दात्मनोबलादवशतःसंसारव्यवहारोलोकैःक्रियतइत्यर्थः तदेवाहात्मेति मनसोजडत्वेनज्ञानादिजनकत्वासंभवात् चेतनस्यात्मनोलिंगमनुमाप कंमनोंतःकरणंपरिगृह्यतेनाविवेकंप्राप्य तदुद्भवान् ततोजातान्कामान्विषयान्जुषन्गुणैस्तदीयैरागद्वेषादिभिर्बद्धइवावशःसंसारेवर्तते ॥ २३॥ विषयाणांमनउद्भवत्वंदर्शयति आदाविति गुणान्रागद्वेषादीन् ततोरागद्वेषादितः कर्माणिसृष्टिवदितिशेषः ॥२४॥तत्रकर्मभेदानाह शुक्लेत्यादि

मनएवहिसंसारोबंधश्चैवमनःशुभे ॥ आत्मामनःसमानत्वमेत्यतद्गतबंधभाक् ॥ २१ ॥ यथाविशुद्धःस्फटि कोऽलक्तकादिसमीपगः॥ तत्तद्वर्णयुगाभातिवस्तुतोनास्तिरंजनं॥ २२॥ बुद्धींद्रियादिसामीप्यादात्मनःसंसृति र्बलात्॥ आत्मास्वलिंगंतुमनःपरिगृह्यतदुद्भवान्॥ २३ ॥कामान्जुषन्गुणैर्बद्धःसंसारेवर्त्ततेवशः॥ आदौमनो गुणान्सृष्ट्वाततःकर्माण्यनेकधा॥२४॥ शुक्ललोहितकृष्णानिगतयस्तत्समानतः॥ एवंकर्मवशाज्जीवोभ्रमत्या भूतसंप्लवं॥२५॥ सर्वोपसंहृतौजीवोवासनाभिःस्वकर्मभिः॥अनाद्यविद्यावशगस्तिष्ठत्यभिनिवेशतः॥२६॥

शुक्लकर्माणि हिंसादिरहितजपध्यानादिरूपाणि लोहितानिहिंसामिश्रयागादीनि कृष्णानि पापकर्माणितत्समानतःकर्मस्वरूपतुल्यागतयोगतीः सृष्टिवदितिशेषः गतयइति द्वितीयार्थेआर्षं तत्रशुक्लकर्मणः शुक्लाब्रह्मलोकप्राप्तिरूपोत्तमागतिः लोहितकर्मणोमध्यमास्वर्गगतिः कृष्णकर्मणो ऽधमानरकगतिरित्यर्थः भूतसंप्लवःप्रलयस्तावत्पर्यंतंकर्मवशाद्भ्रमति ॥ २५ ॥ सर्वोपसंहृतौप्रलयेवासनाभिःकर्मभिश्चसहाभिनिवेशतः अं तःकरणादितादात्म्याध्यासात् अंतःकरणाद्युपाधिभूतानाद्यविद्यावशगस्तल्लीनःसन्तिष्ठति ॥ २६ ॥

वासनाश्चमानसानिकर्माणिचतैःसहतद्युक्तएवजायतेवर्षाकालेमंडूकवत्प्रादुर्भवति एवंसृष्टिप्रलययोर्घटीयंत्रमिवावर्त्तमानस्तिष्ठति ॥ २७॥
नन्वेवमस्यमुक्तिप्रत्याशैवनकिंनेत्याह यदेति मद्विषयामतिः ईश्वरोमहानित्येवंबुद्धिर्जायतेइतिशेषः॥२८॥ततःईश्वरविषयबुद्ध्यनंतरं ततःस्व
रूपविज्ञानंस्वरूपंविज्ञायतेऽनेन ततःविषयेषुअनित्याशुचिदुःखरूपंवैराग्यंनित्यानित्यविवेकादिचजायतेइत्यर्थः॥२९॥ तदातादृशवैराग्यादौ
जातेआचार्यप्रसादेनतत्त्वमस्यादिवाक्यार्थज्ञानतःश्रवणमननरूपात्क्षणात् उत्सवात्श्रवणादिविषयोत्साहात्पुनःपुनरनुष्ठानादितियावत् देहा

सृष्टिकालेपुनःपूर्ववासनामानसैःसह॥ जायतेपुनरप्येवंघटीयंत्रमिवावशः ॥ २७॥ यदापुण्यविशेषेणलभते संगतिंसतां॥ मद्भक्तानांसुशांतानांतदामद्विषयामतिः॥ २८ ॥ मत्कथाश्रवणेश्रद्धादुर्लभाजायतेततः॥ ततः स्वरूपविज्ञानमनायासेनजायते॥२९॥ तदाचार्यप्रसादेनवाक्यार्थज्ञानतःक्षणात्॥ देहेंद्रियमनःप्राणाहंकृति भ्यःपृथक्स्थितं ॥ ३० ॥ स्वात्मानुभवतःसत्यमानंदात्मानमद्वयं ॥ ज्ञात्वासद्योभवेन्मुक्तःसत्यमेवमयोदितं॥ ॥ ३१ ॥ एवंमयोदितंसम्यगालोचयतियोनिशं॥ तस्यसंसारदुःखानिनस्पृशंतिकदाचन॥ ३२ ॥ त्वमप्येतन्म याप्रोक्तमालोचयविशुद्धधीः ॥ नस्पृश्यसेदुःखजालैःकर्मबंधाद्विमोक्ष्यसे॥ ३३ ॥ पूर्वजन्मनितेसुभ्रुकृतामद्भ क्तिरुत्तमा॥ अतस्तवविमोक्षायरूपंमेदर्शितंशुभे॥ ३४॥

दिभ्यःपृथक्स्थितंसत्यमानंदरूपमद्वितीयमात्मानंस्वात्मानुभवतःस्वात्मविषयादीदृशंब्रह्माहमेवेत्येवंरूपान्निदिध्यासनात् ज्ञात्वाअपरोक्षी
कृत्यसद्यस्तत्कालमेवसंसारान्मुक्तोभवेदित्यर्थः ॥३० ॥३१॥ आलोचयतियुक्त्यानिर्णयतितस्यक्रमेणज्ञानप्राप्त्यासंसारदुःखास्पर्शः ॥ ३२॥
कर्मबंधात्कर्मकृताद्बंधात्संसाररूपादित्यर्थः ॥ ३३ ॥ मेमयारूपंदर्शितं स्वरूपंदर्शितमित्यर्थः अत्रतारायैभगवताविश्वरूपदर्शनंकारित
मितिध्वनयति यद्वादर्शितमित्थंबोधितमित्यर्थः ॥ ३४ ॥

मद्रूपंपरिदृश्यमानंरूपंदर्शितंविश्वरूपंचआलोचयविचारय प्रवाहपतितंसंसारप्रवाहपतितंकार्यंसांसारिकंकार्यंकुर्वत्यपितद्दोषैर्नलिप्यसेइत्यर्थः॥ ३५॥ देहाभिमानजंदेहेअहंममइत्याकारकाभिमानाज्जातं ॥ ३६॥जीवन्मुक्तातदवस्था परमात्मनारामेणसद्गुरुत्वात्क्षणसंगमेनैव॥ ३७॥ सापितिर्यग्योनिरपितारा‌अनादिबंधंसंसाररूपंनिर्धूयतिरस्कृत्य विकल्मषानिष्पापाकृता मुक्ताजीवन्मुक्ताचकृता ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सुग्री

ध्यात्वामद्रूपमनिशमालोचयमयोदितं ॥ प्रवाहपतितंकार्यंकुर्वत्यपिनलिप्यसे ॥ ३५ ॥ श्रीरामेणोदितंसर्वंश्रुत्वातारातिविस्मिता॥ देहाभिमानजंशोकंत्यक्त्वानत्वारघूत्तमं ॥ ३६॥ आत्मानुभवसंतुष्टाजीवन्मुक्ताबभूवह ॥ क्षणसंगममात्रेणरामेणपरमात्मना ॥ ३७॥ अनादिबंधंनिर्धूयमुक्तासापिविकल्मषा ॥ सुग्रीवोऽपिचतच्छ्रुत्वा राममवक्त्रात्समीरितं ॥ ३८ ॥ जहावज्ञानमखिलंस्वस्थचित्तोभवत्तदा ॥ ततःसुग्रीवमाहेदंरामोवानरपुंगवं ॥ ३९ ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यपुत्रेणयद्युक्तंसांपरायिकं॥ कुरुसर्वंयथान्यायंसंस्कारादिममाज्ञया ॥ ४० ॥ तथेतिबलिभिर्मुख्यैर्वानरैःपरिणीयतं ॥ वालिनंपुष्पकेक्षिप्त्वासर्वराजोपचारकैः ॥ ४१ ॥ भेरीदुंदुभिनिर्घोषैर्ब्राह्मणैर्मंत्रिभिःसह ॥ यूथपैर्वानरैःपौरैस्तारयाचांगदेनच ॥४२॥ गत्वाचकारतत्सर्वंयथाशास्त्रंप्रयत्नतः॥स्नात्वाजगामरामस्यसमीपंमंत्रिभिःसह ॥४३॥ नत्वारामस्यचरणौसुग्रीवःप्राहहृष्टधीः॥राज्यंप्रशाधिराजेंद्रवानराणांसमृद्धिमत्॥ ४४॥ दासोहंतेपादपद्मंसेवेलक्ष्मणवच्चिरं॥ इत्युक्तोराघवःप्राहसुग्रीवंसस्मितंवचः॥ ४५॥

वंकिमाहेत्यत्राह भ्रातुरिति ज्येष्ठस्यभ्रातुर्यत्सांपरायिकंपारलौकिकंयुक्तं तत्पुत्रेणांगदेनकुरुकारयेत्यर्थः ननुभवच्छत्रोःकथमस्माभिःसंस्कारादिकार्यंतत्राह ममाज्ञयेति ॥ ४० ॥ तथेतीत्यस्यांगीकृत्येतिशेषः परिणीयउत्थाप्य पुष्पकेपुष्पकविमानतुल्येवाहने सर्वराजोपचारकैर्युक्तंवालिनंक्षिप्त्वा ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तन्मृतोचितसंस्कारादि ॥ ४३ ॥ वानराणांराज्यंप्रशाधीत्यन्वयः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

त्वमेवाहं अनेनत्वयाक्रियमाणराज्यभोगएवममभोगइतिसूचितं किंचानासक्तोराज्यंभुंक्ष्वईश्वरप्रेरितोहंराज्यंकुर्वेइतिमत्याच तादृश्याबुध्या क्रियमाणयाक्रिययाभगवांस्तुष्यत्येवेतिध्वनितं पुरराज्याधिपत्येकिष्किंधापुरराज्याधिपत्ये ॥ ४६ ॥ तर्हिमदभिषेककालेतत्रसन्निधानंकुर्वितिचेत्तत्राह नगरमिति पत्तनंनगरं ॥ ४७ ॥ अहंचनगरस्यसमीपेपर्वतस्यशिखरेवत्स्यामीत्यन्वयः ॥४८ ॥ वर्षदिवसान्वर्षाकालं ततःरा

त्वमेवाहंनसंदेहःशीघ्रंगच्छममाज्ञया॥ पुरराज्याधिपत्येत्वंस्वात्मानमभिषेचय॥ ४६॥ नगरंनप्रवेक्ष्यामिचतुर्दशसमाःसखे॥ आगमिष्यतिमेभ्रातालक्ष्मणःपत्तनंतव॥ ४७॥ अंगदंयौवराज्येत्वमभिषेचयसादरं॥ अहंसमीपेशिखरेपर्वतस्यसहानुजः ॥ ४८ ॥ वत्स्यामिवर्षदिवसांस्ततस्त्वंयत्नवान्भव ॥ किंचित्कालंपुरेस्थित्वासीतायाःपरिमार्गणे॥ ४९॥ साष्टांगंप्रणिपत्याहसुग्रीवोरामपादयोः ॥ यदाज्ञापयसेदेवतत्तथैवकरोम्यहं॥५०॥ अनुज्ञातस्तुरामेणसुग्रीवस्तुसलक्ष्मणः ॥ गत्वापुरंतथाचक्रेयथारामेणचोदितः॥ ५१ ॥ सुग्रीवेणयथान्यायंपूजितोलक्ष्मणस्तदा॥ आगत्यराघवंशीघ्रंप्रणिपत्योपतस्थिवान्॥ ५२ ॥ ततोरामोजगामाशुलक्ष्मणेनसमन्वितः॥ प्रवर्षणगिरेरूर्ध्वंशिखरंभूरिविस्तरं॥ ५३ ॥ तत्रैकंगव्हरंदृष्ट्वास्फाटिकंदीप्तिमच्छुभं॥ वर्षवातातपसहंफलमूलसमीपगं॥ वासायरोचयामासतत्ररामःसलक्ष्मणः॥ ५४ ॥ दिव्यमूलफलपुष्पसंयुतेमौक्तिकोपमजलौघपल्वले॥ चित्रवर्णमृगपक्षिशोभितेपर्वतेरघुकुलोत्तमोऽवसत्॥ ५५॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेकिष्किंधाकांडेतृतीयःसर्गः॥ ३॥

ज्याभिषेकानंतरंकिंचित्कालंवर्षासमयंस्वपुरेस्थित्वासीतायाःपरिमार्गणेऽन्वेषणेयत्नवान्भवेत्यन्वयः ॥ ४९॥ ५० ॥ चादितःप्रेरितः ॥५१॥ ॥ ५२ ॥५३ ॥ गव्हरंगुहां फलमूलानिसमीपगानियस्यतत् ॥ ५४॥ मौक्तिकोपमःजलौघोजलसमूहोयेषुतादृशानिपल्वलानियस्मिंस्तादृशेपर्वतेइत्यर्थः नानावर्णैर्मृगैःपक्षिभिश्चशोभिते ॥ ५५ ॥ इतिश्री०अध्यात्मरामायणसेतौकिष्किंधाकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥

तत्रपर्वतेइत्यर्थः वार्षिकदिनानिव्याप्येतिशेषः अवसदित्यन्वयः ॥ १ ॥ वातप्रेरितजलपूर्णमेघान् अंतरेमध्येस्तनितयुक्तंवैद्युतंविद्युत्समूहोगर्भेयेषांतान् आहितसुकांचन्यःकक्षाःपृष्ठास्तरणानियेषांतादृशान् गजयूथान्यद्वत्तानिववीक्ष्यविस्मयमगात् अत्रगजाबृंहितयुक्ताबोध्या अतएवस्तनितेनाधिक्यं ॥ २ ॥ नवघासंतृणं विस्फारितेक्षणाभगवत्सौंदर्यदर्शनायेतिभावः ॥ ३ ॥ तादृशाःसंतोध्याननिष्ठामुनीश्वराइवन

तत्रवार्षिकदिनानिराघवोलीलयामणिगुहासुसंचरन् ॥ पक्वमूलफलभोगतोषितोलक्ष्मणेनसहितोवसत्सुखं ॥ ॥ १ ॥ वातनुन्नजलपूरितमेघानंतरस्तनितवैद्युतगर्भान् ॥ वीक्ष्यविस्मयमगाद्गजयूथान्यद्वदाहितसुकांचनकक्षान् ॥ २ ॥ नवघासंसमास्वाद्यत्दृष्टपुष्टमृगद्विजाः ॥ धावंतःपरितोरामंवीक्ष्यविस्फारितेक्षणाः ॥ ३ ॥ नचलंतिसदाध्याननिष्ठाइवमुनीश्वराः ॥ रामंमानुषरूपेणगिरिकाननभूमिषु ॥ ४ ॥ चरंतंपरमात्मानंज्ञात्वासिद्धगणाभुवि ॥ मृगपक्षिगणाभूत्वाराममेवानुसेविरे ॥ ५ ॥ सौमित्रिरेकदाराममेकांतेध्यानतत्परं ॥ समाधिविरमेभक्त्याप्रणयाद्विनयान्वितः ॥ ६ ॥ अब्रवीद्देवतेवाक्यात्पूर्वोक्ताद्विगतोमम ॥ अनाद्यविद्यासंभूतःसंशयोत्हृदिसंस्थितः ॥ ॥ ७ ॥ इदानींश्रोतुमिच्छामिक्रियामार्गेणराघव ॥ भवदाराधनंलोकेयथाकुर्वंतियोगिनः ॥ ८ ॥ इदमेवसदाप्राहुर्योगिनोमुक्तिसाधनं ॥ नारदोपितथाव्यासोब्रह्माकमलसंभवः ॥ ९ ॥ ब्रह्मक्षत्रादिवर्णानामाश्रमाणांचमोक्षदं ॥ स्त्रीशूद्राणांचराजेंद्रसुलभंमुक्तिसाधनं ॥ तवभक्तायमेभ्रात्रेब्रूहिलोकोपकारकं ॥ १० ॥

चलंति राममित्याद्युत्तरान्वयि तत्रैतेचरंतोमृगपक्षिगणानकिंतुसिद्धगणाइत्युपक्रुतिर्व्यंग्या ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनादिभूतयाऽविद्ययासंभूतोजातःसंशयोविगतइत्यन्वयः ॥ ७ ॥ क्रियामार्गेणलौकिकपुष्पादिभिःपूजारूपेण यथातत्प्रकारविशिष्टेनपूजामार्गेणयोगिनोभवदाराधनंकुर्वंतितच्छ्रोतुमिच्छामीत्यन्वयः ॥ ८ ॥ इदमेवक्रियामार्गेणाराधनमेव योगिनएवाह नारदइत्यादि ॥ ९ ॥ मेमह्यं ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ द्विजत्वंउपनयनसंस्कारंप्राप्य त्क्रांतयोरव्यययोःप्राप्यलब्ध्वाएतयोराराधयेदित्यनेनान्वयः ॥ १२ ॥ पूजास्थानान्याह हृदयइ त्यादि स्वहृदयदेशइत्यर्थः इदंचमूर्धादीनामपिस्मृत्युक्तानामुपलक्षणं अनलेवन्हौ प्रतिमादौप्रतिमास्वर्णरूप्यादिमयीआदिनाब्राह्मणेविभा वसौसूर्यमंडलेअर्चेत्पूजयेत् ॥ १३ ॥ प्रातःस्नानमितिसकलप्रातःकृत्योपलक्षणं ॥ १४ ॥ वेदेति द्विजोवेदोदितैःशूद्रादिस्तंत्रोदितैः मृल्लेपनं सकलस्नानविधेरुपलक्षणं तेनस्नानंकुर्वन्नित्यन्वयः संध्यादिनाहोमतर्पणादि ॥ १५ ॥ ममपूजकोमद्बुद्ध्याभक्त्यास्वगुरुंपूजयेदित्यन्वयः अ

श्रीरामउवाच ममपूजाविधानस्यनांतोस्तिरघुनंदन ॥ तथाऽपिवक्ष्येसंक्षेपाद्यथावदनुपूर्वशः ॥ ११ ॥ स्वगृह्योक्तप्रकारेणद्विजत्वंप्राप्यमानवः ॥ सकाशात्सद्गुरोर्मंत्रंलब्ध्वामद्भक्तिसंयुतः ॥ १२ ॥ तेनसंदर्शितविधिर्मामेवाराधयेत्सुधीः ॥ हृदयेवानलेवार्चेत्प्रतिमादौविभावसौ ॥ १३ ॥ शालिग्रामशिलायांवापूजयेन्मामतंद्रितः ॥ प्रातःस्नानंप्रकुर्वीतप्रथमंदेहशुद्धये ॥ १४ ॥ वेदतंत्रोदितैर्मंत्रैर्मृल्लेपनविधानतः ॥ संध्यादिकर्मयन्नित्यंतत्कुर्याद्विधिनाबुधः ॥ १५ ॥ संकल्पमादौकुर्वीतसिद्ध्यर्थंकर्मणांसुधीः ॥ स्वगुरुंपूजयेद्भक्त्यामद्बुद्ध्यापूजकोमम ॥ १६ ॥ शिलायांस्नपनंकुर्यात्प्रतिमासुप्रमार्जनं ॥ प्रसिद्धैर्गंधपुष्पाद्यैर्मत्पूजासिद्धिदायिका ॥ १७ ॥ अमायिकोऽनुवृत्त्यामांपूजयेन्नियतव्रतः ॥ प्रतिमादिष्वलंकारःप्रियोमेकुलनंदन ॥ १८ ॥

त्रगुर्वसान्निध्येपिध्यानेनजलादौगुरुंपूजयेदितिसंप्रदायः ॥ १६ ॥ शिलायांशिलानिर्मितप्रतिमायां प्रतिमासुमृद्धत्वादिनिर्मितास्वित्यर्थः प्रसिद्धैःस्मृतिप्रसिद्धैः तेनतन्निषिद्धपुष्पादिपूजानर्हमितिसूचितं तेचनिषेधानिबंधेषुद्रष्टव्याविस्तरभयान्नेहलिखिताः ॥ १७ ॥ अमायिकःमायादंभादिरूपातद्रहितः अनुवृत्त्यागुरूपदिष्टमार्गानुवर्तनेन प्रतिमादिषुप्रतिमाश्चतेआदयश्चप्रतिमादयःतेषुप्रतिमादिषुप्रतिमारूपेषुआदिषु आश्रयेषुपूजाधिकरणेष्वित्यर्थः तत्पुरुषःसमानाधिकरणःकर्मधारयः प्रतिमारूपेष्वाश्रयेषु आदिशब्दआश्रयवाचीभीष्मादिश्चसुयोधनइत्यादौप्रसिद्धः अलंकारःपुष्पादिरूपः ॥ १८ ॥

आधारांतरेपूजाविशेषमाहाग्नाविति अग्नौतत्तद्देवतामंत्रेणहोमएवतत्तद्देवतापूजेत्यर्थः भास्करेस्थंडिलेयजेदिति भास्करेयजेदितियत्तत्तदा
कारेस्थंडिलेइत्यर्थः भक्तेनश्रद्धयोपहृतंवार्यपिममप्रीत्यैभवतीतिशेषः अनेनभक्तेरेवमुख्यत्वंदर्शितं॥१९॥भक्ष्यादिकमुपहृतंप्रीत्यैइतिकिंपुनर्व
क्तव्यमित्यर्थः समारभेत्पूजामितिशेषः ॥ २० ॥ तत्रपूजाप्रकारमाह चैलेति अधःकुशासनंतदुपर्यजिनंतदुपरिचैलमितिक्रमः तत्रोपवि
श्यपद्मासनाद्यन्यतमासनेनेत्यर्थः देवस्यसंमुखेइत्यनेनस्थिरासुप्रतिमासुपश्चिमाद्यभिमुखतयाऽपिपूजाभवतीतिसूचितं ॥ २१ ॥ मातृकाअ
कारादिपंचाशद्वर्णात्मिका तन्न्यासप्रकारश्चतंत्रेस्फुटः बहिरिति बहिर्न्यासमांतरंन्यासंचेत्यर्थः केशवादिचतुर्विंशतिनामभिरित्यर्थः सचना

अग्नौयजेतहविषाभास्करेस्थंडिलेयजेत्॥ भक्तेनोपहृतंप्रीत्यैश्रद्धयाममवार्यपि॥ १९ ॥ किंपुनर्भक्ष्यभोज्या
दिगंधपुष्पाक्षतादिकं॥ पूजाद्रव्याणिसर्वाणिसंपाद्यैवंसमारभेत् ॥ २० ॥ चैलाजिनकुशैःसम्यगासनंपरिक
ल्पयेत्॥ तत्रोपविश्यदेवस्यसंमुखेशुद्धमानसः॥ २१ ॥ ततोन्यासंप्रकुर्वीतमातृकाबहिरांतरं ॥ केशवादिततः
कुर्यात्तत्त्वन्यासंततःपरं॥ २२ ॥ मन्मूर्तिपंजरन्यासंमंत्रन्यासंततोन्यसेत् ॥ प्रतिमादावपितथाकुर्यान्नित्यमतं
द्रितः॥ २३ ॥ कलशंस्वपुरोवामेक्षिपेत्पुष्पादिदक्षिणे ॥ अर्घ्यपाद्यप्रदानार्थंमधुपर्कार्थमेवच ॥ २४ ॥

रदपांचरात्रादौस्पष्टः तत्त्वन्यासोपितत्रैवोक्तः॥ २२ ॥ मन्मूर्त्तिपंजरन्यासोविष्णुपंजरस्तोत्रोक्तोमहान्यासइतिसंप्रदायः मंत्रन्यासंमंत्रवर्णै
स्तत्तत्कल्पोक्तंषडंगादिन्यासं प्रतिमादावपीति यथात्मनितथादेवइत्युक्तेः ॥ २३ ॥ ईषद्वामभागावच्छिन्नपुरोभागेकलशंजलपूर्णंस्थापये
दितिशेषः पुष्पादिदक्षिणेक्षिपेत्स्थापयेदित्यर्थः अर्घ्यादिपात्रस्थापनदेशःस्मृतौउक्तः अर्घ्यपात्रंतुवायव्येनैर्ऋत्यांपाद्यपात्रकं मध्येतुमधु
पर्कस्यादेशेत्वाचमनीयकमिति ॥ २४ ॥

जीवसंज्ञितांमत्कलामित्यनेनचेतनःसर्वत्रैकएवेतिबोधितं युक्तंचतत् व्यापकेनैकेनैवचेतनोपपत्तावनेकतत्कल्पनायांमानाभावात् प्रतिकर्म व्यवस्थात्वंतःकरणभेदेनैवोपपन्नेतिहृत्पद्मेतांध्यायेत्॥२५॥तयाव्याप्तमखिलंस्वदेहंभावयेत् तथाभावयित्वातामेवमत्कलांप्रतिमादिष्वावाह येत् तदावाहनेनतामपिचेतनत्वेनध्यात्वा ॥ २६ ॥ यावच्छक्यैरुपचारैर्वाषोडशभिःपंचभिर्वा तुःपादपूरणार्थः अमाययाअदंभादिनामांपूज येत् ॥ २७ ॥ विभवेसतिकर्पूरादिभिःसुगंधपुष्पैश्चमंत्रवदर्चयेत् ॥ २८ ॥ आगमोक्तांअगस्त्यसंहितोक्तां प्रकारयेत्प्रकुर्वीतेत्यर्थः नीराजनै

तथैवाचमनार्थंतुन्यसेत्पात्रचतुष्टयं॥ हृत्पद्मेभानुविमलेमत्कलांजीवसंज्ञितां॥२५॥ ध्यायेत्स्वदेहमखिलंतया व्याप्तमरिंदम॥तामेवावाहयेन्नित्यंप्रतिमादिषुमत्कलां॥ २६ ॥ पाद्यार्घ्याचमनीयाद्यैःस्नानवस्त्रविभूषणैः॥या वच्छक्योपचारैर्वात्वर्चयेन्मामममायया॥२७॥ विभवेसतिकर्पूरकुंकुमागुरुचंदनैः ॥ अर्चयेन्मंत्रवन्नित्यंसुगंध कुसुमैःशुभैः॥२८॥दशावरणपूजांवैत्वागमोक्तांप्रकारयेत्॥नीराजनैर्धूपदीपैर्नैवेद्यैर्बहुविस्तरैः॥२९॥श्रद्धयो पहरेन्नित्यंश्रद्धाभुगहमीश्वरः॥होमंकुर्यात्प्रयत्नेनविधिनामंत्रकोविदः॥३०॥अगस्त्येनोक्तमार्गेणकुंडेनागमवि त्तमः॥जुहुयान्मूलमंत्रेणपुंसूक्तेनाथवाबुधः॥३१॥अथवौपासनाग्नौवाचरुणाहविषातथा ॥ तप्तजांबूनदप्रख्यं दिव्याभरणभूषितं॥३२॥ध्यायेदनलमध्यस्थंहोमकालेसदाबुधः॥पार्षदेभ्योबलिंदत्वाहोमशेषंसमापयेत्॥३३॥

रितिपाठक्रमादर्थक्रमस्यबलवत्त्वाद्धूपदीपनैवेद्यनीराजनानीतिक्रमः नीराजनंपंचारार्तिकादिभिः ॥ २९ ॥ तद्धूपादिश्रद्धयोपहरेद्दद्यात् य तोहंश्रद्धाभुक्श्रद्धांदत्तभोक्ता ॥ ३० ॥ अगस्त्येनेति अगस्त्यसंहितोक्तमार्गेणकृतंयत्कुंडंतेनतस्मिन्नित्यर्थः अधिकरणस्यकरणत्वविवक्षयातृ तीया मूलमंत्रेणआगमोक्तेनपुंसूक्तेनपुरुषसूक्तेन एतद्ब्राह्मणविषयं ॥ ३१॥ तद्विषयेएवाहाथवौपासनाग्नाविति चरुणाहविषाहवीरूपेणच रुणा ॥ ३२ ॥ ध्यायेन्मामितिशेषः पार्षदेभ्यःतंत्रोक्तहनूमदादिभ्यः ॥ ३३ ॥

मांध्यायन् स्मरन्नित्यस्यमनुवर्णानितिशेषः तदेवाह यतवागिति अनेनप्रशस्ततरोमानसोजपउक्तः मुखवासंतद्रूपकर्पूरादियुक्तंतांबूलंदत्वेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ मदर्थेमत्प्रीतयेइत्यर्थः कारयेत्कुर्वीतेत्यर्थः निवृत्तप्रेषणाण्णिच् दंडवदित्यनेनाष्टांगप्रणामउक्तः ॥ ३५ ॥ भावनामयंमद्दत्तंप्रसादं शिरसिआधायस्थापयित्वा अनेनमह्यंप्रसादंपुष्पादिरूपंभगवान्ददातीतिभावनयाप्रसादंगृण्हीयादितिसूचितंतंगृहीत्वाशिरसिस्थापयित्वा भावनाभावितेमत्पदेपाणिभ्यांस्वमूर्ध्निगृहीत्वाधृत्वा ॥३६॥ इत्युक्त्वाप्रणमेदित्यन्वयः प्रत्यक्ज्योतिषिस्वहृदयस्थेयतएवध्याताजीवकलाप्रति

ततोजपंप्रकुर्वीतध्यायन्मांयतवाक्स्मरन् ॥ मुखवासंचतांबूलंदत्वाप्रीतिसमन्वितः ॥ ३४ ॥ मदर्थेनृत्यगीतादिस्तुतिपाठादिकारयेत् ॥ प्रणमेद्दंडवद्भूमौहृदयेमांनिधायच ॥ ३५ ॥ शिरस्याधायमद्दत्तंप्रसादंभावनामयं ॥ पाणिभ्यांमत्पदेमूर्ध्निगृहीत्वाभक्तिसंयुतः ॥ ३६ ॥ रक्षमांघोरसंसारादित्युक्त्वाप्रणमेत्सुधीः ॥ उद्वासयेद्यथापूर्वंप्रत्यग्ज्योतिषिसंस्मरन् ॥ ३७ ॥ एवमुक्तप्रकारेणपूजयेद्विधिवद्यदि ॥ इहामुत्रचसंसिद्धिंप्राप्नोतिमदनुग्रहात् ॥ ॥ ३८ ॥ मद्भक्तोयदिमामेवंपूजांचैवदिनेदिने ॥ करोतिममसारूप्यंप्राप्नोत्येवनसंशयः ॥ ३९ ॥ इदंरहस्यंपरमंचपावनंमयैवसाक्षात्कथितंसनातनं ॥ पठत्यजस्रंयदिवाशृणोतियःससर्वपूजाफलभाङ्नसंशयः ॥ ४० ॥ एवंपरात्माश्रीरामःक्रियायोगमनुत्तमं ॥ पृष्टःप्राहस्वभक्तायशेषांशायमहात्मने ॥ ४१ ॥

मायामावाहितापूर्वंतत्रैवोद्वासयेत् तत्रैवप्रविष्टांध्यायेत्एतदेवविसर्जनं ॥ ३७ ॥ इहामुत्रचऐहिकलौकिकींपारलौकिकींचेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ मद्भक्तोयदिमामेवंध्यात्वाआवाह्यचदिनेदिनेप्रतिदिनंममपूजांकरोतितदाममसारूप्यंप्राप्नोति ॥ ३९ ॥ सनातनंपूर्वपूर्वैरप्येवमेवानुष्ठितं ॥ ४० ॥ शेषांशाय लक्ष्मणाय ॥ ४१ ॥

प्राकृतवत्प्रकृतिकार्यमनुष्यवत् मायामालंब्यदुःखितइत्यनेनस्वतस्तस्यदुःखलेशोपिनेतिसूचितं ॥ ४२ ॥ एकांतेइतिमंत्रत्वादेकांतेकथनं ॥ ४३॥अनुत्तमःनविद्यतेउत्तमंयस्मादित्यर्थः॥ ४४॥उपकारमेवाह त्वत्कृतेइति ॥ ४५॥दुर्लभांतारामितिवालिपरिग्रहात्त्वयासर्वथाकामिभावे नद्रष्टुमप्यशक्यामित्यर्थः ॥ ४६॥ एकाग्रंतन्मात्रचित्तत्वंयथाभवतितथाईक्षतेप्रतीक्षते कार्यस्यसीतान्वेषणरूपस्य गौरवात्त्वदेकसाध्यत्वादि

पुनःप्राकृतवद्रामोमायामालंब्यदुःखितः॥ हासीतेतिवदन्नैवनिद्रांलेभेकथंचन॥ ४२ ॥ एतस्मिन्नंतरेतत्रकिष्किंधायांसुबुद्धिमान्॥ हनूमान्प्राहसुग्रीवमेकांतेकपिनायकं॥ ४३ ॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामितवैवहितमुत्तमं॥ रामेणतेकृतःपूर्वमुपकारोत्यनुत्तमः॥ ४४ ॥ कृतघ्नवत्त्वयानूनंविस्मृतःप्रतिभातिमे ॥ त्वत्कृतेनिहतोवालीवीरस्त्रैलोक्यसंमतः॥ ४५ ॥ राज्येप्रतिष्ठितोसित्वंतारांप्राप्तोसिदुर्लभां॥ सरामःपर्वतस्याग्रेभ्रात्रासहवसन्सुधीः॥ ॥ ४६ ॥ त्वदागमनमेकाग्रमीक्षतेकार्यगौरवात्॥ त्वंतुवानरभावेनस्त्रीसक्तोनावबुध्यसे॥ ४७ ॥ करोमीतिप्रतिज्ञायसीतायाःपरिमार्गणं॥ नकरोषिकृतघ्नस्त्वंहन्यसेवालिवद्द्रुतं॥ ४८ ॥ हनूमद्वचनंश्रुत्वासुग्रीवोभयविह्वलः॥ प्रत्युवाचहनूमंतंसत्यमेवत्वयोदितं ॥ ४९ ॥ शीघ्रंकुरुमदाज्ञांत्वंवानराणांतरस्विनां ॥ सहस्राणिदशैदानींप्रेषयाशुदिशोदश ॥ ५० ॥ सप्तद्वीपगतान्सर्वान्वानरानानयंतुते॥ पक्षमध्येसमायांतुसर्वेवानरपुंगवाः॥ ॥ ५१ ॥ येपक्षमतिवर्त्तंतेतेवध्यामेनसंशयः ॥ इत्याज्ञाप्यहनूमंतंसुग्रीवोगृहमाविशत्॥ ५२ ॥ सुग्रीवाज्ञांपुरस्कृत्यहनूमान्मंत्रिसत्तमः॥ तत्क्षणेप्रेषयामासहरीन्दशदिशःसुधीः॥ ५३॥

त्यर्थः ॥ ४७ ॥ कृतघ्नस्त्वंयदिनकरोषितदावालिवत्हन्यसेरामेणेतिशेषः अतःसर्वथान्वेषणमुचितमितिव्यंग्यं ॥४८॥४९॥ वानराणांमदाज्ञां कुरुबोधय॥५०॥आज्ञामाह सप्तेति ॥ ५१ ॥ इत्याज्ञाप्यएवंवानरेषुकर्त्तव्यामाज्ञांबोधयित्वा ॥ ५२ ॥५३ ॥

अगणिताःगुणाःसत्वंपराक्रमश्चयेषांतान्पर्वताकारसदृशंरूपमाकारोयेषांतान्पवनस्यवायोर्हितो तिप्रियःकुमारोहनूमान्दानमानादितृप्तानित्य नेनावश्यंकार्यसिद्धिकारित्वंदर्शितं ॥ ५४ ॥ इतिश्री० सेतौकिष्किंधाकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ रामस्त्विति पर्वताग्रेस्थितोम णियुक्तसानौशिखरे ॥ १ ॥ नजानेनशक्नोमीत्यर्थः धातूनामनेकार्थत्वात् ॥ २ ॥ यःकश्चिदपिजीवतीतिब्रूयात्समेप्रियकृत्यत्रकुत्रवायत्र

अगणितगुणसत्वान्वायुवेगप्रचारान्वनचरगणमुख्यान्पर्वताकाररूपान् ॥ पवनहितकुमारःप्रेषयामासदूतान तिरभसतरात्मादानमानादितृप्तान् ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेकिष्किंधाकांडेचतु र्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ रामस्तुपर्वतस्याग्रेमणिसानौनिशामुखे ॥ सीताविरहजंशोकमसहन्निद मब्रवीत् ॥ १ ॥ पश्यलक्ष्मणमेसीताराक्षसेनहृताबलात् ॥ मृताऽमृतावानिश्चेतुंनजानेद्यापिभामिनीं ॥ २ ॥ जी वतीतिममब्रूयात्कश्चिद्वाप्रियकृत्समे ॥ यदिजानामितांसाध्वींजीवंतींयत्रकुत्रवा ॥ ३ ॥ हठादेवाहरिष्यामिसु धामिवपयोनिधेः ॥ प्रतिज्ञांशृणुमेभ्रातर्येनमेजनकात्मजा ॥ ४ ॥ नीतातंभस्मसात्कुर्यांसपुत्रबलवाहनं ॥ हे सीतेचंद्रवदनेवसंतीराक्षसालये ॥५॥ दुःखार्तामामपश्यंतीकथंप्राणान्धरिष्यसि ॥ चंद्रोपिभानुवद्भातिममचं द्राननांविना ॥ ६ ॥ चंद्रत्वंजानकींस्पृष्ट्वाकरैर्मांस्पृशशीतलैः ॥ सुग्रीवोऽपिदयाहीनोदुःखितंमांनपश्यति ॥ ॥ ७ ॥ राज्यंनिष्कंटकंप्राप्यस्त्रीभिःपरिवृतोरहः ॥ कृतघ्नोदृश्यतेव्यक्तंपानासक्तोऽतिकामुकः ॥ ८ ॥

कुत्रापीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ वसंतीत्वंकथंप्राणान्धरिष्यसीत्यन्वयः ॥ ५ ॥ विरहदुःखमभिनयति चंद्रोपीति भानुवत्दाहकत्वात् ॥ ६ ॥ चं द्रत्वमिति कर्पूरतोप्यतिशीतलस्यममकामदुःखशामकस्यतद्गात्रस्यस्पर्शेतवकराअपितथागुणशैत्ययुक्ताभूत्वामांसुखयिष्यंतीतिभावः विरह वेदनासहत्वादेवसुग्रीवंनिंदति सुग्रीवोपीति ॥ ७ ॥ यन्मांनपश्यतितत्कृतघ्नःसइवदृश्यते ॥ ८ ॥

कृतघ्नत्वमुपपादयति नायातीति ॥ ९ ॥ एवंयथासीताहर्त्तारंहंतुमिच्छामिएवमित्यर्थः अद्ययथामेमयावालीहतस्तथासुग्रीवोपिभवेदित्यर्थः ॥ १ ० ॥ रुष्टंक्रोधवंतं ॥ १ १ ॥ इदानीमेवेत्याद्युक्त्वाराजाज्ञांविनेदृशकार्यकरणमनुचितमितिप्रतिसंधायाह मामाज्ञापयेति ईदृशेस्थलेप्रथमतोऽप्रतिसंधानंतुरामरोषेणलक्ष्मणस्यापिरोषाविष्टत्वात्अतोगर्भितंनदोषः ॥ १ २ ॥ १ ३ ॥ वालिवन्नहनिष्यसेइत्युक्त्वाभीषयेत्यन्वयः नजिकाकुः ततःसुग्रीवप्रतिभाषितंतद्दत्तोत्तरंआदाय ॥ १ ४ ॥ अत्रागत्यमांश्रावयेतिशेषः तच्छ्रुत्वापश्चाद्यत्कार्यंकर्तुंयोग्यंतत्करिष्यामि अगच्छदिति

नायातिशरदंपश्यन्नपिमार्गयितुंप्रियां॥पूर्वोपकारिणंदुष्टःकृतघ्नोविस्मृतोहिमां॥९॥हन्मिसुग्रीवमप्येवंसपुरंसहबांधवं॥वालीयथाहतोमेऽद्यसुग्रीवोपितथाभवेत्॥ १ ०॥इतिरुष्टंसमालोक्यराघवंलक्ष्मणोऽब्रवीत्॥इदानीमेवगत्वाहंसुग्रीवंदुष्टमानसं॥ १ १॥मामाज्ञापयहत्वातमायास्येरामतेतिकं॥इत्युक्त्वाधनुरादायखड्गंतूणीरमेवच॥ १ २॥ गंतुमभ्युद्यतंवीक्ष्यरामोलक्ष्मणमब्रवीत्॥नहंतव्यस्त्वयावत्ससुग्रीवोमेप्रियःसखा॥ १ ३॥ किंतुभीषयसुग्रीवंवालिवन्नहनिष्यसे॥इत्युक्त्वाशीघ्रमादायसुग्रीवप्रतिभाषितं॥ १ ४॥ आगत्यपश्चाद्यत्कार्यंतत्करिष्याम्यसंशयं॥तथेतिलक्ष्मणोऽगच्छत्त्वरितोभीमविक्रमः॥ १ ५॥ किष्किंधांप्रतिकोपेननिर्दहन्निववानरान्॥सर्वज्ञोनित्यलक्ष्मीकोविज्ञानात्मापिराघवः॥ १ ६॥ सीतामनुशुशोचार्तःप्राकृतःप्राकृतामिव॥बुध्यादिसाक्षिणस्तस्यमायाकार्यातिवर्तिनः॥ १ ७॥रागादिरहितस्यास्यतत्कार्यंकथमुद्भवेत्॥ ब्रह्मणोक्तमृतंकर्तुंराज्ञोदशरथस्यहि॥ १ ८॥

च्छेदः ॥ १ ५ ॥ किष्किंधांप्रत्यगच्छदितिपूर्वेणान्वयः नित्यलक्ष्मीकःअविभक्ततन्नामकमायाशक्तिः तत्संबंधादेवसर्वज्ञःस्वतस्तुविज्ञानात्मा निर्विषयज्ञानस्वरूपोपि ॥ १ ६ ॥ सीतामनुशुशोचेतिविरोधः प्राकृतोऽज्ञोजनःप्राकृतांसंयोगवियोगशालिनीं तत्रशंकते बुध्येत्यादिनाकथमुद्भवेदित्यंतेन मायाकार्यातिवर्तिनःतदस्पृष्टस्य ॥ १ ७ ॥ अतएवरागादिरहितस्य समाधत्ते ब्रह्मणेति ब्रह्मप्रार्थितंरावणवधफलकावतरणं ऋतंसत्यंकर्तुंजातः फलांतरमप्याह राज्ञस्तपःफलदानायच ॥ १ ८ ॥

मानुषवेषधृक्जातः एवंचतद्वेषनिर्वाहायैवैवंचेष्टाकरणमितिभावः फलांतरमपितथाव्यवहरणस्याह मायेति मायामोहितत्वादेवाज्ञानसंयुताः ॥ १९ ॥ प्रथयितुंविस्तारयितुं ॥ २० ॥ मानुषचेष्टकःमनुष्यसदृशचेष्टाकर्ता लोकानांक्रोधादिकालिकस्यव्यवहारस्यसिद्धयेज्ञानायार्थस्यतत्फलस्यचसिद्धये ॥ २१ ॥ तत्तत्कालोचितंव्यवहारंगृह्णन्व्यवहरन्प्रजाःमोहयति रामोप्येवंव्यवहृतवान्तस्मादेवंव्यवहारोयुक्तइतिबोधयति मोहकत्वंचास्यनिवृत्तिमार्गविपरीतत्वेन गुणवर्जितोऽपिअशेषगुणेषुशत्रुवधकांतानुरागादिषुअनुरक्तइवतत्तद्व्यवहरन् अतएवमोहयति ॥ २२॥ कामाद्यलिप्तत्वमेवहेतुपूर्वंनिरूपयति विज्ञानेति स्वयंविज्ञानमूर्तिस्तद्घनःतथाविज्ञानरूपैवशक्तिर्यस्य तेनशक्तिसंसर्गकृतोऽन्य

तपसःफलदानायजातोमानुषवेषधृक् ॥ माययामोहिताःसर्वेजनाअज्ञानसंयुताः ॥ १९ ॥ कथमेषांभवेन्मोक्षइतिविष्णुर्विचिंतयन् ॥ कथांप्रथयितुंलोकेसर्वलोकमलापहां ॥ २० ॥ रामायणाभिधांरामोभूत्वामानुषचेष्टकः ॥ क्रोधंमोहंचकामंचव्यवहारार्थसिद्धये ॥ २१ ॥ तत्तत्कालोचितंगृह्णन्मोहयत्यवशाःप्रजाः ॥ अनुरक्तइवाशेषगुणेषुगुणवर्जितः ॥ २२ ॥ विज्ञानमूर्तिर्विज्ञानशक्तिःसाक्ष्यगुणान्वितः ॥ अतःकामादिभिर्नित्यमविलिप्तोयथानभः ॥ २३ ॥ विंदंतिमुनयःकेचिज्जानंतिसनकादयः ॥ तद्भक्तानिर्मलात्मानःसम्यक्जानंतिनित्यदा ॥ २४ ॥ भक्तचित्तानुसारेणजायतेभगवानजः ॥ लक्ष्मणोऽपितदागत्वाकिष्किंधानगरांतिकम् ॥ २५ ॥

थाभावोवारितः अतएवसर्वप्राणिनांशुभाशुभसाक्षीविशिष्टज्ञानशक्तित्वात् अगुणान्वितःगुणान्वितभिन्नःनिर्गुणइतियावत् अतइतिस्पष्टं यथानभआकाशपवनानीतमलेनालिप्तस्तद्वत् ॥ २३ ॥ नन्वेवंभूतोस्माभिर्नगृह्यतेकिंतत्राह विंदंतीति केचिदेवसनकादयोमुनयोजानंतिश्रुतिवाक्यैर्विंदंतिलभंते अपरोक्षतयापिसाक्षात्कुर्वंतिइतियावत् तत्किमन्येनजानंत्येवसर्वथानेत्याह तद्भक्ताइति ईदृशाःसम्यक्जानंत्येवेतिभावः ॥ २४ ॥ तत्रहेतुमाह भक्तेति जायतेज्ञानविषयोजायतइत्यर्थः ॥ २५ ॥

वप्रंप्राकारः ॥ २६ ॥ किलकिलाशब्दोवानराणांक्रोधभयादिकालिकःशब्दः ॥ २७ ॥ समापत्यगृहाच्चलित्वा ॥ २८ ॥ लक्ष्मणसामीप्यंगत्वाप्राप्य ॥ २९ ॥ प्रियवर्धनःप्रियाणांवृद्धिकरणशीलः ॥ ३० ॥ रौद्रमूर्तिनाबालिवधकालिकमूर्तिना ॥ ३१ ॥ लक्ष्मणोबहिःस्थितइतिन्यवेदयदित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ लक्ष्मणंतन्निकटं ॥ ३३ ॥ कोपितंसंजातकोपंसांत्वयन्क्षमावंतंकुर्वन्मंदिरमानयप्रापय ॥ ३४ ॥ मृदुभाषि

ज्याघोषमकरोत्तीव्रंभीषयन्सर्ववानरान् ॥ तंदृष्ट्वाप्राकृतास्तत्रवानरावप्रमूर्धनि ॥ २६ ॥ चक्रुःकिलकिलाशब्दंधृतपाषाणपादपाः ॥ तान्दृष्ट्वाक्रोधताम्राक्षोवानरान्लक्ष्मणस्तदा ॥ २७ ॥ निर्मूलान्कर्तुमुद्युक्तोधनुरानम्यवीर्यवान् ॥ ततःशीघ्रंसमापत्यज्ञात्वालक्ष्मणमागतं ॥ २८ ॥ निवार्यवानरान्सर्वानंगदोमंत्रिसत्तमः ॥ गत्वालक्ष्मणसामीप्यंप्रणनामसदंडवत् ॥ २९ ॥ ततोंगदंपरिष्वज्यलक्ष्मणःप्रियवर्धनः ॥ उवाचवत्सगच्छत्वंपितृव्यायनिवेदय ॥ ३० ॥ मामागतंराघवेणचोदितंरौद्रमूर्तिना ॥ तथेतित्वरितंगत्वासुग्रीवायन्यवेदयत् ॥ ३१ ॥ लक्ष्मणःक्रोधताम्राक्षःपुरद्वारिबहिःस्थितः ॥ तच्छ्रुत्वातीवसंत्रस्तःसुग्रीवोवानरेश्वरः ॥ ३२ ॥ आहूयमंत्रिणांश्रेष्ठंहनूमंतमथाऽब्रवीत् ॥ गच्छत्वमंगदेनाशुलक्ष्मणंविनयान्वितः ॥ ३३ ॥ सांत्वयन्कोपितंवीरंशनैरानयमंदिरं ॥ प्रेषयित्वाहनूमंतंतारामाहकपीश्वरः ॥ ३४ ॥ त्वंगच्छसांत्वयंतीतंलक्ष्मणंमृदुभाषितैः ॥ शांतमंतःपुरंनीत्वापश्चाद्दर्शयमेनघे ॥ ३५ ॥ भवत्वितिततस्तारामध्यकक्षंसमाविशत् ॥ हनूमानंगदेनैवसहितोलक्ष्मणांतिकं ॥ ३६ ॥ गत्वाननामशिरसाभक्त्यास्वागतमब्रवीत् ॥ एहिवीरमहाभागभवद्गृहमशंकितं ॥ ३७ ॥

तैःसांत्वयंतीलक्ष्मणंप्रतिगच्छ ततःशांतंशांतकोपंकृत्वाततोऽतःपुरंनीत्वा अनेनात्यंतमित्रताप्रदर्शनं मेमांदर्शय ॥ ३५ ॥ मध्यकक्षंस्त्रीणांसंचारमर्यादास्थलं ॥ ३६ ॥ अशंकितंमेहियतइदंभवद्गृहं ॥ ३७ ॥

राजदारादीन्दृष्ट्वेत्यनेनसेवकदारदर्शनेयथाराज्ञोनसंकोचस्तथाऽस्मद्राजदारदर्शनेतवसंकोचोनोचितइतिभावः ॥ ३८ ॥ गृह्येत्यार्षं ॥ ३९ ॥ यूथपानांमहासौधान्गृहानित्यर्थः ॥ ४० ॥ ताराधिपाननाचंद्रमुखी ॥ ४१ ॥ आदौस्वस्यसेवकत्वाल्लक्ष्मणस्यभगवदवतारत्वाच्चनत्वापश्चान्मित्रभावेनदेवरेत्युक्तिः त्वंसाधुर्भक्तवत्सलोऽतोभक्तेष्वीदृशःकोपोऽनुचितइतिभावः ॥ ४२॥ आकार्षीःअतिशयेनकृतवान् अनाश्वासंनिरंत

प्रविश्यराजदारादीन्दृष्ट्वासुग्रीवमेवच ॥ यदाज्ञापयसेपश्चात्तत्सर्वंकरवाणिभो ॥ ३८ ॥ इत्युक्तालक्ष्मणंभक्त्याकरेगृह्यसमारुतिः ॥ आनयामासनगरमध्याद्राजगृहंप्रति ॥ ३९ ॥ पश्यंस्तत्रमहासौधान्यूथपानांसमंततः॥जगामभवनंराज्ञःसुरेंद्रभवनोपमं ॥४०॥ मध्यकक्षेगतातत्रताराताराधिपानना ॥ सर्वाभरणसंपन्नामदरक्तांतलोचना ॥ ४१ ॥ उवाचलक्ष्मणंनत्वास्मितपूर्वाभिभाषिणी ॥ याहिदेवरभद्रंतेसाधुस्त्वंभक्तवत्सलः ॥ ॥ ४२ ॥ किमर्थंकोपमाकार्षीर्भक्तेभृत्येकपीश्वरे ॥ बहुकालमनाश्वासंदुःखमेवानुभूतवान् ॥४३॥ इदानींबहुदुःखौघाद्भवद्भिरभिरक्षितः ॥ भवत्प्रसादात्सुग्रीवःप्राप्तसौख्योमहामतिः ॥ ४४ ॥ कामासक्तोरघुपतेःसेवार्थंनागतोहरिः॥ आगमिष्यंतिहरयोनानादेशगताःप्रभो ॥ ४५ ॥ प्रेषितादशसाहस्राहरयोरघुसत्तम ॥ आनेतुंवानरान्दिग्भ्योमहापर्वतसन्निभान्॥ ४६॥ सुग्रीवःस्वयमागत्यसर्ववानरयूथपैः॥ वधयिष्यतिदैत्यौघान्रावणंचहनिष्यति ॥४७॥ त्वयैवसहितोऽद्यैवगंतावानरपुंगवः॥ पश्यांतर्भवनंतत्रपुत्रदारसुहृद्वृतं॥४८॥

रमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ बहुदुःखौघात्वालितःप्राप्यमाणात् ॥ ४४ ॥ यतःप्राप्तसौख्योऽतःकामासक्तोपिसेवार्थंनागतइतिनअपित्वागतएवकाकुरत्र कथमागतस्तत्राह आगमिष्यंतीति ॥ ४५॥ एवंचैवमुद्यमकरणात्सेवांकृतवानेवेतिभावः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ रामभ्रातृत्वात्त्वयैवसहितो वानरपुंगवोऽद्यैवगंता रामसमीपमितिशेषः अंतर्भवनस्यमध्ये ॥ ४८॥

तेसहैवनय स्वेनैवसहनयेत्यर्थः तारावचनेनातिमधुरेणललितेनकृशक्रोधः ॥ ४९ ॥ यत्रसुग्रीवःस्थितस्तदंतःपुरंजगाम ॥ ५० ॥ अत्यर्थंअ
तिशयेनातिभीतवदुत्पपातपर्यंकादितिशेषः मदविव्हलितेक्षणंमदविकलनेत्रं ॥ ५१ ॥ प्रतीक्षतेत्वांहंतुमितिशेषः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

दृष्ट्वासुग्रीवमभयंदत्वानयसहैवते॥ तारायावचनंश्रुत्वाकृशक्रोधोऽथलक्ष्मणः॥४९॥ जगामांतःपुरंयत्रसुग्री
वोवानरेश्वरः॥ रुमामालिंग्यसुग्रीवःपर्यंकेपर्यवस्थितः ॥ ५० ॥ दृष्ट्वालक्ष्मणमत्यर्थंउत्पपातातिभीतवत् ॥
तंदृष्ट्वालक्ष्मणःक्रुद्धोमदविह्वलितेक्षणं ॥ ५१ ॥ सुग्रीवंप्राहदुर्वृत्तविस्मृतोसिरघूत्तमं ॥ वालीयेनहतोवीरःस
बाणोऽद्यप्रतीक्षते॥ ५२॥ त्वमेववालिनोमार्गंगमिष्यसिमयाहतः॥ एवमत्यंतपरुषंवदंतंलक्ष्मणंतदा॥ ५३॥
उवाचहनुमान्वीरःकथमेवंप्रभाषसे॥ त्वत्तोधिकतरोरामेभक्तोयंवानराधिपः॥ ५४ ॥रामकार्यार्थमनिशंजा
गर्तिनतुविस्मृतः॥ आगताःपरितःपश्यवानराःकोटिशःप्रभो ॥५५॥गमिष्यंत्यचिरेणैवसीतायाःपरिमार्गणं॥
साधयिष्यतिसुग्रीवोरामकार्यमशेषतः॥ ५६॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंसौमित्रिर्लज्जितोभवत्॥ सुग्रीवोप्यर्घ्यपा
द्याद्यैर्लक्ष्मणंसंप्रपूजयत्॥५७॥ आलिंग्यप्राहरामस्यदासोहंतेनरक्षितः॥ रामःस्वतेजसालोकान्क्षणार्धेनैवजे
ष्यति॥ ५८ ॥ सहायमात्रमेवाहंवानरैःसहितःप्रभो ॥ सौमित्रिरपिसुग्रीवंप्राहकिंचिन्मयोदितं ॥ ५९ ॥ तत्क्ष
मस्वमहाभागप्रणयाद्भाषितंमया॥ गच्छामोद्यैवसुग्रीवरामस्तिष्ठतिकानने॥६०॥ एकएवातिदुःखार्तोजान
कीविरहात्प्रभुः॥ तथेतिरथमारुह्यलक्ष्मणेनसमन्वितः॥ ६१ ॥ वानरैःसहितोराजाराममेवान्वपद्यत॥ ६२॥

जागर्तिउद्यमवान्भवति अस्मिन्नेवसमयेआकारणार्थंगताःवानराःसेनांक्रर्षंतआगताइत्याह आगताइति ॥ ५५ ॥ परिमार्गणंकर्तुमितिशे
षः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ यत्किंचिन्मयोदितंतत्क्षमस्वेत्यन्वयः ॥ ५९ ॥ प्रणयात्प्रणयकोपात् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ इतिश्रीमत्सकल० सेतौकिष्किंधाकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दृष्ट्वेति चैलंचजीर्णवासोऽजिनंच

॥ १ ॥ स्मितेनचारुसुंदरंमुखांबुजंयस्यतं ॥ २ ॥ ३ ॥ अनामयमारोग्यं अंतिकेस्वसमीपे ॥ ४ ॥ ५ ॥ कुलाचलाहिमालयादयःसप्तपर्व

भेरीमृदंगैर्बहुऋक्षवानरैःश्वेतातपत्रैर्व्यजनैश्चशोभितः ॥ नीलांगदाद्यैर्हनुमत्प्रधानैःसमावृतोराघवमभ्यगाद्ध रिः ॥६३॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ दृष्ट्वारामं समासीनंगुहाद्वारिशिलातले ॥ चैलाजिनधरंश्यामंजटामौलिविराजितं ॥ १ ॥ विशालनयनंशांतंस्मितचारु मुखांबुजं ॥ सीताविरहसंतप्तंपश्यंतंमृगपक्षिणः ॥ २ ॥ रथाद्दूरात्समुत्पत्त्यवेगात्सुग्रीवलक्ष्मणौ ॥ रामस्यपादयो रग्रेपेततुर्भक्तिसंयुतौ ॥ ३ ॥ रामःसुग्रीवमालिंग्यपृष्ट्वानामयमंतिके ॥ स्थापयित्वायथान्यायंपूजयामासधर्म वित् ॥ ४ ॥ ततोब्रवीद्रघुश्रेष्ठंसुग्रीवोभक्तिनम्रधीः ॥ देवपश्यसमायांतींवानराणांमहाचमूं ॥ ५ ॥ कुलाचलाद्रि संभूतामेरुमंदरसन्निभाः ॥ नानाद्वीपसरिच्छैलवासिनःपर्वतोपमाः ॥ ६ ॥ असंख्याताःसमायांतिहरयःकाम रूपिणः ॥ सर्वेदेवांशसंभूताःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ७ ॥ अत्रकेचिद्गजबलाःकेचिद्दशगजोपमाः ॥ गजायुतबलाः केचिदन्येऽमितबलाःप्रभो ॥ ८ ॥ केचिदंजनकूटाभाःकेचित्कनकसन्निभाः ॥ केचिद्रक्तांतवदनादीर्घवालास्त थापरे ॥ ९ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशाःकेचिद्राक्षससन्निभाः ॥ गर्जंतःपरितोयांतिवानरायुद्धकांक्षिणः ॥ १० ॥ त्व दाज्ञाकारिणःसर्वेफलमूलाशनाःप्रभो ॥ ऋक्षाणामधिपोवीरोजांबवान्नामबुद्धिमान् ॥ ११ ॥ एषमेमंत्रिणां श्रेष्ठःकोटिभल्लुकवृंदपः ॥ हनूमानेषविख्यातोमहासत्त्वपराक्रमः ॥ १२ ॥

ताः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अमितबलाइतिच्छेदः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कोटिभल्लूकवृंदपःकोटीतिवृंदविशेषणं ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रत्येकतःसार्वविभक्तिकस्तसिः एकैकइत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कार्यगौरवंजानासि अतोयस्यांदिशि येयोग्यास्तांस्तत्रनियुंक्ष्वेत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अत्यर्थमतिशयेनमहाबलानाज्ञात्वाप्रयत्नेनतानेवप्रेषयामासेत्यन्वयः तानेवाह युव

वायुपुत्रोऽतितेजस्वीमंत्रीबुद्धिमतांवरः ॥ नलोनीलश्चगवयोगवाक्षोगंधमादनः ॥ १३ ॥ शरभोमैंदवश्चैवग जःपनसएवच ॥ वलीमुखोदधिमुखःसुषेणस्तारएवच ॥ १४ ॥ केसरीचमहासत्त्वःपिताहनुमतोबली ॥ एतेमेयू थपारामप्राधान्येनमयोदिताः ॥ १५ ॥ महात्मानोमहावीर्याःशक्रतुल्यपराक्रमाः ॥ एतेप्रत्येकतःकोटिकोटिवान रयूथपाः ॥ १६ ॥ तवाज्ञाकारिणःसर्वेसर्वेदेवांशसंभवाः ॥ एषवालिसुतःश्रीमानंगदोनामविश्रुतः ॥ १७ ॥ वालि तुल्यबलोवीरोराक्षसानांबलांतकः ॥ एतेचान्येचबहवस्त्वदर्थेत्यक्तजीविताः ॥ १८ ॥ योद्धारःपर्वताग्रैश्चनिपु णाःशत्रुघातने ॥ आज्ञापयरघुश्रेष्ठसर्वेतेवशवर्तिनः ॥ १९ ॥ रामःसुग्रीवमालिंग्यहर्षपूर्णाश्रुलोचनः ॥ प्राहसु ग्रीवजानासिसर्वत्वंकार्यगौरवं ॥ २० ॥ मार्गणार्थेहिजानक्यानियुंक्ष्वयदिरोचते ॥ श्रुत्वारामस्यवचनंसुग्री वःप्रीतमानसः ॥ २१ ॥ प्रेषयामासबलिनोवानरान्वानरर्षभः ॥ दिक्षुसर्वासुविविधान्वानरान्प्रेष्यसत्वरं ॥ ॥ २२ ॥ दक्षिणांदिशमत्यर्थंप्रयत्नेनमहाबलान् ॥ युवराजंजांबवंतंहनूमंतंमहाबलं ॥ २३ ॥ नलंसुषेणंशरभं मैंदंद्विविदमेवच ॥ प्रेषयामाससुग्रीवोवचनंचेदमब्रवीत् ॥ २४ ॥ विचिन्वंतुप्रयत्नेनभवंतोजानकींशुभां ॥ मा सादर्वाङ्निवर्तध्वंमच्छासनपुरःसराः ॥ २५ ॥ सीतामदृष्ट्वायदिवोमासादूर्ध्वंदिनंभवेत् ॥ तदाप्राणांतिकंदंडंम त्तःप्राप्स्यथवानराः ॥ २६ ॥

राजमिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ मच्छासनपुरःसराःमच्छासनंपुरःसरमग्रेयेषांतादृशाः अनेनमच्छासनं नविस्मर्त्तव्यमितिसूचितं ॥ २५ ॥ प्राणांतिकंप्राणांतसंबंधिनंतत्संपादकमितियावत् अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥ २६ ॥

श्रीरामंनत्वातत्पार्श्वेउपविवेशेत्यन्वयः ॥ २७ ॥ मेममांगुलीयकंगृहाणेतिशेषः हिःपादपूरणे ॥ २८ ॥ ननुअंगदादीन्विहायमह्यमेवकिमर्थं दीयतेतत्राह अस्मिन्निति सत्त्वंबलंबुद्धिच ॥२९॥ परिमार्गणेतन्निमित्तमित्यर्थः ॥३०॥३१॥ किलकिलाशब्दंमुंचंतोमुष्टिभिःक्षणाज्जघ्नुःराक्षसमितिशेषः ॥ ३२ ॥ नायमितिसुकरवधत्वादितिभावः ॥ ३३ ॥ शुष्कंकंठोष्ठतालुकंयेषांते ॥ ३४ ॥ ततःगह्वरात् ॥ ३५ ॥ उत्सुकाः

इतिप्रस्थाप्यसुग्रीवोवानरान्भीमविक्रमान् ॥ रामस्यपार्श्वेश्रीरामंनत्वाचोपविवेशसः ॥ २७ ॥ गच्छंतंमारुतिंदृष्ट्वारामोवचनमब्रवीत् ॥ अभिज्ञानार्थमेतन्मेह्यंगुलीयकमुत्तमं ॥२८॥ मन्नामाक्षरसंयुक्तंसीतायैदीयतांरहः ॥ अस्मिन्कार्येप्रमाणंहित्वमेवकपिसत्तम ॥ जानामिसत्त्वंतेसर्वंगच्छपंथाःशुभस्तव ॥ २९ ॥ एवंकपीनांराज्ञातेविसृष्टाःपरिमार्गणे ॥ सीतायाअंगदमुखाबभ्रमुस्तत्रतत्रह॥३०॥ भ्रमंतोविंध्यगहनेददृशुःपर्वतोपमं॥ राक्षसंभीषणाकारंभक्षयंतंमृगान्गजान् ॥ ३१ ॥ रावणोयमितिज्ञात्वाकेचिद्वानरपुंगवाः ॥ जघ्नुःकिलकिलाशब्दंमुंचंतोमुष्टिभिःक्षणात् ॥ ३२ ॥ नायंरावणइत्युक्त्वाययुरन्यन्महद्वनं ॥ तृषार्ताःसलिलंतत्रनाविंदन्हरिपुंगवाः ॥ ३३ ॥ विभ्रमंतोमहारण्येशुष्ककंठोष्ठतालुकाः ॥ ददृशुर्गह्वरंतत्रतृणगुल्मावृतंमहत् ॥ ३४ ॥ आर्द्रपक्षान्क्रौंचहंसान्निःसृतान्ददृशुस्ततः॥अत्रास्तेसलिलंनूनंप्रविशामोमहागुहां ॥ ३५ ॥ इत्युक्त्वाहनुमानग्रेप्रविवेशतमन्वयुः ॥ सर्वेपरस्परंधृत्वाबाहून्बाहुभिरुत्सुकाः ॥ ३६ ॥ अंधकारेमहद्दूरंगत्वाऽपश्यन्कपीश्वराः ॥ जलाशयान्मणिनिभतोयान्कल्पद्रुमोपमान् ॥ ३७ ॥

जलविषयोत्कंठावंतइत्यर्थः परस्परंबाहुभिर्बाहून्धृत्वासर्वेहनूमंतमन्वयुः अत्यंधकारादेवंकरणं ॥ ३६ ॥ महद्दूरंबहुदूरमित्यर्थः मणिनिभतोयान्मणितुल्यनिर्मलजलान् कल्पद्रुमोपमानितिउत्तरान्वयि ॥ ३७ ॥

मधुद्रोणसमन्वितान्द्रोणपरिमितमधुयुतान् गृहान्गृहाणि अर्धचार्दिः॥३८॥ अतएवविस्मितालब्धाश्चर्याः ॥ ३९॥ योगमास्थितांचित्तवृत्ति निरोधजसिद्धिप्राप्तां ॥४०॥ भक्तिर्भीतिर्योगिनीविषये किंकिमर्थमागताः॥४१॥ कुतआगताइतिशेषः मत्स्थानंकिंप्रधर्षथ किमितिबलात्प्र

वृक्षान्पक्कफलैर्नम्रान्मधुद्रोणसमन्वितान्॥ गृहान्सर्वगुणोपेतान्मणिवस्त्रादिपूरितान् ॥ ३८ ॥ दिव्यभक्षान्न सहितान्मानुषैःपरिवर्जितान्॥ विस्मितास्तत्रभवनेदिव्येकनकविष्टरे॥ ३९ ॥ प्रभयादीप्यमानांतुददृशुःस्त्रिय मेकलां॥ ध्यायंतींचीरवसनांयोगिनींयोगमास्थितां॥४०॥प्रणेमुस्तांमहाभागांभक्त्याभीत्याचवानराः॥ दृष्ट्वा तान्वानरान्देवीप्राहयूयंकिमागताः॥४१॥ कुतोवाकस्यदूतावामत्स्थानंकिंप्रधर्षथ॥तच्छ्रुत्वाहनुमानाहशृणुव क्ष्यामिदेविते॥ ४२ ॥ अयोध्याधिपतिःश्रीमान्राजादशरथःप्रभुः॥ तस्यपुत्रोमहाभागोज्येष्ठोरामइतिश्रुतः॥ ॥ ४३॥ पितुराज्ञांपुरस्कृत्यसभार्यःसानुजोवनं॥ गतस्तत्रहृताभार्यातस्यसाध्वीदुरात्मना॥४४॥ रावणेनततो रामःसुग्रीवंसानुजोययौ॥ सुग्रीवोमित्रभावेनरामस्यप्रियवल्लभां॥ ४५ ॥ मृगयध्वमितिप्राहततोवयमुपाग ताः॥ ततोवनंविचिन्वंतोजानकींजलकांक्षिणः॥ ४६॥ प्रविष्टागह्वरंघोरंदैवादत्रसमागताः॥ त्वंवाकिमर्थ मत्रासिकावात्वंवदनःशुभे ॥ ४७॥ योगिनीचतथादृष्ट्वावानरान्प्राहहृष्टधीः॥यथेष्टंफलमूलानिजग्ध्वापीत्वा मृतंपयः॥ ४८॥ आगच्छततत्तोवक्ष्येममवृत्तांतमादितः॥ तथेतिभुक्त्वापीत्वाचहृष्टास्तेसर्ववानराः॥ ४९॥ दे व्याःसमीपंगत्वातेबद्धांजलिपुटाःस्थिताः॥ ततःप्राहहनूमंतंयोगिनीदिव्यदर्शना॥ ५० ॥ हेमानामपुरादिव्यरू पिणीविश्वकर्मणः॥पुत्रीमहेशंनृत्येनतोषयामासभामिनी॥ ५१ ॥

विष्टाः॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तथादृष्ट्वाक्षुत्तृड्युतान्दृष्ट्वा ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

प्रददौहेमायाइतिशषः ॥ ५२ ॥ दिव्यगंधर्वोदिव्याख्योगंधर्वस्तस्यकन्या ॥ ५३ ॥ साहेमा ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ तान्वानरान् रामंगत्वातत्समीपं गत्वास्तुत्वार्थाद्रामसेव ॥ ५६ ॥ यातासि लुटिरूपं इतःपूर्वोक्तहेमानियोगात्अस्मादेशाच्च ॥ ५७ ॥ वेगात्वेगादिवक्षणेनैवेत्यर्थः पूर्वस्थितं वनंगताः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ रोमांचिततनूरुहाजातरोमांचतनूरुहा ॥ ६०॥६१॥ मायायाःपरतःस्थितंतदनधीनं ॥ ६२ ॥ विवर्तोपादानतयांत

तुष्टोमहेशःप्रददाविदंदिव्यपुरंमहत् ॥ अत्रस्थितासासुदतीवर्षाणामयुतायुतं ॥ ५२ ॥ तस्याअहंसखीविष्णुत त्परामोक्षकांक्षिणी ॥ नाम्नास्वयंप्रभादिव्यगंधर्वतनयापुरा ॥ ५३ ॥ गच्छंतीब्रह्मलोकंसामामाहेदंतपश्चर ॥ अ त्रैवनिवसंतीत्वंसर्वप्राणिविवर्जिते ॥५४॥ त्रेतायुगेदाशरथिर्भूत्वानारायणोव्ययः॥ भूभारहरणार्थायविचरि ष्यतिकानने ॥ ५५ ॥ मार्गंतोवानरास्तस्यभार्यामायांतितेगुहां ॥ पूजयित्वाथतान्गत्वारामंस्तुत्वाप्रयत्नतः ॥ ॥ ५६ ॥ यातासिभवनंविष्णोर्योगिगम्यंसनातनं ॥ इतोहंगंतुमिच्छामिरामंद्रष्टुंत्वरान्विता ॥ ५७ ॥ यूयंपिदध्व मक्षीणिगमिष्यथबहिर्गुहां ॥ तथैवचक्रुस्तेवेगाद्गताःपूर्वस्थितंवनं ॥ ५८ ॥ सापित्यक्त्वागुहांशीघ्रंययौराघवस न्निधिं ॥ तत्ररामंससुग्रीवंलक्ष्मणंचददर्शह ॥ ५९ ॥ कृत्वाप्रदक्षिणंरामंप्रणम्यबहुशःसुधीः ॥ आहगद्गदयावा चारोमांचिततनूरुहा ॥ ६० ॥ दासीतवाहंराजेंद्रदर्शनार्थमिहागता ॥ बहुवर्षसहस्राणितप्तंमेदुश्चरंतपः ॥६१ ॥ गुहायांदर्शनार्थंतफलितंमेद्यतत्तपः ॥ अद्यहित्वांनमस्यामिमायायाःपरतःस्थितं ॥ ६२ ॥ सर्वभूतेषुचालक्ष्यं बहिरंतरवस्थितं ॥ योगमायाजवनिकाच्छन्नोमानुषविग्रहः ॥ ६३ ॥

र्यामितयाचसर्वभूतानांबहिरंतरवस्थितमपितैरलक्ष्यं जवनिकानटानांवेषग्रहणस्थानावरणंपटनिर्मितं नटाश्चतत्रप्रविष्टास्तयाछन्नाभवंति तद्वद्योगमाययात्वंछन्नोगुप्तःकृतःसन्अज्ञानदृशांतैरित्यर्थः ॥ ६३ ॥

नलक्ष्यसे रूपधृक्तत्तद्रामादिरूपधृक् शैलूषोनटइव सयदारामादिवेषंकृत्वारामाद्यनुकरणंकरोतितदारामइत्येवगृह्यते नतुपूर्वदृष्टोऽपितद्रूपे णतद्वत् ॥ ६४ ॥ भागवतानांभगवद्भक्तीच्छावतां एवंभूतेरूपेभक्तिरूपोयोगस्तद्वांछयात्वमवतीर्णोऽसि तादृशंत्वांस्त्रीशरीरत्वात्तामसी अहंकथंजानामि अथयोग्यतासत्त्वेपितज्ज्ञानापेक्षामेनास्तीत्याह लोकेइति तवतत्त्वंचिदानंदादिरूपं ॥ ६५ ॥ स्वापेक्ष्यमर्थमाह ममैत दिति मोक्षदर्शनंमोक्षोपायदर्शकंपादयुगुलंतेत्वयादर्शितं अतोऽन्याकांक्षामेनास्तीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ तदेवविशिनष्टि अदर्शनमिति भवार्णानां

नलक्ष्यसेऽज्ञानदृशांशैलूषइवरूपधृक् ॥ महाभागवतानांत्वंभक्तियोगविधित्सया ॥ ६४ ॥ अवतीर्णोसिभगवन् कथंजानामितामसी ॥ लोकेजानातुयःकश्चित्तवतत्त्वंरघूत्तम ॥ ६५ ॥ ममैतद्देवरूपंतेसदाभातुहृदालये ॥ राम तेपादयुगुलंदर्शितंमोक्षदर्शनं ॥ ६६ ॥ अदर्शनंभवार्णानांसन्मार्गपरिदर्शनं ॥ धनपुत्रकलत्रादिविभूतिपरिद र्पितः ॥ अकिंचनधनंत्वाद्यनाभिधातुंजनोर्हति ॥ ६७ ॥ निवृत्तगुणमार्गायनिष्किंचनधनायते ॥ ६८ ॥ नमः स्वात्माभिरामायनिर्गुणायगुणात्मने ॥ कालरूपिणमीशानमादिमध्यांतवर्जितं ॥ ६९ ॥

भवार्णवानामित्यर्थः वर्णलोपआर्षः सन्मार्गस्तत्त्वज्ञानोपायः धनादिगर्वगर्वितोजनः अकिंचनानांत्यक्तसर्वविषयाणांधनभूतंदरिद्रस्यधन मिवेच्छाविषयंत्वांअभिधातुंवार्तालापंकर्तुंचनार्हतितथापिस्तौमीतिशेषः ॥ ६७ ॥ निवृत्तोगुणमार्गःप्रवृत्तिमार्गरूपःसंसारःस्वतएवयस्मा त्तस्मै ॥ ६८ ॥ स्वात्मन्येवचिदानंदरूपेऽभिरमतेतस्मैअतएवनिर्गुणाय गुणानांविषयाणामपिविवर्तोपादानत्वात्तदात्मने कालरूपिणंतेनसर्व संहर्तृत्वं ईशानत्वेनजगत्स्रष्टृत्वतत्पालकत्वेउक्ते सर्वस्रष्टृत्वादेवतस्यादिमध्यांतवर्जितत्वं मध्यस्याद्यंतसापेक्षत्वात्तस्याप्यभावः ॥ ६९ ॥

समंचरंतंअंतर्यामितयेत्यर्थः नृविडंबनंमनुष्यव्यवहारानुकरणरूपंअनुकरणमेतदितिकश्चिन्नवेद ॥ ७०॥ समत्वादेवाह नतेइत्यादि परोभिन्नः सर्वरूपत्वात्तवेतिभावः यद्वा दयितद्वेष्याभ्यांपरउदासीनः तथाविधंशत्रुमित्रोदासीनत्वं यथारावणःशत्रुर्विभीषणोमित्रंअन्येउदासीनाइति ॥७१॥ अजस्यसर्वकारणत्वात्स्वकारणहीनस्य अकर्तुःकर्तृत्वादिधर्महीनस्य अपरिणामित्वादितिभावः ईशस्यसन्निधानमात्रेणसर्वनियंतुः तिर्यङ्गरादिषुतिर्यंचोमत्स्यादयःतेषुमनुष्येषुचयज्जन्मकर्मादितदत्यंतविडंबनंअनुकरणंतत्तज्जातेरितिशेषः नतुवास्तवमितिभावः॥७२॥तत्रप्रकृ

समंचरंतंसर्वत्रमन्येत्वांपुरुषंपरं॥ देवतेचेष्टितंकश्चिन्नवेदनृविडंबनं ॥ ७० ॥ नतेस्तिकश्चिद्दयितोद्वेष्योवापर एवच॥ त्वन्मायापिहितात्मानस्त्वांपश्यंतितथाविधं॥ ७१ ॥ अजस्याकर्तुरीशस्यदेवतिर्यङ्नरादिषु॥ जन्मकर्मादिकंयद्यत्तदत्यंतविडंबनं॥ ७२ ॥ त्वामाहुरक्षरंजातंकथाश्रवणसिद्धये ॥ केचित्कोशलराजस्यतपसःफलसिद्धये॥ ७३ ॥ कौसल्ययाप्रार्थ्यमानंजातमाहुःपरेजनाः॥ दुष्टराक्षसभूभारहरणायार्थितोविभुः ॥७४॥ ब्रह्मणा नररूपेणजातोऽयमितिकेचन॥ शृण्वंतिगायंतिचयेकथास्तेरघुनंदन ॥ ७५ ॥ पश्यंतितवपादाब्जंभवार्णवसुतारणं॥ त्वन्मायागुणबद्धाहंव्यतिरिक्तंगुणाश्रयं॥ ७६ ॥

तावतारप्रयोजनमाह त्वामिति अक्षरमपिलोकानांस्वकथाश्रवणजसिद्धिप्राप्तयेजातमाहुः केचित्कोशलराजस्य ॥ ७३ ॥ ७४॥ ब्रह्मणाप्रार्थितोनररूपेणजातइत्यन्वयः आद्यप्रयोजनस्यैवमुख्यत्वंप्रतिपादयितुंतच्छ्रवणादिजांसिद्धिमाह शृण्वंतीत्यादिना ॥ ७५ ॥ पश्यंतीति ते त्वत्पादाब्जंपश्यंतीत्यन्वयः त्वत्पादाब्जदर्शनमेवत्वच्छ्रवणजामुख्यासिद्धिरित्यर्थः त्वत्पादाब्जशब्देनमुख्यंचिदानंदात्मकंत्वत्स्वरूपमेवविवक्षितमित्याह त्वन्मायेति त्वन्मायागुणैःसत्वरजस्तमोभिर्बद्धायेऽहमःअहंकारविशिष्टास्तेभ्योव्यतिरिक्तंतद्दोषास्पृष्टंगुणानामाश्रयंप्रवर्त्तकंयद्रूपंतद्दर्शनमेवतज्जन्यासिद्धिरित्यर्थः ॥ ७६ ॥

अविषयंवाङ्मनोविषयंत्वांस्तोतुंचकथंजानीयांप्रवृत्ताभवेयं तज्ज्ञानंदुर्लभमेवस्तोतुमपिनसामर्थ्यमितिभावः एवंचस्तुतेरशक्यत्वात्केवलंप्रणाममेवकरोमीत्याह नमस्यामीति ॥ ७७ ॥ प्रसन्नःसम्प्रणतानामघस्यपापस्यहर्ता ॥ ७८ ॥ निश्चलांभक्तिंदेहीत्यन्वयः ॥ ७९ ॥ प्राकृतेषु त्वद्भक्तिहीनेषु संसारसक्तेष्वितियावत् ॥ ८०॥ मेमानसंवक्ष्यमाणगुणविशिष्टरूपंस्मरतु पीतवाससंभ्रांतमितिपुंस्त्वमार्षं ॥ ८१ ॥८२ ॥ बदरी

कथंत्वांदेवजानीयांस्तोतुंवाऽविषयंविभुं ॥ नमस्यामिरघुश्रेष्ठंबाणासनशरान्वितं ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासुग्रीवादिभिरन्वितं ॥ ७७ ॥ एवंस्तुतोरघुश्रेष्ठःप्रसन्नःप्रणताघहृत् ॥ उवाचयोगिनींभक्तांकिंतेमनसिकांक्षितं ॥ ॥ ७८ ॥ साप्राहराघवंभक्त्याभक्तिंतेभक्तवत्सल ॥ यत्रकुत्रापिजातायानिश्चलांदेहिमेप्रभो ॥ ७९ ॥ त्वद्भक्तेषु सदासंगोभूयान्मेप्राकृतेषुन ॥ जिह्वामेरामरामेतिभक्त्यावदतुसर्वदा ॥ ८० ॥ मानसंश्यामलंरूपंसीतालक्ष्मणसंयुतं ॥ धनुर्बाणधरंपीतवाससंमुकुटोज्ज्वलं ॥ ८१ ॥ अंगदैर्नूपुरैर्मुक्ताहारैःकौस्तुभकुंडलैः ॥ भांतंस्मरतुमेरामवरंनान्यंवृणेप्रभो ॥ ८२ ॥ श्रीरामउवाच भवत्वेवंमहाभागेगच्छत्वंबदरीवनं ॥ तत्रैवमांस्मरंतीत्वंत्यक्त्वेदंभूतपंचकं ॥ मामेवपरमात्मानमचिरात्प्रतिपद्यसे ॥ ८३ ॥ श्रुत्वारघूत्तमवचोऽमृतसारकल्पंगत्वातदैवबदरीतरुखंडजुष्टं ॥ तीर्थंतदारघुपतिंमनसास्मरंतीत्यक्त्वाकलेवरमवापपरंपदंसा ॥ ८४ ॥ इतिश्रीमदध्यात्म० किष्किंधाकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

वनंबदरिकाश्रमं इदंभूतपंचकंभूतपंचकात्मकमिदंदेहमित्यर्थः ॥ ८३ ॥ परमात्मानंमांप्रतिपद्यसे वर्तमानसामीप्येलट् अनेनस्वसायुज्यरूपा मुक्तिस्तपःपूर्वकंतत्रदेहत्यागेनदर्शिता तरुखंडंतरुसमूहः ॥ ८४ ॥ इतिश्रीमत्सकल० सेतौकिष्किंधाकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥

अथतत्रेति विमुह्यंतः सीतालाभाभावादितिशेषः सीतामार्गणेनतत्रप्राप्तक्लेशेनकर्शिताःकृशत्वंप्राप्ताः ॥१॥ मासोगतःसुग्रीवाज्ञप्तकालादधिकःकालोगतइत्यर्थः ॥ २ ॥ राजशासनंमासांतःसीतान्वेषणरूपं ॥ ३ ॥ मिषात्रामकार्याकरणरूपात् ॥ ४ ॥ तदेवाह इदानीमिति ॥ ५ ॥ नन्वेवमकृत्यंत्वद्वधरूपंसुग्रीवःकथंकुर्यात्तत्राह मातृकल्यामिति ज्येष्ठभ्रातृपत्नीत्वात्तस्यकार्यविचारोनेतिभावः एषोक्तिर्बालभावेनमृते

अथतत्रसमासीनावृक्षखंडेषुवानराः॥ चिंतयंतोविमुह्यंतःसीतामार्गणकर्शिताः ॥१॥ तत्रोवाचांगदःकांश्चिद्वानरान्वानरर्षभः॥ भ्रमतांगह्वरेऽस्माकंमासोनूनंगतोऽभवत् ॥ २ ॥ सीतानाधिगतास्माभिर्नकृतंराजशासनं॥ यदिगच्छामकिष्किंधांसुग्रीवोऽस्मान्हनिष्यति॥ ३॥ विशेषतःशत्रुसुतंमांमिषान्निहनिष्यति॥ मयितस्य कुतःप्रीतिरहंरामेणरक्षितः॥ ४॥ इदानींरामकार्यमेनकृतंतन्मिषंभवेत्॥ तस्यमद्धननेनूनंसुग्रीवस्यदुरात्मनः ॥५॥ मातृकल्यांभ्रातृभार्यांपापात्मानुभवत्यसौ॥ नगच्छेयमतःपार्श्वंतस्यवानरपुंगवाः॥६॥ त्यक्ष्यामिजीवितंचात्रयेनकेनापिमृत्युना॥ इत्यश्रुनयनंकेचिद्दृष्ट्वावानरपुंगवाः ॥ ७ ॥ व्यथिताःसाश्रुनयनायुवराजमथाब्रुवन्॥ ८॥ किमर्थंतवशोकोत्रवयंतेप्राणरक्षकाः॥ भवामोनिवसामोऽत्रगुहायांभयवर्जिताः ॥ ९ ॥ सर्वसौभाग्यसहितंपुरंदेवपुरोपमं ॥ शनैःपरस्परंवाक्यंवदतांमारुतात्मजः ॥ १० ॥ श्रुत्वांगदंसमालिंग्यप्रोवाचनयकोविदः॥ विचार्यतेकिमर्थंतेदुर्विचारोनयुज्यते ॥ ११ ॥

भर्तरित्रैवर्णिकव्यतिरिक्तस्त्रियाअन्योपगमस्यादूषणात् ॥ ६ ॥ येनकेनापिउद्बंधनादिप्रकारेण ॥ ७॥ ८॥ वयंतेप्राणरक्षकाभवामः तदुपायमाहुः अत्रगुहायांवसामइति ॥ ९ ॥ शनैःपरस्परमेवंवदतांवाक्यंश्रुत्वाइत्यन्वयः ॥ १० ॥ किमर्थंविचार्यतेसुग्रीवतोवधादिकमिति शेषः अयमितरवानरोक्तोदुर्विचारोगुहावासरूपस्तुसर्वथानयुज्यते ॥ ११॥

तत्रसुग्रीवतोभयंवारयति राज्ञइति तारापुत्रइत्यनेनतारायामतिप्रीतेस्त्वयिनतथाव्यवहारसंभावनापीतिभावः रामादपिनभयमित्याह रामस्येति ॥ १२ ॥ सीतालाभोऽपिभाव्येवेत्याह अहमिति अतोहेवत्सान्यंविचारंनविचारय ॥ १३ ॥ वानरीयांगुहावासोक्तिंदूषयति गुहेति निर्भेद्योऽभेद्यः तदेतदयुक्तमितिशेषः यतोजगत्त्रयेरामबाणानामभेद्यंकिंनकिमपीत्यर्थः तेनात्रवासेमहद्रामभयमितिभावः ॥ १४ ॥ यदेतैर्वान

राज्ञोऽत्यंतप्रियस्त्वंहितारापुत्रोतिवल्लभः॥ रामस्यलक्ष्मणात्प्रीतिस्त्वयिनित्यंप्रवर्धते ॥ १२ ॥ अतोनराघवाद्भीतिस्तवराज्ञोविशेषतः॥ अहंतवहितेसक्तोवत्सनान्यंविचारय॥ १३ ॥ गुहावासश्चनिर्भेद्यइत्युक्तंवानरैस्तुयत्॥ तदेतद्रामबाणानामभेद्यंकिंजगत्त्रये॥ १४॥ येत्वांदुर्बोधयंत्येतेवानरावानरर्षभ ॥ पुत्रदारादिकंत्यक्त्वाकथंस्थास्यंतितेत्वया॥ १५॥ अन्यद्गुह्यतमंवक्ष्येरहस्यंशृणुमेसुत ॥ रामोनमानुषोदेवःसाक्षान्नारायणोव्ययः॥ ॥ १६॥ सीताभगवतीमायाजनसंमोहकारिणी॥ लक्ष्मणोभुवनाधारःसाक्षाच्छेषःफणीश्वरः॥ १७॥ ब्रह्मणाप्रार्थिताःसर्वेरक्षोगणविनाशने॥ मायामानुषभावेनजातालोकैकरक्षकाः ॥ १८ ॥ वयंचपार्षदाःसर्वेविष्णोर्वैकुंठवासिनः॥ मनुष्यभावमापन्नेस्वेच्छयापरमात्मनि॥ १९॥ वयंवानररूपेणजातास्तस्यैवमायया॥ वयंतुतपसापूर्वमाराध्यजगतांपतिं॥ २० ॥ तेनैवानुगृहीतास्मःपार्षदत्वमुपागताः ॥ इदानीमपितस्यैवसेवांकृत्वैवमायया॥ २१ ॥ पुनर्वैकुंठमासाद्यसुखंस्थास्यामहेवयं॥ इत्यंगदमथाश्वास्यगताविंध्यंमहाचलं॥ २२॥

रैरुक्तंवयंतेप्राणरक्षकाइति तदपिमिथ्येत्याह येत्वामिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ रक्षोगणविनाशनेतन्निमित्तंप्रार्थिताइत्यन्वयः मायामानुषभावेनेति वतेषांवास्तवंमनुष्यत्वंकिंतुमाययैवेतिभावः ॥१८॥१९॥ नन्वेवंवानररूपमस्माकंकिमर्थंतत्राह तस्यैवमाययेति ॥२०॥ २१॥२२॥

दक्षिणांबुधेस्तीरेमहेंद्राख्यगिरेःपादंप्रत्यंतपर्वतमाययुरित्यन्वयः ॥ २३ ॥ भयवर्धनंदर्शनमात्रेणभयवृद्धिकरं किंकुर्मइतिवादिनःवदनशीलाःसंतःउदधेस्तीरेनिषेदुरथमंत्रयामासुरित्यन्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ गुहांतरेगुहामध्ये वाशब्दावप्यर्थौ ॥ २६ ॥ सुग्रीववधतःसुग्रीवात्प्राप्स्यमानवधतः प्रायोपवेशनंतत्प्राप्त्युपायाभावेऽनशनेनमरणसंकल्पः ॥ २७॥ उपाविवेशुरित्यत्रगुणआर्षः ॥२८॥२९॥ बहुःविपुलोबहुसंख्यश्च

विचिन्वंतोथशनकैर्जानकींदक्षिणांबुधेः ॥ तीरेमहेंद्राख्यगिरेःपवित्रंपादमाययुः ॥ २३॥ दृष्ट्वासमुद्रंदुष्पारमगाधंभयवर्धनं ॥ वानराभयसंत्रस्ताःकिंकुर्मइतिवादिनः ॥ २४॥ निषेदुरुदधेस्तीरेसर्वेचिंतासमन्विताः ॥ मंत्रयामासुरन्योन्यमंगदाद्यामहाबलाः ॥ २५॥ भ्रमतामेवनोमासोगतोत्रैवगुहांतरे ॥ नदृष्टोरावणोवाद्यसीतावाजनकात्मजा ॥ २६॥ सुग्रीवस्तीक्ष्णदंडोस्मान्निहंत्येवनसंशयः॥ सुग्रीववधतोऽस्माकंश्रेयःप्रायोपवेशनं॥२७॥ इतिनिश्चित्यतत्रैवदर्भानास्तीर्यसर्वतः॥ उपाविवेशुस्तेसर्वेमरणेकृतनिश्चयाः॥ २८॥ एतस्मिन्नंतरेतत्रमहेंद्राद्रिगुहांतरात् ॥ निर्गत्यशनकैरागाद्गृध्रःपर्वतसन्निभः॥ २९ ॥ दृष्ट्वाप्रायोपवेशेनस्थितान्वानरपुंगवान् ॥ उवाचशनकैर्गृध्रःप्राप्तोभक्ष्योद्यमेबहुः॥ ३० ॥ एकैकशःक्रमात्सर्वान्भक्षयामिदिनेदिने ॥ श्रुत्वातद्गृध्रवचनंवानराभीतमानसाः॥ ३१ ॥ भक्षयिष्यतिनःसर्वानसौगृध्रोनसंशयः ॥ रामकार्यंचनास्माभिःकृतंकिंचिद्धरीश्वराः॥ ॥ ३२ ॥ सुग्रीवस्यापिचहितंनकृतंस्वात्मनामपि ॥ वृथानेनवधंप्राप्तागच्छामोयमसादनं ॥ ३३ ॥

॥३०॥ ३१॥ किंचित्किंचिदपीत्यर्थः हरीश्वराइत्यंगदहनूमदादीन्संबोध्येतरवानरवाक्यं ॥३२॥ सुग्रीवहितंजानकीसमाचारोक्त्यारामसंतोषरूपं आत्मनोहितं तथासुग्रीवसंतोषरूपं अनेनगृध्रेणवृथावधंनाशंप्राप्ताःप्रापिताः यमसादनंयमगृहं गच्छामः वर्त्तमानसामीप्येलट् ॥ ३३ ॥

योगिनामपिदुरावापमित्यत्वन्वयः दुराङ्वपूर्वादामोतेःखलु् षष्ठयार्षीशेषेवा ॥ ३४॥ कर्णपीयूषसन्निभंकर्णयोरमृततुल्यमित्यर्थः जटायुरि
तिनामेत्यनेनान्वयः ॥ ३५ ॥ यूयंकेतदुच्यतामित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८॥ लक्ष्मणेचनिर्गतइत्यनुकर्षः रामरामेतिक्रोशंतीहृतेत्यन्वयः श्रु

अहोजटायुर्धर्मात्मारामस्यार्थेमृतःसुधीः॥ मोक्षंप्रापदुरावापंयोगिनामप्यरिंदमः ॥ ३४ ॥ संपातिस्तुतदावा
क्यंश्रुत्वावानरभाषितं॥ केवायूयंममभ्रातुःकर्णपीयूषसंनिभं ॥ ३५ ॥ जटायुरितिनामाद्यव्याहरंतःपरस्परं ॥
उच्यतांवोभयंमाभून्मत्तःप्लवगसत्तमाः॥ ३६॥ तमुवाचांगदःश्रीमानुत्थितोगृध्रसन्निधौ॥ रामोदाशरथिःश्री
मान्लक्ष्मणेनसमन्वितः ॥ ३७ ॥ सीतयाभार्ययासार्धंविचचारमहावने ॥ तस्यसीताहृतासाध्वीरावणेनदुरा
त्मना॥ ३८॥ मृगयांनिर्गतेरामेलक्ष्मणेचहृताबलात्॥ रामरामेतिक्रोशंतीश्रुत्वागृध्रःप्रतापवान्॥ ३९॥ जटा
युर्नामपक्षींद्रोयुद्धंकृत्वासुदारुणं ॥ रावणेनहतोवीरोराघवार्थेमहाबलः ॥ ४० ॥ रामेणदग्धोरामस्यसायुज्य
मगमत्क्षणात्॥ रामःसुग्रीवमासाद्यसख्यंकृत्वाग्निसाक्षिकं॥ ४१ ॥ सुग्रीवचोदितोहत्वावालिनंसुदुरासदं॥रा
ज्यंददौवानराणांसुग्रीवायमहाबलः॥ ४२॥ सुग्रीवःप्रेषयामाससीतायाःपरिमार्गणे॥ अस्मान्वानरवृंदान्वैम
हासत्वान्महाबलः॥ ४३॥ मासादर्वाङ्निवर्तध्वंनोचेत्प्राणान्हरामिवः॥ इत्याज्ञयाभ्रमंतोस्मिन्वनेगह्वरमध्यगाः
॥ ४४॥ गतोमासोनजानीमःसीतांवारावणंचवा॥ मर्तुंप्रायोपविष्टाःस्मस्तीरेलवणवारिधेः॥ ४५ ॥ यदिजा
नासिहेपक्षिन्सीतांकथयनःशुभां॥ अंगदस्यवचःश्रुत्वासंपातिर्हृष्टमानसः॥ ४६॥

त्वातत्क्रोशनंश्रुत्वेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ परिमार्गणेतन्निमित्तं विषयसप्तमीयं वानरवृंदातनूयुक्तानस्मान् हनूमदाद्यपेक्षयाब
हुवचनं ॥ ४३ ॥ गह्वरंगुहा भ्रमंतइत्यस्यस्थिताइतिशेषः ॥ ४४ ॥ गतोमासइत्यस्यैवंभ्रमतामित्यादिः ॥ ४५ ॥४६ ॥

॥ ४७ ॥ नयध्वंमांजलांतिकमित्युक्त्याम्गपक्ष्यादीनामपियथाज्ञानंधर्माधिकारोस्तीतिसूचयति ॥ ४८ ॥ तत्सलिलेसमुद्रस्यजले ॥ ४९ ॥ हरीश्वरैर्नीतःस्वस्थानंप्रापितइत्यर्थः ॥ ५० ॥ सुरक्षितास्तीतिशेषः ॥ ५१ ॥ समुद्रमध्येइत्यनेनचतुर्दिक्षुसमुद्रपरिखमेवतद्वीपमिति

उवाचमत्प्रियोभ्राताजटायुःप्लवगेश्वराः॥बहुवर्षसहस्रांतेभ्रातृवार्ताश्रुतामया॥४७॥वाक्साहाय्यंकरिष्येहंभवतांप्लवगेश्वराः॥भ्रातुःसलिलदानायनयध्वंमांजलांतिकं॥४८॥पश्चात्सर्वंशुभंवक्ष्येभवतांकार्यसिद्धये॥तथेतिनिन्युस्तेतीरंसमुद्रस्यविहंगमं॥सोपितत्सलिलेस्नात्वाभ्रातुर्दत्वाजलांजलिं॥४९॥पुनःस्वस्थानमासाद्यस्थितोनीतोहरीश्वरैः॥संपातिःकथयामासवानरान्परिहर्षयन्॥५०॥लंकानामनगर्यास्तेत्रिकूटगिरिमूर्धनि॥तत्राशोकवनेसीताराक्षसीभिःसुरक्षिता॥५१॥समुद्रमध्येसालंकाशतयोजनदूरतः॥दृश्यतेमेनसंदेहःसीताचपरिदृश्यते॥५२॥गृध्रत्वाद्दूरदृष्टिर्मेनात्रसंशयितुंक्षमं॥शतयोजनविस्तीर्णंसमुद्रंयस्तुलंघयेत्॥५३॥सएवजानकींदृष्ट्वापुनरायास्यतिध्रुवं॥अहमेवदुरात्मानंरावणंहंतुमुत्सहे॥५४॥भ्रातृहंतारमेकाकीकिंतुपक्षविवर्जितः॥यतध्वमतियत्नेनलंघितुंसरितांपतिं॥ततोहंतारघुश्रेष्ठोरावणंराक्षसाधिपं॥५५॥उल्लंघ्यसिंधुंशतयोजनायतंलंकांप्रविश्याथविदेहकन्यकां॥दृष्ट्वासमाभाष्यचवारिधिंपुनस्तर्तुंसमर्थःकतमोविचार्यतां॥५६॥

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेकिष्किंधाकांडेसप्तमःसर्गः॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथतेकौतुकाविष्टाःसंपातिंसर्ववानराः॥पप्रच्छुर्भगवन्ब्रूहिस्वमुदंतंत्वमादितः॥ १ ॥

सूचितं लंकामेमयादृश्यतेसीताचदृश्यते ॥ ५२ ॥ तत्रहेतुमाह गृध्रत्वादिति नात्रसंशयितुंक्षमं अत्रसंशयोनकार्यइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ पक्षविवर्जितइत्यनेनबलातिशयेपिगमनशक्तिहीनत्वंसूचितं ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमत्सकलराज० किष्किंधाकांडेसप्तमःसर्गः॥७॥ १ ॥

पक्षहीनत्वमस्यकुतइतिवानराणांजिज्ञासांज्ञात्वातदुत्तरमाह संपातिरिति पुराकृतंस्ववृत्तांतं स्वशब्दआत्मात्मीयोभयवाची स्वस्यस्वभा
तुश्चवृत्तांतं तमेवाह अहमित्यादि रूढयौवनौयौवनमध्यंप्राप्तौ ॥ २ ॥ अतएवबलदर्पितौ ॥ ३ ॥ जटायुःप्रतापितः कविष्ठत्वात्तन्मोहतस्तंप
रित्रातुंपक्षैराच्छाद्यस्थितोऽहंसूर्यरश्मिभिर्दग्धपक्षोऽत्रपतितोदूरपतनान्मूर्च्छितआसमितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ दिनत्रयात्तदुत्तरंपुनःप्राणसहि

संपातिःकथयामासस्ववृत्तांतंपुराकृतं ॥ अहंपुराजटायुश्चभ्रातरौरूढयौवनौ ॥ २ ॥ बलेनदर्पितावावांबलजि
ज्ञासयाखगौ ॥ सूर्यमंडलपर्यंतंगंतुमुत्पतितौमदात् ॥ ३ ॥ बहुयोजनसाहस्रंगतौतत्रप्रतापितः ॥ जटायुस्तंपरि
त्रातुंपक्षैराच्छाद्यमोहतः ॥ ४ ॥ स्थितोऽहंरश्मिभिर्दग्धपक्षोऽस्मिन्विंध्यमूर्धनि ॥ पतितोदूरपतनान्मूर्च्छितोऽ
हंकपीश्वराः ॥५॥ दिनत्रयात्पुनःप्राणसहितोदग्धपक्षकः ॥ देशंवागिरिकूटान्वानजानेभ्रांतमानसः ॥६॥ शनै
रुन्मील्यनयनेदृष्ट्वातत्राश्रमंशुभं ॥ शनैःशनैराश्रमस्यसमीपंगतवानहं ॥ ७ ॥ चंद्रमानाममुनिराट्दृष्ट्वामांवि
स्मितोऽवदत् ॥ संपातेकिमिदंतेद्यविरूपंकेनवाकृतं ॥ ८ ॥ जानामित्वामहंपूर्वमत्यंतंबलवानसि ॥ दग्धौकिम
र्थंतेपक्षौकथ्यतांयदिमन्यसे ॥ ९ ॥ ततःस्वचेष्टितंसर्वंकथयित्वातिदुःखितः ॥ अब्रुवंमुनिशार्दूलंदत्येऽहंदाववं
न्हिना ॥ १० ॥ कथंधारयितुंशक्तोविपक्षोजीवितंप्रभो ॥ इत्युक्तोथमुनिर्वीक्ष्यमांदयार्द्रविलोचनः ॥ ११ ॥ शृ
णुवत्सवचोमेऽद्यश्रुत्वाकुरुयथेप्सितं ॥ देहमूलमिदंदुःखंदेहःकर्मसमुद्भवः ॥ १२ ॥

तोदग्धपक्षकोयतोऽतोभ्रांतमानसोदेशादीन्नजाने ॥ ६ ॥ ७ ॥ अद्यतेइदंरूपंकिकेनवापूर्वंदृष्टंतदुत्तमंरूपंविरूपंकृतं ॥ ८ ॥ पूर्वंबलवानसी
तिवर्त्तमानसामीप्येलट् ॥ ९ ॥ दाववन्हिना तत्तुल्यचिंतयेत्यर्थः ॥ १० ॥ चिंतामभिनयति कथमिति ॥ ११ ॥ तत्रदेहस्यतन्मूलस्यचतत्त्व
ज्ञानंविनाछेत्तुमशक्यतयाभोगैकनाश्यंदुःखमितिवक्तुमुपक्रमते देहेति ॥ १२ ॥

ननुकोसावहंपदार्थोयद्बुद्धिर्देहेतत्राह अहंकारइति अविद्यायाजडत्वात्तत्संभवोसावपिजडइतिभावः अविद्यासंभवत्वेऽपिसंभवकालापरि
च्छेदादनादिरित्युक्तः ॥ १३ ॥ तप्तायःपिंडोयथावन्हिनायुक्तस्ततःपृथक्कर्तुमशक्यश्चतथाऽयमहंकारश्चितइत्यर्थः तेनचित्तादात्म्यापन्ना
हंकारेणचेतनवान्चैतन्यवानिव ॥ १४ ॥ एवमात्मनश्चेतनस्यअहंकृतेर्बलात्तत्संबंधबलात्अहंदेहइतिबुद्धिः तत्कृतएषसंसारःसुखा
दिसाधकःकर्मद्वारेतिबोध्यं ॥ १५ ॥ एवंनिर्विकारस्यापिआत्मनोऽहंकारादिभिर्मिथ्यातादात्म्याद्देहोहं यद्वाततोऽतिरिक्तोऽपिकर्मकर्त्ता

कर्मप्रवर्त्ततेदेहेऽहंबुध्यापुरुषस्यहि ॥ अहंकारस्त्वनादिःस्यादविद्यासंभवोजडः॥ १३ ॥ चिच्छाययासदायुक्त
स्तप्तायःपिंडवत्सदा॥तेनदेहस्यतादात्म्याद्देहश्चेतनवान्भवेत्॥ १४॥देहोऽहमितिबुद्धिःस्यादात्मनोऽहंकृतेर्बलात्॥
तन्मूलएषसंसारःसुखदुःखादिसाधकः॥ १५ ॥ आत्मनोनिर्विकारस्यमिथ्यातादात्म्यतःसदा ॥ देहोऽहंकर्मक
र्त्ताहमितिसंकल्प्यसर्वदा॥ १६ ॥ जीवःकरोतिकर्माणितत्फलैर्बध्यतेऽवशः ॥ ऊर्ध्वाधोभ्रमतेनित्यंपापपुण्या
त्मकःस्वयं॥ १७॥ कृतंमयाधिकंपुण्यंयज्ञदानादिनिश्चितं॥ स्वर्गंगत्वासुखंभोक्ष्येइतिसंकल्पवान्भवेत्॥१८॥
तथैवाध्यासतस्तत्रचिरंभुक्त्वासुखंमहत् ॥क्षीणपुण्यःपतत्यर्वागनिच्छन्कर्मचोदितः॥ १९॥

हमितिसंकल्पपूर्वकंप्रायोदेहोऽहमितिबुद्धिरेवसर्वस्य कस्यचित्प्राग्भवपुण्यवशात्तद्बुद्धिविलयेऽपिकर्मकर्त्तेतिबुद्धिरस्त्येवेतिभावः ॥ १६ ॥
कर्माणिकरोति अहंकरोमीतिसंकल्पादेवावशस्तत्फलैःसुखादिभिर्बध्यते अनेनयोनाहंकर्त्तेतिभावयतितस्यनैवबंधइतिसूचितं तद्बंधप्रकार
माह ऊर्ध्वेति पुण्येनोर्ध्वंपापेनाधोभ्रमतेइत्यर्थः ॥१७॥ तदेवविवृणोति कृतमिति इतिसंकल्पवान्भवेत् स्वर्गतःसुखभोगीचेतिशेषः ॥१८॥
तथैवाध्यासतःअहंबहुपुण्यकर्तेत्यध्यासेन तत्रस्वर्गे अनिच्छन्नपिपततीतिअवशइत्युक्तस्यविवरणं ॥ १९ ॥

ततःपातपूर्वकंयेनप्रकारेणगर्भेवासस्तदुपपादयति पतित्वेति इंदोर्मंडलेपतित्वाततोनीहारैस्तत्किरणद्वाराभूसंबद्धैरेवसंबद्धोभूत्वाभूमौपतति ततोव्रीह्यादौअनुशयित्वेनस्थित्वाचतुर्विधंभोज्यंभक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यरूपं तदन्यतमद्भूत्वापुरुषैर्भुज्यते ततोभोजनानंतरंरेतोभूत्वास्थितइतिशेषः ततस्तेनपुंसास्त्रीयोनौऋतुकालेसिंचितःसिक्तः आर्षत्वात्साधुः ॥ २० ॥ २१ ॥ सिक्तःसजीवएकेनदिनेनजरायुपरिवेष्टितंयोनिरक्तेन संयुक्तंकललंकललाख्यपरिणामवद्भूत्वारूढत्वंदाढर्यमाप्नुयात् जरायुर्गर्भवेष्टनं ॥ २२ ॥ बुद्बुदाकारतांतदाकारपरिणामविशेषं एवमग्रेऽ

पतित्वामंडलेचेंदोस्ततोनीहारसंयुतः ॥ भूमौपतित्वाव्रीह्यादौतत्रस्थित्वाचिरंपुनः ॥ २० ॥ भूत्वाचतुर्विधंभोज्यंपुरुषैर्भुज्यतेततः ॥ रेतोभूत्वापुनस्तेनऋतौस्त्रीयोनिसिंचितः ॥ २१ ॥ योनिरक्तेनसंयुक्तंजरायुपरिवेष्टितं ॥ दिनेनैकेनकललंभूत्वारूढत्वमाप्नुयात् ॥ २२ ॥ तत्पुनःपंचरात्रेणबुद्बुदाकारतामियात् ॥ सप्तरात्रेणतदपिमांसपेशित्वमाप्नुयात् ॥ २३ ॥ पक्षमात्रेणसापेशीरुधिरेणपरिप्लुता ॥ तस्याएवांकुरोत्पत्तिःपंचविंशतिरात्रिषु ॥ २४ ॥ ग्रीवाशिरश्चस्कंधश्चपृष्ठवंशस्तथोदरं ॥ पंचधांगानिचैकैकंजायंतेमासतःक्रमात् ॥ २५ ॥ पाणिपादौतथापार्श्वःकटिर्जानुतथैवच ॥ मासद्वयात्प्रजायंतेक्रमेणैवनचान्यथा ॥ २६ ॥ त्रिभिर्मासैःप्रजायंतेअंगानांसंधयःक्रमात् ॥ सर्वांगुल्यःप्रजायंतेक्रमान्मासचतुष्टये ॥ २७ ॥ नासाकर्णौचनेत्रेचजायंतेपंचमासतः ॥ दंतपंक्तिर्नखागुह्यंपंचमेजायतेतथा ॥ २८ ॥ अर्वाक्षण्मासतश्छिद्रंकर्णयोर्भवतिस्फुटं ॥ पायुर्मेढ्रमुपस्थंचनाभिश्चापिभवेन्नृणां ॥ २९ ॥

पि ॥ २३ ॥ रुधिरेणपरिप्लुताभवतीतिशेषः तस्याएवपेशीरूपपरिणामस्यैव पंचविंशतिरात्रिषुगतास्वितिशेषः समासांताभावोनित्यत्वात् ॥ २४ ॥ अंकुरानेवाह ग्रीवेत्यादि पंचधांगानिपंचधांगांकुराःमासतःमासेनेत्यर्थः क्रमात्प्रथमंग्रीवेत्यादिक्रमेण ॥ २५ ॥ पाणीत्याद्यप्येवमेव ॥ २६ ॥ २७ ॥ पंचमासतःपंचमेमासि दंताद्यपिपंचमेएवमासि ॥ २८ ॥ २९ ॥

विभक्तावयवत्वंपृथक्ज्ञानविषयावयवत्वंएतद्वक्ष्यमाणंचगर्भोपनिषदिवैद्यकसंहितासुशारीरकेचस्फुटं विस्तरभयात्तन्नेहलिख्यते ॥ ३० ॥ एवंएवंरीत्यावर्धतइत्यन्वयः चैतन्यंप्राप्नोतिनदभिव्यक्तिंप्राप्नोतीत्यर्थः ॥३१॥ नाभीति नाभिसूत्रंनालाख्यंमातूरसनाड्यासंबद्धंतदीयाल्परंध्रेणगर्भजठरंप्राप्तान्मातृभुक्तान्नसारतोगर्भगःपिंडोवर्धते अल्परंध्रप्राप्ताल्पाहारत्वेपिस्वकर्मतोनम्रियेतनम्रियतइत्यर्थः ॥३२ ॥ सर्वाणिजन्मानितत्कृतानिकर्माणिचस्मृत्वाजठरानलयोगादतिसंतप्तोवचनमाह ॥ ३३ ॥ नानेति पुत्रादिसंबंधमनुभूतवानितिसंबंधः ॥ ३४ ॥ तथाकुटुंबभ

सप्तमेमासिरोमाणिशिरःकेशास्तथैवच ॥ विभक्तावयवत्वंचसर्वंसंपद्यतेऽष्टमे ॥३०॥ जठरेवर्धतेगर्भःस्त्रियाएवंविहंगम ॥ पंचमेमासिचैतन्यंजीवःप्राप्नोतिसर्वशः ॥ ३१ ॥ नाभिसूत्राल्परंध्रेणमातृभुक्तान्नसारतः ॥ वर्धतेगर्भगःपिंडोनम्रियेतस्वकर्मतः ॥ ३२ ॥ स्मृत्वासर्वाणिजन्मानिपूर्वकर्माणिसर्वशः ॥ जठरानलतप्तोऽयमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ३३ ॥ नानायोनिसहस्रेषुजायमानोऽनुभूतवान् ॥ पुत्रदारादिसंबंधंकोटिशःपशुबांधवान् ॥ ३४ ॥ कुटुंबभरणासक्त्यान्यायान्यायैर्धनार्जनं ॥ कृतंनाकरवंविष्णुचिंतांस्वप्नेऽपिदुर्भगः ॥ ३५ ॥ इदानींतत्फलंभुंजेगर्भदुःखंमहत्तरं ॥ अशाश्वतेशाश्वतवद्देहेतृष्णासमन्वितः ॥ ३६ ॥ अकार्याण्येवकृतवान्नकृतंहितमात्मनः ॥ इत्येवंबहुधादुःखमनुभूयस्वकर्मतः ॥ ३७ ॥ कदानिष्क्रमणंमेस्याद्गर्भान्निरयसन्निभात् ॥ इतऊर्ध्वंनित्यमहंविष्णुमेवानुपूजये ॥ ३८ ॥ इत्यादिचिंतयन्जीवोयोनियंत्रप्रपीडितः ॥ जायमानोऽतिदुःखेननरकात्पातकीयथा ॥ ३९ ॥

रणासक्त्यातन्मात्रासक्त्या नतुधर्मासक्त्यान्यायान्यायैर्धर्म्याधर्म्यैरुपायैर्धनार्जनंकृतंमयेतिशेषः तथाविष्णुचिंतांस्वप्नेपिनाकरवमहंनकृतवानित्यर्थः ॥ ३५ ॥ तत्फलभूतंगर्भदुःखंभुंजेइत्यन्वयः अशाश्वतेतत्प्रायःपतितजलबिंदुवन्नश्वरेदेहे शाश्वतवस्तुनीवममेदंस्यादितीच्छायुक्तः ॥ ३६ ॥ नकृतमित्यस्यमयेतिशेषः अनुभूयेत्यस्यइदानींगर्भदुःखंभुंजेइत्यनेनान्वयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ योनियंत्रप्रपीडितःजन्मकाले अतएवातिदुःखेनजायमानः बहिःपततीतिशेषः नरकात्पातकीत्येकोदृष्टांतः ॥ ३९ ॥

तथापूतिव्रणाद्दुर्गंधिव्रणान्निपतितोऽपरः कृमिरिवएषः पततीतिशेषः ततोबाल्यादिदुःखानिभुनक्ति एवंसर्वेजंतवोविभुंजतेनकश्चिदेवेत्यर्थः ॥ ४० ॥यानिसर्वाणिविदितानितानिमयावर्णितानि यानितुयौवनादिषुदुःखानिसर्वतःसर्वैःप्राप्याणिसर्वत्रसर्वेषुजंतुषुविदितानिसर्वैर्ज्ञातानित्व याचानुभूतानिसर्वविदितत्वादेवमयानवर्णितानि॥ ४१ ॥एवमिति इत्यस्मादित्याकारादभ्यासाज्जातादभिनिवेशतः अहंकर्तेत्याद्याकारात् नि रयस्वर्गादिकंगर्भवासादिदुःखानिचभवंतीत्यन्वयः ॥ ४२ ॥ देहद्वयात् स्थूलसूक्ष्मरूपात्पागुक्तादन्यं तर्हिप्रकृतिरेवस्यानेत्याह प्रकृतेःपरंज्ञात्वादे

पूतिव्रणान्निपतितःकृमिरेषइवापरः॥ ततोबाल्यादिदुःखानिसर्वेएवंविभुंजते ॥ ४० ॥ त्वयाचैवानुभूतानिसर्व त्रविदितानिच ॥ नवर्णितानिमेगृध्रयौवनादिषुसर्वतः ॥ ४१ ॥ एवंदेहोऽहमित्यस्मादभ्यासान्निरयादिकं ॥ गर्भ वासादिदुःखानिभवंत्यभिनिवेशतः ॥ ४२ ॥ तस्माद्देहद्वयादन्यमात्मानंप्रकृतेःपरं ॥ ज्ञात्वादेहादिममतांत्य क्त्वात्मज्ञानवान्भवेत् ॥ ४३ ॥ जाग्रदादिविनिर्मुक्तंसत्यज्ञानादिलक्षणम् ॥ शुद्धंबुद्धंसदाशांतमात्मानमवधा रयेत् ॥ ४४ ॥ चिदात्मनिपरिज्ञातेनष्टेमोहेऽज्ञसंभवे ॥ देहःपततुवारब्धकर्मवेगेनतिष्ठतु ॥ ४५ ॥ योगिनोनहि दुःखंवासुखंवाज्ञानसंभवं ॥ तस्माद्देहेनसहितोयावत्प्रारब्धसंक्षयः ॥ ४६ ॥ तावत्तिष्ठसुखेनत्वंधृतकंचुकसर्प वत् ॥ अन्यद्वक्ष्यामितेपक्षिन्शृणुमेपरमंहितं ॥ ४७ ॥

हादिषुममतांअहंममेतिबुद्धिविषयतांत्यक्त्वा आत्मज्ञानवान् आत्मैवेदंसर्वमितिज्ञानवान्भवेत् ॥ ४३ ॥ ध्येयात्मस्वरूपमाह जाग्रदादीति जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यावस्थात्रयरहितं शुद्धंमायादोषालिप्तं बुद्धंबोधस्वरूपं॥ ४४॥ अज्ञानविषयातज्जन्येमोहेदेहादिष्वहंममताख्येनष्टेनाशंप्राप्ते देहस्थितौनाशेवा ॥ ४५ ॥ योगिनआत्मज्ञस्याज्ञानजेसुखदुःखेनभवतः यावत्प्रारब्धक्षयोभवतितावद्देहेनसहितःसुखंतिष्ठ यथाकंचुकवा न्सर्पोयावत्तत्त्यागकालंतत्धत्तेऽनंतरंत्यजतितद्वत् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥४८॥४९॥परिमार्गणेतन्निमित्तं॥५०॥तीरमागमिष्यंतितैः सहकारणवशात् फलमिहकारणंपक्षोत्पत्तिरूपफलायतैः समागमोभविष्यति॥५१॥ तदेवाह तदैवेति तवपक्षौद्वौनिश्चयमुत्पत्स्येतेइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ निश्चयंद्रक्ष्यथ तन्मुन्युक्तपक्षभवनिश्चयेनतदुक्तरावणवधोप्यवश्यंभावी सचनसीतादर्शनंविनेतितदप्यवश्यंभविष्यतीतिनिश्चयः॥५४॥यन्नामस्मरणमात्रात् यःकश्चिद्दुर्जनोऽपिइयानितिपरिच्छेदरहितंसंसारसमुद्रंतीर्त्वाविष्णोःपदंगच्छति एवंदृश्यमानप्रकारेणत्रिजगतांस्थितिकारिणःसर्वजगदुत्पत्तिस्थितिलयकर्तुः स्थितिपदेनेतरदप्युपलक्ष्यते रामस्यभ

त्रेतायुगेदाशरथिर्भूत्वानारायणोऽव्ययः ॥ रावणस्यवधार्थायदंडकानागमिष्यति ॥ ४८ ॥ सीतयाभार्यया सार्धंलक्ष्मणेनसमन्वितः ॥ तत्राश्रमेजनकजांभ्रातृभ्यांरहितेवने ॥ ४९ ॥ रावणश्चोरवन्नीत्वालंकायांस्थापयिष्यति॥तस्याःसुग्रीवनिर्देशाद्वानराःपरिमार्गणे ॥ ५० ॥ आगमिष्यंतिजलधेस्तीरंतत्रसमागमः॥त्वयातैःकारणवशाद्भविष्यतिनसंशयः॥ ५१ ॥ तदासीतास्थितिंतेभ्यःकथयस्वयथार्थतः ॥ तदैवतवपक्षौद्वावुत्पत्स्येतेपुनर्नवौ ॥ ५२ ॥ संपातिरुवाच बोधयामासमांचंद्रनामामुनिकुलेश्वरः ॥ पश्यंतुपक्षौमेजातौनूतनावतिकोमलौ ॥ ५३ ॥ स्वस्तिवोस्तुगमिष्यामिसीतांद्रक्ष्यथनिश्चयं॥ यत्नंकुरुध्वंदुर्लंघ्यसमुद्रस्यविलंघने ॥ ५४ ॥ यन्नामस्मृतिमात्रतोऽपरिमितंसंसारवारांनिधिंतीर्त्वागच्छतिदुर्जनोऽपिपरमंविष्णोःपदंशाश्वतं॥ तस्यैवस्थितिकारिणस्त्रिजगतांरामस्यभक्ताःप्रियायूयंकिंनसमुद्रमात्रतरणेशक्ताःकथंवानराः॥ ५५॥ इतिश्रीम० कि० अष्टमःसर्गः॥ ८॥ ॥ ७॥ गतेविहायसागृध्रराजेवानरपुंगवाः॥हर्षेणमहताविष्टाःसीतादर्शनलालसाः॥१॥

क्ताःप्रियाश्चयूयंशतयोजनपरिच्छिन्नस्यसमुद्रमात्रस्यतरणेकिंकुतोनशक्ताः कथंचनशक्ताइतिव्यतिरेकालंकारः ॥ ५५ ॥ इतिश्रीमत्सकल०अध्यात्मरामायणेसेतौकिष्किधाकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गतेइति पक्षलाभादितिभावः हर्षेणेति महद्रिष्टंगतमितितत्पक्षदर्शनप्रत्ययेनसीतादर्शनमवश्यंभावीतिहर्षेणच ॥ १ ॥

नक्रचक्रंनक्रसमूहः तरंगादिभिःतरंगाअल्पाआदिनामहत्योलहर्यः दुर्ग्रहंदुःस्पर्शंआकाशस्यस्पर्शत्वंअस्यतुग्राहादियुक्तत्वात् ॥२ ॥ कथमेनं तरामहइतिपरस्परमवोचन्इत्यन्वयः ॥ ३ ॥ कृतविक्रमाःपूर्वंबहुशःकृतपराक्रमाः कोराजकार्यंकरिष्यतितद्वदंत्वितिशेषः ॥ ४ ॥ यस्तद्वदिष्यतिअहंकर्तेतिसएषांप्राणदाताअतःयोमहाबलःसशीघ्रमुत्तिष्ठतु अतोत्तिष्ठत्वित्यार्षःसंधिः ॥ ५ ॥ भूयाद्भवेदित्यर्थेआर्षं ॥ ६ ॥ ७ ॥

ऊचुःसमुद्रंपश्यंतोनक्रचक्रभयंकरं॥ तरंगादिभिरुन्नद्धमाकाशमिवदुर्ग्रहं ॥ २ ॥ परस्परमवोचन्वैकथमेनंतरामहे॥ उवाचचांगदस्तत्रश्रृणुध्वंवानरोत्तमाः॥ ३॥ भवंतोत्यंतबलिनःशूराश्चकृतविक्रमाः ॥ कोवाऽत्रवारिधिंतीर्त्वाराजकार्यंकरिष्यति ॥ ४ ॥ एतेषांवानराणांसप्राणदातानसंशयः ॥ अतोत्तिष्ठतुमेशीघ्रंपुरतोयोमहाबलः॥ ५॥ वानराणांचसर्वेषांरामसुग्रीवयोरपि॥ सएवपालकोभूयान्नात्रकार्याविचारणा॥ ६ ॥इत्युक्तेयुवराजेनतूर्ष्णींवानरसैनिकाः॥ आसन्नोचुःकिंचिदपिपरस्परविलोकिनः॥ ७॥ अंगदउवाच उच्यतांवैबलंसर्वैःप्रत्येकंकार्यसिद्धये॥ केनवासाध्यतेकार्यंजानीमस्तदनंतरं ॥ ८ ॥ अंगदस्यवचःश्रुत्वाप्रोचुर्वीराबलंपृथक्॥ योजनानांदशारभ्यदशोत्तरगुणंजगुः॥ ९ ॥ शतादर्वाग्जांबवांस्तुप्राहमध्येवनौकसां ॥ पुरात्रिविक्रमेदेवेपादंभूमानलक्षणं॥ १० ॥ त्रिःसप्तकृत्वोऽहमगांप्रदक्षिणविधानतः ॥ इदानींवार्धकग्रस्तोनशक्नोमिविलंघितुं॥ ११ ॥ अंगदोऽप्याहमेगंतुंशक्यंपारंमहोदधेः ॥ पुनर्लंघनसामर्थ्यंनजानाम्यस्तिवानवा॥ १२ ॥

सर्वैर्युष्माभिर्वनिश्चयेनप्रत्येकंस्वस्वबलंउच्यतां ततःकार्यसाधकंनिश्चेष्यामइत्यर्थः ॥ ८॥ दशोत्तरगुणं दशसंख्योत्तरोगुणोयस्यतत् एकोदशपरोविंशतिःपरस्त्रिंशदित्येवंक्रमेण ॥ ९ ॥ जांबवांस्तुनवतियोजनानीत्याहेत्यर्थः पुरात्रिविक्रमेदेवेऽवतीर्णेसतितदीयंभूमानंभूपरिच्छेदलक्षणकार्यंयस्यतादृशंभूपरिच्छेदकंपादं ॥ १० ॥ एकविंशतिवारंप्रदक्षिणविधानेनाहमगांतत्परितइतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥

त्वन्नोनियामकोस्माकमाज्ञाकर्ताराजात्वंयद्यपिसमर्थोसितथापित्वामाज्ञप्तुंमेनयुक्तं ॥ १३ ॥ कार्यंकेनापिनकृतंजीवितुंचनशक्यतेराजभयाद्‌तोमरणनिश्चयेनस्वप्स्यामइत्यर्थः ॥ १४ ॥ कार्यसिद्धिर्भविष्यतिअचिरेणचभविष्यतितंदर्शयिष्यामि ॥ १५॥ कार्यगौरवेगुरुतरकार्येप्राप्तेऽज्ञेनेवभवताकितूष्णींस्थीयतइत्यन्वयः ॥ १६ ॥ अतःसामर्थ्यंदर्शय ननुसामर्थ्याभावेकिंदर्शनीयमितिचेन्नेत्याह त्वमिति ॥ १७ ॥

तमाहजांबवान्वीरस्त्वंराजानोनियामकः॥ नयुक्तंत्वांनियोक्तुंमेत्वंसमर्थोऽसियद्यपि॥ १३ ॥ अंगदउवाच एवंचेत्पूर्ववत्सर्वेस्वप्स्यामोदर्भविष्टरे॥ केनापिनकृतंकार्यंजीवितुंचनशक्यते॥ १४ ॥ तमाहजांबवान्वीरोदर्शयिष्यामितेसुत॥ येनास्माकंकार्यसिद्धिर्भविष्यत्यचिरेणच॥ १५॥ इत्युक्काजांबवान्प्राहहनूमंतमवस्थितं॥ हनूमन्किंरहस्तूष्णींस्थीयतेकार्यगौरवे॥ १६॥ प्राप्तेऽज्ञेनेवसामर्थ्यंदर्शयाद्यमहाबल ॥ त्वंसाक्षाद्वायुतनयोवायुतुल्यपराक्रमः॥ १७॥ रामकार्यार्थमेवत्वंजनितोसिमहात्मना॥ जातमात्रेणतेपूर्वंदृष्ट्वोद्यंतंविभावसुं॥ १८ ॥ पक्कंफलंजिघृक्षामीत्युत्प्लुतंबालचेष्टया ॥ योजनानांपंचशतंपतितोसिततोभुवि ॥ १९ ॥ अतस्त्वद्बलमाहात्म्यंकोवाशक्नोतिवर्णितुं॥ उत्तिष्ठकुरुरामस्यकार्यंनःपाहिसुव्रत॥ २० ॥ श्रुत्वाजांबवतोवाक्यंहनूमानतिहर्षितः॥ चकारनादंसिंहस्यब्रह्मांडंस्फोटयन्निव॥ २१॥ बभूवपर्वताकारस्त्रिविक्रमइवापरः॥ लंघयित्वाजलनिधिंकृत्वालंकांचभस्मसात्॥ २२॥ रावणंसकुलंहत्वानेष्येजनकनंदिनीं॥ यद्वाबध्वागलेरज्ज्वारावणंवामपाणिना॥ २३॥

जनितोसिउत्पादितोसि विभावसुंसूर्यं ॥ १८ ॥ जिघृक्षामीतियहीष्यामीत्यर्थेआर्षं योजनानांपंचशतमुत्प्लुतंततोभुविपतितः ॥ १९ ॥ नोस्मान्पाहिरक्ष ॥ २० ॥ सिंहस्यनादंतस्येवनादमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ आनेष्यइतिच्छेदः रावणंगलेबध्वाएकहस्तेगृहीत्वावामपाणिनासपर्वतांलंकांधृत्वारामायेक्षिपामि ॥ २३ ॥

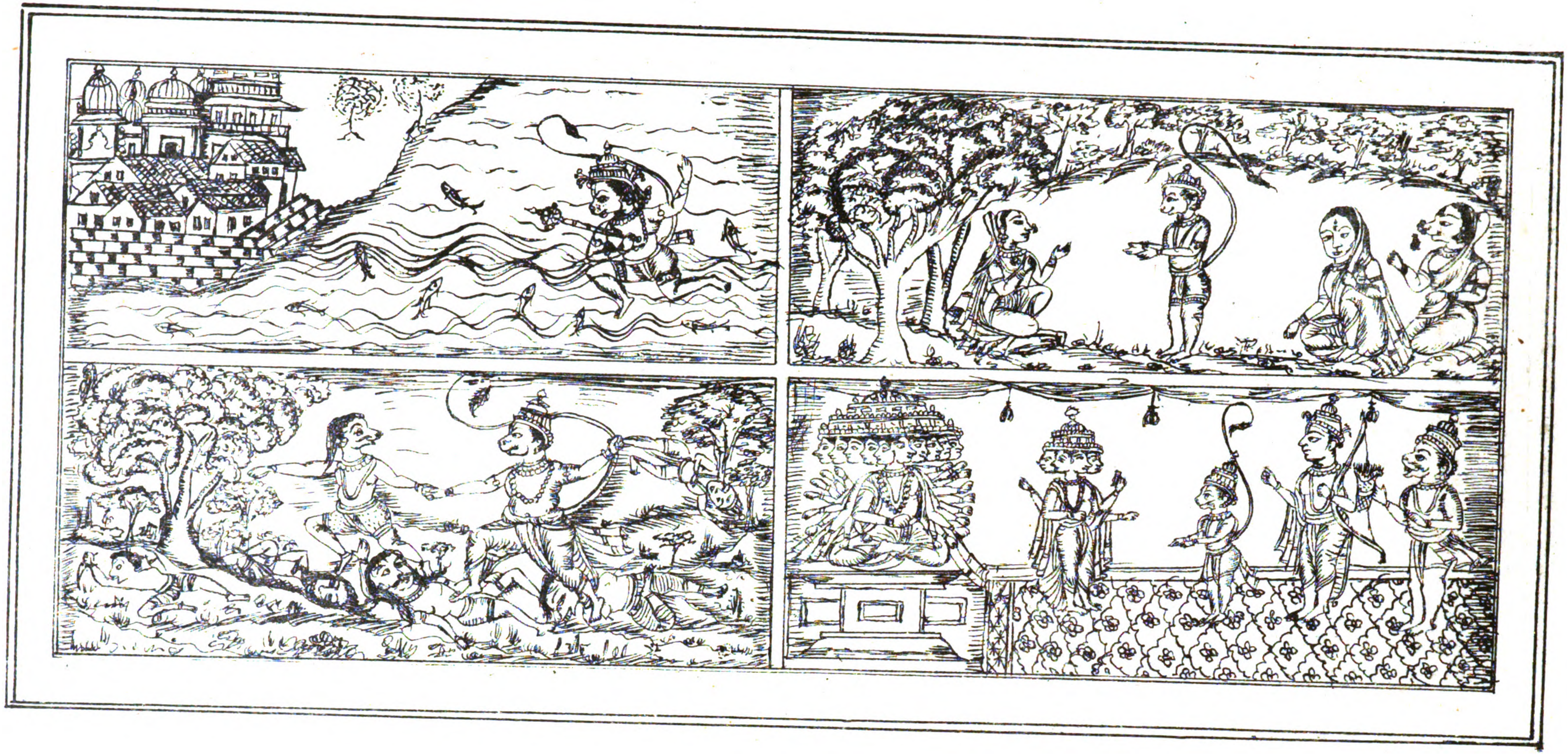
यद्वेति सीतायाआनयनेरामाज्ञाभावादितिभावःदृष्ट्वैवेतिनतुतांगृहीत्वानापिरावणादीनृगृहीत्वेत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ भवतात्‌आशि षिलोट्‌ ॥ २६ ॥ वायुस्त्वामनुगच्छत्वितिशकुनप्रार्थनं समामंत्र्ययोजयित्वा ॥ २७ ॥ अद्भुतदर्शनःअतिमहाशरीरत्वात्‌ ॥ २८॥ तदे

लंकांसपर्वतांधृत्वारामस्याग्रेक्षिपाम्यहं ॥ यद्वादृष्ट्वैवयास्यामिजानकींशुभलक्षणां ॥ २४ ॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंजांबवानिदमब्रवीत्‌ ॥ दृष्ट्वैवागच्छभद्रंतेजीवंतींजानकींशुभां ॥ २५ ॥ पश्चाद्रामेणसहितोदर्शयिष्यसिपौरुषं ॥ कल्याणंभवताद्भद्रगच्छतस्तेविहायसा ॥ २६ ॥ गच्छंतंरामकार्यार्थंवायुस्त्वामनुगच्छतु ॥ इत्याशीर्भिः समामंत्र्यविसृष्टःप्लवगाधिपैः ॥ २७ ॥ महेंद्राद्रिशिरोगत्वाबभूवाद्भुतदर्शनः ॥ २८ ॥ महानगेंद्रप्रतिमोमहात्मासुवर्णवर्णोऽरुणचारुवक्रः ॥ महाफणींद्राभसुदीर्घबाहुर्वातात्मजोऽदृश्यतसर्वभूतैः ॥ २९ ॥ इतिश्रीमद०उमामहेश्वरसं० किष्किंधाकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ समाप्तमिदंकिष्किंधाकांडं ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

वाह महानगेंद्रेति ॥ २९ ॥ इतिश्रीमत्सकल०किष्किंधाकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे किष्किंधाकांडः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमदध्यात्मरामायणेसुंदरकांडप्रारंभः॥

श्रीगणेशायनमः ॥ शतेति लिलंघयिषुः स्वार्थेणिच् आनंदसंदोहः तत्समूहरूपः तत्समूहवान्वा ॥ १॥२ ॥ रामनिर्मुक्तंरामत्यक्तं पश्यामीति भाविन्यपिवर्त्तमानत्वारोपोवश्यंभावित्वद्योतनाय ॥ ३ ॥ कृतार्थः जगन्मातृदर्शनेनेतिभावः ममसमुद्रलंघनमकिंचित्करमित्याह प्राणेति ॥ ४ ॥ अपारमित्युभयान्वयि त्रिविधपरिच्छेदशून्यंतत्पदंतत्स्वरूपं तदंगभूतायाअंगुलिस्तद्भूषणभूतायामुद्रिकासाअस्यास्तीत्यर्शआद्यच्

श्रीमहादेवउवाच शतयोजनविस्तीर्णंसमुद्रंमकरालयं ॥ लिलंघयिषुरानंदसंदोहोमारुतात्मजः ॥ १ ॥ ध्यात्वारामंपरात्मानमिदंवचनमब्रवीत् ॥ पश्यंतुवानराःसर्वेगच्छंतंमांविहायसा ॥ २ ॥ अमोघंरामनिर्मुक्तंमहाबाणमिवाखिलाः ॥ पश्याम्यद्यैवरामस्यपत्नींजनकनंदिनीं ॥ ३ ॥ कृतार्थोऽहंकृतार्थोऽहंपुनःपश्यामिराघवं ॥ प्राणप्रयाणसमयेयस्यनामसकृत्स्मरन् ॥ ४ ॥ नरस्तीर्त्वाभवांभोधिमपारंयातितत्पदं ॥ किंपुनस्तस्यदूतोऽहंतदंगांगुलिमुद्रिकः ॥ ५ ॥ तमेवहृदयेध्यात्वालंघयाम्यल्पवारिधिं ॥ इत्युक्त्वाहनुमान्बाहूप्रसार्यायतवालधिः ॥ ६ ॥ ऋजुग्रीवोर्ध्वदृष्टिःसन्नाकुंचितपदद्वयः ॥ दक्षिणाभिमुखस्तूर्णंपुप्लुवेऽनिलविक्रमः ॥ ७ ॥ आकाशात्त्वरितंदेवैर्वीक्ष्यमाणोजगामसः ॥ दृष्ट्वाऽनिलसुतंदेवागच्छंतंवायुवेगतः ॥ ८ ॥ परीक्षणार्थंसत्त्वस्यवानरस्येदमब्रुवन् ॥ गच्छत्येषमहासत्त्वोवानरोवायुविक्रमः ॥ ९ ॥

॥ ५ ॥ अल्पवारिधिमित्यपारभवांभोधेर्व्यतिरेकालंकारः तंलंघयामीतिकिंवक्तव्यमित्यन्वयः बाहूइत्यादिवानरोत्प्लवनजातिवर्णनं आयतवालधिः प्रसारितपुच्छः ॥ ६ ॥ ऋजुग्रीवऊर्ध्वदृष्टिरित्यर्थः कर्मधारयः अनिलोवायुः तत्सदृशपराक्रमः ॥ ७ ॥ आकाशात्आकाशेस्थित्वेत्यर्थः ॥ ८ ॥ वानरस्यसत्त्वस्यवानरीयबलस्यपरीक्षणार्थमिदमब्रुवन् विचारयामासुरित्यर्थः तद्वक्ष्यति एवंविचार्येति धातूनामनेकार्थत्वाद्ब्रूञोऽपिविचारेवृत्तिः ॥ ९ ॥

लंकाप्रवेशेशक्तोऽथवानेतिसंदेहस्तस्मादस्यबलंजानीमहे निर्णेष्यामइत्यर्थः ॥ १० ॥ देवतावृंदःदेवतासमूहः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ क्षुध

लंकांप्रवेष्टुंशक्तोवानवाजानीमहेबलं ॥ एवंविचार्यनागानांमातरंसुरसाभिधां ॥ १० ॥ अब्रवीद्देवतावृंदःकौ

तूहलसमन्वितः ॥ गच्छत्वंवानरेंद्रस्यकिंचिद्विघ्नंसमाचर ॥ ११ ॥ ज्ञात्वातस्यबलंबुद्धिंपुनरेहित्वरान्विता ॥ इत्यु

क्तासाययौशीघ्रंहनुमद्विघ्नकारणात् ॥ १२ ॥ आवृत्यमार्गंपुरतःस्थित्वावानरमब्रवीत् ॥ एहिमेवदनंशीघ्रंप्रवि
शस्वमहामते ॥ १३ ॥ देवैस्त्वंकल्पितोभक्षःक्षुधासंपीडितात्मनः ॥ तामाहहनुमान्मातरहंरामस्यशासनात् ॥
॥ १४ ॥ गच्छामिजानकींद्रष्टुंपुनरागम्यसत्वरः ॥ रामायकुशलंतस्याःकथयित्वात्वदाननं ॥ १५ ॥ निवेक्ष्येदेहि
मेमार्गंसुरसायैनमोऽस्तुते ॥ इत्युक्तापुनरेवाहसुरसाक्षुधितास्म्यहं ॥ १६ ॥ प्रविश्यगच्छमेवक्त्रंनोचेत्त्वांभक्षया
म्यहं ॥ इत्युक्तोहनुमानाहमुखंशीघ्रंविदारय ॥ १७ ॥ प्रविश्यवदनंतेऽद्यगच्छामित्वरयान्वितः ॥ इत्युक्त्वायोज
नायामदेहोभूत्वापुरःस्थितः ॥ १८ ॥ दृष्ट्वाहनूमतोरूपंसुरसापंचयोजनं ॥ मुखंचकारहनुमान्द्विगुणंरूपमादध
त् ॥ १९ ॥ ततश्चकारसुरसायोजनानांचविंशतिं ॥ वक्त्रंचकारहनुमांस्त्रिंशद्योजनसम्मितं ॥ २० ॥ ततश्चका
रसुरसापंचाशद्योजनायतं ॥ वक्त्रंतदाहनूमांस्तुबभूवांगुष्ठसन्निभः ॥ २१ ॥ प्रविश्यवदनंतस्याःपुनरेत्यपुरःस्थि
तः ॥ प्रविष्टोनिर्गतोऽहंतेवदनंदेवितेनमः ॥ २२ ॥ एवंवदंतंदृष्ट्वासाहनूमंतमथाब्रवीत् ॥ गच्छसाधयरामस्य
कार्यंबुद्धिमतांवर ॥ २३ ॥ देवैःसंप्रेषिताहंतेबलंजिज्ञासुभिःकपे ॥ दृष्ट्वासीतांपुनर्गत्वारामंद्रक्ष्यसिगच्छभो ॥ २४ ॥

यासंपीडितआत्मायस्यास्तस्याइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ निवेक्ष्येप्रवेक्ष्यामि ॥ १६ ॥ मेवक्त्रंप्रविश्य ततोनिःसृत्यगच्छेत्यर्थः ॥ १७ ॥ योज

नमात्रदीर्घदेहः ॥ १८ ॥ १९ ॥ त्रिंशद्योजनसम्मितंवपुश्चकारेतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ पुनर्गत्वाकिष्किंधामितिशेषः ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ मणिकांचनपर्वतंमण्यादियुक्तश्रृंगयुतंपर्वतं ॥ २६ ॥ सचिवोभव मध्येविश्रामदानेनसहायोभवेत्यर्थः तत्सहायार्थनिमित्तंमत्प्रेरणेकोहेतुस्तत्राह सगरैरिति पुरापूर्वंसगरैर्वर्धितइतिहेतोरहंसागरस्तन्नामाऽभवं ॥ २७ ॥ तस्यवंशेचरामस्तत्कार्यार्थंचायंगच्छति ॥ २८ ॥

इत्युक्त्वासाययौदेवलोकंवायुसुतःपुनः ॥ जगामवायुमार्गेणगरुत्मानिवपक्षिराट् ॥ २५ ॥ समुद्रोऽप्याहमैनाकंमणिकांचनपर्वतं ॥ गच्छत्येषमहासत्त्वोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ २६ ॥ रामस्यकार्यसिद्ध्यर्थंतस्यत्वंसचिवोभव ॥ सगरैर्वर्धितोयस्मात्पुराहंसागरोऽभवं ॥ २७॥ तस्यान्वयेबभूवासौरामोदाशरथिःप्रभुः ॥ तस्यकार्यार्थसिद्ध्यर्थंगच्छत्येषमहाकपिः ॥ २८ ॥ त्वमुत्तिष्ठजलात्तूर्णंत्वयिविश्राम्यगच्छतु ॥ सतथेतिप्रादुरभूज्जलमध्यान्महोन्नतः ॥ २९ ॥ नानामणिमयैःश्रृंगैस्तस्योपरिनराकृतिः ॥ प्राहयांतंहनूमंतंमैनाकोऽहंमहाकपे ॥ ३० ॥ समुद्रेणसमादिष्टस्त्वद्विश्रामायमारुते ॥ आगच्छामृतकल्पानिजग्ध्वापक्वफलानिमे ॥ ३१ ॥ विश्राम्यात्रक्षणंपश्चाद्गमिष्यसियथासुखं ॥ एवमुक्तोऽथतंप्राहहनूमान्मारुतात्मजः ॥ ३२ ॥ गच्छतोरामकार्यार्थंभक्षणंमेकथंभवेत् ॥ विश्रामोवाकथंमेस्याद्गंतव्यंत्वरितंमया ॥ ३३ ॥ इत्युक्त्वास्पृष्टशिखरःकराग्रेणययौकपिः ॥ किंचिद्दूरंगतस्यास्यछायांछायाग्रहोऽग्रहीत् ॥ ३४ ॥ सिंहिकानामसाघोराजलमध्येस्थितासदा ॥ आकाशगामिनांछायामाक्रम्याकृष्यभक्षयेत् ॥ ३५ ॥ तयागृहीतोहनुमांश्चिंतयामासवीर्यवान् ॥ केनेदंमेकृतंवेगरोधनंविघ्नकारिणा ॥ ३६ ॥

अतस्त्वमुत्तिष्ठेत्यन्वयः ॥ २९ ॥ नानामणिमयैःश्रृंगैर्महोन्नतइत्यन्वयः तस्योपरिनराकृतिर्मनुष्याकारेणस्थितोमैनाकःप्राह ॥ ३० ॥ ३१ ॥ विश्राम्येत्यार्षं ॥ ३२ ॥ कथंभवेदित्यादेरनुचितंतदित्यर्थः तत्रहेतुर्गंतव्यंत्वरितंमयेति ॥ ३३ ॥ करायेणस्पृष्टशिखरोययावित्यन्वयः छायास्पर्शमात्रेणजंतूनांगतिनिरोधेनाकर्षकश्छायाग्रहइत्युच्यते ॥ ३४ ॥ तदेवाह सिंहिकेतिभक्षयेत् भक्षयतिइत्यर्थेआर्षः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

विस्मयआश्चर्ययत्कस्याप्यदर्शनंवेगरोधश्चेत्याश्चर्यं प्रसारयत्प्रासारयत अडभावआर्षः ॥ ३७ ॥ सिंहिकांतन्नाम्नींराक्षसीं ॥ ३८ ॥ दक्षिणंकूलंसागरस्येतिशेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ बहुभिःप्राकारैःअंतर्दुर्गमध्यदुर्गबहिर्दुर्गसंबंधिभिः परिखाःप्राकारबहिर्गर्ताः ॥ ४१ ॥ वेक्ष्या

दृश्यतेनैवकोऽप्यत्रविस्मयोमेप्रजायते ॥ एवंविचिंत्यहनुमानधोदृष्टिंप्रसारयत् ॥ ३७ ॥ तत्रदृष्ट्वामहाकायांसिंहिकांघोररूपिणीं ॥ पपातसलिलेतूर्णपद्माामेवाहनद्रुषा ॥ ३८ ॥ पुनरुत्प्लुत्यहनुमान्दक्षिणाभिमुखोययौ ॥ ततोदक्षिणमासाद्यकूलंनानाफलद्रुमं ॥ ३९ ॥ नानापक्षिमृगाकीर्णनानापुष्पलतावृतं ॥ ततोददर्शनगरंत्रिकूटाचलमूर्धनि ॥ ४० ॥ प्राकारैर्बहुभिर्युक्तंपरिखाभिश्चसर्वतः ॥ प्रवेक्ष्यामिकथंलंकामितिचिंतापरोभवत् ॥ ४१ ॥ रात्रौवेक्ष्यामिसूक्ष्मोऽहंलंकांरावणपालितां ॥ एवंविचिंत्यतत्रैवस्थित्वालंकांजगामसः ॥ ४२ ॥ धृत्वासूक्ष्मंवपुर्द्वारंप्रविवेशप्रतापवान् ॥ तत्रलंकापुरीसाक्षाद्राक्षसीवेषधारिणी ॥ ४३ ॥ प्रविशंतंहनूमंतंदृष्ट्वालंकाव्यतर्जयत् ॥ कस्त्वंवानररूपेणमामनादृत्यलंकिनीं ॥ ४४ ॥ प्रविश्यचोरवद्रात्रौकिंभवान्कर्तुमिच्छति ॥ इत्युक्त्वारोषताम्राक्षीपादेनाभिजघानतं ॥ ४५ ॥ हनुमानपितांवाममुष्टिनावज्ञयाहनत् ॥ तदैवपतिताभूमौरक्तमुद्वमतीभृशं ॥ ॥ ४६ ॥ उत्थायप्राहसालंकाहनूमंतंमहाबलं ॥ हनूमन्गच्छभद्रंतेजितालंकात्वयानघ ॥ ४७ ॥ पुराहंब्रह्मणाप्रोक्तात्यष्टाविंशतिपर्यये ॥ त्रेतायुगेदाशरथीरामोनारायणोव्ययः ॥ ४८ ॥

मिप्रवेक्ष्यामि सूक्ष्मःसूक्ष्मशरीरोभूत्वेत्यर्थः लंकांजगाम रात्राविति शेषः ॥ ४२ ॥ सूक्ष्मंवपुर्धृत्वाद्वारंप्रविवेश ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ रात्रौचोरवत्प्रविश्य गच्छसीतिशेषः सत्वंकइत्येकः किंभवानित्यादिप्रश्नांतरं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अष्टाविंशतिपर्ययेइति यद्यपिअन्यत्रचतुर्विंशतिमेपर्यायेत्रेतायांरामावतारोऽष्टविंशतिमेपर्यायेद्वापरांतेकृष्णावतारइत्युक्तंतथाऽपिकल्पांतरपरतयाविरोधपरिहारोऽवसेयः ॥ ४८ ॥

योगमायाचसीतेतिजनिष्यतइत्यन्वयः कचित् अवतारपूर्वकालेप्रार्थितोजनिष्यतइत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ साचिव्यंसख्यं ॥ ५१ ॥ ५२॥ ॥ ५३ ॥ यतस्त्वयाहंलंकाजितातस्मात्त्वयासर्वंराक्षसकुलंजितं अथसीतास्थितिस्थानमाह रावणांतःपुरेति ॥५४॥५५ ॥५६॥ यतोमेराघव

जनिष्यतेयोगमायासीताजनकवेश्मनि ॥ भूभारहरणार्थायप्रार्थितोयंमयाक्कचित् ॥ ४९ ॥ सभार्योराघवोऽत्रा त्रागमिष्यतिमहावनं ॥ तत्रसीतांमहामायांरावणोपहरिष्यति ॥ ५० ॥ पश्चाद्रामेणसाचिव्यंसुग्रीवस्यभविष्य ति ॥ सुग्रीवोजानकींद्रष्टुंवानरान्प्रेषयिष्यति ॥ ५१ ॥ तत्रैकोवानरोरात्रावागमिष्यतितेंतिकं ॥ त्वयाचभर्त्सितः सोऽपित्वांहनिष्यतिमुष्टिना ॥ ५२ ॥ तेनाहतात्वंव्यथिताभविष्यसियदानघे ॥ तदैवरावणस्यांतोभविष्यतिनसं शयः ॥ ५३ ॥ तस्मात्त्वयाजितालंकाजितंसर्वंत्वयानघ ॥ रावणांतःपुरवरेक्रीडाकाननमुत्तमं ॥ ५४ ॥ तन्मध्ये ऽशोकवनिकादिव्यपादपसंकुला ॥ अस्तितस्यांमहावृक्षःशिंशपानाममध्यगः ॥ ५५ ॥ तत्रास्तेजानकीघोररा क्षसीभिःसुरक्षिता ॥ दृष्ट्वैवगच्छत्वरितंराघवायनिवेदय ॥ ५६ ॥ धन्याहमप्यद्यचिरायराघवस्मृतिर्ममासीद्भ वपाशमोचनी ॥ तद्भक्तसंगोऽप्यतिदुर्लभोममप्रसीदतांदाशरथिःसदाहृदि ॥ ५७ ॥ उल्लंघितेऽब्धौपवनात्मजे नधरासुतायाश्चदशाननस्य ॥ पुस्फोरवामाक्षिभुजश्चतीव्रंरामस्यदक्षांगमतींद्रियस्य ॥ ५८ ॥ इतिश्रीमद ध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥

स्मृतिरासीदतोऽहमपिधन्या तद्भक्तसंगस्यापिदुर्लभत्वंकिंवक्तव्यमितिभावः प्रसीदतांप्रसन्नःसन्आस्तां ॥ ५७ ॥ पुस्फोरस्फुरितमभवत् भु जोवामएवस्त्रियावामांगस्फुरणंशुभसूचकंपुंसोऽशुभदमितिभावः अतींद्रियस्यइंद्रियाविषयस्यरामस्यदक्षांगंपुस्फोर यद्वारामसंबंधिअतींद्रि यंगुप्तंयदिंद्रियंतस्यदक्षांगंदक्षिणभागःपुस्फोर तत्स्फुरणंचस्त्रीलाभसूचकंपुंसामित्याहुः ॥५८॥ इतिश्रीम० सुंदरकांडेप्रथमःसर्गः ॥१॥ ॥छ॥

ततइति सूक्ष्मतनुःसूक्ष्मवानररूपः ॥ १ ॥ सीतान्वेषणकार्यार्थीसीतान्वेषणरूपकार्येच्छावान् विविच्यदृष्ट्वा ॥ २ ॥ ततोलंकावाक्यंस्मृत्वाहनूमानूशीघ्रंजगाम ॥ ३ ॥ सुरपादपाःकल्पवृक्षादयः ॥ ४ ॥ फलैरानम्राणिशाखाग्राणियेषांतैःपादपैः ॥ ५ ॥ अभ्रंलिहमत्युच्चंचैत्यप्रासादंदेवतास्थानविशेषं अत्युच्चत्वान्मणिस्तंभादियुतत्वाच्चविस्मयः ॥६ ॥ समतीत्येति चैत्यप्रासादमितिशेषः ॥ ७ ॥ अत्यंतनिबिडपत्रत्वादेवादृष्टआ

ततोजगामहनुमान्लंकांपरमशोभनां ॥ रात्रौसूक्ष्मतनुर्भूत्वाबभ्रामपरितःपुरीं ॥ १ ॥ सीतान्वेषणकार्यार्थीप्रविवेशनृपालयं ॥ तत्रसर्वप्रदेशेषुविविच्यहनुमान्कपिः ॥ २ ॥ नापश्यज्जानकींस्मृत्वाततोलंकाभिभाषितं ॥ जगामहनुमान्शीघ्रमशोकवनिकांशुभां ॥ ३ ॥ सुरपादपसंबाधांरत्नसोपानवापिकां ॥ नानापक्षिमृगाकीर्णांस्वर्णप्रासादशोभितां ॥ ४ ॥ फलैरानम्रशाखाग्रपादपैःपरिवारितां ॥ विचिन्वन्जानकींतत्रप्रतिवृक्षंमरुत्सुतः ॥ ॥ ५॥ ददर्शाभ्रंलिहंतत्रचैत्यप्रासादमुत्तमं ॥ दृष्ट्वाविस्मयमापन्नोमणिस्तंभशतान्वितं ॥६॥ समतीत्यपुनर्गत्वाकिंचिद्दूरंसमारुतिः ॥ ददर्शशिंशपावृक्षमत्यंतनिबिडच्छदं ॥ ७ ॥ अदृष्टातपमाकीर्णंस्वर्णवर्णविहंगमं ॥ तन्मूलेराक्षसीमध्येस्थितांजनकनंदिनीं ॥८॥ ददर्शहनुमान्वीरोदेवतामिवभूतले ॥ एकवेणींकृशांदीनांमलिनांबरधारिणीं ॥ ९ ॥ भूमौशयानांशोचंतींरामरामेतिभाषिणीं ॥ त्रातारंनाधिगच्छंतीमुपवासकृशांशुभां ॥ १० ॥ शाखांतच्छदमध्यस्थोददर्शकपिकुंजरः ॥ कृतार्थोऽहंकृतार्थोऽहंदृष्ट्वाजनकनंदिनीं ॥ ११ ॥

तपोयत्रजनैस्तं स्वर्णवर्णविहंगमैःपक्षिभिराकीर्णव्याप्तमित्यर्थेमयूरव्यंसकादित्वात्समासः ॥ ८ ॥ एकवेणींहरणदिनावधिसंस्काररहितामित्यर्थः यद्वा शोभार्थमन्यदावेणीत्रयबंधःपुरतोद्वयंपश्चादेकेति संप्रतितुसंस्काररा हित्यात्पृष्ठलंबिनीएकैवेत्यर्थः दीनांस्वजनविरहाद्दीनामिव शोचंतीं आत्मानमितिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ शाखानामंतेप्रांतेयेछदाःपत्राणितेषांमध्यस्थः तद्दर्शनजानंदाभिनयःकृतार्थइत्यादि ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ किमेतत् किंजन्योयंशब्दः ॥ १३ ॥ अलीयततद्दर्शनेनकरिष्यमाणकार्यभंगभियेतिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥ इत्येवंचितयन्रावणो राघवेणेतिश्लोकोक्तंचितयन्नित्यंसदाहृदिराममेवध्यायन्नास्तइतिशेषः अतस्तस्मिन्दिनेपररात्रौहनूमत्प्रवेशदिनरात्रिसंबंध्यपररात्रेइत्यर्थः समासांताभावस्तदनित्यत्वात् ॥ १६ ॥ स्वप्नेनिद्रासमयेरामादिष्टःकश्चिद्वानरोलंकामागत्यवृक्षाग्रस्थोऽनुपश्यतिसीतामितिशेषः ॥ १७ ॥

मय्यैवसाधितंकार्यंरामस्यपरमात्मनः ॥ ततःकिलकिलाशब्दोबभूवांतःपुराद्बहिः ॥ १२ ॥ किमेतदितिसंल्लीनो वृक्षपत्रेषुमारुतिः ॥ आयांतंरावणंतत्रस्त्रीजनैःपरिवारितं ॥ १३ ॥ दशास्यंविंशतिभुजंनीलांजनचयोपमं ॥ दृष्ट्वाविस्मयमापन्नःपत्रखंडेष्वलीयत ॥ १४ ॥ रावणोराघवेणाशुमरणंमेकथंभवेत् ॥ सीतार्थमपिनायाति रामःकिंकारणंभवेत् ॥ १५ ॥ इत्येवंचिंतयन्नित्यंराममेवसदाहृदि ॥ तस्मिन्दिनेपररात्रौरावणोराक्षसाधिपः ॥ ॥ १६ ॥ स्वप्नेरामेणसंदिष्टःकश्चिदागत्यवानरः ॥ कामरूपधरःसूक्ष्मोवृक्षाग्रस्थोऽनुपश्यति ॥ १७ ॥ इतिदृष्ट्वाद्भु तंस्वप्नंस्वात्मन्येवानुचिंत्यसः ॥ स्वप्नःकदाचित्सत्यःस्यादेवंतत्रकरोम्यहं ॥ १८ ॥ जानकींवाक्शरैर्विध्यदुःखितां नितरामहं ॥ करोमिदृष्ट्वारामायनिवेदयतुवानरः ॥ १९ ॥ इत्येवंचिंतयन्सीतासमीपमगमद्द्रुतं ॥ नूपुराणां किंकिणीनांश्रुत्वाशिंजितमंगना ॥ २० ॥

इतिअद्भुतंस्वप्नंदृष्ट्वाअयंस्वप्नःकदाचित्सत्योभवेत् अतस्तत्रसीतासमीपंगत्वाएवंकरोमीति अचिंतयदितिशेषः ॥ १८ ॥ यदचिंतयत्तदाह जानकीमिति विध्येतिल्यबार्षः तांवाक्शरैर्विध्वानितरांदुःखितांकरोमितदृष्ट्वावानरोरामायनिवेदयतु एवंहिरामःशीघ्रंआगच्छेदितिभावः ॥ १९ ॥ नूपुराणिपादभूषणानि किंकिण्योजघनभूषणानि शिंजितंशब्दं ॥ २० ॥

भीतासीतारूपांगनास्वात्मन्येवस्वशरीरेएवलीयमानास्थितेत्यन्वयः रामेर्पितंस्थापितमांतरंचित्तंयया ॥ २१ ॥ किमाहतदाह सुमध्यमेइत्या
दि ॥२२॥२३॥ लोकाश्चाररूपाःप्रयत्नेनसमंततोवीक्षमाणाअपिरामंनपश्यंति ॥ २४ ॥ त्वयिनिस्पृहेणइच्छाहीनेनपूर्णकामत्वादित्यांतरोर्थः
त्वयासदालिंगितोऽपिध्यानेनसदाहृदिचिंतनात् अतएवसमीपस्थोऽपि यद्वा शक्तिशक्तिमतोरभेदात्सदालिंगितोविभुत्वाच्चसमीपस्थोयद्यपि
॥ २५ ॥ तथाऽप्यस्यरामस्यहृदयेत्वयित्वद्विषयस्नेहोनजायते अतएवेयत्कालंत्वदुपेक्षातस्येतिभावः सर्वत्रसमत्वात्तस्यनक्वापिस्नेहइतितत्त्वं

सीताभीतालीयमानास्वात्मन्येवसुमध्यमा ॥ अधोमुख्यश्रुनयनास्थितारामार्पितांतरा ॥ २१ ॥ रावणोऽपित
दासीतामालोक्याहसुमध्यमे ॥ मांदृष्ट्वाकिंवृथासुभ्रुस्वात्मन्येवविलीयसे ॥ २२ ॥ रामोवनचराणांहिमध्येतिष्ठ
तिसाऽनुजः ॥ कदाचिद्दृश्यतेकैश्चित्कदाचिन्नैवदृश्यते ॥ २३ ॥ मयातुबहुधालोकाःप्रेषितास्तस्यदर्शने ॥ नप
श्यंतिप्रयत्नेनवीक्षमाणाःसमंततः ॥ २४ ॥ किंकरिष्यसिरामेणनिस्पृहेणसदात्वयि ॥ त्वयासदालिंगितोऽपिस
मीपस्थोऽपिसर्वदा ॥ २५ ॥ हृदयेऽस्यनचस्नेहस्त्वयिरामस्यजायते ॥ त्वत्कृतान्सर्वभोगांश्चत्वद्गुणानपिराघवः ॥
॥ २६ ॥ भुंजानोऽपिनजानातिकृतघ्नोनिर्गुणोऽधमः ॥ त्वमानीतामयासाध्वीदुःखशोकसमाकुला ॥ २७ ॥ इ
दानीमपिनायातिभक्तिहीनःकथंव्रजेत् ॥ निःसत्वोनिर्ममोमानीमूढःपंडितमानवान् ॥ २८ ॥

किंचत्वत्कृतान्सर्वभोगांस्त्वयास्ववृत्तिद्वारोपनीतान्सर्वभोगान्सर्वविषयान्तथात्वद्गुणान्सुखसंकल्पकामादीन्भुंजानोऽपिअहंभोक्तेतिनजाना
तितथाभिमानराहित्यात् अतएवकृतघ्नः अतएवनिर्गुणः योहिगुणवान्सउपकारंमनुतएव अधमःउपकारविस्मरणात् किंचनधर्मनिशब्दविष
योभवतीत्यधमशब्दवाच्यइतियावत् कृतघ्नत्वाद्युपपादयति त्वमिति॥२६॥२७॥यतस्त्वयिभक्तिहीनोतःकथंव्रजेत् स्वस्थानतस्त्वत्प्राप्त्यर्थ
मिमंदेशमित्यर्थः निःसत्वोनिर्बलः निर्ममोममताहीनः त्वयिइयंममेतिबुद्धिहीनः ॥ २८ ॥

नराधमंपंचम्यर्थेबहुव्रीहिरितिकश्चित् किंकरिष्यसितादृशेऽनुरागेणकिंप्रयोजनमित्यर्थः असुरोत्तममितिनराधमव्यतिरेकउक्तः ॥ २९ ॥ देवगंधर्वनागानांतद्योषितामित्यर्थः नियोक्त्रीप्रभुतयाआज्ञापयित्री प्रतिपद्यसेअंगीकरोषि ॥ ३० ॥ निधायतृणमंतरे पतिव्रतायाःसाक्षात्परपुरुषेणवार्तालापस्यानौचित्यादितिभावः त्वंचतृणतुल्यइत्यपिद्योतयितुंच ॥ ३१ ॥ शुनीवेत्युपमयाअत्यंतंपराक्रमराहित्यंसूचितं ॥३२॥

नराधमंत्वद्विमुखंकिंकरिष्यसिभामिनि॥त्वय्यतीवसमासक्तंमांभजस्वासुरोत्तमं॥ २९ ॥देवगंधर्वनागानांयक्षकिन्नरयोषितां॥भविष्यसिनियोक्त्रीत्वंयदिमांप्रतिपद्यसे॥ ३० ॥रावणस्यवचःश्रुत्वासीतामर्षसमन्विता॥ उवाचाधोमुखीभूत्वानिधायतृणमंतरे ॥ ३१ ॥ राघवाद्बिभ्यतानूनंभिक्षुरूपंत्वयाधृतं ॥ रहितेराघवाभ्यांत्वंशुनीवहविरध्वरे ॥ ३२ ॥ हृतवानसिमांनीचतत्फलंप्राप्स्यसेऽचिरात् ॥ यदारामशराघातविदारितवपुर्भवान् ॥ ॥ ३३ ॥ज्ञास्यसेमानुषंरामंगमिष्यसियमांतिकं॥ समुद्रंशोषयित्वावाशरैर्बद्ध्वाथवारिधिं ॥ ३४ ॥ हंतुंत्वांसमरेरामोलक्ष्मणेनसमन्वितः॥ आगमिष्यत्यसंदेहोद्रक्ष्यसेराक्षसाधम ॥३५॥ त्वांसपुत्रंसहबलंहत्वानेष्यतिमांपुरं॥ श्रुत्वारक्षःपतिःक्रुद्धोजानक्याःपरुषाक्षरं॥ ३६ ॥ वाक्यंक्रोधसमाविष्टःखड्गमुद्यम्यसत्वरः॥ हंतुंजनकराजस्यतनयांताघलोचनः॥३७॥मंदोदरीनिवार्याहपतिंपतिहितेरता॥त्यजैनांमानुषींदीनांदुःखितांकृपणांकृशां॥ ३८ ॥

अचिरादितिच्छेदः अल्पेनैवकालेनेत्यर्थः यदारामशराघातैर्विदारितवपुर्भवान्भविष्यतीतिशेषः ॥ ३३ ॥ तदारामंमानुषंज्ञास्यसियमांतिकंचगमिष्यसि शरैःसमुद्रंशोषयित्वावा अथअथवावारिधिंबध्वासेतुबंधेनेतिशेषः ॥ ३४ ॥ तदागमनंचत्वमनुपदमेवद्रक्ष्यसेइत्यन्वयः ॥ ३५॥ जानक्याःपरुषाक्षरंवाक्यंश्रुत्वाक्रुद्धोभवदितिशेषः ॥ ३६ ॥ ततःक्रोधसमाविष्टःखड्गमुद्यम्यजनकराजतनयांहंतुमुद्यतोऽभवदितिशेषः ॥ ॥ ३७ ॥ अन्यानुरक्तत्वात्तद्वियोगाच्चदैन्यादिविशिष्टां ॥ ३८ ॥

यास्त्वामेववरयंतिताबह्व्यःसंतीतियोजना मदेनकाममदेनमत्तेमदयुक्तेइवविलोचनेयासांताः ॥ ३९ ॥ सकामनामद्विषयकामनासहितासती यथामेवशगाभविष्यतिनतुबलात्तथायतध्वमित्यन्वयः तर्जनंभीषणं आदरणंसांत्वं ॥ ४०॥४१॥ कुरुतपक्वांकुरुतेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ स्वतर्जनैः

देवगंधर्वनागानांबह्व्यःसंतिवरांगनाः ॥ त्वामेववरयंत्युच्चैर्मदमत्तविलोचनाः ॥ ३९ ॥ ततोब्रवीद्दशग्रीवोराक्षसीर्विकृताननाः ॥ यथामेवशगासीताभविष्यतिसकामना ॥ तथायतध्वंत्वरितंतर्जनादरणादिभिः ॥ ४० ॥ द्विमासाभ्यंतरेसीतायदिमेवशगाभवेत् ॥ तदासर्वसुखोपेताराज्यंभोक्ष्यतिसामया ॥ ४१ ॥ यदिमासद्वयादूर्ध्वंमच्छय्यांनाभिनंदति ॥ तदामेप्रातराशायहत्वाकुरुतमानुषीं ॥ ४२ ॥ इत्युक्त्वाप्रययौस्त्रीभीरावणोऽतःपुरालयं ॥ राक्षस्योजानकीमेत्यभीषयंत्यःस्वतर्जनैः ॥ ४३ ॥ तत्रैकाजानकीमाहयौवनंतेव्यथागतं ॥ रावणेनसमासाद्यसफलंतुभविष्यति ॥ ४४ ॥ अपराचाहकोपेनकिंविलंबेनजानकी ॥ इदानींछेद्यतामंगंविभज्यचपृथक्पृथक् ॥ ४५ ॥ अन्यातुखड्गमुद्यम्यजानकींहंतुमुद्यता ॥ अन्याकरालवदनाविदार्यास्यमभीषयत् ॥ ४६ ॥ एवंतांभीषयंतीस्ताराक्षसीर्विकृताननाः ॥ निवार्यत्रिजटावृद्धाराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ ४७ ॥ शृणुध्वंदुष्टराक्षस्योमद्वाक्यंवोहितंभवेत् ॥ ४८ ॥ नभीषयध्वंरुदतींनमस्कुरुतजानकीं ॥ इदानीमेवमेस्वप्नेरामःकमललोचनः ॥ ४९ ॥ आरुह्यैरावतंशुभ्रंलक्ष्मणेनसमागतः ॥ दग्ध्वालंकांपुरींसर्वांहत्वारावणमाहवे ॥ ५० ॥

स्वबुद्धिकल्पितभीषणोपायैःस्वक्रौर्ययोग्यैर्वा ॥ ४३ ॥ इदंसांत्वस्याप्युपलक्षणं तदेवाह तत्रैकेति ॥ ४४ ॥ भीषणान्याह अपराचेति किंविलंबेन अस्यावधेइतिशेषः जानकीइदानीमेवछेद्यतांअस्याअंगंपृथक्पृथक्विभज्यपच्यतामितिशेषः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ मद्वाक्यंशृणुध्वं यन्मदुक्तंसद्वोहितंभवेत् ॥ ४८ ॥ वाक्यमाह नेति इदानीमेवमेमयारामःस्वप्नेदृष्टइत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ कथंदृष्टस्तदाह आरुह्येति समागतःसंयुक्तः ॥ ५० ॥

स्वांकेजानकीमारोप्यअगस्त्यपर्वतस्यमूर्धनिऊर्ध्वभागेस्थितोदृष्टः एवंरामविषयंशुभस्वप्नमुक्त्वारावणविषयमनिष्टस्वप्नमाह रावणइति ॥ ॥ ५१ ॥ वदनमालिकांस्वमुंडमालांस्वहस्तेकृत्वागाहदित्यर्थः नन्वेवंकिलंकाऽराक्षसैवभविष्यतीत्याशंक्यनेत्याह विभीषणइति रामस्यसे वांकरोतिएवंविधःस्वप्नोदृष्टोऽतःसोऽत्रराज्यंकर्तेत्याह सर्वथेत्यादि ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ त्रातारमप्राप्नुवतीदुःखेनमूर्च्छितामूर्च्छिते

आरोप्यजानकींस्वांकेस्थितोदृष्टोऽगमूर्धनि ॥ रावणोगोमयन्हदेतैलाभ्यक्तोदिगंबरः ॥ ५१ ॥ अगाहत्पुत्रपौत्रैश्चकृत्वावदनमालिकां ॥ विभीषणस्तुरामस्यसन्निधौदृष्टमानसः ॥ ५२ ॥ सेवांकरोतिरामस्यपादयोर्भक्तिसंयुतः ॥ सर्वथारावणंरामोहत्वासकुलमंजसा ॥ ५३ ॥ विभीषणायाधिपत्यंदत्वासीतांशुभाननां ॥ अंकेनिधायस्वपुरींगमिष्यतिनसंशयः ॥ ५४ ॥ त्रिजटायावचःश्रुत्वाभीतास्ताराक्षसस्त्रियः ॥ तूष्णीमासंस्तत्रतत्रनिद्रावशमुपागताः ॥ ५५ ॥ तर्जिताराक्षसीभिःसासीताभीतातिविव्हला ॥ त्रातारंनाधिगच्छंतीदुःखेनपरिमूर्च्छिता ॥ ५६ ॥ अश्रुभिःपूर्णनयनाचिंतयंतीदमब्रवीत् ॥ प्रभातेभक्षयिष्यंतिराक्षस्योमांनसंशयः ॥ इदानीमेवमरणंकेनोपायेनमेभवेत् ॥ ५७ ॥ एवंसुदुःखेनपरिप्लुतासाविमुक्तकंठंरुदतीचिराय ॥ आलंब्यशाखांकृतनिश्चयामृतौनजानतीकंचिदुपायमंगना ॥ ५८ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमाम०सुं० द्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥
उद्बंधनेनवामोक्ष्येशरीरंराघवंविना ॥ जीवितेनफलंकिंस्यान्ममरक्षोधिमध्यतः ॥ १ ॥

वाश्रुयुक्तनेत्राचिंतयंतीदमात्मनासहाब्रवीत् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ मृतौकृतनिश्चयामरणस्यकंचिदुपायंकमप्युपायमजानतीशाखामालंब्यचिरायातिष्ठदितिशेषः ॥ ५८ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविप० सुंदरकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततस्तदुपायंनिश्चित्याहोद्बंधनेनवेति ॥ १ ॥

उद्बंधनसाधनमाह दीर्घावेणीति अथानंतरंएवंमरणायनिश्चितबुद्धिजानकींविलोक्येत्यन्वयः ॥ २ ॥ किंचिद्विचार्यअयंवचनावसरइतिनि श्चित्यसूक्ष्मरूपःसन्जानक्यास्तस्याएवश्रोत्रगंयथाभवतितथाशनैःशनैरभाषतेत्यन्वयः ॥ ३ ॥ तद्वचआह इक्ष्वाक्विति ॥ ४ ॥ लक्षणैःसामु द्रिकोक्तोत्तमलक्षणैः शत्रुहाशत्रुघ्नाख्यइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ रावणेननीतेत्यन्वयः ॥ ७ ॥ मार्गमाणःअन्वेषयन् ॥ ८ ॥ दिवंस्वर्लोकंतल्लोकवा

दीर्घावेणीममात्यर्थमुद्बंधायभविष्यति ॥ एवंनिश्चितबुद्धिंतांमरणायाथजानकीं ॥ २ ॥ विलोक्यहनुमान्किंचि द्विचार्यैतदभाषत ॥ शनैःशनैःसूक्ष्मरूपोजानक्याःश्रोत्रगंवचः ॥ ३ ॥ इक्ष्वाकुवंशसंभूतोराजादशरथोमहान् ॥ अ योध्याधिपतिस्तस्यचत्वारोलोकविश्रुताः ॥ ४ ॥ पुत्रादेवसमाःसर्वेलक्षणैरुपलक्षिताः ॥ रामश्चलक्ष्मणश्चैवभरत श्चैवशत्रुहा ॥ ५ ॥ ज्येष्ठोरामःपितुर्वाक्याद्दंडकारण्यमागतः ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयाभार्ययासह ॥ ६ ॥ उ वासगौतमीतीरेपंचवट्यांमहामनाः ॥ तत्रनीतामहाभागासीताजनकनंदिनी ॥ ७ ॥ रहितेरामचंद्रेणरावणेन दुरात्मना ॥ ततोरामोतिदुःखार्तोमार्गमाणोऽथजानकीं ॥ ८ ॥ जटायुषंपक्षिराजमपश्यत्पतितंभुवि ॥ तस्मैद त्वादिवंशीघ्रमृष्यमूकमुपागमत् ॥ ९ ॥ सुग्रीवेणकृतामैत्रीरामस्यविदितात्मनः ॥ तद्भार्याहारिणंहत्वावालिनं रघुनंदनः ॥ १० ॥ राज्येभिषिच्यसुग्रीवंमित्रकार्यंचकारसः ॥ सुग्रीवस्तुसमानाय्यवानरान्वानरप्रभुः ॥ ११ ॥ प्रेषयामासपरितोवानरान्परिमार्गणे ॥ सीतायास्तत्रचैकोऽहंसुग्रीवसचिवोहरिः ॥ १२ ॥

समितियावत् ॥ ९ ॥ रामस्यसंकल्पमात्रात्सर्वसाधकस्यनवानरमैत्र्याःप्रयोजनमित्यौद्धत्यपरिहारायसुग्रीवेणकृतेत्युक्तंनतुरामेणकृतेति तद्भार्याहारिणंसुग्रीवभार्याहारिणं ॥ १० ॥ मित्रकार्यंसुग्रीवकृतमित्रत्वकार्यं सहायभूतान्समानीयनानापर्वतादिभ्योदूतैर्वानरान्किष्किंधां समानाय्य ॥ ११ ॥ तान्वानरान्सीतायाःपरिमार्गणेतन्निमित्तंपरितःप्रेषयामासेत्यन्वयः ॥ १२ ॥

समुद्रमुल्लंघ्यलंकानगरींदृष्ट्वातत्रतत्रजानकींविचिन्वन्अन्वेषयन्शनैःक्रमेणाशोकवनिकांदृष्ट्वातत्रतांविचिन्वन्शिंशपातरुंदृष्टवान् अत्रशिंशपामूलेजानकीमद्राक्षमतोऽत्रागतोहंकृतकृत्यःसंवृत्तइतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वायुनेति तस्यजगत्क्रियासाक्षित्वात्तेनकथितत्वसंभावना ॥ १६ ॥ स्वप्नोवेत्यादिविकल्पत्रयंसत्यस्वप्नभ्रमातिरिक्तंकिंचित्कर्तृकंप्रमाजनकंवाक्यमित्यर्थः तत्रदुःखहेतुनानिद्राभावात्स्वप्न

संपातिवचनाच्छीघ्रमुल्लंघ्यशतयोजनं ॥ समुद्रंनगरींलंकांविचिन्वन्जानकींशुभां ॥ १३ ॥ शनैरशोकवनिकांविचिन्वन्शिंशपातरुं ॥ अद्राक्षंजानकीमत्रशोचंतींदुःखसंप्लुतां ॥ १४ ॥ रामस्यमहिषींदेवींकृतकृत्योहमागतः ॥ इत्युक्त्वोपररामाथमारुतिर्बुद्धिमत्तरः ॥ १५ ॥ सीताक्रमेणतत्सर्वंश्रुत्वाविस्मयमाययौ ॥ किमिदंमेश्रुतंव्योम्निवायुनासमुदीरितं ॥ १६ ॥ स्वप्नोवामेमनोभ्रांतिर्यदिवासत्यमेवतत् ॥ निद्रामेनास्तिदुःखेनजानाम्येतत्कुतोभ्रमः ॥ १७ ॥ येनमेकर्णपीयूषंवचनंसमुदीरितं ॥ सदृश्यतांमहाभागःप्रियवादीममाग्रतः ॥ १८ ॥ श्रुत्वातज्जानकीवाक्यंहनुमान्पत्रखंडतः ॥ अवतीर्यशनैःसीतापुरतःसमवस्थितः ॥ १९ ॥ कलविंकप्रमाणांगोरक्तास्यःपीतवानरः ॥ ननामशनकैःसीतांप्रांजलिःपुरतःस्थितः ॥ २० ॥ दृष्ट्वातंजानकीभीतारावणोयमुपागतः ॥ मांमोहयितुमायातोमाययावानराकृतिः ॥ २१ ॥

स्यासंभवः भ्रमोपिनेत्याह जानाम्येतत् एतत्पदार्थजातंयथास्थितस्वरूपेणजानामिअतोनभ्रमसंभवः यद्वाभ्रांतःस्वाज्ञानेभ्रमत्वंनविकल्पयतिममचतथाविकल्पोतोनभ्रमइतिभावः ॥ १७ ॥ तस्मात्सत्यत्वमेवनिश्चित्याह येनेति सममाग्रतोदृश्यतां ममाऽग्रतोभूत्वात्मानंदर्शयत्वित्यर्थः ॥ १८ ॥ पत्रखंडतः पत्रसमूहात् ॥ १९ ॥ भाषायांचिमणाचिमणीकलविंकश्चटकः चटकःकलविंकःस्यात्तस्यस्त्रीचटकातयोः पुमपत्येचाटकैरस्त्र्यपत्येचटकैवहिइत्यमरः पीतवर्णोवानरःपीतवानरः ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ शंकांरावणत्वशंकां परमात्मनइतितःस्वरूपाभिज्ञत्वेनतद्दासत्वसत्यताप्रत्यायनाय ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ यथात्वंदासोहमितिभाषसेतथावानरमनुष्ययोःसंगतिःप्रतीयतेसात्रकथंघटतइत्यर्थः ॥ २६ ॥ शबर्येति भगवतात्वद्वृत्तांतेशबरींप्रतिपृष्टेसतिसुग्रीवसमीपं

इत्येवंचिंतयित्वासातूष्णीमासीदधोमुखी ॥ पुनरप्याहतांसीतांदेवियत्त्वंविशंकसे ॥ २२ ॥ नाहंतथाविधोमातस्त्यजशंकांमयिस्थितां ॥ दासोऽहंकोशलेंद्रस्यरामस्यपरमात्मनः ॥ २३ ॥ सचिवोऽहंहरींद्रस्यसुग्रीवस्यशुभप्रदे ॥ वायोःपुत्रोऽहमखिलप्राणभूतस्यशोभने ॥ २४ ॥ तच्छ्रुत्वाजानकीप्राहहनूमंतंकृतांजलिं ॥ वानराणांमनुष्याणांसंगतिर्घटतेकथं ॥ २५ ॥ यथात्वंरामचंद्रस्यदासोहमितिभाषसे ॥ तामाहमारुतिःप्रीतोजानकींपुरतःस्थितः ॥ २६ ॥ ऋष्यमूकमगाद्रामःशबर्यानोदितःसुधीः ॥ सुग्रीवोऋष्यमूकस्थोदृष्टवान्रामलक्ष्मणौ ॥ २७ ॥ भीतोमांप्रेषयामासज्ञातुंरामस्यत्वद्गतं ॥ ब्रह्मचारिवपुर्धृत्वागतोहंरामसन्निधिं ॥ २८ ॥ ज्ञात्वारामस्यसद्भावंस्कंधोपरिनिधायतौ ॥ नीत्वासुग्रीवसामीप्यंसख्यंचाकरवंतयोः ॥ २९ ॥ सुग्रीवस्यत्दृताभार्यावालिनातंरघूत्तमः ॥ जघानैकेनबाणेनततोराज्येभ्यषेचयत् ॥ ३० ॥ सुग्रीवंवानराणांसप्रेषयामासवानरान् ॥ दिग्भ्योमहाबलान्वीरान्भवत्याःपरिमार्गणे ॥ ३१ ॥ गच्छंतंराघवोदृष्ट्वामामभाषतसादरं ॥ ३२ ॥ त्वयिकार्यमशेषंमेस्थितंमारुतनंदन ॥ ब्रूहिमेकुशलंसर्वंसीतायैलक्ष्मणस्यच ॥ ३३ ॥

गच्छससीतामार्गणंकरिष्यतीतितयोक्तइत्यर्थः ॥ २७ ॥ भीतोवालिप्रेरितत्वभ्रांत्या ॥ २८ ॥ तौरामलक्ष्मणौ सख्यंचअकरवंकारितवानित्यर्थः अंतर्भावितण्यर्थः ॥ २९ ॥ तंवालिनंजघान वानराणांराज्येभ्यषेचयत्सुग्रीवमित्यन्वयः ॥ ३० ॥ ससुग्रीवोभवत्याःपरिमार्गणेतन्निमित्तंवानरान्प्रेषयामास ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अशेषंकार्यंत्वयिस्थितंत्वमेवसकलकार्यसाधनेसमर्थः मेमम ॥ ३३ ॥

मेएतदंगुलीयकंसीतायैपरिज्ञानार्थंरामीयएवायमितिनिश्चयार्थंदीयतां मन्नामाक्षरमुद्रितंमन्नामाक्षरमुद्रयायुतं ॥ ३४॥ ३५ ॥ नमस्कृत्वा मुद्रिकांददौ पुनर्नमस्कृत्वाचदूरात्स्थितः अनेनदानवेलायांकिंचित्समीपमुपसृतइतिज्ञायते ॥ ३६ ॥ मुद्रिकांदृष्ट्वाप्रमुदिताजाता ततःशिरसाधृत्वास्रवदानंदनेत्रजाजातास्रवंतिआनंदेननेत्रजान्यश्रूणियस्याःसा ॥३७॥ कपेमुद्रिकारक्षणाद्बुद्धिमांस्त्वंमेप्राणदातासि राघवेभक्तोऽसि तस्यप्रियकारीचासि अतोराघवस्यतवैवविश्वासोस्तीतिमन्येच ॥ ३८ ॥विश्वास्यतांयुक्त्यासाधयति नोचेत्त्वयिविश्वासश्चेन्नस्यात्तदान्य

अंगुलीयकमेतन्मेपरिज्ञानार्थमुत्तमं ॥सीतायैदीयतांसाधुमन्नामाक्षरमुद्रितं॥ ३४॥इत्युक्त्वाप्रददौमह्यंकराग्रादंगुलीयकं॥ प्रयत्नेनमयानीतंदेविपश्यांगुलीयकं ॥ ३५ ॥ इत्युक्त्वाप्रददौदेव्यैमुद्रिकांमारुतात्मजः ॥ नमस्कृत्वास्थितोदूराद्बद्धांजलिपुटोहरिः॥३६॥ दृष्ट्वासीताप्रमुदितारामनामांकितांतदा॥ मुद्रिकांशिरसाधृत्वास्रवदानंदनेत्रजा॥३७॥कपेमेप्राणदातात्वंबुद्धिमानसिराघवे॥भक्तोऽसिप्रियकारीत्वंविश्वासोऽस्तितवैवहि॥३८॥ नोचेन्मत्सन्निधिंचान्यंपुरुषंप्रेषयेत्कथं॥हनूमन्दृष्टमखिलंममदुःखादिकंत्वया ॥ ३९ ॥सर्वंकथयरामाययथामेजायतेदया॥मासद्वयावधिप्राणाःस्थास्यंतिममसत्तम॥४० ॥नागमिष्यतिचेद्रामोभक्षयिष्यतिमांखलः॥ अतःशीघ्रंकपींद्रेणसुग्रीवेणसमन्वितः ॥ ४१ ॥वानरानीकपैःसार्धंहत्वारावणमाहवे ॥ सपुत्रंसबलंरामोयदिमांमोचयेत्प्रभुः॥ ४२ ॥ तत्तस्यसदृशंवीर्यंवीरवर्णयवर्णितं॥ यथामांतारयेद्रामोहत्वाशीघ्रंदशाननं ॥ ४३ ॥

मविश्वस्तंपुरुषरूपंत्वांकथंमत्सन्निधिंप्रेषयेत् ॥ ३९ ॥ यथामेमयिराघवस्यदयाजायतेतथासर्वंराक्षसीकृततर्जनादिकथयेत्यर्थः मासद्वयेति अग्रेमरणमेव त्वदग्रेएवरावणेनतथाप्रतिज्ञातत्वादितिभावः ॥ ४० ॥ तदेवाह नागमिष्यतीति ॥ ४१ ॥ वानरानीकपैःसार्धमत्रागत्यरावणमुक्तविशेषणंहत्वायदिमांप्रभुर्मोचयेत्तत्कृतबंधनादितिशेषः ॥ ४२ ॥ तत्तदा वीरवर्णय ब्राह्मणैश्चवर्णितंतस्यवीर्यंसदृशंभवेत् यथावर्णितंभवेत् अन्यथाविपरीतमेवेत्यर्थः ॥ ४३ ॥

अतस्तथेति वाचावचनकृतरामप्रणया धर्मंबंदीमोक्षजं यथायथारूपोदृष्टस्तथाजानेशीघ्रमागमिष्यतीत्यादि ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तंहनूमंतं जानकीआह किमाह रामइत्यादि ॥ ४६ ॥ हनूमानुत्तरयति मेस्कंधावित्यादि ॥४७॥ आततंविस्तीर्णं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ भ्रात्रासहरामंद्रष्टुं

तथायतस्वहनुमन्वाचाधर्ममवाप्नुहि ॥ हनूमानपितामाहदेविदृष्टोयथामया ॥ ४४ ॥ रामःसलक्ष्मणःशीघ्रमागमिष्यतिसायुधः ॥ सुग्रीवेणससैन्येनहत्वादशमुखंबलात् ॥ ४५ ॥ समानेष्यतिदेवित्वामयोध्यांनात्रसंशयः ॥ तमाहजानकीरामःकथंवारिधिमाततं ॥ ४६ ॥ तीर्त्वायास्यत्यमेयात्मावानरानीकपैःसह ॥ हनूमानाहमेस्कंधावारुह्यपुरुषर्षभौ ॥ ४७ ॥ आयास्यतःससैन्यश्वसुग्रीवोवानरेश्वरः ॥ विहायसाक्षणेनैवतीर्त्वावारिधिमाततं ॥ ४८ ॥ निर्दहिष्यतिरक्षौघांस्त्वत्कृतेनात्रसंशयः ॥ अनुज्ञांदेहिमेदेविगच्छामित्वरयान्वितः ॥ ४९ ॥ द्रष्टुंरामंसहभ्रात्रात्वरयामितवांतिकं ॥ देविकिंचिदभिज्ञानंदेहिमेयेनराघवः ॥ ५० ॥ विश्वसेन्मांप्रयत्नेनततोगंतासमुत्सुकः ॥ ततःकिंचिद्विचार्याथसीताकमललोचना ॥ ५१ ॥ विमुच्यकेशपाशांतेस्थितंचूडामणिंददौ ॥ अनेनविश्वसेद्रामस्त्वांकपींद्रसलक्ष्मणः ॥ ५२ ॥ अभिज्ञानार्थमन्यच्चवदामितवसुव्रत ॥ चित्रकूटगिरौपूर्वमेकदारहसिस्थितः ॥ मदंकेशिरआधायनिद्रातिरघुनंदनः ॥ ५३ ॥ ऐंद्रःकाकस्तदागत्यनखैस्तुंडेनचासकृत् ॥ मत्पादांगुष्ठमारक्तंविददारामिषाशया ॥ ५४ ॥

गच्छामि गत्वाचतवांतिकमागंतुंत्वरयामि राघवःयथामांविश्वसेत्जानकीसर्वथादृष्टवानितितथाकिंचिदभिज्ञानंदेहि ॥ ५० ॥ ततोहंसमुत्सुकःरामदर्शनोत्सुकः प्रयत्नेनत्वद्दत्ताभिज्ञानंरक्षन्गंताराघवसमीपमितिशेषः किंचिद्विचार्यतद्वचसोयुक्तत्वंविचार्य ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ऐंद्रःइंद्रलोकस्थःकाकरूपधरइंद्रपुत्रइत्यर्थः आमिषंमांसं ॥ ५४ ॥

एततू्त्वत्पादांगुष्ठविदारणरूपं ॥ ५५ ॥ मांपुनःपुनरभिद्रवंतमित्यन्वयः रक्तमास्यंनखतुंडंयस्यतं ॥ ५६ ॥ ज्वलत्ततूअभिमंत्रितंतृणंवायस
मभ्यद्रवत् ॥ ५७ ॥ सवायसोऽपिभीतःलोकानूऐंद्रब्रह्मांतानूभ्रमंस्तत्रतैरपियदारक्षितुंशक्योनाभवत्तदा ॥ ५८ ॥ रामपदाग्रेपतत् ॥ ५९ ॥

ततोरामःप्रबुध्याथदृष्ट्वापादंकृतव्रणं ॥ केनभद्रेकृतंचैतद्विप्रियंमेदुरात्मना॥५५॥ इत्युक्त्वापुरतोऽपश्यद्वायसंमां
पुनःपुनः॥ अभिद्रवंतंरक्तास्यनखतुंडंचुकोपह ॥ ५६ ॥ तृणमेकमुपादायदिव्यास्त्रेणाभियोज्यतत् ॥ चिक्षेप
लीलयारामोवायसोपरितज्ज्वलत्॥ ५७॥ अभ्यद्रवद्वायसश्चभीतोलोकान्भ्रमन्पुनः॥ इंद्रब्रह्मादिभिश्चापिन
शक्योरक्षितुंतदा ॥ ५८ ॥ रामस्यपादयोरग्रेऽपतद्भीत्यादयानिधेः ॥ शरणागतमालोक्यरामस्तमिदमब्रवीत् ॥
॥ ५९ ॥ अमोघमेतदस्त्रंमेदत्वैकाक्षमितोव्रज ॥ सव्यंदत्वाततःकाकएवंपौरुषवानपि ॥ ६० ॥ उपेक्षतेकिमर्थं
मामिदानींसोपिराघवः ॥ हनूमानपितामाहश्रुत्वासीतानुभाषितं ॥ ६१ ॥ देवित्वांयदिजानातिस्थितामत्ररघू
त्तमः॥ करिष्यतिक्षणाद्भस्मलंकांराक्षसमंडितां ॥ ६२॥ जानकीप्राहतंवत्सकथंत्वंयोत्स्यसेऽसुरैः॥ अतिसूक्ष्म
वपुःसर्वेवानराश्चभवादृशाः ॥ ६३॥ श्रुत्वातद्वचनंदेव्यैपूर्वरूपमदर्शयत् ॥ मेरुमंदरसंकाशंरक्षोगणविभीषणं
॥ ६४॥ दृष्ट्वासीताहनूमंतंमहापर्वतसन्निभं॥ हर्षेणमहताविष्टाप्राहतंकपिकुंजरं॥ ६५॥

ततःकाकोगतइतिशेषः एवंपौरुषवानपिसराघवःइदानीमपिएवमवस्थायामपियदुपेक्षतेतत्किमर्थं ॥ ६० ॥ ६१ ॥ जानाति वर्त्तमान
सामीप्येलट् ज्ञास्यतीत्यर्थः ॥ ६२ ॥ यथात्वंसूक्ष्मवपुस्तथासर्वेऽपिवानराभवादृशाःभवद्वदेवसूक्ष्मवपुषइतिमहावपुर्भीराक्षसैर्युद्धमसंभावि
तमित्यर्थः ॥ ६३ ॥ श्रुत्वातद्वचनंसीतायाइतिशेषः देव्यैसीतायै ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

त्वांराक्षस्योद्रक्ष्यंति दृष्ट्वाचरावणंकथयिष्यंति एवंसतिकोवेदकिंभावीत्याशयः अतोरामांतिकंद्रुतंगच्छतेपंथाःशुभोस्त्वितिशेषः ॥ ६६ ॥ कपिर्जानकींप्राहाहंबुभुक्षितोऽस्मि अतस्त्वदर्शनान्ममपारणमुचितमितिशेषः नन्वहंरिक्ताकेनत्वांपारयामीतिशंकायामाह तवदृष्टौस्थितैःफलैर्मेपारणाभविष्यतीत्यर्थः ॥ ६७ ॥ ततस्तयाप्रस्थापितोजानकींप्रणिपत्यागच्छत् अनुचिंतयत्अन्वचिंतयत् अडभावआर्षः ॥ ६८ ॥

समर्थोऽसिमहासत्वद्रक्ष्यंतित्वांमहाबलं ॥ राक्षसस्यस्तेशुभःपंथागच्छरामांतिकंद्रुतं ॥ ६६ ॥ बुभुक्षितःकपिःप्राहदर्शनात्पारणंमम ॥ भविष्यतिफलैःसर्वैस्तवदृष्टौस्थितैर्हिमे ॥ ६७ ॥ तथेत्युक्तःसजानक्याभक्षयित्वाफलंकपिः ॥ ततःप्रस्थापितोऽगच्छज्जानकींप्रणिपत्यसः ॥ किंचिद्दूरमथोगत्वास्वात्मन्येवानुचिंतयत् ॥ ६८ ॥ कार्यार्थमागतोदूतःस्वामिकार्याविरोधतः ॥ अन्यत्किंचिदसंपाद्यगच्छत्यधमएवसः ॥ ६९ ॥ अतोऽहंकिंचिदन्यच्चकृत्वादृष्ट्वाथरावणं ॥ संभाष्यचततोरामदर्शनार्थंव्रजाम्यहं ॥ ७० ॥ इतिनिश्चित्यमनसावृक्षखंडान्महाबलः ॥ उत्पाट्याशोकवनिकांनिर्वृक्षामकरोत्क्षणात् ॥ ७१ ॥ सीताश्रयनगंत्यक्त्वावनंशून्यंचकारसः ॥ उत्पाटयंतंविपिनंदृष्ट्वाराक्षसयोषितः ॥ ७२ ॥ अपृच्छन्जानकींकोसौवानराकृतिरुद्भटः ॥ ७३ ॥ जानक्युवाच भवत्यएवजानंतिमायांराक्षसनिर्मितां ॥ नाहमेनंविजानामिदुःखशोकसमाकुला ॥ ७४ ॥ इत्युक्तास्त्वरितंगत्वाराक्षस्योभयपीडिताः ॥ हनूमताकृतंसर्वंरावणायन्यवेदयन् ॥ ७५ ॥

अन्यत्किंचित्स्वाम्याज्ञप्तादधिकमुत्कृष्टंकर्मेत्यर्थः ॥ ६९ ॥ अन्यत्किंचिद्वीरकर्म रावणंदृष्ट्वासंभाष्यचेत्यन्वयः ॥ ७० ॥ वृक्षखंडान्वृक्षसमूहान्उत्पाट्यनिर्वृक्षामकरोत् ॥ ७१ ॥ सीताश्रयनगंशिंशपारूपं शून्यंवृक्षैरितिशेषः विपिनंवनवृक्षान् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ दुःखशोकाभ्यांयुक्ताहमेनंनजानामि ॥ ७४ ७५ ॥

वानराकृतिदेहभृत्वानरदेहसदृशदेहइत्यर्थः वानरेएवंपराक्रमासंभवादेवमुक्तिः अशोकवनिकांक्षणादुत्पाट्यतैरेवचैत्यप्रासादंबभंज ॥७६॥ तस्थिवान्स्थितः महाप्रियंमहच्चतदप्रियंचेत्यर्थः ॥ ७७ ॥ नियुतंदशकोट्यः निर्भग्नोयश्चैत्यप्रासादस्तस्यप्रथमंयदंतरंप्रथमायाभूमिस्तत्रसं

देवकश्चिन्महासत्वोवानराकृतिदेहभृत् ॥ सीतयासहसंभाष्यत्वशोकवनिकांक्षणात् ॥ उत्पाट्यचैत्यप्रासादंबभं
जामितविक्रमः ॥ ७६ ॥ प्रासादरक्षिणःसर्वान्हत्वातत्रैवतस्थिवान् ॥ तच्छ्रुत्वातूर्णमुत्थायवनभंगंमहाप्रियं ॥
॥ ७७ ॥ किंकरान्प्रेषयामासनियुतंराक्षसाधिपः ॥ निर्भग्नचैत्यप्रासादप्रथमांतरसंस्थितः ॥ ७८ ॥ हनुमान्पर्व
ताकारोलोहस्तंभकृतायुधः ॥ किंचिल्लांगूलचलनोरक्तास्योभीषणाकृतिः ॥ ७९ ॥ आपतंतंमहासंघंराक्षसानांद
दर्शसः ॥ चकारसिंहनादंचश्रुत्वातेमुमुहुर्भृशं ॥ ८० ॥ हनूमंतमथोदृष्ट्वाराक्षसाभीषणाकृतिं ॥ निर्जघ्नुर्विविधा
स्त्रौघैःसर्वराक्षसघातिनं ॥ ८१ ॥ ततउत्थायहनुमान्मुद्गरेणसमंततः ॥ निष्पिपेषक्षणादेवमशकानिवयूथपः ॥
॥ ८२ ॥ निहतान्किंकरान्श्रुत्वारावणःक्रोधमूर्च्छितः ॥ पंचसेनापतींस्तत्रप्रेषयामासदुर्मदान् ॥ ८३ ॥ हनूमान
पितान्सर्वान्लोहस्तंभेनचाहनत् ॥ ततःक्रुद्धोमंत्रिसुतान्प्रेषयामाससप्तसः ॥ ८४ ॥ आगतानपितान्सर्वान्पूर्व
वद्वानरेश्वरः ॥ क्षणान्निःशेषतोहत्वालोहस्तंभेनमारुतिः ॥ ८५ ॥ पूर्वस्थानमुपाश्रित्यप्रतीक्षन्राक्षसान्स्थितः ॥
ततोजगामबलवान्कुमारोक्षःप्रतापवान् ॥ ८६ ॥

स्थितः ॥ ७८ ॥ लोहस्तंभएवकृतमायुधंयेनसः किंचिल्लांगूलचलनइतिस्वभावोक्तिः ॥ ७९ ॥ तेकिंकरानामराक्षसाः ॥ ८० ॥ भीषणाकृतिहनूमंतंदृष्ट्वेत्यन्वयः ॥ ८१ ॥ मुद्गरोत्रलोहस्तंभः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ सरावणः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ राक्षसान्रावणप्रेषणीयान् ॥ ८६ ॥

आकाशेप्रथममुत्पपाततत्तोगगनादवतरन्मूर्ध्निमुद्गरेणाताडयत् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ इंद्रजितंप्रतित्वंतंहंतुंगच्छेतिभंग्यंतरेणाह पुत्रेति हत्वे त्युक्त्वाहंतुमशक्यत्वंविचार्याह बध्वावेति ॥९०॥ दुःखितंवचःआज्ञाकर्तुरभावइवेतिभावः ॥९१॥ ब्रह्मपाशतःब्रह्मास्त्राभिमंत्रितैःपाशैरित्यर्थः

तमुत्पपातहनुमान्दृष्ट्वाकाशेसमुद्गरः ॥ गगनात्त्वरितोमूर्ध्निमुद्गरेणव्यताडयत् ॥ ८७ ॥ हत्वातमक्षंनिःशेषंबलं सर्वंचकारसः ॥ ८८ ॥ ततःश्रुत्वाकुमारस्यवधंराक्षसपुंगवः ॥ क्रोधेनमहताविष्टइंद्रजेतारमब्रवीत् ॥ ८९ ॥ पुत्र गच्छाम्यहंतत्रयत्रास्तेपुत्रहारिपुः ॥ हत्वातमथवाबध्वाआनयिष्यामितेंऽतिकं ॥ ९० ॥ इंद्रजित्पितरंप्राहत्यज शोकंमहामते ॥ मयिस्थितेकिमर्थंत्वंभाषसेदुःखितंवचः ॥ ९१ ॥ बध्वानेष्येद्रुतंतातवानरंब्रह्मपाशतः ॥ इत्यु क्त्वारथमारुह्यराक्षसैर्बहुभिर्वृतः ॥ ९२ ॥ जगामवायुपुत्रस्यसमीपंवीरविक्रमः ॥ ततोतिगर्जितंश्रुत्वास्तंभमु घम्यवीर्यवान् ॥ ९३ ॥ उत्पपातनभोदेशंगरुत्मानिवमारुतिः ॥ ततोभ्रमंतंनभसिहनूमंतंशिलीमुखैः ॥ ९४ ॥ विध्वातस्यशिरोभागमिषुभिश्चाष्टभिःपुनः ॥ हृदयंपादयुगलंषड्भिरेकेनवालधिं ॥ ९५ ॥ भेदयित्वाततोघोरंसिं हनादमथाकरोत् ॥ ततोऽतिहर्षाद्धनुमांस्तंभमुघम्यवीर्यवान् ॥ ९६ ॥ जघानसारथिंसाश्वंरथंचाचूर्णयत्क्षणा त् ॥ ततोऽन्यंरथमादायमेघनादोमहाबलः ॥ ९७ ॥ शीघ्रंब्रह्मास्त्रमादायबध्वावानरपुंगवं ॥ निनायनिकटंरा ज्ञोरावणस्यमहाबलः ॥ ९८ ॥ यस्यनामसततंजपंतियेऽज्ञानकर्मकृतबंधनंक्षणात् ॥ सद्यएवपरिमुच्यतत्पदं यांतिकोटिरविभासुरंशिवं ॥ ९९ ॥

॥ ९२ ॥ ९३ ॥ हनूमंतंशिलीमुखैर्विध्वा सिंहनादमकरोदित्यन्वयः ॥ ९४ ॥ विध्वेत्यस्यैवविवरणंशिरोभागमित्यादिभेदयित्वेत्यंतं ॥ ९५॥ सिंहनादमकरोत् इंद्रजिदितिशेषः ॥९६॥ ॥९७॥९८॥ यस्यरामस्यनामधेयंप्राणिनोजपंति तेऽज्ञानजन्यकर्मकृतबंधनंसंसारंपरिमुच्यसद्यएवशिवाख्यंतत्पदंसच्चिदानंदाख्यंयांति ॥९९॥

तस्यरामस्यपदांबुजध्याता मारुतिर्यतः सदैवनिर्मुक्तानिसमस्तानिबंधनानिकर्माणियस्यतादृशोभवति अतस्तस्यपाशैरितरैर्वाबंधनैः किं दुःखमितिशेषः ॥ १०० ॥ इतिश्रीमत्सकलराज० सेतौसुंदरकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतंस्वहस्तेनपाशबंधनंयेनतादृशं विशेषेणभीतवन्नगरंलंकांविलोकयंतं ईक्षितुंकपींद्रंद्रष्टुं तमेवानुपश्चाद्यांतइतिपौरविशेषणं ॥ १ ॥ क्षणमात्रसंगमंक्षणमात्रंसंगमःस्वसंबंधोयस्यतादृशमेनंहनूमंतं ब्रह्मास्त्रंकर्तृकृत्वा ब्रह्मवरेणत्वांमदस्त्रंनपीडयिष्यतीतिब्रह्मदत्तवरेणसत्वरंगतं हनूमान्तद्रम

तस्यैवरामस्यपदांबुजंसदाहृत्पद्ममध्येसुनिधायमारुतिः ॥ सदैवनिर्मुक्तसमस्तबंधनः किंतस्यपाशैरितरैश्चबंधनैः ॥ १०० ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यांतंकपींद्रंधृतपाशबंधनंविलोकयंतंनगरंविभीतवत् ॥ अताडयन्मुष्टितलैःसुकोपनाःपौराःसमंतादनुयांतमीक्षितुं ॥ १ ॥ ब्रह्मास्त्रमेनंक्षणमात्रसंगमंकृत्वागतंब्रह्मवरेणसत्वरं ॥ ज्ञात्वाहनूमानपिफल्गुरज्जुभिर्धृतोययौकार्यविशेषगौरवात् ॥ २ ॥ सभांतरस्थस्यचरावणस्यतंपुरोनिधायाहबलारिजित्तदा ॥ बद्धोमयाब्रह्मवरेणवानरः समागतोऽनेनहतामहासुराः ॥ ३ ॥ यद्युक्तमत्रार्यविचार्यमंत्रिभिर्विधीयतामेषनलौकिकोहरिः ॥ ततोविलोक्याहसराक्षसेश्वरःप्रहस्तमग्रेस्थितमंजनाद्रिभं ॥ ४ ॥

नंज्ञात्वाऽपिफल्गुतार्णज्जुभिर्धृतोऽपिकार्यविशेषस्यकर्तव्यरावणदर्शनादिरूपस्यगौरवाद्बद्धइवययावित्यर्थः ॥ २ ॥ सभांतरस्थस्यसभामध्यस्थस्य तंहनूमंतं बलारिजित्इंद्रजिद्ब्रह्मवरेणब्रह्मवरलब्धब्रह्मास्त्रेणसमागतः बंधपीडामसहिष्णुःस्वयमेवागतइत्यर्थः तद्वृत्तांतमाह अनेनेत्यादि ॥ ३ ॥ एषहरिर्नलौकिकइतितत्पराक्रमकथनं अंजनाद्रिभंअंजनाचलवत्श्यामकांतिं ॥ ४ ॥

कुतःकस्माद्देशादागतइतिशेषः ॥ ५ ॥ विमोक्ष्यसेअस्माद्बंधनात्प्राणभयाच्चेतिशेषः अखिलराजसन्निधौअखिललोकराजस्यरावणस्यसंनिधावित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ देवगणादीनाममित्रशत्रो आदिनानागादिसंग्रहः अशेषहृत्स्थितेः अशेषहृदयेषुस्थितिर्यस्य सर्वांतर्यामिण इत्यर्थः अनेनतवततःकथमपिनमोक्षइतिसूचितं किंचत्वन्मृत्युंचिकीर्षोस्तस्यैवप्रेरणयासीताहृतेतिसूचितं ॥ ८ ॥ सराघवःसुग्रीवमैत्रींकृ

प्रहस्तपृच्छैनमसौकिमागतःकिमत्रकार्यंकुतएववानरः ॥ वनंकिमर्थंसकलंविनाशितंहताःकिमर्थंममराक्षसाबलात् ॥ ५ ॥ ततःप्रहस्तोहनुमंतमादरात्पप्रच्छकेनप्रहितोऽसिवानर ॥ भयंचतेमास्तुविमोक्ष्यसेमयासत्यंवदस्वाखिलराजसन्निधौ ॥ ६ ॥ ततोऽतिहर्षात्पवनात्मजोरिपुंनिरीक्ष्यलोकत्रयकंटकासुरं ॥ वक्तुंप्रचक्रेरघुनाथसत्कथांक्रमेणरामंमनसास्मरन्मुहुः ॥ ७ ॥ शृणुस्फुटंदेवगणाद्यमित्रहेरामस्यदूतोऽहमशेषहृत्स्थितेः ॥ यस्याखिलेशस्यहृताधुनात्वयाभार्यास्वनाशायशुनेवसद्धविः ॥ ८ ॥ सराघवोभ्येत्यमतंगपर्वतंसुग्रीवमैत्रीमनलस्यसन्निधौ ॥ कृत्वैकबाणेननिहत्यवालिनंसुग्रीवमेवाधिपतिंचकारतं ॥ ९ ॥ सवानराणामधिपोमहाबलीमहाबलैर्वानरयूथकोटिभिः ॥ रामेणसार्धंसहलक्ष्मणेनभोप्रवर्षणेऽमर्षयुतोऽवतिष्ठते ॥ १० ॥ संचोदितास्तेनमहाहरीश्वराधरासुतांमार्गयितुंदिशोदश ॥ तत्राहमेकःपवनात्मजःकपिःसीतांविचिन्वञ्छनकैःसमागतः ॥ ११ ॥

त्वावालिनंनिहत्यतंप्रसिद्धपराक्रमंसुग्रीवमेववानराणामधिपतिंचकार अनेनरामस्यकृतोपकारत्वात्तन्निमित्तंसुग्रीवःसर्ववानरैर्लंकांरोत्स्यत्येवेतिसूचितं मित्रभार्याहारिणंत्वत्तोऽप्यधिकबलंवालिनंयोहतवान् सत्वांसर्वथाहनिष्यत्येवेतिचसूचितं ॥ ९ ॥ भोइतिरावणसंबोधनं प्रवर्षणेतदाख्येपर्वतेऽमर्षयुतस्त्वद्विषयक्रोधयुतोऽवतिष्ठते ॥ १० ॥ धरासुतांजानकीं अनेनकिमागतइत्यस्यचोत्तरंदत्तं ॥ ११ ॥

वननाशकारणमाह कपित्वादिति चंचलस्वभावत्वादित्यर्थः राक्षसहननहेतुमाह दृष्ट्वेति ॥ १२ ॥ वपुःस्वशरीरंपरिरक्षितं तत्रहेतुःप्रियोहीति ॥ १३ ॥ त्यक्त्वाकागतंब्रह्मास्त्रमितिशेषः बद्धइवागतः तथागमनेहेतुर्हितंप्रवक्तुकामइति तवतत्प्रवचनेकिन्निमित्तमतआह करुणेति ॥ १४ ॥ विवेकतःविवेकेनसदसद्विवेकेन लोकस्यगतिधर्मात्स्वर्गोऽधर्मान्नरकइत्येवंरूपांविचार्य राक्षसींबुद्धित्यजेत्यर्थः संसृतेःसंसाराद्योमोक्षस्तस्य

दृष्टामयापद्मपलाशलोचनासीताकपित्वाद्विपिनंविनाशितं ॥ दृष्ट्वाततोऽहंरभसासमागतान्मांहंतुकामान्धृतचापसायकान् ॥ १२ ॥ मयाहतास्तेपरिरक्षितंवपुःप्रियोहिदेहोऽखिलदेहिनांप्रभो ॥ ब्रह्मास्त्रपाशेननिबध्यमांततःसमागमन्मेघनिनादनामकः ॥ १३ ॥ स्पृष्ट्वैवमांब्रह्मवरप्रभावतस्त्यक्त्वाकागतंसर्वमवैमिरावण ॥ तथाप्यहंबद्धइवागतोहितंप्रवक्तुकामःकरुणारसार्द्रधीः ॥ १४ ॥ विचार्यलोकस्यविवेकतोगतिंनराक्षसींबुद्धिमुपैहिरावण ॥ दैवींगतिंसंसृतिमोक्षहैतुकींसमाश्रयात्यंतहितायदेहिनः ॥ १५ ॥ त्वंब्राह्मणोत्युत्तमवंशसंभवःपौलस्त्यपुत्रोऽसिकुबेरबांधवः ॥ देहात्मबुद्ध्यापिचपश्यराक्षसोनास्यात्मबुद्ध्याकिमुराक्षसोनहि ॥ १६ ॥

हैतुकींहेतुभूतां विनयादित्वाट्ठक् ईदृशींदैवींदेवप्रोक्तांगतिमार्गंपरपीडातोनिवृत्तिरूपंमार्गंसमाश्रय देहिनःस्वस्यात्यंतहितायेत्यर्थः ॥ १५ ॥ ननुतस्मिन्मार्गेममनाधिकारइतिचेन्न ब्राह्मणत्वादिनातत्सत्वादित्याह त्वमिति उत्तमवंशसंभवत्वस्यविवरणंपौलस्त्यपुत्रोऽसीति यद्दितेदेहएवात्मेतिबुद्धिस्तथाऽपिपश्यविचारय त्वंराक्षसोनासि उत्तमवंशसंभवत्वेनब्राह्मणत्वादितिभावः आत्मबुध्यादेहातिरिक्तआत्मेतिबुध्याराक्षसोनहिभवसीतिकिमुवक्तव्यमितिशेषः ॥ १६ ॥

एवंसर्वथाराक्षसत्वाभावंप्रसाध्याह शरीरेति शरीरंस्थूलंबुद्धिःसूक्ष्मशरीरंइंद्रियाणिचक्षुरादीनितज्जन्यादुःखसंततिराधिव्याधिजा दुःखेत्यु
पलक्षणंकामादेरपि सातेतवनतेषांचित्तधर्मत्वात् त्वंचतदाश्रयश्चित्तंनेतिशेषपूरणेनव्याख्येयं तस्याचेतनत्वादितिभावः नन्वात्मनएवदुःखा
द्यस्तुइतिनचैवतदतआह तवनिर्विकारतःविकाराभावोनिर्विकारंततःतवविकाराभावात्दुःखादिमत्त्वेचविकारप्रसंगः एवंचात्मनोऽविक्रियत्व
प्रतिपादकश्रुतिविरोधस्ताश्चश्रुतयःपूर्वंबहुशोलिखिताः नन्वेवमहंदुःखीत्यादिप्रतीतेःकागतिस्तत्राह अज्ञानहेतोरिति स्वपतःपुरुषस्यप्रतिभा
समानस्यापिदृश्यस्ययथाऽसत्त्वंतथाआत्मस्वरूपाज्ञानरूपाद्धेतोर्भासमानायाअस्याःसंततेर्दुःखसंततेर्वस्तुतोऽसत्त्वमेवैवंचाहंदुःखीत्यादिप्रती
तिःस्वमकालिकतत्तत्प्रतीतिवद्भ्रमएवेतिभावः ॥ १७॥ नन्वेवंसत्यंवस्तुकिमपिनास्त्येवकिंअस्तीत्याह इदंतुसत्यमिति त्वत्स्वरूपंत्वित्यर्थः एतत्त

शरीरबुद्धींद्रियदुःखसंततिर्नतेनचत्वंतवनिर्विकारतः ॥ अज्ञानहेतोश्चतथैवसंततेरसत्त्वमस्याःस्वपतोहिदृश्य
वत्॥ १७॥इदंतुसत्यंतवनास्तिविक्रियाविकारहेतुर्नचतेऽद्वयत्वतः॥ यथानभःसर्वगतंनलिप्यतेतथाभवान्दे
हगतोऽपिसूक्ष्मकः॥देहेंद्रियप्राणशरीरसंगतस्त्वात्मेतिबुद्ध्याखिलबंधभाग्भवेत्॥ १८ ॥

वविक्रियानास्तिअविकारीचेतनएवैकःसत्यः ननुविकारहेत्वज्ञानमपिसत्यमेवनेत्याह तेविकारहेतुर्नचसत्यइतिशेषः तत्रहेतुमाह अद्वयत्व
तःएकमेवाद्वितीयंब्रह्मेत्यद्वैतप्रतिपादकश्रुतिविरोधात् तयाहिसतोद्वितीयस्यनिषेधइतिभावः ननुचित्तसंबंधान्ममदुःखमस्त्येवेतिचेन्नेत्याह य
थासर्वगतमपिनभःपृथिव्यादिरूपगंधादिभिर्नलिप्यतेसूक्ष्मत्वात्तथादेहगतोऽपिचित्तसमानाधिकरणोऽपियतःसूक्ष्मकोतिसूक्ष्मोतस्तद्गतदुःखा
दिभिर्वस्तुतोनलिप्यते एवंचनीलंनभइत्यादिप्रतीतिवदहंदुःखीत्यादिप्रतीतिर्भ्रमएवेतिभावः ननुतर्हिमुक्तसंसारिव्यवस्थाकिंनास्त्येवास्ती
त्याह देहेत्यादि देहोत्रसूक्ष्मःशरीरंस्थूलं तत्संगतस्तदविवेकाग्रहात् तेष्वेवयात्मबुद्धिस्तयाखिलबंधभाग्भवेत् अविवेकएवमुख्यंसंसारकारण
मितिभावः ॥ १८ ॥

ननुतर्हिमुक्तिर्दुर्लभेतिशंकायांतत्कारणमाह चिन्मात्रमिति विवेकोज्ञातएवमोक्षकारणमितितमाह तत्राद्यार्धेनात्मनिजडवैधर्म्यमुक्तं अजत्वे
नोत्पत्तिराहित्यं अक्षरत्वेनाविनाशित्वं आनंदभावस्तद्रूपः देहादौतद्वैधर्म्यमाह देहोपीति पृथिवीविकारैस्तत्परमाणुभिर्जनितइतिअनात्मा अने
नाचेतनत्वजन्यत्वादिवैधर्म्यमुक्तं प्राणोप्यात्मानयतएषोबहिर्दृश्यमानोजडोऽनिलएव सप्राणोयःप्राणःसवायुरितिश्रुतेः ॥ १९ ॥ मनोपिना
त्मेत्याह मनोपीति नोइत्यस्यात्मेतिशेषः नातस्तत्अहंकारस्यविकारः नचापिबुद्धिरिति बुद्धिरहंकारोऽपिनात्मायतःप्रकृतेर्विकारान्महतो

**चिन्मात्रमेवाहमजोहमक्षरोह्यानंदभावोहमितिप्रमुच्यते ॥ देहोऽप्यनात्मापृथिवीविकारजोनप्राणआत्मानि
लएषएवसः ॥ १९ ॥ मनोप्यहंकारविकारएवनोनचापिबुद्धिःप्रकृतेर्विकारजा ॥ आत्माचिदानंदमयोऽविका
रवान्देहादिसंघाद्व्यतिरिक्तईश्वरः ॥ २० ॥ निरंजनोमुक्तउपाधितःसदाज्ञात्वैवमात्मानमितोविमुच्यते ॥ अतोह
मात्यंतिकमोक्षसाधनंवक्ष्येशृणुष्वावहितोमहामते ॥ २१ ॥ विष्णोर्हिभक्तिःसुविशोधनंधियस्ततोभवेज्ज्ञान
मतीवनिर्मलं ॥ विशुद्धतत्त्वानुभवोभवेत्ततःसम्यग्विदित्वापरमंपदंव्रजेत् ॥ २२ ॥**

जायतइतिप्रकृतेर्विकारजा आत्मनिउक्तमेववैधर्म्यंदार्ढ्यायपुनराह आत्मेत्यादि सएवेश्वरः अनेनचेतनानेकत्वंनेतिदर्शितं ॥ २० ॥ निरंजनइ
त्यस्यैवव्याख्या सदाउपाधितोमुक्तःउपाधिभूतचित्तधर्मैर्दुःखादिभिरलिप्तइत्यर्थः एवमात्मानंज्ञात्वाइतःसंसाराद्विमुच्यते नन्वीदृशज्ञानमेव
कथंस्यात्तत्राहातोऽहमिति मोक्षस्यात्यंतिकंसाधनंनियतंसाधनमित्यर्थः ॥ २१ ॥ प्रतिज्ञातमाह विष्णोर्हीति धियश्चित्तस्य नित्यानित्यविवे
कद्वाराज्ञानंआत्माचिदानंदमयइत्यादिनोक्तं ततःतद्विषयनिदिध्यासनतः विशुद्धतत्त्वानुभवोभवेत्अपरोक्षसाक्षात्कारोभवेत् ततःपरमंपदं
ब्रह्मसायुज्यं ॥ २२ ॥

उपसंहरति अतइति यस्यभक्तिर्ज्ञानसाधनंसविष्णुरयमेव तद्बोधकेविशेषणेहरिंरमापतिमिति ननुदशरथपुत्रोयंनसइत्यत्राह प्रकृतेःपरमित्या दि दशरथपुत्रत्वादितुकल्पितमित्याशयः मौर्ख्यंअयंमनुष्यइतिबुद्धिरूपंतत्कृतांशत्रुत्वेनभावनांचविसृज्यभजस्व संप्रतियुक्तंभजनप्रकारमाह सीतामिति ॥ २३ ॥ अथव्यतिरेकमुखेनतत्त्वज्ञावनाप्रकारमाह राममिति हृदिस्थमित्यनेनांतर्यामितयाप्रेरकत्वमुक्तं सुखरूपोऽद्वितीयोम

अतोभजस्वाद्यहरिंरमापतिंरामंपुराणंप्रकृतेःपरंविभुं ॥ विसृज्यमौर्ख्यंहृदिशत्रुभावनांभजस्वरामंशरणागत प्रियं ॥ सीतांपुरस्कृत्यसपुत्रबांधवोराममंनमस्कृत्यविमुच्यसेभयात् ॥ २३ ॥ रामंपरात्मानमभावयन्जनोभ क्त्याहृदिस्थंसुखरूपमद्वयं ॥ कथंपरंतीरमवाप्नुयाज्जनोभवांबुधेर्दुःखतरंगमालिनः ॥ २४ ॥ नोचेत्त्वमज्ञानम येनवह्निनाज्वलंतमात्मानमरक्षितारिवत् ॥ नयस्यधोधःस्वकृतैश्चपातकैर्विमोक्षशंकानचतेभविष्यति ॥ २५ ॥ श्रुत्वामृतास्वादसमानभाषितंतद्वायुसूनोर्दशकंधरोऽसुरः ॥ अमृष्यमाणोऽतिरुषाकपीश्वरंजगादरक्तांतविलो चनोज्वलन् ॥ २६ ॥ कथंममाग्रेविलपस्यभीतवत्प्लवंगमानामधमोऽसिदुष्टधीः ॥ कएषरामःकतमोवनेचरो निहन्मिसुग्रीवयुतंनराधमं ॥ २७ ॥ त्वांचाद्यहत्वाजनकात्मजांततोनिहन्मिरामंसहलक्ष्मणंततः ॥ सुग्रीवमग्रे बलिनंकपीश्वरंसवानरंहन्म्यचिरेणवानर ॥ श्रुत्वादशग्रीववचःसमारुतिर्विवृद्धकोपेनदहन्निवासुरं ॥ २८ ॥

त्प्रेरकइत्येवमभावयन्नितियावत् दुःखरूपास्तरंगमालायस्यतस्य ॥ २४ ॥ नोचेत् महुल्काकरणेतेनज्वलंतमात्मानमरक्षिता लुटिरूपं किंच स्वकृतैःपातकैःसीताहरणादिभिरस्वित्आत्मानमधोधोनयसिनयिष्यसीत्यर्थेआर्षं विमोक्षशंकातत्संभावनापिनभविष्यतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ अमृतास्वादेति तदास्वादेनसमानआस्वादोयस्यतादृशंभाषितमित्यर्थः ॥ २६ ॥ वनेचरःसुग्रीवः केषांमध्येतिशयितोनकेषामपीत्यर्थः ॥ २७ ॥ विवृद्धकोपेनकरणेनेत्यर्थः असुरंदहन्निवाहेतिशेषः ॥ २८ ॥

अधमेत्यत्रक्रोधातिशयेनदूरात्संबोधनेप्लुतः ॥ २९ ॥ पार्श्वेस्थितंराक्षसमित्यन्वयः खंडशःकुर्विति शेषः असुरस्यममभित्राणिबांधवाश्चपश्यंतु हेराजन् अयंपरराजस्योत्कृष्टराजस्यशत्रुराजस्यवावानरोवधयोग्योनभवेत् प्रतापयुक्तैराजभिर्वधयोग्यतासंभावनमप्यनुचितंदूतत्वात्किंपुनर्वधइतिभावः अयंप्रतापयुक्तैरिंद्रजिदादिभिरपिबंधयोग्योनेतितथाप्रयासइतिव्यंग्यं ॥ ३० ॥ बधेबाधकांतरमप्याह हतइति वार्तांसीतां

नमेसमारावणकोटयोऽधमश्रामस्यदासोऽहमपारविक्रमः ॥ श्रुत्वातिकोपेनहनूमतोवचोदशाननोराक्षसमेकमब्रवीत् ॥२९॥ पार्श्वेस्थितंमारयखंडशःकपिंपश्यंतुसर्वेऽसुरमित्रबांधवाः ॥ निवारयामासततोविभीषणोमहासुरंसायुधमुद्यतंवधे ॥ राजन्वधार्होनभवेत्कथंचनप्रतापयुक्तैःपरराजवानरः ॥ ३० ॥ हतेस्मिन्वानरेदूतेवार्तांकोवानिवेदयेत् ॥ रामायत्वंयमुद्दिश्यवधायसमुपस्थितः ॥ ३१ ॥ अतोवधसमंकिंचिदन्यच्चिंतयवानरे ॥ सचिन्होगच्छतुहरिर्यंदृष्ट्वायास्यतिद्रुतं ॥ ३२ ॥ रामःसुग्रीवसहितस्ततोयुद्धंभवेत्तव ॥ विभीषणवचःश्रुत्वारावणोप्येतदब्रवीत् ॥ ३३ ॥ वानराणांहिलांगूलेमहामानोभवेत्किल ॥ अतोवस्त्रादिभिःपुच्छंवेष्टयित्वाप्रयत्नतः ॥ ॥ ३४ ॥ वन्हिनायोजयित्वैनंभ्रामयित्वापुरेऽभितः ॥ विसर्जयतपश्यंतुसर्वेवानरयूथपाः ॥ ३५ ॥ तथेतिशणपट्टैश्चवस्त्रैरन्यैरनेकशः ॥ तैलाक्तैर्वेष्टयामासुर्लांगूलंमारुतेर्दृढं ॥ ३६ ॥ पुच्छाग्रेकिंचिदनलंदीपयित्वाथराक्षसाः ॥ रज्जुभिःसुदृढंबध्वाधृत्वातंबलिनोऽसुराः ॥ ३७ ॥

वार्तांनिवेदयेत् रामायेत्यन्वयः यंराममुद्दिश्यत्वंवधायसमुपस्थितः यंराममुद्दिश्यत्वमात्मवधायसमुपस्थितःआत्मवधार्थंतदागमनेच्छावान्सस्वच्छंदतःकथमत्रागच्छेदितिगूढोऽर्थः ॥३१॥ आयास्यतीतिच्छेदः ॥ ३२ ॥ ततोयुद्धंत्वदभिलषितंभवेत् ॥ ३३ ॥ महामानःप्रीतिपूर्वकोममेदमस्त्युपादेयमित्यभिमानः ॥ ३४ ॥ सर्वेवानरयूथपाःपश्यंतुदग्धपुच्छमेनमितिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ किंचित्नगरदाहं ॥ ३९ ॥ सूक्ष्मोभूत्वाबंधान्निःसृतः ततःपुनरपिपर्वताकारोबभूव ततोगोपुरंपुरद्वारमुत्प्लुत्य ॥४०॥ तत्रविद्यमानमे कंस्तंभं कार्यशेषंलंकादाहरूपं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ हाताततेत्यादिक्रंदमानाः प्रासादशिखरेआरूढाअपिव्याप्तावन्हिनेतिशेषः ॥ ४३ ॥ व

समंताद्भ्रामयामासुश्चोरोयमितिवादिनः ॥ तूर्यघोषैर्घोषयंतस्ताडयंतोमुहुर्मुहुः ॥ ३८ ॥ हनूमतापितत्सर्वंसोढं किंचिच्चिकीर्षुणा ॥ गत्वातुपश्चिमद्वारसमीपंतत्रमारुतिः ॥ ३९ ॥ सूक्ष्मोबभूवबंधेभ्योनिःसृतःपुनरप्यसौ ॥ बभूवपर्वताकारस्ततउत्प्लुत्यगोपुरं ॥४०॥ तत्रैकंस्तंभमादायहत्वातान्रक्षिणःक्षणात् ॥ विचार्यकार्यशेषंसप्रासादाग्राद्गृहाद्गृहं ॥ ४१ ॥ उत्प्लुत्योत्प्लुत्यसंदीप्तपुच्छेनमहताकपिः ॥ ददाहलंकामखिलांसाट्टप्रासादतोरणां ॥ ४२ ॥ हाताततपुत्रनाथेतिक्रंदमानाःसमंततः ॥ व्याप्ताःप्रासादशिखरेप्यारूढादैत्ययोषितः ॥ ४३ ॥ देवताइवदृश्यंतेपतंत्यः पावकेऽखिलाः ॥ विभीषणगृहंत्यक्त्वासर्वंभस्मीकृतंपुरं ॥ ४४ ॥ ततउत्प्लुत्यजलधौहनूमान्मारुतात्मजः ॥ लांगूलं मज्जयित्वांतःस्वस्थचित्तोबभूवसः ॥ ४५ ॥ वायोःप्रियसखित्वाच्चसीतयाप्रार्थितोऽनलः ॥ नददाहहरेःपुच्छंबभूवात्यंतशीतलः ॥ ४६ ॥ यन्नामसंस्मरणधूतसमस्तपापास्तापत्रयानलमपीहतरंतिसद्यः ॥ तस्यैवकिंरघुवरस्य विशिष्टदूतःसंतप्यतेकथमसौप्रकृतानलेन ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडे चतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

न्हौपतंत्योदेवताइवदृश्यंते ॥४४॥ जलधौतत्समीपेउत्प्लुत्यांतःसमुद्रमध्येलांगूलंमज्जयित्वास्वस्थचित्तोबभूव ॥ ४५ ॥ वायोःप्रियमित्रत्वात्सीताप्रार्थनेनचानलोग्निर्वायुपुत्रस्यहरेःपुच्छंनददाह तावन्मात्रमेवनकिंत्वत्यंतशीतलश्चबभूव ॥ ४६ ॥ यन्नामस्मरणेनधूतानिदूरीकृतानिसमस्तपापानियैस्ते तापत्रयमाध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकभेदात्तज्जन्यंवन्हिमपितरंतितेननपीड्यंतइत्यर्थः ॥ ४७ ॥ इतिश्रीम॰सुं॰चतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥

अथलंकादाहेऽशोकवनस्थानदाहेपिसीतायादाहसंदेहनिवृत्तयेपुनःसीतांदृष्ट्वातामापृच्छ्यगतइत्याह ततइति हेदेविरामसंनिधिंगच्छामि भवती मामाज्ञापयत्वित्यन्वयः ॥ १ ॥ सानुजोरामस्त्वांद्रष्टुमागमिष्यतीत्युक्त्वाजानकींत्रिःपरिक्रम्यप्रदक्षिणंकृत्वा ॥ २ ॥ पुनःप्रणम्यगंतुंप्रस्थितइदंवक्ष्यमाणंअब्रवीत् तेभद्रमितिविनयोक्तिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ वार्ताश्रुतिवार्ताश्रवणं ॥ ५ ॥ यद्येवंरामवार्ताश्रवणंविनास्थातुमशक्यत्वं

ततःसीतांनमस्कृत्यहनूमानब्रवीद्वचः ॥ आज्ञापयतुमांदेविभवतीरामसन्निधिं ॥ १ ॥ गच्छामिरामस्त्वांद्रष्टुमागमिष्यतिसानुजः ॥ इत्युक्त्वात्रिःपरिक्रम्यजानकींमारुतात्मजः ॥ २ ॥ प्रणम्यप्रस्थितोगंतुमिदंवचनमब्रवीत् ॥ देविगच्छामिभद्रंतेतूर्णंद्रक्ष्यसिराघवं ॥ ३ ॥ लक्ष्मणंचससुग्रीवंवानरायुतकोटिभिः ॥ ततःप्राहहनूमंतंजानकीदुःखकर्शिता ॥ ४ ॥ त्वांदृष्ट्वाविस्मृतंदुःखमिदानींत्वंगमिष्यसि ॥ इतःपरंकथंवर्तेरामवार्ताश्रुतिंविना ॥ ५ ॥ मारुतिरुवाच यद्येवंदेविमेस्कंधमारोहक्षणमात्रतः ॥ रामेणयोजयिष्यामिमन्यसेयदिजानकि ॥ ६ ॥ सीतोवाच रामःसागरमाशोष्यबद्ध्वावाशरपंजरैः ॥ आगत्यवानरैःसार्धंहत्वारावणमाहवे ॥ ७ ॥ मांनयेद्यदिरामस्यकीर्तिर्भवतिशाश्वती ॥ अतोगच्छकथंचापिप्राणान्संधारयाम्यहं ॥ ८ ॥ इतिप्रस्थापितोवीरःसीतयाप्रणिपत्यतां ॥ जगामपर्वतस्याग्रेगंतुंपारंमहोदधेः ॥ ९ ॥ तत्रगत्वामहासत्त्वःपादाभ्यांपीडयन्गिरिं ॥ जगामवायुवेगेनपर्वतश्चमहीतलं ॥ १० ॥

यदिमन्यसेयद्येतत्तवचित्तेआयातितर्हिआचरेतिशेषः ॥ ६ ॥ आशोष्येतिमुख्यःपक्षः दययातदकरणेबध्वावेति शरपंजरैःशरसमूहैः ॥ ७ ॥ यदिरावणंहत्वामांनयेत्तर्हिरामस्यशाश्वतीकीर्तिर्भवेत् कथंचापिकथंचिदित्यर्थः ॥ ८ ॥ महोदधेःपारंगंतुंपर्वतस्याग्रेउपरिभागेजगाम ॥ ९ ॥ महासत्वोमहाबलस्तत्रोर्ध्वशिखरेगत्वा पर्वतश्चमहीतलंजगामेत्यनुकर्षः ॥ १० ॥

तद्गमनमप्यंशेननकिंतुसंपूर्णएवगतइत्याह त्रिंशद्योजनंमहीतउच्छ्रितोऽपिमहीसमानत्वंजगाम गगनांतस्थःगगनमध्यस्थः ॥ ११ ॥ तंमहांतंशब्दं महान्स्वनःप्रतिध्वनिर्यस्यतंशब्दंचक्रुः ॥ १२ ॥ हनूमानेवायंकृतकार्यःसमागतइतिशब्देनैवजानीमः केचिद्वानराद्रष्टावावानरर्षभंपश्यध्वमित्याहुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ पूर्वंसीतापदोक्तौपदांतरोच्चारणपर्यंतंक्रियापदसंदेहःस्यादितिपूर्वंदृष्टेत्युक्तिः ॥ १५ ॥ १६ ॥ केचिच्चुचुंबुरि

ततोमहीसमानत्वंत्रिंशद्योजनमुच्छ्रितः ॥ मारुतिर्गगनांतस्थोमहाशब्दंचकारसः ॥ ११ ॥ तंश्रुत्वावानराःसर्वेज्ञात्वामारुतिमागतं ॥ हर्षेणमहताविष्टाःशब्दंचक्रुर्महास्वनं ॥ १२ ॥ शब्देनैवविजानीमःकृतकार्यःसमागतः ॥ हनुमानेवपश्यध्वंवानरावानरर्षभं ॥ १३ ॥ एवंब्रुवत्सुवीरेषुवानरेषुसमारुतिः ॥ अवतीर्यगिरेर्मूर्ध्निवानरानिदमब्रवीत् ॥ १४ ॥ दृष्टासीतामयालंकाधर्षिताचसकानना ॥ संभाषितोदशग्रीवस्ततोऽहंपुनरागतः ॥ १५ ॥ इदानीमेवगच्छामोरामसुग्रीवसन्निधिं ॥ इत्युक्त्वावानराःसर्वेहर्षेणालिंग्यमारुतिं ॥ १६ ॥ केचिच्चुचुंबुर्लांगूलंननृतुःकेचिदुत्सुकाः ॥ हनूमतासमेतास्तेजग्मुःप्रस्रवणंगिरिं ॥ १७ ॥ गच्छंतोददृशुर्वीरावनंसुग्रीवरक्षितं ॥ मधुसंज्ञंतदाप्राहुरंगदंवानरर्षभाः ॥ १८ ॥ क्षुधिताःस्मोवयंवीरदेह्यनुज्ञांमहामते ॥ भक्षयामःफलान्यद्यपिबामोऽमृतवन्मधु ॥ १९ ॥ संतुष्टाराघवंद्रष्टुंगच्छामोऽद्यैवसानुजं ॥ २० ॥ अंगदउवाच हनूमान्कृतकार्योयंपिबतैतत्प्रसादतः ॥ जक्षध्वंफलमूलानित्वरितंहरिसत्तमाः ॥ २१ ॥ ततःप्रविश्यहरयःपातुमारेभिरेमधु ॥ रक्षिणस्ताननाहत्यदधिवक्रेणनोदितान् ॥ २२ ॥

त्यादिहर्षाविष्टवानरजातिलक्षणं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ संतुष्टाःफलभक्षणेनमधुपानेनच ॥ २० ॥ जक्षध्वंभक्षयंत्वित्यर्थः ॥ २१ ॥ दधिवक्त्रोनामतद्रक्षिणांमुख्यस्तद्रक्षणाधिकृतः ॥ २२ ॥

वानरर्षभाःदधिवक्त्रप्रेरिताःपिबतोवानरांस्ताडयामासुरित्यन्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ कुमारेणांगदेनहनूमताघनष्टंनाशितमित्यर्थः ॥ २५ ॥ दृष्ट्वाआगतइतिच्छेदः ॥२६ ॥ नोचेन्ममधुवनंद्रष्टुंकःसमर्थोभवेत् ॥ २७ ॥ अतिहर्षाद्धनुमानेनसुग्रीवंप्रतिराजन्नितिवचः ॥ २८ ॥ अवनी

पिबतस्ताडयामासुर्वानरान्वानरर्षभाः ॥ ततस्तान्मुष्टिभिःपादैश्चूर्णयित्वापपुर्मधु ॥ २३॥ ततोदधिमुखःक्रुद्धःसु ग्रीवस्यसमातुलः ॥ जगामरक्षिभिःसार्धंयत्रराजाकपीश्वरः ॥ २४ ॥ गत्वातमब्रवीद्देवचिरकालाभिरक्षितं ॥ न ष्टंमधुवनंतेद्यकुमारेणहनूमता ॥ २५ ॥ श्रुत्वादधिमुखेनोक्तंसुग्रीवोहृष्टमानसः ॥ दृष्ट्वागतोनसंदेहःसीतांपवन नंदनः ॥ २६ ॥ नोचेन्मधुवनंद्रष्टुंसमर्थःकोभवेन्मम ॥ तत्रापिवायुपुत्रेणकृतंकार्यंनसंशयः ॥ २७॥ श्रुत्वासुग्री ववचनंहृष्टोरामस्तमब्रवीत् ॥ किमुच्यतेत्वयाराजन्वचःसीताकथान्वितं ॥ २८ ॥ सुग्रीवस्त्वब्रवीद्वाक्यंदेवदृष्टा वनीसुता ॥ हनूमत्प्रमुखाःसर्वेप्रविष्टामधुकाननं ॥ २९ ॥ भक्षयंतिस्मसकलंताडयंतिस्मरक्षिणः ॥ अकृत्वादेव कार्यंतेद्रष्टुंमधुवनंमम ॥ ३० ॥ नसमर्थास्ततोदेवीदृष्टासीतेतिनिश्चितं ॥ रक्षिणोवोभयंमास्तुगत्वाब्रूतममाज्ञ या ॥ ३१ ॥ वानरानंगदमुखानानयध्वंममांतिकं ॥ श्रुत्वासुग्रीववचनंगत्वातेवायुवेगतः ॥ ३२ ॥ हनूमत्प्रमु खानूचुर्गच्छतेश्वरशासनात् ॥ द्रष्टुमिच्छतिसुग्रीवःसरामोलक्ष्मणान्वितः ॥ ३३ ॥ युष्मानतीवहृष्टास्त्वरयं तिमहाबलाः ॥ तथेत्यंबरमासाद्યययुस्तेवानरोत्तमाः ॥ ३४ ॥

सुताजानकी ॥ २९ ॥ ममधुवनंद्रष्टुंनसमर्थाइत्यन्वयः ॥ ३० ॥ भोरक्षिणोवोयुष्माकंभयंवानरेभ्यस्ताडनजंमास्तु अतोममाज्ञयागत्वां गदमुखान्वानरान्ब्रूतयुष्मान्रामसुग्रीवावाकारयतइतिशेषः इत्युक्त्वाममांतिकंमत्समीपंतानानयध्वं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अतीवहृष्टास्ते रामसुग्रीवलक्ष्मणाःयुष्मान्स्वसमीपागमनायत्वरयंति ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ भूसंबंधोत्तरंराघवाश्वासनायपूर्वंदृष्टासीतेत्याह ततःक्रमेणरामसुग्रीवौप्रणिपत्य ॥ ३६ ॥ जानकीकुशलंप्राहेत्याह शुचाशोकेन ॥ ३७ ॥ हाइतिशोकव्यंजकमात्रं ॥ ३८ ॥ जन्मारभ्यतवकथांब्रुवतामयासूक्ष्मरूपेणवृक्षशाखांतरेस्थित्वाशनैराश्वासितेत्यन्वयः ॥ ३९ ॥

हनूमंतंपुरस्कृत्ययुवराजंतथांगदं ॥ रामसुग्रीवयोरग्रेनिपेतुर्भुविसत्वरं ॥ ३५ ॥ हनूमान्राघवंप्राहदृष्टासीतानिरामया ॥ साष्टांगंप्रणिपत्याग्रेरामंपश्चाद्धरीश्वरं ॥ ३६ ॥ कुशलंप्राहराजेंद्रजानकीत्वांशुचाऽन्विता ॥ अशोकवनिकामध्येशिंशपामूलमाश्रिता ॥ ३७ ॥ राक्षसीभिःपरिवृतानिराहाराकृशाप्रभो ॥ हारामरामरामेतिशोचंतीमलिनांबरा ॥ ३८ ॥ एकवेणीमयादृष्टाशनैराश्वासिताशुभा ॥ वृक्षशाखांतरेस्थित्वासूक्ष्मरूपेणतेकथां ॥ ३९ ॥ जन्मारभ्यतवात्यर्थंदंडकागमनंतथा ॥ दशाननेनहरणंजानक्यारहितेत्वयि ॥ ४० ॥ सुग्रीवेणयथामैत्रीकृत्वावालिनिबर्हणं ॥ मार्गणार्थंचवैदेह्याःसुग्रीवेणविसर्जिताः ॥ ४१ ॥ महाबलामहासत्वाहरयोजितकाशिनः ॥ गताःसर्वत्रसर्वेवैतत्रैकोऽहमिहागतः ॥ ४२ ॥ अहंसुग्रीवसचिवोदासोऽहंराघवस्यहि ॥ दृष्टायज्जानकीभाग्यात्वयासःफलितोद्यमे ॥ ४३ ॥ इत्युदीरितमाकर्ण्यसीताविस्फारितेक्षणा ॥ केनवाकर्णपीयूषंश्रावितंमेशुभाक्षरं ॥ ४४ ॥ यदिसत्यंतदायातुमद्दर्शनपथंतुसः ॥ ततोऽहंवानराकारःसूक्ष्मरूपेणजानकीं ॥ ४५ ॥ प्रणम्यप्रांजलिर्भूत्वादूरादेवस्थितःप्रभो ॥ पृष्टोऽहंसीतयाकस्त्वमित्यादिबहुविस्तरं ॥ ४६ ॥

अत्यर्थंविस्तरेणदंडकागमनादिकथोक्तेतिशेषः त्वयिरहितेदेशांतरंगतेसतिजानक्यादशाननेनहरणमित्यन्वयः ॥ ४० ॥ वालिनिबर्हणंतद्वधं कृत्वायथासुग्रीवेणमैत्रीसफलाकृतेतिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ सःयेनोक्तंसइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥१६॥

॥ ४७ ॥ तेनअंगुलीयकलाभेनराघवस्याप्तःसेवकइत्यतिविश्वस्ता राक्षसीनांतर्जनैःपीड्यमानायथादृष्टास्मि तत्सर्वंपीडनंराघवेकथय ॥ ॥ ४८ ॥ त्वच्चिंतापरिनिष्ठितःत्वच्चितायांस्थितः॥ ४९ ॥ त्वद्वार्तांनाधिगम्यअहोरात्रंपरिशोचतित्वामितिशेषः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ विश्वसेत्सत्यं जानकींदृष्ट्वाआगतइतिविश्वसेदित्यर्थः ॥ ५२ ॥ शिरोरत्नंदत्वाचित्रकूटगिरिस्थंकाकवृत्तमप्याह ॥ ५३ ॥ ततःसंदेशमाहेतिशेषः

मयासर्वंक्रमेणैवविज्ञापितमरिंदम॥ पश्चान्मयार्पितंदेव्यैभवद्दत्तांगुलीयकं ॥ ४७ ॥ तेनमामतिविश्वस्तावच नंचेदमब्रवीत्॥ यथादृष्टास्मिहनुमन्पीड्यमानादिवानिशं ॥ ४८ ॥ राक्षसीनांतर्जनैस्तत्सर्वंकथयराघवे ॥ मयो क्तंदेविरामोपित्वच्चिंतापरिनिष्ठितः ॥ ४९ ॥ परिशोचत्यहोरात्रंत्वद्वार्तांनाधिगम्यसः ॥ इदानीमेवगत्वाहंस्थितिं रामायतेब्रुवे ॥ ५० ॥ रामःश्रवणमात्रेणसुग्रीवेणसलक्ष्मणः ॥ वानरानीकपैःसार्धमागमिष्यतितेंतिकं ॥ ५१ ॥ रावणंसकुलंहत्वानेष्यतित्वांस्वकंपुरं॥ अभिज्ञांदेहिमेदेवियथामांविश्वसेद्विभुः॥ ५२ ॥ इत्युक्तासाशिरोरत्नंचूडा पाशेस्थितंप्रियं॥ दत्वाकाकेनयद्वृत्तंचित्रकूटगिरौपुरा॥ ५३॥ तदप्याहाश्रुपूर्णाक्षीकुशलंब्रूहिराघवं॥ लक्ष्मणंब्रू हिमेकिंचिद्दुरुक्तंभाषितंपुरा ॥ ५४ ॥ तत्क्षमस्वाज्ञभावेनभाषितंकुलनंदन ॥ तारयेन्मांयथारामस्तथाकुरुकृपा न्वितः ॥ ५५ ॥ इत्युक्त्वारुदतीसीतादुःखेनमहतावृता ॥ मयाप्याश्वासितारामवदतासर्वमेवते ॥ ५६ ॥ ततःप्र स्थापितोरामत्वत्समीपमिहागतः ॥ तदागमनवेलायामशोकवनिकांप्रियां ॥ ५७॥

तमाहाश्रुपूर्णाक्षीति यन्मेकिंचिद्दुरुक्तंदुर्वचोभाषितंतत्क्षमस्व तदज्ञभावेनाज्ञतयामयाभाषितं अतोयथामांरामोस्माद्दुःखात्तारयेत्तथाकृपान्वि तःकुरुइतिलक्ष्मणंब्रूहीत्यन्वयः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ महतादुःखेनावृताआसीदितिशेषः सर्वमेववृत्तांतंवदतामयापिसाआश्वासिता ॥ ५६ ॥ मियांरावणस्येतिशेषः ॥ ५७ ॥

उत्पाट्यउत्पाटितवृक्षांकृत्वा ॥ ५८ ॥ पुनरप्यगमंत्वत्समीपमितिशेषः प्रहृष्टधीःप्रहृष्टचेताः ॥ ५९ ॥ प्रत्युपकारिणःमांप्रतिकृतोपकारस्य ॥ ६० ॥ सर्वस्वंआलिंगनं ॥ ६१ ॥ सःजगत्कर्तृत्वादिपरमैश्वर्यवान् ॥ ६२ ॥ आलिंगनस्यसर्वस्वत्वमुपपादयन्नाह परिरंभइति यतस्त्वं

उत्पाट्यराक्षसांस्तत्रबहून्हत्वाक्षणादहं ॥ रावणस्यसुतंहत्वारावणेनाभिभाष्यच ॥ ५८ ॥ लंकामशेषतोदग्ध्वा पुनरप्यगमंक्षणात् ॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंरामोत्यंतप्रहृष्टधीः ॥ ५९ ॥ हनूमंस्तेकृतंकार्यंदेवैरपिसुदुष्करं ॥ उपकारंनपश्यामितवप्रत्युपकारिणः ॥ ६० ॥ इदानींतेप्रयच्छामिसर्वस्वंममभारुते ॥ इत्यालिंग्यसमाकृष्यगाढंवानरपुंगवं ॥ ६१ ॥ सार्द्रनेत्रोरघुश्रेष्ठःपरांप्रीतिमवापसः ॥ हनूमंतमुवाचेदंराघवोभक्तवत्सलः ॥ ६२ ॥ परिरंभोहिमेलोकेदुर्लभःपरमात्मनः ॥ अतस्त्वंममभक्तोसिप्रियोसिहरिपुंगव ॥ ६३ ॥ यत्पादपद्मयुगलंतुलसीदलाद्यैः संपूज्यविष्णुपदवीमतुलांप्रयांति ॥ तेनैवकिंपुनरसौपरिरब्धमूर्तीरामेणवायुतनयःकृतपुण्यपुंजः ॥ ६४ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ सुंदरकांडसर्गाःपंचैवाध्यात्मिकशब्दिते ॥ प्रोक्तास्त्रीणिशतानिश्लोकास्त्रिभुवनपापहराः ॥ ॥ छ ॥

ममभक्तोसिअतस्त्वयायंलब्धइतिशेषः ॥ ६३ ॥ कृतपुण्यपुंजोवायुतनयः तेनैवरामेणपरिरब्धमूर्तिः अतुलांपदवींप्रयांतीतिकिंपुनर्वक्तव्यमितिशेषः ॥ ६४ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतौ अध्यात्मरामायणसेतौसुंदरकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ इति श्रीमदध्यात्मरामायणेसुंदरकांडःसमाप्तः॥

॥ अथश्रीमदध्यात्मरामायणेयुद्धकांडप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः॥ यथावदिति ॥ १ ॥ यदन्येनमनसास्मर्तुमपिनशक्यमित्यन्वयः ॥ २ ॥ धर्षयितुंअशोकवनिकादिनाशेन ॥ ३ ॥ सुग्रीवस्येदृशइति भृत्यइतिशेषः ॥ ४ ॥ कपीश्वरःसुग्रीवः ॥ ५ ॥ जानक्याःपरिमार्गणरूपंकार्यमनेनसुकृतंसम्यक्कृतं एवंहनुमंतंस्तुत्वाप्रकृतमाह

श्रीमहादेवउवाच यथावद्भाषितंवाक्यंश्रुत्वारामोहनूमतः ॥ उवाचानंतरंवाक्यंहर्षेणमहतावृतः ॥ १ ॥ कार्यंकृतंहनुमतादेवैरपिसुदुष्करं ॥ मनसापियदन्येनस्मर्तुंशक्यंनभूतले ॥ २ ॥ शतयोजनविस्तीर्णंलंघयेत्कःपयोनिधिं ॥ लंकांचराक्षसैर्गुप्तांकोवाधर्षयितुंक्षमः ॥ ३ ॥ भृत्यकार्यंहनुमताकृतंसर्वमशेषतः ॥ सुग्रीवस्येदृशोलोकेनभूतोनभविष्यति ॥ ४ ॥ अहंचरघुवंशश्चलक्ष्मणश्चकपीश्वरः ॥ जानक्यादर्शनेनाद्यरक्षिताःस्मोहनूमता ॥ ॥ ५ ॥ सर्वथासुकृतंकार्यंजानक्याःपरिमार्गणं ॥ समुद्रंमनसास्मृत्वासीदतीवमनोमम ॥ ६ ॥ कथंनक्रझषाकीर्णंसमुद्रंशतयोजनं ॥ लंघयित्वारिपुंहत्वांकथंद्रक्ष्यामिजानकीं ॥ ७ ॥ श्रुत्वातुरामवचनंसुग्रीवःप्राहराघवं ॥ समुद्रंलंघयिष्यामोमहानक्रझषाकुलं ॥ ८ ॥ लंकांचविधमिष्यामोहनिष्यामोद्यरावणं ॥ चिंतांत्यजरघुश्रेष्ठचिंताकार्यविनाशिनी ॥ ९ ॥ एतान्पश्यमहासत्वान्शूरान्वानरपुंगवान् ॥ त्वत्प्रियार्थंसमुद्युक्तान्प्रवेष्टुमपिपावकं ॥ ॥ १० ॥ समुद्रतरणेबुद्धिंकुरुष्वप्रथमंततः ॥ दृष्ट्वालंकांदशग्रीवोहतइत्येवमन्महे ॥ ११ ॥ नहिपश्याम्यहंकंचित्त्रिषुलोकेषुराघव ॥ गृहीतधनुषोयस्तेतिष्ठेदभिमुखोरणे ॥ १२ ॥ सर्वथानोजयोरामभविष्यतिनसंशयः ॥ निमित्तानिचपश्यामितथाभूतानिसर्वशः ॥ १३ ॥

समुद्रमित्यादि यतःसीदतीव ॥६॥ अतःकथमित्यादि ॥ ७॥८॥यतश्चिंताकार्यविनाशिनीअतस्तांत्यज ॥९॥ त्वत्प्रियनिमित्तंपावकंप्रवेष्टुमपिसमुद्युक्तान् ॥ १० ॥ प्रथमंसमुद्रतरणविषयंनिश्चयमातिष्ठेत्यर्थः लंकादर्शनोत्तरकालमस्माभीरावणोहतइत्येवमन्महेएषएवास्माकंनिश्चयइत्यर्थः ॥ ११ ॥ कंचित्कमपि ॥ १२ ॥ निमित्तानिशकुनानि ॥ १३ ॥

॥ १४॥येनकेनप्रकारेणसमुद्रशोषणेनसेतुनावादेवदानवैर्दुःसाध्यंयोद्धुंप्रवेष्टुंचेतिशेषः॥ १५॥ प्रतीकारंतन्नाशोपायं॥ १६॥दिव्यत्वेनत्रिकूटशिखरस्थत्वेनचेतरासाध्यत्वं ॥ १७॥ प्राकारोनगरवेष्टनभित्तिः परिखाःप्राकारसल्लग्नाःप्राकाराद्बहिर्देशस्थाःखाताः ॥ १८॥ वाप्यःस्वल्पजलाशयाः अवतरणसोपानसहिताःकूपविशेषाः॥ १९॥सहस्रशस्तिष्ठंतीतिशेषः॥ २०॥ २१॥ २२॥संक्रमाःपरिबद्धाःसर्वप्रवेशायोग्यामार्गाः मेचेष्टितं मत्कृतोव्यवहारः॥ २३॥ २४॥संक्रमानाशिताःप्राकारपातनेनपूरयित्वासर्वप्रवेशयोग्याःकृताः ॥ २५॥लवणांबुधेस्तीरंगच्छामइत्यन्वयः॥ २६॥

सुग्रीववचनंश्रुत्वाभक्तिवीर्यसमन्वितं ॥ अंगीकृत्याब्रवीद्रामोहनूमंतंपुरःस्थितं ॥ १४ ॥ येनकेनप्रकारेणलंघयामोमहार्णवं ॥ लंकास्वरूपंमेब्रूहिदुःसाध्यंदेवदानवैः ॥ १५ ॥ ज्ञात्वातस्यप्रतीकारंकरिष्यामिकपीश्वर ॥ श्रुत्वारामस्यवचनंहनूमान्विनयान्वितः ॥ १६ ॥ उवाचप्रांजलिर्देवयथादृष्टंब्रवीमिते ॥ लंकादिव्यापुरीदेवत्रिकूटशिखरेस्थिता ॥ १७ ॥ स्वर्णप्राकारसहितास्वर्णाट्टालकसंयुता ॥ परिखाभिःपरिवृतापूर्णाभिर्निर्मलोदकैः ॥ १८ ॥ नानोपवनशोभाढ्यादिव्यवापीभिरावृता ॥ गृहैर्विचित्रशोभाढ्यैर्मणिस्तंभमयैःशुभैः ॥ १९ ॥ पश्चिमद्वारमासाद्यगजवाहाःसहस्रशः ॥ उत्तरेद्वारितिष्ठंतिसाश्ववाहाःसपत्तयः ॥ २० ॥ तिष्ठंत्यर्बुदसंख्याकाःप्राच्यामपितथैवच ॥ रक्षिणोराक्षसावीराद्वारंदक्षिणमाश्रिताः ॥ २१ ॥ मध्यकक्षेप्यसंख्यातागजाश्वरथपत्तयः ॥ रक्षयंतिसदालंकांनानास्त्रकुशलाःप्रभो ॥ २२ ॥ संक्रमैर्विविधैर्लंकाशतघ्नीभिश्चसंयुता ॥ एवंस्थितेपिदेवेशशृणुमेतत्रचेष्टितं ॥ २३ ॥ दशाननबलौघस्यचतुर्थांशोमयाहतः ॥ दग्ध्वालंकांपुरींस्वर्णप्रासादोधर्षितोमया ॥ ॥ २४ ॥ शतघ्न्यःसंक्रमाश्चैवनाशितामेरघूत्तम ॥ देवत्वद्दर्शनादेवलंकाभस्मीकृताभवेत् ॥ २५ ॥ प्रस्थानंकुरुदेवेशगच्छामोलवणांबुधेः ॥ तीरंसहमहावीरैर्वानरौघैःसमंततः ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ विजयोन्वर्थनामा ॥ २८ ॥ सुतरांदुर्धर्षामपिनाशयामि ॥ २९ ॥ यूथपाःजांबवदाद्याः ॥ ३० ॥ त्वंमयासहयाहीतिशेषः ॥ ३१ ॥
॥ ३२ ॥ सेनापाःसेनापालाः ॥ ३३ ॥ वारणेंद्राःगजेंद्राः ॥ ३४ ॥ क्ष्वेलंतः क्ष्वेलाःयुद्धार्थंगच्छतांशूराणांगतिविशेषाः ॥ ३५ ॥ हरिभ्यांह

श्रुत्वाहनूमतोवाक्यमुवाचरघुनंदनः ॥ सुग्रीवसैनिकान्सर्वान्प्रस्थानायाभिनोदय ॥ २७ ॥ इदानीमेवविजयो
मुहूर्तःपरिवर्त्तते ॥ अस्मिन्मुहूर्तेगत्वाहंलंकांराक्षससंकुलां ॥ २८ ॥ सप्राकारांसुदुर्धर्षांनाशयामिसरावणां ॥
आनेष्यामिचसीतांमेदक्षिणाक्षिस्फुरत्यधः ॥ २९ ॥ प्रयातुवाहिनीसर्वावानराणांतरस्विनां ॥ रक्षंतुयूथपाःसे
नामग्रेपृष्ठेचपार्श्वयोः ॥ ३० ॥ हनूमंतमथारुह्यगच्छाम्यग्रेंगदंततः ॥ आरुह्यलक्ष्मणोयातुसुग्रीवत्वंमयासह ॥
॥ ३१ ॥ गजोगवाक्षोगवयोमैंदोद्विविदएवच ॥ नलोनीलःसुषेणश्चजांबवांश्चतथापरे ॥ ३२ ॥ सर्वेगच्छंतुसर्व
त्रसेनापाःशत्रुघातिनः ॥ इत्याज्ञाप्यहरीन्रामःप्रतस्थेसहलक्ष्मणः ॥ ३३ ॥ सुग्रीवसहितोहर्षात्सेनामध्यगतोवि
भुः ॥ वारणेंद्रनिभाःसर्वेवानराःकामरूपिणः ॥ ३४ ॥ क्ष्वेलंतःपरिगर्जंतोजग्मुस्तेदक्षिणांदिशं ॥ भक्षयंतोययुः
सर्वेफलानिचमधूनिच ॥ ३५ ॥ ब्रुवंतोराघवस्याग्रेहनिष्यामोघरावणं ॥ एवंतेवानरश्रेष्ठागच्छंत्यतुलविक्रमाः
॥ ३६ ॥ हरिभ्यामुह्यमानौतौशुशुभातेरघूत्तमौ ॥ नक्षत्रैःसेवितौयद्वच्चंद्रसूर्याविवांबरे ॥ ३७ ॥ आवृत्यपृथि
वींकृत्स्नांजगाममहतीचमूः ॥ प्रस्फोटयंतःपुच्छाग्रानुद्वहंतश्चपादपान् ॥ ३८ ॥ शैलानारोहयंतश्चजग्मुर्मारुत
वेगतः ॥ असंख्याताश्चसर्वत्रवानराःपरिपूरिताः ॥ ३९ ॥

नुमदंगदाभ्यां नक्षत्रसदृशाअन्येहरयः हनूमदंगदयोरत्युच्चत्वादंबरस्थचंद्रसूर्योपमा ॥ ३७ ॥ आवृत्यआच्छाद्य प्रस्फोटयंतःशौर्याविशेकृ
तभूम्याघातेनपादपानुद्वहंतः हस्तैर्युद्धार्थमितिशेषः ॥ ३८ ॥ सर्वत्रयावद्दर्शनपथदेशे ॥ ३९ ॥

नअसज्जतआसक्तानाभूत्अविश्रमंजगामेतियावत् ॥ ४० ॥ तेवानराः ॥ ४१॥ आनुपूर्व्येणक्रमेणआययुःप्राप्ताः हनुमंतंहनूमतः पंचम्यर्थे आर्षीद्वितीया सुग्रीवयुतोरामः ॥ ४२ ॥ सलिलसमीपंप्राप्यसुग्रीवंप्रतिरामोवचनमब्रवीदित्यन्वयः आगताःप्राप्ताःस्मः ॥४३॥ निरुपायेनउ

हृष्टास्तेजग्मुरत्यर्थंरामेणपरिपालिताः ॥ गताचमूर्दिवारात्रंक्कचिन्नासज्जतक्षणं ॥ ४० ॥ काननानिविचित्राणिपश्यन्मलयसह्ययोः ॥ तेसह्यंसमतिक्रम्यमलयंचतथागिरिं ॥ ४१ ॥ आययुश्चानुपूर्व्येणसमुद्रंभीमनिःस्वनं ॥ अवतीर्यहनूमंतंरामःसुग्रीवसंयुतः ॥ ४२ ॥ सलिलाभ्याशमासाद्यरामोवचनमब्रवीत् ॥ आगताःस्मोवयंसर्वेसमुद्रंमकरालयं ॥ ४३ ॥ इतोगंतुमशक्यंनोनिरुपायेनवानराः ॥ अत्रसेनानिवेशोस्तुमंत्रयामोऽस्यतारणे ॥ ४४ ॥ श्रुत्वारामस्यवचनंसुग्रीवःसागरांतिके ॥ सेनांन्यवेशयत्क्षिप्रंरक्षितांकपिकुंजरैः ॥ ४५ ॥ तेपश्यंतोविषेदुस्तंसागरंभीमदर्शनं ॥ महोन्नततरंगाढ्यंभीमनक्रभयंकरं ॥ ४६ ॥ अगाधंगगनाकारंसागरंवीक्ष्यदुःखिताः ॥ तरिष्यामःकथंघोरंसागरंवरुणालयं ॥ ४७ ॥ हंतव्योस्माभिरद्यैवरावणोराक्षसाधमः ॥ इतिचिंताकुलाःसर्वेरामपार्श्वेव्यवस्थिताः ॥ ४८ ॥ रामःसीतामनुस्मृत्यदुःखेनमहतावृतः ॥ विलप्यजानकींसीतांबहुधाकार्यमानुषः ॥ ४९ ॥

पायंविना अस्यतारणेअस्यसमुद्रस्यतरणे स्वार्थेणिच् मंत्रयामःउपायानितिशेषः ॥४४॥४५॥ विषेदुःदुःखिताबभूवुः महोन्नतैस्तरंगैराढ्यंसंपन्नं॥४६॥ गगनाकारंविपुलत्वेनतत्सादृश्यं दुःखितावानराःकथंतरिष्यामइत्यादेःइतिचिंताकुलाइत्यनेनान्वयः॥४७॥ अद्यैवहंतव्योहंतुमर्हः ॥४८॥दुःखेनमहतावृतःआसीदितिशेषः तत्रहेतुः कार्यमानुषःकार्यार्थंमानुषःनाटितमानुष्यत्वः एवंचेदंदुःखादितस्यनटनमेवेतिभावः॥४९॥

वस्तुतोनतस्यदुःखादिइत्याहाद्वितीयइति द्वितीयाद्विभयंभवतीतिश्रुतेस्तस्यनदुःखादीतिभावः तदुपपादकंचिदात्मैकइति अनेकचेतनकल्प
नेगौरवात्सोऽद्वितीयएकइतिभावः किंच योरामस्यस्वरूपंतत्त्वतः तत्त्वमस्यादिवाक्यतोजानातिसोपिदुःखादिभयतोमुच्यते स्वयमानंदस्वरू
पस्यभगवतोनदुःखादिइतिकिंवक्तव्यमितिभावः दुःखादीत्यत्रादिशब्दमासमाह दुःखेति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ तत्त्वज्ञमपितानिकुतोनस्पृशंतीत्य
त्रहेतुमाह अज्ञानलिंगानीति तस्यतत्त्वज्ञानेननाशादितिभावः चिदात्मनिसर्वथाऽज्ञानरहितेतानिकुतःसंतिकथंभवंतीत्यर्थः तदेववदाढ्यायपुन

अद्वितीयश्चिदात्मैकःपरमात्मासनातनः ॥ यस्तुजानातिरामस्यस्वरूपंतत्त्वतोजनः ॥ ५० ॥ तन्नःस्पृशतिदुः
खादिकिमुतानंदमव्ययं ॥ दुःखहर्षभयक्रोधलोभमोहमदादयः ॥ ५१ ॥ अज्ञानलिंगान्येतानिकुतःसंतिचिदा
त्मनि ॥ देहाभिमानिनोदुःखंनादेहस्यचिदात्मनः ॥ ५२ ॥ संप्रसादेद्वयाभावात्सुखमात्रंहिदृश्यते ॥ बुद्ध्याद्यभा
वात्संशुद्धेदुःखंतत्रनदृश्यते ॥ अतोदुःखादिकंसर्वंबुद्धेरेवनसंशयः ॥ ५३ ॥ रामःपरात्मापुरुषःपुराणोनित्योदि
तोनित्यसुखोनिरीहः ॥ तथापिमायागुणसंगतोऽसौसुखीवदुःखीवविभाव्यतेबुधैः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमदध्या
त्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ५ ॥ लंकायांरावणोदृष्ट्वाकृतंकर्महनूमता ॥
दुष्करंदैवतैर्वापिह्रियाकिंचिदवाङ्मुखः ॥ १ ॥

राह देहेति ॥५२ ॥ तस्यसुखरूपत्वेहेतुमाह संप्रसादेइति सुषुप्तावित्यर्थः द्वयाभावाद्वितीयाभावात् ननुशुद्धेऽपिदुःखंकुतोनतत्राह बुद्ध्या
द्यभावादिति यतोबुद्धिरहितेतत्रनदृश्यते अतोबुद्धेरेवतत्सर्वमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ नित्योदितत्वेनमाशराहित्यं अबुधैर्मायागुणैःसंगतःतत्संगतत्वेन
कल्पितःसुखीवदुःखीवचविभाव्यते॥५४॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्य हिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्री
रामवर्मणःकृताध्यात्मरामायणसेतौयुद्धकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ५ ॥ लंकायामिति दैवतैर्वापिदैवतैरपीत्यर्थः वापादपूरणे ॥१॥

॥ २ ॥ अक्षंहत्वेत्यनुकर्षः ॥ ३ ॥ स्वस्थइत्यनेनभवत्कृतांगवैकृतराहित्यंसूचितं ॥ ४ ॥ यत्कृतंसन्मेहितंभवेत्तन्मंत्रयध्वमित्यन्वयः ॥ ५ ॥ लोकजितःइंद्रादिलोकजयिनः ॥ ६ ॥ तदेवाहेंद्रस्त्विति पत्तनेपुरेकुबेरंजित्वापुष्पकमानीयभुज्यतइत्यन्वयः ॥ ७ ॥ यदायमोजितस्तदाकालदंडादपिभयंनाभूत्तत्कुतोमानुषाद्भयमितिभावः सर्वेपिराक्षसाइत्यस्यत्वदधीनाइतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ नोस्माकंयातदवज्ञातस्मिन्नवज्ञा

आहूयमंत्रिणःसर्वानिदंवचनमब्रवीत् ॥ हनूमताकृतंकर्मभवद्भिर्दृष्टमेवतत् ॥ २ ॥ प्रविश्यलंकांदुर्धर्षांदृष्ट्वासीतांदुरासदां ॥ हत्वाचराक्षसान्वीरानक्षंमंदोदरीसुतं ॥ ३ ॥ दग्ध्वालंकामशेषेणलंघयित्वाचसागरं ॥ युष्मान्सर्वानतिक्रम्यस्वस्थोगात्पुनरेवसः ॥ ४ ॥ किंकर्तव्यमितोऽस्माभिर्यूयंमंत्रविशारदाः ॥ मंत्रयध्वंप्रयत्नेनयत्कृतंमेहितंभवेत् ॥ ५ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाराक्षसास्तमथाब्रुवन् ॥ देवशंकाकुतोरामात्तवलोकजितोरणे ॥ ६ ॥ इंद्रस्तुबध्वानिक्षिप्तःपुत्रेणतवपत्तने ॥ जित्वाकुबेरमानीयपुष्पकंभुज्यतेत्वया ॥ ७ ॥ यमोजितःकालदंडाद्भयंनाभूत्तवप्रभो ॥ वरुणोहुंकृतेनैवजितःसर्वेपिराक्षसाः ॥ ८ ॥ मयोमहासुरोभीत्याकन्यांदत्वास्वयंतव ॥ त्वद्वशेवर्त्ततेद्यापिकिमुतान्येमहासुराः ॥ ९ ॥ हनूमद्धर्षणंयत्तुतदवज्ञाकृतंचनः ॥ **वानरोयंकिमस्माकमस्मिन्पौरुषदर्शने ॥ १० ॥ इत्युपेक्षितमस्माभिर्धर्षणंतेनकिंभवेत् ॥ वयंप्रमत्ताःकिंतेनवंचिताःस्मोहनूमता ॥ ११ ॥ जानीमोयदितंसर्वेकथंजीवन्गमिष्यति ॥ आज्ञापयजगत्कृत्स्नमवानरममानुषं ॥ १२ ॥**

तत्कृतमित्यर्थः अवज्ञाकारणमाहुः अयंवानरः किमस्माकंकरिष्यतीतिशेषः अस्मिन्वानरेपौरुषस्यदर्शनेकिंफलं निष्फलंतत् ॥ १० ॥ इतीत्यादि धर्षणंतेनकिंभवेदिति तस्योपेक्षाभावेइत्यादि अयंकिं कःपदार्थः इतिवयंप्रमत्तास्तेनप्रमादेनहनूमतावंचिताः ॥ ११ ॥ यदितंजानीमः अयमेवंरूपइतियदिजानीमइत्यर्थः गमिष्यति गतःस्यादित्यर्थेआर्षं ॥ १२ ॥

सर्वानाज्ञापयएकैकंवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ यत्कर्मत्वयारब्धंतत्केवलंस्वात्मनाशाय आरंभकालएवनाशःप्रसक्तःपरंतुभाग्याज्जीवितोसियत्तदारा मेणनदृष्टोसि ॥ १४ ॥ जीवन्नायासीत्यत्रहेतुभूतंरामस्वरूपमाह रामोनेति ॥ १५ ॥ त्वयाआनीतेतिच्छेदः ॥ १६ ॥ विषपिंडमिवतत्सदृ शं आगीर्यनिगीर्यमहामीनोयथापश्चात्तप्यतितथात्वयाजानकीआनीता अथकिंवाभविष्यतीतिपश्चात्तप्स्यसेइतिशेषः ॥१७॥ सर्वंसमंक

कृत्वायास्यामहेसर्वैंप्रत्येकंवानियोजय ॥ कुंभकर्णस्तदाप्राहरावणंराक्षसेश्वरं ॥ १३ ॥ आरब्धंयत्त्वयाकर्म स्वात्मनाशायकेवलं ॥नदृष्टोसितदाभाग्यात्त्वंरामेणमहात्मना ॥ १४ ॥ यदिपश्यतिरामस्त्वांजीवन्नायासिरा वण॥रामोनमानुषोदेवःसाक्षान्नारायणोव्ययः ॥ १५ ॥ सीताभगवतीलक्ष्मीरामपत्नीयशस्विनी ॥ राक्षसा नांविनाशायत्वयानीतासुमध्यमा ॥ १६ ॥ विषपिंडमिवागीर्यमहामीनोयथातथा ॥ आनीताजानकीपश्चा त्त्वयाकिंवाभविष्यति॥ १७॥ यद्यप्यनुचितंकर्मत्वयाकृतमजानता॥ सर्वंसमंकरिष्यामिस्वस्थचित्तोभवप्रभो ॥ १८ ॥ कुंभकर्णवचःश्रुत्वावाक्यमिंद्रजिदब्रवीत् ॥ देहिदेवममानुज्ञांहत्वारामंसलक्ष्मणं ॥ सुग्रीवंवानरांश्चैव पुनर्यास्यामितेंतिकं ॥ १९ ॥ तत्रागतोभागवतप्रधानोविभीषणोबुद्धिमतांवरिष्ठः ॥ श्रीरामपादद्वयएकतानः प्रणम्यदेवारिमुपोपविष्टः॥ २० ॥ विलोक्यकुंभश्रवणादिदैत्यान्मत्तप्रमत्तानतिविस्मयेन ॥ विलोक्यकामातु रमप्रमत्तोदशाननंप्राहविशुद्धबुद्धिः॥ २१ ॥

रिष्यामिपराक्रमेणेतिभावः ॥ १८ ॥ १९ ॥ एकतानःतन्मात्रविषयध्यानवान् देवारिंरावणंप्रणम्योपतत्समीपेभातृत्वादुपविष्टः ॥ २० ॥ कुंभश्रवणः कुंभकर्णःआदिनेंद्रजित् मत्तप्रमत्तान् अतिशयेनमत्तानित्यर्थः कामातुरंदशाननंविलोक्यप्राह ॥ २१॥

कुंभकर्णेंद्रजितौयस्ययुधिस्थातुंनशक्तौतौप्रसिद्धौमहापार्श्वमहोदरावपिनशक्तौ तथानिकुंभकुंभातिकायाअपिनशक्ताअन्येषांकागणनेतिभावः ॥ २२ ॥ नचतेविमोक्षःततोमहायहादितिशेषः महाधनेनरत्नादिना ॥ २३ ॥ अभिव्याप्येत्यनेनयुगपत्सर्वदेशावच्छेदेनशिरश्छेदसूचनं तेनपराक्रमातिशयवर्णनं तांरक्षःकुलस्यकालरात्रिरूपां ॥२४ ॥ हरींद्रतुल्याःमहासिंहसदृशायावन्नविनाशयंतितावत्ततःप्राकूदेहीत्य

नकुंभकर्णेंद्रजितौचराजंस्तथामहापार्श्वमहोदरौतौ ॥ निकुंभकुंभौचतथातिकायःस्थातुंनशक्तायुधिराघवस्य ॥ २२ ॥ सीताभिधानेनमहाग्रहेणग्रस्तोसिराजन्नचतेविमोक्षः ॥ तामेवसत्कृत्यमहाधनेनदत्वाभिरामायसुखीभवत्वं ॥ २३ ॥ यावन्नरामस्यशिताःशिलीमुखालंकामभिव्याप्यशिरांसिरक्षसां ॥ छिंदंतितावद्रघुनायकस्यभोतांजानकींत्वंप्रतिदातुमर्हसि ॥ २४ ॥ यावन्नगाभाःकपयोमहाबलाहरींद्रतुल्यानखदंष्ट्रयोधिनः ॥ लंकांसमाक्रम्यविनाशयंतितेतावद्द्रुतंदेहिरघूत्तमायतां ॥ २५ ॥ जीवन्नरामेणविमोक्ष्यसेत्वंगुप्तःसुरेंद्रैरपिशंकरेण ॥ नदेवराजांकगतोनमृत्योःपाताललोकानपिसंप्रविष्टः ॥ २६ ॥ शुभंहितंपवित्रंचविभीषणवचःखलः ॥ प्रतिजग्राहनैवासौम्रियमाणइवौषधं ॥ २७ ॥ कालेननोदितोदैत्योविभीषणमथाब्रवीत् ॥ मद्दत्तभोगैःपुष्टांगोमत्समीपेवसन्नपि ॥ २८ ॥ प्रतीपमाचरत्येषममैवहितकारिणः ॥ मित्रभावेनशत्रुर्मेजातोनास्त्यत्रसंशयः ॥ ॥ २९ ॥ अनार्येणकृतघ्नेनसंगतिर्मेनयुज्यते ॥ विनाशमभिकांक्षंतिज्ञातीनांज्ञातयःसदा ॥ ३० ॥

न्वयः ॥ २५ ॥ सुरेंद्रैःकुबेरादिभिः देवराजःइंद्रः नमृत्योःलोकंगतोपीतिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ दैत्योरावणःमद्दत्तैर्भोगैःभोगसाधनैः ॥ ॥ २८ ॥ प्रतीपंप्रतिकूलं ॥ २९ ॥ कृतघ्नत्वादेवानार्येण अत्रार्थांतरन्यासमाह विनाशमिति ॥ ३० ॥

योन्योनिशाचरएवंविधंवाक्यंब्रूयात्तंतस्मिन्क्षणेएववचनकथनकालएवहन्मि त्वंतुभ्रातृत्वाद्धननायोग्यइतितवधिक्कारएववधइत्याह धि गित्यादि ॥ ३१ ॥ परुषंधिगितिवचनं ॥ ३२ ॥ रावणंप्रतिवचोब्रवीदित्यन्वयः यदब्रवीत्तदाह मेति यद्यपिप्रियवादिनमेवमां ॥ ३३ ॥ त्वंधि क्करोषितथापिपितुःसमोज्येष्ठोभ्रातात्वमितितवहितंब्रवीमिइतिशेषः तदाह कालइति सर्वसंहर्त्तेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ कालीसर्वसंहारेसहायभूताश क्तिः ॥ ३५ ॥ तेनैवरामेणअंतर्यामित्वादितिभावः स्वकर्त्तव्यनिर्वाहार्थंतवतथाप्रेरणेतितात्पर्यं अंतर्यामित्वमेवतस्यव्युत्पादयति श्रीरामइति

योन्यस्त्वेवंविधंब्रूयाद्वाक्यमेकंनिशाचरः ॥ हन्मितस्मिन्क्षणेएवधिकृत्वांरक्षःकुलाधमं ॥ ३१ ॥ रावणेनैवमु क्तःसन्परुषंसविभीषणः ॥ उत्पपातसभामध्याद्गदापाणिर्महाबलः ॥ ३२ ॥ चतुर्भिर्मंत्रिभिःसार्धंगगनस्थोब्र वीद्वचः ॥ क्रोधेनमहताविष्टोरावणंदशकंधरं ॥ माविनाशमुपैहित्वंप्रियवादिनमेवमां ॥ ३३ ॥ धिक्करोषितथा पित्वंज्येष्ठोभ्रातापितुःसमः ॥ कालोराघवरूपेणजातोदशरथालये ॥ ३४ ॥ कालीसीताभिधानेनजाताजनक नंदिनी ॥ तावुभावागतावत्रभूमेर्भारापनुत्तये ॥ ३५ ॥ तेनैवप्रेरितस्त्वंतुनश्शृणोषिहितंमम ॥ श्रीरामःप्रकृतेः साक्षात्परस्तात्सर्वदास्थितः ॥ ३६ ॥ बहिरंतश्चभूतानांसमःसर्वत्रसंस्थितः ॥ नामरूपादिभेदेनतत्तन्मयइवाम लः ॥ ३७ ॥ यथानानाप्रकारेषुवृक्षेष्वेकोमहानलः ॥ तत्तदाकृतिभेदेनभिद्यतेज्ञानचक्षुषां ॥ ३८ ॥

प्रकृतेःसाक्षाद्द्रष्टेत्यर्थः एवंचप्रकृतिकार्यद्रष्टृत्वमर्थात्सिद्धं तत्किंप्रकृतिसंबद्धस्तथासतितद्धर्मलेपापत्तिर्हरिद्रादिसंबंधाद्वस्त्रस्येवेत्यतआह प रस्तात्सर्वदेति पंकपद्मन्यायेनतद्धर्मासंबद्धः ॥ ३६ ॥ प्रकृतिद्रष्टृत्वमेवाह बहिरिति समोनतुन्यूनाधिकभावेनापिवैषम्येण यथाकर्मफलप्रद त्वादितिभावः वस्तुतस्तद्व्यतिरिक्तंनैवकिंचित्सदस्तीत्याह नामेति यत्किंचित्सत्त्वेननामादिप्रतीयतेतत्सर्वंतन्मयत्वादेवतथाप्रतीतिविषयइति भावः ॥ ३७ ॥ एकस्यानेकरूपत्वंदृष्टांतेनसाधयति यथेति ॥ ३८ ॥

दार्ष्टांतिकेयोजयति पंचेति अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयाःपंचकोशाः आदिनाभूतादीनि तत्रान्नमयःस्थूलशरीरं ततःक्रमे णसूक्ष्माअन्ये दृष्टांतांतरमाह नीलेति ॥३९॥ सएषःरामः स्वमायागुणाःसत्वादयस्तेर्बिबितायस्मिन्नितिविग्रहः तेषुप्रतिबिंबितइतिवा॥४०॥ तत्ररजोगुणप्रतिबिंबेप्रधानपुरुषावित्याह प्रधानेति प्रधानंपरिणामि पुरुषःस्वभोगापवर्गार्थंतत्प्रवर्तकइत्युभाभ्यांसृष्टिः तमोगुणप्रतिबिंबंका लइत्याह कालरूपेणेति कलनांसंहारं अर्थात्सत्वगुणप्रतिबिंबतोव्यक्तमित्युच्यते सचांतर्यामितयासर्वपालकोदुर्ज्ञेयतयाचाव्यक्तमितिभावः ॥ ४१ ॥ तत्रकालरूपीसंहारप्रधानइदानींरामइत्याह कालेति ॥४२ ॥ ननुसर्वसमस्यभगवतोमद्वधेकथंप्रवृत्तिरतआह ब्रह्मणेति परिपाल

पंचकोशादिभेदेनतत्तन्मयइवावभौ ॥ नीलपीतादियोगेननिर्मलःस्फटिकोयथा ॥ ३९ ॥ सएवनित्यमुक्तोपिस्व मायागुणबिंबितः ॥ कालःप्रधानंपुरुषोऽव्यक्तंचेतिचतुर्विधः ॥ ४० ॥ प्रधानपुरुषाभ्यांसजगत्कृत्स्नंसृजत्य जः ॥ कालरूपेणकलनांजगतःकुरुतेव्ययः ॥ ४१ ॥ कालरूपीसभगवान्रामरूपेणमायया ॥ ४२ ॥ ब्रह्मणाप्रा र्थितोदेवस्त्वद्वधार्थमिहागतः ॥ तदन्यथाकथंकुर्यात्सत्यसंकल्पईश्वरः ॥ ४३ ॥ हनिष्यतित्वांरामस्तुसपुत्रबल वाहनं ॥ हन्यमानंनशक्नोमिद्रष्टुंरामेणरावण ॥ ४४ ॥

नानुगुण्येनदुष्टनिग्रहेपिनसमत्वहानिः कर्मानुरूपफलदातृत्वमेवतस्यसमत्वं तदननुरूपफलदानेहितस्यवैषम्यमापद्येतनचतदस्तियथानेकेषु कर्मानुरूपफलदोराजासर्वेषुसमइत्येवव्यवह्रियतेनतुविषमइतिभावः अन्यथाकरणाभावेहेतुः सत्यसंकल्पत्वं ॥ ४३ ॥ हनिष्यतीति सत्यसं कल्पत्वादेवेतिभावः नन्वेवमवश्यंभाविनिमद्वधेतवगमनेनकिंतत्राह हन्यमानमिति हेरावणत्वांस्वामिबुद्धिविषयंस्वीयत्वबुद्धिविषयंचराक्षस कुलंहन्यमानंद्रष्टुंनशक्नोमिअतस्त्वयिराक्षसकुलेचतांबुद्धिंविहायरामेवानरेषुचोक्तबुद्धिंकृत्वाराघवंगच्छामि तथाबुद्धिकृतमेवचदुःखमिति भावः ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ विसृज्यसर्वमित्यनेनवैराग्यमुक्तं भगवद्भजनेतस्यमुख्यांगत्वात् परिपूर्णोमनसिभवोमानसोमनोरथोयस्यसः भगवद्भजनंकार्यमि
तितस्यसार्वदिकोमनोरथः ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण० युद्धकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ विभीषणइति ॥ १ ॥
तेदारहर्तूरावणस्याहमनुजोनाम्नाविभीषणइत्यन्वयः ॥ २ ॥ भ्रात्रारावणेनाहंनिरस्तःधिक्कृतः अविदितात्मनःअविदितस्वस्वरूपस्य ॥ ३ ॥

त्वांराक्षसकुलंकृत्स्नंततोगच्छामिराघवं ॥ मयियातेसुखीभूत्वारमस्वभवनेचिरं ॥ ४५ ॥ विभीषणोरावणवा
क्यतःक्षणाद्विसृज्यसर्वंसपरिच्छदंगृहं ॥ जगामरामस्यपदारविंदयोःसेवाभिकांक्षीपरिपूर्णमानसः ॥ ४६ ॥
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ विभीषणोमहाभाग
श्चतुर्भिर्मंत्रिभिःसह ॥ आगत्यगगनेरामसंमुखेसमवस्थितः ॥ १ ॥ उच्चैरुवाचभोस्वामिन्रामराजीवलोचन ॥
रावणस्यानुजोऽहंतेदारहर्तुर्विभीषणः ॥ २ ॥ नाम्नाभ्रात्रानिरस्तोहंत्वामेवशरणंगतः ॥ हितमुक्तंमयादेवतस्य
चाविदितात्मनः ॥ ३ ॥ सीतांरामायवैदेहींप्रेषयेतिपुनःपुनः ॥ उक्तोपिनशृणोत्येषःकालपाशवशंगतः ॥ ४ ॥
हंतुंमांखड्गमादायप्राद्रवद्राक्षसाधमः ॥ ततोचिरेणसचिवैश्चतुर्भिःसहितोभयात् ॥ ५ ॥ त्वामेवभवमोक्षायमु
मुक्षुःशरणंगतः ॥ विभीषणवचःश्रुत्वासुग्रीवोवाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ विश्वासार्होनतेराममायावीराक्षसाधमः ॥
सीताहर्तुर्विशेषेणरावणस्यानुजोबली ॥ ७ ॥

प्रेषयसत्कृत्यप्रेषयेत्यर्थः कालरूपस्यतवपाशःअंतर्यामितयाप्रेरणातदधीनतांप्राप्तः ॥ ४ ॥ अश्रवणमात्रमेवर्नाकित्वधिकमपीत्याह हंतुमि
ति भयात् ॥ तद्भयात्संसारेएववैराग्येणतस्मादेवमोक्षायतदिच्छावान्त्वांशरणंगतइत्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ सीताहर्तुरनुजइतिविशेषेणविश्वा
सार्होनेत्यन्वयः ॥ ७ ॥

विवरेऽन्येनयुद्धासक्त्यादिरूपेछिद्रे ॥ ८ ॥ ममैवंबुद्धिः तवबुद्ध्यांतःकरणेनकिंनिश्चितंतद्वदेत्यर्थः ॥ ९ ॥ यदीच्छामीति अनेनसत्यसंकल्प ईश्वरोहमितिसूचितं सहेश्वरान् अत्रेश्वराइंद्राद्याः ॥ १० ॥ अभयमितिच्छेदः ॥ ११ ॥ नन्वेवंविधेभ्योऽभयदानंनोचितमितिचेत्तत्राह सकृ देवेति ॥ तवास्मीतिप्रपन्नायअंगीकृतवते याचते शत्रवे तं अभयमितिशेषः सर्वभूतेभ्यःसर्वप्राणिभ्यः निकृष्टायापीतिशेषः तादृशायाप्यभयं

मंत्रिभिःसायुधैरस्मान्विवरेनिहनिष्यति ॥ ८ ॥ तदाज्ञापयमेदेववानरैर्हन्यतामयं ॥ ममैवंभातितेरामबुद्ध्या किंनिश्चितंवद ॥ श्रुत्वासुग्रीववचनंरामःसस्मितमब्रवीत् ॥ ९ ॥ यदीच्छामिकपिश्रेष्ठलोकान्सर्वान्सहेश्वरान् ॥ निमिषार्धेनसंहन्यांसृजामिनिमिषार्धतः ॥ १० ॥ अतोमयाभयंदत्तंशीघ्रमानयराक्षसं ॥ ११ ॥ सकृदेवप्रपन्नाय तवास्मीतिचयाचते ॥ अभयंसर्वभूतेभ्योददाम्येतद्व्रतंमम ॥ १२ ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वासुग्रीवोहृष्टमानसः ॥ विभीषणमथानाय्यदर्शयामासराघवं ॥ १३ ॥ विभीषणस्तुसाष्टांगंप्रणिपत्यरघूत्तमं ॥ हर्षगद्गदयावाचाभ क्त्याचपरयान्वितः ॥ १४ ॥ रामंश्यामंविशालाक्षंप्रसन्नमुखपंकजं ॥ धनुर्बाणधरंशांतंलक्ष्मणेनसमन्वितं ॥ ॥ १५ ॥ कृतांजलिपुटोभूत्वास्तोतुंसमुपचक्रमे ॥ १६ ॥ विभीषणउवाच नमस्तेरामराजेंद्रनमःसीतामनोर म ॥ नमस्तेचंडकोदंडनमस्तेभक्तवत्सल ॥ १७ ॥ नमोऽनंतायशांतायरामायामिततेजसे ॥ सुग्रीवमित्रायचतेर घूणांपतयेनमः ॥ १८ ॥ जगदुत्पत्तिनाशानांकारणायमहात्मने ॥ त्रैलोक्यगुरवेऽनादिगृहस्थायनमोनमः ॥ १९ ॥

ददामीतिमेव्रतं तत्रास्मैअभयादानेमेव्रतभंगःस्यादितिनकिंचिद्वाच्यमितिभावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ रामंश्याममित्यादिध्यानप्रकारः ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ अथस्तौति नमस्तेइति ॥ १७ ॥ १८ ॥ जगदिति यतोवाइमानिभूतानिजायंतेयेनजातानिजीवंतियत्प्रयंत्यभिसंविशंतीतिश्रुतिबोधितजग त्स्थित्युत्पत्तिनाशकारणायेत्यर्थः त्रैलोक्यगुरवेअंतर्यामितयेतिभावः अनादिगृहस्थायसदामायागृहिण्यास्वशक्तिरूपयायुतायेत्यर्थः ॥ १९

तदेवपुनःस्पष्टमाह त्वमादिरिति उत्पत्तिकारणस्थानमित्यर्थः निधनस्थानंलयस्थानं एवंचोत्पत्त्यादयोपित्वद्विवर्तभूताएवनातिरिक्ताइतिसूचितं स्वेच्छाचारत्वेननपराधीनत्वंसूचितं ॥ २० ॥ व्याप्यव्यापकरूपेणेति यथामहामत्स्यस्याल्पमत्स्योव्याप्यः ॥ २१ ॥ हृतज्ञानास्त्वद्रूपं जगदितिज्ञानहीनाः अतएवनष्टात्मानः अतएवनष्टकंठचामीकरवत्अज्ञातंस्वस्वरूपंयेषांते अतएवविचेतसःविरुद्धेप्रवृत्तिमार्गेचेतोयेषांते गतागतंजन्ममरणरूपंसंसारं ॥ २२ ॥ यावदन्यविषयरहितेनज्ञानस्वरूपभवद्विषयचित्तेनभवान्नज्ञायतेतावज्जगत्सत्यंभाति त्वत्स्वरूपज्ञाने

त्वमादिर्जगतांरामत्वमेवस्थितिकारणं ॥ त्वमंतेनिधनस्थानंस्वेच्छाचारस्त्वमेवहि ॥ २० ॥ चराचराणांभूतानां बहिरंतश्चराघव ॥ व्याप्यव्यापकरूपेणभवान्भातिजगन्मयः ॥ २१ ॥ त्वन्माययाहृतज्ञानानष्टात्मानोविचेतसः ॥ गतागतंप्रपद्यंतेपापपुण्यवशात्सदा ॥ २२ ॥ तावत्सत्यंजगद्भातिशुक्तिकारजतंयथा ॥ यावन्नज्ञायते ज्ञानचेतसानान्यगामिना ॥ २३ ॥ त्वदज्ञानात्सदायुक्ताःपुत्रदारगृहादिषु ॥ रमंतेविषयान्सर्वानंतेदुःखप्रदान्विभो ॥ २४ ॥ त्वमिंद्रोग्निर्यमोरक्षोवरुणश्चतथानिलः ॥ कुबेरश्चतथारुद्रस्त्वमेवपुरुषोत्तम ॥ २५ ॥ त्वमणोरप्यणीयांश्चस्थूलात्स्थूलतरःप्रभो ॥ त्वंपितासर्वलोकानांमाताधातात्वमेवहि ॥ २६ ॥ आदिमध्यांतरहितःपरिपूर्णोऽच्युतोऽव्ययः ॥ त्वंपाणिपादरहितश्चक्षुःश्रोत्रविवर्जितः ॥ २७ ॥

तुत्वमेवसर्वरूपेणैवभासीतिज्ञानेतुभासमानस्यजगतोमिथ्यात्वंभाति यथायावच्छुक्तिकास्वरूपेणनज्ञायतेतावत्तत्रभातरजतंसत्यमितिभाति शुक्तिकाज्ञानेतुतन्मिथ्येतिज्ञायतेतद्वत् ॥ २३ ॥ तदेवदार्ढ्यायपुनराह त्वदज्ञानादिति युक्ताःतत्रैवसत्यत्वाभिमानेनलीनचित्ताः रमंतेप्रीत्याभुंजंते अंतेवियोगेदुःखप्रदान् ॥ २४ ॥ त्वमेवसर्वरूपइत्याह त्वमिति ॥ २५ ॥ अणीयान्सर्वथादुर्ज्ञेयत्वात् स्थूलतरःविभुत्वात् मातापितृवत्सर्वत्रसमःपालनेइत्याह त्वंपितेत्यादि ॥२६ ॥ अच्युतःकयापिशक्त्याच्युतोहीनोन अनेनसर्वशक्तिमत्त्वं अव्ययःव्ययोत्रवृत्यपक्षयस्तद्रहितः त्वंपाणीति अपाणिपादोजवनोग्रहीतेतिश्रुतेः ॥२७॥

विपरीतक्रमेणश्रोतेत्याद्युक्तिः कोशेभ्यःअन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयेभ्यःपंचकोशेभ्योव्यतिरिक्तस्तद्दोषास्पृष्टः निर्गुणःस्व
तोनिर्गुणइत्यर्थः मायासंबंधात्तुगुणवानिव निरुपाश्रयःआधारांतररहितः ॥ २८ ॥ निर्विकल्पःवस्तुतोनिर्धर्मकत्वान्निर्विकल्पकज्ञानस्यैव
विषयोनसविकल्पकस्येतिभावः अतएवनिराकारः त्वत्पूज्यस्येश्वरांतरस्याभावान्निरीश्वरः उक्तंनिर्विकारत्वंविवृणोति षड्भावरहितइति जा
यतेस्तिविपरीणमतेवर्धतेऽपक्षीयतेनश्यतीतिनिरुक्तोक्तषड्भावविकारहीनः अतएवानादिः जगत्तुत्वद्विवर्त्तएवेतिभावः प्रकृतिसंबंधादपितेन
विकारइत्याह प्रकृतेःपरःतद्दोषगुणासंस्पृष्टइत्यर्थः ॥२९॥ नन्वीदृशस्यममग्रहणंकुतस्तत्राह माययेति इदंत्वद्दर्शनंमायैव तदेवाह मनुष्यइ

**श्रोताद्रष्टाग्रहीताचजवनस्त्वंखरांतकः॥ कोशेभ्योव्यतिरिक्तस्त्वंनिर्गुणोनिरुपाश्रयः॥ २८॥ निर्विकल्पोनिर्वि
कारोनिराकारोनिरीश्वरः॥ षड्भावरहितोनादिःपुरुषःप्रकृतेःपरः॥२९॥माययागृह्यमाणस्त्वंमनुष्यइवभाव्यसे॥
ज्ञात्वात्वांनिर्गुणमजंवैष्णवामोक्षगामिनः॥३०॥ अहंत्वत्पादसद्भक्तिनिःश्रेणींप्राप्यराघव॥ इच्छामिज्ञानयो
गाख्यंसौधमारोढुमीश्वर ॥ ३१ ॥ नमःसीतापतेरामनमःकारुणिकोत्तम ॥ रावणारेनमस्तुभ्यंत्राहिमांभवसा
गरात्॥ ३२ ॥ ततःप्रसन्नःप्रोवाचश्रीरामोभक्तवत्सलः ॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेवांछितंवरदोस्म्यहं ॥ ३३ ॥ विभी
षणउवाच धन्योऽस्मिकृतकृत्योऽस्मिकृतकार्योऽस्मिराघव॥ त्वत्पाददर्शनादेवविमुक्तोऽस्मिनसंशयः॥३४॥**

वेति एवंमायिकस्यास्यतवरूपस्यज्ञानान्नमुक्तिःकिंतुपूर्वोक्तरूपज्ञानादेवेत्याह ज्ञात्वेति तज्ज्ञानकारणंचात्रमायिकेतवरूपेभक्तिरित्येतज्ज्ञा
मनपिपरंपरयातदुपयोगीतिभावः॥३०॥तदेवाहाहमिति भक्तिरूपांनिःश्रेणींप्राप्यज्ञानयोगाख्यंसौधंपूर्वोक्तज्ञानयोगाख्यंसौधं॥३१॥सर्ववि
धभक्त्यपेक्षयानतिरूपाभक्तिरेवमुख्येतिध्वनयन्नाह नमइति ॥ ३२ ॥ वांछितंवरंवृणीष्वयतोहंवरदोस्मीत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ कृतकृत्यत्वं सर्व
धर्मजनककर्मकृतत्वंअतएवधन्यत्वं भगवद्दर्शनस्यसर्वधर्मरूपत्वमितिभावः कृतकार्यत्वंचधातूनामनेकार्थत्वात्प्राप्तसकलप्राप्यत्वं प्राप्यंच
सकलधर्मफलं तदेवाह त्वत्पादेति मुक्तिर्हिसर्वपुण्यफलं ॥ ३४ ॥

तदेवाह नास्तीति ॥ ३५ ॥ कर्मकृतोबंधःसंसारस्तन्नाशफलंभक्तिलक्षणंकरणंयस्यतादृशंत्वद्विषयज्ञानंदेहि एवंफलंसंप्रार्थ्यतस्यकारणंविनासंभवात्तत्कारणीभूतांभक्तिंप्रार्थयते त्वत्ध्यानमिति एतदेवमुख्याभक्तिरित्यर्थः परमार्थंपरमउत्कृष्टोमोक्षार्थःप्रयोजनंपरंपरयायस्य ॥

नास्तिमत्सदृशोधन्योनास्तिमत्सदृशःशुचिः ॥ नास्तिमत्सदृशोलोकेरामत्वन्मूर्तिदर्शनात् ॥ ३५ ॥ कर्मबंधविनाशायत्वज्ज्ञानंभक्तिलक्षणं॥त्वद्ध्यानंपरमार्थंचदेहिमेरघुनंदन॥३६॥नयाचेरामराजेंद्रसुखंविषयसंभवं ॥त्वत्पादकमलेसक्ताभक्तिरेवसदास्तुमे ॥ ३७॥ ओमित्युक्त्वापुनःप्रीतोरामःप्रोवाचराक्षसं ॥ शृणुवक्ष्यामितेभद्ररहस्यंममनिश्चितं ॥ ३८ ॥ मद्भक्तानांप्रशांतानांयोगिनांवीतरागिणां ॥ हृदयेसीतयानित्यंवसाम्यत्रनसंशयः ॥ ॥ ३९ ॥ तस्मात्त्वंसर्वदाशांतःसर्वकल्मषवर्जितः ॥ मांध्यात्वामोक्ष्यसेनित्यंघोरसंसारसागरात् ॥ ४० ॥ स्तोत्रमेतत्पठेद्यस्तुलिखेद्यःशृणुयादपि ॥ मत्प्रीतयेममाभीष्टंसारूप्यंसमवाप्नुयात् ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणंप्राहश्रीरामोभक्तभक्तिमान् ॥ पश्यत्विदानीमेवैषममसंदर्शनेफलं ॥ ४२ ॥ लंकाराज्येऽभिषेक्ष्यामिजलमानयसागरात् ॥ यावच्चंद्रश्चसूर्यश्चयावत्तिष्ठतिमेदिनी ॥ ४३ ॥ यावन्ममकथालोकेतावद्राज्यंकरोत्वसौ ॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणेनांबुत्यानाय्यकलशेनतं ॥ ४४ ॥ लंकाराज्याधिपत्यार्थमभिषेकंरमापतिः ॥ कारयामाससचिवैर्लक्ष्मणेनविशेषतः ॥ ४५ ॥ साधुसाध्वितितेसर्वेवानरास्तुष्टुवुर्भृशं ॥ सुग्रीवोऽपिपरिष्वज्यविभीषणमथाब्रवीत् ॥ ४६ ॥

॥ ३६ ॥ तदेवपुनराह नयाचेइति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मद्भक्तानामिति सर्वथातवध्यानविषयोभवामीतिभावः ॥ ३९ ॥ शांतःजितेंद्रियः अतएवसर्वपापहीनः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ममसंदर्शनेफलंतज्जन्यंफलंमोक्षरूपंकालांतरभवंतिष्ठतु इदानींसांप्रतमेवैहिकंपश्यतु ॥ ४२ ॥ ४३॥ ॥ ४४ ॥ सचिवैश्चतुर्भिर्विभीषणसचिवैः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

मुख्यत्वेहेतुर्भक्त्यारामपरिग्रहात् ॥ ४७ ॥ परमात्मत्वेनसहायानपेक्षतासूचिता अमाययाअच्छलेन ॥ ४८ ॥ दशग्रीवेणेति अस्यांबरेइत्यादि ॥ ४९ ॥ भ्रातरंवालिनाभ्रातृत्वव्यवहारस्यमैत्रीकरणोत्तरंकृतत्वेनतद्भ्रातृत्वाद्भ्रातृसदृशंत्वामित्यन्वयः वनचारिणांवानराणां ॥ ५० ॥

विभीषणवयंसर्वैरामस्यपरमात्मनः ॥ किंकरास्तत्रमुख्यस्त्वंभक्त्यारामपरिग्रहात् ॥ ४७॥ रावणस्यविनाशेत्वं साहाय्यंकर्तुमर्हसि ॥ विभीषणउवाच अहंकियान्सहायत्वेरामस्यपरमात्मनः ॥ किंतुदास्यंकरिष्येहंभक्त्याशक्त्यात्वमायया ॥ ४८ ॥ दशग्रीवेणसंदिष्टःशुकोनाममहासुरः ॥ संस्थितोत्यंबरेवाक्यंसुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ ४९ ॥ त्वामाहरावणोराजाभ्रातरंराक्षसाधिपः ॥ महाकुलप्रसूतस्त्वंराजासिवनचारिणां ॥ ५० ॥ ममभ्रातृसमानस्त्वंतवनास्त्यर्थविप्लवः ॥ अहंयद्दहरंभार्यांराजपुत्रस्यकिंतव ॥ ५१ ॥ किष्किंधांयाहिहरिभिर्लंकाशक्यानदैवतैः ॥ प्राप्तुंकिमानवैरल्पसत्त्वैर्वानरयूथपैः ॥ ५२ ॥ तंप्रापयंतंवचनंतूर्णमुत्प्लुत्यवानराः ॥ प्रापद्यंततदाक्षिप्रंनिहंतुंदृढमुष्टिभिः ॥ ५३ ॥ वानरैर्हन्यमानस्तुशुकोराममथाब्रवीत् ॥ नदूतान्घ्नंतिराजेंद्रवानरान्वारयप्रभो ॥ ५४ ॥ रामःश्रुत्वातदावाक्यंशुकस्यपरिदेवितं ॥ मावधिष्टतिरामस्तान्वारयामासवानरान् ॥ ५५ ॥ पुनरंबरमासाद्यशुकःसुग्रीवमब्रवीत् ॥ ब्रूहिराजन्दशग्रीवंकिंवक्ष्यामिव्रजाम्यहं ॥५६॥ सुग्रीवउवाच यथावालीममभ्रातातथात्वंराक्षसाधम ॥ हंतव्यस्त्वंमयायत्नात्सपुत्रबलवाहनः ॥ ५७॥

अर्थविप्लवोमत्कृतोऽर्थनाशः अहंयद्राजपुत्रस्यभार्यामहरंतत्रतवकिंदुःखमितिशेषः ॥ ५१ ॥ दैवतैःदैवतैरपि ॥ ५२ ॥ निहंतुंप्रापद्यंतप्रपन्नाःकृतारंभाइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ घ्नंति राजानइतिशेषः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ यथावालीतिव्यंग्योक्तिः यथाजायापहारित्वात्समेवध्यस्तथास्वामिभार्यापहारित्वात्त्वमपिवध्यइतिभावः ॥ ५७ ॥

मेस्वामिनःश्रीरामचंद्रस्यभार्यांहत्वाक्कयास्यसीतिब्रूहीत्यन्वयः शुकमन्वरक्षयत् वानरैःसुग्रीवइतिशेषः अयमत्राशयः शुकवचनात्सुग्रीवस्यभेदायोग्यत्वंनिर्णीय विशकलितंस्थितेषुवानरेषुस्वनगरघातस्यैतैरशक्यत्वंसमुद्रव्यवधानान्निर्णीयघातादिमाकरोत्विति ॥ ५८ ॥ शार्दूलोदर्शनमात्रेनियुक्तोनतुसुग्रीवभेदनेइतितस्याग्रहणं ॥ ५९ ॥ कपिबलस्यातिमहत्त्वश्रवणमात्रेणदीर्घचिंतापरत्वंरावणस्येत्यनेनशौर्यहानिः

ब्रूहिमेरामचंद्रस्यभार्यांह्त्वाक्कयास्यसि॥ततोरामाज्ञयाधृत्वाशुकंबध्वान्वरक्षयत्॥ ५८ ॥ शार्दूलोपिततःपूर्वं दृष्ट्वाकपिबलंमहत् ॥ यथावत्कथयामासरावणायसराक्षसः ॥ ५९ ॥ दीर्घचिंतापरोभूत्वानिःश्वसन्नासमंदिरे॥ततःसमुद्रमावेक्ष्यरामोरक्तांतलोचनः ॥ ६० ॥ पश्यलक्ष्मणदुष्टोसौवारिधिर्मामुपागतं ॥ नाभिनंदतिदुष्टात्मादर्शनार्थममानघ॥ ६१ ॥जानातिमानुषोयंमेकिंकरिष्यतिवानरैः॥ अद्यपश्यमहाबाहोशोषयिष्यामिवारिधिं॥६२॥ पादेनैवगमिष्यंतिवानराविगतज्वराः॥इत्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षआरोपितधनुर्धरः॥६३॥तूणीराद्बाणमादायकालाग्निसदृशप्रभं॥संधायचापमाकृष्यरामोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ ६४ ॥ पश्यंतुसर्वभूतानिरामस्यशरविक्रमं॥इदानींभस्मसात्कुर्यांसमुद्रंसरितांपतिं॥६५॥एवंब्रुवतिरामेतुसशैलवनकानना॥चचालवसुधाद्यौश्चदिशश्चतमसावृताः॥६६॥चुक्षुभेसागरोवेलांभयाद्योजनमत्यगात्॥ तिमिनक्रझषामीनाःप्रतप्ताःपरितत्रसुः॥६७॥

सूचिता ॥ ६० ॥ उपागतंस्वतटंप्राप्तं अनभिनंदनेचिन्हमाह दर्शनार्थमिति नायातीतिशेषः ॥ ६१ ॥६२॥ आरोपितेति आरोपितज्यंधनुर्धरतीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ कालाग्नीति कालाग्नितुल्यकांतिसंधायधनुषियोजयित्वेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ भस्मसात्कुर्यांभस्मसात्करोमीत्यर्थः ॥ ६५ ॥ तमसावृताआसन्नितिशेषः ॥ ६६ ॥ सागरक्षोभमेवाह योजनंवेलामत्यगात्अतिक्रांतः वेलामारभ्ययोजनपर्यंतंसजलोदेशःशुष्कोजातइत्यर्थः प्रतप्ताःजलौष्ण्यवशात् ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ उपायनंरत्नानिपादयोःक्षिप्त्वा ॥ ६९ ॥ प्रणिपत्यचराममाहइत्यन्वयः ॥ ७० ॥ स्वस्यशीघ्रमनागमनेहेतुमाह जडइति जडःतम आच्छादितज्ञानः एवंचत्वत्सृष्टस्वभावेनजडत्वेनमदनागमनमितिनमेदोषइतिभावः ॥ ७१ ॥ ननुतवजडत्वंकुतइतिचेत्तत्राह स्थूलानीति स्वभावतोजडान्येवभवतासृष्टानि तामसाहंकारतस्त्वयातत्सृष्टेरितिभावः अतस्त्वदाज्ञारूपंजडत्वंनलंघयंतिनत्यजंतीतितेष्वापोरूपंभूतमहमि

एतस्मिन्नंतरेसाक्षात्सागरोदिव्यरूपधृक् ॥ दिव्याभरणसंपन्नःस्वभासाभासयन्दिशः ॥ ६८ ॥ स्वांतस्थदिव्यरत्नानिकराभ्यांपरिगृह्यसः ॥ पादयोःपुरतःक्षिप्त्वारामस्योपायनंबहु ॥ ६९ ॥ दंडवत्प्रणिपत्याहरामंरक्तांतलोचनं ॥ त्राहित्राहिजगन्नाथरामत्रैलोक्यरक्षक ॥ ७० ॥ जडोहंरामतेसृष्टःसृजतानिखिलंजगत् ॥ स्वभावमन्यथाकर्तुंकःशक्तोदेवनिर्मितं ॥ ७१ ॥ स्थूलानिपंचभूतानिजडान्येवस्वभावतः ॥ सृष्टानिभवतैतानित्वदाज्ञांलंघयंतिन ॥ ७२ ॥ तामसादहमोरामभूतानिप्रभवंतिहि ॥ कारणानुगमात्तेषांजडत्वंतामसंस्वतः ॥ ७३ ॥ निर्गुणस्त्वंनिराकारोयदामायागुणान्प्रभो ॥ लीलयांगीकरोषित्वंतदावैराजनामवान् ॥ ७४ ॥ गुणात्मनोविराजश्चसत्वाद्देवावभूविरे॥रजोगुणात्प्रजेशाद्यामन्योर्भूतपतिस्तव॥७५॥त्वामहंमाययाछन्नंलीलयामानुषाकृतिं॥७६

तिभावः ॥ ७२ ॥ तदेवाह तामसादिति अहमःअहंकारात् कारणगुणाहिकार्यगुणानारभंतइतिभावः ॥ ७३ ॥ ननुनिर्गुणस्यममकथंभूतस्रष्टृत्वमतआह निर्गुणइति निर्गुणोनिराकारोऽपिलीलयायदामायागुणानंगीकरोषितदास्रष्टृत्वाद्वैराजनामा ॥ स्वार्थेऽणू ॥ ७४ ॥ तत्रकस्माद्गुणात्कस्यसृष्टिस्तत्राह गुणात्मनोविराजइति देवाअत्रसनकादयः प्रजेशामन्वाद्याइंद्राद्याश्च मन्योस्तमसः भूतपतिःसंहर्त्तारुद्रः॥७५॥ मायायाच्छन्नंछन्नात्मस्वरूपं तदेवाह लीलयेति ॥ ७६॥

जडबुद्धिस्तमोवृतत्वात् जडःस्वरूपेणापिजलरूपत्वात् अतएवमूर्खःत्वांनिर्गुणंसर्वनियंतृपरमेश्वरत्वेनकथंजानामीत्यर्थः इदानींतुत्वत्कृतदं डात्त्वत्स्वरूपंज्ञातमितिवदन्अर्थांतरन्यासमाह दंडएवेति ॥ ७७ ॥ भूतानांप्राणिनां ॥ ७८ ॥ अमोघमनिष्फलंयथाभवतितथापातिनः ॥

जडबुद्धिर्जडोमूर्खःकथंजानामिनिर्गुणं ॥ दंडएवहिमूर्खाणांसन्मार्गप्रापकःप्रभो ॥ ७७ ॥ भूतानाममरश्रेष्ठ पशूनांलगुडोयथा ॥ शरणंतेव्रजामीशशरण्यंभक्तवत्सल ॥ अभयंदेहिमेरामलंकामार्गंददामिते ॥ ७८ ॥ रा मउवाच अमोघोयंमहाबाणःकस्मिन्देशेनिपात्यतां ॥ लक्ष्यंदर्शयमेशीघ्रंबाणस्यामोघपातिनः ॥ ७९ ॥ रा मस्यवचनंश्रुत्वाकरेदृष्ट्वामहाशरं ॥ महोदधिर्महातेजाराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ ८० ॥ रामोत्तरप्रदेशेतुद्रुमकुल्यइ तिश्रुतः ॥ प्रदेशस्तत्रबहवःपापात्मानोदिवानिशं ॥ ८१ ॥ बाधंतेमांरघुश्रेष्ठतत्रतेपात्यतांशरः ॥ रामेणसृष्टो बाणस्तुक्षणादाभीरमंडलं ॥ ८२ ॥ हत्वापुनःसमागत्यतूणीरेपूर्ववत्स्थितः ॥ ततोब्रवीद्रघुश्रेष्ठंसागरोविनया न्वितः ॥ ८३ ॥ नलःसेतुंकरोत्वस्मिन्जलेमेविश्वकर्मणः ॥ सुतोधीमान्समर्थोऽस्मिन्कार्येलब्धवरोहरिः ॥ ८४ ॥ कीर्तिंजानंतुतेलोकाःसर्वलोकमलापहां ॥ इत्युक्त्वाराघवंनत्वाययौसिंधुरदृश्यतां ॥ ८५ ॥ ततोरामस्तुसुग्रीवल क्ष्मणाभ्यांसमन्वितः ॥ नलमाज्ञापयच्छीघ्रंवानरैःसेतुबंधने ॥ ८६ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ हेराम उत्तरप्रदेशेद्रुमकुल्यस्तदाख्यः ॥ ८१ ॥ तत्रतेषुपापात्मसु ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ब्रह्मणोलब्धवरत्वात् अस्मिन्कार्येसेतुबं धनकार्ये ॥ ८४ ॥ कीर्तिसेतुबंधनकृतां याकीर्तिःसेवात्मिकादृष्टासतीसर्वलोकपापहर्त्री ॥ ८५ ॥ वानरैःसहेतिशेषः ॥ ८६ ॥

पर्वतपादपैः पर्वतैः पादपैश्च ॥ ८७ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादि० युद्धकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥

सेतुमिति निर्विघ्नत्वार्थंद्रष्टृणांपुण्यार्थंच तदेवाह लोकहितायचेति ॥ १ ॥ तदेवस्पष्टयति प्रणमेदिति ॥ २ ॥ संकल्पनियतःसंकल्पपूर्वमित्यर्थः

ततोतिहृष्टःप्लवगेंद्रयूथपैर्महानगेंद्रप्रतिमैर्युतोनलः ॥ बबंधसेतुंशतयोजनायतंसुविस्तृतंपर्वतपादपैर्दृढं ॥ ८७ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ सेतुमारभमाणस्तु तत्ररामेश्वरंशिवं ॥ संस्थाप्यपूजयित्वाहरामोलोकहितायच ॥ १ ॥ प्रणमेत्सेतुबंधंयोदृष्ट्वारामेश्वरंशिवं ॥ ब्रह्महत्यादिपापेभ्योमुच्यतेमदनुग्रहात् ॥ २ ॥ सेतुबंधेनरःस्नात्वादृष्ट्वारामेश्वरंहरं ॥ संकल्पनियतोभूत्वागत्वावाराणसींनरः ॥ ३ ॥ आनीयगंगासलिलंरामेशमभिषिच्यच ॥ समुद्रेक्षिप्ततद्भारोब्रह्मप्राप्नोत्यसंशयं ॥ ४ ॥ कृतानि प्रथमेनाह्नायोजनानिचतुर्दश ॥ द्वितीयेनतथाचाह्नायोजनानितुविंशतिः ॥ ५ ॥ तृतीयेनतथाचाह्नायोजनान्येकविंशतिः ॥ चतुर्थेनतथाचाह्नाद्वाविंशतिरितिश्रुतं ॥ ६ ॥ पंचमेनत्रयोविंशद्योजनानिसमंततः ॥ बबंधसागरेसेतुंनलोवानरसत्तमः ॥ ७ ॥ तेनैवजग्मुःकपयोयोजनानांशतंद्रुतं ॥ असंख्याताःसुवेलाद्रिंरुरुधुःप्लवगोत्तमाः ॥ ८ ॥ आरुह्यमारुतिंरामोलक्ष्मणोप्यंगदंतथा ॥ दिदृक्षूराघवोलंकामारुरोहाचलंमहत् ॥ ९ ॥ दृष्ट्वालंकांसुविस्तीर्णांनानाचित्रध्वजाकुलां ॥ चित्रप्रासादसंबाधांस्वर्णप्राकारतोरणां ॥ १० ॥ परिखाभिःशतघ्नीभिःसंक्रमैश्चविराजितां ॥ प्रासादोपरिविस्तीर्णप्रदेशेदशकंधरः ॥ ११ ॥

मध्येकार्यांतरमकुर्वन्नितियावत् ॥ ३ ॥ क्षिप्ततद्भारःजलानयनपात्रादिभारः ॥ ४ ॥ चतुर्दशयोजनानिसेतुयुक्तानिकृतानि ॥ ५ ॥ ६ ॥ चयोविंशदितित्रयोविंशतिरित्यर्थेआर्षं बबंधएवंक्रमेणबबंधेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ महदिति क्लीबत्वमार्षं ॥ ९ ॥ तोरणंपुरद्वारं ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ हेशुकत्वंपरैःपीडितःकिं ॥ १४ ॥ शुकउवाचेतेतववचनंअब्रुवं सुग्रीवंप्रतीतिशेषः ॥ १५ ॥ मुष्टिभिर्हंतुंनखदंतैर्लोमुं छेत्तुं हेराममांरक्षेतिक्रोशंतंमांदृष्ट्वाअयंविसृज्यतामितिवानरान्प्राह ॥ १६ ॥ १७ ॥ त्वदुक्तसंधिभेदादिअसंभावितमित्याह राक्षसानामि

मंत्रिभिःसहितोवीरैःकिरीटदशकोज्वलः॥ नीलाद्रिशिखराकारःकालमेघसमप्रभः॥ १२ ॥ रत्नदंडैःसितच्छत्रैरनेकैःपरिशोभितः ॥ एतस्मिन्नंतरेबद्धोमुक्तोरामेणवैशुकः ॥ १३ ॥ वानरैस्ताडितःसम्यक्दशाननमुपागतः ॥ प्रहसन्रावणःप्राहपीडितःकिंपरैःशुक ॥ १४ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाशुकोवचनमब्रवीत् ॥ सागरस्योत्तरेतीरेऽब्रुवंतेवचनंयथा ॥ ततउत्प्लुत्यकपयोगृहीत्वामांक्षणात्ततः॥ १५॥ मुष्टिभिर्नखदंतैश्चहंतुंलोमुंप्रचक्रमुः॥ ततोमांरामरक्षेतिक्रोशंतंरघुपुंगवः ॥ १६ ॥ विसृज्यतामितिप्राहविसृष्टोहंकपीश्वरैः ॥ ततोहमागतोभीत्यादृष्ट्वातद्वानरंबलं ॥ १७ ॥ राक्षसानांबलौघस्यवानरेंद्रबलस्यच ॥ नैतयोर्विद्यतेसंधिर्देवदानवयोरिव ॥ १८ ॥ पुरप्राकारमायांतिक्षिप्रमेकतरंकुरु ॥ सीतांवास्मैप्रयच्छाशुयुद्धंवादीयतांप्रभो ॥ १९ ॥ मामाहरामस्त्वंब्रूहिरावणंमद्वचःशुक॥ यद्बलंचसमाश्रित्यसीतांमेत्हृतवानसि ॥ २० ॥ तद्दर्शययथाकामंससैन्यःसहबांधवः ॥ श्वःकालेनगरींलंकांसप्राकारांसतोरणां॥ २१ ॥ राक्षसंचबलंपश्यशरैर्विध्वंसितंमया ॥ घोररोषमहंमोक्ष्येबलंधारयरावण॥ २२ ॥ इत्युक्त्वोपररामाथरामःकमललोचनः ॥ एकस्थानगतायत्रचत्वारःपुरुषर्षभाः ॥ २३ ॥ श्रीरामोलक्ष्मणश्चैवसुग्रीवश्चविभीषणः॥ एतएवसमर्थास्तेलंकांनाशयितुंप्रभो॥ २४ ॥

ति ॥ १८ ॥ आयांतिवानराइतिशेषः ॥ १९ ॥ २०॥ श्वःकाले श्वःप्रातःकालइत्यर्थः नगरींलंकामित्यत्रशरैर्विध्वंसितामितिविभक्तिविपरिणामेनान्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

लंकानाशस्यप्रकारविशेषमाह उत्पाट्यभस्मीकरणेइति पुनर्विचार्यएकोरामएवतन्नाशेऽलमित्याह तस्येति ॥ २५ ॥ प्रपूरितां प्रकर्षेणपूरितालंकाययातां यद्वारामतेजसापूरितां ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अग्निनंदनःअग्निपुत्रः अथांगदंदर्शयति एषइति ॥ २९ ॥ लांगूलंस्फोटय

उत्पाट्यभस्मीकरणेसर्वेतिष्ठंतुवानराः॥ तस्ययादृग्बलंदृष्टंरूपंप्रहरणानिच॥ २५॥ वधिष्यतिपुरंसर्वमेकस्तिष्ठंतुतेत्रयः॥ पश्यवानरसेनांतामसंख्यातांप्रपूरितां॥ २६॥ गर्जंतिवानरास्तत्रपश्यपर्वतसन्निभाः ॥ नशक्यास्तेगणयितुंप्राधान्येनब्रवीमिते ॥ २७॥ एषयोभिमुखोलंकांनदंस्तिष्ठतिवानरः ॥ यूथपानांसहस्राणांशतेनपरिवारितः ॥ २८ ॥ सुग्रीवसेनाधिपतिर्नीलोनामाग्निनंदनः ॥ एषपर्वतशृंगाभःपद्मकिंजल्कसन्निभः ॥ २९ ॥ स्फोटयत्यभिसंरब्धोलांगूलंचपुनःपुनः॥ युवराजोंगदोनामवालिपुत्रोतिवीर्यवान्॥ ३० ॥ येनदृष्टाजनकजारामस्यातीववल्लभा॥ हनूमानेषविख्यातोहतोयेनतवात्मजः॥ ३१ ॥ श्वेतोरजतसंकाशोमहाबुद्धिपराक्रमः ॥ तूर्णंसुग्रीवमागम्यपुनर्गच्छतिवानरः॥ ३२॥ यस्त्वेषसिंहसंकाशःपश्यत्यतुलविक्रमः॥ रंभोनाममहासत्त्वोलंकांनाशयितुंक्षमः ॥ ३३ ॥ एषपश्यतिवैलंकांदिधक्षन्निववानरः॥ शरभोनामराजेंद्रकोटियूथपनायकः॥ ॥ ३४॥ पनसश्चमहावीर्योमैंदश्चद्विविदस्तथा॥ नलश्चसेतुकर्त्तासौविश्वकर्मसुतोबली॥ ३५ ॥ वानराणांवर्णनेवासंख्यानेवाकईश्वरः॥ शूराःसर्वेमहाकायाःसर्वेयुद्धाभिकांक्षिणः॥ ३६॥

तिभुव्याहंति ॥ ३० ॥ हनूमंतंदर्शयति येनेति ॥ ३१ ॥ श्वेतः नाम्नायः सुग्रीवसमीपमागम्यपुनर्गच्छतिसश्वेतनामा ॥ ३२ ॥ रंभाख्यंदर्शयति यस्त्विति ॥ ३३ ॥ शरभंदर्शयति एषइति ॥ ३४ ॥ अथपनसादीन्दर्शयति ॥ ३५ ॥ वर्णनेगुणकथने संख्यानेगणने ॥३६॥

रक्षोगणसहितांलंकामित्यर्थः बलसंख्यानंयोद्धृगणनं ॥ ३७ ॥ एषांनीलांगदहनूमच्छ्वेतरंभशरभपनसमैंदद्विविदानांदशानां नवपंचसप्तए
कविंशतिरित्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ जगदात्मिकाजगत्स्वरूपामायास्वरूपंदृश्यंजगदेवसूक्ष्मरूपेणेत्याशयः ॥ ४० ॥ समुत्पन्नंस्थूलरूपेणे
त्यर्थः जगतस्तस्थुषश्च स्थावरजंगमात्मकस्यसंसारस्य तौसीतारामौ ॥४१ ॥ पितरौमातापितरौ तयोर्वैरीतद्वैरवान्कथंभवेत् कथंजीवेदित्य
र्थः जगन्मातैवेत्यनेनार्थात्त्वापिमातेतिव्यंग्यं ॥ ४२ ॥ क्षणनाशित्वेनात्यंतास्थिरत्वबोधनं तत्रहेतुः पंचभूतात्मकेइति पंचविंशतितत्त्वकेतदा

शक्ताःसर्वेचूर्णयितुंलंकांरक्षोगणैःसह ॥ एतेषांबलसंख्यानंप्रत्येकंवच्मितेशृणु ॥३७॥ एषांकोटिसहस्राणिनव
पंचचसप्तच ॥ तथाशंखसहस्राणितथार्बुदशतानिच ॥ ३८ ॥ सुग्रीवसचिवानांतेबलमेतत्प्रकीर्तितं ॥ अन्येषां
तुबलंनाहंवक्तुंशक्तोऽस्मिरावण ॥ ३९ ॥ रामोनमानुषःसाक्षादादिनारायणःपरः ॥ सीतासाक्षाज्जगद्धेतुश्चि
च्छक्तिर्जगदात्मिका ॥ ४० ॥ ताभ्यामेवसमुत्पन्नंजगत्स्थावरजंगमं ॥ तस्माद्रामश्चसीताचजगतस्तस्थुषश्चतौ
॥४१॥पितरौपृथिवीपालतयोर्वैरीकथंभवेत्॥ अजानतात्वयानीताजगन्मातैवजानकी॥४२॥क्षणनाशिनिसं
सारेशरीरेक्षणभंगुरे॥ पंचभूतात्मकेराजंश्चतुर्विंशतितत्त्वके॥ ४३ ॥ मलमांसास्थिदुर्गंधभूयिष्ठेऽहंकृतालये॥
कैवास्थाव्यतिरिक्तस्यकायेतवजडात्मके॥ ४४॥ यत्कृतेब्रह्महत्यादिपातकानिकृतानिते॥ भोगभोक्तातुयोदेहः
सदेहोत्रपतिष्यति॥४५॥पुण्यपापेसमायातोजीवेनसुखदुःखयोः॥कारणेदेहयोगादिनात्मनःकुरुतोनिशं॥४६

त्मकेबुद्ध्यहंकारैकादशेंद्रियपंचभूततद्गुणरूपादिपंचकात्मकत्वात् विकारद्वाराचप्रकृतेरप्यत्रानुगमइतिचतुर्विंशतितत्त्वात्मकत्वं ॥४३॥अहंकृ
तालये अहंकारस्यालयेस्थानभूते तेभ्यश्चतुर्विंशतिभ्योभिन्नस्यचेतनस्यजडात्मकेदेहेकैवास्था ॥ ४४ ॥ यस्यदेहस्यकृतेतत्पोषणादिनिमि
त्तं योदेहःस्थूलः ॥ ४५॥ सुखदुःखयोःकारणेपुण्यपापे जीवेनसहसमायातः समायास्यतइत्यर्थेआर्षंतत् तेचपुण्यपापेदेहयोगादिनाआत्म
नःसुखदुःखेकुरुतोनतुस्वतस्तेआत्मनइत्यर्थः ॥ ४६ ॥

देहयोगः कीदृशस्तत्राह यावदिति अध्यासादहंकारतादात्म्याध्यासात् उक्तरीत्यायावदवशोहंकुरुतइत्यर्थः एतेनज्ञानिनोदेहसंबंधपिदुःखाद्यभावाद्देहयोगेनैवदुःखमित्ययुक्तमित्यपास्तं उक्ताध्यासरूपस्यैवयोगस्य विवक्षिततत्वात् ॥ ४७ ॥ उपसंहरति तस्मादिति ॥ ४८ ॥ स्वाज्ञानं स्वस्वरूपस्यशुद्धत्वादेर्यदज्ञानंतद्वशतोबंधंशरीरादिसंबंधंप्राप्यमुह्यति पुनःपुनःकर्मसुप्रवर्त्तते आत्मानंशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावंज्ञात्वा सदास्मरेत्यनेनाविच्छेदेनतत्स्मरणाभ्यासोमोक्षदइत्युक्तं ॥ ४९ ॥ अथतादृशज्ञानसाधनंवैराग्यमाह विरतिमिति ननुसर्वत्रविरतौभोगसुखंहीयेतेतितत्रा

यावद्देहोस्मिकर्त्तास्मीत्यात्माहंकुरुतेवशः ॥ अध्यासात्तावदेवस्याज्जन्मनाशादिसंभवः ॥ ४७ ॥ तस्मात्त्वंत्यजदेहादावभिमानंमहामते ॥ आत्मातिनिर्मलःशुद्धोविज्ञानात्माऽचलोव्ययः ॥ ४८ ॥ स्वाज्ञानवशतोबंधंप्रतिपद्यविमुह्यति ॥ तस्मात्त्वंशुद्धभावेनज्ञात्वात्मानंसदास्मर ॥ ४९ ॥ विरतिंभजसर्वत्रपुत्रदारगृहादिषु ॥ निरयेष्वपिभोगःस्याच्छ्वसूकरतनावपि ॥ ५० ॥ देहंलब्ध्वाविवेकाढ्यंद्विजत्वंचविशेषतः ॥ तत्रापिभारतेवर्षेकर्मभूमौसुदुर्लभं ॥ ५१ ॥ कोविद्वानात्मसात्कृत्वादेहंभोगानुगोभवेत् ॥ अतस्त्वंब्राह्मणोभूत्वापौलस्त्यतनयश्श्वसन् ॥ ५२ ॥ अज्ञानीवसदाभोगाननुधावसिकिंमुधा ॥ इतःपरंवात्यक्त्वात्वंसर्वसंगंसमाश्रय ॥ ५३ ॥ राममेवपरात्मानंभक्तिभावेनसर्वदा ॥ सीतांसमर्प्यरामायतत्पादानुचरोभव ॥ ५४ ॥ विमुक्तःसर्वपापेभ्योविष्णुलोकंप्रयास्यसि ॥ नोचेद्गमिष्यसेधोधःपुनरावृत्तिवर्जितः ॥ अंगीकुरुष्वमद्वाक्यंहितमेववदामिते ॥ ५५ ॥

ह निरयेष्वपीति एवंचेदृशभोगोपिहेयएवेतिभावः ॥ ५० ॥ सर्वथादुर्लभंतत्रापिभारतेवर्षेकर्मभूमौसुतरांदुर्लभं विवेकाढ्यंतदाढ्यतायोग्यं देहंलब्ध्वाविशेषतश्चद्विजत्वंलब्ध्वा ॥ ५१ ॥ कोविद्वान्देहमात्मसात्आत्माधीनंकृत्वा अर्थात्स्वयंदेहभोगानुगोभवेदित्यन्वयः पौलस्त्यतनयश्चेत्यनेनविशुद्धवंशतोक्ता ॥ ५२ ॥ सर्वसंगंत्यक्त्वाराममेवाश्रयेत्यन्वयः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ पुनरावृत्तिवर्जितइतिपुनरावृत्त्याउत्तमलोकाद्वर्जितःहीनःकृतइत्यर्थः ॥ ५५ ॥

मरकतोपलोमरकतमणिस्तद्वत्कांतंश्यामदेहं ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थैत्यादि० युद्धकांडेचतुर्थःसर्गः ॥४॥ ॥१॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥ सुतरांदुर्मतेमामनुजीव्यममसेवकोभूत्वेतियावत् गुरुवत्कथंभाषसे सर्वशिक्षकंमांशिक्षन् शिक्षयन्नित्यर्थः ॥ २ ॥ पूर्वकृतंपूर्वोपकृतंयद्यपित्वंवधोचितस्तथापितेनपूर्वोपकारस्मरणेनत्वांरक्षामीत्यन्वयः॥३॥एवंविधंवाक्यं गृहंवैखानसाश्रमं॥४॥ अमुमेवार्थमितिहास

सत्संगतिंकुरुभजस्वहरिंशरण्यंश्रीराघवंमरकतोपलकांतिकांतं ॥ सीतासमेतमनिशंधृतचापबाणंसुग्रीवलक्ष्मणविभीषणसेवितांघ्रिं ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ॥४॥ ॥१॥ ॥१॥ श्रुत्वाशुकमुखोद्गीतंवाक्यमज्ञाननाशनं ॥ रावणःक्रोधताम्राक्षोदहन्निवतमब्रवीत् ॥ १ ॥ अनुजीव्यसुदुर्बुद्धेगुरुवद्भाषसेकथं ॥ शासिताहंत्रिजगतांत्वंमांशिक्षन्नलज्जसे ॥ २ ॥ इदानीमेवहन्मित्वांकिंतुपूर्वकृतंतव ॥ स्मरामितेनरक्षामित्वांयद्यपिवधोचितं ॥ ३ ॥ इतोगच्छविमूढत्वमेवंश्रोतुंनमेक्षमं॥ महाप्रसादइत्युक्त्वावेपमानोगृहंययौ ॥ ४ ॥ शुकोपिब्राह्मणःपूर्वंब्रह्मिष्ठोब्रह्मवित्तमः॥ वानप्रस्थविधानेनवनेतिष्ठन्स्वकर्मकृत् ॥ ५ ॥ देवानामभिवृद्ध्यर्थंविनाशायसुरद्विषां ॥ चकारयज्ञविततिमविच्छिन्नांमहामतिः॥ ॥ ६ ॥ राक्षसानांविरोधोभूच्छुकोदेवहितोद्यतः ॥ वज्रदंष्ट्रइतिख्यातस्तत्रैकोराक्षसोमहान् ॥ ७ ॥ अंतरंप्रेप्सुरातिष्ठच्छुकापकरणोद्यतः ॥ कदाचिदागतोगस्त्यस्तस्याश्रमपदंमुनेः ॥ ८ ॥ तेनसंपूजितोगस्त्योभोजनार्थंनिमंत्रितः ॥ गतेस्नातुंमुनौकुंभसंभवेप्राप्यचांतरं ॥ ९ ॥

पूर्वमाह शुकोपीति ॥५॥ अविच्छिन्नांयज्ञविततिंमध्येविच्छेदरहितंयज्ञविस्तरं ॥६॥ शुकोदेवहितोद्यतइतिज्ञात्वाराक्षसानांशुकेविरोधोद्वेष्यत्वबुद्धिरभूत् ॥ ७ ॥ शुकापकरणेशुकस्यापकारेउद्यतःशुकापकारंआतिष्ठत्प्रतिज्ञातवान् परस्मैपदमार्षं तस्यशुकस्य ॥८॥ अंतरमवसरं ॥९॥

सामिषंसमांसं ॥ १० ॥ मांसभोज्यं मांसयुक्तभोज्यं ॥ ११ ॥ तांचशुकभार्यांचांतस्तच्छरीरांतर्माययाप्रविश्यमोहयन् पाकशालातोबहि
र्निःसरणाक्षमांकुर्वन् ॥ १२ ॥ सःअगस्त्यः अमेध्यंमानुषंमांसंदृष्ट्वाचुकोपकुपितश्चसन्नगस्त्यःशुकमब्रवीत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ यतस्त्वंमह्यंमानु

अगस्त्यरूपधृक्सोपिराक्षसःशुकमब्रवीत् ॥ यदिदास्यसिमेब्रह्मन्भोजनंदेहिसामिषं ॥ १० ॥ बहुकालंनभुक्तंमे
मांसंछागांगसंभवं ॥ तथेतिकारयामाससमांसभोज्यंसविस्तरं ॥ ११ ॥ उपविष्टेमुनौभोक्तुंराक्षसोतीवसुंदरं ॥
शुकभार्यावपुर्धृत्वातांचांतर्मोहयन्खलः ॥ १२ ॥ नरमांसंददौतस्मैसुपक्कंबहुविस्तरं ॥ दत्वैवांतर्दधेरक्षस्ततो
दृष्ट्वाचुकोपसः ॥ १३ ॥ अमेध्यंमानुषंमांसमगस्त्यःशुकमब्रवीत् ॥ अभक्ष्यंमानुषंमांसंदत्तवानसिदुर्मते ॥ १४ ॥
मह्यंत्वंराक्षसोभूत्वातिष्ठत्वंमानुषाशनः ॥ इतिशप्तःपुरोभीत्याप्राहागस्त्यंमुनेत्वया ॥ १५ ॥ इदानींभाषितंमेद्य
मांसंदेहीतिविस्तरं ॥ तथैवदत्तंमेदेवकिंमेशापंप्रदास्यसि ॥ १६ ॥ श्रुत्वाशुकस्यवचनंमुहूर्तंध्यानमास्थितः ॥
ज्ञात्वारक्षःकृतंसर्वंततःप्राहशुकंसुधीः ॥ १७ ॥ तवापकारिणासर्वंराक्षसेनकृतंत्विदं ॥ अविचार्यैवमेदत्तःशाप
स्तेमुनिसत्तम ॥ १८ ॥ तथापिमेवचोमोघमेवमेवभविष्यति ॥ राक्षसंवपुरास्थायरावणस्यसहायकृत् ॥ १९ ॥
तिष्ठतावद्यदारामोदशाननवधायहि ॥ आगमिष्यतिलंकायाःसमीपंवानरैःसह ॥ २० ॥ प्रेषितोरावणेनत्वं
चारोभूत्वारघूत्तमं ॥ दृष्ट्वाशापाद्विनिर्मुक्तोबोधयित्वाचरावणं ॥ २१ ॥

षंमांसंदत्तवानसि अतस्त्वंमानुषाशनोराक्षसोभूत्वातिष्ठ ॥ १५ ॥ अद्यमेविस्तरंविस्तरयुतंमांसंदेहीतिइदानीमुक्तं तथैवमेमयादत्तमतोमेमम
शापंकिंप्रदास्यसि आर्षमेतत् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ यतोमेवचोमोघमनिष्फलमतएवमेवमदुक्तंभविष्यतितदेववदन्शापांतमाह राक्षसंवपु
रिति ॥ १९ ॥ २० ॥ तदागमनोत्तरंरावणेनप्रेषितश्चारोभूत्वारघूत्तमंदृष्ट्वाशापाद्विनिर्मुक्तःरक्षःस्वभावाद्विनिर्मुक्तः ॥ २१ ॥

रावणंतत्त्वज्ञानंबोधयित्वाचततोमुक्तःमत्समीपाद्गच्छेतितेनत्यक्तः परंपदंस्ववैखानसंपदं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ राज्ञोमातुःपिता राज्ञःप्रिय श्चेत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ तदादिजानकीप्रवेशदिनादारभ्यपुर्यांलंकायांघोराणिनिमित्तानिउत्पातादृश्यंतेइत्यन्वयः ॥२७॥ घोरत्वविवरणं नाशहेतूनीति खरंकठोरंस्तनितंगर्जितंनिर्घोषःसवज्रपातःशब्दश्चयेषांते ॥ २८ ॥ देवलिंगानिदेवस्थानभूताःप्रतिमाःस्विद्यंतिस्वेदवंतिभवंति

तत्त्वज्ञानंततोमुक्तःपरंपदमवाप्स्यसि ॥इत्युक्तोगस्त्यमुनिनाशुकोब्राह्मणसत्तमः ॥ २२ ॥ बभूवराक्षसःसद्यो रावणंप्राप्यसंस्थितः ॥ इदानींचाररूपेणदृष्ट्वारामंसहानुजं ॥ २३ ॥रावणंतत्त्वविज्ञानंबोधयित्वापुनर्द्रुतं ॥ पूर्ववद्ब्राह्मणोभूत्वास्थितोवैखानसैःसह ॥ २४ ॥ ततःसमागमद्वृद्धोमाल्यवान्राक्षसोमहान् ॥ बुद्धिमान्नीतिनिपुणोराज्ञोमातुःप्रियःपिता ॥ २५ ॥ प्राहतंराक्षसंवीरंप्रशांतेनांतरात्मना ॥ शृणुराजन्वचोमेद्यश्रुत्वाकुरुयथेप्सितं ॥ २६ ॥ यदाप्रविष्टानगरींजानकीरामवल्लभा ॥ तदादिपुर्यांदृश्यंतेनिमित्तानिदशानन ॥ २७ ॥ घोराणिनाशहेतूनितानिमेवदतःशृणु ॥ खरस्तनितनिर्घोषामेघाअतिभयंकराः ॥ २८ ॥ शोणितेनाभिवर्षंतिलंकामुष्णेनसर्वदा ॥ रुदंतिदेवलिंगानिस्विद्यंतिप्रचलंतिच ॥ २९ ॥ कालिकापांडुरैर्दंतैःप्रहसत्यग्रतःस्थिता ॥ खरागोषुप्रजायंतेमूषकानकुलैःसह ॥ ३० ॥ मार्जारेणतुयुध्यंतिपन्नगागरुडेनतु ॥ करालोविकटोमुंडःपुरुषःकृष्णपिंगलः ॥ ॥ ३१ ॥ कालोगृहाणिसर्वेषांकालेकालेत्ववेक्षते ॥एतान्यन्यानिदृश्यंतेनिमित्तान्युद्भवंतिच ॥ ३२ ॥

॥ २९ ॥ अग्रतःप्रतिराक्षसंपुरःस्थिताकालिकापांडुरैःदंतैःप्रकाशितैर्हसति सर्वान्भक्षयामीत्याशयेनहासः नकुलसहितामूषकामार्जारभक्ष्यामार्जारैर्युध्यंतितेनरक्षोभक्ष्येभ्योवानरमनुष्येभ्यएवरक्षसांभयमितिसूचितं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कालोमृत्युस्वरूपः कालेकालेसायंप्रातश्चेत्यर्थः एतान्युक्तानिएवंजातीयकान्यन्यानिचजातानिदृश्यंते ॥ अन्यान्युद्भवंतिजायंते ॥ ३२ ॥

शांतिउत्पातसूचितारिष्टनाशंकर्म तदेवकर्माह सीतामिति ॥ ३३ ॥ रामस्यनारायणत्वेगमकमाह यत्पादेति पोतोनौका ज्ञानिनस्तरंतीत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ भक्त्यापूतंपवित्रंअंतःकरणंयेषांतेभक्तिपूतांताः आर्षोरेफलोपः सर्वेषांहृदयंआलयःस्थानंयस्य तेनसर्वांतर्यामिणमित्यर्थः ॥ ॥ ३५ ॥ भक्त्येत्यस्यतथापीत्यादि भक्त्यारामभक्त्या कुलस्यकुशलमेवकौशलंतद्धेतवेतन्निमित्तमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ नमर्षयति नहितत्त्वेनगृ

अतःकुलस्यरक्षार्थंशांतिंकुरुदशानन ॥ सीतांसत्कृत्यसधनांरामायाशुप्रयच्छभो ॥ ३३ ॥ रामंनारायणंविद्धि विद्वेषंत्यजराघवे ॥ यत्पादपोतमाश्रित्यज्ञानिनोभवसागरं ॥ ३४ ॥ तरंतिभक्तिपूतांतास्ततोरामोनमानुषः ॥ भजस्वभक्तिभावेनरामंसर्वहृदालयं ॥ ३५ ॥ यद्यपित्वंदुराचारोभक्त्यापूतोभविष्यसि ॥ मद्वाक्यंकुरुराजेंद्रकुलकौशलहेतवे ॥ ३६ ॥ तत्तुमाल्यवतोवाक्यंहितमुक्तंदशाननः ॥ नमर्षयतिदुष्टात्माकालस्यवशमागतः ॥ ॥ ३७ ॥ मानवंकृपणंराममेकंशाखामृगाश्रयं ॥ समर्थमन्यसेकेनहीनंपित्रामुनिप्रियं ॥ ३८ ॥ रामेणप्रेषितोनूनंभाषसेत्वमनर्गलं ॥ गच्छवृद्धोसिबंधुस्त्वंसोढंसर्वंत्वयोदितं ॥ ३९ ॥ इतोमत्कर्णपदवींदहत्येतद्वचस्तव ॥ इत्युक्त्वासर्वसचिवैःसहितःप्रस्थितस्तदा ॥ ४० ॥ प्रासादाग्रेसमासीनःपश्यन्वानरसैनिकान् ॥ युद्धायायोजयत्सर्वराक्षसान्समुपस्थितान् ॥ ४१ ॥ रामोपिधनुरादायलक्ष्मणेनसमाहृतं ॥ दृष्ट्वारावणमासीनंकोपेनकलुषीकृतः ॥ ४२ ॥ किरीटिनंसमासीनंमंत्रिभिःपरिवेष्टितं ॥ शशांकार्धनिभेनैवबाणेनैकेनराघवः ॥ ४३ ॥

ह्णातीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ अमर्षमेवप्रकटयति मानवमिति कृपणंअस्मदादिदयापात्रं शाखामृगावानराः मुनिप्रियत्वेनातिनिःसारत्वंसूचितं ॥ ॥ ३८ ॥ यतस्त्वंवृद्धोबंधुरतस्त्वयोदितंसर्वंसोढं ॥ ३९ ॥ इतस्तववक्त्रान्निःसृतमेतद्वचःकर्णपदवींदहति प्रस्थितःसभामध्याद्रावणइतिशेषः ॥ ॥ ४० ॥ समुपस्थितान्सन्निहितान् ॥ ४१ ॥ समाहृतंसमानीयदत्तं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

श्वेतच्छत्रसहस्राणिअतिमहत्त्वाद्देहस्यानेकच्छत्रधारणा ॥४४॥ ४५॥ पणवानकगोमुखैः वाद्यविशेषैः ॥ ४६ ॥ कृतवाहनास्तद्वहनीयर थारूढाःखड्गादिभिरायुधैर्लक्षिताः तादृशायुधधराइत्यर्थः ॥ ४७ ॥ लंकांसर्वतःप्रतिद्वारंचोपाययुः ॥ ४८ ॥ शृंगाणिसूक्ष्मोन्नतभागाः शि

श्वेतच्छत्रसहस्राणिकिरीटदशकंतथा ॥ चिच्छेदनिमिषार्धेनतदद्भुतमिवाभवत् ॥४४॥ लज्जितोरावणस्तूर्णंवि वेशभवनंस्वकं ॥ आहूयराक्षसान्सर्वान्प्रहस्तप्रमुखान्खलः ॥ ४५ ॥ वानरैःसहयुद्धायनोदयामाससत्वरः ॥ त तोभेरीमृदंगाद्यैःपणवानकगोमुखैः ॥ ४६ ॥ महिषोष्ट्रैःखरैःसिंहैर्द्वीपिभिःकृतवाहनाः ॥ खड्गशूलधनुःपाशयष्टि तोमरशक्तिभिः ॥ ४७ ॥ लक्षिताःसर्वतोलंकांप्रतिद्वारमुपाययुः ॥ तत्पूर्वमेवरामेणनोदितावानरर्षभाः ॥ ४८ ॥ उद्यम्यगिरिशृंगाणिशिखराणिमहांतिच ॥ तरूंश्चोत्पाट्यविविधान्युद्धायहरियूथपाः ॥ ४९ ॥ प्रेक्षमाणारावण स्यतान्यनीकानिभागशः ॥ राघवप्रियकामार्थंलंकामारुरुहुस्तदा ॥ ५० ॥ तेद्रुमैःपर्वताग्रैश्चमुष्टिभिश्चप्लवंग माः ॥ ततःसहस्रयूथाश्चकोटियूथाश्चयूथपाः ॥ ५१ ॥ कोटीशतयुताश्चान्येरुरुधुर्नगरंभृशं ॥ आप्लुवंतःप्लुवंतश्च गर्जंतश्चप्लुवंगमाः ॥ ५२ ॥ रामोजयत्यतिबलोलक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ राजाजयतिसुग्रीवोराघवेणानुपालितः ॥ ५३ ॥ इत्येवंघोषयंतश्चसमंयुयुधिरेरिभिः ॥ हनूमानंगदश्चैवकुमुदोनीलएवच ॥ ५४ ॥ नलश्चशरभश्चैवमैं दोद्विविदएवच ॥ जांबवान्दधिवक्त्रश्चकेसरीतारएवच ॥ ५५ ॥

खराणिततोविपुलानि युद्धायस्थिताइतिशेषः ॥ ४९ ॥ रावणस्यभागशः तत्तत्प्रदेशंस्वस्वरक्षणीयांशत्वेनगृहीत्वास्थितानीतिशेषः ॥ ५० ॥ तेद्रुमैरित्याद्यैरुपलक्षिताइतिशेषः सहस्रयूथाःसहस्रसंख्येयायूथायेषां ॥ ५१ ॥ आप्लवंतःऊर्ध्वंप्लवंतःपुनरधःपतंतः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अ रिभिःराक्षसैः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

सर्वतोरुरुधुः यथारक्षसांबहिर्निर्गमोनभवतितथास्वयमंतःप्रविविशुरित्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ निर्गत्यबलेनवानरांस्ततोनिःसार्यस्वयंचबहिरागत्येत्यर्थः ॥ ५८ ॥ समरःमांसशोणिताभ्यांकर्दमयुतभूप्रदेशकः ॥ ५९ ॥ अद्भुतोपमःअद्भुतान्युपमीयंतेऽनेनसःसकलाद्भुतयुद्धोपमानभूतः

अन्येचबलिनःसर्वेयूथपाश्वप्लवंगमाः ॥ द्वाराण्युत्प्लुत्यलंकायाःसर्वतोरुरुधुर्भृशं ॥ तदाद्वक्षैर्महाकायाःपर्वताग्रैश्चवानराः ॥ ५६ ॥ निजघ्नुस्तानिरक्षांसिनखैर्दंतैश्चवेगिताः ॥ राक्षसाश्चतदाभीमाद्वारेभ्यःसर्वतोरुषा ॥ ५७ ॥ निर्गत्यभिंदिपालैश्चखड्गैःशूलैःपरश्वधैः ॥ निजघ्नुर्वानरानीकंमहाकायामहाबलाः ॥ ५८ ॥ राक्षसांश्चतथाजघ्नुर्वानराजितकाशिनः ॥ तथाबभूवसमरोमांसशोणितकर्दमः ॥ ५९ ॥ रक्षसांवानराणांचसंबभूवाद्भुतोपमः ॥ तेहयैश्चगजैश्चैवरथैःकांचनसन्निभैः ॥ ६० ॥ रक्षोव्याघ्रायुयुधिरेनादयंतोदिशोदश ॥ राक्षसाश्चकपींद्राश्चपरस्परजयैषिणः ॥ ६१ ॥ राक्षसान्वानराजघ्नुर्वानरांश्चैवराक्षसाः ॥ रामेणविष्णुनादृष्टाहरयोदिविजांशजाः ॥ ॥ ६२ ॥ बभूवुर्बलिनोहृष्टास्तदापीतामृताइव ॥ सीताभिमर्शपापेनरावणेनाभिपालितान् ॥ ६३ ॥ हतश्रीकान्हतबलान्राक्षसान्जघ्नुरोजसा ॥ चतुर्थांशावशेषेणनिहतंराक्षसंबलं ॥ ६४ ॥ स्वसैन्यंनिहतंदृष्ट्वामेघनादोथदुष्टधीः ॥ ब्रह्मदत्तवरःश्रीमानंतर्धानंगतोसुरः ॥ ६५ ॥ सर्वास्त्रकुशलोव्योम्निब्रह्मास्त्रेणसमंततः ॥ नानाविधानिशस्त्राणिवानरानीकमर्दयन् ॥ ६६ ॥ ववर्षशरजालानितदद्भुतमिवाभवत् ॥ रामोपिमानयन्ब्राह्ममस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ ६७ ॥

समरोबभूवेत्यन्वयः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ विष्णुदृष्टत्वात् वानराणांहृष्टत्वंबलित्वंच सीतायादुष्टभावस्पर्शजनितपापवतारावणेनपालितत्वाद्रक्षसांहतश्रीकत्वाद्यतिरेकालंकारः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अंतर्धानमदृश्यत्वं ॥ ६५ ॥ ब्रह्मास्त्रेणयुतानिनानाविधानिशस्त्राणिमुंचन्निति शेषः वानरसेनांपीडयन्रामस्योपरिशरजालानिववर्ष ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

वानराणांबलंपतितंददर्शततश्चुकोप ॥ ६८ ॥ कुपितश्चाह चापमिति चापहस्तस्यापिक्रोधातिशयेनतद्विस्मरणादिवचापमानयेत्युक्तिः रघूत्त मलक्ष्मण ॥ ६९ ॥ रामवाक्यंश्रुत्वाभीतःसजगाममाययादृश्यःसन्नेवजगाम ॥ ७० ॥ ७१ ॥ दिव्यौषधिसमुद्भवःदिव्यौषधीनांसमुद्भवोय

क्षणंतूष्णीमुवासाथददर्शपतितंबलं ॥ वानराणांरघुश्रेष्ठश्चुकोपानलसन्निभः ॥ ६८ ॥ चापमानयसौमित्रेब्र ह्मास्त्रेणासुरंक्षणात् ॥ भस्मीकरोमिमेपश्यबलमद्यरघूत्तम ॥ ६९ ॥ मेघनादोपितच्छ्रुत्वारामवाक्यमतंद्रितः ॥ तूर्णंजगामनगरंमाययामायिकोऽसुरः ॥ ७० ॥ पतितंवानरानीकंदृष्ट्वारामोऽतिदुःखितः ॥ उवाचमारुतिंशी घ्रंगत्वाक्षीरमहोदधिं ॥ ७१ ॥ तत्रद्रोणगिरिर्नामदिव्यौषधिसमुद्भवः ॥ तमानयद्रुतंगत्वासंजीवयमहामते ॥ ॥ ७२ ॥ वानरौघान्महासत्वान्कीर्तिस्तेसुस्थिराभवेत् ॥ आज्ञाप्रमाणमित्युक्त्वाजगामानिलनंदनः ॥ ७३ ॥ आ नीयचगिरिंसर्वान्वानरान्वानरर्षभः ॥ जीवयित्वापुनस्तत्रस्थापयित्वाययौद्रुतं ॥ ७४ ॥ पूर्ववद्भैरवंनादंवानरा णांबलौघतः ॥ श्रुत्वाविस्मयमापन्नोरावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ ७५ ॥ राघवोमेमहान्शत्रुःप्राप्तोदेवविनिर्मितः ॥ हंतुंतंसमरेशीघ्रंगच्छंतुममयूथपाः ॥ ७६ ॥ मंत्रिणोबांधवाःशूरायेचमत्प्रियकांक्षिणः ॥ सर्वेगच्छंतुयुद्धायत्व रितंममशासनात् ॥ ७७ ॥ येनगच्छंतियुद्धायभीरवःप्राणविप्लवात् ॥ तान्हनिष्याम्यहंसर्वान्मच्छासनपराङ्मु खान् ॥ ७८ ॥ तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तानिर्जग्मूरणकोविदाः ॥ अतिकायःप्रहस्तश्चमहानादमहोदरौ ॥ ७९ ॥

स्मिन्नित्यर्थः संजीवयवानरौघानित्यन्वयः ॥ ७२ ॥ आययावितिच्छेदः सिद्धसंकल्पस्यहनूमतएतत्कर्मनसंदेग्धव्यं ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ मंत्रिणोयेचबांधवास्तेसर्वेगच्छंतु यतस्तेमत्प्रियकांक्षिणः ॥ ७७ ॥ प्राणविप्लवात् प्राणनाशभयात् एवंचप्राणनाशेसर्वथाप्राप्तेयशो रक्षणाययुद्धार्थंगमनमेवन्याय्यमितिभावः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

॥ ८० ॥ वानराणामिदंवानरमार्षं तत्सैन्यंप्रविश्यममंथुरर्थात्तत्सैन्यमेव ॥ ८१ ॥ भुशुंडिभिंदिपालाआयुधविशेषाः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ रामतेजःसमाविश्यप्राप्य तत्तेजःसमावेशेनबलवत्त्वेहेतुमाह रामशक्तीति ॥८५॥ सर्वेश्वरःसंकल्पमात्रेणसर्वसंहारसमर्थोपिमाययामनुष्यत्व

देवशत्रुर्निकुंभश्चदेवांतकनरांतकौ ॥ अपरेबलिनःसर्वेययुर्युद्धायवानरैः ॥ ८० ॥ एतेचान्येचबहवःशूराःशतसहस्रशः ॥ प्रविश्यवानरंसैन्यंममंथुर्बलदर्पिताः ॥ ८१ ॥ भुशुंडिभिंदिपालैश्चबाणैःखङ्गैःपरश्वधैः ॥ अन्यैश्चविविधैरस्त्रैर्निजघ्नुर्हरियूथपान् ॥ ८२ ॥ तेपादपैःपर्वताग्रैर्नखदंष्ट्रैश्चमुष्टिभिः ॥ प्राणैर्विमोचयामासुःसर्वराक्षसयूथपान् ॥ ८३ ॥ रामेणनिहताःकेचित्सुग्रीवेणतथापरे ॥ हनूमताचांगदेनलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ यूथपैर्वानराणांतेनिहताःसर्वराक्षसाः ॥ ८४ ॥ रामतेजःसमाविश्यवानराबलिनोऽभवन् ॥ रामशक्तिविहीनानामेवंशक्तिःकुतोभवेत् ॥ ८५ ॥ सर्वेश्वरःसर्वमयोविधातामायामनुष्यत्वविडंबनेन ॥ सदाचिदानंदमयोऽपिरामोयुद्धादिलीलांवितनोतिमायां ॥ ८६ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥

श्रुत्वायुद्धेबलंनष्टमतिकायमुखंमहत् ॥ रावणोदुःखसंतप्तःक्रोधेनमहतावृतः ॥ १ ॥ निधायेंद्रजितंलंकारक्षणार्थंमहाद्युतिः ॥ स्वयंजगामयुद्धायरामेणसहराक्षसः ॥ २ ॥ दिव्यंस्यंदनमारुह्यसर्वशस्त्रास्त्रसंयुतं ॥ राममेवाभिदुद्रावराक्षसेंद्रोमहाबलः ॥ ३ ॥ वानरान्बहुशोहत्वाबाणैराशीविषोपमैः ॥ पातयामाससुग्रीवप्रमुखान्यूथनायकान् ॥ ४

विडंबनंतदनुकरणंतेनहेतुनातन्निर्वाहाययुद्धादिलीलारूपांमायांवितनोति ॥ ८६ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदु० युद्ध०पंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ श्रुत्वेति अतिकायमुखंतत्प्रधानं ॥ १ ॥ लंकारक्षणार्थंइंद्रजितंलंकायांनिधायस्थापयित्वा ॥ २ ॥ ३ ॥ आशीःसर्पाणांतालुगताजिह्वा दंष्ट्रइत्यन्ये ॥ ४ ॥

महासत्वंमहाबलं मयदत्तांमंदोदरीपित्रादत्तां ॥ ५ ॥ विभीषणविघातिनींतत्प्राणहरां रामदत्ताभयत्वादयमसुरएवासुरःवधार्होनशक्तिश्चमा दृशातिरिक्तेष्वमोघैवेति ॥ ६ ॥ उक्त्वाविचार्यविभीषणंपुरतस्तंपृष्ठतःकृत्वाशक्तिसंमुखेस्थितः ॥ ७ ॥ अमोघशक्तितः अमोघसामर्थ्यवत्त्वा त् नन्वेवंकथंलक्ष्मणजीवनंतत्राह यावंत्यइति संभवंति प्रकटिताभवंति ॥ ८ ॥ ईश्वरचैतन्यसंबंधादेवजडायांमायायांसर्वशक्तिप्रादुर्भावइ

गदापाणिंमहासत्वंतत्रदृष्ट्वाविभीषणं ॥ उत्ससर्जमहाशक्तिंमयदत्तांविभीषणे ॥ ५ ॥ तामापतंतीमालोक्यवि भीषणविघातिनीं ॥ दत्ताभयोयंरामेणवधार्होनायमासुरः ॥ ६॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणोभीमंचापमादायवीर्यवान् ॥ विभीषणस्यपुरतःस्थितोकंपइवाचलः ॥ ७॥ साशक्तिर्लक्ष्मणतनुंविवेशामोघशक्तितः ॥ यावंत्यःशक्तयोलो केमायायाःसंभवंतिहि ॥ ८॥ तासामाधारभूतस्यलक्ष्मणस्यमहात्मनः ॥ मायाशक्त्याभवेत्किंवाशेषांशस्यहरे स्तनोः॥ ९॥तथापिमानुषंभावमापन्नस्तदनुव्रतः ॥ मूर्च्छितःपतितोभूमौतमादातुंदशाननः॥ १०॥ हस्तैस्तोलयि तुंशक्तोनबभूवातिविस्मितः ॥ सर्वस्यजगतःसारंविराजंपरमेश्वरं ॥ ११ ॥ कथंलोकाश्रयंविष्णुंतोलयेल्लघुराक्ष सः॥ग्रहीतुकामंसौमित्रिंरावणंवीक्ष्यमारुतिः॥ १२॥आजघानोरसिक्रुद्धोवज्रकल्पेनमुष्टिना॥ तेनमुष्टिप्रहारेण जानुभ्यामपतद्भुवि॥ १३॥आस्यैश्चनेत्रश्रवणैरुद्वमन्रुधिरंबहु॥विघूर्णमाननयनोरथोपस्थउपाविशत्॥ १४॥

तितासामाधारभूतोलक्ष्मणोऽतःसर्वशक्तिचालकस्यमायाशक्त्यामायानिर्मितयाशक्त्यानस्मृतिरितिभावः ॥ ९ ॥ नन्वेवंमूर्च्छाऽपिकुतस्तत्रा ह तथापीति तदनुव्रतः नटवत् अन्यथारावणस्यामनुष्यत्वज्ञानेतत्स्मृतिर्दुर्लभेत्याशयेनमूर्च्छादिनाटनमितिभावः ॥ १० ॥ तोलयितुंचाल यितुमपिनशक्तोबभूवसुतरामुत्थापयितुं तेनचातिविस्मितआसीत् तत्रहेतुमाह सर्वस्येति विराजंसर्वजगद्रूपेणभासमानंअतएवजगतःसारं ॥ ॥ ११ ॥ १२ ॥ अपतत्रावणः ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ भक्त्यातस्यस्वभक्तत्वादितिभावः गुरूणांगरिष्ठानां ॥ १६ ॥ नारायणांशजंतत्त्वेनस्वाविषयंज्ञात्वा ॥ १७ ॥ बाणासनंधनुः ॥१८॥ रावणंरथस्थंदृष्ट्वालोकदृष्ट्यातत्साम्यायहनुमंतमारुह्याभिदुद्राव ॥ १९ ॥ वज्रस्यनिष्पेषोनिर्घातः ॥ २० ॥ मेपुरःतिष्ठ क्वगमिष्यसि सर्वत्र समदर्शिनः तेनेतोगमनेऽपिमदृश्यविषयेगमनंनसंभावितमितिभावः किंचयद्यप्यहंसर्वत्रसमदर्शीतथापिअपराधंकृत्वाजीवनंदुर्लभं एताव

अथलक्ष्मणमादायहनूमान्रावणार्दितं ॥ आनयद्रामसामीप्यंबाहुभ्यांपरिगृह्यतं ॥ १५ ॥ हनूमतःसुहृत्त्वेन भक्त्याचपरमेश्वरः॥ लघुत्वमगमद्देवोगुरूणांगुरुरप्यजः ॥ १६॥ साशक्तिरपितंत्यक्त्वाज्ञात्वानारायणांशजं॥ रावणस्यरथंप्रागाद्रावणोपिशनैस्ततः ॥ १७॥ संज्ञामवाप्यजग्राहबाणासनमथोरुषा॥ राममेवाभिदुद्रावदृष्ट्वारामोपितंक्रुधा॥ १८॥ आरुह्यजगतांनाथोहनूमंतंमहाबलं॥ रथस्थंरावणंदृष्ट्वाअभिदुद्रावराघवः॥१९॥ ज्याशब्दमकरोत्तीव्रंवज्रनिष्पेषनिष्ठुरं ॥ रामोगंभीरयावाचाराक्षसेंद्रमुवाचह ॥ २० ॥ राक्षसाधमतिष्ठाद्यक्वगमिष्यसिमेपुरः॥ कृत्वापराधमेवंमेसर्वत्रसमदर्शिनः ॥ २१ ॥ येनबाणेननिहताराक्षसास्तेजनालये॥ तेनैवत्वांहनिष्यामितिष्ठाद्यममगोचरे ॥ २२ ॥ श्रीरामस्यवचःश्रुत्वारावणोमारुतात्मजं॥ वहंतंराघवंसंख्येशरैस्तीक्ष्णैरताडयत्॥२३॥ हतस्यापिशरैस्तीक्ष्णैर्वायुसूनोःस्वतेजसा॥ व्यवर्धतपुनस्तेजोनमर्दचमहाकपिः॥२४॥ ततोदृष्ट्वाहनूमंतंसव्रणंरघुसत्तमः॥ क्रोधमाहारयामासकालरुद्रइवापरः॥ २५॥

देवमेसमदर्शित्वंयत्कर्मानुरूपफलदत्वं अन्यथावैषम्यनैर्घृण्येआपद्येतेइतिभावः ॥२१॥ अन्यदपिसमदर्शित्वमाह येनेति नतुविषादिलिप्तादिभिरित्याशयः ॥ २२ ॥ राघवंवहंतंहनूमंतमताडयत् ॥ २३ ॥ स्वतेजसास्वीयेनस्मृतरौद्रतेजसातेजोव्यवर्धत यद्वारामःस्वतेजसाहनूमतस्तेजोव्यवर्धतव्यवर्धयदित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ १७॥

अंजसाशीघ्रंयुगपदेवेतियावत् ॥ २६ ॥ पाकारिरिंद्रः ॥ २७ ॥ तंसमीक्ष्यतादृशावस्थंरावणंसमीक्ष्य ॥ २८ ॥ तादृशावस्थस्यवीरस्यहनना नौचित्यंस्मृत्वाकार्यशेषंचविचार्यकिरीटमेवचिच्छेद ततोरावणंप्रतिउवाचेतिशेषः तदेवाहानुजानामीति ॥ २९ ॥ लंकांप्रविश्याश्वास्य

साश्वंरथंध्वजंसूतंशस्त्रौघंधनुरंजसा ॥ छत्रंपताकांतरसाचिच्छेदशितसायकैः ॥ २६ ॥ ततोमहाशरेणाशुरावणंरघुसत्तमः ॥ विव्याधवज्रकल्पेनपाकारिरिवपर्वतं ॥ २७ ॥ रामबाणहतोवीरश्चचालचमुमोहच ॥ हस्तान्निपतितश्चापस्तंसमीक्ष्यरघूत्तमः ॥ २८ ॥ अर्धचंद्रेणचिच्छेदतत्किरीटंरविप्रभं ॥ अनुजानामिगच्छत्वमिदानींबाणपीडितः ॥ २९ ॥ प्रविश्यलंकामाश्वास्यश्वःपश्यसिबलंमम ॥ रामबाणेनसंविद्धोहतदर्पोथरावणः ॥ ॥ ३० ॥ महत्यालज्जयायुक्तोलंकांप्राविशदातुरः ॥ रामोऽपिलक्ष्मणंदृष्ट्वामूर्छितंपतितंभुवि ॥ ३१ ॥ मानुषत्वमुपाश्रित्यलीलयानुशुशोचह ॥ ततःप्राहहनूमंतंवत्सजीवयलक्ष्मणं ॥ ३२ ॥ महौषधीःसमानीयपूर्ववद्वानरानपि ॥ तथेतिराघवेणोक्तोजगामाशुमहाकपिः ॥ ३३ ॥ हनूमान्वायुवेगेनक्षणात्तीर्त्वामहोदधिं ॥ एतस्मिन्नंतरेचाराराावणायन्यवेदयन् ॥ ३४ ॥ रामेणप्रेषितोदेवहनूमान्क्षीरसागरं ॥ गतोनेतुंलक्ष्मणस्यजीवनार्थंमहौषधीः ॥ ३५ ॥ श्रुत्वातच्चारवचनंराजाचिंतापरोभवत् ॥ जगामरात्रावेकाकीकालनेमिगृहंक्षणात् ॥ ३६ ॥ गृहागतंसमालोक्यरावणंविस्मयान्वितः ॥ कालनेमिरुवाचेदंप्रांजलिर्भयविह्वलः ॥ अर्घ्यादिकंततःकृत्वारावणस्याग्रतःस्थितः ॥ ३७ ॥

श्वोबलंपश्यसीत्युक्तइतिशेषः ॥३०॥३१॥ लीलयेत्यनेनवस्तुतःशोकाभावउक्तः ॥३२॥ वानरानपिअपिनालक्ष्मणं ॥३३॥ क्षणान्महोदधिं तीर्त्वागत्वौषधीरानयामीतिप्रतिज्ञायेतिशेषः जगामेत्यनेनान्वयः प्रस्थातुमुद्यतइत्यर्थः॥३४॥ नेतुंआनेतुं॥३५॥३६॥ स्थितःकालनेमिः ॥३७

किमागमनकारणमितिरावणंपप्रच्छेतिशेषः ॥३८॥कष्टमेवाह ममेति ॥३९॥ गतःयुद्धभूमेःप्रस्थितइत्यर्थः ॥४० ॥ कालात्ययःश्वस्तनसूर्योदयरूपः ॥४१॥ हेईशरावणेतिच्छेदः धारयहृदयेइतिशेषः ॥४२॥४३॥ तथैवमेभविष्यतिमृत्युरेवभविष्यतीत्यर्थः॥४४॥ असुरकुलमितिच्छे

किंतेकरोमिराजेंद्रकिमागमनकारणं॥ कालनेमिमुवाचेदंरावणोदुःखपीडितः॥ ३८ ॥ ममापिकालवशतःकष्टमेतदुपस्थितं॥ मयाशक्त्याहतोवीरोलक्ष्मणःपतितोभुवि ॥ ३९ ॥ तंजीवयितुमानेतुमोषधीर्हनुमान्गतः ॥ यथातस्यभवेद्विघ्नंतथाकुरुमहामते ॥ ४० ॥ माययामुनिवेषेणमोहयस्वमहाकपिं ॥ कालात्ययोयथाभूयात्तथाकृत्वैहिमंदिरे॥ ४१ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाकालनेमिरुवाचतं॥ रावणेशवचोमेद्यश्शृणुधारयतत्त्वतः ॥ ४२॥ प्रियंतेकरवाण्येवनप्राणान्धारयाम्यहं ॥ मारीचस्ययथारण्येपुराभून्मृगरूपिणः ॥ ४३ ॥ तथैवमेनसंदेहोभविष्यतिदशानन ॥ हताःपुत्राश्चपौत्राश्चबांधवाराक्षसाश्चते ॥ ४४ ॥ घातयित्वाऽसुरकुलंजीवितेनापिकिंतव॥ राज्येनवासीतयावाकिंदेहेनजडात्मना ॥ ४५ ॥ सीतांप्रयच्छरामायराज्यंदेहिविभीषणे ॥ वनंयाहिमहाबाहोरम्यंमुनिगणाश्रयं ॥ ४६ ॥ स्नात्वाप्रातःशुभजलेकृत्वासंध्यादिकाःक्रियाः॥ ततएकांतमाश्रित्यसुखासनपरिग्रहः॥ ४७॥ विसृज्यसर्वतःसंगमितरान्विषयान्बहिः ॥ बहिःप्रवृत्ताक्षगणंशनैःप्रत्यक्प्रवाहय ॥ ४८ ॥

दः किंकिफलं जडात्मनाजडस्वरूपेण ॥४५॥ एवंजीवितादौवैराग्यमुपदिश्यकर्तव्यमुपदिशति सीतामिति रम्यत्वोपपादकेमुनिगणाश्रयमिति ॥ ४६ ॥ यत्रैवपद्मासनादौस्थित्वास्थातासुखंलभतेतत्सुखासनं ॥ ४७ ॥ बहिःकृत्वेतिशेषः दूरेकृत्वाइत्यर्थः बहिःप्रवृत्तंबाह्यविषयेषुप्रवृत्तमक्षगणमिंद्रियगणंप्रत्यक्प्रवाहयआत्मविषयंकुरु सर्वसहायस्यमनसआत्मविषयत्वकरणमेवसर्वेंद्रियाणामात्मविषयत्वकरणं ॥ ४८॥

तदेवोपपादयति प्रकृतेरिति प्रकृतिस्वरूपमाह चराचरमिति एतदेवप्रकृतिरित्यर्थः ॥४९॥ किंविशेषेणदृश्यंसर्वमेवमायत्याहाब्रह्मेति ॥५०॥ सैवजगद्वृक्षस्यसर्गादिकारणं लोहितेत्यादि स्वस्यत्रिगुणात्मकत्वात् राजससात्विकतामसाःप्रजाःसृजति ॥ ५१॥ तथाकामक्रोधादीन्पुत्रा न्हिंसाद्याश्चकन्यकाःसृजति स्वसृष्टस्यजगतोवृत्त्यर्थमित्यर्थः एवंसृष्ट्वाआत्मानमात्मपदवाच्यंविभुंदेवंस्वैर्गुणैःपदार्थैर्मोहयति तेष्वहंममेति बुद्धिमंतंकरोति ॥ ५२ ॥ स्वनिष्ठान्जगत्कर्तृत्वादीन्गुणान्सन्निधानेनतत्रारोप्यस्ववशंकृत्वाअहंकर्तेत्यादिबुद्धिमत्त्वकरणमेवतस्यवशीकर

प्रकृतेर्भिन्नमात्मानंविचारयसदानघ ॥ चराचरंजगत्कृत्स्नंदेहबुद्धींद्रियादिकं ॥ ४९ ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतंदृश्य तेश्रूयतेचयत् ॥ सैषाप्रकृतिरित्युक्तासैवमायेतिकीर्तिता ॥ ५० ॥ सर्गस्थितिविनाशानांजगद्वृक्षस्यकारणं ॥ लोहितश्वेतकृष्णादिप्रजाःसृजतिसर्वदा ॥ ५१ ॥ कामक्रोधादिपुत्राद्यान्हिंसातृष्णादिकन्यकाः ॥ मोहयत्यनि शंदेवमात्मानंस्वैर्गुणैर्विभुं ॥५२॥ कर्तृत्वभोक्तृत्वमुखान्स्वगुणानात्मनीश्वरे ॥ आरोप्यस्ववशंकृत्वातेनक्रीडति सर्वदा ॥ ५३ ॥ शुद्धोप्यात्मायययायुक्तःपश्यतीवसदाबहिः ॥ विस्मृत्यचस्वमात्मानंमायागुणविमोहितः ॥५४ ॥ यदासद्गुरुणायुक्तोबोध्यतेबोधरूपिणा ॥ निवृत्तदृष्टिरात्मानंपश्यत्येवसदास्फुटं ॥ ५५ ॥ जीवन्मुक्तःसदादेहीमु च्यतेप्राकृतैर्गुणैः ॥ त्वमप्येवंसदात्मानंविचार्यनियतेंद्रियः ॥ ५६ ॥

णं ॥ ५३ ॥ शुद्धोऽप्ययंदर्शनादिविकारहीनोपिपश्यतीवबहिर्विषयास्वन् मात्मानंस्वस्वरूपं विस्मरणेहेतुर्मायागुणविमोहितत्वं ॥५४ ॥ तर्हि किंसर्वथाविस्मृतस्वस्वरूपस्यबंधएवनेत्याह यदेति बोधरूपिणाज्ञानस्वरूपएवाहमितिजानताजीवन्मुक्तेनेत्यर्थः निवृत्तदृष्टिःबहिर्विषयेभ्य इतिशेषः आत्मानंशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावमात्मस्वरूपं ॥ ५५ ॥ तादृशसद्गुरूपदेशान्निदिध्यासनसंपत्त्याजीवन्मुक्तिदशांप्राप्तःप्राकृतैर्गुणैःसु खदुःखादिभिर्मुच्यते अतोमदुपदेशाच्छ्रुतमात्मानमेवंविचार्यमदुक्तात्मस्वरूपंविचारेणदृढीकृत्य ॥ ५६॥

ध्यातुमिति मदुक्तप्रकारेणध्यातुमित्यर्थः ॥ ५७ ॥ सगुणंध्येयंरूपमाह हृत्पद्मेति तत्कर्णिकास्थेस्वर्णपीठेस्थितमित्यन्वयः श्लक्ष्णंस्निग्धं ॥ ५८ ॥ वीरासनंवीरासनस्थं विद्युत्पुंजनिभांबरंपीतांबरमित्यर्थः ॥५९॥ भातंशोभायमानं धनुर्द्वंद्वकरेण एकंस्वस्यैकंरामस्येतिद्वयं ॥६०॥ सर्वहृदिस्थितमित्यनेनएवंभूतःसर्वप्रेरकत्वेनध्येयः एवंहिसर्वस्यस्वतंत्रत्वाभावनिश्चयेद्वेषादिहानिर्भवतीत्यर्थः ॥ ६१ ॥ भक्तेःकथ्यमानमि

प्रकृतेरन्यमात्मानंज्ञात्वामुक्तोभविष्यसि ॥ ध्यातुंयद्यसमर्थोऽसिसगुणंदेवमाश्रय ॥ ५७ ॥ हृत्पद्मकर्णिकेस्वर्णपीठेमणिगणान्विते ॥ मृदुश्लक्ष्णतरेतत्रजानक्यासहसंस्थितं ॥ ५८ ॥ वीरासनंविशालाक्षंविद्युत्पुंजनिभांबरं ॥ किरीटहारकेयूरकौस्तुभादिभिरन्वितं ॥ ५९ ॥ नूपुरैःकटकैर्भांतंतथैववनमालया ॥ लक्ष्मणेनधनुर्द्वंद्वकरेण परिसेवितं ॥ ६० ॥ एवंध्यात्वासदात्मानंरामंसर्वहृदिस्थितं ॥ भक्त्यापरमयायुक्तोमुच्यतेनात्रसंशयः ॥ ६१ ॥ श्रृणुवैचरितंतस्यभक्तैर्नित्यमनन्यधीः ॥ एवंचेत्कृतपूर्वाणिपापानिचमहांत्यपि ॥ क्षणादेवविनश्यंतियथाऽग्नेस्तूलराशयः ॥ ६२ ॥ भजस्वरामंपरिपूर्णमेकंविहायवैरंनिजभक्तियुक्तः ॥ हृदासदाभावितभावरूपमनामरूपं पुरुषंपुराणं ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कालनेमिवचःश्रुत्वारावणोऽमृतसन्निभं ॥ जज्वालक्रोधताम्राक्षःसर्पिरद्भिरिवाग्निमत् ॥ १ ॥

तिशेषः कृतपूर्वाणिपूर्वंकृतानि यथाग्नेःस्पर्शात्तूलराशयोनश्यंतितद्वत् ॥ ६२ ॥ वैरंवैरभावं निजभक्तियुक्तःअनन्यभक्तियुक्तः हृदाहृदयेन सदाभावितभावस्यसत्तारूपस्यब्रह्मणोरूपंशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावंयेनतं वस्तुतःसएवब्रह्मेत्यादिना ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपद्उद्धरण० युद्धकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अग्निमत्अतितप्तं सर्पिर्घृतं जलसंयोगाद्यथामहाज्वालावद्भवतितथा जज्वालेत्यर्थः ॥ १ ॥

परैर्दत्तंकिंचिद्गृहीत्वाधनलोभात्रामकिंकरतांप्राप्तइवभाषसे ॥ २ ॥ यदिमेवचोनरोचतेतदागत्वातत्त्वदाज्ञप्तमेवकरोमि ॥ ३ ॥ रावणेनैवस्वयमेवनोदितइत्यर्थः ॥ ४ ॥ खलःअंतर्दुष्टःअतएवमुनिवेषधरोनतुमुनिः ॥ ५ ॥ गच्छतोवायुसूनोर्मार्गमासाद्यतदीयमार्गमध्येतपो

निहन्मित्वांदुरात्मानंमच्छासनपराङ्मुखं ॥ परैःकिंचिद्गृहीत्वात्वंभाषसेरामकिंकरः ॥ २ ॥ कालनेमिरुवाचेदं रावणंदेवकिंक्रुधा ॥ नरोचतेमेवचनंयदिगत्वाकरोमितत् ॥ ३ ॥ इत्युक्त्वाप्रययौशीघ्रंकालनेमिर्महासुरः ॥ नोदितोरावणेनैवहनूमद्विघ्नकारणात् ॥ ४ ॥ सगत्वाहिमवत्पार्श्वेतपोवनमकल्पयत् ॥ तत्रशिष्यैःपरिवृतोमुनिवेषधरःखलः ॥ ५ ॥ गच्छतोमार्गमासाद्यवायुसूनोर्महात्मनः ॥ ततोगत्वाददर्शाथहनूमानाश्रमंशुभं ॥ ६ ॥ चिंतयामासमनसाश्रीमान्पवननंदनः ॥ पुरानदृष्टमेतन्मेमुनिमंडलमुत्तमं ॥ ७ ॥ मार्गोविभ्रंशितोवामेभ्रमोवाचित्तसंभवः ॥ यद्वाविश्याश्रमपदंदृष्ट्वामुनिमशेषतः ॥ ८ ॥ पीत्वाजलंततोयामिद्रोणाचलमनुत्तमं ॥ इत्युक्त्वाप्रविवेशाथसर्वतोयोजनायतं ॥ ९ ॥ आश्रमंकदलीशालखर्जूरपनसादिभिः ॥ समावृतंपक्वफलैर्नम्रशाखैश्चपादपैः ॥ १० ॥ वैरभावविनिर्मुक्तंशुद्धंनिर्मललक्षणं ॥ तस्मिन्महाश्रमेरम्येकालनेमिःसराक्षसः ॥ ११ ॥ इंद्रयोगंसमास्थायचकारशिवपूजनं ॥ हनूमानभिवाद्याहगौरवेणमहासुरं ॥ १२ ॥ भगवन्रामदूतोहंहनूमान्नामनामतः ॥ रामकार्येणमहताक्षीराब्धिंगंतुमुद्यतः ॥ १३ ॥

वनमकल्पयदित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ मार्गोमेविभ्रंशितःत्यक्तः मार्गांतरेआगतमितियावत् उतानाश्रमेआश्रमत्वभ्रमः अथवा किमनेनविचारेणेत्याह यद्वेति मुनिमिति जातावेकवचनं अशेषतोमुनीनदृष्ट्वेत्यर्थः ॥८ ॥ ९ ॥ उक्तगुणैःपादपैश्च समावृतमाश्रमंप्रविवेशेत्यन्वयः ॥ १० ॥ वैरभावविनिर्मुक्तंयत्राश्रमेऽहिनकुलादयोऽपिपरस्परवैरभावंत्यक्त्वातिष्ठंतितमित्याश्रमविशेषणं ॥ ११ ॥ इंद्रयोगःकपटं ॥ १२ ॥ १३ ॥

तृषामांबाधतेब्रह्मन्नुदकंकुत्रविद्यते ॥ यथेच्छंपातुमिच्छामिकथ्यतांमेमुनीश्वर ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वामारुतेर्वाक्यंकालनेमिस्तमब्रवीत् ॥ कमंडलुगतंतोयंममत्वंपातुमर्हसि ॥ १५ ॥ भुंक्ष्वचेमानिपक्कानिफलानितदनंतरं ॥ निवसस्वसुखेनात्रनिद्रामेहित्वरास्तुमा ॥ १६ ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचजानामितपसास्वयं ॥ उत्थितोलक्ष्मणःसर्वेवानराराम वीक्षिताः ॥ १७ ॥ तच्छ्रुत्वाहनुमानाहकमंडलुजलेनमे ॥ नशाम्यत्यधिकातृष्णाततोदर्शयमेजलं ॥ १८ ॥ तथेत्याज्ञापयामासबटुंमायाविकल्पितं ॥ बटोदर्शयविस्तीर्णंवायुसूनोर्जलाशयं ॥ १९ ॥ निमील्यचाक्षिणीतोयंपीत्वागच्छममांतिकं ॥ उपदेक्ष्यामितेमंत्रंयेनद्रक्ष्यसिचौषधीः ॥ २० ॥ तथेतिदर्शितंशीघ्रंबटुनासलिलाशयं ॥ प्रविश्यहनुमांस्तोयमपिबन्मीलितेक्षणः ॥ २१ ॥ ततश्चागत्यमकरीमहामायामहाकपिं ॥ अग्रसत्तंमहावेगान्मारुतिंघोररूपिणी ॥ २२ ॥ ततोददर्शहनुमान्ग्रसंतींमकरींरुषा ॥ दारयामासहस्ताभ्यांवदनंसाममारह ॥ २३ ॥ ततोंतरिक्षेददृशेदिव्यरूपधरांगना ॥ धान्यमालीतिविख्याताहनूमंतमथाब्रवीत् ॥ २४ ॥ त्वत्प्रसादादहंशापाद्विमुक्तास्मिकपीश्वर ॥ शप्ताहंमुनिनापूर्वमप्सराकारणांतरे ॥ २५ ॥ आश्रमेयस्तुतेदृष्टःकालनेमिर्महासुरः ॥ रावणप्रहितोमार्गेविघ्नंकर्तुंतवानघ ॥ २६ ॥ मुनिवेषधरोनासौमुनिर्विप्रविहिंसकः ॥ जहिदुष्टंगच्छशीघ्रंद्रोणाचलमनुत्तमं ॥ २७ ॥

ल्पितंस्वमाययाकल्पितंबटुंशिष्यं ॥ १९ ॥ अथहनूमंतंप्रत्याह निमील्यचेति ॥ २० ॥ तथेतिउक्तेतिशेषः अपिबदितिच्छेदः ॥ २१ ॥ महामायाबहुमायावतीमकरीमकराकारा ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिविख्याताअप्सराइतिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ असौनमुनिः किंतुमुनिवेषधरः ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ महताविलंबेनकिंकृतंअतिविलंबःकिंकृतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ महामायिकोरामः मायिनांदैत्यानां ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
॥ ३४ ॥ ३५ ॥ गृहीत्वातासांतेजोभिर्दूरध्यर्थंस्वयंगृहीत्वासुषेणस्यवैद्यत्वात्तेनचिकित्सांकारयामास एतेनवैद्यकशास्त्राभिनिविष्टत्वेनप्रसि

गच्छाम्यहंब्रह्मलोकंत्वत्स्पर्शाद्धूतकल्मषा ॥ इत्युक्त्वासाययौस्वर्गंहनूमानप्ययथाश्रमं ॥ २८ ॥ आगतंतंसमालो
क्यकालनेमिरभाषत ॥ किंविलंबेनमहतातववानरसत्तम ॥ २९ ॥ गृहाणमत्तोमंत्रांस्त्वंदेहिमेगुरुदक्षिणां ॥
इत्युक्तोहनुमान्मुष्टिंदृढंबद्ध्वाहराक्षसं ॥ ३० ॥ गृहाणदक्षिणामेतामित्युक्त्वानिजघानतं ॥ विसृज्यमुनिवेषंस
कालनेनिर्महासुरः ॥ ३१ ॥ युयुधेवायुपुत्रेणनानामायाविधानतः ॥ महामायिकदूतोसौहनूमान्मायिनांरिपुः
॥ ३२ ॥ जघानमुष्टिनाशीर्ष्णिभग्नमूर्धाममारसः ॥ ततःक्षीरनिधिंगत्वादृष्ट्वाद्रोणंमहागिरिं ॥ ३३ ॥ अदृष्ट्वा
चौषधीस्तत्रगिरिमुत्पाट्यसत्वरः ॥ गृहीत्वावायुवेगेनगत्वारामस्यसन्निधिं ॥ ३४ ॥ उवाचहनुमान्राममानी
तोयंमहागिरिः ॥ यद्युक्तंकुरुदेवेशविलंबोनात्रयुज्यते ॥ ३५ ॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंरामःसंतुष्टमानसः ॥ गृहीत्वा
चौषधीःशीघ्रंसुषेणेनमहामतिः ॥ ३६ ॥ चिकित्सांकारयामासलक्ष्मणायमहात्मने ॥ ततःसुप्तोत्थितइवबुध्वा
प्रोवाचलक्ष्मणः ॥ ३७ ॥ तिष्ठतिष्ठक्कगंतासिहन्मीदानींदशानन ॥ इतिब्रुवंतमालोक्यमूर्ध्न्यवघ्रायराघवः
॥ ३८ ॥ मारुतिंप्राहवत्साद्यत्वत्प्रसादान्महाकपे ॥ निरामयंप्रपश्यामिलक्ष्मणंभ्रातरंमम ॥ ३९ ॥ इत्युक्त्वावान
रैःसार्धंसुग्रीवेणसमन्वितः ॥ विभीषणमतेनैवयुद्धायसमवस्थितः ॥ ४० ॥

द्धस्यैवचिकित्साधिकारइतिसूचितं ॥ ३६ ॥ बुध्वामोहंत्यक्त्वा ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ममभ्रातरमहंनिरामयंगतपीडंपश्यामीत्यन्वयः ॥ ३९ ॥ वि
भीषणमतेनैव तस्यलंकाच्छिद्रज्ञत्वात् ॥ ४० ॥

युद्धायाभिमुखाः युद्धंकर्तुंरिपूणामभिमुखाइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ मातंगोगजः ॥ ४२ ॥ राघवेणाऽभिभूतोऽगमत् गृहमितिशेषः समाविश्येति उपविश्येत्यर्थः ॥ ४३ ॥ मृत्युमेतद्देहप्राणवियोगं ॥ ४४ ॥ समुपस्थितःलंकामागतइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ हनिष्यसेइत्यंतःशापःनसंदेह

पाषाणैःपादपैश्चैवपर्वताग्रैश्चवानराः॥ युद्धायाभिमुखाभूत्वाययुःसर्वेयुयुत्सवः ॥ ४१ ॥ रावणोविव्यथेरामबाणैर्विद्धोमहासुरः ॥ मातंगइवसिंहेनगरुडेनेवपन्नगः ॥ ४२ ॥ अभिभूतोऽगमद्राजाराघवेणमहात्मना ॥ सिंहासनेसमाविश्यराक्षसानिदमब्रवीत् ॥ ४३ ॥ मानुषेणैवमेमृत्युमाहपूर्वंपितामहः॥ मानुषोहिनमांहंतुंशक्तोस्तिभुविकश्चन ॥ ४४ ॥ ततोनारायणःसाक्षान्मानुषोभून्नसंशयः ॥ रामोदाशरथिर्भूत्वामांहंतुंसमुपस्थितः ॥ ॥ ४५ ॥ अनरण्येनयत्पूर्वंशप्तोहंराक्षसेश्वराः ॥ उत्पत्स्यतेचमद्वंशेपरमात्मासनातनः ॥ ४६ ॥ तेनत्वंपुत्रपौत्रैश्चबांधवैश्चसमन्वितः ॥ हनिष्यसेनसंदेहइत्युक्त्वामांदिवंगतः ॥ ४७॥ सएवरामःसंजातोमदर्थेमांहनिष्यति ॥ कुंभकर्णस्तुमूढात्मासदानिद्रावशंगतः ॥ ४८ ॥ तंविबोध्यमहासत्वमानयंतुममांतिकं ॥ इत्युक्तास्तेमहाकायास्तूर्णंगत्वातुयत्नतः ॥ ४९ ॥ विबोध्यकुंभश्रवणंनिन्यूरावणसन्निधिं ॥ नमस्कृत्यसराजानमासनोपरिसंस्थितः ॥ ॥ ५० ॥ तमाहरावणोराजाभ्रातरंदीनयागिरा ॥ कुंभकर्णनिबोधत्वंमहत्कष्टमुपस्थितं ॥ ५१ ॥ रामेणनिहताताःशूराःपुत्राःपौत्राश्चबांधवाः॥ किंकर्तव्यमिदानींमेमृत्युकालउपस्थिते॥ ५२ ॥

इतितस्यैवस्थिरीकरणं सचानरण्योमामित्युक्त्वा दिवंगतइत्यन्वयः ॥ ४७ ॥ मदर्थे मद्वधार्थेइत्यर्थः समांहनिष्यतिहनिष्यत्येवेतिस्वनिश्चयाभिलाषः इदंज्ञानंरजस्तमोजन्यत्वान्नोत्तमायफलायेतिबोध्यं मूढात्माअत्यंततमःप्रकृतिः निद्राप्रियत्वात् ॥ ४८॥ महासत्वंमहाबलं ॥ ४९॥ निन्युःप्रापयामासुः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मृत्युकालेउपस्थितेइदानींमेकिंकर्तव्यंतद्वदेतिशेषः ॥ ५२ ॥

सबलःससैन्यः मूलंसेनां॥५३॥वानरानाशनीयाइतिचेत्तत्राह वानरराणांयुद्धेक्षयंनाशंनपश्यामि अनंतत्वात् हनूमतौषध्यानयनेनजीवनाच्च ॥ ५४ ॥ अतस्त्वद्वानरराणांबलंहनूमत्सहितंनाशयस्व ॥ ५५ ॥ रावणेंद्रस्यसर्वश्रेष्ठस्यरावणस्येत्यर्थः यद्वालोकरावणानांश्रेष्ठस्य परिदेवितं परिदेवनरूपंवचनं ॥ ५६ ॥ यत्पापस्यकर्मणःफलंभावित्वेनतेमयागदितंतदद्योपगतंप्राप्तं ॥ ५७॥ रामोनारायणइतिपूर्वमेवप्रोक्तःकथितः

एषदाशरथीरामःसुग्रीवसहितोबली॥समुद्रंसबलस्तीर्त्वामूलंनःपरिकृंतति ॥ ५३ ॥ येराक्षसामुख्यतमास्तेहता वानरैर्युधि ॥ वानरराणांक्षयंयुद्धेनपश्यामिकदाचन ॥ ५४ ॥ नाशयस्वमहाबाहोयदर्थंपरिबोधितः ॥ भ्रातुरर्थे महासत्वकुरुकर्मसुदुष्करं ॥ ५५ ॥ श्रुत्वातद्रावणेंद्रस्यवचनंपरिदेवितं ॥ कुंभकर्णोजहासोच्चैर्वचनंचेदमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ पुरामंत्रविचारेतेगदितंयन्मयानृप ॥ तदद्यत्वामुपगतंफलंपापस्यकर्मणः ॥ ५७ ॥ पूर्वमेवमयाप्रोक्तोरामोनारायणःपरः ॥ सीताचयोगमायेतिबोधितोपिनबुध्यसे ॥ ५८ ॥ एकदाहंवनेसानौविशालायांस्थितोनिशि ॥ दृष्टोमयामुनिःसाक्षान्नारदोदिव्यदर्शनः ॥ ५९ ॥ तमब्रुवंमहाभागकुतोगंतासिमेवद ॥ इत्युक्तोनारदःप्राहदेवानांमंत्रणेस्थितः ॥ ६० ॥ तत्रोत्पन्नमुदंतंतेवक्ष्यामिशृणुतत्त्वतः ॥ युवाभ्यांपीडितादेवाःसर्वेविष्णुमुपागताः॥ ६१ ॥ ऊचुस्तेदेवदेवेशंस्तुत्वाभक्त्यासमाहिताः ॥ जहिरावणमक्षोभ्यंदेवत्रैलोक्यकंटकं ॥ ६२ ॥

तवेतिशेषः एवमनेकप्रकारैःरामस्यनारायणत्वंनबुध्यसेतस्यैतत्फलमागतमितिशेषः ॥ ५८ ॥ ननुत्वयेदंकथंज्ञाततंतत्राह एकदेति सानौ पर्वतशिखरेविशालायांशिलायामितिशेषः विशालायांनगर्यामित्यन्ये ॥ ५९ ॥ कुतोगंतासिकुतआगतोसीत्यर्थेआर्षं देवानांमंत्रणेदेवानां विचारस्थानेइत्यर्थः तत्रस्थितोहंततआगतइतिप्राहेत्यन्वयः ॥ ६० ॥ युवाभ्यांरावणकुंभकर्णाभ्यां ॥ ६१ ॥ अक्षोभ्यंकेनाप्यप्रापणीयक्षोभं जहीत्यत्रहेतुगर्भंविशेषणंत्रैलोक्यकंटकमिति ॥ ६२ ॥

रावणकंटकंरावणरूपंकंटकं ॥६३॥ विष्णोरीश्वरत्वसूचकंसत्यसंकल्पत्वं ॥ ६४ ॥६५॥ माययामानुष्यंशरीरंनत्वसौवस्तुतोमानुषःकश्चिज्जी वइत्यर्थः भजतइतिद्वितीयाबहुवचनं ॥६६॥ भक्तान्प्रसीदतिइत्यस्योपपत्तयेभक्तेरुत्कर्षमाह भक्तिरिति ज्ञानजनकत्वादेवतस्यामोक्षदत्वं किंबहुनाकर्मभक्तिहीनंकृतंअसत्समंअकृततुल्यंफलाजनकमित्यर्थः ॥ ६७॥ सर्वावतारेष्वयंमुख्योवतारइत्याहावताराइति लीलानुकारिण

मानुषेणमृतिस्तस्यकल्पिताब्रह्मणापुरा॥ अतस्त्वंमानुषोभूत्वाजहिरावणकंटकं ॥ ६३॥ तथेत्याहमहाविष्णुःस त्यसंकल्पईश्वरः॥ जातोरघुकुलेदेवोरामइत्यभिविश्रुतः ॥ ६४ ॥ सहनिष्यतिवःसर्वानित्युक्त्वाप्रययौमुनिः ॥ अतोजानीहिरामंत्वंपरंब्रह्मसनातनं ॥६५॥त्यजवैरंभजस्वाद्यमायामानुषविग्रहं ॥ भजतोभक्तिभावेनप्रसी दतिरघूत्तमः ॥६६॥ भक्तिर्जनित्रीज्ञानस्यभक्तिर्मोक्षप्रदायिनी॥ भक्तिहीनेनयत्किंचित्कृतंसर्वमसत्समं॥६७॥ अवताराःसुबहवोविष्णोर्लीलानुकारिणः॥ तेषांसहस्रसदृशोरामोज्ञानमयःशिवः ॥ ६८॥ रामंभजंतिनिपुणा मनसावचसानिशं ॥ अनायासेनसंसारंतीर्त्वायांतिहरेःपदं ॥ ६९ ॥ येराममेवसततंभुविशुद्धसत्त्वाध्यायं तितस्यचरितानिपठंतिसंतः ॥मुक्तास्तएवभवभोगमहाहिपाशैःसीतापतेःपदमनंतसुखंप्रयांति॥ ७०॥ इति श्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेसप्तमःसर्गः॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ कुंभकर्णवचःश्रु त्वाभृकुटीविकटाननः॥ दशग्रीवोजगादेदमासनादुत्पतन्निव ॥ १ ॥

तत्तज्जातिचेष्टानुकरणशीलस्येत्यर्थः ॥ ६८ ॥ येनिपुणारामंभजंतितेसंसारंतीर्त्वाहरेःपदंयांति ॥ ६९ ॥ शुद्धसत्वाःशुद्धांतःकरणाः भवःसं सारोभोगःशरीरंयस्यतादृशोयोमहानहिःकालस्तदीयैःपाशैर्बंधनैर्मुक्ताःसीतापतेरनंतसुखंपदंशुद्धंब्रह्मप्रयांतिप्राप्नुवंति ॥ ७० ॥ इतिश्री मत्सकलराजविप० अध्यात्मरामायणसेतौयुद्धकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ उत्पतन्निव क्रोधादितिशेषः ॥ १ ॥

समीकृत्यअंगीकृत्यमत्समभ्यवहारोभूत्वा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अभिनादयन्स्वनादप्रतिध्वनियुतंकुर्वन् ॥ ५ ॥ कालयामासपीडयामास ॥ ६ ॥
कालांतकमिवकालमिवांतकमिवयमंतंदृष्ट्वादुद्रुवुरित्यर्थः मुद्गरेणयुतमितिशेषः ॥ ७ ॥ पाणिपादैश्चस्वीयैश्चूर्णयंतं एकवत्त्वाभावआर्षः एवम

त्वमानीतोनमेज्ञानबोधनायसुबुद्धिमान् ॥ मयाकृतंसमीकृत्ययुद्धास्वयदिरोचते ॥ २ ॥ नोचेद्गच्छसुषुप्स्यर्थंनि
द्रात्वांबाधतेधुना ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाकुंभकर्णोमहाबलः ॥ ३ ॥ रुष्टोयमितिविज्ञायतूर्णंयुद्धायनिर्ययौ ॥ स
लंघयित्वाप्राकारंमहापर्वतसन्निभः ॥ ४ ॥ निर्ययौनगरात्तूर्णंभीषयन्हरिसैनिकान् ॥ सननादमहानादंसमुद्रम
भिनादयन् ॥ ५ ॥ वानरान्कालयामासबाहुभ्यांभक्षयन्रुषा ॥ कुंभकर्णंतदादृष्ट्वासपक्षमिवपर्वतं ॥ ६ ॥ दुद्रुवु
र्वानराःसर्वेकालांतकमिवाखिलाः ॥ भ्रमंतंहरिवाहिन्यांमुद्गरेणमहाबलं ॥ ७ ॥ कालयंतंहरीन्वेगाद्भक्षयंतंस
मंततः ॥ चूर्णयंतंमुद्गरेणपाणिपादैरनेकधा ॥ ८ ॥ कुंभकर्णंतदादृष्ट्वागदापाणिर्विभीषणः ॥ ननामचरणौतस्य
भ्रातुर्ज्येष्ठस्यबुद्धिमान् ॥ ९ ॥ विभीषणोहंभ्रातुर्मेदयांकुरुमहामते ॥ रावणस्तुमयाभ्रातर्बहुधापरिबोधितः ॥
॥ १० ॥ सीतांदेहीतिरामायरामःसाक्षाज्जनार्दनः ॥ नशृणोतिचमांहंतुंखङ्गमुद्यम्यचोक्तवान् ॥ ११ ॥ धिक्
त्वांगच्छेतिमांहत्वापदापापिभिरावृतः ॥ चतुर्भिर्मंत्रिभिःसार्धंरामंशरणमागतः ॥ १२ ॥ तच्छ्रुत्वाकुंभकर्णो
ऽपिज्ञात्वाभ्रातरमागतं ॥ समालिंग्यचवत्सत्वंजीवरामपदाश्रयः ॥ १३ ॥

नेकप्रकारेणचूर्णयंतं ॥ ८ ॥ बुद्धिमान्सर्वास्वप्यवस्थासुज्येष्ठोमंतव्यइतिसदाचाराभिज्ञः ॥ ९ ॥ १० ॥ परिबोधनप्रकारमाह सीतामित्यादि
इतिबोधितस्तन्नशृणोतिश्रुतवान्विपरीतंखङ्गमुद्यम्यहंतुमुद्यतइतिशेषः ततःकथंचिन्निवृत्तोमांपदाहत्वाउक्तवांश्च ॥ ११ ॥ किमुक्तवांस्तदा
ह धिक्त्वांगच्छेति ततोहंचतुर्भिर्मंत्रिभिरिति ॥ १२ ॥ समालिंग्यचाहेतिशेषः तदेवाह वत्सत्वमिति ॥ १३ ॥

ननुमेजीवनंकथंसंभाव्यतेतत्राह महाभागवतोसीति भगवद्भक्तस्यतेनाशःकथमपिनसंभाव्यइतिभावः ॥ १४ ॥ यतोहंमदेनमत्तनेत्रस्ततो ममत्वीयपरविभागेनकिमपिनदृश्यतेऽतस्त्वंगच्छ कदाचित्त्वय्यपिप्रहारसंभवात् ॥ १५ ॥ चिंतापरःकुंभकर्णःकथंनाशमेष्यतीतिचिंतापरः

कुलसंरक्षणार्थायराक्षसानांहितायच ॥ महाभागवतोसित्वंपुरामेनारदाच्छ्रुतं ॥ १४ ॥ गच्छतातममेदानींदृश्यतेनचकिंचन ॥ मदीयोवापरोवापिमदमत्तविलोचनः ॥ १५ ॥ इत्युक्तोश्रुमुखोभ्रातुश्चरणावभिवंद्यसः ॥ रामपार्श्वमुपागत्यचिंतापरउपस्थितः ॥ १६ ॥ कुंभकर्णोऽपिहस्ताभ्यांपादाभ्यांपेषयन्हरीन् ॥ चचारवानरींसेनांकालयन्गंधहस्तिवत् ॥ १७ ॥ दृष्ट्वातंराघवःक्रुद्धोवायव्यंशस्त्रमादरात् ॥ चिक्षेपकुंभकर्णायतेनच्छिच्छेदरक्षसः ॥ १८ ॥ समुद्गरंदक्षहस्तंतेनघोरंननादसः ॥ सहस्तःपतितोभूमावनेकानर्दयन्कपीन् ॥ १९ ॥ पर्यंतमाश्रिताःसर्वेवानराभयवेपिताः ॥ रामराक्षसयोर्युद्धंपश्यंतःपर्यवस्थिताः ॥ २० ॥ कुंभकर्णश्छिन्नहस्तःशालमुद्यम्यवेगतः ॥ समरेराघवंहंतुंदुद्रावतमथोच्छिनत् ॥ २१ ॥ शालेनसहितंवामहस्तमैंद्रेणराघवः ॥ छिन्नबाहुमथायांतंनर्दंतंवीक्ष्यराघवः ॥ २२ ॥ द्वावर्धचंद्रौनिशितावादायास्यपदद्वयं ॥ चिच्छेदपतितौपादौलंकाद्वारिमहास्वनौ ॥ २३ ॥ निकृत्तपाणिपादोपिकुंभकर्णोतिभीषणः ॥ वडवामुखवद्वक्त्रंव्यादायरघुनंदनं ॥ २४ ॥ अभिदुद्रावनिनदन्राहुश्चंद्रमसंयथा ॥ अपूरयत्सिताग्रैश्चसायकैस्तद्रघूत्तमः ॥ २५ ॥

॥ १६ ॥ यस्यगंधंसमाघ्रायान्येगजाःपलायंतेसगंधगजः सयथाक्षुद्रपशून्कालयंश्चरतितद्वदयंचचार ॥ १७ ॥ वायव्यंशस्त्रंवायव्यास्त्राभिमंत्रितंशस्त्रं ॥ १८ ॥ १९ ॥ पर्यंतमाश्रितायुद्धभूमध्येस्थिताहस्तपातभयात्तत्प्रांतमाश्रिताइत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ वडवामुखंनामसमुद्रेशतयोजनविस्तीर्णवडवाग्निवासस्थानं ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ सशरः तत्शिरः ॥ २७ ॥ शिरोलंकाद्वारिपतितं कायोमहोदधौपतितइतिशेषः ॥ २८ ॥ अस्यशिरोद्वाररोधयत् अरुंधदित्यर्थः अडभावआर्षः निवृत्तप्रेषणाण्णिच् नक्रादिसमुद्रेकायपातात् खगाःपक्षिणः ॥२९॥ अप्सरोभिःसहेतिशेषः ईडिरेतुष्टुवुः कुसुमासारैरामंवर्षं तःअभिनदिताअभिनंदवंतोबभूवुरितिशेषः॥३०॥३१॥ऐंद्रास्त्रेणयुक्तोबाहुर्यस्यतं॥३२॥३३॥देवानांहिरण्यगर्भादीनामपिदेवपूज्य परमात्मन्

शरपूरितवक्त्रोसौचुक्रोशातिभयंकरः ॥ अथसूर्यप्रतीकाशमैंद्रंशरमनुत्तमं ॥ २६ ॥ वज्राशनिसमंरामश्चिक्षेपासुरमृत्यवे ॥ सतत्पर्वतसंकाशंस्फुरत्कुंडलदंष्ट्रकं ॥ २७॥ चकर्त्तरक्षोधिपतेःशिरोवृत्रमिवाशनिः ॥ तच्छिरःपतितंलंकाद्वारिकायोमहोदधौ ॥ २८ ॥ शिरोस्यरोधयद्वारंकायोनक्राद्यचूर्णयत् ॥ ततोदेवाःसऋषयोगंधर्वाःपन्नगाःखगाः ॥ २९ ॥ सिद्धायक्षागुह्यकाश्चअप्सरोभिश्चराघवं ॥ ईडिरेकुसुमासारैर्वर्षंतश्चाभिनंदिताः ॥ ॥ ३० ॥ आजगामतदारामंद्रष्टुंदेवमुनीश्वरः ॥ नारदोगगनात्तूर्णंस्वभासाभासयन्दिशः ॥ ३१ ॥ राममिंदीवरश्यामसुदारांगंधनुर्धरं ॥ ईषत्ताम्रविशालाक्षमैंद्रास्त्रांचितबाहुकं ॥ ३२ ॥ दयार्द्रदृष्ट्यापश्यंतंवानरान्शरपीडितान् ॥ दृष्ट्वागद्गदयावाचाभक्त्यास्तोतुंप्रचक्रमे ॥ ३३ ॥ नारदउवाच देवदेवजगन्नाथपरमात्मन्सनातन ॥ नारायणाखिलाधारविश्वसाक्षिन्नमोस्तुते ॥ ३४ ॥ विशुद्धज्ञानरूपोपित्वंलोकानतिवंचयन् ॥ माययामनुजाकारःसुखदुःखादिमानिव ॥ ३५ ॥

सर्वेंजीवाअंशायस्यतादृश अतएवसनातनसदाभवनित्येत्यर्थः नारंजीवसमूहस्तस्यायन अखिलाधारजगदुत्पत्तिस्थितिनाशकारण विश्वसाक्षिन्अंतर्यामितयेतिभावः ॥ ३४ ॥ अतिवंचयन्स्वस्वरूपगोपनेनसंसारपातिनःकुर्वन् एतदपिमायाकृतमेवतत्त्वतस्तन्नारोपितंबोध्यं॥ ३५॥

सर्वेषांहृदिस्थितोपिस्वप्रकाशोपित्वंमाययागूह्यमानोभवसि तर्हीदृशत्वेकिमानमित्यतआह अमलात्मनांव्यक्तएवेति तदनुभवएवतत्तादृशत्वेप्रमाणमितिभावः ॥ ३६ ॥ उन्मीलयन्निति तवनिमेषोन्मेषावेवसृष्टिप्रलयावितिभावः ॥ ३७ ॥ यस्मिन्निति यदाधारत्वादिदंभातीतिव्यवहारविषयः भानस्यत्वद्रूपत्वादितिभावः यतएतच्चराचरंजायतेयस्मिन्लीयतेयेनतिष्ठतिचेत्यर्थः सार्वविभक्तिकस्तसिः यस्मादधिकंनास्तिकिंचित्तस्मैब्रह्मरूपिणेनमइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ यंप्रकृतिंजानंतिशक्तिशक्तिमतोरभेदात् यंपुरुषंजानंतिअंशांशिनोरभेदात् ममैवांशोजीवलोकेजीवभूत

त्वंमाययागूह्यमानःसर्वेषांहृदिसंस्थितः ॥ स्वयंज्योतिःस्वभावस्त्वंव्यक्तएवामलात्मनां ॥ ३६ ॥ उन्मीलयन्निजस्यैतन्नेत्रेरामजगत्त्रयं ॥ उपसंह्रियतेसर्वंत्वयाचक्षुर्निमीलनात् ॥ ३७ ॥ यस्मिन्सर्वमिदंभातियतश्चैतच्चराचरं ॥ यस्मान्नकिंचिल्लोकेस्मिंस्तस्मैतेब्रह्मणेनमः ॥ ३८ ॥ प्रकृतिंपुरुषंकालंव्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणं ॥ यंजानंतिमुनिश्रेष्ठास्तस्मैरामायतेनमः ॥ ३९ ॥ विकाररहितंशुद्धंज्ञानरूपंश्रुतिर्जगौ ॥ त्वांसर्वजगदाकारमूर्तिंचाप्याहसाश्रुतिः ॥ ४० ॥ विरोधोदृश्यतेदेववैदिकोवेदवादिनां ॥ निश्चयंनाधिगच्छंतित्वत्प्रसादंविनाबुधाः ॥ ४१ ॥ माययाक्रीडतोदेवनविरोधोमनागपि ॥ रश्मिजालंरवेर्यद्वद्दृश्यतेजलवद्भ्रमात् ॥ ४२ ॥

सनातनइतिगीतोक्तेः व्यक्तस्वरूपःकालोनिमिषादिःअव्यक्तःक्षणरूपस्तदुभयरूपंकालंयंत्वांजानंतितस्मैनमः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ विकाररहितत्ववादसर्वाकारवादयोरापाततोविरोधोदृश्यतेअयमतोविकाररूपत्वात् ॥ ४१ ॥ त्वत्प्रसादलभ्यंनिश्चयमाह माययेति एवंचजगदाकाररूपत्वंमायिकमितिनविरोधः मायिकत्वज्ञानंचजगतित्वत्प्रसादंविनादुर्लभमितिभावः ननुमायिकत्वेपिजगतस्तद्रूपत्वंभगवतःकथमित्यत्राह रश्मिजालमिति यथातत्रमरुदेशावच्छिन्नेरविरश्मिजालेजलभ्रमोमृगाणां ॥ ४२ ॥

तथात्वयिजगद्भ्रांतिज्ञानाच्छुक्तौरजतमिवप्रकल्प्यतेजनैः माययापिनिरधिष्ठानकभ्रमोत्पादनासंभवात् अतस्त्वंतद्रूपइत्युच्यसे यत्तुतेवास्तवं निर्गुणंरूपंतन्मनसःश्रवणमननिदिध्यासनादिसंस्कृतस्यमनसोविषयः दृश्यतेपरयाबुध्येतिश्रुतेः ॥ ४३ ॥ तत्तवनिर्गुणंरूपंदृश्यंचक्षुरादिविषयःकथंभवेद्दृश्याभावेदृश्यत्वाभावेकथंभजेत्सेवेत् अतःतज्ज्ञानासंभवात्तद्रूपाविचारेणावताररूपाणिभजंतितावतैवभवार्णवंतरंत्येव ॥४४॥ ॥४५॥ भीषयंतित्वत्ध्यानान्निवर्तयंति ध्यानदार्ढ्योपायमाह त्वन्नामस्मरतांपुंसांत्वद्रूपमपिमानसेभवतीतिशेषः नामस्मरणमेवभगवद्रूपध्या

भ्रांतिज्ञानात्तथारामत्वयिसर्वंप्रकल्प्यते ॥ मनसोविषयोदेवरूपंतेनिर्गुणंपरं ॥ ४३ ॥ कथंदृश्यंभवेद्देवदृश्याभावेभजेत्कथं ॥ अतस्तवावतारेषुरूपाणिनिपुणाभुवि ॥ ४४ ॥ भजंतिबुद्धिसंपन्नास्तरंत्येवभवार्णवं ॥ कामक्रोधादयस्तत्रबहवःपरिपंथिनः ॥ ४५ ॥ भीषयंतिसदाचेतोमार्जारामूषकंयथा ॥ त्वन्नामस्मरतांनित्यंत्वद्रूपमपिमानसे ॥ ४६ ॥ त्वत्पूजानिरतानांतेकथामृतपरात्मनां ॥ त्वद्भक्तसंगिनांरामसंसारोगोष्पदायते ॥४७॥ अतस्तेसगुणंरूपंध्यात्वाहंसर्वदाहृदि ॥ मुक्तश्चरामिलोकेषुपूज्योहंसर्वदैवतैः ॥ ४८ ॥ रामत्वयामहत्कार्यंकृतंदेवहितेच्छया ॥ कुंभकर्णवधेनाद्यभूभारोयंगतःप्रभो ॥ ४९ ॥ श्वोहनिष्यतिसौमित्रिरिंद्रजेतारमाहवे ॥ हनिष्यसेथरामत्वंपरश्वोदशकंधरं ॥ ५० ॥

नेदृढउपायइतिभावः ॥ ४६ ॥ सगुणसेवाऽपिमोक्षदेत्याह त्वत्पूजेत्यादि गोष्पदायतेइत्यनेनतस्यशक्यतरणत्वंसूच्यते ॥ ४७ ॥ अतोनिर्गुणसेवायादुष्करत्वात्सगुणसेवायाअपिमोक्षदत्वाच्चेत्यर्थः मुक्तःसंसारक्लेशात् मुक्तावस्थत्वंस्वस्यसूचितं अतएवसर्वदैवतैःपूज्यः ॥४८॥ एवंमुख्यरूपेणस्तुत्वाप्रकृतकर्मणाऽपिस्तौति रामेति गतःगतप्रायः ॥ ४९ ॥ श्वइति इदंतद्वधस्यासन्नकालताद्योतकंवाल्मीक्युक्त्याअग्निवेश्योक्त्याचदिनत्रयेणेंद्रजितोवधःप्रतीयते अयेत्रापिवक्ष्यति अहोरात्रैस्त्रिभिर्वीरःकथंचिद्विनिपातितइति एवंपरश्वइत्यपि आग्निवेश्यरामायणे अष्टादशाहानिरामरावणयोर्द्वंद्वयुद्धस्योक्तेः ॥ ५० ॥

नभोगतः नभःशब्देनभूलोकोर्ध्वलोकास्तदन्यतमस्थितः सर्वंयुद्धवृत्तांतंपश्यामिसाक्षात्करोमि त्वद्भक्तिजनितज्ञानोत्कर्षेणज्ञानप्रतिबंधकस्य सर्वेंद्रियतमसोनिवर्तनात् अनेनगमनानुज्ञार्थमुक्तयुद्धदर्शनार्थंस्थेयमित्यस्यावसरोनिराकृतः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ रामेणनिहतंश्रुत्वेत्यन्वयः ॥ ॥ ५३ ॥ पितरंचातिविव्हलंदृष्ट्वेतिशेषः ॥ ५४ ॥ शोकार्त्तंरावणंप्राह त्यजेत्यादि ॥५५॥ देवांतकेति देवनाशकस्यमनुष्यमात्राद्दुःखावसरः

पश्यामिसर्वंदेवेशसिद्धैःसहनभोगतः ॥ अनुगृह्णीष्वमांदेवगमिष्यामिसुरालयं ॥ ५१ ॥ इत्युक्त्वाराममामंत्र्य नारदोभगवानृषिः ॥ ययौदेवैःपूज्यमानोब्रह्मलोकमकल्मषं ॥ ५२ ॥ भ्रातरंनिहतंश्रुत्वाकुंभकर्णंमहाबलं ॥ रावणःशोकसंतप्तोरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ५३ ॥ मूर्छितःपतितोभूमावुत्थायविललापह ॥ पितृव्यंनिहतंश्रुत्वा पितरंचातिविव्हलं ॥ ५४॥ इंद्रजित्प्राहशोकार्तंत्यजशोकंमहामते ॥ मयिजीवतिराजेंद्रमेघनादेमहाबले॥५५॥ दुःखस्यावसरःकुत्रदेवांतकमहामते ॥ व्येतुतेदुःखमखिलंस्वस्थोभवमहीपते ॥ ५६ ॥ सर्वंसमीकरिष्यामि हनिष्यामिचवैरिपून् ॥ ॥ गत्वानिकुंभिलांसद्यस्तर्पयित्वाहुताशनं ॥ ५७ ॥ लब्ध्वारथादिकंतस्मादजेयोहंभवा म्यरेः ॥इत्युक्त्वात्वरितंगत्वानिर्दिष्टंहवनस्थलं ॥ ५८ ॥रक्तमाल्यांबरधरोरक्तगंधानुलेपनः ॥ निकुंभिलास्थले मौनीहवनायोपचक्रमे ॥ ५९ ॥ विभीषणोथतच्छ्रुत्वामेघनादस्यचेष्टितं ॥ प्राहरामायसकलंहोमारंभंदुरात्मनः ॥ ६० ॥ समाप्यतेचेद्धोमोयंमेघनादस्यदुर्मतेः ॥ तदाऽजेयोभवेद्राममेघनादःसुरासुरैः ॥ ६१ ॥

केत्यर्थः ॥ ५६ ॥ समीकरिष्यामि तदीयमुख्यहननेनात्मीयंसर्वदुःखंदुःखेनसमंकरिष्यामीत्यर्थः तदेवाह हनिष्यामीति तदुपायमाह गत्वेति ॥ ५७ ॥ लब्ध्वेत्यस्ययोत्स्यामीतिशेषः तस्माद्रथादिलाभात् अजेयःयुद्धेइतिशेषः ॥५८॥ निर्दिष्टमुक्तंहवनस्थलंगत्वाहवनायोपचक्रमेइत्य न्वयः॥ ५९ ॥ दुरात्मनःइंद्रजितः ॥ ६० ॥ तदाअजेयइतिच्छेदः ॥ ६१ ॥

शीघ्रंहोमसमाप्तेःप्रागेव बालोलक्ष्मणःकथंतंहन्यादितिसंदेहोमास्त्वित्याह हनिष्यतीति ॥ ६२ ॥ रामोमायामानुष्यंनाटयन्नाहाहमेवेति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ लक्ष्मणस्तुतादृशइत्याह लक्ष्मणस्त्विति त्वयासहयत्प्रभृत्यायात् ॥ ६५ ॥ तदादिनिद्रादीनिनजानातिनस्मरति अनुष्ठानंतुदू

अतःशीघ्रंलक्ष्मणेनघातयिष्यामिराघवेंणं ॥ आज्ञापयमयासार्धंलक्ष्मणंबलिनांवरं ॥ हनिष्यतिनसंदेहोमेघनादंतवानुजः ॥ ६२ ॥ श्रीरामचंद्रउवाच अहमेवागमिष्यामिहंतुमिंद्रजितंरिपुं ॥ आग्नेयेनमहास्त्रेणसर्वराक्षसघातिना ॥ ६३ ॥ विभीषणोपितंप्राहनासावन्यैर्निहन्यते ॥ यस्तुद्वादशवर्षाणिनिद्राहारविवर्जितः ॥ ६४ ॥ तेनैवमृत्युर्निर्दिष्टोब्रह्मणास्यदुरात्मनः ॥ लक्ष्मणस्तुअयोध्यायानिर्गम्यायात्त्वयासह ॥ ६५ ॥ तदादिनिद्राहारादीन्नजानातिरघूत्तम ॥ सेवार्थंतवराजेंद्रज्ञातंसर्वमिदंमया ॥ ६६ ॥ तदाज्ञापयदेवेशलक्ष्मणंत्वरयामया ॥ हनिष्यतिनसंदेहःशेषःसाक्षाद्धराधरः ॥ ६७ ॥ त्वमेवसाक्षाज्जगतामधीशोनारायणोलक्ष्मणएवशेषः ॥ युवांधराभारनिवारणार्थंजातौजगन्नाटकसूत्रधारौ ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमाम०युद्धकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ विभीषणवचःश्रुत्वारामोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ जानामितस्यरौद्रस्यमायांकृत्स्नांविभीषण ॥ १ ॥ सहिब्रह्मास्त्रविच्छूरोमायावीचमहाबलः ॥ जानामिलक्ष्मणस्यापिस्वरूपंममसेवनं ॥ २ ॥

रापास्तमित्यर्थः तत्त्यागेहेतुः सेवार्थंतवेति ॥ ६६ ॥ मयासहेतिशेषः ॥ ६७ ॥ तस्यशेषत्वमेवदाढर्यायपुनराह त्वमेवेति जगतोनिर्माणरूपंनाटकंतस्यसूत्रधारौमुख्यकारणे ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजवि० युद्धकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ विभीषणेति तस्य इंद्रजितः रौद्रस्यअतितामसस्य ॥ १ ॥ ममसेवनंमत्सेवाकरणंनिद्रादिराहित्यरूपं ॥ २ ॥

पूर्वंवनवाससमयेऽहंतस्य निद्राहारादिराहित्यं ज्ञात्वापिभविष्यतः कार्यस्येंद्रजिद्वधरूपस्यगुरुत्वात्तूष्णीमासं तंननिषिद्धवानित्यर्थः इत्युक्त्वा विभीषणमितिशेषः ॥ ३ ॥ लक्ष्मणेतिद्विःसंबोधनमादरपूर्वमन्यासाध्यत्वसूचनाय ॥ ४ ॥ सःसैन्यसंवृतऋक्षराजःसचिवसहितोविभीषणश्चत्वामभियास्यति अनुयास्यति ॥ ५ ॥ विभीषणस्यानुगमनंकार्यसाधकमित्याहाभिज्ञइति तस्यइंद्रजिद्धननदेशस्य विवराणि रिपूणांछि

ज्ञात्वैवासमहंतूष्णींभविष्यत्कार्यगौरवात् ॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणंप्राहरामोज्ञानवतांवरः ॥ ३ ॥ गच्छलक्ष्मणसैन्येनमहताजहिरावणिं ॥ हनूमत्प्रमुखैःसर्वैर्यूथपैःसहलक्ष्मण ॥ ४ ॥ जांबवानृक्षराजोयंसहसैन्येनसंवृतः ॥ विभीषणश्चसचिवैःसहत्वामभियास्यति ॥ ५ ॥ अभिज्ञस्तस्यदेशस्यजानातिविवराणिसः ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वालक्ष्मणःसविभीषणः ॥ ६ ॥ जग्राहकार्मुकंश्रेष्ठमन्यद्भीमपराक्रमः ॥ रामपादांबुजंस्पृश्यहृष्टःसौमित्रिरब्रवीत् ॥ ॥ ७ ॥ अद्यमत्कार्मुकान्मुक्ताःशरानिर्भिद्यरावणिं ॥ गमिष्यंतिहिपातालंस्नातुंभोगावतीजले ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वाससौमित्रिःपरिक्रम्यप्रणम्यतं ॥ इंद्रजिन्निधनाकांक्षीययौत्वरितविक्रमः ॥ ९ ॥ वानरैर्बहुसाहस्रैर्हनूमान्पृष्ठतोन्वगात् ॥ विभीषणश्चसहितोमंत्रिभिस्त्वरितंययौ ॥ १० ॥ जांबवत्प्रमुखाऋक्षाःसौमित्रिंत्वरयान्वगुः ॥ गत्वानिकुंभिलादेशंलक्ष्मणोवानरैःसह ॥ ११ ॥ अपश्यद्बलसंघातंदूराद्राक्षससंकुलं ॥ धनुरायम्यसौमित्रिर्यत्तोभूद्भूरिविक्रमः ॥ १२ ॥ अंगदेनचवीरेणजांबवानृक्षसाधिपः ॥ तदाविभीषणःप्राहसौमित्रिंपश्यराक्षसान् ॥ १३ ॥

द्राणि ॥ ६ ॥ स्पृश्यस्पृष्ट्वा ॥ ७ ॥ भोगावतीपातालगंगा ॥ ८ ॥ सःसंस्कृतात्मरूपःस्मृतस्वनिवासश्च तंरामं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ बलसंघातंइंद्रजिद्रक्षणार्थंस्थितं राक्षससंकुलंराक्षसव्याप्तं ॥ १२ ॥ अंगदेनवीरेणजांबवान्यत्तोभूदित्यनुकर्षः राक्षसाधिपइत्युत्तरार्धस्थविभीषणाख्यथि राक्षसानिंद्रजिद्रक्षकान् ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ अस्मिन्रक्षोनीकेभिन्नेत्वच्छरभेदेनपलायिते एतत्कर्मइंद्रजिद्धवनकर्म ॥ १५ ॥ १६ ॥ राक्षसेंद्रसुतंप्रतितत्सेनांप्रतीत्यर्थः ॥१७॥ तेराक्षसाः ॥ १८ ॥ शब्दःशूराणांसिंहनादरूपः ॥ १९ ॥ निकुंभिलांचहोमंचेतिकेवलंकर्मत्यागएवनकिंतुतद्देशत्यागोपीत्यर्थः ॥२० ॥ महताक्रोधेनयुतोयुद्धायसौमित्रिंलक्ष्मणमाह्वयित्वारणमूर्धनिरणभूमध्यभागंअगमत्प्राप्तः ल्यबभावआर्षः ॥ २१॥ समाह्वयन्नेवाह सौमित्रेइति

यदेतद्राक्षसानीकंमेघश्यामंविलोक्यते ॥ अस्यानीकस्यमहतोभेदनेयत्नवान्भव ॥ १४ ॥ राक्षसेंद्रसुतोप्यस्मिन्भिन्नेदृश्योभविष्यति ॥ अभिद्रवाशुयावद्वैनैतत्कर्मसमाप्यते ॥ १५ ॥ जहिवीरदुरात्मानंहिंसापरमधार्मिकं॥ विभीषणवचःश्रुत्वालक्ष्मणःशुभलक्षणः ॥ १६ ॥ ववर्षशरवर्षाणिराक्षसेंद्रसुतंप्रति ॥ पाषाणैःपर्वताग्रैश्चवृक्षैश्चहरियूथपाः ॥ १७ ॥ निर्जघ्नुःसर्वतोदैत्यांस्तेपिवानरयूथपान् ॥ परश्वधैःशितैर्बाणैरसिभिर्यष्टितोमरैः ॥ ॥१८॥ निर्जघ्नुर्वानरानीकंतदाशब्दोमहानभूत् ॥ ससंप्रहारस्तुमुलःसंजज्ञेहरिरक्षसां ॥ १९ ॥ इंद्रजित्स्वबलंसर्वमर्द्यमानंविलोक्यसः ॥ निकुंभिलांचहोमंचत्यक्त्वाशीघ्रंविनिर्गतः ॥ २० ॥ रथमारुह्यसधनुःक्रोधेनमहतागमत् ॥ समाह्वयित्वासौमित्रिंयुद्धायरणमूर्धनि ॥ २१ ॥ सौमित्रेमेघनादोहंमयाजीवन्नमोक्ष्यसे ॥ तत्रदृष्ट्वापितृव्यंसप्राहनिष्ठुरभाषणं ॥ २२ ॥ इहैवजातःसंवृद्धःसाक्षाद्भ्रातापितुर्मम ॥ यस्त्वंस्वजनमुत्सृज्यपरभृत्यत्वमागतः ॥ २३ ॥ कथंद्रुह्यसिपुत्रायपापीयानसिदुर्मतिः ॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणंदृष्ट्वाहनूमत्पृष्ठतःस्थितं ॥ २४ ॥ उद्यदायुधनिस्त्रिंशेरथेमहतिसंस्थितः ॥ महाप्रमाणमुद्यम्यघोरंविस्फारयन्धनुः ॥ २५॥

निष्ठुरभाषणंनिष्ठुरवाक्यं ॥ २२॥ परभृत्यत्वमागतइत्यस्येदृशंत्वांधिगितिशेषः ॥२३॥ द्रुह्यसिमदीयंछिद्रंशत्रुभ्योदर्शयन्नित्यर्थः पृष्ठतः सार्वविभक्तिकस्तसिः पृष्ठेइत्यर्थः॥२४॥ उद्यंतिप्रकाशंस्थितानिआयुधानिनिस्त्रिंशाश्चयस्मिंस्तादृशेरथेइत्यर्थः महाप्रमाणंसार्धसप्तवितस्ति ॥२५

भोवानरायुष्माकंप्राणान्ममबाणाःपास्यंतीतिअवददितिशेषः दाशरथिर्लक्ष्मणः ॥ २६ ॥ इंद्रजित्क्रोधाद्रक्तनयनोबाणपातसमकालंल
क्ष्मणमपश्यत् ॥ २७ ॥ ततःशरैराहतःपीडितोमूढोमूर्च्छितोभवत् प्रत्याहृतेंद्रियःप्राप्तेंद्रियज्ञानः पुनर्व्यपगतमूर्च्छोऽभवदितियावत् ॥ २८ ॥

अद्यवोमामकाबाणाःप्राणान्पास्यंतिवानराः ॥ ततःशरंदाशरथिःसंधायामित्रकर्शनः ॥ २६ ॥ ससर्जराक्षसें
द्रायक्रुद्धःसर्पइवश्वसन् ॥ इंद्रजिद्रक्तनयनोलक्ष्मणंसमुदैक्षत ॥ २७ ॥ शक्राशनिसमस्पर्शैर्लक्ष्मणेनाहतः
शरैः ॥ मुहूर्तमभवन्मूढःपुनःप्रत्याहृतेंद्रियः ॥ २८ ॥ ददर्शावस्थितंवीरंवीरोदशरथात्मजं ॥ सोभिचक्रामसौ
मित्रिंक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ २९ ॥ शरान्धनुषिसंधायलक्ष्मणंचेदमब्रवीत् ॥ यदितेप्रथमेयुद्धेनदृष्टोमेपराक्रमः
॥ ३० ॥ अद्यत्वांदर्शयिष्यामितिष्ठेदानींव्यवस्थितः ॥ इत्युक्त्वासप्तभिर्बाणैरभिविव्याधलक्ष्मणं ॥ ३१ ॥ दशभि
श्चहनूमंतंतीक्ष्णधारैःशरोत्तमैः ॥ ततःशरशतेनैवसंप्रयुक्तेनवीर्यवान् ॥ ३२ ॥ क्रोधद्विगुणसंरब्धोनिर्बिभेद
विभीषणं ॥ लक्ष्मणोऽपितथाशत्रुंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३३ ॥ तस्यबाणैःसुसंविद्धंकवचंकांचनप्रभं ॥ व्यशीर्य
तरथोपस्थेतिलशःपतितंभुवि ॥ ३४ ॥ ततःशरसहस्रेणसंक्रुद्धोरावणात्मजः ॥ बिभेदसमरेवीरंलक्ष्मणंभीमवि
क्रमं ॥ ३५ ॥ व्यशीर्यतापतद्दिव्यंकवचंलक्ष्मणस्यच ॥ कृतप्रतिकृतान्योन्यंबभूवतुरभिद्रुतौ ॥ ३६ ॥ अभीक्ष्णं
निःश्वसंतौतौयुद्ध्येतांतुमुलंपुनः ॥ शरसंवृतसर्वांगौसर्वतोरुधिरोक्षितौ ॥ ३७ ॥

सौमित्रिमभिचक्रामतत्संमुखंजगामेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ संप्रयुक्तेनधनुषःसकाशात्प्रेरितेन ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सुसंविद्धंसुतरांसम्यकु
विद्धंरथमध्येविशीर्णंतत्रपुनर्बाणैस्तिलशःखंडितंभुविपतितं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ दिव्यमपिलक्ष्मणस्यकवचंतद्बाणैर्व्यशीर्यतापतच्च अन्योन्यंकृतप्र
तिकृतौकृतेप्रतिकृतंयाभ्यांतादृशौ संधिरार्षः ॥ ३६ ॥ तुमुलंअत्याश्चर्यंद्रष्टृभिर्विशिष्यज्ञातुमशक्यंच ॥ ३७ ॥

जयाजयविवर्जितावित्यनेनसमयुद्धतोक्ता ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥४२ ॥ ऐंद्रंऐंद्रास्त्राभिमंत्रितं यद्वाअगस्त्यद्वाराइंद्रदत्तंतूणी

सुदीर्घकालंतौवीरावन्योन्यंनिशितैःशरैः॥ अयुध्येतांमहासत्वौजयाजयविवर्जितौ ॥ ३८ ॥ एतस्मिन्नंतरेवी
रोलक्ष्मणःपंचभिःशरैः॥रावणेःसारथिंसाश्वंरथंचसमचूर्णयत्॥३९॥ चिच्छेदकार्मुकंतस्यदर्शयन्हस्तलाघवं॥
सोन्यत्तुकार्मुकंभद्रंसज्यंचक्रेत्वरान्वितः ॥ ४० ॥ तच्चापमपिचिच्छेदलक्ष्मणस्त्रिभिराशुगैः ॥ तमेवच्छिन्नध
न्वानंविव्याधानेकसायकैः ॥ ४१ ॥ पुनरन्यत्समादायकार्मुकंभीमविक्रमः॥ इंद्रजिल्लक्ष्मणंबाणैःशितैरादित्य
सन्निभैः॥ ४२ ॥ बिभेदवानरान्सर्वान्बाणैरापूरयन्दिशः ॥ ततऐंद्रंसमादायलक्ष्मणोरावणिंप्रति ॥ ४३ ॥ सं
धायाकृष्यकर्णांतंकार्मुकंदृढनिष्ठुरं ॥ उवाचलक्ष्मणोवीरःस्मरन्रामपदांबुजं ॥ ४४ ॥ धर्मात्मासत्यसंधश्चरामो
दाशरथिर्यदि ॥ त्रिलोक्यामप्रतिद्वंद्वस्तदेनंजहिरावणिं ॥ ४५ ॥ इत्युक्त्वाबाणमाकर्णाद्विकृष्यतमजिह्मगं ॥ ल
क्ष्मणःसमरेवीरःससर्जेंद्रजितंप्रति ॥ ४६ ॥ सशरःसशिरस्त्राणंश्रीमज्ज्वलितकुंडलं ॥ प्रमथ्येंद्रजितःकायात्पात
यामासभूतले॥ ४७ ॥ ततःप्रमुदितादेवाःकीर्तयंतोरघूत्तमं ॥ ववर्षुःपुष्पवर्षाणिस्तुवंतश्चमुहुर्मुहुः॥ ४८ ॥ जह
र्षशक्रोभगवान्सहदेवैर्महर्षिभिः ॥ आकाशेपिचदेवानांशुश्रुवेदुंदुभिस्वनः ॥ ४९ ॥ विमलंगगनंचासीत्स्थि
राभूद्विश्वधारिणी ॥ निहतंरावणिंदृष्ट्वाजयजल्पसमन्वितः ॥ ५० ॥ गतश्रमःससौमित्रिःशंखमापूरयद्रणे ॥
सिंहनादंततःकृत्वाज्याशब्दमकरोद्विभुः॥ ५१ ॥

राद्रामेणदत्तमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तंबाणंऐंद्रबाणं ॥ ४६ ॥४७॥ रघूत्तमंकीर्त्तयंतः तद्गुणान्कीर्त्तयंतः तैरेवस्तुवंतश्चेत्यर्थः ॥४८॥
॥ ४९ ॥ स्थिराभूत् तावत्पर्यंतंराक्षसभारेणकंपमानेवासीदितिव्यंग्यं जयजल्पःदेवसृष्टोजयशब्दः ॥ ५० ॥ ५१ ॥

गतश्रमाआसन्निति शेषः स्तुवद्भिर्लक्ष्मणमिति शेषः ॥ ५२ ॥ राक्षसोविभीषणः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ लक्ष्मणात्तदिंद्रजिन्निधनंश्रुत्वेत्यर्थः ॥ ५५॥ सर्वंराक्षसकुलं ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ मयायोद्धुंनिर्यास्यतीत्यन्वयः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ पर्यदेवयत्शोकंकृतवानित्यर्थः ॥ ६० ॥ पुत्रलालसःपुत्रे

तेननादेनसंहृष्टावानराश्चगतश्रमाः ॥ वानरेंद्रैश्चसहितःस्तुवद्भिर्हृष्टमानसैः ॥ ५२ ॥ लक्ष्मणःपरितुष्टात्मादद र्शाभ्येत्यराघवं ॥ हनूमद्राक्षसाभ्यांचसहितोविनयान्वितः ॥ ५३ ॥ ववंदेभ्रातरंरामंज्येष्ठंनारायणंविभुं ॥ त्वत्प्र सादाद्रघुश्रेष्ठहतोरावणिराहवे ॥ ५४ ॥ श्रुत्वातल्लक्ष्मणाद्रक्त्यातमालिंग्यरघूत्तमः ॥ मूर्ध्न्यवघ्रायमुदितःसस्नेह मिदमब्रवीत् ॥ ५५ ॥ साधुलक्ष्मणतुष्टोस्मिकर्मतेदुष्करंकृतं ॥ मेघनादस्यनिधनेजितंसर्वमरिंदम ॥ ५६ ॥ अ होरात्रैस्त्रिभिर्वीरःकथंचिद्विनिपातितः ॥ निःसपत्नःकृतोस्म्यद्यनिर्यास्यतिहिरावणः ॥ ५७ ॥ पुत्रशोकान्मया योद्धुंतंहनिष्यामिरावणं ॥ मेघनादंहतंश्रुत्वालक्ष्मणेनमहाबलं ॥ ५८ ॥ रावणःपतितोभूमौमूर्च्छितःपुनरुत्थि तः ॥ विललापातिदीनात्मापुत्रशोकेनरावणः ॥ ५९ ॥ पुत्रस्यगुणकर्माणिसंस्मरन्पर्यदेवयत् ॥ अद्यदेवगणाः सर्वेलोकपालामहर्षयः ॥ ६० ॥ हतमिंद्रजितंज्ञात्वासुखंस्वप्स्यंतिनिर्भयाः ॥ इत्यादिबहुशःपुत्रलालसोविल लापह ॥ ६१ ॥ ततःपरमसंक्रुद्धोरावणोराक्षसाधिपः ॥ उवाचराक्षसान्सर्वान्निनाशयिषुराहवे ॥ ६२ ॥ सपुत्र वधसंतप्तःशूरःक्रोधवशंगतः ॥ संवीक्ष्यरावणोबुद्ध्याहंतुंसीतांप्रदुद्रुवे ॥ ६३ ॥ खड्गपाणिमथायांतंक्रुद्धंदृष्ट्वाद शाननं ॥ राक्षसीमध्यगासीताभयशोकाकुलाभवत् ॥ ६४ ॥

लालसाप्रीतिर्यस्यसः ॥ ६१ ॥ सर्वान्राक्षसान्निनाशयिषुर्नाशयितुमिच्छुरुवाच युद्धायगच्छध्वमिति शेषः ॥ ६२ ॥ बुद्ध्यासंवीक्ष्य सीताना शेरामनाशइतिविचार्येत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ हृदशग्रीववैश्रवणानुजत्वादिभिर्ननुनामअतिशयेनप्रसिद्धःकथंस्त्रीवधमिच्छसीत्यन्वयः ॥ ६६ ॥ इतिसुपार्श्वेनोक्तःसरावणोन्य वर्ततनिवृत्तः ॥ ६७ ॥ शुचाशोकेनविमूढधीः सभागमनमेवतदवसरेयुक्तंतत्रगृहगमनंविमोहः ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमत्तकलराजवि० यु०

एतस्मिन्नंतरेतस्यसचिवोबुद्धिमान्शुचिः ॥ सुपार्श्वोनाममेधावीरावणंवाक्यमब्रवीत् ॥ ६५ ॥ ननुनामदश ग्रीवसाक्षाद्वैश्रवणानुजः ॥ वेदविद्याव्रतस्नातःस्वकर्मपरिनिष्ठितः ॥ ६६ ॥ अनेकगुणसंपन्नःकथंस्त्रीवधमिच्छ सि ॥ अस्माभिःसहितोयुद्धेहत्वारामंचलक्ष्मणं ॥ प्राप्स्यसेजानकींशीघ्रमित्युक्तःसन्यवर्त्तत ॥ ६७ ॥ ततोदुरा त्मासुहृदानिवेदितंवचःसुधर्म्यंप्रतिगृह्यरावणः ॥ गृहंजगामाशुशुचाविमूढधीःपुनःसभांचप्रययौसुहृद्वृतः ॥ ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ छ ॥

सविचार्यसभामध्येराक्षसैःसहमंत्रिभिः ॥ निर्ययौयेवशिष्टास्तैराक्षसैःसहराघवं ॥ १ ॥ शलभःशलभैर्युक्तःप्र ज्वलंतमिवानलं ॥ ततोरामेणनिहताःसर्वेतेराक्षसायुधि ॥ २ ॥ स्वयंरामेणनिहतस्तीक्ष्णबाणेनवक्षसि ॥ व्यथि तस्त्वरितंलंकांप्रविवेशदशाननः ॥ ३ ॥ दृष्ट्वारामस्यबहुशःपौरुषंचाप्यमानुषं ॥ रावणोमारुतेश्चैवशीघ्रंशुक्रां तिकंययौ ॥ ४ ॥ नमस्कृत्यदशग्रीवःशुक्रंप्रांजलिरब्रवीत् ॥ भगवन्राघवेणैवंलंकाराक्षसयूथपैः ॥ ५ ॥ विना शितामहादैत्यानिहताःपुत्रबांधवाः ॥ कथंमेदुःखसंदोहस्त्वयितिष्ठतिसद्गुरौ ॥ ६ ॥ इतिविज्ञापितोदैत्यगुरुःप्रा हदशाननं ॥ होमंकुरुप्रयत्नेनरहसित्वंदशानन ॥ ७ ॥ यदिविघ्नोनचेद्धोमेतर्हिहोमानलोत्थितः ॥ ८ ॥

नवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ चापीपादपूरणे मारुतेश्चपौरुषंदृष्ट्वेत्यनुकर्षः ॥ ४ ॥ एवंप्रकारेणराक्षसयूथपैः सहलंकाविनाशितेत्यन्वयः ॥ ५ ॥ तदेवाह महादैत्याइत्यादि दुःखसंदोहोदुःखसमूहः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

तूणीरसायकाः तूणीरस्थिताःसायकाइत्यर्थः संभविष्यंतित्वांसम्यक्प्राप्स्यंति ॥ ९ ॥ १० ॥ सर्वत्रसर्वदिक्षु आदिनाअन्यान्यपिछिद्राणि ॥

महान्रथश्चवाहाश्चचापतूणीरसायकाः ॥ संभविष्यंतितैर्युक्तस्त्वमजेयोभविष्यसि ॥ ९ ॥ गृहाणमंत्रान्मद्दत्ता
न्गच्छहोमंकुरुद्रुतं ॥ इत्युक्तस्त्वरितंगत्वारावणोराक्षसाधिपः ॥ १० ॥ गुहांपातालसदृशींमंदिरेस्वेचकारह ॥ लं
काद्वारकपाटादिबध्वासर्वत्रयत्नतः ॥ ११ ॥ होमद्रव्याणिसंपाद्ययान्युक्तान्याभिचारिके ॥ गुहांप्रविश्यचैकांते
मौनीहोमंप्रचक्रमे ॥ १२ ॥ उत्थितंधूममालोक्यमहांतंरावणानुजः ॥ रामायदर्शयामासहोमधूमंभयाकुलः ॥
॥ १३ ॥ पश्यरामदशग्रीवोहोमंकर्तुंसमारभत् ॥ यदिहोमःसमाप्तःस्यात्तदाऽजेयोभविष्यति ॥ १४ ॥ अतोविघ्ना
यहोमस्यप्रेषयाशुहरीश्वरान् ॥ तथेतिरामःसुग्रीवसंमतेनांगदंकपिं ॥ १५ ॥ हनूमत्प्रमुखान्वीरानादिदेशमहा
बलान् ॥ प्राकारंलंघयित्वातेगत्वारावणमंदिरं ॥ १६ ॥ दशकोट्यःप्लवंगानांगत्वामंदिररक्षकान् ॥ चूर्णयामासु
रश्वांश्चगजांश्चन्यहनन्क्षणात् ॥ १७ ॥ ततश्चसरमानामप्रभातेहस्तसंज्ञया ॥ विभीषणस्यभार्यासाहोमस्था
नमसूचयत् ॥ १८ ॥ गुहापिधानपाषाणमंगदःपादघट्टनैः ॥ चूर्णयित्वामहासत्वःप्रविवेशमहागुहां ॥ १९ ॥
दृष्ट्वादशाननंतत्रमीलिताक्षंदृढासनं ॥ ततोऽगदाज्ञयासर्वेवानराविविशुर्द्रुतं ॥ २० ॥ तत्रकोलाहलंचक्रुस्ताड
यंतश्चसेवकान् ॥ संभारांश्चिक्षिपुस्तत्रहोमकुंडेसमंततः ॥ २१ ॥ स्रुवमाच्छिद्यहस्ताच्चरावणस्यबलाद्रुषा ॥ ते
नैवसंजघानाशुहनूमान्प्लवगाग्रणीः ॥ २२ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ रावणानुजोविभीषणः ॥ १३ ॥ समारभत्
आरब्धवान् अजेयइतिच्छेदः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ विभीषणस्यभार्यासरमानामहस्तसंज्ञयाहोमस्थानमसूचयत्ज्ञापितवती ॥
॥ १८ ॥ पादघट्टनैःपादाघातैः ॥ १९ ॥ २० ॥ संभारान्होमसाधनानि ॥ २१ ॥ हनूमान्स्रुवमाच्छिद्यतेनैवजघान ॥ २२ ॥

॥ २ ३ ॥ २ ४ ॥ विददारनखैर्विदीर्णंकृतवान् ॥ २ ५ ॥ ततः कंचुकाद्विमुक्ताविभक्तामुक्ताः रत्नसंचयैस्ततोविभक्तैःसहभूमौपतिताइत्यर्थः त्रुटि तंवानराणामाकर्षणेनभग्नं ॥ २ ६ ॥ तस्यरावणस्यपश्यतएवेत्यर्थः ॥ २ ७ ॥ नीतारावणहोमस्थानमितिशेषः ॥ २ ८ ॥ करुणंयथास्यात्त

घ्नंतिदंतैश्वकाष्ठैश्ववानरास्तमितस्ततः ॥ नजहौरावणोध्यानंहतोपिविजिगीषया ॥ २३ ॥ प्रविश्यांतःपुरेवेश्म न्यंगदोवेगवत्तरः ॥ समानयत्केशबंधेधृत्वामंदोदरींशुभां ॥ २४ ॥ रावणस्यैवपुरतोविलपंतीमनाथवत् ॥ विद दारांगदस्तस्याःकंचुकंरत्नभूषितं ॥ २५ ॥ मुक्ताविमुक्ताःपतिताःसमंताद्रत्नसंचयैः ॥ श्रोणिसूत्रंनिपतितंत्रुटितं रत्नचित्रितं ॥ २६ ॥ कटिप्रदेशाद्विस्रस्तानीवीतस्यैवपश्यतः ॥ भूषणानिचसर्वाणिपतितानिसमंततः ॥ २७ ॥ देवगंधर्वकन्याश्चनीताह्लष्टैःप्लवंगमैः ॥ मंदोदरीरुरोदाथरावणस्याग्रतोभृशं ॥ २८ ॥ क्रोशंतीकरुणंदीनाजगा ददशकंधरं ॥ निर्लज्जोसिपरैरेवंकेशपाशेविकृष्यते ॥ २९ ॥ भार्यातवैवपुरतःकिंजुहोषिनलज्जसे ॥ हन्यतेपश्य तोयस्यभार्यापापैश्वशत्रुभिः ॥ ३० ॥ मर्तव्यंतेनतत्रैवजीवितान्मरणंवरं ॥ हामेघनादतेमाताक्लिश्यतेबतवा नरैः ॥ ३१ ॥ त्वयिजीवतिमेदुःखमीदृशंचकथंभवेत् ॥ भार्यालज्जाचसंत्यक्ताभर्त्रामेजीविताशया ॥ ३२ ॥ श्रुत्वातद्देवितंराजामंदोदर्यादशाननः ॥ उतस्थौखड्गमादायत्यजदेवीमितिब्रुवन् ॥ ३३ ॥ जघानांगदमव्यग्रः कटिदेशेदशाननः ॥ ततोत्सृज्यययुःसर्वेविध्वंस्यहवनंमहत् ॥ ३४ ॥

थाक्रोशंतीजगादेत्यन्वयः त्वंनिर्लज्जोसियत्तवभार्यातवैवाग्रेपरैर्वानरैःकेशपाशेधृत्वाविकृष्यतेच ॥ २ ९ ॥ अतःकिंजुहोषिकिंनलज्जसे तदे वाह हन्यतेपश्यतइत्यादि ॥ ३ ० ॥ ३ १ ॥ त्वयिजीवतिईदृशंदुःखंभवेत् नभवेदेव त्वन्नाशात्तुमेइदंदुःखंप्राप्तं चपादपूरणे मेभर्त्राजीविताशयाभा र्यालज्जाचेत्युभयमपित्यक्तमित्यर्थः ॥ ३ २ ॥ ३ ३ ॥ ततोत्सृज्यततउत्सृज्येतिच्छेदः आर्षःसंधिः महन्महाफलजनकंहवनमित्यर्थः ॥ ३ ४ ॥

॥ ३५ ॥ जीवताप्राणिनाकिंनदृश्यतेअसंभावितमपिदृश्यतइत्यर्थः ततोममेदृश्यवस्थेतिशोकंत्यजज्ञानंभाविदुर्लभ्यमितिज्ञानं ॥ ३६ ॥ अज्ञानकृतस्यवस्तुतोज्ञानेननाशइतिचेत्सर्वमिदमज्ञानकृतमेवेत्याहाज्ञानेति अतएवकर्त्तव्याकर्त्तव्यविषयज्ञाननाशकोऽतःसर्वथाज्ञानालंबेन सत्यकुंशक्यइतिभावः किंबहुनासर्वःसंसारएवाज्ञानमूलकस्तन्मूलस्यशरीरादिष्वहंज्ञानस्याज्ञानप्रभवत्वादित्याहाज्ञानप्रभवेति ॥ ३७ ॥ पुत्रदारादिसंबंधएतेमदीयाइत्यध्यासः ततःसंसृतिःबंधककर्मोत्पत्तिः एवंहर्षादयोजन्माद्याश्चाज्ञानमूलाः तत्तज्जनककर्मणामज्ञानजन्यत्वात्

रामपार्श्वमुपागम्यतस्थुःसर्वेप्रहर्षिताः ॥ रावणस्तुततोभार्यामुवाचपरिसांत्वयन् ॥ ३५ ॥ दैवाधीनमिदंभद्रे जीवताकिन्नदृश्यते ॥ त्यजशोकंविशालाक्षिज्ञानमालंब्यनिश्चितं ॥ ३६ ॥ अज्ञानप्रभवःशोकःशोकोज्ञान विनाशकृत् ॥ अज्ञानप्रभवाहंधीःशरीरादिष्वनात्मसु ॥ ३७ ॥ तन्मूलःपुत्रदारादिसंबंधःसंसृतिस्ततः ॥ हर्षशोक भयक्रोधलोभमोहस्पृहादयः ॥ ३८ ॥ अज्ञानप्रभवाह्येतेजन्ममृत्युजरादयः ॥ आत्मातुकेवलःशुद्धोव्यतिरिक्तो ह्यलेपकः ॥ ३९ ॥ आनंदरूपोज्ञानात्मासर्वभावविवर्जितः ॥ नसंयोगोवियोगोवाविद्यतेकेनचित्सतः ॥४०॥ एवंज्ञात्वास्वमात्मानंत्यजशोकमनिंदिते ॥ इदानीमेवगच्छामिहत्वारामंसलक्ष्मणं ॥ ४१ ॥ आगमिष्यामिनो चेन्मांदारयिष्यतिसायकैः ॥ श्रीरामोवज्रकल्पैश्चततोगच्छामितत्पदं ॥ ४२ ॥ तदात्वयामेकर्तव्याक्रियामच्छा सनात्प्रिये ॥ सीतांहत्वामयासार्धंत्वंप्रवेक्ष्यसिपावकं ॥ ४३ ॥

इदंलब्धमितिहर्षजनकस्येदंमेनष्टमितिशोक जनकस्यायंमेहंतेत्यादिभयादिजनकज्ञानस्याज्ञानमूलकत्वाच्च ॥ ३८ ॥ आत्मनस्तुवास्तवोनकेनापिसंबंधइत्याह आत्मात्विति बहुशोव्याख्यातमेतत् ॥ ३९ ॥ सर्वभावैःसुखदुःखैर्विवर्जितः तदेवाह नसंयोगइति तद्बुद्धिरेवमुख्यतयाहर्षशोकादिकारणमितिभावः ॥ ४० ॥४१॥ दारयिष्यतिदारणेननाशयिष्यतीत्यर्थः वज्रकल्पैःसायकैर्दारयिष्यतीत्यन्वयः ततस्तत्पदंसर्वोत्तमंस्थानंवैकुंठंगमिष्यामि ॥ ४२ ॥ सीतांहत्वा त्वयामेक्रियासपिंडीकरणांताकर्त्तव्या पुत्राभावेतुपत्नीस्यादितिस्मृतेः यद्वामयासार्धंपावकंप्रवेक्ष्यसिसत्यामिच्छायामितिशेषः ॥४३॥

सत्यंवाक्यंश्रृणुतथाकुरुच मद्वाक्यार्थमनुतिष्ठचेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ प्रधानस्यप्रकृतेःपुरुषाणांजीवानांचेश्वरःनियंता ॥४५॥ तदेवबोधयंतीतदव तारानाह मत्स्यइति इदंपुराणेप्रसिद्धं ॥ ४६ ॥ ४७॥ क्रोडरूपेणवाराहरूपेण ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ जगत्त्रयमाक्रम्यपादैरितिशेषः ॥ ५० ॥ रा

एवंश्रुत्वावचस्तस्यरावणस्यातिदुःखिता ॥ उवाचनाथमेवाक्यंश्रृणुसत्यंतथाकुरु ॥ ४४ ॥ शक्योनराघवोजे तुंत्वयाचान्यैःकदाचन ॥ रामोदेववरःसाक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ ४५ ॥ मत्स्योभूत्वापुराकल्पेमनुंवैवस्वतंप्रभुः ॥ ररक्षसकलापद्मोराघवोभक्तवत्सलः ॥ ४६ ॥ रामःकूर्मोभवत्पूर्वंलक्षयोजनविस्तृतः ॥ समुद्रमथनेपृष्ठेदधार कनकाचलं ॥ ४७॥ हिरण्याक्षोतिदुर्वृत्तोहतोनेनमहात्मना ॥ क्रोडरूपेणवपुषाक्षोणीमुद्धरताक्वचित् ॥४८॥ त्रि लोककंटकंदैत्यंहिरण्यकशिपुंपुरा ॥ हतवान्नारसिंहेनवपुषारघुनंदनः ॥ ४९ ॥ विक्रमैस्त्रिभिरेवासौबलिंबध्वाज गत्त्रयं ॥ आक्रम्यादात्सुरेंद्रायभृत्यायरघुसत्तमः ॥ ५० ॥ राक्षसाःक्षत्रियाकाराजाताभूमेर्भरावहाः ॥ तान्हत्वा बहुशोरामोभुवंजित्वाप्यदान्मुनेः ॥ ५१ ॥ सएवसांप्रतंजातोरघुवंशेपरात्परः ॥ भवदर्थेरघुश्रेष्ठोमानुषत्वमुपा गतः ॥ ५२ ॥ तस्यभार्याकिमर्थंवाहृतासीतावनाद्बलात् ॥ ममपुत्रविनाशार्थंस्वस्यापिनिधनायच ॥ ५३ ॥ इतः परंवावैदेहींप्रेषयस्वरघूत्तमे ॥ विभीषणायराज्यंतुदत्वागच्छामहेवनं ॥ ५४ ॥ मंदोदरीवचःश्रुत्वारावणोवाक्य मब्रवीत् ॥ कथंभद्रेरणेपुत्रान्भ्रातॄन्राक्षसमंडलं ॥ ५५ ॥ घातयित्वाराघवेणजीवामिवनगोचरः ॥ रामेणसह योत्स्यामिरामबाणैःसुशीघ्रगैः ॥ ५६ ॥

मःपरशुरामः मुनेःकश्यपस्य ॥ ५१ ॥ भवदर्थेभवन्नाशार्थं ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ रघूत्तमेतत्समीपमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५॥ राघवेणघातयित्वाक थंजीवामिजीवनेप्रियताबुद्धिंकरोमि मरणस्यसन्निहितत्वाद्विपरीतबुद्धिरावणस्याह रामेणसहेत्यादि जानामिराघवमितिच ॥५६॥

॥ ५७ ॥ रामेणनिधनंप्राप्यपरंपदंयास्यामीतिज्ञात्वैवजानकीबलादानीतेत्यन्वयः हेप्रियेत्वांविमुच्यत्यक्त्वासंसारात् ल्यब्लोपेपंचमी संसारं संत्यज्यमृतैर्बंधुभिःसहगमिष्यामि ॥ ५८ ॥ गम्यतेप्राप्यतेसागतिःस्थानंपरानंदमयीदुःखराहित्याद्ब्रह्मलोकैकदेशवैकुंठरूपाशुद्धारजस्तमोऽस्पृष्टशुद्धसत्वमयी यामुमुक्षुभिःसेव्यतेदहराद्युपासनाभिःप्राप्यते रामेणसंयुगेहतस्तांगतिंगमिष्यामि ॥ ५९ ॥ इहकल्मषाणिराक्षसदेहेनकृतानिपापानि अंतकालेरामनामस्मरणाद्राममूर्तिदर्शनाच्चप्रक्षाल्यदूरीकृत्यमुक्तियास्यामि ॥ ६० ॥ क्लेशादीति अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनि

विदार्यमाणोयास्यामितद्विष्णोःपरमंपदं॥ जानामिराघवंविष्णुंलक्ष्मींजानामिजानकीं॥ ज्ञात्वैवजानकीसीता मयानीतावनाद्बलात्॥५७॥ रामेणनिधनंप्राप्ययास्यामीतिपरंपदं॥ विमुच्यत्वांतुसंसाराद्गमिष्यामिसहप्रिये ॥५८॥परानंदमयीशुद्धासेव्यतेयामुमुक्षुभिः॥ तांगतिंतुगमिष्यामिहतोरामेणसंयुगे॥५९॥प्रक्षाल्यकल्मषाणीहमुक्तियास्यामिदुर्लभां ॥ ६०॥ क्लेशादिपंचकतरंगयुगंभ्रमाढ्यंदारात्मजाप्तधनबंधुझषाभियुक्तं॥ और्वानलाभनिजरोषमनंगजालंसंसारसागरमतीत्यहरिंव्रजामि॥६१॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामा०उमामहे०यु०दशमः सर्गः॥ १०॥ ॥७॥ इत्युक्त्वावचनंप्रेम्णाराज्ञींमंदोदरींतदा॥रावणःप्रययौयोद्धुंरामेणसहसंयुगे ॥ १ ॥

वेशाःपंचक्लेशाइतियोगशास्त्रोक्ताः तत्राविद्याअनित्याशुचिदुःखरूपानात्मसुनित्यशुचिसुखात्मत्वख्यातिः शुक्तिरजतादिज्ञानानिच अस्मिताशरीराद्यतिरिक्तआत्मानास्तीत्येवंप्रत्ययः रागद्वेषौप्रसिद्धौ अभिनिवेशोमरणादित्रासः तज्जन्याःस्थूलवृत्तयआदिपदग्राह्याः यासांध्यानहेयत्वंयोगशास्त्रेउक्तं तद्रूपास्तरंगायत्रतंचेमंयुगंतत्परिवृत्तिरूपभ्रमेणाढ्यं दारादिरूपैर्झषैर्ग्राहैर्युक्तंतत्तत्प्राणिनांरोषएवौर्वानलाभोयत्रशोषकत्वात्तं अनंगःकामएवजालंबंधकत्वाद्यत्रतं कामेनहितत्तद्विषयेजनोबध्यते ॥६१॥ इतिश्रीमत्सकलराज०युद्ध०दशमःसर्गः ॥ १०॥ इत्युक्तेति ॥ १ ॥

वरूथोरथगुप्तिः ॥ २ ॥ उपस्करोयुद्धसामग्री ॥ ३ ॥ रणकर्कशंअतिनिर्दयं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

दृढंस्यंदनमास्थायवृतोघोरैर्निशाचरैः ॥ चक्रैःषोडशभिर्युक्तंसवरूथंसकूबरं ॥ २ ॥ पिशाचवदनैर्घोरैःखरैर्युक्तं भयावहं ॥ सर्वास्त्रशस्त्रसहितंसर्वोपस्करसंयुतं ॥ ३ ॥ निश्चक्रामाथसहसारावणोभीषणाकृतिः ॥ आयांतंरावणंदृष्ट्वाभीषणंरणकर्कशं ॥ ४ ॥ संत्रस्ताभूत्तदासेनावानरीरामपालिता ॥ ५ ॥ हनूमानथचोत्प्लुत्यरावणंयोद्धुमाययौ ॥ आगत्यहनुमान्रक्षोवक्षस्यतुलविक्रमः ॥ ६ ॥ मुष्टिबंधंदृढंबध्वाताडयामासवेगतः ॥ तेनमुष्टिप्रहारेणजानुभ्यामपतद्रथे ॥ ७ ॥ मूर्च्छितोथमुहूर्तेनरावणःपुनरुत्थितः ॥ उवाचचहनूमंतंशूरोसिममसंमतः ॥ ८ ॥ हनूमानाहतंधिङ्मांयस्त्वंजीवसिरावण ॥ त्वंतावन्मुष्टिनावक्षोममताडयरावण ॥ ९ ॥ पश्चान्मयाहतःप्राणान्मोक्ष्यसेनात्रसंशयः ॥ तथेतिमुष्टिनावक्षोरावणेनापिताडितः ॥ १० ॥ विघूर्णमाननयनःकिंचित्कश्मलमाययौ ॥ संज्ञामवाप्यकपिराट्रावणंहंतुमुद्यतः ॥ ११ ॥ ततोन्यत्रगतोभीत्यारावणोराक्षसाधिपः ॥ हनूमानंगदश्चैवनलोनीलस्तथैवच ॥ १२ ॥ चत्वारःसमवेताग्रेदृष्ट्वाराक्षसपुंगवान् ॥ अग्निवर्णंतथासर्परोमाणंखड्गरोमकं ॥ १३ ॥ तथावृश्चिकरोमाणंनिर्जघ्नुःक्रमशोसुरान् ॥ चत्वारश्चतुरोहत्वाराक्षसान्भीमविक्रमान् ॥ १४ ॥ सिंहनादंपृथक्कृत्वारामपार्श्वमुपागताः ॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवःसंदश्यदशनच्छदं ॥ १५ ॥ विवृत्यनयनेक्रूरोराममेवान्वधावत ॥ दशग्रीवोरथस्थस्तुरामंवज्रोपमैःशरैः ॥ १६ ॥

समवेताःअग्रेइतिच्छेदःसंधिरार्षः ॥ १३ ॥ १४ ॥ पृथक्सिंहनादंकृत्वाप्रत्येकंसिंहनादंकृत्वेत्यर्थः दशनच्छदंओष्ठं ॥ १५ ॥ विवृत्यक्रोधवशाद्विस्तार्य ॥ १६ ॥

तोयदोधाराभिरिवपर्वतमितिशेषः विव्यथेव्यथयामास अंतर्भावितण्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ममकार्यंरामस्यरथेनयोजनरूपं ॥ २०॥ हरितैःहरितवर्णैः ॥ २१ ॥ उपचक्रामरामसमीपमाजगामेत्यर्थः अप्रतर्क्यरथेअन्यैःसर्वैरदृश्यरथेप्रांजलिरब्रवीदित्यन्वयः किमब्रवीत्तदाह दे

आजघानमहाघोरैर्धाराभिरिवतोयदः॥ रामस्यपुरतःसर्वान्वानरानपिविव्यथे ॥ १७॥ ततःपावकसंकाशैःशरैःकांचनभूषणैः ॥ अभ्यवर्षद्रणेरामोदशग्रीवंसमाहितः ॥ १८ ॥ रथस्थंरावणंदृष्ट्वाभूमिष्ठंरघुनंदनं ॥ आहूयमातलिंशक्रोवचनंचेदमब्रवीत् ॥ १९ ॥ रथेनममभूयिष्ठंशीघ्रंयाहिरघूत्तमं ॥ त्वरितंभूतलंगत्वाकुरुकार्यंममानघ॥ २०॥ एवमुक्तोथतंनत्वामातलिर्देवसारथिः॥ ततोहयैश्चसंयोज्यहरितैःस्यंदनोत्तमं ॥ २१ ॥ स्वर्गाज्जयार्थंरामस्यत्वुपचक्राममातलिः॥ अब्रवीच्चततोराममप्रतर्क्यरथेस्थितः॥ प्रांजलिर्देवराजेनप्रेषितोस्मिरघूत्तम॥ २२॥ रथोयंदेवराजस्यविजयायतवप्रभो ॥ प्रेषितश्चमहाराजधनुरैंद्रंचभूषितं ॥ २३ ॥ अभेद्यंकवचंखड्गंदिव्यतूणीयुगंतथा॥ आरुह्यचरथंरामरावणंजहिराक्षसं ॥ २४ ॥ मयासारथिनादेववृत्रंदेवपतिर्यथा ॥ इत्युक्तस्तंपरिक्रम्यनमस्कृत्यरथोत्तमं ॥ २५ ॥ आरुरोहरथंरामोलोकान्लक्ष्म्यानियोजयन् ॥ ततोभवन्महायुद्धंभैरवंरोमहर्षणं ॥ २६॥ महात्मनोराघवस्यरावणस्यचधीमतः ॥ आग्नेयेनचआग्नेयंदैवंदैवेनराघवः ॥२७॥ अस्त्रंराक्षसराजस्यजघानपरमास्त्रवित्॥ ततस्तुसस्तृजेघोरंराक्षसंचास्त्रमस्त्रवित् ॥ २८ ॥ क्रोधेनमहताविष्टोरामस्योपरिरावणः॥ रावणस्यधनुर्मुक्ताःसर्पाभूत्वामहाविषाः॥ शराःकांचनपुंखाभाराघवंपरितोऽपतन्॥२९॥

वराजेनेत्यादि ॥ २२ ॥ अयंदेवराजस्यरथइतिरूपबोधनं सचतवविजयायतेनप्रेषितः ऐंद्रंस्त्वीयंधनुश्चतेनप्रेषितं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ लोकान्लक्ष्म्यानियोजयन् रावणवधस्याल्पकालावशिष्टत्वबोधनेनानंदयन्नित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

अनलमग्निं ॥ ३० ॥ पुरःरावणसंमुखे ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ घोरेणबाणेनेतिशेषः ॥ ३४ ॥ रथोपस्थे रथकेतुंपातयित्वेत्यनेनतस्यवेतसा दिवच्छरैर्नम्रीकरणंविवक्षितं क्रोधमूर्च्छितःउच्छ्रितक्रोधइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ आर्ताकारंआर्तसदृशाकारंअभिनीततदाकारं नतुवस्तुतस्तदाकारं

तैःशरैःसर्पवदनैर्वमद्भिरनलंमुखैः ॥ दिशश्चविदिशश्चैवव्याप्तास्तत्रतदाऽभवन् ॥ ३० ॥ रामःसर्पांस्ततोदृष्ट्वास मंतात्परिपूरितान् ॥ सौपर्णमस्त्रंतद्घोरंपुरःप्रावर्तयद्रणे ॥ ३१ ॥ रामेणमुक्तास्तेबाणाभूत्वागरुडरूपिणः ॥ चिच्छिदुःसर्पबाणांस्तान्समंतात्सर्पशत्रवः ॥ ३२ ॥ अस्त्रेप्रतिहतेयुद्धेरामेणदशकंधरः ॥ अभ्यवर्षत्ततोरामंघोराभिःशरवृष्टिभिः ॥ ३३ ॥ ततःपुनःशरानीकैराममक्लिष्टकारिणं ॥ अर्दयित्वातुघोरेणमातलिंप्रत्यविध्यत ॥ ३४ ॥ पातयित्वारथोपस्थेरथकेतुंचकांचनं ॥ ऐंद्रानश्वानभ्यहनद्रावणःक्रोधमूर्च्छितः ॥ ३५ ॥ विषेदुर्देवगंधर्वाश्चारणाःपितरस्तथा ॥ आर्ताकारंहरिंदृष्ट्वाव्यथिताश्चमहर्षयः ॥ ३६ ॥ व्यथितावानरेंद्राश्चबभूवुःसविभीषणाः ॥ दशास्योविंशतिभुजःप्रगृहीतशरासनः ॥ ३७ ॥ ददृशेरावणस्तत्रमैनाकइवपर्वतः ॥ रामस्तुभ्रुकुटिंबध्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ३८ ॥ कोपंचकारसदृशंनिर्दहन्निवराक्षसं ॥ धनुरादायदेवेंद्रधनुराकारमद्भुतं ॥ ३९ ॥ गृहीत्वापाणिनाबाणंकालानलसमप्रभं ॥ निर्दहन्निवचक्षुर्भ्यांददृशेरिपुमंतिके ॥ ४० ॥ पराक्रमंदर्शयितुंतेजसाप्रज्वलन्निव ॥ प्रचक्रमेकालरूपीसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ ४१ ॥ विकृष्यचापंरामस्तुरावणंप्रतिविध्यच ॥ हर्षयन्वानरानीकंकालांतकइवाबभौ ॥ ४२ ॥ क्रुद्धंरामस्यवदनंदृष्ट्वाशत्रुंप्रधावतः ॥ तत्रसुःसर्वभूतानिचचालचवसुंधरा ॥ ४३ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सदृशंकोपं आत्मनःसदृशंकोपं देवेंद्रधनुर्वर्षाकालेदृश्यमानमिंद्रधनुरितिख्यातंतत्सदृशं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ कालरूपीरामस्तद्रूपमनुसंधायप्रचक्रमे रावणवधार्थमितिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३॥

॥ ४४ ॥ लोकसंवर्तकोपमंसर्वलोकप्रलयकृदाडीबकादियुद्धसदृशं ॥ ४५ ॥ मूर्धानःरामबाणकृत्ताइतिशेषः ॥ ४६ ॥ नदिनमित्यादि अनेनानेकदिनंरामरावणयोर्निरंतरंयुद्धंवृत्तमितिसूचितं तद्रूपंछिन्नमस्तकरावणरूपं पुनःपुनःशिरःप्रादुर्भावात् ॥४७॥ तदेवाह ततइति ॥एकव

रामंदृष्ट्वामहारौद्रमुत्पातांश्चसुदारुणान् ॥ त्रस्तानिसर्वभूतानिरावणंचाविशद्भयं ॥ ४४ ॥ विमानस्थाःसुरगणाःसिद्धगंधर्वकिन्नराः ॥ ददृशुःसुमहायुद्धंलोकसंवर्तकोपमं ॥ ऐंद्रमस्त्रंसमादायरावणस्यशिरोच्छिनत् ॥ ॥ ४५ ॥ मूर्धानोरावणस्याथबहवोरुधिरोक्षिताः ॥ गगनात्प्रपतंतिस्मतालादिवफलानिहि ॥ ४६ ॥ नदिनंनचवैरात्रिर्नसंध्यानदिशोपिवा ॥ प्रकाशंतेनतद्रूपंदृश्यतेतत्रसंगरे ॥ ४७ ॥ ततोरामोबभूवाथविस्मयाविष्टमानसः ॥ शतमेकोत्तरंछिन्नंशिरसांचैकवर्चसां ॥ ४८ ॥ नचैवरावणःशांतोदृश्यतेजीवितक्षयात् ॥ ततःसर्वास्त्रविद्वीरःकौसल्यानंदवर्धनः ॥ ४९ ॥ अस्त्रैश्चबहुभिर्युक्तश्चिंतयामासराघवः ॥ यैर्यैर्बाणैर्हतादैत्यामहासत्वपराक्रमाः ॥ ५० ॥ तएतेनिष्फलंयातारावणस्यनिपातने ॥ इतिचिंताकुलेरामेसमीपस्थोविभीषणः ॥ ५१ ॥ उवाचराघवंवाक्यंब्रह्मदत्तवरोह्यसौ ॥ विच्छिन्नाबाहवोप्यस्यविच्छिन्नानिशिरांसिच ॥ ५२ ॥ उपत्स्यंतिपुनःशीघ्रमित्याहभगवानजः ॥ नाभिदेशेमृतंतस्यकुंडलाकारसंस्थितं ॥ ५३ ॥ तच्छोषयानलास्त्रेणतस्यमृत्युस्ततोभवेत् ॥ विभीषणवचःश्रुत्वारामःशीघ्रपराक्रमः ॥५४॥ पावकास्त्रेणसंयोज्यनाभिंविव्याधरक्षसः ॥ अनंतरंचचिच्छेदशिरांसिचमहाबलः ॥५५॥ बाहूनपिचसंरब्धोरावणस्यरघूत्तमः ॥ ततोघोरांमहाशक्तिमादायदशकंधरः ॥५६॥

र्चसांतुल्यतेजसां ॥ ४८ ॥ शांतोगतचेष्टः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ निष्फलत्वंयाताःप्राप्ताः निष्फलाजाताइतिकचित्पाठः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ कुंडलाकारेगर्तेसंस्थितं ॥ ५३ ॥ अनलास्त्रेणाग्नेयास्त्रेण ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

शितैस्तीक्ष्णैः ॥ ५७ ॥ तेजोपगमाच्चम्लानरूपोबभूव ॥ ५८ ॥ मुख्यशिरसेत्यनेनान्यानियुद्धादिकालेएवप्रादुर्भवंतीतिसूचितं ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ प्रथितःकथितः उत्तमांगंशिरः ॥ ६२ ॥ मर्मणिउरस्थलरूपे ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ आकाशमयमित्यनेनातिमहत्त्वंसूचितं आकाशपदेन

विभीषणवधार्थायचिक्षेपक्रोधविह्वलः ॥ चिच्छेदराघवोबाणैस्तांशितैर्हेमभूषितैः ॥ ५७ ॥ दशग्रीवशिरश्छेदात्तदातेजोविनिर्गतं ॥ म्लानरूपोबभूवाथछिन्नैःशीर्षैर्भयंकरैः ॥ ५८ ॥ एकेनमुख्यशिरसाबाहुभ्यांरावणोबभौ ॥ रावणस्तुपुनःक्रुद्धोनानाशस्त्रास्त्रवृष्टिभिः ॥ ५९ ॥ ववर्षरामंतंरामस्तथाबाणैर्ववर्षच ॥ ततोयुद्धमभूद्घोरंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ ६० ॥ अथसंस्मारयामासमातलीराघवंतदा ॥ विसृज्यास्त्रंवधायास्यब्राह्मंशीघ्रंरघूत्तम ॥ ६१ ॥ विनाशकालःप्रथितोयःसुरैःसोद्यवर्तते ॥ उत्तमांगंनचैतस्यच्छेत्तव्यंराघवत्वया ॥ ६२ ॥ नैवशीर्ष्णिप्रभोवध्योवध्यएवहिमर्मणि ॥ ततःसंस्मारितोरामस्तेनवाक्येनमातलेः ॥ ६३ ॥ जग्राहसशरंदीप्तंनिःश्वसंतमिवोरगं ॥ यस्यपार्श्वेतुपवनःफलेभास्करपावकौ ॥ ६४ ॥ शरीरमाकाशमयंगौरवेमेरुमंदरौ ॥ पर्वस्वपिचविन्यस्तालोकपालामहौजसः ॥ ६५ ॥ जाज्वल्यमानंवपुषाभातंभास्करवर्चसा ॥ तमुग्रमस्त्रंलोकानांभयनाशनमद्भुतं ॥ ६६ ॥ अभिमंत्र्यततोरामस्तंमहेषुंमहाभुजः ॥ वेदप्रोक्तेनविधिनासंदधेकार्मुकेबली ॥ ६७ ॥ तस्मिन्संधीयमानेतुराघवेणशरोत्तमे ॥ सर्वभूतानिवित्रेसुश्चचालचवसुंधरा ॥ ६८ ॥ सरावणायसंक्रुद्धोभृशमानम्यकार्मुकं ॥ चिक्षेपपरमायत्तस्तमस्त्रंमर्मघातिनं ॥ ६९ ॥

व्यापकत्वाद्धिरण्यगर्भोवा गौरवेमेरुमंदरौयस्यसदृशावितिशेषः ॥ ६५ ॥ भास्करवर्चसाभातंतत्तुल्यतेजःप्रकाशं अस्त्रशब्दोर्थवाची शस्त्रपर्यायोत्र ॥ ६६ ॥ वेदप्रोक्तेनब्रह्मास्त्रविधिनाअभिमंत्र्येत्यन्वयः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ भृशमतिशयेन ॥ ६९ ॥

वज्रपाणिनात्यक्तोवज्रइवसबाणोरावणोरसिन्यपतत् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ वेगवशाद्रावणप्राणहरणोत्तरंभूमौप्रविश्यपुनःस्वाधिष्ठातृदेवतातेजो वशाद्रामतूणीरंप्रविष्टः ॥ ७२ ॥ भ्रमीति शरपतनकालजातभ्रमिवेगेन ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ दशग्रीवनिधनंरामविजयंचदृष्ट्वाविदुद्रुवुरित्यन्व

सवज्रइवदुर्धर्षोवज्रपाणिविसर्जितः ॥ कृतांतइवघोरास्योन्यपतद्रावणोरसि ॥ ७० ॥ सनिमग्नोमहाघोरःशरीरांतकरःपरः ॥ बिभेदहृदयंतूर्णंरावणस्यमहात्मनः ॥ ७१ ॥ रावणस्याहरत्प्राणान्विवेशधरणीतले ॥ सशरोरावणंहत्वारामतूणीरमाविशत् ॥ ७२ ॥ तस्यहस्तात्पपाताशुसशरंकार्मुकंमहत् ॥ गतासुर्भ्रमिवेगेनराक्षसेंद्रोपतद्भुवि ॥ ७३ ॥ तंदृष्ट्वापतितंभूमौहतशेषाश्चराक्षसाः ॥ हतनाथाभयत्रस्तादुद्रुवुःसर्वतोदिशं ॥ ७४ ॥ दशग्रीवस्यनिधनंविजयंराघवस्यच ॥ ततोविनेदुःसंहृष्टावानराजितकाशिनः ॥ ७५ ॥ वदंतोरामविजयंरावणस्यचतद्वधं ॥ अथांतरिक्षेव्यनदत्सौम्यस्त्रिदशदुंदुभिः ॥ ७६ ॥ पपातपुष्पवृष्टिश्चसमंताद्राघवोपरि ॥ तुष्टुवुर्मुनयःसिद्धाश्चारणाश्चदिवौकसः ॥ ७७ ॥ अथांतरिक्षेननृतुःसर्वतोप्सरसोमुदा ॥ रावणस्यचदेहोत्थंज्योतिरादित्यवत्स्फुरत् ॥ ७८ ॥ प्रविवेशरघुश्रेष्ठंदेवानांपश्यतांसतां ॥ देवाऊचुरहोभाग्यंरावणस्यमहात्मनः ॥ ७९ ॥ वयंतुसात्विकादेवाविष्णोःकारुण्यभाजनाः ॥ भयदुःखादिभिर्व्याप्ताःसंसारेपरिवर्तिनः ॥ ८० ॥

यः ॥ ७५ ॥ ततोरामजयंरावणस्यतद्वधंततोरामाद्वधंचवदंतोविनेदुरनेनान्वयः सिंहनादांश्चक्रुरित्यर्थः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ सूर्यतुल्यंरावणस्य देहोत्थंतेजोरघुश्रेष्ठंप्रविवेशतंप्रविश्यतदाज्ञयावैकुंठलोकंजगामेतिबोध्यं ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ वयंत्विति वयंदेवाअपितेजसाद्योतमानाअपिसात्विकाअपिसत्वप्रधानाअपिविष्णोर्भगवतःकरुणापात्रभूताअपिभयदुःखादिव्याप्ताःपुनःपुनःसंसारभाजश्च ॥ ८० ॥

अयंराक्षसः क्रूरोपिब्रह्महापिअत्यंततामसोपिपरदाररतत्वादिगुणोपि ॥ ८१ ॥ रामंप्रविष्टवांस्तत्प्रवेशेनमोक्षद्वारंलब्धवान् वैकुंठगतानांप्रतिसं
चरेमुक्तिश्रवणादित्याश्चर्यमित्यर्थः ॥ ८२ ॥ रावणोद्वेषसंयुक्तोपिभृत्यैःसहरामचरित्रंशुकसारणादिभ्यःश्रुत्वातद्वेषादेवानिशंतंहृदिभावयन्
अत्रश्रुत्वाभावयन्नित्यनेनश्रवणमनननिदिध्यासनसंपदुक्ता मननमनुक्तमपिअर्थाक्षिप्तंबोध्यं तथारामात्स्वनिधनंश्रुत्वाभयात्सर्वत्रराघवं
पश्यन्इदंफलंलब्धवानितिशेषः तस्यचदर्शनस्यसार्वकालिकत्वमाह अनुदिनंस्वप्नेपिराममेवपश्यति अनेनसाक्षात्कारउक्तः एवंसगुणविषय

अयंतुराक्षसःक्रूरोब्रह्महातीवतामसः ॥ परदाररतोविष्णुद्वेषीतापसहिंसकः ॥ ८१ ॥ पश्यत्सुसर्वभूतेषुराममेव
प्रविष्टवान् ॥ एवंब्रुवत्सुदेवेषुनारदःप्राहसुस्मितः ॥ ८२ ॥ शृणुतात्रसुरायूयंधर्मतत्त्वविचक्षणाः ॥ रावणोरा
घवद्वेषादनिशंहृदिभावयन् ॥ ८३ ॥ भृत्यैःसहसदारामचरित्रंद्वेषसंयुतः ॥ श्रुत्वारामात्स्वनिधनंभयात्सर्वत्रराघ
वं ॥ ८४ ॥ पश्यन्ननुदिनंस्वप्नेराममेवानुपश्यति ॥ क्रोधोपिरावणस्याशुगुरुबोधाधिकोभवत् ॥ ८५ ॥ रामेण
निहतश्चांतेनिर्धूताशेषकल्मषः ॥ रामसायुज्यमेवापरावणोमुक्तबंधनः ॥ ८६ ॥

त्वादेषांवैकुंठलोकप्राप्तिद्वारामोक्षजनकत्वंदहराद्युपासनावदितिबोध्यं ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ उपसंहरति क्रोधोपीति अपिनायःप्रीत्यैवमाचरेत्
तस्यमुक्तिःसर्वथेतिध्वनितं गुरुबोधःगुरुसेवाजन्योबोधस्तद्वत् अधिकःसर्वधर्माधिकोऽभवदित्यर्थः ॥ ८५ ॥ भगवतोहस्तान्मृत्युरप्येवंफ
लकइत्याह रामेणेति सहसमानेदेशेयुज्यतेसयुक्तस्यभावःसायुज्यं समानलोकवासइत्यर्थः तदेवाभिप्रेत्याग्रेवक्ष्यति वैकुंठंयातीति ॥८६॥

दुरात्मापरानिष्टादिचिंतकः पापिष्ठत्वंकायिकपापवत्त्वं तदेवस्फुटयति परधनपरदारेत्यादि स्नेहाद्भयाद्वेत्यनेनोभयोस्तुल्यफलत्वंस्नेहाद्वोप्या
दिभयाद्रावणादिस्तत्रस्नेहवतामैहलौकिकसुखाधिक्यंविशेषइतिबोध्यं पारलौकिकंतुफलंतुल्यमित्याशयेनवाशब्दः अंतरंगंअंतःकरणंतच्छु
द्धंयस्यसःसुरवरोब्रह्मा ॥८७॥ त्रिभुवनस्यविषमंदुःखदं शरैर्दलितंविदारितंवपुर्यस्यसः बंधुरांगःयथोचितंनतोन्नतांगः एवंध्यातॄणांसर्वभया

पापिष्ठोवादुरात्मापरधनपरदारेषुसक्तोयदिस्यान्नित्यंस्नेहाद्भयाद्वारघुकुलतिलकंभावयन्संपरेतः ॥ भूत्वाशु
द्धांतरंगोभवशतजनितानेकदोषैर्विमुक्तःसद्योरामस्यविष्णोःसुरवरविनुतंयातिवैकुंठमाद्यं ॥ ८७ ॥ हत्वायुद्धे
दशास्यंत्रिभुवनविषमंवामहस्तेनचापंभूमौविष्टभ्यतिष्ठन्नितरकरधृतंभ्रामयन्बाणमेकं ॥ आरक्तोपांतनेत्रः
शरदलितवपुःसूर्यकोटिप्रकाशोवीरश्रीबंधुरांगस्त्रिदशपतिनुतःपातुमांवीररामः ॥ ८८ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरा
मायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेरावणवधोनामएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ६ ॥ रामोविभीषणंदृष्ट्वा
हनूमंतंतथांगदं ॥ लक्ष्मणंकपिराजंचजांबवंतंतथापरान् ॥ १ ॥ परितुष्टेनमनसासर्वानेवाब्रवीद्वचः ॥ भवतां
बाहुवीर्येणनिहतोरावणोमया ॥ २ ॥ कीर्तिःस्थास्यतिवःपुण्यायावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ कीर्तयिष्यंतिभवतांकथां
त्रैलोक्यपावनीं ॥ ३ ॥ ययोपेतांकलिहरांयास्यंतिपरमांगतिं ॥ एतस्मिन्नंतरेदृष्ट्वारावणंपतितंभुवि ॥ ४ ॥ मंदो
दरीमुखाःसर्वाःस्त्रियोरावणपालिताः ॥ पतितारावणस्याग्रेशोचंत्यःपर्यदेवयन् ॥ ५ ॥

पद्ममितितंत्रेषुप्रसिद्धं ॥ ८८ ॥ इतिश्रीमत्सकल० युद्धकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ६ ॥ रामइति ॥ १ ॥ तेषांवीराणा
मुत्साहार्थंवाक्यमाह भवतामिति एवंविधवाक्येनबोधितावीरारणेप्राणव्ययेनापिस्वाभीष्टंसाधयंतीतिसूचितं ॥ २ ॥ अथपारितोषिकंददा
ति कीर्तिरिति वःपुण्याकीर्तिःस्थास्यतीति किंचययाकीर्त्यासंयुक्तामिमांभवतांविजयकथांयेकीर्तयिष्यंतितेपरमांगतिंयास्यंति॥३॥४॥५॥

पर्यदेवयत्शोकेनविललापेत्यर्थः ॥ ६ ॥ बोधयस्वशोकापनयनवाक्यैःसंसारानित्यत्वंबोधयेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ मृतकस्यरावणस्यसमी तेम्तकतुल्यतयानिश्चेष्टंपतितं ॥ ९ ॥ अयंतवकःआत्मनःशुद्धबुद्धस्वभावत्वान्नकेनापिसंबंधइतिभावः ॥ १० ॥ किंचसृष्टेःपुरातवास्यक श्चित्संबंधोनैवासीत् एवमितःपरमिदानींचनकश्चित्संबंधःपूर्वापरकालयोःसंबंधाभावेनमध्येपिनवास्तवःसंबंधःकिंत्वाभिमानिकएवेतिभा वः तदेवदृष्टांतेनाह यद्वदिति तोयौघेपतिताःसिकताजलवेगाहताःकिंचिद्दूरंमिलितायांतिततःकाश्चिद्गुरुतयाअधस्तिष्ठंतिलघुतयाविलीयं

विभीषणःशुशोचार्तःशोकेनमहतावृतः ॥ पतितोरावणस्याग्रेबहुधापर्यदेवयत् ॥ ६ ॥ रामस्तुलक्ष्मणंप्राहबो धयस्वविभीषणं ॥ करोतुभ्रातृसंस्कारंकिंविलंबेनमानद ॥ ७ ॥ स्त्रियोमंदोदरीमुख्याःपतिताविलपंतिच ॥ नि वारयतुताःसर्वाराक्षसीरावणप्रियाः ॥ ८ ॥ एवमुक्तोथरामेणलक्ष्मणोऽगाद्विभीषणं ॥ उवाचमृतकोपांतेपति तंमृतकोपमं ॥ ९ ॥ शोकेनमहताविष्टंसौमित्रिरिदमब्रवीत् ॥ यंशोचसित्वंदुःखेनकोयंतवविभीषण ॥ १० ॥ त्वं वास्यकतमःसृष्टेःपुरेदानीमतःपरं ॥ यद्वत्तोयौघपतिताःसिकतायांतितद्वशाः ॥ ११ ॥ संयुज्यंतेवियुज्यंतेतथा कालेनदेहिनः ॥ यथाधानासुवैधानाभवंतिनभवंतिच ॥ १२ ॥ एवंभूतेषुभूतानिप्रेरितानीशमायया ॥ त्वंचे मेवयमन्येचतुल्याःकालवशोद्भवाः ॥ १३ ॥

तेवाअपरागच्छंतितासांयथानकश्चित्संबंधः ॥ ११ ॥ एवंदेहिनःकालेनतद्वेगेनसंयुज्यंतेवियुज्यंतेचवस्तुतश्चतेषांनकश्चित्संबंधइत्यर्थः दृष्टां तांतरमाह यथेति धानाभृष्टयवास्तासुऊर्ध्वाधरभावेनकाश्चिद्धानाःक्षणंभवंतिततःपुनस्तासांस्निग्धत्वात्ततोनभवंतिवियुज्यंते ॥ १२ ॥ एव मीशमाययाप्रेरितानिभूतानिभूतेषुसंयुज्यंतेवियुज्यंतेचेत्यर्थः एवमयंसंयोगोवियोगश्चतवैवेतिनकिंतुसर्वेषामस्माकंतुल्यइत्याह त्वंचेमेवय मित्यादि अस्माकमप्येवंवियोगोभावीतिभावः ॥ १३ ॥

यदायस्मिन्कालेयस्माज्जन्ममृत्यूकर्मसहकृतौभगवताकल्पितौतदातस्मिन्कालेतौभविष्यतएवनत्वन्यथेत्यर्थः ॥ १४ ॥ यथाबालोनपेक्षो पिबाल्यस्वभावादेवस्रष्टैर्मृन्मयादिभिश्चित्रैःस्वनिर्मितानिताहशानिसृजतिद्वेस्त्रीपुरुषाकारेकृत्वातृतीयमेकंनिर्मायेतइदंजातमनयोरपत्यमिति व्यवहरतिपरस्पराभिघातेननाशयतिचैवमीश्वरोऽनपेक्षोपिसर्जनजन्यफलानपेक्षोऽपिआत्मस्रष्टैरेवभूतैः प्राणिभिःस्त्रीपुरुषपाम्यव्यवहारद्वारापराणिसृजति ततःकेनचित्कंचिद्धंतिच ननुतेषामेवतत्रकर्तृत्वमस्त्वित्यत्राह अस्वतंत्रैरिति तृणमात्रचालनेपिस्वातंत्र्यरहितैः ननुतत्किंसृज्यमानदेहएवजीवोनेत्याह देहेनेति जीवास्तेनदेहेनदेहिनोनतुदेहात्मानएवते ननुदेहःकिमपिकारणमेवनेत्याह देहादिति कर्मद्वारेतिशेषः॥ १५॥

जन्ममृत्यूयदायस्मात्तदातस्माद्भविष्यतः॥ईश्वरःसर्वभूतानिभूतैःसृजतिहंत्यजः ॥ १४ ॥ आत्मसृष्टैरस्वतंत्रैरनपेक्षोऽपिबालवत् ॥ देहेनदेहिनोजीवादेहाद्देहोभिजायते ॥ १५ ॥ बीजादेवयथाबीजंदेहान्यइवशाश्वतः ॥ देहिदेहविभागोयमविवेककृतःपुरा ॥ १६ ॥ नानात्वंजन्मनाशश्चक्षयोवृद्धिःक्रियाफलं ॥ द्रष्टुराभांत्यतद्धर्मा यथाऽग्नेर्दारुविक्रियाः॥ १७॥

अस्यव्यवहारस्यानादित्वेदृष्टांतमाह बीजादेवेति सचदेहादन्यइवअन्यएवेत्यर्थः भेदकंधर्ममाह शाश्वतइति तेननित्यत्वानित्यत्वाभ्यांदेहदेहिनोर्भेदउक्तः वस्तुतस्तस्यदेहिव्यवहारप्रयोजकोदेहसंबंधोपिकल्पितएवेत्याह देहीति अविवेककृतःअंतःकरणेनात्मनोऽविवेकात्अहंममेत्यादिबुद्धिरितिभावः एवंचदेहएवममताबुद्धेरवास्तवत्वेभात्रादौममत्वबुद्धिःसुतरामवास्तवीतिसूचितं ॥ १६ ॥ वस्तुतोभात्रादौस्वातिरिक्तत्वबुद्धिर्नाशादिबुद्धिश्चसर्वंमिथ्यैवशुक्तिरजतादिबुद्धिवदित्याह नानात्वमिति नानात्वंभेदःक्रियाफलंसुखदुःखेएतेअतद्धर्माअनात्मधर्माद्रष्टुस्तद्वृत्तित्वेनभांति अंतःकरणतत्कार्यधर्माएवैतेतदविवेकात्आत्मनिभांति यथादारुगतवक्रत्वादिनातद्गताग्नेर्वक्रत्वादीतिभावः ॥ १७ ॥

तइमेनानात्वादयः देहसंयोगाद्देहपदेनांतःकरणमप्युपलक्ष्यते असद्ग्रहोहंममताबुद्धिः यथासदसद्वान्यत्किंचिद्वस्तुआग्रहात्ध्यायतोभृंगिकी
टन्यायेनतथाप्रथांभवतिध्यायमानवस्तुसदसत्त्वाभ्यांध्यातुरपिसदसत्त्वप्रथाभवतितद्वत् अनेनवास्तवतानाशादीनांनिराकृता एवंचशोकोनि
रालंबइतितात्पर्यं ॥ १८ ॥ ज्ञानाच्चदुःखनिवृत्तिरित्याह प्रसुप्तस्येति यथाप्रसुप्तस्याहंभावाभावात्संसृतिर्नभाति प्रस्वापोत्रसुषुप्तिः तयाविमुक्त
स्यतत्त्वज्ञानाज्जीवन्मुक्तस्यजीवतोऽपिअनहंकृतेःअहंकाराभावात्तथासंसाराभावात्तज्जन्यदुःखशोकाद्यभावइत्यर्थः ॥ १९ ॥ उपसंहरति

**तइमेदेहसंयोगादात्मनाभांत्यसद्ग्रहात् ॥ प्रथायथातथाचान्यद्ध्यायतोसत्सदाग्रहात् ॥ १८ ॥ प्रसुप्तस्यानहंभा
वात्तदाभातिनसंसृतिः ॥ जीवतोऽपितथातद्वद्विमुक्तस्यानहंकृतेः ॥ १९ ॥ तस्मान्मायामनोधर्मंजह्यहंममताभ्र
मं ॥ रामभद्रेभगवतिमनोधेह्यात्मनीश्वरे ॥ २० ॥ सर्वभूतात्मनिपरेमायामानुषरूपिणि ॥ बाह्येंद्रियार्थसंबंधा
त्त्याजयित्वामनःशनैः ॥ २१ ॥ तत्रदोषान्दर्शयित्वारामानंदेनियोजय ॥ देहबुद्ध्याभवेद्भ्रातापितामातासुहृत्प्रि
यः ॥ २२ ॥ विलक्षणंयदादेहाज्ज्ञानात्यात्मानमात्मना ॥ तदाकःकस्यबाबंधुर्भ्रातामातापितासुहृत् ॥ २३ ॥
मिथ्याज्ञानवशाज्जातादारागारादयःसदा ॥ शब्दादयश्चविषयाविविधाश्चैवसंपदः ॥ २४ ॥**

तस्मादिति मायामनोधर्ममायापरिणाममनोधर्मंअहंममताभ्रमंजहि अन्यधर्मस्यान्यनिष्ठत्वेनग्रहाद्भ्रमत्वंमायापरिणामत्वेनमनसोजडत्वमुक्तं
मनोमात्रांतःकरणं आत्मनीश्वरेइत्यनेनतस्यैवमुख्यमात्मत्वंमन्ये तत्प्रतिबिंबत्वादात्मव्यवहारमात्रमितिभावः ॥ २० ॥ उक्तमेवपुनराह सर्वभू
तात्मनीति बाह्येंद्रियविषयसंबंधात् मनोदूरीकृत्यभगवतिनियोजय तत्संबंधत्यागोपायमाह तत्रदोषानिति ननुभगवतितदनुसंधानेऽपिकथंसं
सारहानिस्तत्राह देहबुध्येति देहेंतःकरणादावात्मबुध्येत्यर्थः भगवतोमनसानुसंधानेतत्प्रसादाद्देहभिन्नात्मप्रतीतौतदविवेककृतसंसारस्यस्वत
एवहानिरितिभावः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तदेवपुनर्दार्ढ्यायाह मिथ्येति अगारंगृहं ॥ २४ ॥

अज्ञानस्याजस्रंपरिणामस्वभावतयातज्जन्यानांक्षणसंगमभंगुरत्वं ॥ २५ ॥ प्रारब्धभोगंविनादुस्त्यजमितिबुद्ध्याराज्यादिभुंजन्ननुवर्तस्वत त्कालनेयतस्त्व ॥ २६ ॥ भूतंभविष्यच्चाभजन्कथमिदंगतंकथमग्रेभविष्यतीत्यविचारयन् एवंभवदोषैर्नलिप्यसे ॥ २७ ॥ २८ ॥ यथावद्वच

बलंकोशोभृत्यवर्गोराज्यंभूमिःसुतादयः ॥ अज्ञानजत्वात्सर्वेतेक्षणसंगमभंगुराः ॥ २५ ॥ अथोत्तिष्ठहृदारामं भावयन्भक्तिभावितं ॥ अनुवर्तस्वराज्यादिभुंजन्प्रारब्धमन्वहं ॥ २६ ॥ भूतंभविष्यदभजन्वर्तमानमथाचरन् ॥ विहरस्वयथान्यायंभवदोषैर्नलिप्यसे ॥ २७ ॥ आज्ञापयतिरामस्त्वांयद्भ्रातुःसांपरायिकं ॥ तत्कुरुष्वयथाशास्त्रं रुदतीश्चापियोषितः ॥ २८ ॥ निवारयमहाबुद्धेलंकांगच्छंतुमाचिरं ॥ श्रुत्वायथावद्वचनंलक्ष्मणस्यविभीषणः ॥ २९ ॥ त्यक्त्वाशोकंचमोहंचरामपार्श्वमुपागमत् ॥ विमृश्यबुद्ध्याधर्मज्ञोधर्मार्थसहितंवचः ॥ ३० ॥ रामस्यैवा नुवृत्त्यर्थमुत्तरंपर्यभाषत ॥ नृशंसमनृतंक्रूरंत्यक्तधर्मव्रतंप्रभो ॥ ३१ ॥ नार्होऽस्मिदेवसंस्कर्तुंपरदाराभिमर्शिनं ॥ श्रुत्वातद्वचनंप्रीतोरामोवचनमब्रवीत् ॥ ३२ ॥ मरणांतानिवैराणिनिर्वृत्तंनःप्रयोजनं ॥ क्रियतामस्यसंस्कारो ममाप्येषयथातव ॥ ३३ ॥ रामाज्ञांशिरसाधृत्वाशीघ्रमेवविभीषणः ॥ सांत्ववाक्यैर्महाबुद्धिराज्ञींमंदोदरींतदा ॥ ३४ ॥ सांत्वयामासधर्मात्माधर्मबुद्धिर्विभीषणः ॥ त्वरयामासधर्मज्ञःसंस्कारार्थंस्वबांधवान् ॥ ३५ ॥ चित्यां निवेश्यविधिवत्पितृमेधविधानतः ॥ आहिताग्नेर्यथाकार्यंरावणस्यविभीषणः ॥ ३६ ॥

नंयथोक्तंवचनं ॥ २९ ॥ विमृश्यभगवन्छत्रोःक्रियाकरणेभगवतोदुःखंस्यादितिविचार्य ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ निर्वृत्तंनिष्पन्नंयथातव भ्रातातथाममापिमरणेनविरोधस्यापगमात् ॥ ३३ ॥ सांत्ववाक्यैः शोकापनोदकवाक्यैः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ आहिताग्नेरग्निहोत्रिणोयथा कार्यंयोग्यंतथैवौर्ध्वदेहिकमकरोत् ॥ ३६ ॥

विधियुक्तंमंत्रादियुक्तं ॥ ३७ ॥ ३८॥ प्रदायचोदकंतस्मैइतिशुद्धंजलंकरकादिपात्रेऽश्वत्थशाखायांतदुद्देशेनबध्वेत्यर्थः अनुनयामासविगत
शोकाश्चकार ॥ ३९ ॥ गम्यतामितिविभीषणेनोक्ताइतिशेषः ॥ ४० ॥ युद्धमूर्ध्निहतस्यसद्यःशौचत्वात्तदहरेवसर्वंप्रेतकृत्यंसमाप्यरामसमी

तथैवसर्वमकरोद्बंधुभिःसहमंत्रिभिः ॥ ददौचपावकंतस्यविधियुक्तंविभीषणः ॥ ३७ ॥ स्नात्वाचैवार्द्रवस्त्रेणति
लान्दर्भाभिमिश्रितान् ॥ उदकेनचसंमिश्रान्प्रदायविधिपूर्वकं ॥ ३८ ॥ प्रदायचोदकंतस्मैमूर्ध्नाचैनंप्रणम्यच ॥
ताःस्त्रियोनुनयामाससांत्वमुक्त्वापुनःपुनः ॥ ३९ ॥ गम्यतामितिताःसर्वाविविशुर्नगरंतदा ॥ प्रविष्टासुचसर्वा
सुराक्षसीषुविभीषणः ॥ ४० ॥ रामपार्श्वमुपागत्यतदातिष्ठद्विनीतवत् ॥ रामोपिसहसैन्येनससुग्रीवःसलक्ष्म
णः ॥ ४१ ॥ हर्षंलेभेरिपून्हत्वायथावृत्रंशतक्रतुः ॥ मातलिश्चतदारामंपरिक्रम्याभिवंद्यच ॥ ४२ ॥ अनुज्ञातश्च
रामेणययौस्वर्गंविहायसा ॥ ततोहृष्टमनारामोलक्ष्मणंचेदमब्रवीत् ॥ ४३ ॥ विभीषणायमेलंकाराज्यंदत्तंपुरैव
हि ॥ इदानीमपिगत्वात्वंलंकामध्येविभीषणं ॥ ४४ ॥ अभिषेचयविप्रैश्चमंत्रवद्विधिपूर्वकं ॥ इत्युक्तोलक्ष्मणस्तूर्णं
जगामसहवानरैः ॥ ४५ ॥ लंकांसुवर्णकलशैःसमुद्रजलसंयुतैः ॥ अभिषेकंशुभंचक्रेराक्षसेंद्रस्यधीमतः ॥ ४६ ॥
ततःपौरजनैःसार्धंनानोपायनपाणिभिः ॥ विभीषणःससौमित्रिरुपायनपुरस्कृतः ॥ ४७ ॥ दंडप्रणाममकरो
द्रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ रामोविभीषणंदृष्ट्वाप्राप्तराज्यंमुदान्वितः ॥ ४८ ॥ कृतकृत्यमिवात्मानममन्यतसहानु
जः ॥ सुग्रीवंचसमालिंग्यरामोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ ४९ ॥

पमागमनं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ लंकांजगामेत्यन्वयः ततःस्वर्णकलशैराक्षसेंद्रस्याभिषेकंप्रचक्रे ॥ ४६ ॥ उपायनपुरस्कृतोपेक्षतमु
पायनंयेनसःआहिताग्न्यादित्वात्परनिपातः ॥ ४७ ॥ आगत्यदंडप्रणामंदंडवत्प्रणामं ॥ ४८ ॥ कृतकृत्यमिवप्रतिज्ञातार्थसिध्येतिभावः ॥ ४९ ॥

महान्देवैरपिदुर्जयः विभीषणः पूर्वप्रतिज्ञाताभिषेकः ॥ ५० ॥ विभीषणस्यानुमतेलंकाधीशत्वात्तदाज्ञांगृहीत्वा ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अनिंदितांरावणतिरस्कारादप्राप्तनिंदां ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ भक्त्येति प्रह्वत्वादेर्हेतुकथनंपूर्वस्मृतिंपूर्वमागतोयःसएवायमितिस्मृतिंस्मरणंययौप्रा

सहायेनत्वयावीरजितोमेरावणोमहान् ॥ विभीषणोऽपिलंकायामभिषिक्तोमयानघ ॥ ५० ॥ ततःप्राहहनूमंतं पार्श्वस्थंविनयान्वितं ॥ विभीषणस्यानुमतेगच्छत्वंरावणालयं ॥ ५१ ॥ जानक्यैसर्वमाख्याहिरावणस्यवधादिकं ॥ जानक्याःप्रतिवाक्यंमेशीघ्रमेवनिवेदय ॥ ५२ ॥ एवमाज्ञापितोधीमान्रामेणपवनात्मजः ॥ प्रविवेशपुरींलंकांपूज्यमानोनिशाचरैः ॥ ५३ ॥ प्रविश्यरावणगृहंशिंशपामूलमाश्रितां ॥ ददर्शजानकींतत्रकृशांदीनामनिंदितां ॥ ५४ ॥ राक्षसीभिःपरिवृतांध्यायंतींराममेवहि ॥ विनयावनतोभूत्वाप्रणम्यपवनात्मजः ॥ ५५ ॥ कृतांजलिपुटोभूत्वाप्रह्वोभक्त्याग्रतःस्थितः ॥ तंदृष्ट्वाजानकीतूष्णींस्थित्वापूर्वस्मृतिंययौ ॥ ५६ ॥ ज्ञात्वातंरामदूतंसाहर्षात्सौम्यमुखीभवत् ॥ सतांसौम्यमुखींदृष्ट्वातस्यैपवननंदनः ॥ रामस्यभाषितंसर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ॥ ५७ ॥ देविरामःससुग्रीवोविभीषणसहायवान् ॥ कुशलीवानराणांचसैन्यैश्चसहलक्ष्मणः ॥ ५८ ॥ रावणंससुतंहत्वासबलंसहमंत्रिभिः ॥ त्वामाहकुशलंरामोराज्येकृत्वाविभीषणं ॥ ५९ ॥ श्रुत्वाभर्तुःप्रियंवाक्यंहर्षगद्गदयागिरा ॥ किंतेप्रियंकरोम्यद्यनपश्यामिजगत्त्रये ॥ ६० ॥ समंतेप्रियवाक्यस्यरत्नान्याभरणानिच ॥ एवमुक्तस्तुवैदेह्याप्रत्युवाचप्लवंगमः ॥ ६१ ॥

प्तवती ॥ ५६ ॥ भवत् अभवदित्यर्थः अडभावआर्षः रामस्यभाषितंसंदेशं ॥ ५७ ॥ वानराणांसैन्यैःसहैवलक्ष्मणश्चकुशलीसर्वेकुशलिनइत्यर्थः ॥ ५८ ॥ राज्येविभीषणंकृत्वाइत्यनेननिरवशेषसर्वकृत्यसिद्धिरुक्ता ॥ ५९ ॥ तेप्रियवाक्यस्यसमंरत्नादिषुनकिंचित्पश्यामि ॥ ६० ॥ ६१ ॥

देवराज्यादित्यस्य अपीतिशेषः प्राप्तजयस्यरामस्यसर्वतोप्यधिकंनिरवधिफलदातृत्वादितिभावः ॥ ६२ ॥ सौम्याःसोमवत्चंद्रवत्प्रियदर्शनाःशोभमानाइतियावत् सौम्यसोमवत्प्रियदर्शन ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ कर्मणांयुद्धादीनांफलोदयरूपांतांदेवीमित्यन्वयः ॥ ६५ ॥ ६६॥ अनले

रत्नौघाद्विविधाद्वापिदेवराज्याद्विशिष्यते ॥ हतशत्रुंविजयिनंरामंपश्यामिसुस्थिरं ॥ ६२ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामैथिलीप्राहमारुतिं ॥ सर्वेसौम्यागुणाःसौम्यत्वय्येवपरिनिष्ठिताः ॥ ६३ ॥ रामंद्रक्ष्यामिशीघ्रंमामाज्ञापयतुराघवः॥तथेतितांनमस्कृत्यययौद्रष्टुंरघूत्तमं ॥ ६४ ॥ जानक्याभाषितंसर्वंरामस्याग्रेन्यवेदयत् ॥ यन्निमित्तोयमारंभःकर्मणांचफलोदयः ॥ ६५ ॥ तांदेवींशोकसंतप्तांद्रष्टुमर्हसिमैथिलीं ॥ एवमुक्तोहनुमतारामोज्ञानवतांवरः ॥ ६६ ॥ मायासीतांपरित्यक्तुंजानकीमनलेस्थितां ॥ आदातुंमनसाध्यात्वारामःप्राहविभीषणं ॥ ६७ ॥ गच्छराजन्जनकजामानयाशुममांतिकं ॥ स्नातांविरजवस्त्राढ्यांसर्वाभरणभूषितां ॥ ६८ ॥ विभीषणोऽपितच्छ्रुत्वाजगामसहमारुतिः ॥ राक्षसीभिःसुवृद्धाभिःस्नापयित्वातुमैथिलीं ॥ ६९ ॥ सर्वाभरणसंपन्नामारोप्यशिबिकोत्तमे ॥ याष्टीकैर्बहुभिर्गुप्तांकंचुकोष्णीषिभिःशुभां ॥ ७० ॥ तांद्रष्टुमागताःसर्वेवानरजनकात्मजां ॥ तान्वारयंतोबहवःसर्वतोवेत्रपाणयः ॥ ७१ ॥ कोलाहलंप्रकुर्वंतोरामपार्श्वमुपाययुः॥ दृष्ट्वातांशिबिकारूढांदूरादथरघूत्तमः॥ ७२ ॥ विभीषणकिमर्थंतेवानरान्वारयंतिहि ॥ पश्यंतुवानराःसर्वेमैथिलींमातरंयथा॥ ७३॥

अग्नौस्थितांजानकीमादातुंमनसाध्यात्वानिश्चित्यप्राहेत्यन्वयः ॥ ६७ ॥ विरजवस्त्राणिनिर्मलवस्त्राणितदाढ्यांतैःशोभितां ॥ ६८ ॥ सहमारुतिः समासेपिवैकल्पिकत्वात्सत्वाभावः ॥ ६९ ॥ शिबिकोत्तमेसर्वशिबिकाभ्यउत्तमेशिबिकारूपेवाहने याष्टीकैःआचारवशाद्यष्टिहस्तैरक्षकैःषंढैर्बहुभिर्गुप्तां ॥ ७० ॥ ७१ ॥ कोलाहलंप्रकुर्वंतःदूरेतिष्ठतेतिवदंतः ॥ ७२ ॥ तेयाष्टीकाः ॥ ७३ ॥

सायासूर्यचंद्रादिभिरपितत्त्वतोऽज्ञातातादृशींवानराःसुखेनपश्यंत्वित्याशयः शिबिकाच्छिबिकायाः लिंगव्यत्ययआर्षः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अवाच्यवादानूवक्तुमनर्हवचनानिपरपुरुषगृहेस्थितासीतिकृत्वामित्यादीनि ॥ ७६ ॥ प्रत्ययायविश्वासाय ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥

पादचारेणसायातुजानकीममसन्निधिं ॥ श्रुत्वातद्रामवचनंशिबिकादवरुह्यसा ॥ ७४ ॥ पादचारेणशनकैरागतारामसन्निधिं ॥ रामोपिदृष्ट्वातांमायासीतांकार्यार्थनिर्मितां ॥ ७५ ॥ अवाच्यवादान्बहुशःप्राहतांरघुनंदनः ॥ अमृष्यमाणासासीतावचनंराघवोदितं ॥ ७६ ॥ लक्ष्मणंप्राहमेशीघ्रंप्रज्वालयहुताशनं ॥ विश्वासार्थंहिरामस्यलोकानांप्रत्ययायच ॥ ७७ ॥ राघवस्यमतंज्ञात्वालक्ष्मणोपितदैवहि ॥ महाकाष्ठचयंकृत्वाज्वालयित्वाहुताशनं ॥ ७८ ॥ रामपार्श्वमुपागम्यतस्थौतूष्णीमरिंदमः ॥ ततःसीतापरिक्रम्यराघवंभक्तिसंयुता ॥ ७९ ॥ पश्यतांसर्वलोकानांदेवराक्षसयोषितां ॥ प्रणम्यदेवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्चमैथिली ॥ ८० ॥ बद्धांजलिपुटाचेदमुवाचाग्निसमीपगा ॥ यथामेहृदयंनित्यंनापसर्पतिराघवात् ॥ ८१ ॥ तथालोकस्यसाक्षीमांसर्वतःपातुपावकः ॥ एवमुक्त्वातदासीतापरिक्रम्यहुताशनं ॥ ८२ ॥ विवेशज्वलनंदीप्तंनिर्भयेनहृदासती ॥ ८३ ॥ दृष्ट्वाततोभूतगणाःससिद्धाःसीतांमहावन्हिगतांभृशार्ताः ॥ परस्परंप्राहुरहोससीतांरामःश्रियंस्वांकथमत्यजज्ज्ञः ॥ ८४ ॥ इति श्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततःशक्रःसहस्राक्षोयमश्चवरुणस्तथा ॥ कुबेरश्चमहातेजाःपिनाकीवृषवाहनः ॥ १ ॥

॥ ८१ ॥ सर्वतःपातुशीतोभवत्वित्यर्थः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ज्ञःसर्वज्ञोपिसरामःकथंसीतामत्यजत्वन्हिप्रवेशमनुज्ञातवानितिप्राहुः ॥ ८४ ॥ इतिश्रीमत्सकल०युद्धकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ साक्षीअंतर्यामितयासर्वद्रष्टा अथसार्वात्म्यमाह वसूनामित्यादि ॥ ४ ॥ आदिकर्तासृष्टेःप्रथमकर्त्ता विराड्रूपमाहाश्विनावि त्यादि इदंपुराणांतरोक्तस्यसर्वस्योपलक्षणं ॥ ५ ॥ आदिरुत्पत्तिकृत् अंतोनाशकृत् सदोदितःरात्रिदिनव्यवहाररहीनः शुद्धःमायागुणास्पृष्टः

ब्रह्माब्रह्मविदांश्रेष्ठोमुनिभिःसिद्धचारणैः॥ पितरोऋषयःसाध्यागंधर्वाप्सरसोरगाः ॥ २ ॥ एतेचान्येविमानाग्र्यैराजग्मुर्यत्रराघवः ॥ अब्रुवन्परमात्मानंरामंप्रांजलयश्चते ॥ ३ ॥ कर्तात्वंसर्वलोकानांसाक्षीविज्ञानविग्रहः॥ वसूनामष्टमोसित्वंरुद्राणांशंकरोभवान् ॥ ४ ॥ आदिकर्तासिलोकानांब्रह्मात्वंचतुराननः॥ अश्विनौघ्राणभूतौतेचक्षुषीचंद्रभास्करौ ॥५॥ लोकानामादिरंतोसिनित्यएकःसदोदितः॥ सदाशुद्धःसदाबुद्धःसदामुक्तोऽगुणोऽद्वयः॥ ६ ॥ त्वन्मायासंवृतानांत्वंभासिमानुषविग्रहः॥ त्वन्नामस्मरतांरामसदाभासिचिदात्मकः॥ ७ ॥ रावणेनहृतंस्थानमस्माकंतेजसासह ॥ त्वयाद्यनिहतोदुष्टःपुनःप्राप्तंपदंस्वकं ॥ ८ ॥ एवंस्तुवत्सुदेवेषुब्रह्मासाक्षात्पितामहः॥ अब्रवीत्प्रणतोभूत्वारामंसत्यपथेस्थितं ॥ ९ ॥ ब्रह्मोवाच वंदेदेवंविष्णुमशेषस्थितिहेतुंत्वामध्यात्मज्ञानिभिरंतर्हृदिभाव्यं॥ हेयाहेयद्वंद्वविहीनंपरमेकंसत्तामात्रंसर्वहृदिस्थंदृशिरूपं॥ १० ॥

अतएवसदाबुद्धःज्ञानस्वरूपः अतएवमुक्तोऽसंसारी अगुणःअद्वयइतिच्छेदः ॥६॥ त्वन्माययासंवृतानांसंवृतज्ञानानां चिदात्मकःशुद्धज्ञानस्वरूपः ॥ ७ ॥ तेजसासहस्थानंहृतंतेजोऽपिहृतंस्थानंचेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अशेषस्यस्थितिकारणं अध्यात्मज्ञानिनआत्मविषयतत्त्वज्ञानवंतः हेयाहेयेदुःखसुखेतत्साधनेतद्रूपद्वंद्वविहीनं कूटस्थत्वात्सत्तामात्रं सर्वस्यहृदितिष्ठतीतिव्यवहारनियामकं दृशिर्ज्ञानं इकृष्यादिभ्यइतिइक्प्रत्ययः ॥ १० ॥

निश्चयबुध्याहठयोगेनावश्यंभगवंतंज्ञास्यामीत्येवंरूपेणकुंभकेनहृदिप्राणापानौरुध्वासंचारहीनौकृत्वातत्रप्राणऊर्ध्वसंचारीअपानोधश्चारी
श्रवणादिभिरीश्वरविषयंसंशयबंधंईश्वरोस्तिनवाज्ञानरूपोवाशरीरीवेत्यादिसंशयरूपंबंधनं एवंसंशयस्यैवसंसारमूलकारणत्वात् विषयौघां
श्वछित्वाततोंऽतःकरणंविमुखंकृत्वा तत्रेश्वरविषयसंदेहस्यश्रवणादिनाच्छेदः विषयाणांचानित्याशुचित्वप्रतिसंधानेनत्यागः गतमोहास्य
क्तमसःयंपश्यंतितंरामंवंदेइत्यन्वयः ॥ ११ ॥ मायातीतंतद्गुणास्पृष्टं आद्यमित्यस्यैवविवरणंजगदादिमिति मानातीतंदेशकालकृतपरिच्छे
दशून्यं मोहविनाशंसेवकानांमोहनाशकं योगविधानंयोगविधातारंयोगमार्गप्रवर्तकं ॥ १२ ॥ भावाभावप्रत्ययहीनंसंसारेमिथ्यात्वान्नतस्य

प्राणापानौनिश्चयबुद्ध्याहृदिरुध्वाछित्वासर्वंसंशयबंधंविषयौघान् ॥ पश्यंतीशंयंगतमोहायतयस्तंवंदेरामंरत्न
किरीटंरविभासं ॥ ११ ॥ मायातीतंमाधवमाद्यंजगदादिंमानातीतंमोहविनाशंमुनिवंद्यं ॥ योगिध्येयंयोगवि
धानंपरिपूर्णंवंदेरामंरंजितलोकंरमणीयं ॥ १२ ॥ भावाभावप्रत्ययहीनंभवमुख्यैर्भोगासक्तैरर्चितपादांबुजयु
ग्मं ॥ नित्यंशुद्धंबुद्धमनंतंप्रणवाख्यंवंदेरामंवीरमशेषासुरदावं ॥ १३ ॥

भावप्रत्ययोनाप्यभावप्रत्ययोदृश्यत्वात्तेनानिर्वचनीयत्वज्ञानविषयस्तस्यसइतिसूचितं यद्वाऽज्ञानांभावाभावप्रत्ययाविषयं शाश्वतःसत्वात्प्र
त्यक्षेणानुपलंभाच्चतत्त्वं यद्वा भावोदृश्यमभावस्तुच्छंतद्विषयज्ञानाविषयंअदृश्यत्वादतुच्छत्वाच्च भोगासक्तैर्भोगेष्वसक्तैस्त्यक्तभोगैर्भवमुख्यैः
शिवादिभिःपूजितचरणकमलंनित्यंकालत्रयाबाध्यं शुद्धंमायादोषास्पृष्टं बुद्धंज्ञानस्वरूपं अनंतंदेशाद्यपरिच्छेद्यं प्रणवआख्यानामयस्यतं
प्रणवाख्यं तस्यवाचकःप्रणवइतिपातंजलसूत्रात् अशेषासुरदावंसर्वदैत्यनाशकमित्यर्थः ॥ १३ ॥

मेब्रह्मणस्त्वंनाथः नाथत्वमेवोपपादयति नाथितकार्याखिलकारीप्रार्थितसकलकार्यकर्ता अखिलशब्दस्यपरनिपातआर्षः मानातीतःदेशतः
कालतोरूपतश्चेत्येवंत्रिविधपरिच्छेदशून्यः मालक्ष्मीस्तस्याःधवःपतिः भक्त्यानन्यशरणत्वरूपयागम्यःप्राप्यः भावितरूपःसन्भवस्यसंसारस्य
हारीहर्ता योगाभ्यासैर्भावितंविहीनदोषंतथाशुद्धंयच्चेतोंतःकरणंतत्रसहचारीतद्वृत्तिविषयइत्यर्थः दृश्यतेत्वग्र्ययाबुध्येतिश्रुतेः॥१४॥लोकत
तीनांपरंपराणांआद्यंतंसृष्टिनाशहेतुं लोकानांपरमीशंपालनहेतुं लौकिकमानैर्लौकिकैःप्रमाणैर्नअधिगम्यं अज्ञेयंशास्त्रैकगम्यमित्यर्थः भ
क्तिःपरमेश्वरेतत्पूजादौप्रीतिः श्रद्धाततःफलावश्यंभावनिश्चयः तद्रूपैर्भावैश्चित्तधर्मैर्युक्तैःपुरुषैःसेव्यं ॥ १५ ॥ हेमाधवअतिमानंसर्वतोऽपि

त्वंमेनाथोनाथितकार्याखिलकारीमानातीतोमाधवरूपोखिलधारी ॥ भक्त्यागम्योभावितरूपोभवहारीयोगा
भ्यासैर्भावितचेतःसहचारी॥ १४ ॥ त्वामाद्यंतंलोकततीनांपरमीशंलोकानांनोलौकिकमानैरधिगम्यं ॥ भक्ति
श्रद्धाभावसमेतैर्भजनीयंवंदेरामंसुंदरमिंदीवरनीलं॥ १५ ॥ कोवाज्ञातुंत्वामतिमानंगतमानंमानासक्तोमाध
वशक्तोमुनिमान्यं॥ वृंदारण्येवंदितवृंदारकवृंदंवंदेरामंभवमुखवंद्यंसुखकंदं ॥ १६ ॥ नानाशास्त्रैर्वेदकदंबैःप्र
तिपाद्यंनित्यानंदंनिर्विषयज्ञानमनादिं॥ मत्सेवार्थंमानुषभावंप्रतिपन्नंवंदेरामंमरकतवर्णंमथुरेशं॥ १७॥ श्र
द्धायुक्तोयःपठतीमंस्तवमाद्यंब्राह्मंब्रह्मज्ञानविधानंभुविमर्त्यः ॥ रामंश्यामंकामितकामप्रदमीशंध्यात्वाध्याता
पातकजालैर्विगतःस्यात्॥ १८ ॥ व्यापकंगतमानंस्वगतेयत्तयाऽपरिच्छेद्यंईदृशंत्वांज्ञातुंमानासक्तःमानेषुप्रमाणेषुइंद्रियेष्वस
क्तःकोवाशक्तःसमर्थः कृष्णावतारेवृंदारण्येस्थित्वामाययावंदितंनमस्कृतंवृंदारकाणांदेवानांवृंदंयेन भवमुख्यैःशिवादिभिर्वंद्यंसुखकंदंसुख
जनकंत्वांवंदे ॥ १६ ॥ नानाशास्त्रैःनिर्णीतार्थायेवेदकदंबावेदसमूहास्तैःप्रतिपाद्यं निर्विषयज्ञानंनिर्विकल्पकज्ञानविषयं बाह्यविषयाविषय
कज्ञानविषयमित्यर्थः मत्सेवार्थंरावणादिवधेनेतिशेषः मथुरेशंअग्रेशत्रुघ्नायमथुराराज्यदानात्त्वं कृष्णावताराभिप्रायेणच॥१७॥ ब्राह्मंब्रह्म
कृतंब्रह्मज्ञानविधानंतज्जनकं कामितकामप्रदंअभीष्टवस्तुदातारं तादृशंध्यात्वायःपठतिसध्यातापुरुषःपातकजालैर्विगतःहीनःस्यात् ॥ १८॥

विभावसुरग्निः दिव्यविभूषणान्वितांतद्युक्तां ॥ १९ ॥ जगतांसाक्षीतत्पुण्यपापद्रष्टा मय्यवरोपितांस्थापितां ॥ २० ॥ मायाजनकात्मजांमायारूपांतांजनकात्मजासदृशींमाययाविधायनिर्मायेतियावत् पुरामय्यवरोपितामितिपूर्वेणान्वयः इदानींतन्निर्माणकृत्यस्यजातत्वान्मायानिर्मितामयिलीनेत्याह हतइति अनेनदशास्यवधेन ॥ २१ ॥ प्रतिबिंबरूपिणीसीताप्रतिबिंबरूपायदर्थंसाकृतानिर्मिताततद्विषयतःकृतकृत्य

श्रुत्वास्तुतिंलोकगुरोर्विभावसुःस्वांकेसमादायविदेहपुत्रिकां ॥ विभ्राजमानांविमलारुणद्युतिंरक्तांबरांदिव्यविभूषणान्वितां ॥ १९ ॥ प्रोवाचसाक्षीजगतांरघूत्तमंप्रपन्नसर्वार्तिहरंहुताशनः ॥ गृहाणदेवींरघुनाथजानकींपुरात्वयामय्यवरोपितांवने ॥ २० ॥ विधायमायाजनकात्मजांहरेदशाननप्राणविनाशनायच ॥ हतोदशास्यःसहपुत्रबांधवैर्निराकृतोनेनभरोभुवःप्रभो ॥ २१ ॥ तिरोहितासाप्रतिबिंबरूपिणीकृतायदर्थंकृतकृत्यतांगता ॥ ततोतिहृष्टांपरिगृह्यजानकींरामःप्रहृष्टःप्रतिपूज्यपावकं ॥ २२ ॥ स्वांकेसमावेश्यसदानपायिनींश्रियंत्रिलोकीजननींश्रियःपतिः ॥ दृष्ट्वाथरामंजनकात्मजायुतंश्रियास्फुरंतंसुरनायकोमुदा ॥ २३ ॥ भक्त्यागिरागद्गदयासमेत्यकृतांजलिःस्तोतुमथोपचक्रमे ॥ इंद्रउवाच भजेहंसदाराममिंदीवराभंभवारण्यदावानलाभाभिधानं ॥ भवानीहृदाभावितानंदरूपंभवाभावहेतुंभवादिप्रपन्नं ॥ २४ ॥ सुरानीकदुःखौघनाशैकहेतुंनराकारदेहंनिराकारमीड्यं ॥ परेशंपरानंदरूपंवरेण्यंहरिंराममीशंभजेभारनाशं ॥ २५ ॥

तांगतातस्तिरोहितालीना ॥ २२ ॥ सुरनायकइंद्रः ॥ २३ ॥ भक्त्यासमेत्यभक्तियुक्तोभूत्वा इंदीवरंनीलोत्पलंतदाभंतत्कांतिं भवारण्यस्यसंसारारण्यस्यदावानलाभंतत्तुल्यंतन्नाशकत्वादभिधानंनामयस्यतं भवानीहृदापार्वतीहृदयेनभावितंध्यातमानंदरूपंयस्यतं भवाभावहेतुंसंसारनिराकरणं भवादिभिःप्रपन्नंसेवितं ॥ २४ ॥ सुरसमूहस्ययोदुःखौघोदुःखसमूहस्तन्नाशस्यमुख्यकारणं नराकारदेहंमाययेतिशेषः वस्तुतोनिराकारंईड्यंस्तुत्यं परेषांब्रह्मादीनामपीशंवरेण्यंश्रेष्ठंभारनाशंभूभारनाशकं ॥ २५ ॥

प्रपन्नेति शरणागतानामखिलानंददातारं प्रपन्नंभक्तैरितिशेषः प्रपन्नानामार्तीनांनिःशेषंयथाभवतितथानाशंनाशकत्अभिधानंनामयस्य तपसाशमदमादिनायोगोयेषांतादृशैर्योगीशैर्भाविनसत्तयातद्रूपेणाभिभाव्यंध्येयं कपीशःसुग्रीवः आदिनाविभीषणस्तन्मित्रंराममित्रंरामरूपं सूर्यं॥२६॥भोगभाजांभोगिनांसंसारिणांसुदूरेविभांतंतज्ज्ञानाविषयमितियावत् योगिनांसदादूरेविभांतंतेषांसर्वदाआत्मत्वेनज्ञानविषयमित्यर्थः चिदानंदकंदंचितश्चैतन्यस्यानंदस्यकंदंसर्वचेतनानांसर्वानंदानांतन्मूलकत्वात् अस्यैवानंदस्यसर्वेमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः राघवेशंरघुवंशस्वामिनं विदेहात्मजानंदरूपंजानक्याआनंदरूपंसर्वानंदप्रदं ॥२७॥ महेति महतीयोगमायातद्विशेषैःसत्वादिभिरनुयुक्तःयथाजपाकुसुम

प्रपन्नाखिलानंददोहंप्रपन्नंप्रपन्नार्तिनिःशेषनाशाभिधानं ॥ तपोयोगयोगीशभावाभिभाव्यंकपीशादिमित्रंभजेराममित्रं ॥ २६ ॥ सदाभोगभाजांसुदूरेविभांतंसदायोगभाजामदूरेविभांतं॥ चिदानंदकंदंसदाराघवेशंविदेहात्मजानंदरूपंप्रपद्ये ॥ २७ ॥ महायोगमायाविशेषानुयुक्तोविभासीशलीलानराकारवृत्तिः॥ त्वदानंदलीलाकथापूर्णकर्णाःसदानंदरूपाभवंतीहलोके॥ २८ ॥ अहंमानपानाभिमत्तप्रमत्तोनवेदाखिलेशाभिमानाभिमानः॥ इदानींभवत्पादपद्मप्रसादात्त्रिलोकाधिपत्याभिमानोविनष्टः ॥ २९ ॥ स्फुरद्रत्नकेयूरहाराभिरामंधराभारभूतासुरानीकदावं॥ शरच्चंद्रवक्त्रंलसत्पद्मनेत्रंदुरावारपारंभजेराघवेशं ॥ ३० ॥

युक्तःस्फटिकोरक्तोभातितथातदनुयोगाल्लीलयानराकारावृत्तिश्चेष्टायस्यतादृशोविभासि तवयाआनंदेनलीलास्तत्कथाभिःपूर्णाःकर्णायेषांतेसदाआनंदरूपाइहलोकेभवंति ॥ २८ ॥अहंमानोहंकारस्तद्रूपंपानंसुरादिकर्मल्युडंतस्तेनाभितोमत्तोतएवप्रकर्षेणमत्तः अखिलायेईशाभूम्यादेस्तदभिमानेनतुल्योभिमानोयस्यतादृशोहंत्वांनवेदनजानामि त्रिलोकेयदाधिपत्यंतत्प्रयुक्तोभिमानोविनष्टःगतः ॥ २९ ॥ स्फुरद्रत्नकेयूरहारैरभिरामंजनमनोहरं धरायाःपृथ्व्याभारभूतायेऽसुरादैत्यास्तदनीकस्यदावाग्नितुल्यं दुरापःदुःखेनप्राप्यःअवारपारोयस्यतं पृषोदरादित्वाद्वर्णलोपः ॥ ३० ॥

सुराधीशनीलइंद्रनीलमणिरभंचतद्वन्नीलाअंगकांतिर्यस्यतं लोकशांतिलोकानांशांतिःसुखंयस्मात्तं किरीटादिभिःशोभायस्यतं पुरारातेर्ला भभूतंयत्नप्राप्यनिध्यादिसदृशं ॥ ३१ ॥ लसच्चंद्रकोटिप्रकाशादियत्रतादृशेपीठेउक्तविशेषणांसीतामंकेसमाधायगृहीत्वासमासीनं निवृत्ते

सुराधीशनीलाभ्रनीलांगकांतिंविराधादिरक्षोवधाल्लोकशांतिं ॥ किरीटादिशोभंपुरारातिलाभंभजेरामचंद्रंरघूणामधीशं॥ ३१ ॥ लसच्चंद्रकोटिप्रकाशादिपीठेसमासीनमंकेसमाधायसीतां ॥ स्फुरद्धेमवर्णातडित्पुंजभासां भजेरामचंद्रंनिवृत्तार्तितंद्रं ॥३२॥ ततःप्रोवाचभगवान्भवान्यासहितोभवः ॥ रामंकमलपत्राक्षंविमानस्थोनभस्थले ॥ ३३ ॥ आगमिष्याम्ययोध्यायांद्रष्टुंत्वांराज्यसत्कृतं ॥ इदानींपश्यपितरमस्यदेहस्यराघव ॥ ३४ ॥ ततोपश्यद्विमानस्थंरामोदशरथंपुरः ॥ ननामशिरसापादौमुदाभक्त्यासहानुजः ॥ ३५ ॥ आलिंग्यमूर्ध्न्यवघ्रायरामंदशरथोब्रवीत् ॥ तारितोस्मित्वयावत्ससंसाराद्दुःखसागरात् ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वापुनरालिंग्याययौरामेणपूजितः ॥ रामोपिदेवराजंतंदृष्ट्वाप्राहकृतांजलिं ॥ ३७ ॥ मत्कृतेनिहतान्संख्येवानरान्पतितान्भुवि ॥ जीवयाशुसुधावृष्ट्यासहस्राक्षममाज्ञया ॥ ३८ ॥ तथेत्यमृतवृष्ट्यातान्जीवयामासवानरान् ॥ येयेमृतामृधेपूर्वंतेतेसुप्तोत्थिताइव ॥ पूर्ववद्बलिनोहृष्टारामपार्श्वमुपाययुः ॥ ३९ ॥

आर्तितंद्रेदुःखालस्येयस्मात्तंसदाप्रकाशरूपमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ भवःशिवःनभःस्थलेआकाशेविमानेस्थितःसन्प्रोवाचेत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ अस्यतवदेहस्यपितरंजनयितारं ॥ ३४ ॥ सहानुजःसलक्ष्मणःपादौस्पृष्ट्वाशिरसाननामेत्यन्वयः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

पूर्ववदिति राक्षसानांतुनोत्थानं सत्यसंकल्पस्यभगवतःशरैर्दग्धानामुत्थापनेमृतस्यापिसामर्थ्याभावाच्छरपातकालेपुनर्जीवनस्यैवभगवताअ संकल्पनात् केचित्तुरक्षसांगणनार्थंरावणेनसमुद्रेप्रक्षेपान्नोत्थानं यद्वारावणदाहकालेसर्वेषांरक्षसांतत्संबंधिभिर्दाहक्रकरणेनभस्मनश्चसमुद्रेप्र क्षेपेणनोत्थानमित्याहुः ॥ ४० ॥ यदेतियदीत्यर्थे ॥ ४१ ॥ गमिष्यामहे अयोध्यायामितिशेषः ॥ ४२ ॥ शब्दब्रह्मप्रणवस्तत्रसमाहितः

नोत्थितारा़क्षसास्तत्रपीयूषस्पर्शनादपि ॥ विभीषणस्तुसाष्टांगंप्रणिपत्याब्रवीद्वचः ॥ ४० ॥ देवमामनुगृह्णीष्व मयिभक्तिर्यदातव ॥ मंगलस्नानमद्यत्वंकुरुसीतासमन्वितः ॥ ४१ ॥ अलंकृत्यसहभ्रात्राश्वोगमिष्यामहेव यं ॥ विभीषणवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचरघूत्तमः ॥ ४२ ॥ सुकुमारोतिभक्तोमेभरतोमामवेक्षते ॥ जटावल्कलधा रीसशब्दब्रह्मसमाहितः ॥ ४३ ॥ कथंतेनविनास्नानमलंकारादिकंमम ॥ अतःसुग्रीवमुख्यांस्त्वंपूजयाशुविशे षतः ॥ ४४ ॥ पूजितेषुकपींद्रेषुपूजितोहंनसंशयः ॥ इत्युक्तोराघवेणाशुस्वर्णरत्नांबराणिच ॥ ४५ ॥ ववर्षराक्षस श्रेष्ठोयथाकामंयथारुचि ॥ ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वारामोरत्नैश्चयूथपान् ॥ ४६ ॥ अभिनंद्ययथान्यायंविससर्जह रीश्वरान् ॥ विभीषणसमानीतंपुष्पकंसूर्यवर्चसं ॥ ४७ ॥ आरुरोहततोरामस्तद्विमानमनुत्तमं ॥ अंकेनिधायवै देहींलज्जमानांयशस्विनीं ॥ ४८ ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राविक्रांतेनधनुष्मता ॥ अब्रवीच्चविमानस्थःश्रीरामःसर्ववा नरान् ॥ ४९ ॥ सुग्रीवंहरिराजंचअंगदंचविभीषणं ॥ मित्रकार्यंकृतंसर्वंभवद्भिःसहवानरैः ॥ ५० ॥

शब्दतोर्थतश्चतद्ध्यानवान् ॥ ४३ ॥ सुग्रीवोमुख्योयेषांतान्कपींद्रानितिशेषः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अनुत्तमंनविद्यतेउत्तमंयस्मात्तत् ॥ ॥ ४७ ॥ लज्जमानांतामिव जनाग्रेभर्तृसमीपावस्थानात्तदभिनयः विक्रांतेनपराक्रमशालिना ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ स्वयंविमानमारुह्यभूमिष्ठान्स र्ववानरादीनाह मित्रकार्यमिति वानरैःसहभवद्भिःसर्वंकार्यंकृतमित्यन्वयः ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ हेविभीषणममभक्तःसन्स्वराज्येलंकायांवसेत्यन्वयः ननुपूर्वविरोधेनदेवामांपीडयिष्यंतितत्कथमत्रावस्थितिरतआह नत्वामिति ॥ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ वृणीमहेसंभजिष्यामइत्यर्थः रामस्तथेत्युक्त्वाहेसुग्रीवसविभीषणःसहनूमान्वानरैःसहशीघ्रमारोह ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

अनुज्ञातामयासर्वैर्यथेष्टंगंतुमर्हथ ॥ सुग्रीवप्रतियात्याशुकिष्किंधांसर्वसैनिकैः ॥ ५१ ॥ स्वराज्येवसलंकायां ममभक्तोविभीषण ॥ नत्वांधर्षयितुंशक्ताःसेंद्राअपिदिवौकसः ॥ ५२ ॥ अयोध्यांगंतुमिच्छामिराजधानींपितुर्मम ॥ एवमुक्तास्तुरामेणवानरास्तेमहाबलाः ॥ ५३ ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेराक्षसश्चविभीषणः ॥ अयोध्यांगंतुमिच्छामस्त्वयासहरघूत्तम ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वात्वामभिषिक्तंतुकौसल्यामभिवाद्यच ॥ पश्चाद्वृणीमहेराज्यमनुज्ञांदेहिनःप्रभो ॥ ५५ ॥ रामस्तथेतिसुग्रीववानरैःसविभीषणः ॥ पुष्पकंसहनूमांश्चशीघ्रमारोहसांप्रतं ॥ ५६ ॥ ततस्तुपुष्पकंदिव्यंसुग्रीवःसहसेनया ॥ विभीषणश्चसामात्यःसर्वेचारुरुहुर्द्रुतं ॥ ५७ ॥ तेष्वारूढेषुसर्वेषुकौबेरंपरमासनं ॥ राघवेणाभ्यनुज्ञातमुत्पपातविहायसा ॥ ५८ ॥ बभौतेनविमानेनहंसयुक्तेनभास्वता ॥ प्रहृष्टश्चतदारामश्चतुर्मुखइवापरः ॥ ५९ ॥ ततोबभौभास्करबिंबतुल्यंकुबेरयानंतपसानुलब्धं ॥ रामेणशोभांनितरांप्रपेदेसीतासमेतेनसहानुजेन ॥ ६० ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्ध० त्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७॥

पातयित्वाततश्चक्षुःसर्वतोरघुनंदनः ॥ अब्रवीन्मैथिलींसीतांरामःशशिनिभाननां ॥ १ ॥ त्रिकूटशिखराग्रस्थां पश्यलंकांमहाप्रभां ॥ एतांरणभुवंपश्यमांसकर्दमपंकिलां ॥ २ ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ चतुर्मुखइवतस्यहंसवाहनत्वात् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण० युद्धकांडेत्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥

पातयित्वेति ॥ १ ॥ कर्दमोत्यंतार्द्रद्रव्यं पंकईषदार्द्रइतिभेदः ॥ २ ॥

वैशसनंकदनं महायुद्धमितियावत् मेमयात्वत्प्रियेण ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रामाज्ञया ताराप्रमुखाःसर्वाअयोध्यायामायां त्वितिरामाज्ञा ॥ ८ ॥ प्राहसीतामितिशेषः ऋष्यमूकमद्रिंपश्यअत्रमेवालीहतस्तत्स्थानंपश्य अत्रमेइत्यादिषष्ठीछांदसी ॥ ९ ॥

असुराणांप्लवंगानामत्रवैशसनंमहत् ॥ अत्रमेनिहतःशेतेरावणोराक्षसेश्वरः ॥ ३ ॥ कुंभकर्णेंद्रजिन्मुख्याःसर्वे चात्रनिपातिताः ॥ एषसेतुर्मयाबद्धःसागरेसलिलाशये ॥ ४ ॥ एतच्चदृश्यतेतीर्थंसागरस्यमहात्मनः ॥ सेतुबंध मितिख्यातंत्रैलोक्येनचपूजितं ॥ ५ ॥ एतत्पवित्रंपरमंदर्शनात्पातकापहं ॥ अत्ररामेश्वरोदेवोमयाशंभुःप्रतिष्ठि तः ॥ ६ ॥ अत्रमांशरणंप्राप्तोमंत्रिभिश्चविभीषणः ॥ एषासुग्रीवनगरीकिष्किंधाचित्रकानना ॥ ७ ॥ तत्ररामा ज्ञयाताराप्रमुखाहरियोषितः ॥ आनयामाससुग्रीवःसीतायाःप्रियकाम्यया ॥ ८ ॥ ताभिःसहोत्थितंशीघ्रंवि मानंप्रेक्ष्यराघवः ॥ प्राहचाद्रिमृष्यमूकंपश्यवाल्यत्रमेहतः ॥ ९ ॥ एषापंचवटीनामराक्षसायत्रमेहताः ॥ अग स्त्यस्यसुतीक्ष्णस्यपश्याश्रमपदेशुभे ॥ १० ॥ एतेतेतापसाःसर्वेदृश्यंतेवरवर्णिनि ॥ असौशैलवरोदेविचित्र कूटःप्रकाशते ॥ ११ ॥ अत्रमांकैकयीपुत्रःप्रसादयितुमागतः ॥ भरद्वाजाश्रमंपश्यदृश्यतेयमुनातटे ॥ १२ ॥ एषाभागीरथीगंगादृश्यतेलोकपावनी ॥ एषासादृश्यतेसीतेसरयूर्यूपमालिनी ॥ १३ ॥ एषासादृश्यतेयोध्याप्रणामं कुरुभामिनि ॥ एवंक्रमेणसंप्राप्तोभरद्वाजाश्रमंहरिः ॥ १४ ॥ पूर्णेचतुर्दशेवर्षेपंचम्यांरघुनंदनः ॥ भरद्वाजंमुनिंदृष्ट्वा ववंदेसानुजःप्रभुः ॥ १५ ॥ पप्रच्छमुनिमासीनंविनयेनरघूत्तमः ॥ शृणोषिकच्चिद्भरतःकुशल्यास्तेसहानुजः ॥ १६ ॥

आश्रमपदेआश्रमस्थाने ॥ १० ॥ ११ ॥ दृश्यतेभरद्वाजाश्रमइतिशेषः ॥ १२ ॥ सरयूरिति अत्युच्चदेशस्थत्वाद्विमानस्ययुगपत्सर्वदर्शनं ॥ १३ ॥ एवंवदन्नितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कच्चिदितिप्रश्ने ॥ १६ ॥

चहीपादपूरणे प्रहृष्टधीःप्रहृष्टचित्तः ॥ १७ ॥ १८ ॥ पादुकेपादुकयोः ॥ १९ ॥ सीताहरणपूर्वकंराक्षसानांविनाशकंकर्म ॥ २० ॥ यदादिमध्यांतवर्जितंब्रह्मतत्त्वमेव आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः अयनंतस्यताःपूर्वंतेननारायणःस्मृतइतिव्युत्पत्तिनारायणपदस्य दर्शयति त्वमिति ॥ २१ ॥ नारंजीवसमूहस्तत्स्थानकत्वात्नारायणइतिव्युत्पत्त्यंतरमाह नराणामिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ त्वमात्मनाइ

सुभिक्षावर्ततेयोध्याजीवंतिचहिमातरः॥ श्रुत्वारामस्यवचनंभरद्वाजःप्रहृष्टधीः ॥ १७ ॥ प्राहसर्वेंकुशलिनोभरतस्तुमहामनाः॥ फलमूलकृताहारोजटावल्कलधारकः ॥ १८ ॥ पादुकेसकलंन्यस्यराज्यंत्वांसुप्रतीक्षते ॥ यद्यत्कृतंत्वयाकर्मदंडकेरघुनंदन ॥ १९ ॥ राक्षसानांविनाशंचसीताहरणपूर्वकं ॥ सर्वंज्ञातंमयारामतपसातेप्रसादतः॥२० ॥ त्वंब्रह्मपरमंसाक्षादादिमध्यांतवर्जितः ॥ त्वमग्रेसलिलंसृष्ट्वातत्रसुप्तोसिभूतकृत् ॥ २१ ॥ नारायणोसिविश्वात्मन्नराणामंतरात्मकः॥ त्वन्नाभिकमलोत्पन्नोब्रह्मालोकपितामहः॥ २२ ॥ अतस्त्वंजगतामीशःसर्वलोकनमस्कृतः॥ त्वंविष्णुर्जानकीलक्ष्मीःशेषोयंलक्ष्मणाभिधः॥ २३॥आत्मनासृजसीदंत्वमात्मन्येवात्ममायया ॥ नसज्जसेनभोवत्त्वंचिच्छक्त्यासर्वसाक्षिकः॥ २४ ॥ बहिरंतश्चभूतानांत्वमेवरघुनंदन ॥ पूर्णोपिमूढदृष्टीनांविच्छिन्नइवलक्ष्यसे॥ २५॥ जगत्त्वंजगदाधारस्त्वमेवपरिपालकः ॥ त्वमेवसर्वभूतानांभोक्ताभोज्यंजगत्पते॥ २६॥ दृश्यतेश्रूयतेयद्यत्स्मर्यतेवारघूत्तम ॥ त्वमेवसर्वमखिलंत्वद्विनान्यन्नकिंचन ॥ २७॥

दंसृजसि आत्मनिअधिष्ठानेएवंसर्वंसृष्ट्वातत्रत्वंनसज्जसेआसक्तोनभवसिइतरजनवत् असंगेदृष्टांतः नभोवत् चिच्छक्त्यासर्वस्यसाक्षिकः स्वार्थेकः ॥ २४ ॥ तदेवोपपादयति बहिरिति विच्छिन्नइव ॥ २५ ॥ इदानींभगवतोरामस्यसार्वात्म्यमाह जगदिति जगत्त्वं त्वद्विवर्तत्वाज्जगत इतिभावः भोक्ताभोज्यंअत्ताअन्नमुभयमपित्वमेवेतिभावः ॥ २६ ॥ २७ ॥

ननुतत्किंस्रष्टृत्वादिकमपिमयिवास्तवंनेत्याह मायेति अहमादयोऽहंकारादयः त्वच्छक्त्यात्वद्दृष्ट्यास्रष्टृप्रेरकत्वेनत्वयिस्रष्टृत्वव्यवहारइति भावः ॥ २८ ॥ तदेवाह यथेति अयःलोहं ॥ २९ ॥ देहद्वयंस्थूलंसूक्ष्मंच सूत्रंहिरण्यगर्भः ॥ ३० ॥ विराजएवावतारकर्तृत्वमाह विराजइ

मायास्रजतिलोकांश्चस्वगुणैरहमादिभिः ॥ त्वच्छक्तिप्रेरितारामतस्मात्त्वय्युपचर्यते ॥ २८ ॥ यथाचुंबकसान्निध्याच्चलंत्येवायआदयः ॥ जडातथात्वयादृष्टामायास्रजतिवैजगत् ॥ २९ ॥ देहद्वयमदेहस्यतवविश्वंरिरक्षिषोः ॥ विराट्स्थूलंशरीरंतेसूत्रंसूक्ष्ममुदाहृतं ॥ ३० ॥ विराजःसंभवंत्येतेअवताराःसहस्रशः ॥ कार्यांतेप्रविशंत्येवविराजंरघुनंदन ॥ ३१ ॥ अवतारकथांलोकेयेगायंतिगृणंतिच ॥ अनन्यमनसोमुक्तिस्तेषामेवरघूत्तम ॥ ॥ ३२ ॥ त्वंब्रह्मणापुराभूमेर्भारहारायराघव ॥ प्रार्थितस्तपसातुष्टस्त्वंजातोसिरघोःकुले ॥ ३३ ॥ देवकार्यमशेषेणकृतंतेरामदुष्करं ॥ बहुवर्षसहस्राणिमानुषंदेहमाश्रितः ॥ ३४ ॥ कुर्वन्दुष्करकर्माणिलोकद्वयहितायच ॥ पापहारीणिभुवनंयशसापूरयिष्यसि ॥ ३५ ॥ प्रार्थयामिजगन्नाथपवित्रंकुरुमेगृहं ॥ स्थित्वाद्यभुक्त्वासबलःश्वोगमिष्यसिपत्तनं ॥ ३६ ॥ तथेतिराघवोऽतिष्ठत्तस्मिन्नाश्रमउत्तमे ॥ ससैन्यःपूजितस्तेनसीतयालक्ष्मणेनच ॥ ॥ ३७ ॥ ततोरामश्चिंतयित्वामुहूर्तंप्राहमारुतिं ॥ इतोगच्छहनूमंस्त्वमयोध्यांप्रतिसत्वरः ॥ ३८ ॥ जानीहिकुशलीकच्चिज्जनोनृपतिमंदिरे ॥ शृंगवेरपुरंगत्वाब्रूहिमित्रंगुहंमम ॥ ३९ ॥

ति यतःसंभवस्तत्रैवलयइतिभावः ॥ ३१ ॥ गृणंतिकथयंतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ तपसातुष्टःब्रह्मणस्तपसातुष्टइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ जनानांपापहराणिअतएवतेषांलोकद्वयेइहलोकेपरलोकेचहितायान्यैर्दुष्कराणिकर्माणिकुर्वन्भुवनंचतुर्दशसंख्याकंयशसापूरयिष्यसि ॥ ३५ ॥ पत्तनमयोध्यानगरं ॥ ३६ ॥ तथेत्युक्त्वातत्राश्रमेतिष्ठत्सीतयेत्यादेःसहितइतिशेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ नृपतिमंदिरेअयोध्यायां ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ तत्ररणे ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ भुजगोत्तमंजिघृक्षन्गरुडइववेगेनययौ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ संप्रहृष्टतनूरुहंगु

जानकीलक्ष्मणोपेतमागतंमांनिवेदय ॥ नंदिग्रामंततोगत्वाभ्रातरंभरतंमम ॥ ४० ॥ दृष्ट्वाब्रूहिसभार्यस्यस भ्रातुःकुशलंमम ॥ सीतापहरणादीनिरावणस्यवधादिकं ॥ ४१ ॥ ब्रूहिक्रमेणमेभ्रातुःसर्वंतत्रविचेष्टितं ॥ हत्वा शत्रुगणान्सर्वान्सभार्यःसहलक्ष्मणः ॥ ४२ ॥ उपयातिसमृद्धार्थःसहऋक्षहरीश्वरैः ॥ इत्युक्त्वातत्रवृत्तांतंभरत स्यविचेष्टितं ॥ ४३ ॥ सर्वंज्ञात्वापुनःशीघ्रमागच्छममसन्निधिं ॥ तथेतिहनुमांस्तत्रमानुषंवपुरास्थितः ॥ ४४ ॥ नंदिग्रामंययौतूर्णंवायुवेगेनमारुतिः ॥ गरुत्मानिववेगेनजिघृक्षन्भुजगोत्तमं ॥ ४५ ॥ शृंगवेरपुरंप्राप्यगुह मासाद्यमारुतिः ॥ उवाचमधुरंवाक्यंप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ४६ ॥ रामोदाशरथिःश्रीमान्सखातेसहसीतया ॥ स लक्ष्मणस्त्वांधर्मात्माक्षेमीकुशलमब्रवीत् ॥ ४७ ॥ अनुज्ञातोद्यमुनिनाभरद्वाजेनराघवः ॥ आगमिष्यतितंदेवंद्र क्ष्यसित्वंरघूत्तमं ॥ ४८ ॥ एवमुक्त्वामहातेजाःसंप्रहृष्टतनूरुहं ॥ उत्पपातमहावेगोवायुवेगेनमारुतिः ॥ ४९ ॥ सोपश्यद्रामतीर्थंचसरयूंचमहानदीं ॥ तामतिक्रम्यहनुमान्नंदिग्रामंययौमुदा ॥ ५० ॥ क्रोशमात्रेत्वयोध्यायाः चीरकृष्णाजिनांबरं ॥ ददर्शभरतंदीनंकृशमाश्रमवासिनं ॥ ५१ ॥ मलपंकविदिग्धांगंजटिलंवल्कलांबरं ॥ फल मूलकृताहारंरामचिंतापरायणं ॥ ५२ ॥ पादुकेतेपुरस्कृत्यशासयंतंवसुंधरां ॥ मंत्रिभिःपौरमुख्यैश्चकाषायांबर धारिभिः ॥ ५३ ॥ वृतदेहंमूर्तिमंतंसाक्षाद्धर्ममिवस्थितं ॥ उवाचप्रांजलिर्वाक्यंहनूमान्मारुतात्मजः ॥ ५४ ॥

हमितिशेषः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ विदिग्धांगंलिप्तांगं ॥ ५२ ॥ तेपिचित्रकूटेभगवतारामेणदत्ते काषायांबरधारिभिःप्रभुसमानशीलत्वस्या न्येषामौचित्येनमंत्र्यादीनांतत्त्वं ॥ ५३ ॥ तादृशैर्मंत्रिभिःवृतःपरिवृतोदेहोयस्यतं ॥ ५४ ॥

यंरामंत्वंचितयसेऽनुशोचसिचसकाकुत्स्थस्त्वांकुशलमब्रवीत् ॥ ५५ ॥ रामेणसहसंगतोभविष्यसीतिशेषः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥
सौम्यसोमवत्प्रियदर्शन प्रियंब्रुवतस्तेप्रियाख्यानस्यप्रतिप्रियंददामीतिशेषः ॥ ६० ॥ मुग्धाःसुंदर्यः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ कल्याणीसत्येत्यर्थः ॥

यंत्वंचिंतयसेरामंतापसंदंडकेस्थितं ॥ अनुशोचसिकाकुत्स्थःसत्वांकुशलमब्रवीत् ॥ ५५ ॥ प्रियमाख्यामितेदे
वशोकंत्यजसुदारुणं ॥ अस्मिन्मुहूर्तेभ्रात्रात्वंरामेणसहसंगतः ॥ ५६ ॥ समरेरावणंहत्वारामःसीतामवाप्य
च ॥ उपयातिसमृद्धार्थःससीतःसहलक्ष्मणः ॥ ५७ ॥ एवमुक्तोमहातेजाभरतोहर्षमूर्च्छितः ॥ पपातभुविचास्व
स्थःकैकेयीप्रियनंदनः ॥ ५८ ॥ आलिंग्यभरतःशीघ्रंमारुतिंप्रियवादिनं ॥ आनंदजैरश्रुजलैःसिषेचभरतःक
पिं ॥ ५९ ॥ देवोवामानुषोवात्वमनुक्रोशादिहागतः ॥ प्रियाख्यानस्यतेसौम्यददामिब्रुवतःप्रियं ॥ ६० ॥ गवां
शतसहस्रंचग्रामाणांचशतंवरं ॥ सर्वाभरणसंपन्नामुग्धाःकन्यास्तुषोडश ॥ ६१ ॥ एवमुक्त्वापुनःप्राहभरतोमा
रुतात्मजं ॥ बहूनीमानिवर्षाणिगतस्यसुमहद्वनं ॥ ६२ ॥ शृणोम्यहंप्रीतिकरंममनाथस्यकीर्तनं ॥ कल्याणीबत
गाथेयंलौकिकीप्रतिभातिमे ॥ ६३ ॥ एतिजीवंतमानंदोनरंवर्षशतादपि ॥ राघवस्यहरीणांचकथमासीत्समा
गमः ॥ ६४ ॥ तत्त्वमाख्याहिभद्रंतेविश्वसेयंवचस्तव ॥ एवमुक्तोथहनुमान्भरतेनमहात्मना ॥ ६५ ॥ आचचक्षेथ
रामस्यचरितंकृत्स्नशःक्रमात् ॥ श्रुत्वातुपरमानंदंभरतोमारुतात्मजात् ॥ ६६ ॥ आज्ञापयच्छत्रुहणंमुदायुक्तंमु
दान्वितः ॥ दैवतानिचयावंतिनगरेरघुनंदन ॥ ६७ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ तत्त्वमाख्याहियेनतेवचोविश्वसेयं ॥ ६५ ॥ परमानंदंप्रापेतिशेषः ॥ ६६ ॥ शत्रुहणंशत्रुघ्नंरामकुशलश्रवणेनमुदायुक्तंतेनै
वचस्वयंमुदान्वितःकिमाज्ञापयत्तदाह दैवतानिचेति ॥ ६७ ॥

उपहारा:गंधधूपनैवेद्याद्याः ॥ ६८ ॥ वारमुख्यावेश्याः हस्त्यश्वपत्तिरूपाःसेनाइत्यर्थः ॥६९॥ शशिनिभाननंशशिसदृशमुखमित्यर्थः॥७०॥ मुक्तारत्नमयोज्वलैरितितोरणविशेषणं ॥७१॥ अलंकुर्वंतिशत्रुघ्नप्रेरिताजनाइतिशेषः ॥७२॥ वृंदशःसंघशः॥७३॥ पारमेष्ठीनि ईश्वरार्हाणि

नानोपहारबलिभिःपूजयंतुमहाधियः॥ सूतावैतालिकाश्चैववंदिनःस्तुतिपाठकाः॥ ६८ ॥ वारमुख्याश्चशतशो निर्यांत्वद्यैवसंघशः॥ राजदारास्तथामात्याःसेनाहस्त्यश्वपत्तयः॥ ६९ ॥ ब्राह्मणाश्चतथापौराराजानोयेसमागताः॥निर्यांतुराघवस्याद्यद्रष्टुंशशिनिभाननं॥ ७० ॥ भरतस्यवचःश्रुत्वाशत्रुघ्नपरिचोदिताः॥ अलंचक्रुश्चनगरींमुक्तारत्नमयोज्वलैः॥७१ ॥ तोरणैश्चपताकाभिर्विचित्राभिरनेकधा॥अलंकुर्वंतिवेश्मानिनानाबलिविचक्षणाः॥ ७२ ॥ निर्यातिवृंदशःसर्वेरामदर्शनलालसाः॥ हयानांशतसाहस्रंगजानामयुतंतथा ॥ ७३ ॥ रथानांदशसाहस्रंस्वर्णसूत्रविभूषितं ॥ पारमेष्ठीन्युपादायद्रव्याण्युच्चावचानिच ॥ ७४ ॥ ततस्तुशिबिकारूढानिर्ययूराजयोषितः ॥ भरतःपादुकेन्यस्यशिरस्येवकृतांजलिः ॥ ७५ ॥ शत्रुघ्नसहितोरामंपादचारेणनिर्ययौ ॥ तदैवदृश्यतेदूराद्विमानंचंद्रसन्निभं ॥ ७६ ॥ पुष्पकंसूर्यसंकाशंमनसाब्रह्मनिर्मितं॥ एतस्मिन्भ्रातरौवीरौवैदेह्याराम लक्ष्मणौ ॥ ७७॥ सुग्रीवश्चकपिश्रेष्ठोमंत्रिभिश्चविभीषणः ॥दृश्यतेपश्यतजनाइत्याहपवनात्मजः ॥ ७८ ॥ ततोहर्षसमुद्भूतोनिःस्वनोदिवमस्पृशत् ॥ स्त्रीबालयुववृद्धानांरामोयमितिकीर्तनात्॥ ७९ ॥ रथकुंजरवाजिस्था अवतीर्यमहींगताः॥ ददृशुस्तेविमानस्थंजनाःसोममिवांबरे॥ ८० ॥

॥७४॥७५॥ राममवलोकयितुमितिशेषः तदैवतस्मिन्नेवकालेभरतयात्राकालेइत्याह पवनात्मजइत्यनेनान्वयः यदुक्तंवाचातदाह दृश्यतेइत्यादि ॥ ७६ ॥७७॥७८॥ अयंरामोयंरामइतिनिःस्वनोदिवमस्पृशत् ॥ ७९ ॥ अंबरेसोममिवरामंददृशुः ॥ ८० ॥

अत्यानंदवतोभरतस्यवर्णनेकवेरपितन्मयभावेनानंदमग्नतयाभरतपदपौनरुक्त्यंनदोषाय ॥ ८१ ॥ अत्यूर्ध्वदेशस्थविमानस्यगत्यारामस्य मेरुस्थभास्करोपमा ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ततोलक्ष्मणमासाद्याभ्यवादयतेत्यन्वयः अनयोःशास्त्रोक्तविधिनानामगोत्रोच्चारणपूर्वकमभिवादनंवैदेह्यास्तुस्त्रीत्वात्स्वनाममात्रकीर्तनपूर्वकमभिवादनमित्याह नामकीर्तयन्निति भरतोहमभिवादयेमैथिलीति रामस्यतुभरतवर्माअमुकगोत्रोहंत्वामभिवादयेइत्येवमितिशेषः यद्यपिलक्ष्मणोभरतात्कनिष्ठोवयसा स्पष्टंचेदंजन्मप्रकरणे तथापिज्येष्ठानुवर्तनेनस्वापेक्षयाधिकगुणत्वे

प्रांजलिर्भरतोभूत्वाप्रहृष्टोराघवोन्मुखः ॥ ततोविमानाग्रगतंभरतोराघवंमुदा ॥ ८१ ॥ ववंदेप्रणतोरामंमेरुस्थमिवभास्करं ॥ ततोरामाभ्यनुज्ञातंविमानमपतद्भुवि ॥ ८२ ॥ आरोपितोविमानंतद्भरतःसानुजस्तदा ॥ राममासाद्यमुदितःपुनरेवाभ्यवादयत् ॥ ८३ ॥ समुत्थाप्यचिराद्दृष्टंभरतंरघुनंदनः ॥ भ्रातरंस्वांकमारोप्यमुदातंपरिषस्वजे ॥ ८४ ॥ ततोलक्ष्मणमासाद्यवैदेहींनामकीर्तयन् ॥ अभ्यवादयतप्रीतोभरतःप्रेमविह्वलः ॥ ८५ ॥ सुग्रीवंजांबवंतंचयुवराजंतथांगदं ॥ मैंदद्विविदनीलांश्चऋषभंचैवसस्वजे ॥ ८६ ॥ सुषेणंचनलंचैवगवाक्षंगंधमादनं ॥ शरभंपनसंचैवभरतःपरिषस्वजे ॥ ८७ ॥ सर्वेतेमानुषंरूपंकृत्वाभरतमादृताः ॥ पप्रच्छुःकुशलंसौम्याःप्रहृष्टाश्चप्लवंगमाः ॥ ८८ ॥ ततःसुग्रीवमालिंग्यभरतःप्राहभक्तितः ॥ त्वत्सहायेनरामस्यजयोभूद्रावणोहतः ॥ ८९ ॥ त्वमस्माकंचतुर्णांतुभ्रातासुग्रीवपंचमः ॥ शत्रुघ्नश्चतदाराममभिवाद्यसलक्ष्मणं ॥ ९० ॥

नस्वव्यवहारेणज्येष्ठानुवृत्तिरेवंकर्तव्येतिभरतंप्रत्युपदेशदानेनचगुरुत्वबुद्ध्यातस्यनतिरुचितैव किंच कौसल्यायैप्रथमंदत्तपायसांशत्वाल्लक्ष्मणस्यज्येष्ठत्वंततोहिकैकेय्यैपायसार्धदानंतदंशजश्चशत्रुघ्नइतिसएवभरतात्कनिष्ठः अतएववैदेहींचेतिचकारस्वरसःसंगच्छते अतएवचशत्रुघ्नकृतोलक्ष्मणनमस्कारउपपद्यतेतयोर्युगपदुत्पन्नत्वादित्याहुः ॥ ८५ ॥ सस्वजेमिन्नत्वात् ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥

॥ ११॥ प्रसादयन् प्रसन्नंकुर्वन् ॥ १२ ॥ १३ ॥ निर्यातितंप्रतिदत्तं ॥१४॥ कोष्ठागारंअन्नादिस्थापनगृहं कोशंधनगृहं ॥१५॥ त्वत्तेजसेति पूर्वान्वयि ॥१६ ॥ नेत्रजंतोयंमुमुचुः एवंसौभ्रात्रंकिलानयोरितिहर्षात् स्वस्यतद्वैपरीत्येनशोकाच्च स्वांकगंकृत्वेतिशेषः ॥१७॥१८॥ धनपा

सीतायाश्चरणौपश्चाद्ववंदेविनयान्वितः॥रामोमातरमासाद्यविवर्णांशोकविह्वलां ॥ ११॥जग्राहप्रणतःपादौम नोमातुःप्रसादयन् ॥ कैकेयींचसुमित्रांचननामेतरमातरः॥ १२ ॥ भरतःपादुकेतेतुराघवस्यसुपूजिते ॥ योज यामासरामस्यपादयोर्भक्तिसंयुतः ॥ १३ ॥ राज्यमेतन्न्यासभूतंमयानिर्यातितंतव ॥ अद्यमेसफलंजन्मफलि तोमेमनोरथः॥ १४॥ यत्पश्यामिसमायातमयोध्यांत्वामहंप्रभो ॥ कोष्ठागारंबलंकोशंकृतंदशगुणंमया॥१५॥ त्वत्तेजसाजगन्नाथपालयस्वपुरंस्वकं ॥ इतिब्रुवाणंभरतंदृष्ट्वासर्वेकपीश्वराः ॥ १६ ॥ मुमुचुर्नेत्रजंतोयंप्रशशं सुर्मुदान्विताः॥ ततोरामःप्रहृष्टात्माभरतंस्वांकगंमुदा ॥ १७ ॥ ययौतेनविमानेनभरतस्याश्रमंतदा ॥ अवरु ह्यतदारामोविमानाग्र्यान्महीतलं ॥ १८ ॥ अब्रवीत्पुष्पकंदेवोगच्छवैश्रवणंवह ॥ अनुगच्छानुजानामिकुबेरंध नपालकं ॥ १९ ॥ रामोवसिष्ठस्यगुरोःपदांबुजंनत्वायथादेवगुरोःशतक्रतुः ॥ दत्वामहार्हासनमुत्तमंगुरोरुपा विवेशाथगुरोःसमीपतः॥१००॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेचतुर्दशःसर्गः॥१४॥

॥५॥ ततस्तुकैकयीपुत्रोभरतोभक्तिसंयुतः॥ शिरस्यंजलिमाधायज्येष्ठंभ्रातरमब्रवीत्॥१॥ मातामेसत्कृता रामदत्तंराज्यंत्वयामम ॥ ददामितत्तेचपुनर्यथात्वमददामम ॥२॥

लकंकुबेरमनुगच्छेत्येतदनुजानामीत्यर्थः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादि०युद्धकांडेचतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ५ ॥ ततस्त्विति ॥ १ ॥ सत्कृतामत्पुत्रायराज्यदानपूर्वकंवनवासंकुर्वितितद्वाक्यपालनेनसत्कृता ॥ २ ॥

इत्युक्त्वारामपादयोर्भक्त्याप्रणम्यमातृत्वाद्गुरुणाकैकेय्यासहप्रार्थयामास मद्वाक्यपालनेनाहंसंतुष्टा अतःपरंत्वेच्छयापुनस्तद्दत्तामितत्सर्वथागृ ह्राणेतिप्रार्थयामास ॥ ३ ॥ मायामाश्रित्येति अन्यथासच्चिदानंदरूपस्यभगवतोदानप्रतिग्रहयोरनुपपत्तेरितिभावः सकलंराज्यंप्रतिजग्राहे त्यन्वयः ॥ ४ ॥ मायाश्रयणेहेतुमाह स्वाराज्येति स्वाराज्यमात्मनःसुखरूपतानिरस्तातिशयइतराभिभावकतारूपोयस्मात्तादृशानंदरूपस्य आनंदवल्यांमनुष्यानंदादुत्तरोत्तरशतगुणानंदक्रमेणानंदकथनस्यब्रह्मानंदेसमाप्तेस्तदभिभावकत्वरूपातिशयस्यक्काप्यभावादितिभावः ॥५॥

इत्युक्त्वापादयोर्भक्त्यासाष्टांगंप्रणिपत्यच ॥ बहुधाप्रार्थयामासकैकेय्यागुरुणासह ॥ ३ ॥ तथेतिप्रतिजग्राहभ रताद्राज्यमीश्वरः ॥ मायामाश्रित्यसकलांनरचेष्टामुपागतः ॥ ४ ॥ स्वाराज्यानुभवोयस्यसुखज्ञानैकरूपिणः ॥ निरस्तातिशयानंदरूपिणःपरमात्मनः ॥ ५ ॥ मानुषेणतुराज्येनकिंतस्यजगदीशितुः ॥ यस्यभ्रूभंगमात्रेणत्रि लोकीनश्यतिक्षणात् ॥ ६ ॥ यस्यानुग्रहमात्रेणभवंत्याखंडलश्रियः ॥ लीलास्तृष्टमहासृष्टेःकियदेतद्रमापतेः॥ ॥ ७॥ तथापिभजतांनित्यंकामपूरविधित्सया ॥ लीलामानुषदेहेनसर्वमप्यनुवर्तते ॥ ८॥ ततःशत्रुघ्नवचनान्नि पुणःश्मश्रुकृंतकः ॥ संभाराश्चाभिषेकार्थमानीताराघवस्यहि ॥ ९ ॥ पूर्वंतुभरतेस्नातेलक्ष्मणेचमहात्मनि ॥ सु ग्रीवेवानरेंद्रेचराक्षसेंद्रेविभीषणे ॥ १० ॥ विशोधितजटःस्नातश्चित्रमाल्यानुलेपनः ॥ महार्हवसनोपेतस्तस्थौ तत्रश्रियाज्वलन् ॥ ११ ॥ प्रतिकर्मचरामस्यलक्ष्मणश्चमहामतिः॥कारयामासभरतःसीतायाराजयोषितः॥ १२

जगदीशितृत्वमेवदर्शयति यस्येति ॥ ६ ॥ लीलयासृष्टामहासृष्टिरनेककोटिब्रह्मांडात्मिकायेनतस्य एतत् अयोध्याराज्यं ॥ ७ ॥ भजतांभ क्तानांकामपूरस्यअभिलाषसमूहस्यविधित्सयापूरणेच्छयालीलयागृहीतमानुषदेहेनसर्वमपिमानुषव्यवहारंअनुवर्ततेलोकशिक्षणायकरो ति ॥ ८ ॥ श्मश्रुकृंतकोनापितः संभाराःसमुद्रजलादिरूपाः ॥ ९॥ स्नातेकेशसंस्कारोद्वर्तनादिपूर्वकंकृतस्नाने ॥ १० ॥ विशोधितजटःकेश रूपतांप्रापितजटः महार्हवसनोपेतःधृतबहुमूल्यवस्त्रः ॥ ११ ॥ प्रतिकर्मउद्वर्त्तनादिसंस्कारः राजयोषितःदशरथस्त्रियः ॥ १२ ॥

सुमध्यमांजानकीं ॥ १३ ॥ अकारयतप्रतिकर्मेतिशेषः ॥ १४ ॥ सूर्यसंकाशंस्यंदनमित्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अन्वीयुःअनुजग्मुः पुरमयोध्यापुरं ॥ १७ ॥ १८ ॥ रत्नदंडमितिश्वेतातपत्रव्यजनचामराणांविशेषणं ॥ १९ ॥ अरिंदमःसुग्रीवः असुरनायकोविभीषणः ॥ २० ॥

महार्हवस्त्राभरणैरलंचक्रुःसुमध्यमां ॥ ततोवानरपत्नीनांसर्वासामेवशोभना ॥ १३ ॥ अकारयतकौसल्याप्रहृष्टापुत्रवत्सला ॥ ततःस्यंदनमादायशत्रुघ्नवचनात्सुधीः ॥ १४ ॥ सुमंत्रःसूर्यसंकाशंयोजयित्वाग्रतःस्थितः ॥ आरुरोहरथंरामःसत्यधर्मपरायणः ॥ १५ ॥ सुग्रीवोयुवराजश्चहनुमांश्चविभीषणः ॥ स्नात्वादिव्यांबरधरादिव्याभरणभूषिताः ॥ १६ ॥ राममन्वीयुरग्रेचरथाश्वगजवाहनाः ॥ सुग्रीवपत्न्यःसीताचययुर्यानैःपुरंमहत् ॥ १७ ॥ वज्रपाणिर्यथादेवैर्हरिताश्वरथेस्थितः ॥ प्रययौरथमास्थायतथारामोमहत्पुरं ॥ १८ ॥ सारथ्यंभरतश्चक्रेरत्नदंडंमहाद्युतिः ॥ श्वेतातपत्रंशत्रुघ्नोलक्ष्मणोव्यजनंदधे ॥ १९ ॥ चामरंचसमीपस्थोन्यवीजयदरिंदमः ॥ शशिप्रकाशंत्वपरंजग्राहासुरनायकः ॥ २० ॥ दिविजैःसिद्धसंघैश्चऋषिभिर्दिव्यदर्शनैः ॥ स्तूयमानस्यरामस्यशुश्रुवेमधुरध्वनिः ॥ २१ ॥ मानुषंरूपमास्थायवानरागजवाहनाः ॥ भेरीशंखनिनादैश्चमृदंगपणवानकैः ॥ २२ ॥ प्रययौराघवश्रेष्ठस्तांपुरींसमलंकृतां ॥ ददृशुस्तेसमायांतंराघवंपुरवासिनः ॥ २३ ॥ दूर्वादलश्यामतनुंमहार्हकिरीटरत्नाभरणाचितांगं ॥ आरक्तकंजायतलोचनांतंदृष्ट्वाययुर्मोदमतीवपुण्याः ॥ २४ ॥

स्तूयमानस्यरामस्यस्तुतिवाक्यानामितिशेषः ॥ २१ ॥ वानराइत्यस्यप्रययुरितिशेषः ॥ २२ ॥ तेपुरवासिनः येवनगमनकालेदुःखिताबभूवुस्तेइत्यर्थः ॥ २३ ॥ आचितांगंव्याप्तांगं कंजंकमलं पुण्याःपुण्यवंतः अर्शआद्यजंतः आययुःप्रापुः ॥ २४ ॥

विचित्ररत्नैरचितंयुक्तंयत्सूत्रंस्वर्णमयंकटिसूत्रंतेनबद्धःपीतांबरोयस्यतं अमूल्यमुक्ताफलकृतैःदिव्यहारैः ॥ २५॥ हरिभिर्वानरैः रवितुल्यभा संतत्तुल्यकांतिं निवीताकंठकक्षमध्यधृताकल्पद्रुमपुष्पमालायेनतं ॥ २६ ॥ प्रहर्षवेगेनोत्कलिताअतिप्रवृद्धाआननश्रीर्यासांताः आहितम त्यावश्यकमपिगृहकार्यमपास्येत्यर्थः ॥ २७ ॥ सर्वदृशामुत्सवभूताआकृतिर्यस्यतंनेत्रमनसोःरसायनभूतमत्यानंदकरत्वात्तादृशंरामंदृग्भिर्द

विचित्ररज्ज्वांचितसूत्रनद्धपीतांबरंपीनभुजांतरालं ॥ अनर्घ्यमुक्ताफलदिव्यहारैर्विरोचमानंरघुनंदनंप्रजाः॥ ॥ २५ ॥ सुग्रीवमुख्यैर्हरिभिःप्रशांतैर्निषेव्यमाणंरवितुल्यभासं ॥ कस्तूरिकाचंदनलिप्तगात्रंनिवीतकल्पद्रुमपुष्पमालं ॥ २६ ॥ श्रुत्वास्त्रियोराममुपागतंमुदाप्रहर्षवेगोत्कलिताननश्रियः ॥ अपास्यसर्वंगृहकार्यमाहितंहर्म्याणिचैवारुरुहुःस्वलंकृताः ॥ २७॥ दृष्ट्वाहरिंसर्वदृगुत्सवाकृतिंपुष्पैःकिरंत्यःस्मितशोभिताननाः ॥ दृग्भिःपुनर्नेत्रमनोरसायनंस्वानंदमूर्तिंमनसाभिरेभिरे ॥ २८ ॥ रामःस्मितस्निग्धदृशाप्रजास्तथापश्यन्प्रजानाथइवापरःप्रभुः ॥शनैर्जगामाथपितुःस्वलंकृतंगृहंमहेंद्रालयसन्निभंहरिः ॥ २९ ॥ प्रविश्यवेश्मांतरसंस्थितोमुदारामोववंदे चरणौस्वमातुः ॥ क्रमेणसर्वाःपितृयोषितःप्रभुर्ननामभक्त्यारघुवंशकेतुः ॥ ३० ॥ ततोभरतमाहेदंरामःसत्यपराक्रमः ॥ सर्वसंपत्समायुक्तंममंदिरमुत्तमं ॥ ३१ ॥ मित्रायवानरेंद्रायसुग्रीवायप्रदीयतां ॥ सर्वेभ्यःसुखवासार्थंमंदिराणिप्रकल्पय ॥ ३२ ॥

र्शनव्यापारैर्मनसाचाभिरेभिरे आलिंगितवत्यः ॥ २८ ॥ स्मितयुतयाअतएवस्निग्धयादृशाप्रजाःपश्यन्दर्शनेनसर्वसंमाननंकुर्वन्प्रजानाथ इवब्रह्मेव ॥ २९ ॥ स्वमातुश्चरणौववंदे अनेनाग्रेसर्वमातृप्रवेशानंतरंसर्वप्रजासंमाननविलंबेनपश्चाद्भगवत्प्रवेशइतिसूचितं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सर्वेभ्यःअन्येभ्योवानरविभीषणादिभ्यः ॥ ३२ ॥

॥३३॥३४॥३५॥ शातकुंभंजंबुस्वर्णं ॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥ सर्वौषधीरसैरभ्यषिचन्नित्यन्वयः नभःस्थितैर्दैवतैःसहस्तुवद्भिः सगणैश्वतु

रामेणैवसमादिष्टोभरतश्चतथाकरोत् ॥ उवाचचमहातेजाःसुग्रीवंराघवानुजः ॥ ३३ ॥ राघवस्याभिषेकार्थंच तुःसिंधुजलंशुभं ॥ आनेतुंप्रेषयस्वाशुदूतांस्त्वरितविक्रमान् ॥ ३४ ॥ प्रेषयामाससुग्रीवोजांबवंतंमरुत्सुतं ॥ अंगदंचसुषेणंचतेगत्वावायुवेगतः ॥३५॥ जलपूर्णान्शातकुंभकलशांश्चसमानयन्॥आनीतंतीर्थसलिलंशत्रुघ्नो मंत्रिभिःसह ॥ ३६ ॥ राघवस्याभिषेकार्थंवसिष्ठायन्यवेदयत् ॥ ततस्तुप्रयतोवृद्धोवसिष्ठोब्राह्मणैःसह ॥ ३७॥ रामंरत्नमयेपीठेससीतंसंन्यवेशयत् ॥ वसिष्ठोवामदेवश्चजाबालिर्गौतमस्तथा ॥ ३८ ॥ वाल्मीकिश्चतथाच क्रुःसर्वेरामाभिषेचनं॥ कुशाग्रतुलसीयुक्तपुण्यगंधजलैर्मुदा॥ ३९ ॥ अभ्यषिंचन्रघुश्रेष्ठंवासवंवसवोयथा ॥ ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैःश्रेष्ठैःकन्याभिःसहमंत्रिभिः ॥ ४० ॥सर्वौषधीरसैश्चैवदैवतैर्नभसिस्थितैः ॥ चतुर्भिर्लोकपालैश्चस्तुवद्भिःसगणैस्तथा ॥ ४१ ॥ छत्रंचतस्यजग्राहशत्रुघ्नःपांडुरंशुभं ॥ सुग्रीवराक्षसेंद्रौतौदधतुःश्वेतचामरे॥ ॥ ४२ ॥ मालांचकांचनींवायुर्ददौवासवचोदितः ॥ सर्वरत्नसमायुक्तंमणिकांचनभूषितं ॥ ४३ ॥ ददौहारंनरेंद्रायस्वयंशक्रस्तुभक्तितः ॥ प्रजगुर्देवगंधर्वाननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ४४ ॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिःपपातखात् ॥ नवदूर्वादलश्यामंपद्मपत्रायतेक्षणं ॥ ४५ ॥ रविकोटिप्रभायुक्तकिरीटेनविराजितं ॥ कोटिकंदर्पलावण्यंपीतांबरसमावृतं ॥ ४६ ॥ दिव्याभरणसंपन्नंदिव्यचंदनलेपनं ॥ अयुतादित्यसंकाशंद्विभुजंरघुनंदनं ॥ ४७ ॥ वामभागेसमासीनांसीतांकांचनसन्निभां ॥ सर्वाभरणसंपन्नांवामांकेसमुपस्थितां ॥ ४८ ॥

र्भिर्लोकपालैश्चसहवसिष्ठादयोभ्यषिचन्नित्यन्वयः ॥४१॥४२॥४३॥४४॥ खात्आकाशात्॥४५॥४६॥४७॥वामांकेवामभागेस्थितां॥४८॥

ईदृशींसीतांवामेनकरेणालिंग्यसंस्थितंदृष्ट्वाशिवःस्तोतुमुपचक्रमेइत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ सशक्तिकायमायाशक्त्यवतारसीतासहिताय ॥ ५१ ॥ आद्यंतौउत्पत्तिनाशौतद्राहित्यादेवमध्यहीनः यतोमाययासृजसिअतएवतेननलिप्यसेतन्नाशादिकृतदोषभाङ्नभवसीत्यर्थः यथैंद्रजालिकःस्वमायानिर्मितजीवादिनाशेपितद्दोषभाग्भवति ॥ ५२ ॥ गुणसंवृतःगुणसमूहयामाययासंवृतः गुणशब्दोत्रतत्समूहमायापरः प्रपन्नाःशरणागतायेभक्तास्तेषांयदनुविधानंमोक्षस्तन्निमित्तमित्यर्थः त्वदवतारलीलाश्रवणादिभिस्तेषांपापक्षयद्वारामोक्षोभवतीत्याशयः सुर

रक्तोत्पलकरांभोजांवामेनालिंग्यसंस्थितं ॥ सर्वातिशयशोभाढ्यंदृष्ट्वाभक्तिसमन्वितः ॥४९॥ उमयासहितोदेवःशंकरोरघुनंदनं॥ सर्वदेवगणैर्युक्तःस्तोतुंसमुपचक्रमे ॥५०॥ श्रीमहादेवउवाच नमोस्तुरामायसशक्तिकायनीलोत्पलश्यामलकोमलाय ॥ किरीटहारांगदभूषणायसिंहासनस्थायमहाप्रभाय ॥५१॥ त्वमादिमध्यांतविहीनएकःसृजस्यवस्यत्सिचलोकजातं ॥ स्वमाययातेननलिप्यसेत्वंयत्स्वेसुखेजस्ररतोनवद्यः ॥५२॥ लीलांविधत्सेगुणसंवृतस्त्वंप्रपन्नभक्तानुविधानहेतोः॥ नानावतारैःसुरमानुषाद्यैःप्रतीयसेज्ञानिभिरेवनित्यं ॥ ॥ ५३ ॥ स्वांशेनलोकंसकलंविधायतंबिभर्षिचत्वंतदधःफणीश्वरः ॥ उपर्यथोभान्वनिलोडुपौषधीप्रवर्षरूपोवसिनैकधाजगत् ॥ ५४ ॥ त्वमिहदेहभृतांशिखिरूपःपचसिभुक्तमशेषमजस्रं ॥ पवनपंचकरूपसहायोजगदखंडमनेनबिभर्षि ॥ ५५ ॥

मानुषादिरूपैर्नानावतारैर्लीलांविधत्सेइत्यन्वयः सुरावताराउपेंद्राद्याःमानुषारामकृष्णाद्याः एवंभूतस्त्वंज्ञानिभिरेवनित्यंप्रतीयसेनत्वन्यैस्तेतु मनुष्योयंकश्चिदित्येवंप्रतियंति ॥ ५३ ॥ सकलंलोकंस्वांशेनविधायतंलोकंतदधःफणीश्वरोभूत्वात्वंबिभर्षि भानुःसूर्यः अनिलोवायुः उडुपश्चंद्रः ओषध्योव्रीह्याद्याः प्रवर्षोमेघः नैकधाअनेकप्रकारेण॥५४॥प्रकारांतरेणापिरक्षकत्वमाह त्वमिति शिखिरूपोजाठराग्निरूपः पवनपंचकंप्राणापानसमानोदानव्यानाः तदुक्तंगीतायां अहंवैश्वानरोभूत्वाप्राणिनांदेहमाश्रितः प्राणापानसमायुक्तःपचाम्यन्नंचतुर्विधमिति॥५५॥

हेईशचंद्रादिगतंयत्तेजोयच्चाशेषशरीरिणांचिच्चैतन्यंयच्चतनुभृतांशौर्यंधैर्यमायुश्चतदखिलंतवसत्त्वंत्वद्रूपासत्तैवप्राभवत् तत्तद्रूपेणप्रादुर्भूतेत्यर्थः ॥ ५६ ॥ विरिंचिर्ब्रह्माविभागोभेदः हेईशवादिनांतत्तद्भक्तत्वेनतत्रतत्रेश्वरत्वाभिमानवतांत्वंतत्तद्रूपेणपरस्परस्माद्भिन्नइवभासि तत्त्वमाहअनन्यद्भेदशून्यमतएवैकमीदृशंब्रह्मैवत्वंत्वमेवचब्रह्मादयःअतोनैषांभेदइतिभावः ॥ ५७ ॥ प्रकारांतरेणापिसर्वस्यब्रह्मरूपतांस्थापयति मत्स्यादीति एकस्यैवयथादशरूपत्वंतथैकस्यैवसदसद्विभागरूपतासद्ब्रह्मविश्वादिकमसत्तदितरत्सर्वं सएकस्त्वमेव यतोभवतोन्यन्नविभाति

चंद्रसूर्यशिखिमध्यगतंयत्तेजईशचिदशेषतनूनां ॥ प्राभवत्तनुभृतामिहधैर्यंशौर्यमायुरखिलंतवसत्त्वं ॥ ५६ ॥ त्वंविरिंचिशिवविष्णुविभेदात्कालकर्मशशिसूर्यविभागात् ॥ वादिनांपृथगिवेशविभासिब्रह्मनिश्चितमनन्यदिहैकं ॥ ५७ ॥ मत्स्यादिरूपेणयथात्वमेकःश्रुतौपुराणेषुचलोकसिद्धः ॥ तथैवसर्वंसदसद्विभागस्त्वमेवनान्यद्भवतोविभाति ॥ ५८ ॥ यद्यत्समुत्पन्नमनंतसृष्टावुत्पत्स्यतेयच्चभवच्चयच्च ॥ नदृश्यतेस्थावरजंगमादौत्वयाविनातःपरतःपरस्त्वं ॥ ५९ ॥ तत्त्वंनजानंतिपरात्मनस्तेजनाःसमस्तास्तवमाययातः ॥ त्वद्भक्तसेवामलमानसानांविभातितत्त्वंपरमेकमैशं ॥ ६० ॥

बहुशःपर्यालोचनेपिनज्ञानविषयोभवतीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ अनंतसृष्टौअंतरहितायांसृष्टौ तदुक्तंपातंजले सर्वथासृष्ट्याद्युच्छेदोनैवकृतार्थमुक्तंप्रत्येवतुतन्निवृत्तिरिति अनादिर्भगवान्कालोनांतोस्यद्विजविद्यते अव्युच्छिन्नास्ततस्त्वेतेसर्गस्थित्यंतसंयमाइतिस्मृतिश्च तादृश्यांसृष्टौयज्जातंयद्भावियच्चवर्तमानंतत्त्वयाविनानदृश्यतेसर्वंत्वद्रूपमेवदृश्यतेतस्त्वंपरतःसर्वोत्कृष्टाद्धिरण्यगर्भादपिपरइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ नन्वेवंरूपंमांसर्वेजनाःकिमितिनजानंतितत्राह तत्त्वमिति परमात्मनस्तेएतत्तत्त्वंएतेसमस्ताजनास्तवमाययासंवृताइतिशेषः अतोनजानंति तर्हिसर्वथामामेवंकेपिनजानंतिनेत्याह त्वद्भक्तेति तेतवैशंतत्त्वंजानंतीत्यर्थः ॥ ६० ॥

तेतवचैतन्यरूपमात्मतत्त्वंब्रह्मादयोपिनविदुः यतस्तेबहिरर्थेषुभावश्चित्तंयेषांतादृशाः ततोऽबुधःत्वद्रूपज्ञानासमर्थोऽपिइदंरूपमेवत्वांप्रकृतद
श्यमानरूपमेवत्वांभजन्ध्यायन् अदुःखोनिवृत्तसकलदुःखःसन्मुक्तिमुपैति ॥ ६१ ॥ अपरमपिसुलभंसाधनंस्वानुष्ठितत्वेनात्युपादेयतां
चतत्रसूचयन्नाह अहमिति अनिशंगृणन् उच्चारयन्मरणसमयेजंतूनांमुक्तयेहेरामतवनामरूपंमंत्रंदिशामिउपदिशामि ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अ

ब्रह्मादयस्तेनविदुःस्वरूपंचिदात्मतत्त्वंबहिरर्थभावाः ॥ ततोबुधस्त्वामिदमेवरूपंभक्त्याभजन्मुक्तिमुपैत्यदुःखः ॥
॥ ६१ ॥ अहंभवन्नामगृणन्कृतार्थोवसामिकाश्यामनिशंभवान्या ॥ मुमूर्षमाणस्यविमुक्तयेहंदिशामिमंत्रंत
वरामनाम ॥ ६२ ॥ इमंस्तवंनित्यमनन्यभक्त्याशृण्वंतिगायंतिलिखंतियेवै ॥ तेसर्वसौख्यंपरमंचलब्ध्वाभव
त्पदंयांतुभवत्प्रसादात् ॥ ६३ ॥ इंद्रउवाच रक्षोधिपेनाखिलदेवसौख्यंहृतंचमेब्रह्मवरेणदेव ॥ पुनश्चस
र्वंभवतःप्रसादात्प्राप्तंहतोराक्षसदुष्टशत्रुः ॥ ६४ ॥ देवाऊचुः हृतायज्ञभागाधरादेवदत्तामुरारेखलेनादि
दैत्येनविष्णो ॥ हतोद्यत्वयानोवितानेषुभागाःपुरावद्भविष्यंतियुष्मत्प्रसादात् ॥ ६५ ॥ पितरऊचुः हतोद्य
त्वयादुष्टदैत्योमहात्मन्गयादौनरैर्दत्तपिंडादिकान्नः ॥ बलादत्तिहत्वागृहीत्वासमस्तानिदानींपुनर्लब्धसत्वाभ
वामः ॥ ६६ ॥ यक्षाऊचुः सदाविष्टिकर्मण्यनेनाभियुक्तावहामोदशास्यंबलाद्दुःखयुक्ताः ॥ दुरात्माहतो
रावणोराघवेशत्वयातेवयंदुःखजाताद्विमुक्ताः ॥ ६७ ॥

खिलदेवसौख्यंअखिलदेवराज्यरूपसौख्यं
यतस्त्वयाराक्षसरूपोस्माकंदुष्टशत्रुर्हतः ॥ ६४ ॥ धरादेवाभूदेवाविद्वांसस्तैर्यज्ञेषुदत्तायज्ञभागायेनखलेनहृताःसत्वयाहतस्तेननेभागानोस्मा
कंपुरावद्रावणोत्पत्तिप्राक्कालइवभविष्यंति ॥ ६५ ॥ लब्धसत्वास्तत्पिंडप्राप्त्यालब्धबलाः ॥ ६६ ॥ विष्टिकर्मणिवेतनदानंविनाबलात्कर्म
कारणंविष्टिस्तत्कर्मणिअभियुक्ताःप्रेरिताःदशास्यंवहामस्तदीयपल्लक्यादिवहनेनेतिशेषः दुःखजाताद्दुःखसमूहात् ॥ ६७ ॥

पुरारावणराज्यात्पूर्वं ॥ ६८ ॥ अभिविद्रुताबलेनस्ववशतांनीताः ॥६९॥ यतोयंहतोतःस्थितास्त्वयातद्दुःखमोचनेनपरित्राताः ॥७०॥७१॥ ॥७२॥ ७३ ॥ हृदिअंतर्यामितयास्थितमेवराजेंद्रंदृश्यमानराजेंद्ररूपंध्यायंतोययुरित्यन्वयः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ इतिश्रीमत्सक० युद्ध० पंचदशः

गंधर्वाऊचुः वयंसंगीतनिपुणागायंतस्तेकथामृतं ॥आनंदामृतसंदोहयुक्ताःपूर्णाःस्थिताःपुरा ॥ ६८ ॥ प श्चाद्दुरात्मनारामरावणेनाभिविद्रुताः॥ तमेवगायमानाश्चतदाराधनतत्पराः ॥ ६९ ॥ स्थितास्त्वयापरित्राताह तोयंदुष्टराक्षसः॥ एवंमहोरगाःसिद्धाःकिन्नरामरुतस्तथा ॥ ७० ॥ वसवोमुनयोगावोगुह्यकाश्चपतत्रिणः॥ स प्रजापतयश्चैतेतथाचाप्सरसांगणाः॥७१॥ सर्वेरामंसमासाद्यदृष्ट्वानेत्रमहोत्सवं ॥ स्तुत्वापृथक्पृथक्सर्वेराघ वेणाभिवंदिताः॥ ७२ ॥ ययुःस्वंस्वंपदंसर्वेब्रह्मरुद्रादयस्तथा ॥ प्रशंसंतोमुदारामंगायंतस्तस्यचेष्टितं ॥ ७३ ॥ ध्यायंतस्त्वभिषेकार्द्रंसीतालक्ष्मणसंयुतं॥ सिंहासनस्थंराजेंद्रंययुःसर्वेहृदिस्थितं ॥ ७४॥ खेवाद्येषुध्वनत्सुप्रमु दितहृदयैर्देववृंदैःस्तुवद्भिर्वर्षद्भिःपुष्पवृष्टिंदिविमुनिनिकरैरीड्यमानंसमंतात् ॥ रामःश्यामःप्रसन्नस्मितरुचिर मुखःसूर्यकोटिप्रकाशःसीतासौमित्रिवातात्मजमुनिहरिभिःसेव्यमानोविभाति ॥ ७५॥ इतिश्रीमदध्यात्म रामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेपंचदशःसर्गः ॥ १५॥ ॥७॥ ॥७॥ श्रीमहादेवउवाच रामे भिषिक्तेराजेंद्रेसर्वलोकसुखावहे॥ वसुधासस्यसंपन्नाफलवंतोमहीरुहाः ॥ १ ॥ गंधहीनानिपुष्पाणिगंधवंति चकाशिरे ॥ सहस्रशतमश्वानांधेनूनांचगवांतथा ॥ २ ॥ ददौशतवृषान्पूर्वंद्विजेभ्योरघुनंदनः ॥ त्रिंशत्कोटिं सुवर्णस्यब्राह्मणेभ्योददौपुनः ॥ ३॥

सर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ रामेइति उत्तरार्धेजाते तिजाताइतिचशेषः ॥ १ ॥ निर्गंधानिगंधयुतानिअश्वानांधेनूनांगवांचसहस्रशतंददौ ॥ २ ॥ शतवृषानित्यत्रशतशब्दोऽनंतवाची ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ अंगदेबाहुभूषणे ॥ ५ ॥ ६ ॥ अवमुच्यभर्त्रांकंठेप्रतिमुक्तंपुनःकंठादवतार्येत्यर्थः ॥ ७ ॥ विलोकयन्वैदेहींपश्यन् ॥८ ॥ गौरवेणसीता कृतादरेण ॥ ९ ॥ १० ॥ यद्वस्तुदेवैरपिदुर्लभंतदपितववररूपंचदास्याम्येवेत्यर्थः ॥ ११ ॥ उक्तंचान्यत्र राज्योत्सवागतजनायरघुप्रवीरःप्री त्यात्वनेकमणिरत्नविभूषणानि दत्वानिलात्मजमपास्यविदेहजायैमालांददौरघुपतिःपरमादरेण १ तयाहनुमतेदत्तासैवमालाह्यमूलिका दश नैःशकलीकृत्यत्यक्तातेनजलाशये २ हाहेतिजल्पितंसर्वैस्तदासमुरवानरैः स्वजातीयमरेकर्मत्वयाकृतमरिंदम ३ रामस्ततोमारुतिमत्युदार

वस्त्राभरणरत्नानिब्राह्मणेभ्योमुदातथा ॥ सूर्यकांतिसमप्रख्यांसर्वरत्नमयींस्रजं ॥ ४ ॥ सुग्रीवायददौप्रीत्याराघवोभक्तवत्सलः ॥ अंगदायददौदिव्येत्व्यंगदेरघुनंदनः ॥ ५ ॥ चंद्रकोटिप्रतीकाशंमणिरत्नविभूषितं ॥ सीतायै प्रददौहारंप्रीत्यारघुकुलोत्तमः ॥ ६ ॥ अवमुच्यात्मनःकंठाद्धारंजनकनंदिनी ॥ अवैक्षतहरीन्सर्वान्भर्तारंच मुहुर्मुहुः ॥ ७ ॥ रामस्तामाहवैदेहीमिंगितज्ञोविलोकयन् ॥ वैदेहियस्यतुष्टासिदेहितस्मैवरानने ॥ ८ ॥ हनूमते ददौहारंपश्यतोराघवस्यच ॥ तेनहारेणशुशुभेमारुतिर्गौरवेणच ॥ ९ ॥ रामोपिमारुतिंदृष्ट्वाकृतांजलिमुपस्थितं ॥ भक्त्यापरमयातुष्टइदंवचनमब्रवीत् ॥ १० ॥ हनूमंस्तेप्रसन्नोस्मिवरंवरयकांक्षितं ॥ दास्यामिदेवैरपियद्दुर्लभंभुवनत्रये ॥ ११ ॥

माहूयचारादभिवर्तमानं पप्रच्छकस्मान्महतीसुमालात्यक्तात्वयाब्रूहिविदेहजार्पिता ४ ब्रह्मेतियद्ब्रह्मविदोवदंतिह्यात्मेश्वरश्चेतिवदंतिसंतः सीतापतेत्वंतदसीतिबुध्यात्यक्तामयेयंसकलार्तिरूपा ॥ ५ ॥ हनूमन्यदिमत्तस्त्वंवरंकिमपि नेच्छसि तवेच्छांतर्हिनिर्मुक्तांकरिष्यामिचनिष्फलां ६ श्रीरामश्रवणेदास्येममास्तुसफलास्पृहा तस्याविरोधिनीयातुनिर्मूलांकुरुतांप्रभो ७ ममस्वांतेसदैवत्वंसीतयासहतिष्ठसि अद्यैवसर्वेपश्यंतुस्थितंत्वांजानकीपते ८ विदीर्यवक्षस्थलमंजनीसुतःप्रदर्शयामासचराममद्वयं हृदंबुजे संस्थितमब्जलोचनंमहीसुताराधितपादपंकजं ९ मारुतेर्वैभवंदृष्ट्वासर्वेसंतोषमागताः रामेणालिंगितःश्रीमान्हनूमानंजनीसुतः १० जयश ब्दोमहानासीत्तदाराघवमंडपे सीताप्रमुदितातस्मैवरानभयदान्ददौ ॥ ११ ॥

रामलीलामृतंचैतत्परमानंददायकं श्रोतॄणांचाथगृणतांपापसंघविदाहकं १२ तंतथोदारचरितं ॥ १२ ॥ १३ ॥ मुक्तःसततंममनामस्मर णाज्जीवन्मुक्तःसन्तिष्ठ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ईश्वराभ्यांसीतारामाभ्यां ॥ १६ ॥ कृच्छ्रादिति रामदर्शनवियोगतःकृच्छ्रं ॥ १७ ॥ १८ ॥ मामेव

हनूमानपितंप्राहनत्वारामंप्रहृष्टधीः ॥ त्वन्नामस्मरतोरामनतृप्यतिमनोमम ॥ १२ ॥ अतस्त्वन्नामसततंस्मर न्स्थास्यामिभूतले ॥ यावत्स्थास्यतितेनामलोकेतावत्कलेवरं ॥ १३ ॥ ममतिष्ठतुराजेंद्रवरोयंमेभिकांक्षितः ॥ रामस्तथेतितंप्राहमुक्तस्तिष्ठयथासुखं ॥ १४ ॥ कल्पांतेममसायुज्यंप्राप्स्यसेनात्रसंशयः ॥ तमाहजानकीप्रीता यत्रकुत्रापिमारुते ॥ १५ ॥ स्थितंत्वामनुयास्यंतिभोगाःसर्वेममाज्ञया ॥ इत्युक्तोमारुतिस्ताभ्यामीश्वराभ्यांप्रहृ ष्टधीः ॥ १६ ॥ आनंदाश्रुपरीताक्षोभूयोभूयःप्रणम्यतौ ॥ कृच्छ्राद्ययौतपस्तप्तुंहिमवंतंमहामतिः ॥ १७ ॥ ततोगु हंसमासाद्यरामःप्रांजलिमब्रवीत् ॥ सखेगच्छपुरंरम्यंशृंगवेरमनुत्तमं ॥ १८ ॥ मामेवचिंतयन्नित्यंभुंक्ष्वभो गान्निजार्जितान् ॥ अंतेममैवसारूप्यंप्राप्स्यसेत्वंनसंशयः ॥ १९ ॥ इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैदिव्यान्याभरणानिच ॥ राज्यंचविपुलंदत्त्वाविज्ञानंचददौविभुः ॥ २० ॥ रामेणालिंगितोहृष्टोययौस्वभवनंगुहः ॥ येचान्येवानराःश्रेष्ठा अयोध्यांसमुपागताः ॥ २१ ॥ अमूल्याभरणैर्वस्त्रैःपूजयामासराघवः ॥ सुग्रीवप्रमुखाःसर्वेवानराःसविभीष णाः ॥ २२ ॥ यथार्हंपूजितास्तेनरामेणपरमात्मना ॥ प्रहृष्टमनसःसर्वेजग्मुरेवयथागतं ॥ २३ ॥ सुग्रीवप्रमुखाः सर्वेकिष्किंधांप्रययुर्मुदा ॥ विभीषणस्तुसंप्राप्यराज्यंनिहतकंटकं ॥ २४ ॥

चिंतयन्नित्यनेनभोगेष्वनासक्तोभवेतिसूच्यते ॥ १९ ॥ विद्यमानराज्यादधिकदेशराज्यं विज्ञानमात्मतत्त्वज्ञानं ॥ २० ॥ आलिंगितःबहिः शरीरेण सर्वदास्वानुसंधानदानेनांतश्चालिंगितः ॥ २१ ॥ पूजयामासतानितिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ अनिच्छन्नित्यस्ययौवराज्यमितिकर्म ॥ २६ ॥ कर्माध्यक्षःसर्वकर्मसाक्षी कर्तृत्वादिविहीनोनिरभिमानित्वादतएवनिर्विकारः ॥ २७ ॥ स्वानंदेनतुष्टइत्यनेनलौकिकानंदसामग्रीनिरपेक्षत्वमुक्तं लोकानामुपदेशकृत् अनेनलोकोपदेशएवयज्ञाद्यनुष्ठानप्रयोजनमुक्तं ॥ ॥ २८ ॥ रामेराज्यमितिसौराज्यमाह नपर्यदेवन्निति व्यालाःसर्पाव्याघ्राश्च ॥ २९ ॥ दस्यवश्चोराः ॥३०॥ अनर्थाभावमेवप्रपंचयति वृद्धे

रामेणपूजितःप्रीत्याययौलंकामनिंदितः ॥ राघवोराज्यमखिलंशशासाखिलवत्सलः ॥ २५ ॥ अनिच्छन्नपिरामेणयौवराज्येभिषेचितः ॥ लक्ष्मणःपरयाभक्त्यारामसेवापरोभवत् ॥ २६ ॥ रामस्तुपरमात्मापिकर्माध्यक्षोऽपिनिर्मलः ॥ कर्तृत्वादिविहीनोपिनिर्विकारोपिसर्वदा ॥ २७ ॥ स्वानंदेनापितुष्टःसन्लोकानामुपदेशकृत् ॥ अश्वमेधादियज्ञैश्चसर्वैर्विपुलदक्षिणैः ॥ २८ ॥ अयजत्परमानंदोमानुषंवपुराश्रितः ॥ नपर्यदेवन्विधवानचव्यालकृतंभयं ॥ २९ ॥ नव्याधिजंभयंचासीद्रामेराज्यंप्रशासति ॥ लोकेदस्युभयंनासीदनर्थोनास्तिकश्चन ॥ ३० ॥ वृद्धेषुसत्सुबालानांनासीन्मृत्युभयंतथा ॥ रामपूजापराःसर्वेसर्वेराघवचिंतकाः ॥ ३१ ॥ ववर्षुर्जलदास्तोयंयथाकालंयथारुचि ॥ प्रजाःस्वधर्मनिरतावर्णाश्रमगुणान्विताः ॥ ३२ ॥ औरसानिवरामोऽपिजुगोपपितृवत्प्रजाः ॥ सर्वलक्षणसंयुक्तःसर्वधर्मपरायणः ॥ ३३ ॥ दशवर्षसहस्राणिरामोराज्यमुपास्तसः ॥ ३४ ॥ इदंरहस्यंधनधान्यऋद्धिमद्दीर्घायुरारोग्यकरंसुपुण्यदं ॥ पवित्रमाध्यात्मिकसंज्ञितंपुरारामायणंभाषितमादिशंभुना ॥ ३५ ॥

ष्विति ॥ ३१ ॥ वर्णाश्रमाणांयेगुणाःधर्माःपुराणेषूक्तास्तैरन्विताः ॥ ३२ ॥ औरसानिवत्वस्मिन्प्रीतिमतीःप्रजारामःपितृवज्जुगोप पितरिपुत्राणामिवप्रजानांरामेस्नेहःपितुःपुत्रेष्विवप्रजासुरामस्येतिबोधितं ॥ ३३ ॥ उपास्तअकरोदितियावत् ॥ ३४ ॥ धनधान्यऋद्धिमत्तद्युक्तंयद्दीर्घमायुरारोग्यंचतयोःकारकमात्मानमधिकृत्यभवमाध्यात्मिकं ॥ ३५ ॥

समाहितस्तदेकचित्तः परितुष्टमानसः भगवत्कथापठनजानंदेनेतिभावः मनोगताशिषःमनसाआशास्यमानानर्थान् ॥ ३६ ॥ रामाभिषेकं रावणजयपूर्वकंप्राप्तं आर्यसंमतंशिष्टसंमतंतेनस्वयंशिष्टमितियावत् ॥ ३७ ॥ यआध्यात्मिकेत्यत्रसंधिरार्षः ॥ ३८ ॥ अधिरामसंहितांराम

श्टणोतिभक्त्यामनुजःसमाहितोभक्त्यापठेद्वापरितुष्टमानसः ॥ सर्वाःसमाप्नोतिमनोगताशिषोविमुच्यतेपातककोटिभिःक्षणात् ॥ ३६ ॥ रामाभिषेकंप्रयतःश्टणोतियोधनाभिलाषीलभतेमहद्धनं ॥ पुत्राभिलाषीसुतमार्यसंमतंप्राप्नोतिरामायणमादितःपठन् ॥ ३७ ॥ श्टणोतियोध्यात्मिकरामसंहितांप्राप्नोतिराजाभुवमृद्धसंपदं ॥ शत्रून्विजित्यारिभिरप्रधर्षितोव्यपेतदुःखोविजयीभवेन्नृपः ॥ ३८ ॥ स्त्रियोऽपिश्टण्वंत्यधिरामसंहितांभवंतिताजीवसुताश्वपूजिताः ॥ वंध्याऽपिपुत्रंलभतेसुरूपिणंकथामिमांभक्तियुतांश्टणोतिया ॥ ३९ ॥ श्रद्धान्वितोयःश्टणुयात्पठेन्नरोविजित्यकोपंचतथाविमत्सरः ॥ दुर्गाणिसर्वाणिविजित्यनिर्भयोभवेत्सुखीराघवभक्तिसंयुतः ॥ ४० ॥ सुराःसमस्ताअपियांतितुष्टतांविघ्नाःसमस्ताअपयांतिश्टण्वतां ॥ अध्यात्मरामायणमादितोनृणांभवंतिसर्वाअपिसंपदःपराः ॥ ४१ ॥ रजस्वलावायदिरामतत्पराश्टणोतिरामायणमेतदादितः ॥ पुत्रंप्रसूतेऋषभंचिरायुषंपतिव्रतालोकसुपूजिताभवेत् ॥ ४२ ॥ पूजयित्वातुयेभक्त्यानमस्कुर्वंतिनित्यशः ॥ सर्वैःपापैर्विनिर्मुक्ताविष्णोर्यांतिपरंपदं ॥ ४३ ॥ अध्यात्मरामचरितंकृत्स्नंश्टण्वंतिभक्तितः ॥ पठंतिवास्वयंवक्रात्तेषांरामःप्रसीदति ॥ ४४ ॥

मधिकृत्यप्रवृत्तामध्यात्मरामायणाख्यां ॥ ३९ ॥ कोपमित्युपलक्षणंकामादीनां विमत्सरःअनीर्ष्यः सर्वाणिदुर्गाणिदुःखस्थानानि ॥ ४० ॥ श्टण्वतांपुंसांसुरास्तुष्यंति विघ्नानश्यंति संपदश्वभवंति ॥ ४१ ॥ रामतत्परारामैकचित्ता रजस्वलायाःश्रवणंचतुर्थेह्न्यारभ्यद्वादशरात्रांतं ॥ ॥ ४२ ॥ पूजयित्वेत्यादेःपुस्तकमितिशेषः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ आयुष्यंआयुर्जनकं कल्पकोटिपर्यंतंकृतमघं ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ वैराग्यविज्ञानयुतंश्रोतॄणांतदुभयदातृत्वादितिभावः अस्मिन्भवे संसारेइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ योभूतेश्वरोभवःशिवोसकृदखिलवेदराशिमालोड्ययत्तारकंब्रह्मतदेवरामः विष्णुरहस्यमूर्त्तिषुअत्यंतरहस्यमूर्तिःमुख्यामूर्तिरितिविज्ञायाखिलवेदानांसारभूताउपनिषदस्तदर्थसंग्रहमुद्धृत्यसंक्षेपतइदंरामस्यनिगूढतत्त्वंप्रियायैप्राह तस्मैनमइतिशेषः अ

रामएवपरंब्रह्मतस्मिंस्तुष्टेखिलात्मनि ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणांयद्यदिच्छतितद्भवेत् ॥ ४५ ॥ श्रोतव्यंनियमेनैतद्रामायणमखंडितं ॥ आयुष्यमारोग्यकरंकल्पकोट्यघनाशनं ॥ ४६ ॥ देवाश्चसर्वेतुष्यंतुग्रहाःसर्वेमहर्षयः ॥ रामायणस्यश्रवणेतुष्यंतिपितरस्तथा ॥ ४७ ॥ अध्यात्मरामायणमेतदद्भुतंवैराग्यविज्ञानयुतंपुरातनं ॥ पठंतिशृण्वंतिलिखंतियेनरास्तेषांभवेऽस्मिन्नपुनर्भवोभवेत् ॥ ४८ ॥ आलोड्याखिलवेदराशिमसकृद्यत्तारकंब्रह्मतद्रामोविष्णुरहस्यमूर्तिरितियोविज्ञायभूतेश्वरः ॥ उद्धृत्याखिलसारसंग्रहमिदंसंक्षेपतःप्रस्फुटंश्रीरामस्यनिगूढतत्त्वमखिलंप्राहप्रियायैभवः ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेषोडशःसर्गः ॥ ॥ १६ ॥ इतियुद्धकांडंसमाप्तं ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ कांडेयुद्धात्मकेसर्गानवसप्तनीलकंठोक्ताः ॥ सार्धैकादशशतश्लोकामनुसंख्यायुताः ॥ ॥ छ ॥

यंश्लोकस्तत्रत्यश्रोतुःशिवशिष्यस्येतिबोध्यं ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणेसेतौयुद्धकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥ युद्धेयुद्धादिभिःश्रांतान्वानरान्प्रतिपूज्यच ॥ स्वानंदेनस्थितोयोध्यांसरामःपातुसर्वदा ॥ १ ॥ ॥ छ ॥

॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेयुद्धकांडःसमाप्तः॥

॥ अथ श्रीमदध्यात्मरामायणेउत्तरकांडप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ १ ॥ मृधेयुद्धे ॥ १ ॥ २ ॥ कथंकेनप्रकारेण ॥ ३ ॥ श्रद्दधत्याःएतच्छ्रवणेश्रद्धावत्याः कथामृतमास्वाद्यमेममतदास्वादनविषयातृष्णाऽत्यंतंवर्धते ॥४॥ रामेराज्यमुपस्थिते राज्यंप्राप्तवतीत्यर्थः अभिवंदितुंनंतुंस्तोतुंच ॥ ५ ॥ तानेवऋषीनाह विश्वामित्रइति ॥

जयतिरघुवंशतिलकःकौसल्याहृदयनंदनोरामः ॥ दशवदननिधनकारीदाशरथिःपुंडरीकाक्षः ॥ १ ॥ पार्वत्युवाच अथरामःकिमकरोत्कौसल्यानंदवर्धनः ॥ हत्वामृधेरावणादीन्राक्षसान्भीमविक्रमः ॥ १ ॥ अभिषिक्तस्त्वयोध्यायांसीतयासहराघवः ॥ मायामानुषतांप्राप्यकतिवर्षाणिभूतले ॥ २ ॥ स्थितवान्लीलयादेवःपरमात्मासनातनः ॥ अत्यजन्मानुषंलोकंकथमंतेरघूद्वहः ॥ ३ ॥ एतदाख्याहिभगवन्श्रद्दधत्याममप्रभो ॥ कथापीयूषमास्वाद्यतृष्णामेतीववर्धते ॥ रामचंद्रस्यभगवन्ब्रूहिविस्तरशःकथां ॥ ४ ॥ श्रीमहादेवउवाच राक्षसानांवधंकृत्वाराज्यंरामउपस्थिते ॥ आययुर्मुनयःसर्वेश्रीराममभिवंदितुं ॥ ५ ॥ विश्वामित्रोसितःकण्वोदुर्वासाभृगुरंगिराः ॥ कश्यपोवामदेवोत्रिस्तथासप्तर्षयोमलाः ॥ ६ ॥ अगस्त्यःसहशिष्यैश्चमुनिभिःसहितोभ्यगात् ॥ द्वारमासाद्यरामस्यद्वारपालमथाब्रवीत् ॥ ७ ॥ ब्रूहिरामायमुनयःसमागत्यबहिःस्थिताः ॥ अगस्त्यप्रमुखाःसर्वेआशीर्भिरभिनंदितुं ॥ ८ ॥ प्रतीहारस्ततोराममगस्त्यवचनाद्द्रुतं ॥ नमस्कृत्वाब्रवीद्वाक्यंविनयावनतःप्रभुं ॥ ॥ ९ ॥ कृतांजलिरुवाचेदमगस्त्योमुनिभिःसह ॥ देवत्वद्दर्शनार्थायप्राप्तोबहिरुपस्थितः ॥ १० ॥ तमुवाचद्वारपालंप्रवेशययथासुखं ॥ पूजिताविविशुर्वेश्मनानारत्नविभूषितं ॥ ११ ॥

॥ ६ ॥ मुनिभिःशिष्यैःसहितइत्यर्थः ॥ ७ ॥ अगस्त्यप्रमुखामुनयआशीर्भिरभिनंदितुंसमागत्यबहिःस्थिताःसंतीतिरामायब्रूहीत्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ कृतांजलिःप्रतीहारइतिशेषः प्राप्तःस्वाश्रमादागतःबहिर्द्वारिउपस्थितोस्तीतिशेषः ॥ १० ॥ पूजिताःप्रतीहारेणमार्गप्रदर्शनादिनापूजिताःकृतादराइतियावत् ॥ ११ ॥

गांमधुपर्कार्थंवृषभंच महोक्षंवामहाजंवाश्रोत्रियायोपकल्पयेदितिस्मृतेः ॥ १२ ॥ यथार्हतःअर्होयोग्यतातदनतिक्रमादित्यर्थः भगवतःस काशात्पूजालाभेनप्रहर्षः ॥ १३ ॥ अब्रुवन्अपृच्छन् तमेवाभिनयति कुशलमित्यादि ॥१४॥ सरावणस्तेनभारःक्लेशवध्योनंकितुसुकरवधइ

दृष्ट्वारामोमुनीन्शीघ्रंप्रत्युत्थायकृतांजलिः ॥ पाद्यार्घ्यादिभिरापूज्यगांनिवेद्ययथाविधि ॥ १२ ॥ नत्वातेभ्योद दौदिव्यान्यासनानियथार्हतः ॥ उपविष्टाःप्रहृष्टाश्चमुनयोरामपूजिताः ॥ १३ ॥ संपृष्टकुशलाःसर्वेरामंकुशलमब्रु वन् ॥ कुशलंतेमहाबाहोसर्वत्ररघुनंदन ॥ १४ ॥ दिष्ट्येदानींप्रपश्यामोहतशत्रुमरिंदम ॥ नहिभारःसतेरामरावणो राक्षसेश्वरः ॥ १५ ॥ सधनुस्त्वंहिलोकांस्त्रीन्विजेतुंशक्तएवहि ॥ दिष्ट्यात्वयाहताःसर्वेराक्षसारावणादयः ॥ १६ ॥ सत्यमेतन्महाबाहोरावणस्यनिबर्हणं ॥ असत्यमेतत्संप्राप्तंरावणेर्यन्निषूदनं ॥ १७ ॥ अंतकप्रतिमाःसर्वेकुंभक र्णादयोमृधे ॥ अंतकप्रतिमैर्बाणैर्हतास्तेरघुसत्तम ॥ १८ ॥ दत्ताचेयंत्वयाऽस्माकंपुरात्वभयदक्षिणा ॥ हत्वारक्षो गणान्संख्येकृतकृत्योद्यजीवसि ॥ १९ ॥ श्रुत्वातुभाषितंतेषांमुनीनांभावितात्मनां ॥ विस्मयंपरमंगत्वारामःप्रां जलिरब्रवीत् ॥ २० ॥ रावणादीनतिक्रम्यकुंभकर्णादिराक्षसान् ॥ त्रिलोकजयिनोहित्वाकिंप्रशंसथरावणिं ॥ २१ ॥ ततस्तद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः ॥ कुंभयोनिर्महातेजारामंप्रीत्यावचोब्रवीत् ॥ २२ ॥ शृणुरामयथावृत्तंराव णेरावणस्यच ॥ जन्मकर्मवरादानंसंक्षेपाद्वदतोमम ॥ २३ ॥

त्यर्थः ॥ १५ ॥ सुकरत्वमेवदर्शयंति सधनुरिति इंद्रजितंस्मृत्वाहुर्दिष्ट्येति ॥ १६ ॥ तदेवस्पष्टयतिसत्यमिति रावणेर्मेघनादस्य ॥ १७ ॥ १८ ॥ यादक्षिणापुरादत्तादातुंप्रतिज्ञातासारक्षोगणान्हत्वापूर्णाकृताअतःकृतकृत्यःसन्जीवसित्वमेवजीवतवजीवनमेवश्लाघ्यंजीवनमित्यर्थः ॥ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यथावृत्तंजातंतथाशृणु ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ मुनिपुंगवःमुनिश्रेष्ठःसन् अवसत् तपस्तेपेच ॥ २५ ॥ २६ ॥ विघ्नंचक्रुःगायननृत्यादिभिरितिशेषः ॥ २७ ॥ २८ ॥ प्रपश्यतीत्यत्रनुमभावआर्षः ॥ २९ ॥ व्यंजितःप्रकटीकृतोंतःमध्येशरीरजोगर्भोयस्याःसा ॥ ३० ॥ अवैत्अजानात् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ उभयोःमातापित्रोः

पुराकृतयुगेरामपुलस्त्योब्रह्मणःसुतः॥ तपस्तप्तुंगतोविद्वान्मेरोःपार्श्वंमहामतिः ॥ २४॥ तृणबिंदोराश्रमेसौम्यवसन्मुनिपुंगवः॥ तपस्तेपेमहातेजाःस्वाध्यायनिरतःसदा॥ २५॥ तत्राश्रमेमहारम्येदेवगंधर्वकन्यकाः॥ गायंत्योननृतुस्तत्रहसंत्योवादयंतिच॥ २६॥ पुलस्त्यस्यतपोविघ्नंचक्रुःसर्वाअनिंदिताः॥ ततःक्रुद्धोमहातेजाव्याजहारवचोमहत्॥ २७॥ यामेदृष्टिपथंगच्छेत्सागर्भंधारयिष्यति॥ ताःसर्वाःशापसंविग्नानतंदेशंप्रचक्रमुः॥२८॥ तृणबिंदोस्तुराजर्षेःकन्यातन्नाशृणोद्वचः॥ विचचारमुनेरग्रेनिर्भयातंप्रपश्यती॥ २९॥ बभूवपांडुरतनुर्व्यंजितांतःशरीरजा ॥ दृष्ट्वासादेहवैवर्ण्यंभीतापितरमन्वगात्॥ ३० ॥ तृणबिंदुश्चतांदृष्ट्वाराजर्षिरमितद्युतिः॥ ध्यात्वामुनिकृतंसर्वमवैद्विज्ञानचक्षुषा॥ ३१॥ तांकन्यांमुनिवर्यायपुलस्त्यायददौपिता॥ तांप्रगृह्याब्रवीत्कन्यांबाढमित्येवसद्विजः॥ ३२॥ शुश्रूषणपरांदृष्ट्वामुनिःप्रीतोब्रवीद्वचः॥दास्यामिपुत्रमेकंतेउभयोर्वंशवर्धनं॥ ३३॥ ततःप्रासूतसापुत्रंपुलस्त्याल्लोकविश्रुतं॥ विश्रवाइतिविख्यातःपौलस्त्योब्रह्मविन्मुनिः ॥ ३४॥ तस्यशीलादिकंदृष्ट्वाभरद्वाजोमहामुनिः॥ भार्यार्थंस्वांदुहितरंददौविश्रवसेमुदा ॥ ३५ ॥ तस्यांतुपुत्रःसंजज्ञेपौलस्त्याल्लोकसंमतः॥ पितृतुल्योवैश्रवणोब्रह्मणाचानुमोदितः॥ ३६॥

॥ ३३ ॥ यंप्रासूतसविश्रवाइतिविख्यातइत्यर्थः ॥ ३४ ॥ शीलमुत्तमस्वभावः ॥ ३५ ॥ वैश्रवणःकुबेरः ॥ ३६ ॥

तत्तपसातस्यतपसामनोभिलषितंधनेशत्वरूपंददौ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ प्राहपितरमितिकर्म वरंदत्वेत्यस्यस्थानंनदत्तवानित्यनेनान्वयः ॥ ३९ ॥ हिंसापीडायत्रकस्यापिस्वाम्यंनास्तितादृशंवदेत्यर्थः ॥४०॥४१॥ अन्यैःरिपुभिर्दुष्प्रधर्षा ॥ ४२ ॥ पुरादैत्यानांरसातलप्रवेशोत्तरमितःप्रागि

ददौतत्तपसातुष्टोब्रह्मातस्मैवरंशुभं ॥ मनोभिलषितंतस्यधनेशत्वमखंडितं ॥ ३७॥ततोलब्धवरःसोपिपितरंद्रष्टुमागतः ॥ पुष्पकेणधनाध्यक्षोब्रह्मदत्तेनभास्वता ॥ ३८ ॥ नमस्कृत्वाथपितरंनिवेद्यतपसःफलं ॥ प्राहमेभगवान्ब्रह्मादत्वावरमनिंदितं ॥ ३९ ॥ निवासायनमेस्थानंदत्तवान्परमेश्वरः ॥ ब्रूहिमेनियतंस्थानंहिंसायत्रनकस्यचित् ॥ ४० ॥ विश्रवाअपितंप्राहलंकानामपुरीशुभा ॥ राक्षसानांनिवासायनिर्मिताविश्वकर्मणा ॥ ४१ ॥ त्यक्काविष्णुभयाद्दैत्याविविशुस्तेरसातलं ॥ सापुरीदुष्प्रधर्षान्यैर्मध्येसागरमास्थिता ॥ ४२ ॥ तत्रवासायगच्छत्वंनान्यैःसाधिष्ठितापुरा ॥ पित्रादिष्टस्त्वसौगत्वातांपुरींधनदोविशत् ॥ ४३॥सतत्रसुचिरंकालमुवासपितृसंमतः॥ कस्यचित्त्वथकालस्यसुमालीनामराक्षसः ॥ ४४ ॥ रसातलान्मर्त्यलोकंचचारपिशिताशनः ॥ गृहीत्वातनयांकन्यांसाक्षाद्देवीमिवश्रियं ॥ ४५ ॥ अपश्यद्धनदंदेवंचरंतंपुष्पकेणसः ॥ हितायचिंतयामासराक्षसानांमहामनाः ॥ ४६ ॥ उवाचतनयांतत्रकैकसींनामनामतः ॥ वत्सेविवाहकालस्तेयौवनंचातिवर्त्तते ॥ ४७॥ प्रत्याख्यानाच्चभीतैस्त्वंनवरैर्गृह्यसेशुभे ॥ सात्वंवरयभद्रंतेमुनिंब्रह्मकुलोद्भवं ॥ ४८ ॥ स्वयमेवततःपुत्राभविष्यंतिमहाबलाः ॥ ईदृशाःसर्वशोभाढ्याधनदेनसमाःशुभे ॥ ४९ ॥ तथेतिसाश्रमंगत्वामुनेरग्रेव्यवस्थिता ॥ लिखंतीभुवमग्रेणपादेनाधोमुखीस्थिता ॥ ५० ॥

त्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ गृह्यसेप्रार्थ्यसे क्वचित्तथैवपाठः॥४८॥ ईदृशाइत्यस्यैवविवरणंधनदेनसमाइति॥४९॥ साआश्रममितिच्छेदः लज्जावशात्भूलेखनादि ॥५०॥

काकिंजातीया कन्यासिउतविवाहितासीतिप्रश्नः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ त्वत्तोप्येवंविधौसुतावित्यत्रकाकुः यस्तेपुत्रोभविष्यतिसमहामति
र्भविष्यतीत्यर्थः ॥ ५४ ॥ तदेवाह महाभागवतइति रामभक्त्येत्यस्ययुक्तइतिशेषः एकस्मिंस्तस्मिन्नेवतत्परःसर्वदादत्तचित्तः ॥ ५५ ॥ तद्र

तामपृच्छन्मुनिःकात्वंकन्यासिवरवर्णिनि॥ साब्रवीत्प्रांजलिर्ब्रह्मन्ध्यानेनज्ञातुमर्हसि॥५१॥ ततोध्यात्वामुनिः
सर्वंज्ञात्वातांप्रत्यभाषत॥ ज्ञातंतत्त्वाभिलषितंमत्तःपुत्रानभीप्स्यसि॥ ५२ ॥ दारुणायांतुवेलायामागतासिसु
मध्यमे॥ अतस्तेदारुणौपुत्रौराक्षसौसंभविष्यतः ॥ ५३॥ साब्रवीन्मुनिशार्दूलत्वत्तोप्येवंविधौसुतौ॥ तामाहप
श्चिमोयस्तेभविष्यतिमहामतिः॥ ५४ ॥ महाभागवतःश्रीमान्रामभक्त्यैकतत्परः॥ इत्युक्तासातथाकालेसुषु
वेदशकंधरम्॥ ५५॥ रावणंविंशतिभुजंदशशीर्षंसुदारुणं॥ तद्रक्षोजातमात्रेणचचालचवसुंधरा ॥ ५६ ॥ ब
भूवुर्नाशहेतूनिनिमित्तान्यखिलान्यपि॥ कुंभकर्णस्ततोजातोमहापर्वतसन्निभः॥५७॥ ततःशूर्पणखानामजा
तारावणसोदरी ॥ ततोविभीषणोजातःशांतात्मासौम्यदर्शनः ॥ ५८ ॥ स्वाध्यायीनियताहारोनित्यकर्मपराय
णः॥ कुंभकर्णस्तुदुष्टात्माद्विजान्संतुष्टचेतसः ॥ ५९ ॥ भक्षयन्नृषिसंघांश्चविचचारातिदारुणः ॥ रावणोपिम
हासत्वोलोकानांभयदायकः॥ ववृधेलोकनाशायत्यामयोदेहिनामिव॥ ६०॥

क्षोजातमात्रेणतस्यरक्षसोजन्ममात्रेण ॥ ५६ ॥ नाशहेतूनिरक्षोवंशस्यलोकानांचेतिशेषः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ स्वाध्यायीवेदाध्ययनवान्
नित्यकर्माग्निहोत्रादितुष्टचेतसः अतिशांतानित्यर्थः भक्षयन्नित्यनेनान्वयः ॥ ५९ ॥ आमयोरोगः ॥ ६० ॥

सकलांतरस्थंजानासि सर्वांतर्यामित्वात् तदेवस्फुटयति सर्वहृदिस्थितोहीत्यंतेन हिर्यतइत्यर्थे विज्ञानदृक्विज्ञानेनस्वरूपेणदृक्सर्वद्रष्टा अनेनचित्तादिकरणांतरनैरपेक्ष्यमुक्तं अतएवसाक्षीसाक्षाद्द्रष्टा नन्वहंमनुष्यःकुतोममेदृशत्वंतत्राह त्वंलीलेति वस्तुतोनमनुष्यस्त्वमितिभावः स्वमहिमन्स्वमात्रज्ञेयमहिमन् अन्यैस्त्वन्महिमादुर्ज्ञेयइत्यर्थः मायागुणैःरजआदिभिर्नाज्यसेनस्पृश्यसे एवंसर्वज्ञस्यतवात्रैकथनंयद्यप्यनुचितंतथापिभवतालीलार्थंप्रतिचोदितःपृष्टोरक्षोद्भवंवक्ष्यामि रक्षोद्भवमित्यत्रसंधिरार्षः ॥ ६१ ॥ ननुत्वंमामेवंकथंज्ञातवानसीत्यत्राह जानामीति मूढोप्यहंभवदनुग्रहतएवंविशेषणंत्वांजानामि अनंतंदेशकालापरिच्छेद्यं अक्षराजत्वाभ्यांनाशोत्पत्तिराहित्यमुक्तं सांसारिकान्प्रतिगूढंगु

रामत्वंसकलांतरस्थमभितोजानासिविज्ञानदृक्साक्षीसर्वहृदिस्थितोहिपरमोनित्योदितोनिर्मलः ॥ त्वंलीलामनुजाकृतिःस्वमहिमामायागुणैर्नाज्यसेलीलार्थंप्रतिचोदितोद्यभवतोवक्ष्यामिरक्षोद्भवं ॥ ६१ ॥ जानामिकेवलमनंतमचिंत्यशक्तिंचिन्मात्रमक्षरमजंविदितात्मतत्त्वं ॥ त्वांरामगूढनिजरूपमनुप्रवृत्तोमूढोप्यहंभवदनुग्रहतश्चरामि ॥ ६२ ॥ एवंवदंतंमिनवंशपवित्रकीर्तिःकुंभोद्भवंरघुपतिःप्रहसन्बभाषे ॥ मायाश्रितंसकलमेतदनन्यकत्वान्मत्कीर्तनंजगतिपापहरंनिबोध ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडे प्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तंकृतंनिजरूपंयेनतं अथापित्वामनुप्रवृत्तःत्वत्प्रवृत्तिमार्गमनुप्रवृत्तोंगीकृतप्रवृत्तिमार्गइहलोकेचरामि ॥ ६२ ॥ इनवंशेसूर्यवंशेपवित्राकीर्तिर्यस्यसः एतत्सकलमप्युदाहृतमंतर्यामित्वादिदृश्यमानंजगच्चमायाश्रितमेव तत्रहेतुःअनन्यकत्वात्नविद्यतेऽन्यत्यस्यसोनन्यकस्तस्यभावस्तत्त्वंममतादृशत्वात्धर्मरहितत्वात्इतराधारत्वादेरप्यसंभवात्सर्वंधर्मजालमपिगृह्यमाणंमायाश्रितमेवजानीहीतिशेषः स्वावतारस्यमुख्यप्रयोजनमाह मत्कीर्तनमिति स्वकीर्तनद्वारापापहरणार्थमेवावतारइतिभावः ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थैत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणसेतौउत्तरकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥१॥ अथेति तत्रविश्रवसआश्रमे पितरंविश्रवसं ॥२॥ सामीप्यंगत्वासामीप्यंप्राप्य ॥३॥४॥ अचिरेणेतिच्छेदः ॥ ५॥ मांपश्यशिवेनचक्षुषेति शेषः दुष्करंतपःकर्तुमित्यन्वयः ॥ ६ ॥ फलस्यवांछितस्यसिध्यर्थं सहानुजःकुंभकर्णविभीषणसहितः स्वंस्वंनियमंस्वस्ववासनोद्भूतंराजसता

श्रीरामवचनंश्रुत्वापरमानंदनिर्भरः॥मुनिःप्रोवाचसदसिसर्वेषांतत्रशृण्वतां॥१॥अथवित्तेश्वरोदेवस्तत्रकालेन केनचित्॥ ॥आययौपुष्पकारूढःपितरंद्रष्टुमंजसा॥२॥ दृष्ट्वातंकैकसीतत्रभ्राजमानंमहौजसं॥ राक्षसीपुत्रसामी प्यंगत्वारावणमब्रवीत्॥३॥ पुत्रपश्यधनाध्यक्षंज्वलंतंस्वेनतेजसा॥ त्वमप्येवंयथाभूयास्तथायत्नंकुरुप्रभो॥४॥ तच्छुत्वारावणोरोषात्प्रतिज्ञामकरोद्द्रुतं॥ धनदेनसमोवापित्यधिकोवाचिरेणतु॥५॥ भविष्याम्यंबमांपश्यसंता पंत्यजसुव्रते॥ इत्युक्तादुष्करंकर्तुंतपःसदशकंधरः॥ ६॥ आगमत्फलसिद्ध्यर्थंगोकर्णंतुसहानुजः॥ स्वंस्वंनियम मास्थायभ्रातरस्तेतपोमहत्॥ ७॥आस्थितादुष्करंघोरंसर्वलोकैकतापनं॥दशवर्षसहस्राणिकुंभकर्णोकरोत्तपः॥ ॥८॥ विभीषणोऽपिधर्मात्मासत्यधर्मपरायणः॥ पंचवर्षसहस्राणिपादेनैकेनतस्थिवान्॥९॥दिव्यवर्षसहस्रंतुनि राहारोदशाननः॥पूर्णेवर्षसहस्रेतुशीर्षमग्नौजुहावसः॥एवंवर्षसहस्राणिनवतस्यातिचक्रमुः॥१०॥अथवर्षसहस्रे तुदशमेदशमंशिरः॥छेत्तुकामस्यधर्मात्माप्राप्तश्चाथप्रजापतिः॥वत्सवत्सदशग्रीवप्रीतोस्मीत्यभ्यभाषत॥११॥ वरंवरयदास्यामियत्तेमनसिकांक्षितं ॥ दशग्रीवोपितच्छुत्वाप्रहृष्टेनांतरात्मना॥१२॥अमरत्वंवृणोमीशवरदो यदिमेभवान्॥ सुपर्णनागयक्षाणांदेवतानांतथासुरैः ॥ अवध्यत्वंतुमेदेहित्तृणभूताहिमानुषाः॥ १३॥

मससात्विकरूपं ॥ ७॥ दुष्करंअन्यैरितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ दशमंशिरश्छेत्तुकामस्यप्रजापतिःप्राप्तःसमीपमितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ वृतममरत्वमेवभगवदिच्छावशात्स्वयमेववृणोति सुपर्णेत्यादि ॥ १३ ॥

तथास्त्वित्यस्यावददितिशेषः ॥ १४ ॥ अक्षयाणिसुपर्णादिकृतक्षयरहितानि ॥ १५ ॥ १६ ॥ विभीषणस्यधर्मविषयबुद्धिप्राप्तिकामनयात
पःकर्तृत्वादरेणवत्सेतिद्विःसंबोधनं ॥ १७ ॥ तदेवाह देवमेइत्यादिना ॥ १८ ॥ तथैवचभविष्यसि धर्मबुत्धिरेवभविष्यसि ॥ १९ ॥ २० ॥

तथास्त्वितिप्रजाध्यक्षःपुनराहदशाननं॥ अग्नौहुतानिशीर्षाणियानितेऽसुरपुंगव ॥१४॥ भविष्यंतियथापूर्वम
क्षयाणिचसत्तम ॥ १५॥ एवमुक्त्वाततोरामदशग्रीवंप्रजापतिः॥ विभीषणमुवाचेदंप्रणतंभक्तवत्सलः॥१६॥
विभीषणत्वयावत्सकृतंधर्मार्थमुत्तमं॥ तपस्ततोवरंवत्सवृणीष्वाभिमतंहितं॥१७॥विभीषणोपितंनत्वाप्रांजलि
र्वाक्यमब्रवीत्॥देवमेसर्वदाबुद्धिर्धर्मेतिष्ठतुशाश्वती ॥ मारोचयत्वधर्मेमेबुद्धिःसर्वत्रसर्वदा॥१८॥ ततःप्रजा
पतिःप्रीतोविभीषणमथाब्रवीत्॥ वत्सत्वंधर्मशीलोसितथैवचभविष्यसि ॥१९॥ अयाचितोपितेदास्येत्यमर
त्वंविभीषण॥कुंभकर्णमथोवाचवरंवरयसुव्रत ॥२०॥ वाण्याव्याप्तोथतंप्राहकुंभकर्णःपितामहं॥ स्वप्स्यामिदे
वषण्मासान्दिनमेकंतुभोजनं ॥२१॥ एवमस्त्वितितंप्राहब्रह्माद्दृष्ट्वादिवौकसः॥ सरस्वतीचतद्वक्त्रान्निर्गताप्रय
यौदिवं ॥ २२ ॥ कुंभकर्णस्तुदुष्टात्माचिंतयामासदुःखितः॥अनभिप्रेतमेवास्याल्किंनिर्गतमहोविधिः॥२३॥
सुमालीवरलब्धांस्तान्ज्ञात्वापौत्रान्निशाचरान् ॥ पातालान्निर्भयःप्रायात्प्रहस्तादिभिरन्वितः ॥ २४॥दश
ग्रीवंपरिष्वज्यवचनंचेदमब्रवीत्॥ दिष्ट्यातेपुत्रसंवृत्तोवांछितोमेमनोरथः॥ २५॥ यद्भयाच्चवयंलंकांत्यक्त्वाया
तारसातलं ॥ तद्गतंनोमहाबाहोमहद्विष्णुकृतंभयं॥ २६॥

वाण्या देवप्रार्थितया ॥ २१ ॥ २२ ॥ आस्यादितिच्छेदः अहोविधिर्दुर्लंघ्यइतिशेषः ॥ २३ ॥ वरलब्धान्प्राप्तवरान्पौत्रान्पुत्रीपुत्रान् विदा
दित्वादज् प्रायात्रावणादिसमीपमितिशेषः ॥२४ ॥ मेवांछितोमनोरथस्तेदिष्ट्यासंवृत्तः ॥ २५ ॥ अतोयद्भयादिति तद्विष्णुकृतंभयंनोस्माकं
गतं सर्वावध्यत्वस्यत्वयाप्राप्तत्वात् ॥ २६ ॥

इयंलंकापूर्वमस्माभिरुषिता अनेनास्मत्संबंधादियंतवधनभूतेतिध्वनितं इदानींतेभ्रात्राधनदेनाक्रांतांत्वंप्रत्यानेतुंस्वाधीनांकर्तुमर्हसि ॥ २७॥ ननुज्येष्ठेभ्रातरिकथंबलंयोग्यंतत्राह राज्ञांबंधुःकुतःसुहृत्कुतः सर्वथैतानुपमर्द्यैवराज्यप्रवृत्तेरितिभावः ॥ २८॥ एवंश्रुत्वारावणवाक्यंश्रुत्वेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ सौभ्रात्रंभ्रात्रादिभिःप्रीतिः ॥ ३१ ॥ देवैरनुष्ठितंलंकाहरणरूपंवैरमिदानींतनमेवनकिंतुप्राचीनमेव एवंचतैरस्मद्वेषकरण

अस्माभिःपूर्वमुषितालंकेयंधनदेनते ॥ भ्रात्राऽक्रांतामिदानींत्वंप्रत्यानेतुमिहार्हसि ॥ २७॥ साम्नावाथबलेनापिराज्ञांबंधुःकुतःसुहृत् ॥ इत्युक्तोरावणःप्राहनार्हस्येवंप्रभाषितुं ॥ २८॥ वित्तेशोगुरुरस्माकमेवंश्रुत्वातमब्रवीत् ॥ प्रहस्तःप्रश्रितंवाक्यंरावणंदशकंधरं ॥ २९॥ शृणुरावणयत्नेननैवंत्वंवक्तुमर्हसि ॥ नाधीताराजधर्मास्तेनीतिशास्त्रंतथैवच ॥ ३० ॥ शूराणांनहिसौभ्रात्रंशृणुमेवदतःप्रभो ॥ कश्यपस्यसुतादेवाराक्षसाश्चमहाबलाः ॥ ३१॥ परस्परमयुध्यंतत्यक्त्वासौहृदमायुधैः ॥ नैवेदानींतनंराजन्वैरंदेवैरनुष्ठितं ॥ ३२॥ प्रहस्तस्यवचःश्रुत्वादशग्रीवोदुरात्मनः ॥ तथेतिक्रोधताम्राक्षस्त्रिकूटाचलमन्वगात् ॥ ३३ ॥ दूतंप्रहस्तंसंप्रेष्यनिष्कास्यधनदेश्वरं ॥ लंकामाक्रम्यसचिवैराक्षसैःसुखमास्थितः ॥ ३४॥ धनदःपितृवाक्येनत्यक्त्वालंकांमहायशाः ॥ गत्वाकैलासशिखरंतपसातोषयच्छिवं ॥ ३५॥ तेनसख्यमनुप्राप्यतेनैवपरिपालितः ॥ अलकांनगरींतत्रनिर्ममेविश्वकर्मणा ॥ ३६॥ दिक्पालत्वंचकारात्रशिवेनपरिपालितः ॥ रावणोराक्षसैःसार्धमभिषिक्तःसहानुजैः ॥ ३७ ॥

वदस्माकमपितद्वेषकरणंनदोषायेतिभावः ॥ ३२ ॥ दुरात्मनःप्रहस्तस्येत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ धनदनामकमीश्वरंनिष्कास्य ॥ ३४ ॥ धनदःतद्दूतगमनोत्तरंपितृसमीपंगत्वारावणएवमाहात्रकिमुचितमितिपृष्टवांस्तेनचत्यागएवोचितोस्यावध्यत्वादित्युक्तेतांत्यक्तवानितिगाथापौराणिकी ॥ ॥ ३५ ॥ निर्ममेकारितवान् ॥ ३६ ॥ रावणोऽनुजैःसार्धंराक्षसैरभिषिक्तः लंकाराज्यइतिशेषः ॥ ३७ ॥

असुराणांतदवताररूपरक्षसां यद्वाक्रूरकर्मत्वाद्रक्षःस्वप्यसुरपदप्रयोगः एवमसुरेष्वपिराक्षसपदप्रयोगइतिबोध्यं कालखंजायतद्वंश्याय नाम्ना विद्युज्जिव्हाय भगिनींशूर्पणखां ॥ ३८ ॥ राक्षसानांविश्वकर्मादितेःसुतोमयःमंदोदरींकन्यांरावणायददौ पुनःशक्तिंचामोघांस्वनिर्मितांददा

राज्यंचकारासुराणांत्रिलोकींबाधयन्खलः ॥ भगिनींकालखंजायददौविकटरूपिणीं ॥ ३८ ॥ विद्युज्जिव्हायनाम्नासौमहामायीनिशाचरः ॥ ततोमयोविश्वकर्माराक्षसानांदितेःसुतः ॥ ३९ ॥ सुतांमंदोदरींनाम्नाददौलोकैकसुंदरीं ॥ रावणायपुनःशक्तिममोघांप्रीतमानसः ॥ ४० ॥ वैरोचनस्यदौहित्रींवृत्रज्वालेतिविश्रुतां ॥ स्वयंदत्तामुदवहत्कुंभकर्णायरावणः ॥ ४१ ॥ गंधर्वराजस्यसुतांशैलूषस्यमहात्मनः ॥ विभीषणस्यभार्यार्थेधर्मज्ञांसमुदावहत् ॥ ४२ ॥ सरमांनामसुभगांसर्वलक्षणसंयुतां ॥ ततोमंदोदरीपुत्रंमेघनादमजीजनत् ॥ ४३ ॥ जातमात्रस्तुयोनादंमेघवत्समुमोचह ॥ ततःसर्वेब्रुवन्मेघनादोयमितिचासकृत् ॥ ४४ ॥ कुंभकर्णस्ततःप्राहनिद्रामांबाधतेप्रभो ॥ ततश्चकारयामासगुहांदीर्घांसुविस्तरां ॥ ४५ ॥ तत्रसुष्वापमूढात्माकुंभकर्णोविघूर्णितः ॥ निद्रितेकुंभकर्णेतुरावणोलोकरावणः ॥ ४६ ॥ ब्राह्मणानृषिमुख्यांश्चदेवदानवकिन्नरान् ॥ देवश्रियोमनुष्यांश्चनिजघ्नेसमहोरगान् ॥ ॥ ४७ ॥ धनदोपिततःश्रुत्वारावणस्याक्रमंप्रभुः ॥ अधर्मंमाकुरुष्वेतिदूतवाक्यैर्न्यवारयत् ॥ ४८ ॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवोजगामधनदालयं ॥ विनिर्जित्यधनाध्यक्षंजहारोत्तमपुष्पकं ॥ ४९ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ स्वयंदत्तामितितत्पित्रेतिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ मेघनादेतिनाम्नोन्वर्थत्वमाह जातमात्रइति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ देवादीन्समहोरगान्निजघ्ने देवश्रियश्चनिजघ्नेहृतवानित्यर्थः देवस्त्रियइतिपाठांतरं ॥ ४७ ॥ अक्रमंदेवादिष्वन्यायाचरणं ॥ ४८ ॥ उत्तमपुष्पकंवाहनेषूत्तमंपुष्पकाख्यंवाहनमित्यर्थः ॥ ४९ ॥

स्वर्गलोकंमेरूर्ध्वस्थितंशक्रलोकं अनेनयमादिलोकास्तदधःस्थिताइतिध्वनयति ॥ ५० ॥ दैवतैःसहितेनेंद्रेणास्ययुद्धमभवदित्यर्थः ॥ ५१ ॥
॥ ५२ ॥ प्रथमतइंद्रग्रहणंततस्तस्यबंधनं ततोबद्धस्यस्वपुरेआनयनं ॥ ५३ ॥ इंद्रमोचनप्रतिदानत्वेनतदभीष्टानेकवरदानं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

ततोयमंचवरुणंनिर्जित्यसमरेसुरः ॥ स्वर्गलोकमगात्तूर्णंदेवराजजिघांसया ॥ ५० ॥ ततोऽभवन्महद्युद्धमिं
द्रेणसहदैवतैः ॥ ततोरावणमभ्येत्यबबंधत्रिदशेश्वरः ॥ ५१ ॥ तच्छ्रुत्वासहसागत्यमेघनादःप्रतापवान् ॥ कृत्वा
घोरंमहद्युद्धंजित्वात्रिदशपुंगवान् ॥ ५२ ॥ इंद्रंगृहीत्वाबध्वासौमेघनादोमहाबलः ॥ मोचयित्वातुपितरंगृहीत्वेंद्रं
ययौपुरं ॥ ५३ ॥ ब्रह्मातुमोचयामासदेवेंद्रंमेघनादतः ॥ दत्वावरान्बहूंस्तस्मैब्रह्मास्वभवनंययौ ॥ ५४ ॥ रावणो
विजयीलोकान्सर्वान्जित्वाक्रमेणतु ॥ कैलासंतोलयामासबाहुभिःपरिघोपमैः ॥ ५५ ॥ तत्रनंदीश्वरेणैवंशप्तोयं
राक्षसेश्वरः ॥ वानरैर्मानुषैश्चैवनाशंगच्छेतिकोपिना ॥ ५६ ॥ शप्तोप्यगणयन्वाक्यंययौहैहयपत्तनं ॥ तेनबद्धो
दशग्रीवःपुलस्त्येनविमोचितः ॥ ५७ ॥ ततोपिबलमासाद्यजिघांसुर्हरिपुंगवं ॥ धृतस्तेनैवकक्षेणवालिनादश
कंधरः ॥ ५८ ॥ भ्रामयित्वातुचतुरःसमुद्रान्रावणंहरिः ॥ विसर्जयामासततस्तेनसख्यंचकारसः ॥ ५९ ॥ राव
णःपरमप्रीतएवंलोकान्महाबलः ॥ चकारस्ववशेरामबुभुजेस्वयमेवतान् ॥ ६० ॥ एवंप्रभावोराजेंद्रदशग्रीवः
सहेंद्रजित् ॥ त्वयाविनिहतःसंख्येरावणोलोकरावणः ॥ ६१ ॥

शापमाह वानरैरिति कोपिनाकोपवता कैलासचालनादयंकोपः वानरमुखंनंदीश्वरंदृष्ट्वारावणेनहसितमित्यतोवाशापः ॥ ५६ ॥
अगणयन्किमस्यशापेनभवितेतितच्छापगणनामकुर्वन् हैहयपत्तनंसहस्रार्जुननगरं ॥ ५७ ॥ बलंहैहयप्रतिरूपंबलं हरिपुंगवंवालिनं तद्धन
नोद्यमेनगतस्यविपरीतंततएवानिष्टलाभइत्याह तेनैवकक्षेणधृतइति विषममत्रालंकारः ॥ ५८ ॥ सरावणः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

अत्ररावणबंधकेंद्रबंधकतयारामपृष्टइंद्रजितउत्कर्षउक्तः ॥ ६२ ॥ एतत्तवानाश्चर्यायेत्याह भवानिति आदिकृत्उत्पत्तिकर्ता जगतोभगवत्स्वरूपत्वमेवाह त्वन्नाभीति अग्निस्तेइतिमुखादग्निरजायतेतिश्रुतेर्वागग्निमप्येतीतिश्रुतेश्च ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ बाहुभ्यामित्याद्यपिश्रुतिसिद्धमितितद्विदांस्पष्टमेव ॥ ६५ ॥ प्राणःप्राणवायुः जंघाजानूरुजघनादितिसमाहारद्वंद्वः ॥ ६६ ॥ वालखिल्याऋषिविशेषाः ॥६७॥६८॥ विश्वरू

मेघनादश्चनिहतोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ कुंभकर्णश्चनिहतस्त्वयापर्वतसन्निभः ॥६२॥ भवान्नारायणःसाक्षाज्जगतामादिकृद्विभुः ॥ त्वत्स्वरूपमिदंसर्वंजगत्स्थावरजंगमं ॥ ६३॥ त्वन्नाभिकमलोत्पन्नोब्रह्मालोकपितामहः॥ अग्निस्तेमुखतोजातोवाचासहरघूत्तम ॥६४॥ बाहुभ्यांलोकपालौघाश्चक्षुर्भ्यांचंद्रभास्करौ॥ दिशश्चविदिशश्चैवकर्णाभ्यांतेसमुत्थिताः ॥६५॥ घ्राणात्प्राणःसमुत्पन्नश्चाश्विनौदेवसत्तमौ ॥ जंघाजानूरुजघनाद्भुवर्लोकादयोऽभवन् ॥ ६६ ॥ कुक्षिदेशात्समुत्पन्नाश्चत्वारःसागराहरे ॥ स्तनाभ्यामिंद्रवरुणौवालखिल्याश्चरेतसः॥६७॥ मेढ्राद्यमोगुदान्मृत्युर्मन्योरुद्रस्त्रिलोचनः॥ अस्थिभ्यःपर्वताजाताःकेशेभ्योमेघसंहतिः॥६८॥ ओषध्यस्तवरोमभ्योनखेभ्यश्चखरादयः॥ त्वंविश्वरूपःपुरुषोमायाशक्तिसमन्वितः॥ ६९ ॥ नानारूपइवाभासिगुणव्यतिकरेसति॥ त्वामाश्रित्यैवविबुधाःपिबंत्यमृतमध्वरे॥ ७० ॥ त्वयासृष्टमिदंसर्वंविश्वंस्थावरजंगमं॥ त्वामाश्रित्यैवजीवंतिसर्वेस्थावरजंगमाः॥ ७१ ॥

पःविराडित्यर्थः मायागुणानांसत्वादीनांव्यतिकरेसतिआधिक्यन्यूनताभ्यांपरस्परसंश्लेषेसतिनानारूपोब्रह्मविष्णुरुद्रादिरूपोभासि ॥ ६९ ॥ अग्निरूपंत्वामाश्रित्यैवअमृतंहविरध्वरेदेवाःपिबंति ॥ ७० ॥ त्वमेवसृष्टिस्थितिकर्तेत्याह त्वयेति ॥ ७१ ॥

व्यवहारेतत्कालेपि अखिलंवस्तुत्वद्युक्तमेव सत्त्वेनभातत्वेनचसर्वव्यवहारःसत्ताभातत्वेचसर्वत्रत्वदीयेएवेतिभावःतदेवदृष्टांतेनोपपादयति सर्पि
र्यथाखिलंपयोव्याप्यतिष्ठतितथात्वमखिलंव्याप्यतिष्ठसीति सर्वत्रसदितिभासतेइतिचव्यवहारः तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंवि
भातीतिश्रुतेः ॥७२॥ तदेवाह त्वद्भासेति ईदृशस्त्वंनसर्ववेद्यइत्याह सर्वगमिति ॥७३॥ ज्ञानचक्षुषोप्यात्मन्येवत्वांपश्यंतीत्याह योगिनइति नतु
स्वस्माद्भेदेनेत्यर्थः एतेनसर्वत्रचैतन्यभूतस्त्वमेवेतिसूचितं विचिन्वंतिपश्यंति ॥७४॥ तथादर्शनेकारणमाह अतदिति अतत्दृश्यंजडंतन्निरसनमु

त्वद्युक्तमखिलंवस्तुव्यवहारेपिराघव॥ क्षीरमध्यगतंसर्पिर्यथाव्याप्याखिलंपयः॥ ७२॥ त्वद्भासाभासतेर्कादि
नत्वंतेनावभाससे॥सर्वगंनित्यमेकंत्वांज्ञानचक्षुर्विलोकयेत्॥ ७३॥नाज्ञानचक्षुस्त्वांपश्येदंधदृक्भास्करंयथा॥
योगिनस्त्वांविचिन्वंतिस्वदेहेपरमेश्वरं॥ ७४॥ अतन्निरसनमुखैर्वेदशीर्षैरहर्निशं॥ त्वत्पादभक्तिलेशेनगृहीताय
द्योगिनः॥ ७५॥ विचिन्वंतोहिपश्यंतिचिन्मात्रंत्वांनचान्यथा॥ मयाप्रलपितंकिंचित्सर्वज्ञस्यतवाग्रतः॥ क्षंतु
मर्हसिदेवेशतवानुग्रहभागहं॥ ७६॥ दिग्देशकालपरिहीनमनन्यमेकंचिन्मात्रमक्षरमजंचलनादिहीनं॥ सर्वज्ञ
मीश्वरमनंतगुणंव्युदस्तमायंभजेरघुपतिंभजतामभिन्नं॥७७॥ इतिश्रीम०रा०उत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः॥२॥

खैर्नस्त्रीनपुमानित्यादिरूपर्वेदशीर्षैरुपनिषद्भागैःपश्यंति वस्तुतोनिर्धर्मकत्वात्केनापिरूपेणवक्तुमशक्यतयानिषेधमुखेनैवश्रुतयोब्रह्मप्रतिपाद
यंतीतिभावः तदपितेषांज्ञानंत्वद्भक्तिंविनोपनिषन्मात्रेणनेत्याह त्वत्पादेति अन्यथानेतिभावः ॥ ७५ ॥ विचिन्वंतःउपनिषत्सुविचारयंतः
अन्यथाकेनचित्धर्मेणधर्मवंतंनपश्यंतीत्यर्थः ॥ ७६ ॥ भजतांभक्तानांअभिन्नंस्वाभिन्नत्वेनबुद्धिविषयं ॥ ७७ ॥ इतिश्रीमत्सकल०श्री
रामवर्मणःकृतौउत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सकलांतरस्थंजानासि सर्वांतर्यामित्वात् तदेवस्फुटयति सर्वहृदिस्थितोहीत्यंतेन हिर्यतइत्यर्थे विज्ञानदृक्विज्ञानेनस्वरूपेणदृक्सर्वद्रष्टा अनेनचित्तादिकरणांतरनैरपेक्ष्यमुक्तं अतएवसाक्षीसाक्षाद्द्रष्टा नन्वहंमनुष्यःकुतोममेदृशत्वंतत्राह त्वंलीलेति वस्तुतोनमनुष्यस्त्वमितिभावः स्वमहिमन्स्वमात्रज्ञेयमहिमन् अन्यैस्त्वन्महिमादुर्ज्ञेयइत्यर्थः मायागुणैःरजआदिभिर्नाज्यसेनस्पृश्यसे एवंसर्वज्ञस्यतवाग्रेकथनंयद्यप्यनुचितंतथापिभवतालीलार्थंप्रतिचोदितःपृष्टोरक्षोद्भवंवक्ष्यामि रक्षोद्भवमित्यत्रसंधिरार्षः ॥६१॥ ननुत्वंमामेवंकथंज्ञातवानसीत्यत्राह जानामीति मूढोप्यहंभवदनुग्रहतएवंविशेषणंत्वांजानामि अनंतंदेशकालापरिच्छेद्यं अक्षराजत्वाभ्यांनाशोत्पत्तिराहित्यमुक्तं सांसारिकान्प्रतिगूढंगु

रामत्वंसकलांतरस्थमभितोजानासिविज्ञानदृक्साक्षीसर्वहृदिस्थितोहिपरमोनित्योदितोनिर्मलः॥ त्वंलीलामनुजाकृतिःस्वमहिमामायागुणैर्नाज्यसेलीलार्थंप्रतिचोदितोद्यभवतोवक्ष्यामिरक्षोद्भवं ॥ ६१ ॥ जानामिकेवलमनंतमचिंत्यशक्तिंचिन्मात्रमक्षरमजंविदितात्मतत्त्वं॥ त्वांरामगूढनिजरूपमनुप्रवृत्तोमूढोप्यहंभवदनुग्रहतश्चरामि ॥ ६२ ॥ एवंवदंतमिनवंशपवित्रकीर्तिःकुंभोद्भवंरघुपतिःप्रहसन्बभाषे॥ मायाश्रितंसकलमेतदनन्यकत्वान्मत्कीर्तनंजगतिपापहरंनिबोध ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेप्रथमःसर्गः॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

प्तंकृतंनिजरूपंयेनतं अथापित्वामनुप्रवृत्तःत्वत्प्रवृत्तिमार्गमनुप्रवृत्तोंगीकृतप्रवृत्तिमार्गइहलोकेचरामि ॥ ६२ ॥ इनवंशेसूर्यवंशेपवित्राकीर्तिर्यस्यसः एतत्सकलमप्युदाहृतमंतर्यामित्वादिदृश्यमानंजगच्चमायाश्रितमेव तत्रहेतुःअनन्यकत्वात्नविद्यतेऽन्यत्यस्यसोनन्यकस्तस्यभावस्तत्त्वंममतादृशत्वात्धर्मरहितत्वात्इतराधारत्वादेरप्यसंभवात्सर्वधर्मजालमपिगृह्यमाणंमायाश्रितमेवजानीहीतिशेषः स्वावतारस्यमुख्यप्रयोजनमाह मत्कीर्तनमिति स्वकीर्तनद्वारापापहरणार्थमेवावतारइतिभावः ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणसेतौउत्तरकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥७॥ ॥७॥

॥१॥ अथेति तत्रविश्रवसआश्रमे पितरंविश्रवसं ॥२॥ सामीप्यंगत्वासामीप्यंप्राप्य ॥३॥४॥ अचिरेणेतिच्छेदः ॥ ५॥ मांपश्यशिवेनचक्षुषेति शेषः दुष्करंतपःकर्तुमित्यन्वयः ॥ ६ ॥ फलस्यवांछितस्यसिध्यर्थं सहानुजःकुंभकर्णविभीषणसहितः स्वंस्वंनियमंस्वस्ववासनोद्भूतंराजसता

श्रीरामवचनंश्रुत्वापरमानंदनिर्भरः॥मुनिःप्रोवाचसदसिसर्वेषांतत्रशृण्वतां॥१॥अथवित्तेश्वरोदेवस्तत्रकालेन केनचित्॥ ॥आययौपुष्पकारूढःपितरंद्रष्टुमंजसा॥ २॥ दृष्ट्वातंकैकसीतत्रभ्राजमानंमहौजसं॥ राक्षसीपुत्रसामी प्यंगत्वारावणमब्रवीत्॥३॥ पुत्रपश्यधनाध्यक्षंज्वलंतंस्वेनतेजसा॥ त्वमप्येवंयथाभूयास्तथायत्नंकुरुप्रभो॥४॥ तच्छ्रुत्वारावणोरोषात्प्रतिज्ञामकरोद्द्रुतं॥ धनदेनसमोवापित्यधिकोवाचिरेणतु॥५॥ भविष्याम्यंबमांपश्यसंता पंत्यजसुव्रते॥ इत्युक्त्वादुष्करंकर्तुंतपःसदशकंधरः॥ ६॥ आगमत्फलसिद्ध्यर्थंगोकर्णंतुसहानुजः॥ स्वंस्वंनियम मास्थायभ्रातरस्तेतपोमहत्॥ ७॥आस्थितादुष्करंघोरंसर्वलोकैकतापनं॥दशवर्षसहस्राणिकुंभकर्णोकरोत्तपः॥ ॥८॥ विभीषणोऽपिधर्मात्मासत्यधर्मपरायणः॥ पंचवर्षसहस्राणिपादेनैकेनतस्थिवान्॥९॥दिव्यवर्षसहस्रंतुनि राहारोदशाननः॥पूर्णेवर्षसहस्रेतुशीर्षमग्नौजुहावसः॥एवंवर्षसहस्राणिनवतस्यातिचक्रमुः॥१०॥अथवर्षसहस्रे तुदशमेदशमंशिरः॥छेत्तुकामस्यधर्मात्माप्राप्तश्चाथप्रजापतिः॥वत्सवत्सदशग्रीवप्रीतोस्मीत्यभ्यभाषत॥११॥ वरंवरयदास्यामियत्तेमनसिकांक्षितं ॥ दशग्रीवोपितच्छ्रुत्वाप्रहृष्टेनांतरात्मना॥१२॥अमरत्वंवृणोमीशवरदो यदिमेभवान्॥ सुपर्णनागयक्षाणांदेवतानांतथासुरैः॥ अवध्यत्वंतुमेदेहित्वणभूताहिमानुषाः॥ १३॥

मससात्विकरूपं ॥ ७॥ दुष्करंअन्यैरितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ दशमंशिरश्छेत्तुकामस्यप्रजापतिःप्राप्तःसमीपमितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ वृतममरत्वमेवभगवदिच्छावशात्स्वयमेवविवृणोति सुपर्णेत्यादि ॥ १३ ॥

तथास्त्वित्यस्यावददितिशेषः ॥ १४ ॥ अक्षयाणिसुपर्णादिकृतक्षयरहितानि ॥ १५ ॥ १६ ॥ विभीषणस्यधर्मविषयबुद्धिप्राप्तिकामनयात पःकर्तृत्वादरेणवत्सेतिद्विःसंबोधनं ॥ १७ ॥ तदेवाह देवमेइत्यादिना ॥ १८ ॥ तथैवचभविष्यसि धर्मबुध्दिरेवभविष्यसि ॥ १९ ॥ २० ॥

तथास्त्वितिप्रजाध्यक्षःपुनराहदशाननं ॥ अग्नौहुतानिशीर्षाणियानितेऽसुरपुंगव ॥ १४ ॥ भविष्यंतियथापूर्वमक्षयाणिचसत्तम ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वाततोरामदशग्रीवंप्रजापतिः ॥ विभीषणमुवाचेदंप्रणतंभक्तवत्सलः ॥ १६ ॥ विभीषणत्वयावत्सकृतंधर्मार्थमुत्तमं ॥ तपस्ततोवरंवत्सवृणीष्वाभिमतंहितं ॥ १७ ॥ विभीषणोपितंनत्वाप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ देवमेसर्वदाबुद्धिर्धर्मेतिष्ठतुशाश्वती ॥ मारोचयत्वधर्मेमेबुद्धिःसर्वत्रसर्वदा ॥ १८ ॥ ततःप्रजापतिःप्रीतोविभीषणमथाब्रवीत् ॥ वत्सत्वंधर्मशीलोसितथैवचभविष्यसि ॥ १९ ॥ अयाचितोपितेदास्येत्यमरत्वंविभीषण ॥ कुंभकर्णमथोवाचवरंवरयसुव्रत ॥ २० ॥ वाण्याव्याप्तोथतंप्राहकुंभकर्णःपितामहं ॥ स्वप्स्यामिदेवषण्मासान्दिनमेकंतुभोजनं ॥ २१ ॥ एवमस्त्वितितंप्राहब्रह्माद्दष्ट्वादिवौकसः ॥ सरस्वतीचतद्वक्त्रान्निर्गताप्रययौदिवं ॥ २२ ॥ कुंभकर्णस्तुदुष्टात्माचिंतयामासदुःखितः ॥ अनभिप्रेतमेवास्याल्किंनिर्गतमहोविधिः ॥ २३ ॥ सुमालीवरलब्धांस्तान्ज्ञात्वापौत्रान्निशाचरान् ॥ पातालान्निर्भयःप्रायात्प्रहस्तादिभिरन्वितः ॥ २४ ॥ दशग्रीवंपरिष्वज्यवचनंचेदमब्रवीत् ॥ दिष्ट्यातेपुत्रसंवृत्तोवांछितोमेमनोरथः ॥ २५ ॥ यद्भयाच्चवयंलंकांत्यक्त्वायातारसातलं ॥ तद्गतंनोमहाबाहोमहद्विष्णुकृतंभयं ॥ २६ ॥

वाण्या देवप्रार्थितया ॥ २१ ॥ २२ ॥ आस्यादितिच्छेदः अहोविधिर्दुर्लंघ्यइतिशेषः ॥ २३ ॥ वरलब्धान्प्राप्तवरान्पौत्रान्पुत्रीपुत्रान् बिदादित्वादञ् प्रायात्रावणादिसमीपमितिशेषः ॥ २४ ॥ मेवांछितोमनोरथस्ते दिष्ट्यासंवृत्तः ॥ २५ ॥ अतोयद्भयादिति तद्विष्णुकृतंभयंनोस्माकंगतं सर्वावध्यत्वस्यत्वयाप्राप्तत्वात् ॥ २६ ॥

इयंलंकापूर्वमस्माभिरुषिता अनेनास्मत्संबंधादियंतवधनभूतेतिध्वनितं इदानींतेभ्रात्राधनदेनाक्रांतांत्वंप्रत्यानेतुंस्वाधीनांकर्तुमर्हसि ॥ २७॥ ननुज्येष्ठेभ्रातरिकथंबलंयोग्यंतत्राह राज्ञांबंधुःकुतःसुहृत्कुतः सर्वथैतानुपमर्द्यैवराज्यप्रवृत्तेरितिभावः ॥ २८॥ एवंश्रुत्वारावणवाक्यंश्रुत्वेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ सौभ्रात्रंभ्रात्रादिभिःप्रीतिः ॥ ३१ ॥ देवैरनुष्ठितंलंकाहरणरूपंवैरमिदानींतनमेवनकिंतुप्राचीनमेव एवंचतैरस्मद्द्वेषकरण

अस्माभिःपूर्वमुषितालंकेयंधनदेनते ॥ भ्रात्राऽक्रांतामिदानींत्वंप्रत्यानेतुमिहार्हसि ॥ २७॥ साम्नावाथबलेनापिराज्ञांबंधुःकुतःसुहृत् ॥ इत्युक्तोरावणःप्राहनार्हस्येवंप्रभाषितुं ॥ २८॥ वित्तेशोगुरुरस्माकमेवंश्रुत्वातमब्रवीत् ॥ प्रहस्तःप्रश्रितंवाक्यंरावणंदशकंधरं ॥ २९॥ शृणुरावणयत्नेननैवंत्वंवक्तुमर्हसि ॥ नाधीताराजधर्मास्तेनीतिशास्त्रंतथैवच ॥ ३० ॥ शूराणांनहिसौभ्रात्रंशृणुमेवदतःप्रभो ॥ कश्यपस्यसुतादेवाराक्षसाश्चमहाबलाः ॥ ३१॥ परस्परमयुध्यंतत्यक्त्वासौहृदमायुधैः ॥ नैवेदानींतनंराजन्वैरंदेवैरनुष्ठितं ॥ ३२॥ प्रहस्तस्यवचःश्रुत्वादशग्रीवोदुरात्मनः ॥ तथेतिक्रोधताम्राक्षस्त्रिकूटाचलमन्वगात् ॥ ३३ ॥ दूतंप्रहस्तंसंप्रेष्यनिष्कास्यधनदेश्वरं ॥ लंकामाक्रम्यसचिवैराक्षसैःसुखमास्थितः ॥ ३४॥ धनदःपितृवाक्येनत्यक्त्वालंकांमहायशाः ॥ गत्वाकैलासशिखरंतपसातोषयच्छिवं ॥ ३५॥ तेनसख्यमनुप्राप्यतेनैवपरिपालितः ॥ अलकांनगरींतत्रनिर्ममेविश्वकर्मणा ॥ ३६॥ दिक्पालत्वंचकारात्रशिवेनपरिपालितः ॥ रावणोराक्षसैःसार्धमभिषिक्तःसहानुजैः ॥ ३७ ॥

वदस्माकमपितद्द्वेषकरणंनदोषायेतिभावः ॥ ३२ ॥ दुरात्मनःप्रहस्तस्येत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ धनदनामकमीश्वरंनिष्कास्य ॥ ३४ ॥ धनदःतद्दूतगमनोत्तरंपितृसमीपंगत्वारावणएवमाहात्रकिमुचितमितिपृष्टवांस्तेनचत्यागएवोचितोस्यावध्यत्वादित्युक्तेतांत्यक्तवानितिगाथापौराणिकी ॥ ॥ ३५ ॥ निर्ममेकारितवान् ॥ ३६ ॥ रावणोऽनुजैःसार्धराक्षसैरभिषिक्तः लंकाराज्यइतिशेषः ॥ ३७ ॥

असुराणांतदवतारहूपरक्षसां यद्वाक्रूरकर्मत्वाद्रक्षःस्वप्यसुरपदप्रयोगः एवमसुरेष्वपिराक्षसपदप्रयोगइतिबोध्यं कालखंजायतद्वंश्याय नाम्ना विद्युज्जिव्हाय भगिनींशूर्पणखां ॥ ३८ ॥ राक्षसानांविश्वकर्मा दितेःसुतोमयःमंदोदरींकन्यांरावणायददौ पुनःशक्तिंचामोघांस्वनिर्मितांददा

राज्यंचकारासुराणांत्रिलोकींबाधयन्खलः ॥ भगिनींकालखंजायददौविकटरूपिणीं ॥ ३८ ॥ विद्युज्जिव्हायनाम्नासौमहामायीनिशाचरः ॥ ततोमयोविश्वकर्माराक्षसानांदितेःसुतः ॥ ३९ ॥ सुतांमंदोदरींनाम्नाददौलोकैकसुंदरीं ॥ रावणायपुनःशक्तिममोघांप्रीतमानसः ॥ ४० ॥ वैरोचनस्यदौहित्रींवृत्रज्वालेतिविश्रुतां ॥ स्वयंदत्तामुदवहत्कुंभकर्णायरावणः ॥ ४१ ॥ गंधर्वराजस्यसुतांशैलूषस्यमहात्मनः ॥ विभीषणस्यभार्यार्थेधर्मज्ञांसमुदावहत् ॥ ४२ ॥ सरमांनामसुभगांसर्वलक्षणसंयुतां ॥ ततोमंदोदरीपुत्रंमेघनादमजीजनत् ॥ ४३ ॥ जातमात्रस्तुयोनादंमेघवत्प्रमुमोचह ॥ ततःसर्वेब्रुवन्मेघनादोयमितिचासकृत् ॥ ४४ ॥ कुंभकर्णस्ततःप्राहनिद्रामांबाधतेप्रभो ॥ ततश्चकारयामासगुहांदीर्घांसुविस्तरां ॥ ४५ ॥ तत्रसुष्वापमूढात्माकुंभकर्णोविघूर्णितः ॥ निद्रितेकुंभकर्णेतुरावणोलोकरावणः ॥ ४६ ॥ ब्राह्मणानृषिमुख्यांश्चदेवदानवकिन्नरान् ॥ देवस्त्रियोमनुष्यांश्चनिजघ्नेसमहोरगान् ॥ ॥ ४७ ॥ धनदोपिततःश्रुत्वारावणस्याक्रमंप्रभुः ॥ अधर्ममाकुरुष्वेतिदूतवाक्यैर्न्यवारयत् ॥ ४८ ॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवोजगामधनदालयं ॥ विनिर्जित्यधनाध्यक्षंजहारोत्तमपुष्पकं ॥ ४९ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ स्वयंदत्तामितितत्पित्रेतिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ मेघनादेतिनाम्नोन्वर्थत्वमाह जातमात्रइति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ देवादीन्समहोरगान्निजघ्ने देवस्त्रियश्चनिजघ्नेहृतवानित्यर्थः देवस्त्रियइतिपाठांतरं ॥ ४७ ॥ अक्रमंदेवादिष्वन्यायाचरणं ॥ ४८ ॥ उत्तमपुष्पकंवाहनेषूत्तमंपुष्पकाख्यंवाहनमित्यर्थः ॥ ४९ ॥

स्वर्गलोकंमेरूर्ध्वस्थितंशक्रलोकं अनेनयमादिलोकास्तदधःस्थिताइतिध्वनयति ॥ ५० ॥ दैवतैःसहितेनेंद्रेणास्य युद्धमभवदित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ प्रथमतइंद्रग्रहणंततस्तस्यबंधनं ततोबद्धस्यस्वपुरेआनयनं ॥ ५३ ॥ इंद्रमोचनप्रतिदानत्वेनतदभीष्टानेकवरदानं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

ततोयमंचवरुणंनिर्जित्यसमरेसुरः ॥ स्वर्गलोकमगात्तूर्णंदेवराजजिघांसया ॥ ५० ॥ ततोऽभवन्महद्युद्धमिंद्रेणसहदैवतैः ॥ ततोरावणमभ्येत्यबबंधत्रिदशेश्वरः ॥ ५१ ॥ तच्छ्रुत्वासहसागत्यमेघनादःप्रतापवान् ॥ कृत्वाघोरंमहद्युद्धंजित्वात्रिदशपुंगवान् ॥५२॥ इंद्रंगृहीत्वाबध्वासौमेघनादोमहाबलः ॥ मोचयित्वातुपितरंगृहीत्वेंद्रंययौपुरं ॥ ५३ ॥ ब्रह्मातुमोचयामासदेवेंद्रंमेघनादतः ॥ दत्वावरान्बहूंस्तस्मैब्रह्मास्वभवनंययौ ॥ ५४ ॥ रावणोविजयीलोकान्सर्वान्जित्वाक्रमेणतु ॥ कैलासंतोलयामासबाहुभिःपरिघोपमैः ॥५५॥ तत्रनंदीश्वरेणैवंशप्तोयंराक्षसेश्वरः ॥ वानरैर्मानुषैश्चैवनाशंगच्छेतिकोपिना ॥ ५६ ॥ शप्तोप्यगणयन्वाक्यंययौहैहयपत्तनं ॥ तेनबद्धोदशग्रीवःपुलस्त्येनविमोचितः ॥ ५७ ॥ ततोपिबलमासाद्यजिघांसुर्हरिपुंगवं ॥ धृतस्तेनैवकक्षेणवालिनादशकंधरः ॥ ५८ ॥ भ्रामयित्वातुचतुरःसमुद्रान्रावणंहरिः ॥ विसर्जयामासततस्तेनसख्यंचकारसः ॥ ५९ ॥ रावणःपरमप्रीतएवंलोकान्महाबलः ॥ चकारस्ववशेरामबुभुजेस्वयमेवतान् ॥ ६० ॥ एवंप्रभावोराजेंद्रदशग्रीवःसहेंद्रजित् ॥ त्वयाविनिहतःसंख्येरावणोलोकरावणः ॥६१॥

शापमाह वानरैरिति कोपिनाकोपवता कैलासचालनादयंकोपः वानरमुखंनंदीश्वरंदृष्ट्वारावणेनहसितमित्यतोवाशापः ॥ ५६ ॥ अगणयन्किमस्यशापेनभवितेतितच्छापगणनामकुर्वन् हैहयपत्तनंसहस्रार्जुननगरं ॥ ५७ ॥ बलंहैहयप्रतिरूपंबलं हरिपुंगवंवालिनं तद्धननोद्यमेनगतस्यविपरीतंततएवानिष्टलाभइत्याह तेनैवकक्षेणधृतइति विषममत्रालंकारः ॥ ५८ ॥ सरावणः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

अत्ररावणबंधकेंद्रबंधकतयारामपृष्टइंद्रजितउत्कर्षउक्तः ॥ ६२ ॥ एतत्तवानाश्चर्यायेत्याह भवानिति आदिकृत् उत्पत्तिकर्ता जगतोभगव
त्स्वरूपत्वमेवाह त्वन्नाभीति अग्निस्तेइतिमुखादग्निरजायतेतिश्रुतेर्वागग्निमप्येतीतिश्रुतेश्च ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ बाहुभ्यामित्याद्यपिश्रुतिसिद्धमि
तितद्विदांस्पष्टमेव ॥ ६५ ॥ प्राणःप्राणवायुः जंघाजानूरुजघनादितिसमाहारद्वंद्वः ॥ ६६ ॥ वालखिल्याऋषिविशेषाः ॥६७॥६८॥ विश्वरू

मेघनादश्चनिहतोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ कुंभकर्णश्चनिहतस्त्वयापर्वतसन्निभः ॥ ६२ ॥ भवान्नारायणःसाक्षा
ज्जगतामादिकृद्विभुः ॥ त्वत्स्वरूपमिदंसर्वंजगत्स्थावरजंगमं ॥ ६३ ॥ त्वन्नाभिकमलोत्पन्नोब्रह्मालोकपिताम
हः ॥ अग्निस्तेमुखतोजातोवाचासहरघूत्तम ॥ ६४ ॥ बाहुभ्यांलोकपालौघाश्चक्षुर्भ्यांचंद्रभास्करौ ॥ दिशश्चवि
दिशश्चैवकर्णाभ्यांतेसमुत्थिताः ॥ ६५ ॥ घ्राणात्प्राणःसमुत्पन्नश्चाश्विनौदेवसत्तमौ ॥ जंघाजानूरुजघनाद्भुव
र्लोकादयोऽभवन् ॥ ६६ ॥ कुक्षिदेशात्समुत्पन्नाश्चत्वारःसागराहरे ॥ स्तनाभ्यामिंद्रवरुणौवालखिल्याश्चरेत
सः ॥ ६७ ॥ मेढ्राद्यमोगुदान्मृत्युर्मन्योरुद्रस्त्रिलोचनः ॥ अस्थिभ्यःपर्वताजाताःकेशेभ्योमेघसंहतिः ॥ ६८ ॥ ओ
षध्यस्तवरोमभ्योनखेभ्यश्चखरादयः ॥ त्वंविश्वरूपःपुरुषोमायाशक्तिसमन्वितः ॥ ६९ ॥ नानारूपइवाभासिगु
णव्यतिकरेसति ॥ त्वामाश्रित्यैवविबुधाःपिबंत्यमृतमध्वरे ॥ ७० ॥ त्वयासृष्टमिदंसर्वंविश्वंस्थावरजंगमं ॥ त्वा
माश्रित्यैवजीवंतिसर्वेस्थावरजंगमाः ॥ ७१ ॥

पःविराडित्यर्थः मायागुणानांसत्वादीनांव्यतिकरेसतिआधिक्यन्यूनताभ्यांपरस्परसंश्लेषेसतिनानारूपोब्रह्मविष्णुरुद्रादिरूपोभासि ॥ ६९ ॥
अग्निरूपंत्वामाश्रित्यैवअमृतंहविरध्वरेदेवाःपिबंति ॥ ७० ॥ त्वमेवसृष्टिस्थितिकर्तेत्याह त्वयेति ॥ ७१ ॥

व्यवहारेतत्कालेपि अखिलंवस्तुत्वद्युक्तमेव सत्त्वेनभातत्वेनचसर्वव्यवहारःसत्ताभातत्वेचसर्वत्रत्वदीयेएवेतिभावःतदेवदृष्टांतेनोपपादयति सर्पि
र्यथाखिलंपयोव्याप्यतिष्ठतितथात्वमखिलंव्याप्यतिष्ठसीति सर्वत्रसदितिभासतेइतिचव्यवहारः तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंवि
भातीतिश्रुतेः ॥७२॥ तदेवाह त्वद्भासेति ईदृशस्त्वंनसर्ववेद्यइत्याह सर्वगमिति ॥७३॥ ज्ञानचक्षुषोप्यात्मन्येवत्वांपश्यंतीत्याह योगिनइति नतु
स्वस्माद्भेदेनेत्यर्थः एतेनसर्वत्रचैतन्यभूतस्त्वमेवेतिसूचितं विचिन्वंतिपश्यंति ॥७४॥ तथादर्शनेकारणमाह अतदिति अतत्दृश्यंजडंतन्निरसनमु

त्वद्युक्तमखिलंवस्तुव्यवहारेपिराघव॥ क्षीरमध्यगतंसर्पिर्यथाव्याप्याखिलंपयः॥ ७२॥ त्वद्भासाभासतेर्कादि
नत्वंतेनावभाससे॥सर्वगंनित्यमेकंत्वांज्ञानचक्षुर्विलोकयेत्॥ ७३॥नाज्ञानचक्षुस्त्वांपश्येदंधदृक्भास्करंयथा॥
योगिनस्त्वांविचिन्वंतिस्वदेहेपरमेश्वरं॥ ७४॥ अतन्निरसनमुखैर्वेदशीर्षैरहर्निशं॥ त्वत्पादभक्तिलेशेनगृहीताय
द्योगिनः॥ ७५॥ विचिन्वंतोहिपश्यंतिचिन्मात्रंत्वांनचान्यथा॥ मयाप्रलपितंकिंचित्सर्वज्ञस्यतवाग्रतः॥ क्षंतु
मर्हसिदेवेशतवानुग्रहभागहं॥ ७६॥ दिग्देशकालपरिहीनमनन्यमेकंचिन्मात्रमक्षरमजंचलनादिहीनं॥ सर्वज्ञ
मीश्वरमनंतगुणंव्युदस्तमायंभजेरघुपतिंभजतामभिन्नं॥७७॥ इतिश्रीम०रा०उत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः॥२॥

खैर्नस्त्रीनपुमानित्यादिरूपर्वेदशीर्षैरुपनिषद्भागैःपश्यंति वस्तुतोनिर्धर्मकत्वात्केनापिरूपेणवक्तुमशक्यतयानिषेधमुखेनैवश्रुतयोब्रह्मप्रतिपाद
यंतीतिभावः तदपितेषांज्ञानंत्वद्भक्तिंविनोपनिषन्मात्रेणनेत्याह त्वत्पादेति अन्यथानेतिभावः ॥ ७५ ॥ विचिन्वंतःउपनिषत्सुविचारयंतः
अन्यथाकेनचित्धर्मेणधर्मवंतंनपश्यंतीत्यर्थः ॥ ७६ ॥ भजतांभक्तानांअभिन्नंस्वाभिन्नत्वेनबुद्धिविषयं ॥ ७७ ॥ इतिश्रीमत्सकल०श्री
रामवर्मणःकृतौउत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

वालीति रवींद्राविति आत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेस्तयोरेववानराकारत्वमुक्तं ॥ १ ॥ सभाआस्तइतिच्छेदः ॥ २ ॥ योगंध्यानं ॥ ३ ॥ किंचित्ध्यात्वातदत्यजत् भूमावितिशेषः भूमौपतितमात्रेणतेनसलिलेनदार्ढ्यंप्राप्तमितिशेषः तस्मात्कपिर्जातः ॥ ४ ॥ द्रुहिणोब्रह्मा मेसमीपेवसेत्यन्वयः ब्रह्मणेति एवमुक्तइत्यन्वयः ऋक्षाधिपःसएवकपिः ॥६॥ उद्यतउद्यमवान् फलमूलार्थंतल्लाभार्थमद्रौपर्यटन्वापीमपश्यत् ॥ ७ ॥ छाया

श्रीरामउवाच वालिसुग्रीवयोर्जन्मश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ रवींद्रौवानराकारौजज्ञातइतिनःश्रुतं ॥ १ ॥ अगस्त्यउवाच मेरोःस्वर्णमयस्याद्रेर्मध्यशृंगेमणिप्रभे॥ तस्मिन्सभास्तेविस्तीर्णाब्रह्मणःशतयोजना ॥२॥ तस्यांचतुर्मुखःसाक्षात्कदाचिद्योगमास्थितः ॥ नेत्राभ्यांपतितंदिव्यमानंदसलिलंबहु ॥ ३ ॥ तद्गृहीत्वाकरेब्रह्माध्यात्वाकिंचित्तदत्यजत् ॥ भूमौपतितमात्रेणतस्माज्जातोमहाकपिः ॥ ४ ॥ तमाहद्रुहिणोवत्सकिंचित्कालंवसात्रमे ॥ समीपेसर्वशोभाढ्यंततःश्रेयोभविष्यति ॥ ५ ॥ इत्युक्तोन्यवसत्तत्रब्रह्मणावानरोत्तमः ॥ एवंबहुतिथेकालेगतेऋक्षाधिपःसुधीः ॥ ६ ॥ कदाचित्पर्यटन्नद्रौफलमूलार्थमुद्यतः ॥ अपश्यद्दिव्यसलिलांवापींमणिशिलान्वितां ॥७॥ पानीयंपातुमागच्छत्तत्रच्छायामयंकपिं ॥ दृष्ट्वाप्रतिकपिंमत्वानिपपातजलांतरे ॥८॥ तत्राद्दृष्ट्वाहरिंशीघ्रंपुनरुत्प्लुत्यवानरः ॥ अपश्यत्सुंदरींरामामात्मानंविस्मयंगतः ॥९॥ ततःसुरेशोदेवेशंपूजयित्वाचतुर्मुखं ॥ गच्छन्मध्याह्नसमयेदृष्ट्वानारींमनोरमां ॥ १० ॥ कंदर्पशरविद्धांगस्त्यक्तवान्वीर्यमुत्तमं ॥ तामप्राप्यैवतद्बीजंवालदेशेपतद्भुवि ॥ ११ ॥ वालीसमभवत्तत्रशक्रतुल्यपराक्रमः ॥ तस्यदत्वासुरेशानःस्वर्णमालांदिवंगतः ॥ १२ ॥

मयंस्वच्छायारूपं प्रतिकपिंस्वविरोधिकपिं ॥ ८ ॥ आत्मानंसुंदरींरामांतद्रूपंस्त्रीरूपमपश्यत् ॥ ९ ॥ सुरेशइंद्रश्चतुर्मुखंपूजयित्वापुरंगच्छन्मनोरमांतांनारींदृष्ट्वा तामप्राप्यैवतयासहमीलनंविनैववीर्यंत्यक्तवान् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

तस्यग्रीवादेशेमहद्बीजमसृजत् त्यक्तवान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ पूर्ववत्पुंरूपमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ समाश्वास्यभाविनोदुर्वारत्वान्ममस्त्रीरू
पताकथमित्यादिखेदोमास्त्वित्याश्वास्येत्यर्थः देवतादूतंदेवदूतमित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ सौभाग्यवलितांतद्युक्तां ॥ १९ ॥ वशेभविष्यंतिअ

भानुरप्यागतस्तत्रतदानीमेवभामिनीं ॥ दृष्ट्वाकामवशोभूत्वाग्रीवादेशेसृजन्महत् ॥ १३ ॥ बीजंतस्यास्ततःस
द्योमहाकायोऽभवद्धरिः॥तस्यदत्वाहनूमंतंसहायार्थंगतोरविः॥१४॥पुत्रद्वयंसमादायगत्वासानिद्रिताक्वचित्॥
प्रभातेऽपश्यदात्मानंपूर्ववद्वानराकृतिं ॥ १५ ॥ फलमूलादिभिःसार्धंपुत्राभ्यांसहितःकपिः ॥ नत्वाचतुर्मुख
स्याग्रेऋक्षराजःस्थितःसुधीः॥१६॥ ततोऽब्रवीत्समाश्वास्यबहुशःकपिकुंजरं॥ तत्रैकंदेवतादूतमाहूयामरसन्नि
भं ॥ १७॥ गच्छदूतमयादिष्टोगृहीत्वावानरोत्तमं ॥ किष्किंधांदिव्यनगरींनिर्मितांविश्वकर्मणा ॥१८॥ सर्वसौ
भाग्यवलितांदेवैरपिदुरासदां ॥ तस्यांसिंहासनेवीरंराजानमभिषेचय ॥ १९ ॥ सप्तद्वीपगतायेयेवानराःसंति
दुर्जयाः ॥ सर्वेतेऋक्षराजस्यभविष्यंतिवशेऽनुगाः ॥ २० ॥ यदानारायणःसाक्षाद्रामोभूत्वासनातनः ॥ भूभा
रासुरनाशायसंभविष्यतिभूतले ॥ २१ ॥ तदासर्वेसहायार्थंतस्यगच्छंतुवानराः ॥इत्युक्तोब्रह्मणादूतोदेवानांस
महामतिः ॥ २२ ॥ यथाज्ञप्तस्तथाचक्रेब्रह्मणातंहरीश्वरं ॥ देवदूतस्ततोगत्वाब्रह्मणेतन्निवेदयत् ॥ २३ ॥ तदादि
वानराणांसाकिष्किंधाऽभून्नृपाश्रयः ॥ सर्वेश्वरस्त्वमेवासीरिदानींब्रह्मणाऽर्थितः ॥ २४ ॥

नुगाश्चभविष्यंति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तत्तस्यकिष्किंधाराज्यादिदानं ॥ २३ ॥ तदादितत्प्रभृति हेनृप वानराणांसाकिष्किंधाआश्रयोऽभू
त् त्वमेवेदानींब्रह्मणाऽर्थितःसन्सर्वेश्वरःसर्ववानरेश्वरः ॥ २४ ॥

लीलानृदेहिनालीलागृहीतमनुष्यदेहेन अयंपराक्रमस्तवनाश्चर्यायेत्याह सर्वभूतेति यस्त्वामेवंवेत्तिसोऽपिस्वेच्छयासृष्टिसंहारसमर्थोभवति चेत्साक्षात्तवकिंवाच्यमितिभावः ॥ २५ ॥ नन्वीदृशस्यानाश्चर्यस्यकिंवर्णनेनतत्राह तथाऽपीति सर्वलोकपापनाशायात्मनस्तेषां सुखायचानाश्चर्यमपिआश्चर्यवत्कृत्वावर्ण्यतेइत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ तज्जन्मनस्त्वदाश्रयत्वात्त्वदुपकारार्थत्वात्‌यस्तयोर्जन्मकथयेत्सपातकै

भूमेर्भारोद्धृतःकृत्स्नस्त्वयालीलानृदेहिना ॥ सर्वभूतांतरस्थस्यनित्यमुक्तचिदात्मनः ॥ २५ ॥ अखंडानंदरूपस्य क्रियानेषपराक्रमः ॥ तथाऽपिवर्ण्यतेसद्भिर्लीलामानुषरूपिणः ॥ २६ ॥ यशस्तेसर्वलोकानांपापहत्यैसुखाय च ॥ यइदंकीर्तयेन्मर्त्योवालिसुग्रीवयोर्महत्‌ ॥ २७ ॥ जन्मत्वदाश्रयत्वात्समुच्यतेसर्वपातकैः ॥ अथान्यांसंप्र वक्ष्यामिकथांरामत्वदाश्रयां ॥ २८ ॥ सीताहृतायदर्थंसारावणेनदुरात्मना ॥ पुराकृतयुगेरामप्रजापतिसुतंवि भुं ॥ २९ ॥ सनत्कुमारमेकांतेसमासीनंदशाननः ॥ विनयावनतोभूत्वात्यभिवाद्येदमब्रवीत्‌ ॥ ३० ॥ कोन्वस्मि न्प्रवरोलोकेदेवानांबलवत्तरः ॥ देवाश्रयंसमाश्रित्ययुद्धेशत्रुंजयंतिहि ॥ ३१ ॥ कंयजंतिद्विजानित्यंकंध्यायंति चयोगिनः ॥ एतन्मेशंसभगवन्प्रश्नंप्रश्नविदांवर ॥ ३२ ॥ ज्ञात्वातस्यहृदिस्थंयत्तदशेषेणयोगदृक्‌ ॥ दशाननमु वाचेदंशृणुवक्ष्यामिपुत्रक ॥ ३३ ॥ भर्तायोजगतांनित्यंयस्यजन्मादिकंनहि ॥ सुरासुरैर्नुतोनित्यंहरिर्नारायणो ऽव्ययः ॥ ३४ ॥ यन्नाभिपंकजाज्जातोब्रह्माविश्वसृजांपतिः ॥ सृष्टंयेनैवसकलंजगत्स्थावरजंगमं ॥ ३५ ॥

र्मुच्यते ॥२८॥ यदर्थंसीताहृतातांत्वदाश्रयांत्वद्विषयांकथांवक्ष्यामि प्रजापतेःसुतंमानसंसुतं ॥२९॥३०॥ अस्मिन्लोकेप्रवरःश्रेष्ठः विवक्षितं श्रेष्ठ्यमेवाह देवानामित्यादि बलवत्तरत्वमेवप्रकटयति देवाश्चेति ॥३१॥३२॥ तस्यरावणस्यहृत्स्थंतादृशान्मेमरणंभवत्वितीच्छारूपं ॥३३॥ यःसुरासुरैर्नुतःसहरिर्नारायणादिपदवाच्यइत्यर्थः ॥३४॥ अथतल्लक्षणमाह यन्नाभीति अनेनब्रह्मसहितजगत्स्रष्टृत्वरूपंतल्लक्षणमुक्तं ॥३५॥

अनुजपंतिध्यायंति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कांवेति वाशब्दोवाक्यालंकारे ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ हरेर्गतिंमुक्तिं साचक्रमेणहिरण्यगर्भेणसहेतिबोध्यं ॥ ॥४०॥ एवंमुक्तीच्छुरपिरावणोभगवन्मायावशात्तमोगुणप्रधानत्वाच्चभगवद्द्वेषेणैवमुक्तिंप्रार्थयते योत्स्येऽहमिति कथंयोत्स्यइत्यर्थः ॥४१॥ ॥४२॥ सुखीभवेत्यस्यततइत्यादिः ततोमरणलाभेनसुखित्वं ॥४३॥ स्थावरेषुनदेषुनदीषुचव्याप्तइतिशेषः ॥ ४४ ॥ इदमुपलक्षणंतदाह ओं

तंसमाश्रित्यविबुधाजयंतिसमरेरिपून् ॥ योगिनोध्यानयोगेनतमेवानुजपंतिहि ॥ ३६ ॥ महर्षेर्वचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचदशाननः ॥ दैत्यदानवरक्षांसिविष्णुनानिहतानिच ॥ ३७ ॥ कांवागतिंप्रपद्यंतेप्रेत्यतेमुनिपुंगव ॥ तमुवाचमुनिःश्रेष्ठोरावणंराक्षसाधिपं ॥ ३८ ॥ दैवतैर्निहतानित्यंगत्वास्वर्गमनुत्तमं ॥ भोगक्षयेपुनस्तस्माद्भ्रष्टाभूमौभवंतिते ॥ ३९ ॥ पूर्वार्जितैःपुण्यपापैर्म्रियंतेचोद्भवंतिच ॥ विष्णुनायेहतास्तेतुप्राप्नुवंतिहरेर्गतिं ॥४०॥ श्रुत्वामुनिमुखात्सर्वंरावणोत्हृष्टमानसः ॥ योत्स्येऽहंहरिणासार्धमितिचिंतापरोऽभवत् ॥ ४१ ॥ मनःस्थितंपरिज्ञात्वारावणस्यमहामुनिः ॥ उवाचवत्सतेऽभीष्टंभविष्यतिनसंशयः ॥ ४२ ॥ कंचित्कालंप्रतीक्षस्वसुखीभवदशानन ॥ एवमुक्त्वामहाबाहोमुनिःपुनरुवाचतं ॥ ४३ ॥ तस्यस्वरूपंवक्ष्यामित्यरूपस्यापिमायिनः ॥ स्थावरेषुचसर्वेषुनदेषुचनदीषुच ॥ ४४ ॥ ओंकारश्चैवसत्यंचसावित्रीपृथिवीचसः ॥ समस्तजगदाधारःशेषरूपधरोहिसः ॥ ४५ ॥ सर्वेदेवाःसमुद्राश्चकालःसूर्यश्चचंद्रमाः ॥ सूर्योदयोदिवारात्रीयमश्चैवतथाऽनिलः ॥ ४६ ॥ अग्निरिंद्रस्तथामृत्युःपर्जन्योवसवस्तथा ॥ ब्रह्मारुद्रादयश्चैवयेचान्येदेवदानवाः ॥ ४७ ॥

कारइति प्रणवरूपत्वेनसर्ववाङ्मयव्याप्तिरुक्ता ओंकारोवैसर्वावागितिश्रुतेः तदेवाह सत्यंवाक्यंसावित्रीगायत्रीच सइत्यनेनार्थोऽपिसर्वस्तद्रूपएवेत्याह पृथिवीचेति इदमुपलक्षणंतदाह समस्तेति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ शेषादयोदानवांताःसर्वेतद्रूपाएवेतिविराट्रूपमुक्तं ॥ ४७ ॥

सूर्यादौप्रकाशोऽग्नेर्ज्वलनंरक्षासंहारौचतदधीनाएवेत्याह विद्योततीति तत्सर्वमयतेनैवेत्याह क्रीडांकरोतीति क्रीडामिवकरोतीत्यर्थः नतुक श्चिच्छ्रमस्तस्येतिभावः ॥ ४८ ॥ उक्तमेवार्थंसामान्येनोपसंहरति तेनेति अथैतत्ध्यानाशक्तंप्रतिअन्यत्ध्येयंरूपमाह नीलोत्पलेति विद्युद्वर्णां बरंपीतांबरं जांबूनदप्रख्यांतत्सदृशकांतिं देवींपश्यन् स्वदर्शनेनसृष्टिव्यापारादौप्रवर्तयन्नालिंग्यतिष्ठतीति अनेनतस्याःस्वतोनात्यंतंभेदइति दर्शितं शक्तिशक्तिमतोस्तादात्म्यस्यैवशास्त्रसिद्धांतत्वात् ॥४९ ॥ ५० ॥ तादृशोऽपितत्प्रसादंविनाद्रष्टुमशक्यइत्याह द्रष्टुमिति ॥ ५१ ॥ तद्द

विद्योततिज्वलत्येषपातिचात्तीतिविश्वकृत् ॥ क्रीडांकरोत्यव्ययात्मासोऽयंविष्णुःसनातनः ॥ ४८ ॥ तेनसर्वमिदंव्याप्तंत्रैलोक्यंसचराचरं ॥ नीलोत्पलदलश्यामोविद्युद्वर्णांबरावृतः ॥ ४९ ॥ शुद्धजांबूनदप्रख्यांश्रियंवामांकसंस्थितां ॥ सदानपायिनींदेवींपश्यन्नालिंग्यतिष्ठति ॥ ५० ॥ द्रष्टुंनशक्यतेकैश्चिद्देवदानवपन्नगैः ॥ यस्यप्रसादंकुरुतेसचैनंद्रष्टुमर्हति ॥ ५१ ॥ नचयज्ञतपोभिर्वानदानाध्ययनादिभिः ॥ शक्यतेभगवान्द्रष्टुमुपायैरितरैरपि ॥ ५२ ॥ तद्भक्तैस्तद्गतप्राणैस्तच्चित्तैर्धूतकल्मषैः ॥ शक्यतेभगवान्विष्णुर्वेदांतामलदृष्टिभिः ॥ ५३ ॥ अथवाद्रष्टुमिच्छातेशृणुत्वंपरमेश्वरं ॥ त्रेतायुगेसदेवेशोभवितानृपविग्रहः ॥ ५४ ॥ हितार्थंदेवमर्त्यानामिक्ष्वाकूणांकुलेहरिः ॥ रामोदाशरथिर्भूत्वामहासत्त्वपराक्रमः ॥ ५५ ॥ पितुर्नियोगात्सभ्रात्राभार्ययादंडकेवने ॥ विचरिष्यतिधर्मात्माजगन्मात्रास्वमायया ॥ ५६ ॥

र्शनेतद्भक्तिरेवासाधारणउपायइत्याह नचेति ॥ ५२ ॥ तद्भक्तैरितिचशक्यतेद्रष्टुमितिशेषः ॥ ५३ ॥ अथवाद्रष्टुमिच्छाएतैरुपायैर्विनापीति शेषः नृपविग्रहः गृहीतराजशरीरः ॥ ५४ ॥ हितार्थमित्यस्यत्वद्वधार्थमितिहृत्स्थःशेषः महासत्त्वपराक्रमः महांतौबलपराक्रमौयस्यसः ॥ ॥ ५५ ॥ जगन्मातृत्वंजगत्कारणत्वपालकत्वाभ्यां ॥ ५६ ॥

॥५७॥ असुराध्यक्षइतिच्छेदः तमोगुणप्रधानत्वाद्विरोधेप्सुः ॥ ५८ ॥ एतदर्थंत्वद्विरोधेनत्वत्तोमृत्युलाभार्थं त्वयात्मेति त्वत्कर्तृकात्मवधेच्छयेत्यर्थः॥५९॥६०॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरु०अध्यात्मरामायणेसेतौउत्तरकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥

एवंतेसर्वमाख्यातंमयारावणविस्तरात् ॥ भजस्वभक्तिभावेनतदारामंश्रियायुतं ॥ ५७॥ एवंश्रुत्वाऽसुराध्यक्षो ध्यात्वाकिंचिद्विचार्यच ॥ त्वयासहविरोधेप्सुर्मुमुदेरावणोमहान् ॥ ५८ ॥ युद्धार्थीसर्वतोलोकान्पर्यटन्समवस्थितः ॥ एतदर्थंमहाराजरावणोऽतीवबुद्धिमान् ॥ हृतवान्जानकींदेवींत्वयात्मवधकांक्षया ॥ ५९ ॥ इमां कथांयःशृणुयात्पठेद्वासंश्रावयेद्वाश्रवणार्थिनांसदा ॥ आयुष्यमारोग्यमनंतसौख्यंप्राप्नोतिलाभंधनमक्षयंच ॥ ॥ ६० ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेतृतीयःसर्गः॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

एकदाब्रह्मणोलोकादायांतंनारदंमुनिं ॥ पर्यटन्रावणोलोकान्दृष्ट्वानत्वाब्रवीद्वचः ॥ १ ॥ भगवन्ब्रूहिमेयोद्धुंकुत्रसंतिमहाबलाः ॥ योद्धुमिच्छामिबलिभिस्त्वंज्ञातासिजगत्त्रयं ॥ २ ॥ मुनिर्ध्यात्वाहसुचिरंश्वेतद्वीपनिवासिनः ॥ महाबलामहाकायास्तत्रयाहिमहामते ॥ ३ ॥ विष्णुपूजारतायेवैविष्णुनानिहताश्चये ॥ तएवतत्रसंजाताअजेयाश्चसुरासुरैः ॥ ४ ॥ श्रुत्वातद्रावणोवेगान्मंत्रिभिःपुष्पकेणतान् ॥ योद्धुकामःसमागत्यश्वेतद्वीपसमीपतः ॥ ॥ ५ ॥ तत्प्रभाहततेजस्कंपुष्पकंनाचलत्ततः ॥ त्यक्त्वाविमानंप्रययौमंत्रिणश्चदशाननः ॥ ६ ॥ प्रविशन्नेवतद्वीपंधृतोहस्तेनयोषिता ॥ पृष्टश्चत्वंकुतःकोऽसिप्रेषितःकेनवावद ॥ ७ ॥

नारदोऽपिसर्वतोबलवंतंत्वांत्वत्सामीप्यंप्राप्तानेवचाहेत्याह एकदेति ॥१॥ ज्ञाताऽसीतितृन् ॥२॥३॥४॥ मंत्रिभिःसहपुष्पकेणश्वेतद्वीपसमीपतः समागत्यस्थितः ॥५॥ तद्वीपप्रभयाहततेजस्कंप्रतिरुद्धगतिकं मंत्रिणश्चप्रययुः पद्भ्यामितिशेषः ॥६॥ योषितादासीरूपयाकयाचित् ॥ ७ ॥

॥८॥ विष्णुनाहतःसर्वथावैकुंठंयामि यास्यामीतिनिश्चितःनिश्चयवानसन् ॥९॥१०॥ स्वकंवधंस्वीयंवधमित्यर्थः ॥११॥ एवंकथामुक्त्वास्वाश्रमंजिगमिषूरामंभगवंतंस्तौति रामेति सकलज्ञानवत्त्वेहेतुः विज्ञानदृक् विज्ञानंस्वस्वरूपमेवदृक्ज्ञानकारणंयस्य ज्ञानेइतरकरणानपेक्षइतियावत् अतएवभूतंअतीतंभव्यंभाविइदंवर्तमानंएवंत्रिषुकालेषुयाकलनातत्तत्कालवैशिष्ट्यंतस्यसाक्षाद्द्रष्टा विकल्पोज्झितःत्यक्तसंशयइत्यर्थः

इत्युक्तोलीलयास्त्रीभिर्हसंतीभिःपुनःपुनः ॥ कृच्छ्राद्धस्ताद्विनिर्मुक्तस्तासांस्त्रीणांदशाननः ॥८॥ आश्चर्यमतुलंलब्ध्वाचिंतयामासदुर्मतिः ॥ विष्णुनानिहतोयामिवैकुंठमितिनिश्चितः ॥ ९ ॥ मयिविष्णुर्यथाकुप्येत्तथाकार्यंकरोम्यहं ॥ इतिनिश्चित्यवैदेहींजहारविपिनेऽसुरः ॥ १० ॥ जानन्नेवपरात्मानंसजहारावनीसुतां ॥ मातृवत्पालयामासत्वत्तःकांक्षन्वधंस्वकं ॥ ११ ॥ रामत्वंपरमेश्वरोऽसिसकलंजानासिविज्ञानदृक्भूतंभव्यमिदंत्रिकालकलनासाक्षीविकल्पोज्झितः ॥ भक्तानामनुवर्तनायसकलांकुर्वन्क्रियासंहतिंत्वाश्टण्वन्मनुजाकृतिर्मुनिवचोभासीशलोकार्चितः ॥ १२ ॥ स्तुत्वैवंराघवंतेनपूजितःकुंभसंभवः ॥ स्वाश्रमंमुनिभिःसार्धंप्रययौहृष्टमानसः ॥ ॥ १३ ॥ रामस्तुसीतयासार्धंभ्रातृभिःसहमंत्रिभिः ॥ संसारीवरमानाथोरममाणोऽवसद्गृहे ॥ १४ ॥ अनासक्तोऽपिविषयान्बुभुजेप्रिययासह ॥ हनूमत्प्रमुखैःसद्भिर्वानरैःपरिवेष्टितः ॥ १५ ॥ पुष्पकंचागमद्राममेकदापूर्ववत्प्रभुं ॥ प्राहदेवकुबेरेणप्रेषितंत्वामहंततः ॥ १६ ॥

भक्तानामनुवर्तनायस्वचरितकीर्तनादिनातेषांपापक्षयायसकलक्रियासंहतिंकुर्वन्मनुजाकृतिः नतुवस्तुतोमनुष्यइत्यर्थः ईशलोकैरिंद्रादिभिरर्चितस्त्वंमुनीनामस्माकंवचआश्टण्वन्भासिशोभसे ॥१२॥ रामेणपूजितोऽगस्त्यएवंराघवंस्तुत्वास्वाश्रमंययौ ॥१३॥ संसारीवनतुवस्तुतस्तथा ॥ ॥१४॥ अनासक्तोऽप्यासक्तवद्विषयान्बुभुजे सद्भिःसाधुभिः ॥१५॥ ततोभवदाज्ञयाकुबेरसमीपगमनानंतरंकुबेरेणत्वांप्रतिप्रेषितमितिप्राह ॥१६॥

अथकुबेरवचआह जितमिति ॥१७॥ यावद्गच्छेदितिपाठेऽपियदागच्छेदित्येवार्थः मांयाहिमांप्रत्यागच्छेत्यर्थः ॥१८॥ तदाआगच्छेतिच्छेदः आगमनोत्तरमात्मानमंतर्धायतिष्ठ यथासर्वलोकोमांदेवत्वेननजानीयादित्यर्थमेवमुक्तिः ॥१९॥२०॥ शासतिशिक्षयतिसतिपालयतीतियावत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ ततःकदाचित्पृथिव्यांसम्यग्रक्षणंवर्ततेनैवेतिद्रष्टुंपुष्पकंस्मृत्वातत्रारुह्यपृथिव्यांसंचारंकुर्वन्ननेकान्यमानुषाणिकार्याणि

जितंत्वंरावणेनादौपश्चाद्रामेणनिर्जितं ॥ अतस्त्वंराघवंनित्यंवहयावद्वसेद्भुवि ॥१७॥ यदागच्छेद्रघुश्रेष्ठोवैकुंठं याहिमांतदा ॥ तच्छ्रुत्वाराघवःप्राहपुष्पकंसूर्यसन्निभम् ॥ १८ ॥ यदास्मरामिभद्रंतेतदागच्छममांतिकम् ॥ तिष्ठांतर्धायसर्वत्रगच्छेदानींममाज्ञया ॥१९॥ इत्युक्त्वारामचंद्रोऽपिपौरकार्याणिसर्वशः ॥ भ्रातृभिर्मंत्रिभिःसार्धं यथान्यायंचकारसः ॥२०॥ राघवेशासतिभुवंलोकनाथेरमापतौ ॥ वसुधासस्यसंपन्नाफलवंतश्चभूरुहाः ॥२१॥ जनाधर्मपराःसर्वेपतिभक्तिपराःस्त्रियः ॥ नापश्यत्पुत्रमरणंकश्चिद्राजनिराघवे ॥ २२ ॥ समारुह्यविमानाग्र्यंराघवःसीतयासह ॥ वानरैर्भ्रातृभिःसार्धंसंचचारावनिंप्रभुः ॥२३॥ अमानुषाणिकार्याणिचकारबहुशोभुवि ॥ ब्राह्मणस्यसुतंदृष्ट्वाबालंमृतमकालतः ॥ २४ ॥ शोचंतंब्राह्मणंचापिज्ञात्वारामोमहामतिः ॥ तपस्यंतंवनेशूद्रंहत्वाब्राह्मणबालकम् ॥ २५ ॥ जीवयामासशूद्रस्यददौस्वर्गमनुत्तमम् ॥ लोकानामुपदेशार्थंपरमात्मारघूत्तमः ॥ ॥२६॥ कोटिशःस्थापयामासशिवलिंगानिसर्वशः ॥ सीतांचरमयामाससर्वभोगैरमानुषैः ॥ २७॥ शशासरामोधर्मेणराज्यंपरमधर्मवित् ॥ कथांसंस्थापयामाससर्वलोकमलापहाम् ॥ २८ ॥

चकारेत्याह समारुह्येति ॥ २३ ॥ तेषांमध्येकियत्कर्माह ब्राह्मणस्येति अकालतःअकाले सार्वविभक्तिकस्तसिः ॥ २४ ॥ २५ ॥ लोकानामुपदेशार्थं यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनइतिन्यायेन ॥ २६ ॥२७॥ कथांस्वचरित्रविषयां ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ शिक्षयन्जनानितिभगवतोधर्माचरणंलोकशिक्षार्थमेवेतिभावः ॥ ३० ॥ प्रेमप्रह्वावस्थाप्रीतिः अनुवृत्तिरानुकूल्यं प्रश्रयस्त न्मतानुष्ठानं दमइंद्रियनिग्रहः भावज्ञाअभिप्रायज्ञामनोहराआसीदितिशेषः ॥ ३१ ॥ आक्रीडविपिनंपुष्पवाटिका ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ राम स्यपदांबुजेकराभ्यांलालयंतीराममाह ॥ ३४ ॥ चिदानंदज्ञानसुखरूप आदिमध्यांतहीनआद्यंतयोरभावादेवमध्यस्याप्यभावः अशे

दशवर्षसहस्राणिमायामानुषविग्रहः॥ चकारराज्यंविधिवल्लोकवंद्यपदांबुजः॥ २९ ॥ एकपत्नीव्रतोरामोराजर्षिःसर्वदाशुचिः॥ गृहमेधीयमखिलमाचरन्शिक्षयन्जनान्॥ ३० ॥सीताप्रेम्णाऽनुवृत्त्याचप्रश्रयेणदमेनच॥ भर्तुर्मनोहरासाध्वीभावज्ञासाह्रियाभिया ॥ ३१ ॥ एकदाक्रीडविपिनेसर्वभोगसमन्विते॥ एकांतेदिव्यभवने सुखासीनंरघूत्तमं॥३२॥नीलमाणिक्यसंकाशंदिव्याभरणभूषितं॥प्रसन्नवदनंशांतंविद्युत्पुंजनिभांबरं॥३३॥ सीताकमलपत्राक्षीसर्वाभरणभूषिता॥ राममाहकराभ्यांसालालयंतीपदांबुजे ॥३४॥ देवदेवजगन्नाथपरमात्मन्सनातन॥ चिदानंदादिमध्यांतरहिताशेषकारण॥ ३५॥ देवदेवाःसमासाद्यमामेकांतेऽब्रुवन्वचः॥ बहुशोऽर्थयमानास्तेवैकुंठागमनंप्रति ॥ ३६॥ त्वयासमेतश्चिच्छक्त्यारामस्तिष्ठतिभूतले ॥ विसृज्यास्मान्स्वकंधामवैकुंठंचसनातनं ॥ ३७॥ आस्तेत्वयाजगद्धात्रिरामःकमललोचनः ॥ अग्रतोयाहिवैकुंठंत्वंतथाचेद्रघूत्तमः ॥ ॥ ३८॥ आगमिष्यतिवैकुंठंसनाथान्नःकरिष्यति ॥ इतिविज्ञापिताहंतैर्मयाविज्ञापितोभवान्॥ ३९ ॥

षस्यजगतःकारण ॥३५॥ हेदेवदेवाइंद्राद्याःतेतववैकुंठागमनंप्रतिबहुशोमांप्रार्थयमानावचोऽब्रुवन् ॥ ३६ ॥ निर्विषयचित्तःसविषयत्वसंपादकत्वेनचिच्छक्तिरूपयामाययाविसृज्यत्यक्त्वास्वकंसनातनंधामवैकुंठंचहित्वा ॥ ३७ ॥ अतःप्रथमंत्वमागच्छततःसआगमिष्यत्येव शक्त्याविनाशक्तिमतःस्थातुमशक्यत्वात् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ लोकवादरूपंमिषंकल्पयित्वाततोभीतः अपरइवपृथग्जनइवत्वांत्यजामि सर्वस्यापिस्वकल्पनारूपत्वादिममपिजनमनसिकल्पयिष्यामीत्याशयः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रत्ययार्थंसीतानेदृशीतिविश्वासार्थं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ हास्यविषयेप्रौढाश्चतेकथासुसुज्ञाः ॥ ४६ ॥

यद्युक्तंतत्कुरुष्वाद्यनाहमाज्ञापयेप्रभो ॥ सीतायास्तद्वचःश्रुत्वारामोध्यात्वाऽब्रवीत्क्षणं ॥ ४० ॥ देविजानामिसकलंतत्रोपायंवदामिते ॥ कल्पयित्वामिषंदेविलोकवादंत्वदाश्रयं ॥ ४१ ॥ त्यजामित्वांवनेलोकवादाद्भीतइवापरः ॥ भविष्यतःकुमारौद्वौवाल्मीकेराश्रमांतिके ॥ ४२ ॥ इदानींदृश्यतेगर्भःपुनरागत्यमेंऽतिकं ॥ लोकानांप्रत्ययार्थंत्वंकृत्वाशपथमादरात् ॥ ४३ ॥ भूमेर्विवरमात्रेणवैकुंठंयास्यसिद्रुतं ॥ पश्चादहंगमिष्यामिएषएवसुनिश्चयः ॥ ४४ ॥ इत्युक्त्वातांविसृज्याथरामोज्ञानैकलक्षणः ॥ मंत्रिभिर्मंत्रतत्त्वज्ञैर्बलमुख्यैश्चसंवृतः ॥ ४५ ॥ तत्रोपविष्टंश्रीरामंसुहृदःपर्युपासत ॥ हास्यप्रौढकथासुज्ञाहासयंतःस्थिताहरिं ॥ ४६ ॥ कथाप्रसंगात्पप्रच्छरामोविजयनामकं ॥ पौराजानपदामेकिंवदंतीहशुभाशुभं ॥ ४७ ॥ सीतांवामातरंवामेभ्रातॄन्वाकैकयीमथ ॥ नभेतव्यंत्वयाब्रूहिशापितोऽसिममोपरि ॥ ४८ ॥ इत्युक्तःप्राहविजयोदेवसर्वेवदंतिते ॥ कृतंसुदुष्करंसर्वंरामेणविदितात्मना ॥ ४९ ॥ किंतुहत्वादशग्रीवंसीतामाहृत्यराघवः ॥ अमर्षपृष्ठतःकृत्वास्ववेश्मप्रत्यपादयत् ॥ ५० ॥ कीदृशंहृदयेतस्यसीतासंभोगजंसुखं ॥ याहृताविजनेऽरण्येरावणेनदुरात्मना ॥ ५१ ॥

इहएतज्जन्मविषये ॥ ४७ ॥ सीतामित्यादेःप्रतीतिशेषः तत्तद्विषयंकिंशुभाशुभंवदंतीत्यर्थः शापितोऽसित्वंशपथपूर्वंपृच्छामीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ वेश्मप्रत्यपादयत्गृहंप्रवेशितवान् ॥ ५० ॥ यादुष्टेनरावणेनहृताबलान्नीतासापिगृहंप्रवेशितेतिअकृत्यमेतदितिशेषः ॥ ५१ ॥

किंचैवंसतिअस्मदादीनामपियोषितांदुष्कर्ममर्षणंतद्योग्यंसहनयोग्यंभवेत्भविष्यतीत्यर्थः तदेवस्पष्टयति यादृगिति नियतंनियमेनप्रजास्ता दृश्योभवंति राजव्यवहारानुरूपव्यवहाराभवंतीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ लोकापवादःकलंकः समानीयअंतःपुरान्निष्काश्य ॥ ५५ ॥

अस्माकमपिदुष्कर्मयोषितांमर्षणंभवेत् ॥ यादृक्भवतिवैराजातादृश्योनियतंप्रजाः ॥५२॥ श्रुत्वातद्वचनंरामः स्वजनान्पर्यपृच्छत ॥ तेऽपिनत्वाऽब्रुवन्राममेवमेतन्नसंशयः ॥ ५३ ॥ ततोविसृज्यसचिवान्विजयंसुहृदस्तथा ॥ आहूयलक्ष्मणंरामोवचनंचेदमब्रवीत् ॥ ५४ ॥ लोकापवादस्तुमहान्सीतामाश्रित्यमेऽभवत् ॥ सीतांप्रातः समानीयवाल्मीकेराश्रमांतिके ॥ ५५ ॥ त्यक्त्वाशीघ्रंरथेनत्वंपुनरायाहिलक्ष्मण ॥ वक्ष्यसेयदिवाकिंचित्तदामां हतवानसि ॥ ५६ ॥ इत्युक्तोलक्ष्मणोभीत्याप्रातरुत्थायजानकीं ॥ सुमंत्रेणरथेकृत्वाजगामसहसावनं ॥ ५७ ॥ वाल्मीकेराश्रमस्यांतेत्यक्त्वासीतामुवाचसः ॥ लोकापवादभीत्यात्वांत्यक्तवान्राघवोवने ॥ ५८ ॥ दोषोनकश्चिन्मेमातर्गच्छाश्रमपदंमुनेः ॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणःशीघ्रंगतवान्रामसन्निधिं ॥ ५९ ॥ सीताऽपिदुःखसंतप्ताविललापातिमुग्धवत् ॥ शिष्यैःश्रुत्वाचवाल्मीकिःसीतांज्ञात्वासदिव्यदृक् ॥ ६० ॥ अर्घ्यादिभिःपूजयित्वासमाश्वास्यचजानकीं ॥ ज्ञात्वाभविष्यंसकलमार्पयन्मुनियोषितां ॥ ६१ ॥ तास्तांसंपूजयंतिस्मसीतांभक्त्यादिनेदिने ॥ ज्ञात्वापरात्मनोलक्ष्मींमुनिवाक्येनयोषितः ॥ सेवांचक्रुःसदातस्याविनयादिभिरादरात् ॥ ६२ ॥

रथेनपुनरायाहीत्युक्त्यासीतायाअपिरथेननयनंसूचितंनतुसाक्षात्तथोक्तं तस्यांक्रोधातिशयंद्योतयितुमेवमांहतवानसि अत्रार्थेविपरीतोक्तौ मद्वधप्रयुक्तप्रायश्चित्तमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अतिमुग्धवत्अत्यज्ञवत् शिष्यैःशिष्यमुखैः ॥ ६० ॥ मुनियोषितामार्पयत् एषासर्वथारक्षणीयेतितासांहस्तेदत्तवान् ॥ ६१ ॥ परात्मनोविष्णोः ॥ ६२ ॥

मुनिसेवितांघ्रिः मुनिभिःसेवितावंघ्रीयस्य मुनीनांसेवितावंघ्रीयेनेतिवा ॥ ६४ ॥ इति०अ०रा०उ०चतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ अथभगवान्शिवोरामलक्ष्मणसंवादमुखेनपरतत्त्वमुपदेष्टुमाह ततइति जगतांयानिमंगलानिआनंदास्तेषामुपजीव्यभूतंमंगलंब्रह्मानंदःसएवात्मास्वरूपंतेन तस्यैवानंदस्यान्यानिभूतापिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः मंगलानांचमंगलमितिस्मृतेश्च किंचजगतांमंगलंकल्याणंयस्मात्तादृशकल्याणरूपआत्मामूर्तिस्तयाउत्तमांश्रोत्रादीनांमोक्षदत्वेनात्युत्तमांरामायणकीर्तिवाल्मीक्यादिकृतनानाविधरामायणप्रवर्तिकांरावणवधादिजांकीर्तिविधायस्थितोरघूत्तमः ततःसीतापरित्यागानंतरंपूर्वैःस्ववंशजैराचरितंप्रजापालनसत्कथाश्रवणादिकंकेवलंतत्पूर्वजैरेवाचरितमितिन किंत्व

रामोपिसीतारहितःपरात्माविज्ञानदृक्केवलआदिदेवः ॥ संत्यज्यभोगानखिलान्विरक्तोमुनिव्रतोभून्मुनिसेवितांघ्रिः ॥ ६४ ॥ इतिश्रीम०रा०उमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
श्रीमहादेवउवाच ततोजगन्मंगलमंगलात्मनाविधायरामायणकीर्तिमुत्तमां ॥ चचारपूर्वाचरितंरघूत्तमोराजर्षिवर्यैरभिसेवितंयथा ॥ १ ॥ सौमित्रिणापृष्टउदारबुद्धिनारामःकथाःप्राहपुरातनीःशुभाः ॥ राज्ञःप्रमत्तस्यनृगस्यशापतोद्विजस्यतिर्यक्त्वमथाहराघवः ॥ २ ॥ कदाचिदेकांतउपस्थितंप्रभुंरामंरमालालितपादपंकजं ॥ सौमित्रिरासादितशुद्धभावनःप्रणम्यभक्त्याविनयान्वितोऽब्रवीत् ॥ ३ ॥

न्यैरपिराजर्षिश्रेष्ठैर्यथाऽभिसेवितंतथाचचारकृतवान् ॥ १ ॥ उदारागुरुदेवविश्वासलक्षणमहागुणवती यद्वा उदारादानशीलाबुद्धिर्यस्यतेन पुरातनीःप्राचीनराजसंबंधिनीःशुभाःधर्माधर्मनिर्णेत्रीः प्रमत्तस्यस्वगोमंडलमिश्रितब्राह्मणगोदानात्प्रमत्तस्यनृगस्यराज्ञोद्विजस्यशापात्तिर्यक्त्वमाह तेनाज्ञानकृतब्रह्मस्वापहारेणपरमधार्मिकस्यापीदृश्यवस्थेतिसर्वथाब्रह्मस्वविमुखताधर्मइतिसूचितं ॥ २ ॥ एकांतेविजनेउपस्थितंप्राप्तं विनयान्वितःसन्भक्त्यागुरुरयमितिबुध्याप्रणम्य अनेनगुरूपसदनप्रकारउक्तः आसादितंशुद्धंभावनंभावनांऽतःकरणंयेनसः शुद्धांतःकरणइतियावत् भगवदुक्तसत्कथाश्रवणेनशुद्धांतःकरणइत्यर्थः ॥ ३ ॥

हेमहामते महतीसर्वविषयामतिर्यस्यतस्यसंबोधनं त्वंशुद्धबोधोऽसि अनवच्छिन्नचैतन्यरूपोऽसि सर्वदेहिनामात्माऽसि जीवानांतत्प्रतिबिंब त्वात् अधीशोऽसिअंतर्यामित्वान्नियंताऽसि वास्तवभेदाभावाच्चसर्वात्मत्वं औपाधिकभेदाच्च नियंतृनियम्यभावोबोध्यः निराकृतिःअस्म दादिवत्स्वार्जितकर्माधीनशरीराकृतिरहितः नन्वेवंसर्वैःकथमेवंनज्ञायतेऽतआह ज्ञानदृशांस्वयमेवंप्रतीयसे ज्ञायतेऽनेनेतिज्ञानंवेदांतवाक्य जातंतदेवदृक्दर्शनसाधनंयेषांतेषामितिसंबंधसामान्येषष्ठी तैरित्यर्थः तादृशदृक्लाभश्चत्वद्भक्त्यधीनइत्याह पादेति त्वच्चरणकमलयोर्भृंगव दाहितःकृतःसंगोयेनतादृशांतःकरणसंगवतां त्वच्चरणकमलसल्लग्नांतःकरणवतामित्यर्थः ॥ ४ ॥ अथप्रार्थयते अहमिति भवस्यसंसारस्यापव र्गोनिवृत्तिर्यस्मात्तादृशंतवपदांबुजंप्रपन्नोऽस्मि शरणंप्राप्तोऽस्मि योगिभावितंयोगिभिःसंसारमुक्तयेभावितं अनेनतस्यभवापवर्गत्वेसदाचा

त्वंशुद्धबोधोऽसिहिसर्वदेहिनामात्माऽस्यधीशोऽसिनिराकृतिःस्वयं ॥ प्रतीयसेज्ञानदृशांमहामतेपादाब्जभृंगाहि तसंगसंगिनां ॥ ४ ॥ अहंप्रपन्नोऽस्मिपदांबुजंप्रभोभवापवर्गंतवयोगिभावितं ॥ यथांजसाज्ञानमपारवारि धिंसुखंतरिष्यामितथानुशाधिमां ॥ ५ ॥ श्रुत्वाऽथसौमित्रिवचोऽखिलंतदाप्राहप्रपन्नार्तिहरःप्रसन्नधीः ॥ वि ज्ञानमज्ञानतमोपशांतयेश्रुतिप्रपन्नंक्षितिपालभूषणः ॥ ६ ॥

रःप्रमाणमुक्तं प्रार्थनीयमाह अपारवारिधिरूपंयदज्ञानंसंसारमूलकारणंयथासुखमक्लेशेनतरिष्यामितथामामनुशाधिशिक्षय अपारवारिधि मित्यनेनसपारप्रसिद्धसमुद्राद्व्यतिरेकउक्तः अशक्यतरणताऽनेनध्वनिता ॥ ५ ॥ अथोत्तरमवतारयति श्रुत्वेति रामःसौमित्रिवचःश्रुत्वा अथश ब्दोवाक्यालंकारे तदाश्रवणाव्यवहितकालेएवप्रपन्नानांभक्तानामार्तिसंसारदुःखंहरतितादृशः प्रसन्नाभ्रमादिहीनाभक्तानुग्रहपराचधीर्य स्यसः क्षितिपालानांराज्ञांभूषणभूतोज्ञानरूपतमसउपशांतयेतदर्थं संधिरार्षः श्रुतिभिःतमेवविदित्वातिमृत्युमेतीत्यादिश्रुतिभिःप्रपन्नंतत्फल कत्वेनबोधितंविज्ञानमात्मतत्त्वज्ञानमितिसामान्यतःप्रथमंप्राह ॥ ६ ॥

अथतादृशज्ञानप्राप्तयेक्रमेणबहिरंगांतरंगसाधनान्याह आदाविति स्ववर्णाश्रमेषुशास्त्रेणवर्णितायाःक्रियानित्यनैमित्तिकयज्ञदानादिरूपा स्ताःकृत्वासमासादितशुद्धमानसः प्राप्तांतकरणशुद्धिः तत्पूर्वमुपात्तसाधनः तदनुष्ठानपूर्वकमेवउपात्तानिसाधनानिशमदमादीनियेनतादृशः अनेनकर्मणांबहिरंगत्वंशमादीनामंतरंगत्वंस्फुटमेवोक्तं किंच शमदमवैराग्यदार्ढ्यपर्यंतंकर्मानुष्ठानमेवेतिसूचितं ततस्तत्कर्मानुष्ठानंसमाप्य त्यक्त्वा संन्यस्येतियावत् आत्मलब्ध्ययेआत्मज्ञानायतत्फलकायतत्त्वमस्यादिवाक्यार्थविचारायसद्गुरुंश्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठमित्यादिलक्षणलक्षितं समाश्रयेत् सेवेत अनेनव्युत्पत्तिबलेनस्वयमेववाक्यार्थविचारःक्रियमाणोनफलायेतिसूचितं ॥ ७ ॥ संसारस्यभ्रमिमच्चक्ररूपत्वात्तन्निवृत्ते

आदौस्ववर्णाश्रमवर्णिताःक्रियाःकृत्वासमासादितशुद्धमानसः ॥ समाप्यतत्पूर्वमुपात्तसाधनःसमाश्रयेत्सद्गुरुमात्मलब्धये ॥ ७॥ क्रियाशरीरोद्भवहेतुरादृताप्रियाप्रियौतौभवतःसुरागिणः ॥ धर्मेतरौतत्रपुनःशरीरकंपुनः क्रियाचक्रवदीर्यतेभवः॥ ८॥

श्वतत्कारणाज्ञाननिवृत्तिमूलकत्वादज्ञाननिवृत्तेश्वतत्त्वज्ञानैकसाध्यत्वात्तत्त्वज्ञानस्यचवेदांतविचारसाध्यत्वात्तदर्थंगुरुसमाश्रयणमित्याहक्रियेति भवःसंसारश्वक्रवद्विपरिवर्तमानईर्यतेकथ्यते तदेवोपपादयति आदृताआदरपूर्वंपूर्वजन्मार्जिताक्रियाएतस्यशरीरोद्भवस्यजन्मनोहेतुःतत्रजन्मनिसुरागिणोविषयाभिलाषवतः तौशास्त्रप्रसिद्धौ धर्मेतरौधर्माधर्मौ प्रियाप्रियौसुखदुःखजनकौभवतः कस्यचिदधर्मेएवसुखत्वबुत्ध्याप्रवृत्तिःकस्यचिद्धर्मेएवंकदाचिदित्यप्यूह्यं एवंतत्रोत्पादितकर्मणापुनःशरीरंपुनःक्रियाइत्येवंचक्रवद्विपरिवृत्तिः यथाचक्रेभ्राम्यमाणेऽधोभागःकदाचिदुपरिउपरितनश्वाधःपुनरुपरिपुनरधएवंजन्मक्रिययोर्जन्यजनकभावेनपरिवृत्तिरितिबोध्यं ॥ ८ ॥

तस्यचाज्ञानमेवमूलमित्याह अज्ञानमेवेति अत्रविधौसंसारनिवृत्तिलक्षणेकर्तव्येऽर्थेतज्ज्ञानमेवमूलकारणत्वादज्ञानहानमेवविधीयते साधनत्वेनेतिशेषः ननुकर्मैवतन्नाशकमस्तुकिंज्ञानेनेत्याशंक्याह विद्यैवज्ञानमेवतन्नाशविधौमूलाज्ञाननाशनेपटीयसीसमर्था नकर्मसमर्थमितिशेषः यतस्तत्तज्जं अज्ञानजं आत्मस्वरूपाज्ञानजन्यदेहाद्यभिमानजन्यत्वात्कर्मणोज्ञानजन्यत्वंबोध्यं ननुतज्जन्यस्यापितन्नाशकत्वंदृश्यिकर्कव्याद्यौदृष्टमित्याशंक्यतज्जन्यत्वंवाननाशकत्वेप्रयोजकंकितुसविरोधत्वमेवेत्याह यत्सविरोधंतदीरितंनाशकमुक्तमित्यर्थः ॥ ९ ॥ अतएवकर्मणानाज्ञानहानिरित्याह नाज्ञानेत्यादि यतःकर्मणाविरोधाभावान्नाज्ञाननाशोनापिरागनाशोवस्तुतःकर्मानुष्ठानात्पुवःसदोषंक्ष

अज्ञानमेवास्यहिमूलकारणंतज्ज्ञानमेवात्रविधौविधीयते ॥ विद्यैवतन्नाशविधौपटीयसीनकर्मतज्जंसविरोधमीरितं ॥ ९ ॥ नाज्ञानहानिर्नचरागसंक्षयोभवेत्ततःकर्मसदोषमुद्भवेत् ॥ ततःपुनःसंसृतिरप्यवारितातस्माद्बुधोज्ञानविचारवान्भवेत् ॥ १० ॥ ननुक्रियावेदमुखेनचोदितायथैवविद्यापुरुषार्थसाधनं ॥ कर्तव्यताप्राणभृतःप्रचोदिताविद्यासहायत्वमुपैतिसापुनः ॥ ११ ॥

यिफलत्वादिदोषविशिष्टंकर्मैवोद्भवेत् कर्मणश्चपुनःसंसारएवेतिनमुक्तिंप्रत्याशा ततस्तस्माद्बुधोविवेकीज्ञानविचारवान् ज्ञायतेऽनेनेतिज्ञानंवेदांतवाक्यंतद्विचारवान्भवेत् ॥ १० ॥ इदानींज्ञानस्यैवमोक्षहेतुत्वंवक्तुंज्ञानकर्मसमुच्चयवाददूषणायानुवदतिसार्धेन नन्विति नन्वितिशंकायां यथाविद्यावेदमुखेनश्रुतिपुराणलक्षणेनब्रह्मविदाप्नोतिपरमित्यादिनापुरुषार्थसाधनमुक्ता तथाउभाभ्यामेवपक्षाभ्यांयथाखेपक्षिणांगतिः तथैवज्ञानकर्मभ्यांप्राप्यतेब्रह्मशाश्वतमित्यादिनाक्रियाऽपितत्साधनत्वेनोक्ता किंचक्रियाकर्तव्यतातृतीयार्थेप्रथमा कर्तव्यतया आवश्यकेकृत्येअवश्यकर्तव्यतयाप्रचोदितानित्यनैमित्तिकरूपा एवंचतदकरणेप्रत्यवायोत्पत्त्याज्ञानोत्पत्तिरेवनस्यात् तस्मात्सापुनर्विद्यायाः सहायत्वंप्राप्नोति घटेजननीयेयथादंडचक्रादीनांपरस्परसहायता ॥ ११ ॥

कर्तव्यतेतिस्वोक्तमेवविवृणोति कर्मेति वीरहावाएषदेवानांयोग्निमुद्वासयतेयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहोतीतिश्रुतिः तत्रसिद्धांतीशंकते नन्विति ध्रुवंस्थिरंकार्यमिदंपुरुषार्थमोक्षजनिकाविद्यायतःस्वतंत्राविनाऽपिसहायेनस्वकार्यसंपादनेसमर्था यथातेजस्तिमिरनिवर्तनसमर्थंमनसाऽपि किंचित्सहायभूतंवस्तुनापेक्षते तथाफलेजननीयेसहायांतरसंभावनाऽपिनेतिभावः अनेनविद्याफलजननेनिरपेक्षास्वतंत्रत्वात्तेजोवदित्यनुमानंसूचितं ॥ १२ ॥ समुच्चयवादीपरिहरति नेति त्वदुक्तंनेत्यर्थः सत्यकार्यः अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवतीत्यादिवेदेनबोधितःस्थिरकार्योऽपिअध्वरः यथाऽन्यानपिकारकादिकान् आरादुपकारकप्रयाजाद्यंगानिदेशकालादीनिचप्रकांक्षते तथाविद्यापिअग्निहोत्रं

कर्माकृतौदोषमपिश्रुतिर्जगौतस्मात्सदाकार्यमिदंमुमुक्षुणा ॥ ननुस्वतंत्राध्रुवकार्यकारिणीविद्यान
किंचिन्मनसाऽप्यपेक्षते ॥ १२ ॥ नसत्यकार्योऽपिहियद्वदध्वरःप्रकांक्षतेऽन्यानपिकारकादिकान् ॥
तथैवविद्याविधितःप्रकाशितैर्विशिष्यतेकर्मभिरेवमुक्तये ॥ १३ ॥ केचिद्वदंतीतिवितर्कवादिनस्तद
प्यसद्दृष्टविरोधकारणात् ॥ देहाभिमानादभिवर्धतेक्रियाविद्यागताहंकृतितःप्रसिद्ध्यति ॥ १४ ॥

जुहोतीत्यादिविधिवाक्यतःतत्समूहेनप्रकाशितैःकर्मभिःसहितैवमुक्तयेविशिष्यतइत्यर्थः विद्याफलदानेकर्मापेक्षा अंगित्वात् प्रयाजाद्यंगापेक्षदर्शादिवदितिसत्प्रतिपक्षानुमानमनेनसूचितं ॥ १३ ॥ तदनूद्यसिद्धांतीदूषयति केचिदिति यत्केचिद्वितर्कवादिनइतिज्ञानकर्मणीसमुच्चित्यमुक्तिसाधनंवदंति तदप्यसत् यथाकेवलंकर्ममोक्षसाधनमित्यसत्तथातन्मीलितमित्यप्यसत् तत्रहेतुर्दृष्टविरोधकारणात्दृष्टोयोविरोधःसर्वलोकदृष्टविरोधरूपात्कारणात्तदसदित्यर्थः विरोधमेवाह देहाभिमानात्क्रियावर्धते अनात्मनिदेहादावात्मत्वाभिमानात्क्रियावृद्धिः विद्यातुगताहंकृतितःगताऽहंकृतिर्यस्यतस्यनष्टाहंकृतेःप्रसिद्ध्यति सार्वविभक्तिकस्तसिः एवंचाहंकारसत्तामूलकत्वात्क्रियाज्ञानयोःसमुच्चयोविरुद्धइत्यर्थः ॥ १४ ॥

अथपूर्वपक्ष्युक्तानुमानंदूषयन्विद्यास्वरूपमाह विशुद्धं विज्ञानंयेभ्यस्तेषांवेदांतवाक्यानांयद्विशेषेणरोचनंरलयोरभेदादालोचनंविचारस्तेनां चितात्प्रापितायाचरमाआत्मवृत्तिर्ब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिःसाविद्येतिभण्यतेविद्वद्भिरितिशेषः पुनःसमुच्चयवारणायविद्याकर्मणोर्वैषम्यमाह कर्मयज्ञादि अखिलकारकादिभिःकर्तव्यकर्मादिभिरंगैश्वसहितंसदुदेति फलोन्मुखंभवति विद्यापुनरखिलकारकादिनिहंति तत्रकर्तृत्वा दिबुद्धिंनिहंति सकलव्यापारपरित्यागेनब्रह्मणिसमाप्तिर्हिविद्या अतःस्वोत्पत्तौचित्तशुद्धिद्वाराकर्मसापेक्षास्वफलेजनयितव्येतन्निरपेक्षैवान्य थाविद्यास्वरूपस्यैवभंगापत्तेरितिपूर्वपक्ष्युक्तहेतोरसिद्धिरितिभावः ॥ १५ ॥ उपसंहरन्मुमुक्षोर्वृत्तिप्रकारमाह तस्मादिति विद्याविरोधा

विशुद्धविज्ञानविरोचनांचिताविद्याऽऽत्मवृत्तिश्वरमेतिभण्यते॥ उदेतिकर्माखिलकारकादि भिर्निहंतिविद्याऽखिलकारकादिकं॥ १५ ॥ तस्मात्त्यजेत्कार्यमशेषतःसुधीर्विद्याविरोधा न्नसमुच्चयोभवेत्॥ आत्मानुसंधानपरायणःसदानिवृत्तसर्वेंद्रियवृत्तिगोचरः॥ १६॥

द्विद्यायाःकर्मणासहविरोधेनसमुच्चयोनभवेत्तस्मात्सुधीर्मुमुक्षुरशेषतःकर्मत्यजेत् काम्यंतुसर्वथात्याज्यमेवनित्यनैमित्तिकमपियावच्चित्तशु द्धिकर्तव्यमेव ततोऽपिब्रह्मणिचित्तस्थैर्यपर्यंतंकर्तव्यमेव ततस्तदनुसंधानंप्रतिबंधकत्वात्प्रयोजनाभावाच्चतदपित्याज्यमेवेतिभावः इदानीं मुमुक्षुकर्तव्यमाह निवृत्ताःसर्वेषामिंद्रियाणांगोचराविषयाःशब्दादयोयस्मात्तादृशःसन् आत्मनःसच्चिदानंदस्यानुसंधानमेवपरमयनंप्राप्यंय स्यतथाविधोभवेत् अत्रेंद्रियप्रत्याहारःकर्तव्यत्वेनोक्तस्तेनतत्पूर्वप्राणायामाद्यर्थादाक्षिप्तं ॥ १६ ॥

रागिविरागिभेदेनकर्मणांकर्तव्यतेत्याह यावदिति माययाविद्ययाशरीरादिष्वनात्मसुआत्मधीरहंकर्तेत्यादिरूपायावद्वर्तेतेतावद्विधिवादक र्मणांविधिर्यजेतेत्यादिर्वादःकर्तव्यताबोधकोयेषांकर्मणांविधेयोवशवर्तीतत्कर्मकर्ताभवेत् तदपगमेतुतदखिलंजगन्नेतीतीतिवाक्यैः अथातआदे शोनेतिनेतीत्यादिवाक्यैर्निषिध्यमिथ्यात्वेननिर्णीयतद्विलक्षणतयासत्यत्वेनपरात्मस्वरूपंज्ञात्वाक्रियास्त्यजेत् निरूपितमेतत् ॥ १७॥ आत्मवि ज्ञानेसत्यवश्यमविद्यानिवर्ततइत्याह यदेति आत्मनिशुद्धेंऽतःकरणेपरमात्मनईशस्यात्मनोजीवस्यचयोविभेदोमायांतःकरणरूपोपाधिद्वयकृ तोविभेदोभेदस्तस्यभेदकंनाशकंभास्वरंप्रकाशशीलंयद्विज्ञानंइतरवस्तुपमर्दनपूर्वकंब्रह्माकाराऽखंडावृत्तिर्यदावभातिअसंभावनादितिरस्कारे

यावच्छरीरादिषुमाययाऽत्मधीस्तावद्विधेयोविधिवादकर्मणां ॥ नेतीतिवाक्यैरखिलंनिषिध्यतज्ज्ञा
त्वापरात्मानमथत्यजेत्क्रियाः ॥ १७ ॥ यदापरात्मात्मविभेदभेदकंविज्ञानमात्मन्यवभातिभास्वरं ॥
तदैवमायाप्रविलीयतेंऽजसासकारकाकारणमात्मसंसृतेः ॥ १८ ॥ श्रुतिप्रमाणाभिविनाशिताचसा
कथंभविष्यत्यपिकार्यकारिणी ॥ विज्ञानमात्रादमलाद्वितीयतस्तस्मादविद्यानपुनर्भविष्यति ॥ १९ ॥

णोदेति तदैवसकारकाजन्मांतरप्रापककर्मसहितामायातत्तज्जीवोपाधिभूताविद्यांऽजसाझटितिविलीयतेनश्यति ननुतन्नाशेऽपिसंसारनाशः कथमतोमायाविशेषणं आत्मसंसृतेःकारणंसंसारस्योपादानकारणमेवंचतन्नाशेकार्यनाशोभवत्येवेतिभावः ॥ १८ ॥ उक्तमेवार्थंपुनर्दा र्ढ्यायाह श्रुतीति तत्त्वमसीत्यादिश्रुतिरूपैःप्रमाणैस्तज्जनितज्ञानेननाशितासाविद्याकथमपिकार्यकारिणीभविष्यतीतिकाकुरत्र सर्वथाने त्यर्थः असतःकार्यकारित्वासंभवादितिभावः पुनश्चतस्यानोद्भवइत्याह विज्ञानमात्रादिति अमलाद्वितीयतःशुद्धाद्वितीयात्मविषयका द्विज्ञानमात्रादितरासहकृतान्निदिध्यासनपरिपाकजज्ञानाद्यतोनष्टातस्मात्सापुनर्नभविष्यतिरज्ज्वज्ञानमूलकस्यसर्पस्यरज्जुज्ञानेननिवृत्तस्यय थानपुनरुत्पत्तिरितिभावः ॥ १९ ॥

विद्यायाइतरनिरपेक्षायाएवमोक्षकारणत्वमुक्तंयुक्तिपूर्वकंपुनःकथयतिश्रोतृदार्ढ्याय यदीति यदिनष्टातत्त्वज्ञाननाशितासानपुनःप्रसूयतेनोत्पद्यतेतदाकारणाभावादहंमतिःकथंभवेत् कथमपिनभवेदित्यर्थः तदभावाच्चतत्कालेकर्माभावइतिस्वफलजननेसास्वतंत्राइतरनिरपेक्षैवनकिमप्यपेक्षतेद्वितीयस्यासंभवात् अतःकेवलाऽसहायैवविमोक्षायविभातितत्फलिकाभवतीत्यर्थः ॥ २० ॥ अत्रार्थेश्रुतिरपिप्रमाणमित्याह सेति साप्रसिद्धानकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुरित्यादिकातैत्तिरीयश्रुतिःप्रशस्तानामर्थवादैःप्राशस्त्येनबोधितानामपिकर्मणांन्यासंत्यागंसादरंस्फुटमाह नतुकर्मसमुच्चयमित्यर्थः तथावाजिनांवाजसनेयिनां एतावदरेखल्वमृतत्वमित्यादिका

यदिस्मनष्टानपुनःप्रसूयतेकर्ताऽहमस्येतिमतिःकथंभवेत् ॥ तस्मात्स्वतंत्रानकिमप्यपेक्षतेविद्याविमोक्षायविभातिकेवला ॥ २० ॥ सातैत्तिरीयश्रुतिराहसादरंन्यासंप्रशस्ताखिलकर्मणांस्फुटं ॥ एतावदित्याहचवाजिनांश्रुतिर्ज्ञानंविमोक्षायनकर्मसाधनं ॥ २१ ॥ विद्यासमत्वेनतुदर्शितस्त्वयाक्रतुर्नदृष्टांतउदाहृतःसमः ॥ फलैःपृथक्त्वाद्बहुकारकैःक्रतुःसंसाध्यतेज्ञानमतोविपर्ययं ॥ २२ ॥

ज्ञानंविमोक्षायसाधनंनकर्मेत्येतदाह ॥ २१ ॥ अहंकारत्यागरूपकारणवैषम्यात्क्रियाज्ञानयोर्वैषम्यमुक्त्वाफलप्रयुक्तमपिवैषम्यमाह विद्येति हेसमुच्चयवादिन्त्वयाक्रतुरग्निष्टोमादिर्विद्यासमत्वेनदर्शितःपरंतुसमोदृष्टांतोनोदाहृतः अनेनक्रतुर्विद्यासमः श्रुतिबोधितकर्तव्यताकत्वादित्यनुमानंनिरस्तं दृष्टांताभावात् अन्वय्येवानुमानंनव्यतिरेकीतिभावः एतच्चाकरेविस्तरेणप्रपंचितं ननुविद्याकर्मणीसमे एकफलत्वाच्चक्रदंडादिवदित्यनुमानमितिचेत्तत्राह फलैःपृथक्त्वात् षष्ठ्यर्थेतृतीया फलानांभेदादित्यर्थः एवंचस्वरूपासिद्धोहेतुरितिभावः समानकारकत्वमपिहेतुर्नेत्याह क्रतुर्बहुभिःकारकैरहंममताभिमानरूपैरांतरैर्बाह्यैश्चदेशकालादिनियमैश्चसाध्यते ज्ञानंत्वतोविपर्ययवदतोनतयोःसाम्यमितिभावः ॥ २२ ॥

नन्वकरणेप्रत्यवायभियाकर्मकार्यमितिचेन्नेत्याह सप्रत्यवायइति कर्मत्यागेनहिनिश्चयेनाहंप्रत्यवायसहितोभविष्यामीत्येवंशुद्धात्मनिअ
नात्मधर्मस्यधीरज्ञस्यतत्त्वज्ञानविकलस्यप्रसिद्धा नतुतत्त्वदर्शिनः तस्याहंबुद्धेरभावात् पापादेरनात्मधर्मतानिश्चयाच्च तस्माद्बुधैःकर्मक्रियात्म
भिः षष्ठ्यर्थेतृतीया क्रियाफलसक्तचित्तानांविधानतोविधानेनेतिकर्तव्यतयायुक्तंकर्मविधिभिरवश्यकर्तव्यतयाबोधितमपित्याज्यमित्यर्थः॥
॥२३॥ अथविरक्तस्यकार्यमाह श्रद्धेति गुरुशास्त्रयोर्विश्वासःश्रद्धातदन्वितोबुभुत्सुःशुद्धमानसोऽपिनिष्कामकर्मानुष्ठानाच्छुद्धमानसश्चगुरोः

सप्रत्यवायोह्यहमित्यनात्मधीरज्ञप्रसिद्धानतुतत्त्वदर्शिनः॥ तस्माद्बुधैस्त्याज्यमपिक्रियात्मभिर्विधान
तःकर्मविधिप्रकाशितं ॥ २३ ॥ श्रद्धान्वितस्तत्त्वमसीतिवाक्यतोगुरोःप्रसादादपिशुद्धमानसः॥वि
ज्ञायचैकात्म्यमथात्मजीवयोः सुखीभवेन्मेरुरिवाप्रकंपनः॥ २४ ॥ आदौपदार्थावगतिर्हिकारणंवा
क्यार्थविज्ञानविधौविधानतः॥ तत्त्वंपदार्थौपरमात्मजीवकावसीतिचैकात्म्यमथानयोर्भवेत् ॥ २५॥

प्रसादाल्लब्धतत्त्वमसीतिवाक्यतःश्रुतमात्मजीवयोरैकात्म्यंविज्ञायमनननिदिध्यासनपरिपाकाभ्यांसाक्षात्कृत्य चएवार्थः साक्षात्कृत्यैवसुखी
भवेत् सकलदुःखहीनोभवेदित्यर्थः अप्रकंपनःविषयाभिलाषाक्षोभितांतःकरणः ॥ २४ ॥ महावाक्यंविवरीतुंवाक्यार्थस्यपदार्थबोधपूर्वक
त्वमाह आदाविति विधानतःभ्रमप्रमादराहित्येन वाक्यार्थविज्ञानस्यविधावुत्पत्तौआदौप्रथमंमुख्यमितियावत्पदार्थावगतिःकारणं हिप्रसिद्धं
तस्यपदत्रयंतत्त्वमसीति तत्रतत्पदार्थःपरमात्मासर्वज्ञत्वादिगुणः त्वंपदार्थोजीवः अनयोस्तत्त्वंपदार्थयोरैकात्म्यंतद्बोधकमसीतिपदं ॥ २५ ॥

ननुसर्वज्ञत्वादिगुणस्येशस्यकिंचिज्ज्ञत्वधर्मवताजीवेनैकात्म्यंविरुद्धमित्याशंक्याह प्रत्यगिति अहंबुद्धिवेद्यत्वंप्रत्यक्त्वंजीवधर्मःपरोक्षत्वमी शधर्मस्तदादिधर्मकृतमात्मनोःपरमात्मजीवात्मनोर्विरोधंविहायत्यक्त्वातयोःसंशोधितांयुक्तिभिःसम्यग्विचारितांतत्त्वंपदाभ्यांशक्त्यभावेऽपिव क्ष्यमाणप्रकारयालक्षणयालक्षितांचिदात्मतांसंगृह्यतत्त्वंपदोपस्थितिविषयांकृत्वास्वमात्मानंतथाज्ञात्वाऽथएकात्मज्ञानानंतरंअद्वयोभवेत्चि त्स्वरूपतांप्राप्तइवभवेत् पूर्वमपितत्स्वरूपएवविस्मृतकंठचामीकरन्यायेनचतत्प्राप्तिरतइवेत्युक्तं अयंभावः तत्त्वंपदयोर्द्वावर्थौ वाच्योलक्ष्यश्च तत्रतत्पदस्यमायोपाधिःसर्वज्ञत्वादिविशिष्टोवाच्यः त्वंपदस्यापिकिंचिज्ज्ञत्वादिविशिष्टोमायाकार्याविद्योपाधिरविद्यावदंतःकरणोपाधिर्वा वाच्यः उभयोरपिविशेषणांशत्यागेनशुद्धश्चिदात्मालक्ष्यः तत्रवाच्ययोर्विरुद्धधर्मकत्वादैक्यासंभवेऽपिलक्ष्ययोरैक्यंनिर्बाधमेवेति॥२६॥उक्त

प्रत्यक्परोक्षादिविरोधमात्मनोर्विहायसंगृह्यतयोश्चिदात्मतां॥संशोधितांलक्षणयाचलक्षितांज्ञा
त्वास्वमात्मानमथाद्वयोभवेत्॥२६॥एकात्मकत्वाज्जहतीनसंभवेत्तथाऽजहल्लक्षणताविरोधतः॥
सोऽयंपदार्थाविवभागलक्षणायुज्येततत्त्वंपदयोरदोषतः॥२७॥

लक्षणास्वरूपमाह एकात्मकत्वादिति जहतीलक्षणाजहत्स्वार्थलक्षणा यथागंगायांघोषइत्यत्रगंगापदार्थस्यप्रवाहस्यघोषाधारतानुपपत्त्या सर्वथातत्परित्यागेनतीररूपार्थलक्षणा साप्रकृतेनएकात्मकत्वात् विशेष्यांशस्यैकत्वात्सर्वथास्वार्थत्यागाभावात् तथाऽजहल्लक्षणताजहत्स्वा र्थलक्षणावत्त्वमपिअत्रनसंभवति यथाकाकेभ्योदधिरक्ष्यतामित्यादौकाकपदस्यस्वार्थात्यागेनैवदध्युपघातकेलक्षणा सापिन विरोधतःविशे षणत्यागेनसर्वथास्वार्थत्यागाभावात् अतोभागलक्षणाजहदजहल्लक्षणायुज्येत अदोषतःपूर्वोक्तदोषाभावात् विशेष्यांशस्यात्यागाद्विशेष णांशस्यत्यागाच्च तत्रदृष्टांतःसोयंपदार्थाविव यथासोऽयंदेवदत्तइत्यत्रतद्देशादिविशिष्टोतीतानुभवविषयोवातत्पदार्थः एतद्देशादिविशिष्टोऽनु भूयमानोवेदंशब्दार्थः तयोश्चविरुद्धविशेषणकत्वादैक्यासंभवेनदेशादिरूपविशेषणत्यागेनानुभवगतातीतत्वादिविशेषणत्यागेनवालक्षणयै क्यंतद्वदितिभावः॥२७॥

अथत्याज्यत्वायजीवोपाधिमाह रसादीति रसापृथ्वीआदिर्येषांतानिपंचीकृतानियानिभूतानितेभ्यःसंभवोयस्यतत् पचीकरणंचेत्थं एकैकंभू
तंद्विधाविभज्यतत्रैकंभागंचतुर्धाविभज्यतेषांभागानांस्वेतरभूतचतुष्टयार्धभागचतुष्टयेसंयोजनेएकैकंभूतंपंचात्मकंभवति भागाधिक्याच्चप्रा
तिस्विकतयाभूरादिव्यवहारोऽपि सुखदुःखयोरादीनियानिकर्माणितेषांभोगस्तत्कर्मजसुखदुःखानुभवस्तस्यालयमाश्रयभूतमाद्यंतवत् उत्प
त्तिनाशयोगि आदिकर्मजंप्राग्भवीयकर्मजन्यंमायामयंपरंपरयामायाविकारः तद्विकारभूतविकारत्वात् एतच्छरीरमात्मनःस्थूलमुपाधिवदं
तीतिशेषः ॥२८॥ अथसूक्ष्मोपाधिमाह सूक्ष्ममिति बुधाअन्यत्स्थूलशरीरविलक्षणंशरीरंलिंगदेहाख्यंआत्मनउपाधिंविदुः तत्स्वरूपमाह सू
क्ष्मंचक्षुराद्यविषयः मनोबुद्धिदशेंद्रियैःप्राणैश्चयुतं संकल्पात्मकंमनः निश्चयात्मिकाबुद्धिः घ्राणरसनाचक्षुस्त्वक्श्रोत्रेतिपंचज्ञानेंद्रियाणि वा

**रसादिपंचीकृतभूतसंभवंभोगालयंदुःखसुखादिकर्मणां ॥ शरीरमाद्यंतवदादिकर्मजंमायामयंस्थूलमुपाधि
मात्मनः ॥ २८ ॥ सूक्ष्मंमनोबुद्धिदशेंद्रियैर्युतंप्राणैरपंचीकृतभूतसंभवं ॥ भोक्तुःसुखादेरनुसाधनंभवेच्छरीर
मन्यद्विदुरात्मनोबुधाः ॥ २९ ॥ अनाद्यनिर्वाच्यमपीहकारणंमायाप्रधानंतुपरंशरीरकं ॥ उपाधिभेदात्तुयतः
पृथक्स्थितंस्वात्मानमात्मन्यवधारयेत्क्रमात् ॥ ३० ॥**

क्पाणिपादपायूपस्थानिकर्मेंद्रियाणि प्राणापानव्यानोदानसमानाश्चप्राणास्तैर्युतंएतत्सप्तदशसमुदायात्मकं तदाधारभूतान्याहापंचीकृतभू
तसंभवंतेभ्यउत्पन्नंअतएवादृश्यं तथाभोक्तुःसुखदुःखादेःसुखदुःखाद्यनुभवस्यानुसाधनं स्थूलशरीरस्यैतदनुगतस्यैवभोगसाधनमितिभावः
एतद्वियोगेनैवमरणव्यवहारइतिबोध्यं ॥२९॥ इतिजीवोपाधिद्वयमुक्त्वाईशोपाधिमाह अनादीति अनादिउत्पत्तिहीनं नानाविधपरिणामशा
लितयापरिणामरूपेणनश्वरमितिअनादित्वमात्रोक्त्यासूचितमं अनिर्वाच्यंसत्त्वासत्त्वाभ्यांनिर्वक्तुमशक्यं कारणंसकलप्रपंचस्यजनकं ईदृशी
मायातुब्रह्मणःपरंईश्वरव्यवहारसंपादकत्वादुत्कृष्टंप्रधानंशरीरकं स्वार्थेकः एवमुपाधिभेदादेकमेवचैतन्यंयतःपृथक्स्थितंजीवईशइतिभेदबु
द्धिविषयमतोलक्षणयोपाधिपरित्यागेनस्वात्मानमात्मनिअवधारयेदभेदेनजानीयात् क्रमाच्छ्रवणमनननिदिध्यासनक्रमेणेत्यर्थः ॥ ३० ॥

अथवाक्यार्थविचारफलमाह कोशेष्विति आनंदमयस्यब्रह्मत्वेअन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयेषुचतुर्षुकोशेषुतत्तत्संगात्तत्तदाकृतिर्वि
भाति यथाजपादिसंगात्स्फटिकोऽनेकाकृतिर्भाति आनंदमयस्यापिजीवत्ववादिनांतुतेनसहपंचसुकोशेष्वितिबोध्यं अस्मिन्महावाक्येपरि
तोविचारितेसम्यग्विचारितेसत्ययमात्मासंगरूपःअन्नमयादिभिःसंगरहितः असंगोनहिसज्जतइतिश्रुतेः अजोऽद्वयश्वविज्ञायते स्थूलोहमि
त्यादिस्त्वज्ञस्यतत्तत्कोशसंगात्प्रतीतिःस्फटिकवत् तत्त्वज्ञस्यतुनतथाप्रतीतिरितिभावः एवंचतत्तदुपाधिकृततद्रूपताप्रतीतिनिरासएवविचारफ
लमितिभावः ॥ ३१ ॥ जाग्रदाद्यवस्थाऽपिबुद्धिधर्मोनात्मधर्मइत्याह बुद्धेरिति इहआत्मनिस्वप्नादिभेदेनजाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिभेदेनयात्रिधावृ
त्तिर्दृश्यतेसाऽपिगुणत्रयात्मनःसत्त्वरजस्तमोरूपगुणत्रयस्वरूपायाबुद्धेर्धर्मः उक्तावस्थात्रयस्योक्तमूलकत्वात् एतदवस्थात्रयस्यास्मिन्अ

कोशेष्वयंतेषुतुतत्तदाकृतिर्विभातिसंगात्स्फटिकोपलोयथा ॥ असंगरूपोऽयमजोयतोऽद्वयोविज्ञा
यतेऽस्मिन्परितोविचारिते ॥ ३१ ॥ बुद्धेस्त्रिधावृत्तिरपीहदृश्यतेस्वप्नादिभेदेनगुणत्रयात्मनः ॥ अ
न्योऽन्यतोऽस्मिन्व्यभिचारतोमृषानित्येपरेब्रह्मणिकेवलेशिवे ॥ ३२ ॥ देहेंद्रियप्राणमनश्चिदात्मनां
संघादजस्रंपरिवर्ततेधियः ॥ वृत्तिस्तमोमूलतयाज्ञलक्षणायावद्भवेत्तावदसौभवोद्भवः ॥ ३३ ॥

वस्थानंव्यभिचारतोमृषाबुद्ध्यध्यासनिबंधनंनतुवास्तवमित्यर्थः अन्योऽन्यतोव्यभिचारतस्तस्यावस्थात्रयस्यस्वरूपतोमृषात्वात्तज्ज्ञानस्य
मृषात्वमेव स्वप्नकालेजाग्रत्सुषुप्त्योरभावात् जाग्रतिइतरद्वयस्याभावात् सुषुप्तावितरयोरभावात् परस्परंव्यभिचारोबोध्यः आत्मनस्तदनाश्र
यत्वंविशेषणैराह नित्येउत्पत्तिनाशशून्येपरेगुणत्रयातीतेब्रह्मणिव्यापकेकेवलेऽसंगेशिवेआनंदरूपेएवंभूतेसदैकरसेपरस्परव्यभिचारधर्माधा
नमसंभवीतिभावः ॥ ३२ ॥ अथत्याज्यत्वायसंसारमूलभूतांवृत्तिमाह देहेति एषांसंघात्इतरेतराध्यासविषयात् अजस्रंयावद्धियोबुद्धेर्वृ
त्तिस्तमोमूलतयाऽज्ञलक्षणाअज्ञत्वज्ञापिकायावत्परिवर्त्तते तावद्भवोद्भवःसंसारोद्भवोभवेत् तमःपदंरजसोप्युपलक्षणं रजस्तमःप्रधानाबुद्धिः
संसारहेतुत्वात्सर्वथात्याज्येतिभावः ॥ ३३ ॥

कृतमहावाक्यविचारस्यकर्तव्यमाह नेतीति अथातआदेशोनेतिनेतीतिप्रमाणेननिराकृतंमिथ्यात्वेनगृहीतमखिलंजगत्येनसः ततोहृदासत्वप्र
धानेनमनसासम्यगास्वादितंचिल्लक्षणंघनामृतंदुःखासंभिन्नंसुखंयेनसः स्वर्गादितुपरिणामदुःखत्वात्तत्संभिन्नमेव एवंभूतोऽशेषंजगद्देहेंद्रिया
दिदृश्यसमूहंत्यजेत् हानोपादानबुद्धिविषयंनकुर्यात् किंतूदासीनस्तत्रभवेत् ननुदेहेंद्रियादिभिरेवतज्ज्ञानलाभात्कथमुपजीव्यस्यत्यागइत्या
शंक्यदृष्टांतदर्शनेनपरिहरति यथातृषावान्आत्तःसद्रसोमाधुर्यंयेनतादृशंनारिकेलनारंगादिफलांतर्वर्त्यंभःपीत्वातत्स्थानभूतंतत्फलंजहातित
त्रोदासीनोभवतितद्वत्सर्वदृश्यसारांशोब्रह्मतल्लाभेसतिनिःसारंदृश्यंनोपादेयंनापिहेयमितिभावः यतोभयादिसंभावनातद्धेयमित्युच्यते ॥३४॥
इतरस्यानित्यत्वेनतत्रवैराग्यार्थमात्मनएवनित्यत्वमाह कदाचिदिति कदापीत्यर्थः अनवःउत्पत्त्यनंतरंविद्यमानोहिनवः तेनजन्मानंतरास्ति

नेतिप्रमाणेननिराकृताखिलोहृदासमास्वादितचिद्घनामृतः ॥ त्यजेदशेषंजगदात्तसद्रसं
पीत्वायथांऽभःप्रजहातितत्फलं ॥ ३४ ॥ कदाचिदात्मानमृतोनजायतेनक्षीयतेनापिविव
र्धतेऽनवः॥ निरस्तसर्वातिशयःसुखात्मकःस्वयंप्रभःसर्वगतोऽयमद्वयः ॥ ३५ ॥

त्वंव्यावर्तितं नवत्वाभावेनैवजीर्णत्वाभावादवस्थांतरापत्तिरूपपरिणामोऽपिनिरस्तः अनेनजायतेऽस्तिविपरिणमतेवर्धतेऽपक्षीयतेनश्यतीति
षड्भावविकारराहित्यमुक्तं एवंचैतद्भिन्नंसर्वमुक्तषड्भावविकारवत्त्वादनित्यमितिततोविरज्येतेतिबोधितं यतईदृशोतएवनिरस्तःसर्वस्यदेहेंद्रिया
देरतिशयोमहत्त्वंयेनस्वलाभात्सः यल्लाभान्नापरोलाभइतिश्रुतेः यतःसुखात्मकःआनंदस्वरूपः स्वयंप्रभःस्वप्रकाशः देहेंद्रियादिस्तुदुःखस्वरू
पःपरप्रकाश्यश्च यस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः सर्वगतोव्यापकः अयमहंबुद्धिविषयःप्रत्यगात्माऽपिअद्वयःउक्ताद्वयब्रह्मस्वरूपएव न
ततोऽतिरिक्तइतिभावः अयमात्माब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ ३५ ॥

ननुएवंविधेधिकारशून्येआत्मनिजन्ममरणादिप्रवाहरूपसंसारभानंकथमितिशंकते एवंविधेइति दुःखमयःदुःखप्रचुरः उत्तरयति अज्ञान
मूलकोयोऽध्यासोदेहांतःकरणादौअहंममेत्यध्यासस्तद्वशात् एवंचभ्रांतिरूपातत्प्रतीतिरितिभावः नन्वेवंकथंतस्यसंसारस्यनिवृत्तिस्तत्राह
ज्ञानेति आविर्भूतइतिशेषः ज्ञानस्याज्ञानविरोधित्वात्तदुत्पत्तिक्षणएवकारणभूताज्ञाननाशात्तत्कार्यसंसारस्यापिविलयइत्यर्थः यथारज्जु
सर्पस्यलयइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ अथाध्यासलक्षणमाह यदन्यदिति यदन्यत्सर्पादिकमन्यत्ररज्ज्वादौभ्रमात्भ्रमजनकाद्दोषाद्विभाव्यतेवि

एवंविधेज्ञानमयेसुखात्मकेकथंभवोदुःखमयःप्रतीयते॥अज्ञानतोऽध्यासवशात्प्रकाशतेज्ञानेवि
लीयेतविरोधतःक्षणात्॥३६॥यदन्यदन्यत्रविभाव्यतेभ्रमादध्यासमित्याहुरमुंविपश्चितः॥असर्प
भूतेहिविभावनंयथारज्ज्वादिकेतद्वदपीश्वरेजगत्॥ ३७॥ विकल्पमायारहितेचिदात्मकेऽहंकारए
षप्रथमःप्रकल्पितः ॥ अध्यासएवात्मनिसर्वकारणेनिरामयेब्रह्मणिकेवलेपरे॥ ३८॥

विज्ञायते अमुंविपश्चितोविद्वांसोऽध्यासइत्याहुः यथाऽसर्पभूतेरज्ज्वादौअहिविभावनंसर्पारोपोरज्ज्वबुद्धिमूलकस्तद्वदीश्वरेऽपिजगद्देहादिसं
सारात्मकंसर्वंविभाव्यतेआत्मज्ञानाभावाद्यथार्थतयाज्ञायते ॥ ३७ ॥ आत्मनिजगज्ज्ञानेकीदृशोऽध्यासोनिमित्तंतदाह विकल्पेति सर्ववि
कल्पकारणमायारहितेवस्तुतस्तत्संगरहितेचिदात्मकेचित्स्वरूपेसर्वकारणेनिरामयेदुःखासंभिन्नानंदमयेकेवलेसर्वविकारशून्येपरेदृश्यविलक्ष
णेब्रह्मणिव्यापकेआत्मनिप्रथममहंकारःकल्पितःसएवाध्यासः अहंबुद्ध्यात्मकोऽध्यासएवसर्वसंसारकारणमितिभावः ॥ ३८ ॥

बुद्धिनिष्ठएवसंसारोनत्वात्मनिष्ठइत्यत्रान्वयव्यतिरेकौप्रमाणयति इच्छादीति परेसर्वसाक्षिणिआत्मनिसंसृतिहेतवःभासमानसंसारकारणंस
दाकालत्रयेऽपिइच्छादिरागादिसुखादिधर्मिकाःइच्छोपेक्षेरागद्वेषौसुखदुःखेइत्येवमादिद्वंद्वधर्मिकाःधियएव धीषुसतीषुसंसारइत्यन्वयमु
क्त्वातद्व्यतिरेकमाह यस्मात्कारणात्प्रसुप्तौतदभावात्धीवृत्त्यभावात् परआत्मानोऽस्माभिः तृतीयार्थेषष्ठी सुखरूपेणस्वस्वरूपमात्रेणविभाव्यते
निश्चीयते नतुसंसारित्वेनेतिभावः सुप्तोत्थितस्तुसुखमहमस्वाप्समितिप्रत्यभिज्ञानुभवात्तदात्मस्वरूपनिश्चयोऽस्तीतितात्पर्यं ॥ ३९ ॥

इच्छादिरागादिसुखादिधर्मिकाःसदाधियःसंसृतिहेतवःपरे ॥ यस्मात्प्रसुप्तौतदभावतःपरः
सुखस्वरूपेणविभाव्यतेहिनः ॥ ३९ ॥ अनाद्यविद्योद्भवबुद्धिबिंबितोजीवःप्रकाशोऽयमिती
र्यतेचितः ॥ आत्माधियःसाक्षितयापृथक्स्थितोबुद्ध्यापरिच्छिन्नपरःसएवहि ॥ ४० ॥

पुनस्तत्त्वंपदार्थस्वरूपमाह अनादीति अनादिर्याविद्याततउद्भवोयस्याबुद्धेरंतःकरणस्यतत्रबिंबितःप्रतिबिंबितश्चितःप्रकाशःसजीवइतीर्यते
आत्मापरमात्माधियःसाक्षितयाधीधर्मासंगेनैवपृथक्स्थितः अंतर्यामितयेत्यर्थः जीवोऽहंसुखीत्यादिप्रकारेणांतःकरणधर्माध्यासवान्परमा
त्मातुसाक्षितयासर्वत्रविद्यमानोऽपिनतथेतिभावः अतएवबुद्ध्यापरिच्छिन्नपरःबुद्धिलक्षणपरिच्छेदरहितःअतएवपरः एवंचज्ञानेनप्रतिबिंबा
धारविलयेप्रतिबिंबस्यविलयात्सजीवःसएवपरमात्मैव हिप्रसिद्धं सइत्यस्यचाद्वस्तिर्बोध्या ॥ ४० ॥

अथबुद्ध्यात्मनोःपरस्पराध्यासवशात्परस्परधर्मभानमितिदार्ढ्यायपुनराह चिद्बिंबेति चिदात्मचेतसोरन्योन्याध्यासवशात्परस्परतादात्म्यारो
पाज्जडाजडत्वंप्रतीयते चेतसोवृत्तीनांज्ञानत्वंजीवात्मनोजडत्वंप्रतीयते अतएवज्ञानाश्रयआत्मेतिचितएवतार्किकव्यवहारः जीवात्मनिजडा
त्माकथ्यतेबुधैरितिस्मार्तव्यवहारश्च अत्रहेतुःचिदित्यादि चिद्बिंबंयस्यसचिदाभासःअक्षैःसहितःसाक्षःसेंद्रियःसचासावात्मामनःधीरंतःकरणं
तेषांप्रकृष्टसंगादतिसन्निकर्षादध्यासइत्यर्थः अत्रदृष्टांतः अनलाक्तलोहवत्अग्नितप्तलोहपिंडवत् अग्निधर्मोदाहकत्वंलोहधर्मश्चवर्तुलत्वाद्यन
लेभासते तत्रहेतुरेकत्रवासात्परस्पराविभागेनवृत्तेरित्यर्थः तद्वदेतयोरपिपरस्परधर्माध्यासइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ उक्तमेवार्थंदार्ढ्यायपुनराह गुरो
रिति वेदवाक्यतइत्यनेनश्रवणंगुरोःसकाशादपि ततश्चानेनमननमुक्तं ताभ्यांसंजातोविद्ययाज्ञानरूपस्यात्मनोऽनुभवोयस्यसः अनेनकृतनि

चिद्बिंबसाक्षात्मधियांप्रसंगतस्त्वेकत्रवासादनलाक्तलोहवत् ॥ अन्योऽन्यमध्यासवशात्प्रतीयतेज
डाजडत्वंचचिदात्मचेतसोः ॥ ४१ ॥ गुरोःसकाशादपिवेदवाक्यतःसंजातविद्यानुभवोनिरीक्ष्यतं ॥
स्वात्मानमात्मस्थमुपाधिवर्जितंत्यजेदशेषंजडमात्मगोचरं ॥ ४२ ॥ प्रकाशरूपोऽहमजोऽहमद्वयोस
कृद्विभातोऽहमतीवनिर्मलः ॥ विशुद्धविज्ञानघनोनिरामयःसंपूर्णआनंदमयोऽहमक्रियः ॥ ४३ ॥

दिध्यासनइत्यर्थः तंचिदानंदस्वरूपंस्वात्मानमुपाधिवर्जितंरहितोपाधिधर्ममात्मस्थंहृत्स्थंनिरीक्ष्यअपरोक्षीकृत्याशेषंजडंदृश्यंत्यजेत् तत्रोदा
सीनोभवेदितिभावः ॥ ४२ ॥ ज्ञेयंनिरुपाधिकंस्वरूपंश्लोकद्वयेनाह प्रकाशेति अहंप्रकाशरूपःस्वप्रकाशःपरप्रकाशहीनः परप्रकाश
रूपोयथाघटादिः अजोजन्मादिहीनः अद्वयःसजातीयद्वितीयरहितः असकृद्विभातः सकृदपिपरेणभासकांतरेणप्रकाशितःसकृद्विभातः
नसकृद्विभातोसकृद्विभातः नतत्रसूर्योभातिनचंद्रतारकमितिश्रुतेः नतद्भासयतेसूर्यइतिस्मृतेश्च अतीवनिर्मलःमायाकृतावरणविक्षेपरहितः
विशुद्धविज्ञानघनःविशुद्धचिदेकरसः निरामयःकर्तृत्वाभिमानरहितः संपूर्णःदेशकालपरिच्छेदहीनः आनंदमयःआनंदरूपः स्वार्थेमयट्
अक्रियःपरिणामहीनः ॥ ४३ ॥

सदैवेति अहंसदैवकालत्रयेऽपिमुक्तः सर्वधर्मरहितः अचिंत्यशक्तिमान्यः परमात्मा अतींद्रियज्ञानंइंद्रियातिरिक्तज्ञानरूपः यतोवाचोनिवर्तंते अप्राप्यमनसासहइतिश्रुतेः अविक्रियात्मकोऽपरिणामी अनंतपारःअंतःकालतःपारःपरंतीरंतावविद्यमानौयस्य तेनदेशकालपरिच्छेदहीनः ईदृशोयःपरमात्माबुधैर्हृदिअहर्निशंविभावितःसोऽहमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ एवंभावनायाःफलमाह एवमिति उक्तरीत्यासदाआत्मानंअखंडितात्मनाविषयानाकृष्टचित्तेनविचारमाणस्यध्यायतः धातूनामनेकार्थत्वात्चरमाणएवचारमाणः स्वार्थेऽण् विशुद्धभावनाब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिरुदेतीतिशेषः साचोदिताकारकैर्देहांतरप्रापककर्मभिःसहाविद्यामचिरेणशीघ्रमेवहन्यात् यथोपासितंसेवितंरसायनंरुजोहन्यात्तद्वत् ॥

सदैवमुक्तोऽहमचिंत्यशक्तिमानतींद्रियज्ञानमविक्रियात्मकः॥ अनंतपारोऽहमहर्निशंबुधैर्विभावितोऽहंहृदिवेदवादिभिः ॥ ४४ ॥ एवंसदात्मानमखंडितात्मनाविचारमाणस्यविशुद्धभावना ॥ हन्यादविद्यामचिरेणकारकैरसायनंयद्वदुपासितंरुजः ॥४५॥ विविक्तआसीनउपारतेंद्रियोविनिर्जितात्माविमलांतराशयः॥ विभावयेदेकमनन्यसाधनोविज्ञानदृक्केवलआत्मसंस्थितः॥ ४६॥

॥ ४५ ॥ तत्रध्यानेइतिकर्तव्यतामाह विविक्तइति निर्जनइत्यर्थः आसीनोयथोचितपद्मासनाद्युपविष्टः उपारतेंद्रियःतेनशमदमादिसंपन्नः विनिर्जितात्माप्राणायामादिभिर्जितांतःकरणः अतएवविमलांतराशयोविशुद्धचित्तः विज्ञानदृक्विज्ञानेएवदृक्भावनंयस्यसः द्रष्टृदृश्यभानरहितः अनेननिर्विकल्पकसमाधिरुक्तः अनन्यसाधनःतत्त्वज्ञानातिरिक्तमुक्तिसाधनास्तित्वभ्रमरहितः केवलोऽसंगः आत्मसंस्थितः आत्मन्येवसंस्थासमाप्तिःसंजातायस्यसः तेननकदापिविषयांतरसंचारवच्चित्तः विभावयेत्ध्यायेत् ॥ ४६ ॥

किंच यदेतत् भूतंभविष्यद्वर्तमानंविश्वंपरमात्मादर्शनंभासकोयस्यतत् तस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः तत्सर्वकारणेमायासन्निधानात्सर्वोपादानत्वेनाभिमतेआत्मनिविलापयेत् उपादानसत्ताव्यतिरेकेणकार्यसत्तांनपश्येत् तादृशस्यलक्षणमाह संपूर्णःअवाप्तसमस्तकामः तस्यकाम्याभावात् चिदानंदमयःतद्रूपोवतिष्ठते बाह्यमांतरंचदृश्यंनजानाति सर्वत्रब्रह्मदर्शनादितिभावः ॥४७॥ समाधिसिद्धेःपूर्वंयत्कर्तव्यंतदाह पूर्वमिति समाधेःसकलविषयव्यासंगनिवृत्तिपूर्वकंब्रह्माकारवृत्तिःसमाधिस्ततःपूर्वंअखिलंसचराचरंजगत्ओंकारमात्रंविचिंतयेत् ओंकारोमीयतेनयेतिमात्राप्रमाणंबोधकत्वेनपरिच्छेदकोयस्यतथाजानीयात् तदेवविवृणोति तदेवेति जगदेवेत्यर्थः प्रणवोवाचकोविभाव्यतेएतत्हिप्रसिद्धइत्यर्थः इयंभावनाज्ञानवशादेवनबोधतः निर्विशेषब्रह्मसाक्षात्कारस्तदुत्तरंनेत्यर्थः तस्यसर्ववृत्त्युपमर्दकत्वात् ॥४८॥ उक्तमर्थंविवृणोति अकारेति अकारसंज्ञस्तद्वाच्यःपुरुषोहिविश्वकोविश्वएवविश्वकः विश्वशब्देनपरिभाषितः अयंजाग्रत्साक्षीविराट् ततःस्वप्नसाक्षीतैजसःतेनपदेनपरिभाषितः लिंगदेहाभिमानीहिरण्यगर्भउकारकः उकारप्रतिपाद्यईर्यते ततःसुषुप्तिसाक्षीप्राज्ञपदवाच्योमायोपाधिकोमकारस्तद्वाच्यःपठ्यतेऽखिलैर्वेदैः इयंभावनासमाधिपूर्वंसमाधेःपूर्वमेव नतत्त्वतःतत्त्वसाक्षात्कारेसतिनभवेत् सर्वस्यब्रह्मणिप्रविलयात् ॥४९॥ अथविलापनप्रकारमाह द्वाभ्यां विश्वंत्विति उकारमध्येबहुधाव्यवस्थितंस्थूलदेहनिबंधनंस्थूलदेहाभिमानेनस्थितंविश्वंपुरुषंतद्वाचकमकारंचविलापयेत् तुश्चार्थे विलीनंभावयेत् ततस्तैजसंलिंगदेहाभिमानिनंपुरुषंतद्वाचकंप्रणवद्वितीयवर्णमुकारंविलीनविश्वकंमकारेविलाप्यविलीनंभावयित्वा ॥५०॥

विश्वंयदेतत्परमात्मदर्शनंविलापयेदात्मनिसर्वकारणे ॥ पूर्णश्चिदानंदमयोवतिष्ठतेनवेदबाह्यंनचकिंचिदांतरं ॥ ४७ ॥ पूर्वंसमाधेरखिलंविचिंतयेदोंकारमात्रंसचराचरंजगत् ॥ तदेववाच्यंप्रणवोहिवाचकोविभाव्यतेज्ञानवशान्नबोधतः ॥४८॥ अकारसंज्ञःपुरुषोहिविश्वकोह्युकारकस्तैजसईर्यतेक्रमात् ॥ प्राज्ञोमकारःपरिपठ्यतेखिलैःसमाधिपूर्वंनतुतत्त्वतोभवेत् ॥ ४९ ॥ विश्वंत्वकारंपुरुषंविलापयेदुकारमध्येबहुधाव्यवस्थितं ॥ ततोमकारेप्रविलाप्यतैजसंद्वितीयवर्णंप्रणवस्यचांतिमे ॥ ५० ॥

ततस्तादृशंमकारंतद्वाच्यंप्राज्ञंचकारणंकारणत्वाभिमानिनंपुरुषंइहात्मनिचिद्घनेपरेविलापयेत् तथाभावयेत् ततःसोऽहंसर्वविलापाधिष्ठानंपरं ब्रह्मविभावयेत् तद्विशिनष्टि सदाविमुक्तिमत्नित्यमुक्तं नन्वहंपदार्थस्यरागद्वेषादिमलिनस्यकथंब्रह्मत्वभावनेत्याशंक्याहंपदार्थंविशिनष्टि उपाधितोमुक्तःअतएवामलः तथाभावनेसाधनं विज्ञानदृग्विज्ञानंनिदिध्यासनंब्रह्ममात्रप्रत्ययाविच्छेदरूपादृकूतत्साक्षात्कारेसाधनंयस्यसः ॥५१॥ एवंभावनावतोलक्षणमाह एवमिति उक्तप्रकारेणसदाजातापरमात्मन्येकभावनायस्यसः परिविस्मृतमखिलंपुत्रदेहादियेनसः अतएवस्वस्वरूपानंदेनैवतुष्टःनतुविषयानंदेन तस्यपरिणामेदुःखरूपत्वात्ततोविरक्तइत्यर्थः साक्षान्नित्यात्मनिसुखप्रकाशकःसाक्षादौपाधिकनामरूपभेदराहित्येननित्यमखंडितमात्मस्वरूपंयत्सुखप्रकाशश्चतद्रूपः एवंरूपोविमुक्तोजीवन्मुक्तः अचलंनिश्चलंवारियस्यतादृशसिंधुव

मकारमप्यात्मनिचिद्घनेपरेविलापयेत्प्राज्ञमपीहकारणं ॥ सोऽहंपरंब्रह्मसदाविमुक्तिमद्विज्ञानदृङ्मुक्तउपाधितोऽमलः ॥ ५१ ॥ एवंसदाजातपरात्मभावनःस्वानंदतुष्टःपरिविस्मृताखिलः ॥ आस्तेसनित्यात्मसुखप्रकाशकःसाक्षाद्विमुक्तोऽचलवारिसिंधुवत् ॥ ५२ ॥ एवंसदाऽभ्यस्तसमाधियोगिनोनिवृत्तसर्वेंद्रियगोचरस्यहि ॥ विनिर्जिताशेषरिपोरहंसदादृश्योभवेयंजितषड्गुणात्मनः ॥ ५३ ॥ ध्यात्वैवमात्मानमहर्निशंमुनिस्तिष्ठेत्सदामुक्तसमस्तबंधनः ॥ प्रारब्धमश्नन्नभिमानवर्जितोमय्येवसाक्षात्प्रविलीयतेततः ॥ ५४ ॥

दास्ते विषयसंबंधरूपलहरीरहितआस्तइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ईदृशस्यममत्प्राप्तिर्भवत्येवेत्याह एवमिति उक्तप्रकारेणसदाभ्यस्तसमाधेर्योगिनःनिवृत्ताःसर्वेषामिंद्रियाणांगोचराविषयाःशब्दादयोयस्य विनिर्जिताअशेषारिपवःकामादयोयेनतस्य तज्जयेनविषयेष्वंतःकरणाप्रवृत्तिःसूचिता अतएवसर्वज्ञत्वनित्यत्वनित्यतृप्तत्वबोधरूपत्वस्वतंत्रत्वनित्यमलुप्तत्वानंतरूपाःषड्गुणायस्यतादृशआत्माजितोवशीकृतोयेनतस्यसदादृश्योभवेयं एतेनमद्भक्तस्ययोगिनोऽहंदृश्योनतुभक्तिविमुखस्येतिसूचितं ॥ ५३ ॥ एवंविधोजीवन्मुक्तःप्रारब्धवशेनअनभिमानःभोगानश्नंस्तिष्ठेत् ततोमय्येवविलीयतेमद्रूपोभवतीत्याह ध्यात्वैवमिति ॥ ५४ ॥

सर्वधर्मापेक्षयायमेवधर्मोज्यायानित्याह आदौचेति भवंसंसारंआदिमध्यावसानेषुसर्वथाभयशोकयाःकारणंविदित्वातत्कारणीभूतंविधि
वादैर्यजेतेत्यादिभिश्चोदितंबोधितंसमस्तंकर्ममार्गंकाम्यंहित्वाअखिलात्मनांजीवानांस्वरूपभूतंमामात्मानंपरमेश्वरंभजेत् यथाधनस्यार्जने
नादौदुःखंमध्येपालनकृतंतत्रराजादिकृतभयमंतेनाशेशोकपर्यवसायिदुःखमेवंपदार्थमात्रेद्रष्टव्यं ॥ ५५ ॥ मय्यभेदभावनयानामरूपावि
भागेनमद्रूपएवभवतीत्यमुमर्थंसदृष्टांतमाह आत्मनीति आत्मनिसर्वाधिष्ठानेमयिइदंस्वस्वरूपंजीवमभेदेनविभावयन्यदातिष्ठतीतिशेषः तदा
मयात्मनापरमेश्वरेणाभेदेनभवति अभिन्नोभवति तत्रदृष्टांतः यथासमुद्रेप्रविष्टंनद्यादिजलंसमुद्रएव यथाक्षीरेगवादिक्षीरेप्रक्षिप्तंपयःक्षीरमे
व यथाव्योम्निमहाकाशेघटाद्यवच्छिन्नाकाशोघटादिभंगे यथाचर्मभस्त्रिकाद्यवच्छिन्नोवायुरनिलेमहावायौनामरूपाविभागेनैकीभवती

आदौचमध्येचतथैवचांततोभवंविदित्वाभयशोककारणं॥ हित्वासमस्तंविधिवादचोदितंभजेत्स्वमात्मान
मथाखिलात्मनां ॥ ५५ ॥ आत्मन्यभेदेनविभावयन्निदंभवत्यभेदेनमयाऽत्मनातदा ॥ यथाजलंवारिनिधौ
यथापयःक्षीरेवियद्व्योम्न्यनिलेयथाऽनिलः ॥ ५६ ॥ इत्थंयदीक्षेतहिलोकसंस्थितोजगन्मृषैवेतिविभाव
यन्मुनिः ॥ निराकृतत्वाच्छ्रुतियुक्तिमानतोयथेंदुभेदोदिशिदिग्भ्रमादयः ॥ ५७ ॥

त्यर्थः ॥ ५६ ॥ एवमात्मतत्त्वज्ञस्यजगत्सत्यत्वभ्रमःस्वतएवापैतीत्याह इत्थमिति हिरप्यर्थे लोकसंस्थितोऽपिजीवन्मुक्तिदशायांप्रारब्धव
शाल्लोकव्यवहारंकुर्वन्नपिजगन्मृषैवेतिविभावयन्सन्यदियदाइत्थमीक्षते ऐकात्म्यंजानीयात्तदानिवृत्तजगत्सत्यत्वभ्रमोभवतीतिशेषः तत्र
हेतुः श्रुतियुक्तिमानतोनिराकृतत्वात् अतोऽन्यदार्तमित्यादिश्रुतिरूपात् जगन्मिथ्यादृश्यत्वात् शुक्तिरजतवदितितदुपबृंहितानुमानरूपात्मान
तःप्रमाणतोनिराकृतत्वात् तत्रदृष्टांतोयथेंदुभेदः एकचंद्रेद्विचंद्रत्वभ्रमस्तदेकत्वज्ञानेननिवर्ततेयथाचदिशिप्राच्यादौअन्यदिक्त्वभ्रमः सोऽ
पितत्त्वज्ञानान्निवर्तते एवंभ्रमतःपुरुषस्यदिक्षुभ्रमणभ्रमोनिकटवर्तिवृक्षादौचभ्रमणभ्रमस्तत्स्थैर्यज्ञानेननिवर्ततेतद्वत् ॥ ५७ ॥

ईदृशज्ञानेमदाराधनमवोपायइत्याह यावदिति अखिलंजगत्मदात्मकंमदधिष्ठानकंमद्विवर्तभूतंयावन्नपश्येत्तावन्मत्प्राप्तयेश्रद्धालुःभग
वदाराधनमेवज्ञानप्रापकमित्यत्रदृढविश्वासवान् अतिशयेनोर्जितावृद्धिमतीभक्तिर्मयिभगवतिपूज्यताबुद्धिरूपालक्षणंचिन्हंयस्यसः ताव
न्मदाराधननिष्ठोभवेत् एवंहितस्यहृदिअहमहर्निशंदृश्योभवामि येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहमितिस्मृतेः ॥ ५८ ॥ स्वोक्तवचनजा
तस्यश्रुतिसमत्वंकथमेतदालोचनमपिमदाराधनप्रतिबंधकदुरितध्वंसोपायइत्याह रहस्यमिति श्रुतिसारसंग्रहत्वेनातिगोपनीयताअप्रमाणशं
काकलंकराहित्यंसूचितं आलोचयतिसम्यग्विचारयति ॥ ५९ ॥ अथभगवानुक्तमेवार्थंसंक्षेपेणदार्ढ्यायपुनराह भ्रातरिति यदोतियदित्य
र्थे यदिदंजगत्परिदृश्यतेतत्सर्वंमायैवेतिज्ञात्वेतिशेषः चेतसासर्वंपरिहृत्यतत्रौदासीन्यंकृत्वामद्भावनयामदैक्यभावनयाभावितंशुद्धंमानसंय

यावन्नपश्येदखिलंमदात्मकंतावन्मदाराधनतत्परोभवेत् ॥ श्रद्धालुरत्यूर्जितभक्तिलक्षणोयस्तस्यदृश्योऽहम
हर्निशंहृदि ॥ ५८ ॥ रहस्यमेतच्छ्रुतिसारसंग्रहंमयाविनिश्चित्यतवोदितंप्रिय ॥ यस्त्वेतदालोचयतीहबुद्धि
मान्समुच्यतेपातकराशिभिःक्षणात् ॥ ५९ ॥ भ्रातर्यदीदंपरिदृश्यतेजगन्मायैवसर्वंपरिहृत्यचेतसा ॥ मद्भाव
नाभावितशुद्धमानसः सुखीभवानंदमयोनिरामयः ॥ ६० ॥ यःसेवतेमामगुणंगुणात्परंहृदाकदावायदि
वागुणात्मकं ॥ सोहंस्वपादांचितरेणुभिःस्पृशन्पुनातिलोकत्रितयंयथारविः ॥ ६१ ॥

स्यतादृशस्तिष्ठइत्युपदिश्याशिषंप्राह निरामयःसन्सुखीभव सर्वदुःखनिवृत्त्येतिभावः ततोंऽतरंगामन्यामाशिषमाह आनंदमयोभव तद्रूपो
भवेत्यर्थः यद्यपिपूर्वमानंदरूपत्वमस्त्येवतथाऽपितत्प्राप्तिर्विस्मृतकंठस्थभूषणप्राप्तिवत् ॥ ६० ॥ एवंरीत्यास्वोपासकस्यलोकपावनत्वमाह य
इति कदावायदाकदाचिदित्यर्थः हृदानिर्मलेनांतःकरणेनयोमामगुणंप्राकृतसत्वरजस्तमोरूपगुणरहितं सच्चिदानंदरूपत्वात् अतएवगुणात्परं
गुणादव्याकृतात्परंमायातीतं यदिवायद्वेत्यर्थे गुणात्मकंसर्वज्ञत्वादिलोकोत्तरलावण्यादिगुणवानात्मामूर्तिर्यस्यतंदृश्यमानंरूपंसेवते सद्विविधो
ऽप्युपासकःअहंमत्स्वरूपएव मामकइत्यर्थोवा प्रियोहिज्ञानिनोऽत्यर्थमहंसचममप्रियइत्युक्तेः तादृशोभक्तःस्वपादलग्नरेणुभिःसंस्पृशन्
लोकत्रयमपिपुनाति अज्ञानध्वांतनिरसनेनपवित्रीकरोति यथारविःस्वकरैर्जगद्वितिमिरीकरोतितद्वत् ॥ ६१ ॥

इदानीमेतद्ग्रंथार्थालोचनासमर्थस्यपाठमात्रतोऽपिमहत्फलमाह विज्ञानंविज्ञानजनकंकरणव्युत्पत्त्येतिबोध्यं वेदांतैरुपनिषद्वाक्यैर्वेद्यंचरणं जगज्जन्मादिलक्षणंकर्मयस्यतेन ननुपाठमात्रादेतादृशमत्फलप्राप्तिःकथमित्याशंक्यभवत्येवेतिसूचयंस्तत्रहेतुमाह मद्वचनेषुभक्तिर्विश्वासोय दीत्यर्थाद्गुरुवाक्यविश्वासस्यैवफलदायकत्वादितिभावः ॥ ६२ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्य

विज्ञानमेतदखिलंश्रुतिसारमेकंवेदांतवेद्यचरणेनमयैवगीतं ॥ यःश्रद्धयापरिपठेद्गुरुभक्तियुक्तोमद्रूपमेतिय दिमद्वचनेषुभक्तिः॥ ६२॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेश्रीरामगीतायांपंचमः सर्गः॥५॥ ॥७॥ ॥७॥ श्रीमहादेवउवाच एकदामुनयःसर्वेयमुनातीरवासिनः॥ आजग्मू राघवंद्रष्टुंभयाल्लवणरक्षसः ॥ १ ॥ कृत्वाग्रेतुमुनिश्रेष्ठंभार्गवंच्यवनंद्विजाः॥ असंख्याताःसमायातारामादभ यकांक्षिणः॥२॥ तान्पूजयित्वापरयाभक्त्यारघुकुलोत्तमः॥ उवाचमधुरंवाक्यंहर्षयन्मुनिमंडलं॥३॥ करवाणि मुनिश्रेष्ठाःकिमागमनकारणं॥ धन्योस्मियदियूयंमांप्रीत्याद्रष्टुमिहागताः॥४॥ दुष्करंचापियत्कार्यंभवतांतत्क रोम्यहं॥ आज्ञापयंतुमांभृत्यंब्राह्मणादैवतंहिमे॥५॥ तच्छ्रुत्वासहसात्हृष्टश्च्यवनोवाक्यमब्रवीत्॥मधुनामामहा दैत्यःपुराकृतयुगेप्रभो ॥६॥ आसीदतीवधर्मात्मादेवब्राह्मणपूजकः॥ तस्यतुष्टोमहादेवोददौशूलमनुत्तमं॥ ७॥

हि०उत्तरकांडेसेतौपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एकदेति लवणरक्षसः लवणनाम्नोभयादित्यर्थः ॥ १ ॥ रामा ल्लवणकृतभयनाशकांक्षिणः ॥ २ ॥ ३ ॥ हेमुनिश्रेष्ठाःअहंकिंभवत्कार्यंकरवाणि मत्समीपेभवदागमनस्यचकिंकारणंयदियत्प्रीत्यासर्वदुः खनिवर्तनक्षमत्वबुद्ध्यायाप्रीतिस्तयायावद्द्रष्टुमागतास्तद्धन्योस्मि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनुत्तमंनविद्यतेशत्रुवधेउत्तममधिकंयस्मात्तत् ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ यतोदुरात्माऽतःसर्वैर्दुर्धर्षोदुःसहः ॥ ९ ॥ वोयुष्माकंमाभीःभवत्वितिशेषः ॥ १० ॥ विगतज्वराःगतदुःखाः ॥ ११ ॥ लवणराक्षसमित्यस्यकोवाहनिष्यतीत्यनेनान्वयः कोवाब्राह्मणेभ्योभयंदद्यात् दास्यतीत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥ वधायचवधायत्वित्यर्थः हन्यां

प्राहचानेनयंहंसिसतुभस्मीभविष्यति ॥ रावणस्यानुजाभार्यातस्यकुंभीनसीश्रुता ॥ ८ ॥ तस्यांतुलवणोनाम राक्षसोभीमविक्रमः ॥ आसीदुरात्मादुर्धर्षोदेवब्राह्मणहिंसकः ॥ ९ ॥ पीडितास्तेनराजेंद्रवयंत्वांशरणंगताः ॥ तच्छ्रुत्वाराघवोप्याहमाभीर्वोमुनिपुंगवाः ॥ १० ॥ लवणंनाशयिष्यामिगच्छंतुविगतज्वराः ॥ इत्युक्त्वाप्राहरामोपिभ्रातॄन्कोवाहनिष्यति ॥ ११ ॥ लवणंराक्षसंदद्याद्ब्राह्मणेभ्योऽभयंमहत् ॥ तच्छ्रुत्वाप्रांजलिःप्राहभरतोराघवायवै ॥ १२ ॥ अहमेवहनिष्यामिदेवाज्ञापयमांप्रभो ॥ ततोरामंनमस्कृत्यशत्रुघ्नोवाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥ लक्ष्मणेनमहत्कार्यंकृतंराघवसंयुगे ॥ नंदिग्रामेमहाबुद्धिर्भरतोदुःखमन्वभूत् ॥ १४ ॥ अहमेवगमिष्यामिलवणस्यवधायच ॥ त्वत्प्रसादाद्रघुश्रेष्ठहन्यांतंराक्षसंयुधि ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वास्वांकमारोप्यशत्रुघ्नंशत्रुसूदनः ॥ प्राहाद्यैवाभिषेक्ष्यामिमथुराराज्यकारणात् ॥ १६ ॥ आनाय्यचसुसंभारान्लक्ष्मणेनाभिषेचने ॥ अनिच्छंतमपिस्नेहादभिषेकमकारयत् ॥ १७ ॥ दत्वातस्मैशरंदिव्यंरामःशत्रुघ्नमब्रवीत् ॥ अनेनजहिबाणेनलवणंलोककंटकं ॥ ॥ १८ ॥ सतुसंपूज्यतच्छूलंगेहेगच्छतिकाननं ॥ भक्षणार्थंतुजंतूनांनानाप्राणिवधायच ॥ १९ ॥ सतुनायातिसदनंयावद्वनचरोभवेत् ॥ तावदेवपुरद्वारितिष्ठत्वंधृतकार्मुकः ॥ २० ॥

हनिष्यामीत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अभिषेचनेनिमित्तं विषयसप्तम्यामयमर्थःफलति अकारयत्वसिष्ठादिभिरितिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ गेहे संपूज्यस्थापयित्वावनंगच्छतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ सतुयावद्वनचरोभवेत्भवतिसदनंनायातितावदेवेत्यन्वयः ॥ २० ॥

कुद्धः सन्योत्स्यते शूलं विनैवेति शेषः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ त्वमग्रे प्रथममेक एव राक्षसं साधय नाशय पश्चाद्वधोत्तरं सेना त्वत्समीपमागमिष्यतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्फीतां समृद्धां जनपदां जनवासस्थानभूतां पूर्वं तु वनत्वान्न तथा ॥२६॥२७॥ क्रममेवाह उपनीतौ चेति ॥ २८ ॥

योत्स्यते सत्वया क्रुद्धस्तदावध्यो भविष्यति ॥ तं हत्वा लवणं क्रूरं तद्वनं मधुसंज्ञितं ॥ २१ ॥ निवेश्य नगरं तत्र तिष्ठ त्वं मेनुशासनात् ॥ अश्वानां पंचसाहस्रं रथानां च तदर्धकं ॥ २२ ॥ गजानां षट्शतानीह पत्तीनामयुतत्रयं ॥ आगमिष्यति पश्चात्त्वमग्रे साधय राक्षसं ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वा मूर्ध्न्यवघ्राय प्रेषयामास राघवः ॥ शत्रुघ्नं मुनिभिः सार्द्धमाशीर्भिरभिनंद्य च ॥ २४ ॥ शत्रुघ्नोपि तथा चक्रे यथा रामेण चोदितः ॥ हत्वा मधुसुतं युद्धे मथुरामकरोत्पुरीं ॥ २५ ॥ स्फीतां जनपदां चक्रे मथुरां दानमानतः ॥ सीतापि सुषुवे पुत्रौ द्वौ वाल्मीकेरथाश्रमे ॥ २६ ॥ मुनिस्तयोर्नाम चक्रे कुशो ज्येष्ठोनुजो लवः ॥ क्रमेण विद्यासंपन्नौ सीतापुत्रौ बभूवतुः ॥ २७ ॥ उपनीतौ च मुनिना वेदाध्ययनतत्परौ ॥ कृत्स्नं रामायणं प्राह काव्यं बालकयोर्मुनिः ॥ २८ ॥ शंकरेण पुरा प्रोक्तं पार्वत्यै पुरहारिणा ॥ वेदोपबृंहणार्थाय तावग्राहयत प्रभुः ॥ २९ ॥ कुमारौ स्वरसंपन्नौ सुंदरावश्विनाविव ॥ तंत्रीतालसमायुक्तौ गायंतौ चेरतुर्वने ॥ ३० ॥ तत्र तत्र मुनीनां तौ समाजे सुररूपिणौ ॥ गायंतावभितो दृष्ट्वा विस्मिता मुनयोऽब्रुवन् ॥ ३१ ॥

॥२४॥

यत्पुरा शंकरेण पार्वत्यै प्रोक्तं रामायणं तद्वेदोपबृंहणार्थाय वेदतात्पर्यार्थज्ञाननिमित्तमग्राहयत शब्दतोऽर्थतश्च बोधितवानित्यर्थः ॥ २९ ॥ तंत्रीशब्दतालाभ्यां समायुक्तौ अवैषम्येण युक्तौ यथा तयोर्वैषम्यं न भवति तथा गायंतौ चेरतुः तंत्रीलयेति पाठे तंत्र्या लयो मूर्च्छना तत्र समायुक्तौ अत्यंतनिपुणौ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

भूलोकेगंधर्वकिन्नरमध्येनेदृशःदेवालयेस्वर्गेदेवेषुनपातालेनागेषुनअथवाब्रह्मलोकेपिनेदृशोगाथकः नाज्ञायीत्यस्यैवविवरणं नादर्शिसाक्षा दीदृशंगानंस्वकर्णाभ्यांनश्रुतमित्यर्थः नाश्राविकर्णोपकर्णिकयामुकदेशेईदृशोविशिष्टगातास्तीतिनश्रुतमपीत्यर्थः॥२२॥ स्तुवद्भिर्मुनिभिःसहे तिशेषः॥२३॥२४॥ वितानेयज्ञसंसदि दिदृक्षवःयज्ञमितिशेषः संगृह्यगृहीत्वा ऋषिवाटस्यऋषिवाठस्थानस्य॥२५॥२६॥ ज्ञानशास्त्रंतत्त्वज्ञान

गंधर्वैष्विहकिन्नरेषुभुविवादेवेषुदेवालयेपातालेष्वथवाचतुर्मुखगृहेलोकेषुसर्वेषुच ॥ अस्माभिश्चिरजीविभि श्चिरतरंदृष्टादिशःसर्वतोनाज्ञायीदृशगीतवाद्यगरिमानादर्शिनाश्राविच ॥ ३२ ॥ एवंस्तुवद्भिरखिलैर्मुनिभिः प्रतिवासरं ॥ आसातेसुखमेकांतेवाल्मीकेराश्रमेचिरं ॥ ३३ ॥ अथरामोश्वमेधादींश्चकारबहुदक्षिणान् ॥ यज्ञान्स्वर्णमयींसीतांविधायविपुलद्युतिः॥३४॥ तस्मिन्वितानेऋषयःसर्वेराजर्षयस्तथा॥ब्राह्मणाःक्षत्रिया वैश्याःसमाजग्मुर्दिदृक्षवः॥ ३५॥ वाल्मीकिरपिसंगृह्यगायंतौतौकुशीलवौ॥जगामऋषिवाटस्यसमीपंमुनि पुंगवः॥ ३६॥ तत्रैकांतेस्थितंशांतंसमाधिविरमेमुनिं ॥ कुशःपप्रच्छवाल्मीकिंज्ञानशास्त्रंकथांतरे ॥ ३७॥ भ गवन्श्रोतुमिच्छामिसंक्षेपाद्भवतोखिलं ॥ देहिनःसंसृतिर्बंधःकथमुत्पद्यतेदृढः॥ ३८ ॥ कथंविमुच्यतेदेहीदृढ बंधाद्भवाभिधात्॥ वक्तुमर्हसिसर्वज्ञमत्व्यंशिष्यायतेमुने॥ ३९॥ वाल्मीकिरुवाच शृणुवक्ष्यामितेसर्वं संक्षेपाद्बंधमोक्षयोः॥ स्वरूपंसाधनंचापिमत्तःश्रुत्वायथोदितं ॥ ४० ॥ तथैवाचरभद्रंतेजीवन्मुक्तोभविष्यसि॥ देहएवमहागेहमदेहस्यचिदात्मनः॥ ४१ ॥

कारणंशास्त्रंइतःपरंमुनिवियोगकालस्यसन्निहितत्वादिदंगुह्यंतत्वंपप्रच्छेतिभावः ॥ ॥३७॥ भवतःसकाशादितिशेषः संसृतिर्बंधःसंसाररूपोबंधः ॥३८॥३९॥ तच्चमत्तःश्रुत्वायथामयोदितंकथितंभविष्यति॥४०॥ तथैवाचरेत्यन्व यः अदेहस्यवस्तुतोदेहसंबंधहीनस्यापिदेहोमहागेहमेव यथागृहस्वामिनागृहस्यनतादात्म्यंतथास्यचिदात्मनोदेहेनापिनतदितिभावः ॥४१॥

तस्यचिदात्मनोस्मिन्देहेहंकारएवमंत्रीसचाहंकारस्तेनैवकल्पितःतत्सान्निध्येनमायायास्तद्रूपःपरिणामइत्यतस्तेनकल्पितइत्युक्तं सोहंकारःस्वं स्वीयंदेहरूपगेहविषयमहंकारंममेत्याकाराभिमानंचिदात्मनिआरोप्य ॥ ४२ ॥ तेनचिदात्मनातादात्म्यमभेदमापन्नोयतोतःस्वचेष्टितंचिदानंदेविदधाति ननुजडस्याहंकारस्यकथंचेष्टितत्वमतआह तद्वासितवपुस्तत्संपर्कादेवतादृशसामर्थ्यवानयंजातइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ तेनाहंकारेणसंकल्पितोयमेवससंकल्पान्करोत्वितिसंकल्पविषयीकृतः यद्वा स्वीयसंकल्पेनैवतद्वान्कृतोत्यंतसन्निकर्षेणतादात्म्यापन्नत्वात् यथाभार्या

तस्याहंकारएवास्मिन्मंत्रीतेनैवकल्पितः॥ देहगेहाभिमानंस्वंसमारोप्यचिदात्मनि ॥ ४२ ॥ तेनतादात्म्यमापन्नःस्वचेष्टितमशेषतः॥ विदधातिचिदानंदेतद्वासितवपुःस्वयं॥ ४३॥ तेनसंकल्पितोदेहीसंकल्पनिगडावृतः॥ पुत्रदारगृहादीनिसंकल्पयतिचानिशं॥ ४४॥ संकल्पयन्स्वयंदेहीपरिशोचतिसर्वदा ॥ त्रयस्तस्याहमोदेहाअधमोत्तममध्यमाः॥ ४५॥ तमःसत्वरजःसंज्ञाजगतःकारणंस्थितेः ॥ तमोरूपाद्धिसंकल्पान्नित्यंतामसचेष्टया ॥ ॥ ४६॥ अत्यंततामसोभूत्वाकृमिकीटत्वमाप्नुयात्॥ सत्त्वरूपोहिसंकल्पोधर्मज्ञानपरायणः ॥ ४७॥ अदूरमोक्षसाम्राज्यःसुखरूपोहितिष्ठति ॥ रजोरूपोहिसंकल्पोलोकेसव्यवहारवान्॥ ४८॥

विशिष्टएवगृहस्थोगृहस्थस्यभार्येतिचव्यवहारस्तद्वदयंव्यवहारोबोध्यः तदीयसंकल्परूपनिगडेनावृतोबद्धःसंकल्पयतिकामयते ॥ ४४ ॥ तानिकामयन्तदलाभेलब्धनाशेचशोचति त्रयःतमःसत्त्वरजोरूपाः ॥४५॥ तदेवाह तमइत्यादि अतएवजगतःस्थितेःकारणं तेषांकार्यविशेषानाह तमोरूपादिति तमोरूपात्तमोगुणप्राधान्येनकृतात्संकल्पादित्यर्थः वृत्तिवृत्तिमतोरभेदात् तमोरूपादित्युक्तकारणानुरूपत्वात्कार्यस्यतत्कृतचेष्टायास्तामसत्वं ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ मोक्षोप्यनयैववृत्त्याप्राप्यइत्याहादूरेति अतएवसपुरुषःसुखरूपस्तिष्ठति हिप्रसिद्धं यस्यरजोरूपःसंकल्पःसलोकेव्यवहारवान् ॥ ४८ ॥

ततःव्यवहारयुतःपुत्रदारानुरंजितः संसारेराजससंकल्पकृततत्तत्कर्मवशात्तिष्ठति यस्यसंकल्पएतत्पूर्वोक्तंत्रिविधमपिरूपंपरित्यज्यशाम्यती तिशेषः॥४९॥सपरंपदमाप्नोति सत्वरूपसंकल्पस्यहिक्रमेणसर्वसंकल्पनाशद्वारादूरमोक्षत्वंप्रागुक्तंबोध्यं आत्मपरिक्षयेअत्रात्मासंकल्पः अतस्त्वं दृष्टीःसर्वेंद्रियज्ञानानिपरित्यज्यमनसैवमनोविनियम्यविषयेभ्योनिवर्त्य ॥ ५० ॥ बाह्येंद्रियविषयसहितोयआभ्यंतरेंद्रियविषयोर्थस्तस्यतद्वि षयस्यसंकल्पस्यक्षयंकुरुसंकल्पंत्यजेत्यर्थः अन्योपायेननसर्वथासुखप्राप्तिरित्याह यदीति ॥ ५१ ॥ तादृशतपःपूर्वकंपातालाद्यन्यतमलोक

परितिष्ठतिसंसारेपुत्रदारानुरंजितः॥ त्रिविधंतुपरित्यज्यरूपमेतन्महामते ॥ ४९ ॥ संकल्पःपरमाप्नोतिपदमात्म परिक्षये ॥ दृष्टीःसर्वाःपरित्यज्यनियम्यमनसामनः॥५०॥ सबाह्याभ्यंतरार्थस्यसंकल्पस्यक्षयंकुरु॥ यदिवर्षस हस्राणितपश्चरसिदारुणं॥५१॥पातालस्थस्यभूस्थस्यस्वर्गस्थस्यापितेनघ॥नान्यःकश्चिदुपायोस्तिसंकल्पोपश माहते॥ ५२ ॥ अनाबाधेविकारेस्वेसुखेपरमपावने॥ संकल्पोपशमेयत्नंपौरुषेणपरंकुरु॥ ५३ ॥ संकल्पतंतौनि खिलाभावाःप्रोक्ताःकिलानघ॥ छिन्नेतंतौनजानीमःक्वयांतिविभवाःपराः॥ ५४॥ निःसंकल्पोयथाप्राप्तव्यव हारपरोभव॥ क्षयेसंकल्पजालस्यजीवोब्रह्मत्वमाप्नुयात्॥ ५५॥

स्थस्यापितवसंकल्पोपशमादृतेतंविना ॥ ५२ ॥ अनाबाधेदुःखासंमिश्रे अविकारेविषयसंबंधंविनैवप्राप्ये परमपावनेस्वात्मरूपेसुखेतत्प्राप्ति निमित्तंनकश्चिदुपायोस्तीत्यर्थस्तस्मात्तद्रूपोपशमेयत्नंकुरु ॥५३॥ संकल्पस्यैवाधारत्वात्तन्नाशेएवसर्वविषयनिवृत्तिरित्याह संकल्पतंताविति विभवाः विशिष्टोभवःसंसारोयेभ्यस्तादृशास्तेपराभवास्तेक्वयांतीतिनजानीमः सर्वथानश्यंत्येवेतिभावः ॥ ५४ ॥ तस्मान्निःसंकल्पस्त्यक्ते च्छोयथाप्राप्तंव्यवहारंकुर्वित्यर्थः संकल्पक्षयफलमाह क्षयेति ॥ ५५ ॥

प्रसभंहठेनविकल्पजालंत्यक्त्वाअधिगतःपरमार्थोब्रह्मतत्त्वंयेनतद्भावमुपेत्यप्राप्यतदद्वितीयंपदंअधिगमयप्रापुहि विततसुखायानुच्छेद्यसुखाय त
दर्थंनिदिध्यासनमुपदिशति सुषुप्तिकालिकाचित्तवृत्तिर्यस्यतादृशोभव सकलविषयरहितचित्तवृत्तिरेवब्रह्माकाराचित्तवृत्तिरितिभावः ॥५६॥
इतिश्रीमत्सकलराजवि० उत्तरकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥७॥ वाल्मीकिनेति सद्गुरूपदेशात् कुशस्योत्तमाधिकारित्वाच्चतत्कालमे

अधिगतपरमार्थतामुपेत्यप्रसभमपास्यविकल्पजालमुच्चैः ॥ अधिगमयपदंतदद्वितीयंविततसुखायसुषुप्तचि
त्तवृत्तिः ॥५६॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेषष्ठःसर्गः॥६॥ ॥७॥ ॥७॥
वाल्मीकिनाबोधितोसौकुशःसद्योगतभ्रमः॥ अंतर्युक्तोबहिःसर्वमनुकुर्वंश्चचारसः ॥ १ ॥ वाल्मीकिरपितौप्रा
हसीतापुत्रौमहाधियौ ॥ तत्रतत्रचगायंतौपुरेवीथिषुसर्वतः॥ २॥ रामस्याग्रेप्रगायेतांशुश्रूषुर्यदिराघवः॥ नम्रा
त्यंवैयुवाभ्यांतद्यदिकिंचित्प्रदास्यति ॥ ३॥इतितौचोदितौतत्रगायमानौविचेरतुः॥ यथोक्तंऋषिणापूर्वंतत्रत
त्राभ्यगायतां ॥ ४ ॥तांसशुश्राव काकुत्स्थःपूर्वचर्याततस्ततः॥ अपूर्वपाठजातिंचगेयेनसमभिप्लुतां ॥ ५॥ बा
लयोराघवःश्रुत्वाकौतूहलमुपेयिवान् ॥ अथकर्मांतरेराजासमाहूयमहामुनीन् ॥ ६॥ राज्ञश्चैवनरव्याघ्रःपंडितां
श्चैवनैगमान् ॥ पौराणिकान्शब्दविदोयेचवृद्धाद्विजातयः ॥ ७ ॥ एतान्सर्वान्समाहूयगायकौसंप्रवेशयत्॥
तेसर्वेहृष्टमनसोराजानोब्राह्मणादयः ॥ ८ ॥ रामंतौदारकौदृष्ट्वाविस्मितात्यनिमेषणाः ॥ अवोचन्सर्वएवैते
परस्परमथागताः ॥ ९ ॥

वनिदिध्यासनांतसाधनसंपदितिभावः यत्करोतितदनुकुर्वन्निवतत्रास्थाभावादितिभावः ॥ १ ॥
॥ २ ॥ यदिकिंचिद्राघवोधनंदास्यतितन्नग्राह्यं ॥ ३ ॥ यथोक्तंयथाशिक्षितं ॥ ४ ॥ अपूर्वपाठजातिंअपूर्वपठनरीतिं गेयेनगानेनव्याप्तां ॥
॥५॥६॥ शब्दविदःव्याकरणविदः ॥७॥ संप्रवेशयत् अडभावआर्षः ॥८॥ रामंदारकौचदृष्ट्वाविस्मिताःसंतोऽनिमेषणाअपश्यन्नितिशेषः ॥९॥

बिंबंप्रतिबिंबं ॥ १० ॥ ११ ॥ अतिमानुषंमनुष्यलोकीयगानमतिक्रांतं ॥ १२ ॥ १३ ॥ नौआवांवन्यभोजमौस्वइतिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥
॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रत्ययंसर्वजनस्यशुद्धत्वनिश्चयोत्पादकंशपथमित्यन्वयः सीतामितिपूर्वान्वयि ॥ १८ ॥१९॥२०॥२१॥ राघवस्यापिसविधं

इमौरामस्यसदृशौबिंबाद्बिंबमिवोदितौ ॥ जटिलौयदिनस्यातांनचवल्कलधारिणौ ॥ १० ॥ विशेषंनाधिगच्छा
मोराघवस्यानयोस्तदा ॥ एवंसंवदतांतेषांविस्मितानांपरस्परं ॥ ११ ॥ उपचक्रमतुर्गातुंतावुभौमुनिदारकौ ॥
ततःप्रवृत्तंमधुरंगांधर्वमतिमानुषं ॥ १२ ॥ श्रुत्वातन्मधुरंगीतमपराह्णेरघूत्तमः ॥ उवाचभरतंचाभ्यांदीयताम
युतंवसु ॥ १३ ॥ दीयमानंसुवर्णंतुनतज्जगृहतुस्तदा ॥ किमनेनसुवर्णेनराजन्नौवन्यभोजनौ ॥ १४ ॥ इतिसंत्य
ज्यसंदत्तंजग्मतुर्मुनिसन्निधिं ॥ एवंश्रुत्वातुचरितंरामःस्वस्यैवविस्मितः ॥ १५ ॥ ज्ञात्वासीताकुमारौतौशत्रुघ्नं
चेदमब्रवीत् ॥ हनूमंतंसुषेणंचविभीषणमथांगदं ॥ १६ ॥ भगवंतंमहात्मानंवाल्मीकिंमुनिसत्तमं ॥ आनयध्वं
मुनिवरंससीतंदेवसंमितं ॥ १७ ॥ अस्यास्तुपर्षदोमध्येप्रत्ययंजनकात्मजा ॥ करोतुशपथंसर्वेजानंतुगतकल्म
षां ॥ १८ ॥ सीतांतद्वचनंश्रुत्वागताःसर्वेतिविस्मिताः ॥ ऊचुर्यथोक्तंरामेणवाल्मीकिंरामपार्षदाः ॥ १९ ॥ राम
स्यत्वद्गतंसर्वंज्ञात्वावाल्मीकिरब्रवीत् ॥ श्वःकरिष्यतिवैसीताशपथंजनसंसदि ॥ २० ॥ योषितांपरमंदैवंपतिरेवन
संशयः ॥ तच्छ्रुत्वासहसागत्वासर्वेप्रोचुर्मुनेर्वचः ॥ २१ ॥ राघवस्यापिरामोपिश्रुत्वामुनिवचस्तथा ॥ राजानो
मुनयःसर्वेश्शृणुध्वमितिचाब्रवीत् ॥ २२ ॥ सीतायाःशपथंलोकाविजानंतुशुभाशुभं ॥ इत्युक्ताराघवेणाथलोकाः
सर्वेदिदृक्षवः ॥ २३ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवमहर्षयः ॥ वानराश्चसमाजग्मुःकौतूहलसमन्विताः ॥ २४ ॥

तद्वचऊचुरित्यन्वयः राजानोमुनयइतिसंबोधने ॥२२॥ सीतायाःशपथंदृष्ट्वातस्याःशुभाशुभंधर्माधर्मरूपंविजानंतुनिर्णयंतु ॥२३॥२४॥

॥ २५ ॥ बाष्पकंठासैव ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अपापापिलोकापवादभीत्यात्यक्ता ॥ २९॥ सासीताप्रत्ययंविश्वासजनकंशपथं अत्रस्था नेऋषेरतिकरुणरसाक्रांतचित्ततयाइमावितिपदपौनरुक्त्यंनदोषाय ॥ ३० ॥ तत्रादौभगवान्वाल्मीकिःस्वधर्मशपथैःसीतायाअदुष्टत्वंख्याप

ततोमुनिवरस्तूर्णंससीतःसमुपागमत् ॥ अग्रतस्तमृषिंकृत्वायांतींकिंचिदवाङ्मुखी ॥ २५॥ कृतांजलिर्बाष्पकंठासीतायज्ञंविवेशतं ॥ दृष्ट्वालक्ष्मीमिवायांतींब्रह्माणमनुयायिनीं ॥ २६ ॥ वाल्मीकेःपृष्ठतःसीतांसाधुवादोमहानभूत् ॥ तदामध्येजनौघस्यप्रविश्यमुनिपुंगवः ॥ २७॥ सीतासहायोवाल्मीकिरितिप्राहचराघवं ॥ इयंदाशरथेसीतासुव्रताधर्मचारिणी ॥ २८ ॥ अपापातेपुरात्यक्तामामाश्रमसमीपतः ॥ लोकापवादभीतेनत्वयाराममहावने ॥ २९ ॥ प्रत्ययंदास्यतेसीतातदनुज्ञातुमर्हसि ॥ इमौतुसीतातनयाविमौयमलजातकौ ॥ ३० ॥ सुतौतुतवदुर्धर्षौतथ्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ प्रचेतसोहंदशमःपुत्रोरघुकुलोद्वह ॥ ३१ ॥ अनृतंनस्मराम्युक्तंयथेमौतवपुत्रकौ ॥ बहून्वर्षगणान्सम्यक्तपश्चर्यामयाकृता ॥ ३२ ॥ नोपाश्नीयांफलंतस्यादुष्टेयंयदिमैथिली ॥ वाल्मीकिनैवमुक्तस्तुराघवःप्रत्यभाषत ॥ ३३ ॥ एवमेतन्महाप्राज्ञयथावदसिसुव्रत ॥ प्रत्ययोजनितोमह्यंतववाक्यैरकिल्बिषैः ॥ ३४ ॥ लंकायामपिदत्तोमेवैदेह्याप्रत्ययोमहान् ॥ देवानांपुरतस्तेनमंदिरेसंप्रवेशिता ॥ ३५ ॥ सेयंलोकभयाद्ब्रह्मन्नपापापिसतीपुरा ॥ सीतामयापरित्यक्ताभवांस्तत्क्षंतुमर्हति ॥ ३६ ॥

यति प्रचेतसइत्यादिना ॥ ३१ ॥ यथाद्ययावदनृतमुक्तंनस्मरामितथाइमौतवपुत्रकाविितिवाक्यमपिसत्यमेवेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रत्ययो विश्वासः ॥ ३४ ॥ महान्प्रत्ययजनकः शपथोऽग्निप्रवेशरूपः ॥ ३५ ॥ लोकभयात्लोककृतदुर्वादभयात् ॥ ३६ ॥

जगतीमध्येतद्वर्तिलोकमध्ये शुद्धायांशपथेनसर्वलोकज्ञातशुद्धतायां ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ विवरंप्रवेशायछिद्ररूपंमार्गं ॥ ४० ॥ महाद्भुत मत्याश्चर्यंदिव्यंसिंहासनंप्रादुरासीत् ॥ ४१ ॥ सर्वाश्चर्यत्वदिव्यत्वोपपादकंरविप्रभमिति ॥ ४२ ॥ दोर्भ्यांगृहीत्वास्वागतमितितामुवाचाथै नामासनेसंन्यवेशयत् ॥ ४३ ॥ साधुवादश्चआसीदितिशेषः ॥ ४४ ॥ बहुधावाचःबहुप्रकारवाचःसीतेमैवंकर्तुमर्हाइतिराघवोगृही

ममैवजातौजानामिपुत्रावेतौकुशीलवौ ॥ शुद्धायांजगतीमध्येसीतायांप्रीतिरस्तुमे ॥ ३७ ॥ देवाःसर्वेपरिज्ञायरामाभिप्रायमुत्सुकाः ॥ ब्रह्माणमग्रतःकृत्वासमाजग्मुःसहस्रशः ॥३८॥ प्रजाःसमागमन्हृष्टाःसीताकौशेयवासिनी ॥ उदङ्मुखीत्यधोदृष्टिःप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ रामादन्यंयथाहंवैमनसापिनचिंतये ॥ तथामेधरणीदेवी विवरंदातुमर्हति ॥ ४० ॥ तथाशपंत्याःसीतायाःप्रादुरासीन्महाद्भुतं ॥ भूतलाद्दिव्यमत्यर्थंसिंहासनमनुत्तमं ॥ ४१ ॥ नागेंद्रैर्ध्रियमाणंचदिव्यदेहैरविप्रभं ॥ भूदेवीजानकींदोर्भ्यांगृहीत्वास्नेहसंयुता ॥ ४२ ॥ स्वागतंतामुवाचैनामासनेसंन्यवेशयत् ॥ सिंहासनस्थांवैदेहींप्रविशंतींरसातलं ॥ ४३ ॥ निरंतरापुष्पवृष्टिर्दिव्यासीतामवाकिरत् ॥ साधुवादश्चसुमहान्देवानांपरमाद्भुतः ॥४४॥ ऊचुश्चबहुधावाचोअंतरिक्षगताःसुराः ॥ अंतरिक्षेचभूमौचसर्वेस्थावरजंगमाः ॥ ४५ ॥ वानराश्चमहाकायाःसीताशपथकारणात् ॥ केचिच्चिंतापरास्तस्याःकेचिद्ध्यानपरायणाः ॥ ४६ ॥ केचिद्रामंनिरीक्षंतःकेचित्सीतामचेतसः ॥ मुहूर्तमात्रंतत्सर्वंतूष्णींभूतमचेतनं ॥ ४७ ॥

तशपथोपिपुनःशपथग्रहणेप्रवृत्तइत्येवंबहुप्रकारवाचः ॥ ४५ ॥ सीताशपथकारणात्बहुधावाचऊचुरित्यनुकर्षः तस्याश्चिंतापराःक्वसीतागमिष्यतीत्यादिचितायुक्ताः ध्यानपरायणाःभूप्रविष्टसीतारूपस्यध्यानपरायणाः ॥ ४६ ॥ रामंनिरीक्षंतः किंकरिष्यतीत्याद्येवं सीतांनिरीक्षंतःकथंगच्छत्येवेत्याद्येवंप्रकारेणअचेतनमासीदितिशेषः ॥ ४७ ॥

भविष्यतःकार्यस्यगौरवंनिश्चयंज्ञात्वैवज्ञात्वापि ॥ ४८ ॥ अजानन्निवशुशोचलोकव्यवहारानुसारेणेत्यर्थः बोधितःभाविनोदुःपरिहरत्वा दिकथाभिःकृतदुःखापनयनः ॥ ४९ ॥ ऋत्विजोयेइत्यत्रतान्विससर्जेत्यनुकर्षः ॥ ५० ॥ तानृत्विकूप्रभृतीन् ॥ ५१ ॥ एकांतेसमुपस्थितः तत्रैवस्थितआसीत् ॥५२॥ ध्याननिरतेराघवेसतीत्यर्थः रामंतच्चरित्रैर्ऋषिवाक्यैश्चतत्कृपावशान्नारायणंज्ञात्वा ॥ ५३॥ प्रणतानारायणोयमितिबुध्याआदिःकारणंस्वयंचोत्पत्तिनाशरहितस्तदभावादेवचमध्यवर्जितः ॥ ५४ ॥ सर्वेषांपरमउत्कृष्टआत्माअंतर्यामिविधयाप्रेरक

सीताप्रवेशनंदृष्ट्वासर्वंसंमोहितंजगत् ॥ रामस्तुसर्वंज्ञात्वैवभविष्यत्कार्यगौरवं ॥ ४८ ॥ अजानन्निवदुःखेन शुशोचजनकात्मजां ॥ ब्रह्मणाऋषिभिःसार्धंबोधितोरघुनंदनः ॥ ४९ ॥ प्रतिबुध्यइवस्वप्नाच्चकारानंतराःक्रियाः॥ विससर्जऋषीन्सर्वानृत्विजोयेसमागताः॥ ५० ॥ तान्सर्वान्धनरत्नाद्यैस्तोषयामासभूरिशः॥ उपादायकुमारौतावयोध्यामगमत्प्रभुः ॥ ५१ ॥ तदादिनिस्पृहोरामःसर्वभोगेषुसर्वदा ॥ आत्मचिंतापरोनित्यमेकांतेसमुपस्थितः ॥५२॥ एकांतध्याननिरतेएकदाराघवेसति ॥ ज्ञात्वानारायणंसाक्षात्कौसल्याप्रियवादिनी॥ ॥५३॥ भक्त्यागत्यप्रसन्नंतंप्रणताप्राहहृष्टधीः ॥ रामत्वंजगतामादिरादिमध्यांतवर्जितः॥ ५४॥ परमात्मापरानंदःपूर्णःपुरुषईश्वरः॥ जातोसिमेगर्भगृहेममपुण्यातिरेकतः॥ ५५॥ अवसानेममाप्यद्यसमयोभूद्रघूत्तम ॥ नाद्याप्यबोधजःकृत्स्नोभवबंधोनिवर्तते॥५६॥

त्वात् परानंदःहिरण्यगर्भानंदादपिउत्कृष्टोयआनंदस्तद्रूपःपूर्णःपुरुषःप्राप्तसर्वकामत्वात्पूर्णः अतएवेश्वरःसर्वनियंताईदृशोपित्वंममगर्भरूपे गृहेमदीयपुण्याधिक्याज्जातोजातइव ॥ ५५ ॥ अवसानेत्वस्याअवसानकालेऽतिवार्धकेइत्यर्थः त्वदवतारसमाप्तिकालेचसमयःप्रश्नावसरः अबोधजःअज्ञानजः कृत्स्नोननिवर्ततेसर्वदात्वत्संगात्किंचिन्निवृत्तोऽपिसर्वथाननिवर्ततइतिभावः ॥ ५६ ॥

इदानीमपिअवसानकालेपितथासंक्षेपतोबोधयेत्यन्वयः ॥ ५७ ॥ निर्वेदोविषयेष्वलंप्रत्ययस्तेमवादिनीमीदृशवचनवक्रीं ॥५८॥ त्रीन्मार्गा
नाह कर्मेत्यादि अत्रेदंबोध्यं ज्ञानयोगस्त्रिधा एतज्जन्मानुष्ठितकर्मयोगसंपादितचित्तशुध्याजातः एतज्जन्मानुष्ठितभक्तियोगकृतचित्तशुध्या
जातः पूर्वार्जिताभ्यामाभ्यांसंपादिततयाएतज्जन्मनितदनुष्ठानामपेक्षोवेति अन्यथाकेवलकर्मभक्तिभ्यांज्ञानंविनामोक्षस्यतमेवविदित्वातिमृ
त्युमेति नान्यःपंथाविद्यतेयनायेतिश्रुतिविरुद्धतयायथाश्रुतमूलासंगतिःस्यादितिदिक् तेषांमध्येभक्तियोगरूपोमार्गोज्ञानजननेसुलभइत्यर्थः
॥ ५९ ॥ गुणभेदतःतमोरजःसत्त्वरूपगुणभेदेनतामसीराजसीसात्विकीचेतित्रिधेत्यर्थः ॥ ६० ॥ भक्तित्रैविध्याद्भक्तस्यापित्रैविध्यंतत्रताम

इदानीमपिमेज्ञानंभवबंधनिवर्तकं ॥ यथासंक्षेपतोभूयात्तथाबोधयमांविभो ॥ ५७॥ निर्वेदवादिनीमेवंमा
तरंमातृवत्सलः ॥ दयालुःप्राहधर्मात्माजराजर्जरितांशुभां ॥ ५८॥ मार्गास्त्रयोमयाप्रोक्ताःपुरामोक्षाप्तिसाध
काः॥ कर्मयोगोज्ञानयोगोभक्तियोगश्चशाश्वतः ॥ ५९ ॥ भक्तिर्विभिद्यतेमातस्त्रिविधागुणभेदतः॥ स्वभावो
यस्ययस्तेनतस्यभक्तिर्विभिद्यते॥६०॥ यस्तुहिंसांसमुद्दिश्यदंभंमात्सर्यमेववा॥भेददृष्टिश्चसंरंभीभक्तोमेतामसः
स्मृतः ॥ ६१ ॥ फलाभिसंधिर्भोगार्थीधनकामोयशस्तथा ॥ अर्चादौभेदबुध्यामांपूजयेत्सतुराजसः॥ ६२॥
परस्मिन्नर्पितंयस्तुकर्मनिर्हरणायवा॥ कर्तव्यमितिवाकुर्याद्भेदबुध्यासससात्विकः॥६३॥

संभक्तमाह यस्त्विति हिंसांशत्रोः दंभंपूजालाभादिफलकं मात्सर्यंपरगुणद्वेषः भेददृष्टिःअरिमित्रादिदृष्टिः संरंभीतत्तद्विषयकामहवान् ॥६१॥
फलंस्वर्गस्तदभिसंधिस्तत्कामः भोगऐहिकःयशइत्यस्ययशःकामइत्यर्थः गोबलीवर्दन्यायेनपृथङ्निर्देशः अर्चादौप्रतिमादौआदिनास्थंडिला
दिपूजास्थानसंग्रहः भेदबुध्याअयमुपास्योहमुपासकइत्येवंरूपया ॥ ६२ ॥ योनिर्हरणायपापनाशायकर्ममत्पूजनरूपंपरस्मिन्मयिअर्पितं
कुर्याद्भगवतःप्रेरणयायदस्वतंत्रेणमयाकृतंतेनसएवतुष्यत्वितिबुद्धिर्ब्रह्मार्पणंनाम अथवाशास्त्रबोधितत्वादवश्यकर्तव्यमितिबुध्यावायःकुर्या
त्ससात्विकः अत्रापिभेदबुध्येत्युपादानादभेदबुद्धिरेतत्फलमितिसूचितं ॥ ६३ ॥

एतत्फलीभूतंनिर्गुणभक्तियोगलक्षणमाह मद्गुणेति अविच्छिन्नामनोवृत्तिरित्यंतेन अनंतगुणालयेमयियाअविच्छिन्नामनोवृत्तिरेतत्सगुणध्यानस्यनिर्गुणध्यानस्यलक्षणंप्रापकं तत्रदृष्टांतः यथागंगांबुनोंबुधौइत्यनेनाभेदविषयत्वंमनोवृत्तेर्दर्शितं ॥ ६४ ॥ अहैतुक्यंफलानुद्देशः अत एवाव्यवहिताविशेषेणावहितासंबद्धासार्ष्टिःसारूप्यं ॥ ६५ ॥ उक्तफलानिददात्यपिपरंतुभक्तामत्सेवनंविनातेषुमत्सेवायाअभावात्तानि नगृह्णंतिनांगीकुर्वंति सएवसालोक्यादितिरस्कारएवआत्यंतिकोयोगः सएवपूर्णोभक्तोयोमत्सेवारहितंमोक्षमपिनबहुमन्यतेइति ॥ ६६ ॥

मद्गुणाश्रयणादेवमय्यनंतगुणालये ॥ अविच्छिन्नामनोवृत्तिर्यथागंगांबुनोंबुधौ ॥ तदेवभक्तियोगस्यलक्षणंनिर्गुणस्यहि ॥ ६४ ॥ अहैतुक्यव्यवहितायाभक्तिर्मयिजायते ॥ सामेसालोक्यसामीप्यसार्ष्टिसायुज्यमेववा ॥ ॥ ६५ ॥ ददात्यपिनगृण्हंतिभक्तामत्सेवनंविना ॥ सएवात्यंतिकोयोगोभक्तिमार्गस्यभामिनि ॥ ६६ ॥ मद्भावं प्राप्नुयात्तेनअतिक्रम्यगुणत्रयं ॥ महताकामहीनेनस्वधर्माचरणेनच ॥ ६७॥ कर्मयोगेनशस्तेनवर्जितेनविहिंसनं ॥ मद्दर्शनस्तुतिमहापूजाभिःस्मृतिवंदनैः ॥ ६८ ॥ भूतेषुमद्भावनयासंगेनासत्यवर्जनैः ॥ बहुमानेनमहतां दुःखिनामनुकंपया ॥ ६९ ॥ स्वसमानेषुमैत्र्याचयमादीनांनिषेवया ॥ वेदांतवाक्यश्रवणान्ममनामानुकीर्तनात् ॥ ७० ॥ सत्संगेनार्जवेणैवत्यहमःपरिवर्जनात् ॥ कांक्षयाममधर्मस्यपरिशुद्धांतरोजनः ॥ ७१ ॥

तेनभक्तियोगेनगुणत्रयंतद्रूपांमायामतिक्रम्यमद्भावंमदैक्यंप्राप्नुयात् अथकर्मयोगमाह महतेति कामहीनेनफलोद्देशहीनेनस्वधर्मोनित्यनैमित्तिकरूपः ॥ ६७ ॥ तादृशकर्मयोगेनमद्भावंप्राप्नुयात् कथंभूतेनविहिंसनंहिंसावर्जितेनहिंसारहितेनेतियावत् उक्तभक्तियोगप्राप्त्युपायमाह मद्दर्शनेति स्तुतिः स्मरणं वंदनंप्रणतिः ॥ ६८ ॥ सर्वभूतेषुमद्भावनयाईश्वरभावनया असंगेनदुष्टसंगपरित्यागेन ॥ ६९ ॥ यमादयोयमनियमप्राणायामादयः ॥ ७० ॥ अहमःअहंकृतेःअहंकर्तेत्यादिबुद्धेः ममधर्मस्यमत्पूजादिरूपस्यकांक्षयाइच्छया ॥ ७१ ॥

अंजसाशीघ्रमायातिमदभिन्नोभवति स्वाश्रयात्वायुनास्वाश्रयापकर्षणात् ॥ ७२ ॥ अहमात्माव्यवस्थितः सर्वत्रचेतनोहमेवेत्यर्थः ॥ ७३ ॥ तंसर्वत्रचैतन्यसंपादकंमामज्ञात्वा बहिःक्रियोत्पन्नैरनेकभेदैर्द्रव्यैर्गंधपुष्पधूपादिभिर्हेअंबमेतोषणंसंतोषंनकुरुतेनजनयतीत्यर्थः सर्वभूतस्थितत्वेनमामज्ञात्वाकृतयापूजयामोक्षफलदोममसंतोषोनेत्यर्थः ॥ ७४ ॥ सर्वप्राण्यपमानकर्त्र्यायावत्प्रतिमानपूजितातावदेव विशिष्टानांसापूजायोग्या तदनंतरंनतत्पूजेत्यर्थः अर्चितइत्यस्यव्याख्यापूजितइति ॥ ७५ ॥ तावन्मामर्चयेदित्यर्थंमध्यमणिन्यायेनो

मद्गुणश्रवणादेवयातिमामंजसाजनः ॥ यथावायुवशाद्गंधःस्वाश्रयात्घ्राणमाविशेत् ॥ ७२ ॥ योगाभ्यासरतंचित्तमेवमात्मानमाविशेत् ॥ सर्वेषुप्राणिजातेषुत्व्यहमात्माव्यवस्थितः ॥ ७३ ॥ तमज्ञात्वाविमूढात्माकुरुते केवलंबहिः ॥ क्रियोत्पन्नैर्नैकभेदैर्द्रव्यैर्मेनांबतोषणं ॥ ७४ ॥ भूतावमानिनार्चायामर्चितोहंनपूजितः ॥ ७५ ॥ तावन्मामर्चयेद्देवंप्रतिमादौस्वकर्मभिः ॥ यावत्सर्वेषुभूतेषुस्थितंचात्मनिनस्मरेत् ॥ ७६ ॥ यस्तुभेदंप्रकुरुतेस्वात्मनश्चपरस्यच ॥ भिन्नदृष्टेर्भयंमृत्युस्तस्यकुर्यान्नसंशयः ॥ ७७ ॥ मामतःसर्वभूतेषुपरिच्छिन्नेषुसंस्थितं ॥ एकंज्ञानेनमानेनमैत्र्याचार्चेदभिन्नधीः ॥ ७८ ॥

त्तरान्वय्यपि यावत्सर्वभूतस्थितंमामात्मनिनस्मरेत्सएवाहमितिनजानीयात् तावदेवपूजादावधिकारोनतदुत्तरंपूज्यपूजकभावापगमादितिभावः॥७६॥ इयमेवभावनामुख्येतिध्वनयितुंभेदंनिंदति यस्त्विति भिन्नदृष्टेस्तस्यमृत्युर्भयंकुर्यात्अत्रसंशयोनास्तीत्यर्थः ॥७७॥ तस्माद्भेदंत्यक्त्वैवाहमुपास्यइत्याह मामतइति एकंमांज्ञानेनमानेनएवंज्ञानपूर्वकंसर्वप्राणिसंमाननेनमैत्र्यासर्वत्रमित्रबुद्ध्यामामर्चेदितीयमेवमेमुख्यापूजाक्वापिशत्रुबुद्धिःसर्वथानकार्येतिभावः अभिन्नधीःएकएवचेतनोभगवान्सर्वत्रेत्येवंबुद्धिरित्यर्थः ॥ ७८ ॥

तथासर्वभूतानिचेतसाप्रणमेत्तत्रहेतुर्ज्ञात्वेति ॥ ७९ ॥ ईश्वरजीवयोरितिपरस्परजीवानांचेत्यपिबोध्यं ज्ञानयोगोभक्तियोगसहितोज्ञानयोगइत्यर्थः ॥ ८० ॥ एकतरंकेवलभक्तियोगमपीत्यर्थः शमम्रृच्छतितस्यपरिणामेज्ञानयोगप्रापकत्वादितिभावः ॥ ८१ ॥ भक्तियोगेनउक्तोयमीश्वरःपूज्यइत्येवंरूपेण तत्रासामर्थ्येआह पुत्ररूपेणवेति ॥८२॥ तिस्रोगतीःसात्विकराजसतामसीः तत्रसात्विकीअर्चिरादिगतिः राज

चेतसैवानिशंसर्वभूतानिप्रणमेत्सुधीः ॥ ज्ञात्वामांचेतनंशुद्धंजीवरूपेणसंस्थितं ॥ ७९ ॥ तस्मात्कदाचिन्नेक्षेत भेदमीश्वरजीवयोः ॥ भक्तियोगोज्ञानयोगोमयामातरुदीरितः ॥ ८० ॥ आलंब्यैकतरंवापिपुरुषःशमम्रृच्छति ॥ ततोमांभक्तियोगेनमातःसर्वत्रहृदिस्थितं ॥ ८१ ॥ पुत्ररूपेणवानित्यंस्मृत्वाशांतिमवाप्स्यसि ॥ श्रुत्वारामस्यवचनंकौसल्यानंदसंयुता ॥ ८२ ॥ रामंसदाहृदिध्यात्वाछित्वासंसारबंधनं ॥ अतिक्रम्यगतीस्तिस्रोप्यवापपरमांगतिं ॥ ८३ ॥ कैकेयीचापियोगंरघुपतिगदितंपूर्वमेवाधिगम्यश्रद्धाभक्तिप्रशांताहृदिरघुतिलकंभावयंतीगतासुः ॥ गत्वास्वर्गंस्फुरंतीदशरथसहितामोदमानावतस्थेमाताश्रीलक्ष्मणस्याप्यतिविमलमतिःप्रापभर्तुःसमीपं ॥ ८४ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेमातॄणांस्वर्गप्रस्थानंनामसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीमहादेवउवाच अथकालेगतेकस्मिन्भरतोभीमविक्रमः ॥ युधाजितामातुलेनत्याहूतोगात्ससैनिकः ॥ १ ॥

सीधूमादिगतिस्तामसीजायस्वम्रियस्वेत्येवंरूपा तत्राद्यादहराद्युपासकानांद्वितीयाकर्मिणांतृतीयांन्येषांपरमांगतिं नास्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवलीयंतइतिज्ञानिप्राप्यां ॥ ८३ ॥ पूर्वमेवचित्रकूटगिरौ ॥ ८४ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण० उत्तरकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ अथेति कस्मिन्कस्मिंश्चिदित्यर्थः मातुलेनाहूतःस्वदेशसमीपवर्तिगंधर्वविषयस्थगंधर्ववधार्थं ॥ १ ॥

तिस्रःकोटीर्गंधर्वनायकान्हत्वेत्यन्वयः पुरेपुष्करावतीतक्षशिलाख्ये ॥ २ ॥ सुतौपुष्करतक्षनामाना ॥ ३ ॥ ४ ॥ कुमारौस्वपुत्रौप श्चिमांदिशंयाहीतिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ततःसमागमनानंतरं ॥ ९ ॥ अतिबलस्यमहर्षिमुख्यस्यदूतंरामंद्रष्टुकामंपुरुषो

रामाज्ञयागतास्तत्रहत्वागंधर्वनायकान् ॥ तिस्रःकोटीःपुरेद्वेतुनिवेश्यरघुनंदनः ॥ २ ॥ पुष्करंपुष्करावत्यां तक्षंतक्षशिलाह्वये ॥ अभिषिच्यसुतौतत्रधनधान्यसुल्हृतौ ॥ ३ ॥ पुनरागत्यभरतोरामसेवापरोभवत् ॥ ततः प्रीतोरघुश्रेष्ठोलक्ष्मणंप्राहसादरं ॥ ४ ॥ उभौकुमारौसौमित्रेगृहीत्वापश्चिमांदिशं ॥ तत्रभिल्लान्विनिर्जित्यदुष्टा न्सर्वापकारिणः ॥ ५ ॥ अंगदश्चित्रकेतुश्चमहासत्वपराक्रमौ ॥ द्वयोर्द्वेनगरेकृत्वागजाश्वधनरत्नकैः ॥ ६ ॥ अभि षिच्यसुतौतत्रशीघ्रमागच्छमांपुनः ॥ रामस्याज्ञांपुरस्कृत्यगजाश्वबलवाहनः ॥ ७ ॥ गत्वाहत्वारिपून्सर्वान्स्था पयित्वाकुमारकौ ॥ सौमित्रिःपुनरागत्यरामसेवापरोभवत् ॥ ८ ॥ ततस्तुकालेमहतिप्रयातेरामंसदाधर्मपथे स्थितंहरिं ॥ द्रष्टुंसमागादृषिवेषधारीकालस्ततोलक्ष्मणमित्युवाच ॥ ९ ॥ निवेदयस्वातिबलस्यदूतंमांद्रष्टुका मंपुरुषोत्तमाय ॥ रामायविज्ञापनमस्तितस्यमहर्षिमुख्यस्यचिरायधीमन् ॥ १० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासौमि त्रिस्त्वरयान्वितः ॥ आचचक्षेथरामायससंप्राप्तंतपोधनं ॥ ११ ॥ एवंब्रुवंतंप्रोवाचलक्ष्मणंराघवोवचः ॥ शीघ्रंप्रवेश्यतांतातमुनिःसत्कारपूर्वकं ॥ १२ ॥

त्तमायनिवेदयस्वयस्याहंदूतस्तस्यमहर्षिमुख्यस्यरामायचिरायविज्ञापनमस्तिरामंप्रतिचिरकालंबोधनीयंवाक्यमस्ति ॥ १० ॥ ससौमि त्रिरित्यन्वयः ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ वर्धस्वेत्यस्यभूराज्याधिकस्वर्गराज्यलाभेनवर्धस्वेतितत्धृदयस्थितोर्थः ॥ १४ ॥ तेनानामयंपृष्टोरामस्तस्मैअनामयंपृष्ट्वाप्रोवाचेत्यन्वयः ॥१५ ॥यदर्थंयत्प्रापणार्थंतत्स्वस्वामिवाक्यं ॥१६ ॥ द्वंद्वमेवरहस्यमेवअनालक्ष्यंतृतीयेनेतिशेषः ॥१७॥तदेवस्पष्टयति नान्येनेति निरीक्षेद्वाकथयंतावावामितिशेषः ॥ १८ ॥ अत्ररहरहस्थानेजनआवाभ्यामतिरिक्तस्तृतीयोजनइत्यर्थः ॥ १९ ॥ कोवापित्वंवाअन्योवायेन

लक्ष्मणस्तुतथेत्युक्त्वाप्रावेशयततापसं ॥ स्वतेजसाज्वलंतंतंघृतसिक्तंयथानलं ॥ १३ ॥ सोभिगम्यरघुश्रेष्ठंदीप्यमानःस्वतेजसा ॥ मुनिर्मधुरवाक्येनवर्धस्वेत्याहराघवं ॥१४॥ तस्मैसमुनयेरामःपूजांकृत्वायथाविधि॥ पृष्ट्वानामयमव्यग्रोरामःपृष्टोथतेनसः ॥ १५ ॥ दिव्यासनेसमासीनोरामःप्रोवाचतापसं ॥ यदर्थमागतोसित्वमिहतत्प्रापयस्वमे ॥ १६ ॥ वाक्येनचोदितस्तेनरामेणाहमुनिर्वचः ॥ द्वंद्वमेवप्रयोक्तव्यमनालक्ष्यंतुतद्वचः ॥ १७॥ नान्येनचैतच्छ्रोतव्यंनाख्यातव्यंचकस्यचित् ॥ शृणुयाद्वानिरीक्षेद्वायःसवध्यस्त्वयाप्रभो ॥ १८ ॥ तथेतिचप्रतिज्ञायरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ तिष्ठत्वंद्वारिसौमित्रेनायात्वत्रजनोरहः ॥ १९ ॥ यद्यागच्छतिकोवापिसवध्योमेनसंशयः ॥ ततःप्राहमुनिंरामोयेनवात्वंविसर्जितः ॥ २० ॥ यत्तेमनीषितंवाक्यंतद्वदस्वममाग्रतः ॥ ततःप्राहमुनिर्वाक्यंशृणुरामयथातथं ॥ २१ ॥ ब्रह्मणाप्रेषितोस्मीशकार्यार्थेतेतिकंप्रभो ॥ अहंहिपूर्वजोदेवतवपुत्रःपरंतप ॥ ॥ २२ ॥ मायासंगमजोवीरकालःसर्वहरःस्मृतः ॥ ब्रह्मात्वामाहभगवान्सर्वदेवर्षिपूजितः ॥ २३ ॥

त्वंविसर्जितःप्रेषितस्तस्यवामनीषितंअथवातेतवैवमनीषितंयद्वाक्यंतद्वदस्व ॥ २० ॥ यथातथंसत्यमित्यर्थः ॥ २१ ॥ त्वंकइतिजिज्ञासांसंभाव्यस्वयमेवोत्तरमाहाहंहीति पूर्वजःसर्वसृष्ट्यपेक्षयापूर्वः महत्तत्त्वस्यैवायमंशविशेषइत्याह अतिरिक्तमेवेदंतत्त्वमितिशैवाः ॥ २२ ॥ मायासंगमस्तदीक्षणमात्रं ॥ २३ ॥

अथब्रह्मवाक्यमाह रक्षितुमिति समयःअवतारसमयेकृतःकालः एतावंतंकालंभूलोकेस्थित्वापुनःस्वर्गमागंतेत्येवंरूपः ननुममस्वर्गेणकःसंबंधइत्याशंकांनिवर्तयितुंपूर्वकथामाह पुरेति सदेवसोम्येदमग्रआसीदितिश्रुतेः मायापिकार्याक्षमत्वात्त्वदभेदेनैवतदेतिभावः ॥२४॥ भार्यया माययाभवत्सान्निध्येनतस्याअप्येवंपरिणामशीलत्वादितिभावः भोगवतंशेषं नुमभावआर्षः एतावुभावपिमहत्तत्त्वाधिष्ठातारावित्याहुः ॥ ॥ २५ ॥ ससत्वौसपराक्रमौ तन्मेदोस्थिसंचयंतद्रूपां ॥ २६ ॥ इमांमेदिनींनिर्मितवानितिशेषः तत्रसुप्तस्यनाभ्यांविद्यमानेपद्मेमामुत्पाद्य ॥

रक्षितुंस्वर्गलोकस्यसमयस्तेमहामते ॥ पुरात्वमेकएवासीर्लोकान्संहृत्यमायया ॥ २४॥ भार्ययासहितस्त्वंमामादौपुत्रमजीजनः॥ तथाभोगवतंनागमनंतमुदकेशयं ॥ २५॥ माययाजनयित्वात्वंद्वौससत्वौमहाबलौ ॥ मधुकैटभकौदैत्यौहत्वामेदोस्थिसंचयं॥ २६॥ इमांपर्वतसंबद्धांमेदिनींपुरुषर्षभ ॥ पद्मेदिव्यार्कसंकाशेनाभ्यामुत्पाद्यमामपि॥ २७॥ मांविधायप्रजाध्यक्षंमयिसर्वंन्यवेदयत् ॥ सोहंसंयुक्तसंभारस्त्वामवोचंजगत्पते॥ २८॥ रक्षांविधत्स्वभूतेभ्योयेमेवीर्यापहारिणः॥ ततस्त्वंकश्यपाज्जातोविष्णुर्वामनरूपधृत् ॥ २९ ॥ हतवानसिभूभारंवधाद्रक्षोगणस्यच ॥ सर्वासूत्सार्यमाणासुप्रजासुधरणीधर ॥ ३० ॥ रावणस्यवधाकांक्षीमर्त्यलोकमुपागतः॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ ३१ ॥ कृत्वावासस्यसमयंत्रिदशेष्वात्मनःपुरा॥ सतेमनोरथःपूर्णःपूर्णेचायुषितेनृषु॥ ३२॥ कालस्तापसरूपेणत्वत्समीपमुपागमं॥ ततोभूयश्चतेबुद्धिर्यदिराज्यमुपासितुं॥ ३३॥

॥ २७ ॥ तंचमांप्रजाध्यक्षंविधायभवान्मयिसर्वंप्रजोत्पादनपालनादिभारंन्यवेदयत्स्थापितवान् संयुक्तसंभारःअंगीकृतप्रजोत्पादनादिव्यवहारः ॥ २८ ॥ मेवीर्यापहारिणः मेवीर्यस्यमत्प्रजानांदुःखदाइत्यर्थः ततःमांप्रतितथाप्रतिज्ञानोत्तरमित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ समयंवासकालप्रतिज्ञां मनोरथःप्रतिज्ञाविषयःकालः नृषुनृलोकेआयुषिपूर्णेसति ॥ ३२ ॥ अहंकालस्तापसरूपेणत्वत्समीपमुपागमंप्राप्तवानस्मि ॥ ३३ ॥

तत्तथाभवराज्यमुपास्वेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ कृत्स्नस्यजगतोंतकंनाशकं कालमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ कार्यार्थंसंभवः तेननिष्पन्नकार्यस्याव स्थानेनप्र॰ोजनमित्यर्थः ॥ ३७ ॥ मनोरथःअयमेवमेमनोरथोयदितोगमनमितिभावः ॥ ३८ ॥ स्थातव्यंतद्रक्षणायोद्युक्तेनभाव्यं माय

तत्तथाभवभद्रंतेएवमाहपितामहः ॥ यदितेगमनेबुद्धिर्देवलोकंजितेंद्रिय ॥ ३४ ॥ सनाथाविष्णुनादेवाभवंतुविगतज्वराः ॥ चतुर्मुखस्यतद्वाक्यंश्रुत्वाकालेनभाषितं ॥ ३५ ॥ हसन्रामस्तदावाक्यंकृत्स्नस्यांतकमब्रवीत् ॥ श्रुतं तववचोमेद्यममापीष्टतरंतुतत् ॥ ३६ ॥ संतोषःपरमोज्ञेयस्त्वदागमनकारणात् ॥ त्रयाणामपिलोकानांकार्यार्थं ममसंभवः ॥ ३७ ॥ भद्रंतेस्त्वागमिष्यामियतएवाहमागतः ॥ मनोरथस्तुसंप्राप्तोनमेत्रास्तिविचारणा ॥ ३८ ॥ मत्सेवकानांदेवानांसर्वकार्येषुवैमया ॥ स्थातव्यंमाययापुत्रयथाचाहप्रजापतिः ॥ ३९ ॥ एवंतयोःकथयतोर्दुर्वासामुनिरभ्यगात् ॥ राजद्वारंराघवस्यदर्शनापेक्षयादृतं ॥ ४० ॥ मुनिर्लक्ष्मणमासाद्यदुर्वासावाक्यमब्रवीत् ॥ शीघ्रंदर्शयराममंमेकार्यंमेत्यंतमाहितं ॥ ४१ ॥ तच्छ्रुत्वाप्राहसौमित्रिर्मुनिंज्वलनतेजसं ॥ रामेणकार्यंकिंतेद्यकिंतेभीष्टंकरोम्यहं ॥ ४२ ॥ राजाकार्यांतरेव्यग्रोमुहूर्तंसंप्रतीक्ष्यतां ॥ तच्छ्रुत्वाक्रोधसंतप्तोमुनिःसौमित्रिमब्रवीत् ॥ ॥ ४३ ॥ अस्मिन्क्षणेतुसौमित्रेनदर्शयसिचेद्विभुं ॥ रामंसविषयंवंशंभस्मीकुर्यांनसंशयः ॥ ४४ ॥ श्रुत्वातद्वचनंघोरम्रषेर्दुर्वाससोभृशं ॥ स्वरूपंतस्यवाक्यस्यचिंतयित्वासलक्ष्मणः ॥ ४५ ॥

येत्यनेनसर्वमिदंमायैवेतिध्वनयति ॥ ३९ ॥ आदृतंयथाभवतितथादर्शनेच्छयाराजद्वारमभ्यगात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ रामेणकार्यंकिंतेइति तत्सर्वकार्यमहंसंपादयामीतिभावः तदेवाह किंतेइत्यादि ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ वंशंदशरथस्येतिशेषः तेनसर्वेषांभवदादीनांनाशंकरिष्यामीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ भृशमतिशयेनघोरमित्यन्वयः स्वरूपंवाच्यंव्यंग्यंचार्थं ॥ ४५ ॥

कारणाद्दुर्वासोरूपात् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८॥ वर्षसहस्राणांसंबंधीयउपवासस्तस्यसमापनं समासआर्षः ॥४९॥ यत्सिद्धंगृहेस्तितद्भोजनमि
च्छामि ॥ ५० ॥ अमृतममृतवत्स्वादु ॥ ५१ ॥ कालेनभाषितमित्यन्वयः स्मृत्वाचशोकादियुक्तःसन् ॥ ५२ ॥ मनसाहृतप्रायंज्ञात्वाप्रति

सर्वनाशाद्वरंमेद्यनाशोह्येकस्यकारणात् ॥ निश्चित्यैवंततोगत्वारामायप्राहलक्ष्मणः ॥४६॥ सौमित्रेर्वचनंश्रु
त्वारामःकालंव्यसर्जयत् ॥शीघ्रंनिर्गम्यरामोपिददर्शात्रेःसुतंमुनिं ॥ ४७ ॥ रामोभिवाद्यसंप्रीतोमुनिंपप्रच्छ
सादरं॥ किंकार्यंतेकरोमीतिमुनिमाहरघूत्तमः ॥४८॥ तच्छ्रुत्वारामवचनंदुर्वासाराममब्रवीत् ॥ अद्यवर्षसह
स्राणामुपवाससमापनं ॥४९॥ अतोभोजनमिच्छामिसिद्धंयत्तेरघूत्तम ॥ रामोमुनिवचःश्रुत्वासंतोषेणसम
न्वितः॥ ५० ॥ ससिद्धमन्नंमुनयेयथावत्समुपाहरत्॥ मुनिर्भुक्त्वान्नममृतंसंतुष्टःपुनरभ्यगात् ॥ ५१ ॥ स्वमाश्र
मंगतेतस्मिन्रामःसस्माऱभाषितं॥कालेनशोकदुःखार्तोविमनाश्चातिविह्वलः॥५२॥ अवाङ्मुखोदीनमनान
शशाकाभिभाषितुं॥ मनसालक्ष्मणंज्ञात्वाहतप्रायंरघूद्वहः ॥५३॥ अवाङ्मुखोबभूवाथतूष्णीमेवाखिलेश्वरः॥
ततोरामंविलोक्याहसौमित्रिर्दुःखसंप्लुतं ॥ ५४॥ तूष्णीभूतंचिंतयंतंगर्हितंस्नेहबंधनं॥ मत्कृतेत्यजसंतापंजहिमां
रघुनंदन॥५५॥ गतिःकालस्यकलितापूर्वमेवेदृशीप्रभो ॥ त्वयिहीनप्रतिज्ञेतुनरकोमेध्रुवंभवेत् ॥ ५६॥ मयि
प्रीतिर्यदिभवेद्यद्यनुग्राह्यतातव ॥त्यक्त्वाशंकांजहिप्राज्ञमामाधर्मंत्यजप्रभो॥५७॥

ज्ञायाअन्यथाकर्तुमशक्यत्वादितिभावः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ स्नेहकृतंबंधनंगर्हितंनिंदितं स्नेहाद्वधेऽशक्ततातदकरणेचप्रतिज्ञाहानिरितिचिंतयंतं ॥
॥ ५५ ॥ पूर्वमेवेदृशीति इदमवश्यंभावीतिभावः मत्कृतेत्वत्प्रतिज्ञाहानौममापिनरकइत्यर्थः ॥ ५६ ॥ धर्ममात्यजेत्यन्वयः अनेनप्रतिज्ञापा
लनमेवक्षत्रियस्यमुख्योधर्मस्तद्विधेयानांचतत्प्रतिज्ञानिर्वाहणंपरमोधर्मइतिचसूचितं ॥ ५७ ॥

चलितमानसस्त्यक्तभ्रातृस्नेहः ॥ ५८ ॥ मुनेर्दुर्वाससः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ भूभारहारिणस्तावन्मात्रफलकतयाधृतशरीरस्यतवपूर्वंत्व त्तःपूर्वमित्यर्थः लक्ष्मणगमनंनिर्दिष्टं भावीसत्वर्थोस्माभिर्ज्ञातएवास्ते ॥ ६१ ॥ प्रतिज्ञातेर्थेपरित्यक्तेअन्यथाकृते ॥ ६२ ॥ धर्मेनष्टेरा ज्ञइतिशेषः तवत्रैलोक्यपालकत्वेनत्वद्धर्मनाशेसंपूर्णत्रैलोक्यनाशइतिभावः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ समाश्रुत्य वसिष्ठादिवाक्यंश्रुत्वेत्यर्थः ॥

सौमित्रिणोक्तंतच्छ्रुत्वारामश्चलितमानसः ॥ आहूयमंत्रिणःसर्वान्वसिष्ठंचेदमब्रवीत् ॥ ५८ ॥ मुनेरागमनंय त्तुकालस्यापिहिभाषितं ॥ प्रतिज्ञामात्मनश्चैवसर्वमावेदयत्प्रभुः ॥ ५९ ॥ श्रुत्वारामस्यवचनंमंत्रिणःसपुरोहि ताः ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेराममक्लिष्टकारिणं ॥ ६० ॥ पूर्वमेवहिनिर्दिष्टंतवभूभारहारिणः ॥ लक्ष्मणेनवियोग स्तेज्ञातोविज्ञानचक्षुषा ॥ ६१ ॥ त्यजाशुलक्ष्मणंराममाप्रतिज्ञांत्यजप्रभो ॥ प्रतिज्ञातेपरित्यक्तेधर्मोभवतिनि ष्फलः ॥ ६२ ॥ धर्मेनष्टेखिलेरामत्रैलोक्यंनश्यतिध्रुवं ॥ त्वंतुसर्वस्यलोकस्यपालकोसिरघूत्तम ॥ ६३ ॥ त्यक्त्वा लक्ष्मणमेवैकंत्रैलोक्यंत्रातुमर्हसि ॥ रामोधर्मार्थसहितंवाक्यंतेषामनिंदितं ॥ ६४ ॥ सभामध्येसमाश्रुत्यप्राहसौ मित्रिमंजसा ॥ यथेष्टंगच्छसौमित्रेमाभूद्धर्मस्यसंशयः ॥ ६५ ॥ परित्यागोवधोवापिसतामेवोभयंसमं ॥ एव मुक्तेरघुश्रेष्ठेदुःखव्याकुलितेक्षणः ॥ ६६ ॥ रामंप्रणम्यसौमित्रिःशीघ्रंगृहमगात्स्वकं ॥ ततोगात्सरयूतीरमाचम्य सकृतांजलिः ॥ ६७ ॥ नवद्वाराणिसंयम्यमूर्ध्निप्राणमधारयत् ॥ यदक्षरंपरंब्रह्मवासुदेवाख्यमव्ययं ॥ ६८ ॥ पदं तत्परमंधामचेतसासोभ्यचिंतयत् ॥ वायुरोधेनसंयुक्तंसर्वेदेवाःसहर्षयः ॥ ६९ ॥

॥ ६५ ॥ सतामुभयंसममेवेत्यन्वयः उक्तेउक्तवतीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ नवद्वाराणिचक्षुषीकर्णौनासिकामुखंपायूपस्थेब्रह्मरंध्रंचे ति ॥ ६८ ॥ अभ्यचिंतयत्वासुदेवोहमित्यध्यायत ॥ ६९ ॥

तुष्टुवुःपुष्पैःसमाकिरंश्च विबुधैःकैश्चिददृश्यं कैरपिदेवैर्नदृश्यमित्यर्थः ॥७०॥७१॥ हरौहर्यंशे सिद्धलोकगतयोगिनःतल्लोकस्थयोगिनइत्यर्थः आहितंप्राप्तंमहाहिरूपंयेनतत् दुग्धंयथादधिभावमापद्यते तथायमेवदेहस्तत्राहिरूपतांप्राप्तइत्यर्थः ॥ ७२ ॥ इतिश्रीमत्सकलराजवि० उत्तरकांडेअष्टमःसर्गः ॥८॥ ॥९॥ नैगमावणिजः ॥ १ ॥ अद्यचाहमित्यर्थः पदानुगःपदान्यनुलक्षीकृत्यगंता अन्यथातेनबहुव्य

साग्नयोलक्ष्मणंपुष्पैस्तुष्टुवुश्चसमाकिरन् ॥ अदृश्यंविबुधैःकैश्चित्सशरीरंसवासवः॥७०॥ गृहीत्वालक्ष्मणंशक्रःस्वर्गलोकमथागमत् ॥ ततोविष्णोश्चतुर्भागंतंदेवंसुरसत्तमाः ॥ सर्वेदेवर्षयोदृष्ट्वालक्ष्मणंसमपूजयन् ॥ ७१ ॥ लक्ष्मणेहिदिवमागतेहरौसिद्धलोकगतयोगिनस्तदा ॥ ब्रह्मणासहसमागमन्मुदाद्रष्टुमाहितमहाहिरूपकं ॥७२ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरा० उमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेअष्टमःसर्गः॥८॥ ॥९॥ श्रीमहादेवउवाच लक्ष्मणंतुपरित्यज्यरामोदुःखसमन्वितः॥ मंत्रिणोनैगमांश्चैववसिष्ठंचेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अभिषेक्ष्यामिभरतमधिराज्येमहामतिं ॥ अद्यचाहंगमिष्यामिलक्ष्मणस्यपदानुगः ॥ २ ॥ एवमुक्तेरघुश्रेष्ठेपौरजानपदास्तदा ॥ द्रुमाइवच्छिन्नमूलादुःखार्ताःपतिताभुवि ॥ ३ ॥ मूर्च्छितोभरतोवापिश्रुत्वारामाभिभाषितं ॥ गर्हयामासराज्यंसप्राहेदंरामसन्निधौ ॥ ४ ॥ सत्येनचशपेनाहंत्वांविनादिविवाभुवि ॥ कांक्षेराज्यंरघुश्रेष्ठशपेत्वत्पादयोःप्रभो ॥ ५ ॥ इमौकुशलवौराजन्नभिषिंचस्वराघव ॥ कोशलेषुकुशंवीरमुत्तरेषुलवंतथा ॥६॥

वधानंस्यादित्यर्थः ॥२ ॥ उक्तेउक्तवतिसति ॥ ३ ॥ भरतोवापिभरतश्चापीत्यर्थः राज्यंगर्हयामासतन्निंदापूर्वकमिदंप्राहचेत्यर्थः ॥ ४ ॥ सत्येनशपेसत्यंमेनश्यतुयदिराज्याकांक्षेत्येकःशपथः त्वत्पादयोश्चशपेत्वत्पादयोःस्पर्शेनेचशपथइत्यपरःशपथः ॥ ५ ॥ तर्हिसर्वगमनेकोराज्यंपालयिष्यतीत्याशंक्याहेमाविति ॥ ६ ॥

॥७॥तंतथाकठोरंवदंतं पतिताभुवीतिशेषः॥८॥ ताततिसंबोधनं॥९॥ भावानुगंअभिप्रायानुगं पूज्येतिल्यबार्षः॥१०॥११॥ अयंत्वदनुगमनरू

गच्छंतुदूतास्त्वरितंशत्रुघ्नानयनायहि॥ अस्माकमेतद्गमनंस्वर्वासायशृणोतुसः ॥ ७ ॥ भरतेनोदितंश्रुत्वापति तास्ताःसमीक्ष्यतं॥ प्रजाश्चभयसंविग्नारामविश्लेषकातराः॥८॥ वसिष्ठोभगवान्राममुवाचसदयंवचः॥ पश्य तातादरात्सर्वाःपतिताभूतलेप्रजाः ॥ ९ ॥ तासांभावानुगंरामप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ श्रुत्वावसिष्ठवचनंताःसमु त्थाप्यपूज्यच ॥ १० ॥ सस्नेहोरघुनाथस्ताःकिंकरोमीतिचाब्रवीत् ॥ ततःप्रांजलयःप्रोचुःप्रजाभक्त्यारघूद्वहं॥ ॥ ११ ॥ गंतुमिच्छसियत्रत्वमनुगच्छामहेवयं ॥ अस्माकमेषापरमाप्रीतिर्धर्मोयमक्षयः॥ १२ ॥ तवानुगमने रामत्वद्गतानोदृढामतिः॥ पुत्रदारादिभिःसार्धमनुयामोद्यसर्वथा ॥ १३ ॥ तपोवनंवास्वर्गंवापुरंवारघुनंदन॥ ज्ञात्वातेषांमनोदार्ढ्यंकालस्यवचनंयथा ॥ १४ ॥ भक्तंपौरजनंचैवबाढमित्याहराघवः॥ कृत्वैवनिश्चयंराम स्तस्मिन्नेवाहनिप्रभुः ॥ १५ ॥ प्रस्थापयामासचतौरामभद्रःकुशीलवौ॥ अष्टौरथसहस्राणिसहस्रंचैवदंतिनां॥ ॥ १६ ॥ षष्टिंचाश्वसहस्राणामेकैकस्मैददौबलं ॥ बहुरत्नौबहुधनौहृष्टपुष्टजनावृतौ ॥ १७ ॥ अभिवाद्यगतौरा मंकृच्छ्रेणतुकुशीलवौ ॥ शत्रुघ्नानयनेदूतान्प्रेषयामासराघवः॥ तेदूतास्त्वरितंगत्वाशत्रुघ्नायन्यवेदयन्॥१८॥ कालस्यागमनंपश्चादत्रिपुत्रस्यचेष्टितं॥ लक्ष्मणस्यचनिर्याणंप्रतिज्ञांराघवस्यच॥ १९॥ पुत्राभिषेचनंचैवसर्वं रामचिकीर्षितं॥ श्रुत्वातद्दूतवचनंशत्रुघ्नःकुलनाशनं ॥ २० ॥

पः ॥ १२ ॥ १३ ॥ तपोवनाद्यन्यतमंयद्गंतासितदनुयामइत्यर्थः ॥१४॥१५॥१६॥१७॥ कृच्छ्रेणभगवद्वियोगजदुःखासहिष्णुतयाक्लेशे न ॥१८॥ अत्रिपुत्रस्यदुर्वाससः प्रतिज्ञांप्रजासुसहनयनविषयां ॥ १९॥ चिकीर्षितंस्वगमनरूपं कुलस्यभ्रातृसमूहस्यनाशनं ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ अक्षयैर्ऋषिभिः अतिचिरजीविभिर्वसिष्ठाद्यैः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

व्यथितोपिधृतिंलब्ध्वापुत्रावाहूयसत्वरः ॥ अभिषिच्यसुबाहुंवैमथुरायांमहाबलः ॥ २१ ॥ यूपकेतुंचविदिशान
गरेशत्रुसूदनः ॥ अयोध्यांत्वरितंप्रागात्स्वयंरामदिदृक्षया ॥ २२ ॥ ददर्शचमहात्मानंतेजसाज्वलनप्रभं ॥ दुकू
लयुगसंवीतंऋषिभिश्चाक्षयैर्वृतं ॥ २३ ॥ अभिवाद्यरमानाथंशत्रुघ्नोरघुपुंगवं ॥ प्रांजलिर्धर्मसहितंवाक्यंप्राह
महामतिः ॥ २४ ॥ अभिषिच्यसुतौतत्रराज्येराजीवलोचन ॥ तवानुगमनेराजन्विद्धिमांकृतनिश्चयं ॥ २५ ॥
त्यक्तुंनार्हसिमांवीरभक्तंतवविशेषतः ॥ शत्रुघ्नस्यदृढांबुद्धिंविज्ञायरघुनंदनः ॥ २६ ॥ सज्जीभवतुमध्याह्नेभवा
नित्यब्रवीद्वचः ॥ अथक्षणात्समुत्पेतुर्वानराःकामरूपिणः ॥ २७ ॥ ऋक्षाश्चराक्षसाश्चैवगोपुच्छाश्चसहस्रशः ॥ ऋ
षीणांदेवतानांचपुत्राराामस्यनिर्गमं ॥ २८ ॥ श्रुत्वाप्रोचूरघुश्रेष्ठंसर्वेवानरराक्षसाः ॥ तवानुगमनेविद्धिनिश्चि
तार्थान्हिनःप्रभो ॥ २९ ॥ एतस्मिन्नंतरेरामंसुग्रीवोपिमहाबलः ॥ यथावदभिवाद्याहराघवंभक्तवत्सलं ॥ ३० ॥
अभिषिच्यांगदंराज्येआगतोस्मिमहाबलं ॥ तवानुगमनेरामविद्धिमांकृतनिश्चयं ॥ ३१ ॥ श्रुत्वातेषांदृढंवाक्यं
ऋक्षवानररक्षसां ॥ विभीषणमुवाचेदंवचनंमृदुसादरं ॥ ३२ ॥ धरिष्यतिधरायावत्प्रजास्तावत्प्रशाधिमे ॥ वच
नाद्राक्षसंराज्यंशापितोसिममोपरि ॥ ३३ ॥ नकिंचिदुत्तरंवाच्यंत्वयामत्कृतकारणात् ॥ एवंविभीषणंतूक्त्वाहनू
मंतमथाब्रवीत् ॥ ३४ ॥ मारुतेत्वंचिरंजीवममाज्ञांमामृषाकृथाः ॥ जांबवंतमथप्राहतिष्ठत्वंद्वापरांतरे ॥ ३५ ॥

मेवचनात्प्रशाधिराक्षसंरक्षःसंबंधिराज्यंचप्रशाधि अतोन्यन्मावदेत्याह शापितोसीति अन्यवचनोक्तौमद्वधपातकंतवेतिभावः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
ममाज्ञांचिरंजीवेत्येवंरूपां द्वापारांतरेएतच्चतुर्युगीभिन्नयत्किंचिच्चतुर्युग्यंतर्गतद्वापरे ॥ ३५ ॥

युद्धंभवेत्भविष्यति ततःस्वर्गंगमिष्यसीतिशेषः अत्रजांबवद्ग्रहणंमैंदद्विविदयोरप्युपलक्षणं तान्हनुमज्जांबवदादिभिन्नान् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ प्रास्थानिकंमहाप्रस्थानोचितं क्षौमांबरइत्यादिरामविशेषणं ॥ ३८ ॥ पद्मालक्ष्मीः पूर्वंगतासीत्तातत्कालेलक्ष्मीरूपेणसन्निहिताजातेत्यर्थः ॥ ॥ ३९ ॥ अरुणकंजहस्तारक्तपद्महस्ताभूस्तदधिष्ठात्रीदेवता एवमग्रेपिबोध्यं ॥४० ॥ दिव्यामुनयःसनकादयः श्रुतीनांमातागायत्री ॥४१॥

मयासार्धंभवेद्युद्धंयत्किंचित्कारणांतरे ॥ततस्तान्राघवःप्राहऋक्षराक्षसवानरान्॥ सर्वानेवमयासार्धंप्रयातेतिदयान्वितः ॥३६॥ ततःप्रभातेरघुवंशनाथोविशालवक्षाःसितकंजनेत्रः॥ पुरोधसंप्राहवसिष्ठमार्यंयात्वग्निहोत्राणिपुरोगुरोमे ॥ ३७ ॥ ततोवसिष्ठोपिचकारसर्वंप्रास्थानिकंकर्ममहद्विधानात् ॥ क्षौमांबरोदर्भपवित्रपाणिर्महाप्रयाणायगृहीतबुद्धिः ॥ ३८ ॥ निष्क्रम्यरामोनगरात्सिताभ्राच्छशीवयातःशशिकोटिकांतिः॥ रामस्यसव्येसितपद्महस्तापद्मागतापद्मविशालनेत्रा॥३९॥ पार्श्वेथदक्षेरुणकंजहस्ताश्यामाययौभूरपिदीप्यमाना॥ शास्त्राणिशस्त्राणिधनुश्चबाणाजग्मुःपुरस्तात्धृतविग्रहास्ते ॥ ४० ॥ वेदाश्चसर्वेधृतविग्रहाश्चययुश्चसर्वेमुनयश्चदिव्याः॥ माताश्रुतीनांप्रणवेनसाध्वीययौहरिंव्याहृतिभिःसमेता ॥४१॥ गच्छंतमेवानुगताजनास्तेसपुत्रदाराःसहबंधुवर्गैः॥ अनावृतद्वारमिवापवर्गंरामंव्रजंतंययुरात्मकामाः॥४२॥ सांतःपुरःसानुचरःसभार्यःशत्रुघ्नयुक्तोभरतोनुयायात् ॥ गच्छंतमालोक्यरमासमेतंश्रीराघवंपौरजनाःसमस्ताः ॥ ४३ ॥ सबालवृद्धाश्चययुर्द्विजाग्र्याःसामात्यवर्गाश्चसमंत्रिणोययुः॥ सर्वेगताःक्षत्रमुखाःप्रहृष्टावैश्याश्चशूद्राश्चतथापरेच॥४४॥

अनावृतद्वारमिवापवर्गतुल्यंव्रजंतंराममनुययुः ॥ ४२ ॥ अनुयायात् अन्वगच्छदित्यर्थः क्वचित्तथैवपाठः ॥ ४३ ॥ सामात्यवर्गाःसमंत्रिणो द्विजाग्र्याययुः क्षत्रमुखाः क्षत्रंक्षत्रियामुखंमुख्याअग्रेसरायेषांतादृशावैश्यादयः ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ दुःखबाह्यसुखयोगाभावेहेतुः आनंदरूपानुगताआनंदरूपंराममनुगताः तदनुगमनात्तदानंदप्रतिभासात्तदयोगःसर्वत्रवैराग्यंचे
तिभावः ॥ ४६ ॥ जग्मुरनुजग्मुः योराममनारामंनयातोनानुयातस्तादृशोजंतुर्नासीदित्यर्थः ॥ ४७ ॥ राजनिगतेखिलंपुरंशून्यंबभूव हरिने
त्रजातांसरयूं ॥ ४८ ॥ स्मृतंपावनंविराड्रूपमात्मनोयेनसः अशेषमिदंजगत्हृदिस्थंददर्श आत्मानंविराड्रूपंस्मृतवानित्यर्थः ॥ ४९ ॥ अपा

सुग्रीवमुख्याहरिपुंगवाश्वस्नाताविशुद्धाःशुभशब्दयुक्ताः ॥ नकश्चिदासीद्भवदुःखयुक्तोदीनोथवाबाह्यसुखेषु
सक्तः॥४५॥ आनंदरूपानुगताविरक्ताययुश्चरामंपशुभृत्यवर्गैः ॥ भूतान्यदृश्यानिचयानितत्रयेप्राणिनःस्थावर
जंगमाश्च ॥४६॥ साक्षात्परात्मानमनंतशक्तिंजग्मुर्विरक्ताःपरमेकमीशं ॥नासीदयोध्यानगरेतुजंतुःकश्चित्तदा
राममनानयातः ॥ ४७ ॥ शून्यंबभूवाखिलमेवतत्रपुरंगतेराजनिरामचंद्रे ॥ ततोतिदूरंनगरात्सगत्वाददृशानदीं
तांहरिनेत्रजातां ॥ ४८ ॥ ननंदरामःस्मृतपावनोतोददर्शचाशेषमिदंहृदिस्थं ॥ अथागतस्तत्रपितामहोमहानदे
वाश्चसर्वेऋषयश्चसिद्धाः ॥ ४९ ॥ विमानकोटीभिरपारपारंसमावृतंखंसुरसेविताभिः ॥रविप्रकाशाभिरभि
स्फुरत्स्वंज्योतिर्मयंतत्रनभोबभूव ॥५० ॥ स्वयंप्रकाशैर्महतांमहद्भिःसमावृतंपुण्यकृतांवरिष्ठैः ॥ ववुश्चवाता
श्चसुगंधवंतोववर्षवृष्टिःकुसुमावलीनां ॥ ५१ ॥ उपस्थितेदेववधूदंगनादेगायत्सुविद्याधरकिन्नरेषु ॥ रामस्तुप
द्ध्यांसरयूजलंसकृत्स्पृष्ट्वापरिक्रामदनंतशक्तिः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मातदाप्राहकृतांजलिस्तंरामंपरात्मन्परमेश्वरस्त्वं ॥
विष्णुःसदानंदमयोसिपूर्णोजानासितत्त्वंनिजमैशमेकं॥ ५३ ॥

रपारंअवधिरूपपारद्वयहीनंतादृशमपिविमानावृतमासीत् ज्योतिर्मयंनक्षत्रगणप्रचुरमिव ॥ ५० ॥ येत्रलोकेपुण्यंकृत्वास्वर्गेसर्वेभ्यआधिक्यं
प्राप्तास्तैश्चनभःसमावृतं चौपादपूरणे ॥ ५१ ॥ परिक्रामत्पर्यक्रामत्जलोपर्यगच्छदित्यर्थः तत्रैवहेतुगर्भविशेषणमनंतशक्तिरिति ॥ ५२ ॥
हेपरमात्मन्परमेश्वरःजगत्सृष्टिस्थितिलयकर्तात्वमेवेत्यर्थः त्वमैशंएकंनिजंतत्त्वंब्रह्मरूपंजानासि ॥ ५३ ॥

नन्वेवंब्रह्मज्ञस्यब्रह्मरूपस्यकथंशरीरपरिग्रहोतआह तथापीति भक्तानुग्रहार्थंमाययासर्वमिदंकृतमितिभावः अतोवैष्णवंदेहंप्रविश्यदेवान्पाहिरक्ष ॥ ५४ ॥ यदीतियद्इत्यर्थः अथवायोपरोदेहस्तवरोचतेतंवाप्रविश्यपाहि ॥ एवंविष्णुरूपंत्वांमांविनाअन्येपुरुषानजानंति ॥ ५५ ॥ एवंविष्णुरूपंज्ञात्वाभक्त्याप्रणमति सहस्रेति ॥ ५६ ॥ चक्षूंषिमुष्णन्स्वप्रभयेतिशेषः रामदेहएवतथाभूतोजातः अनेनविष्णुदेहएवमाययाद्विभु

तथापिदासस्यममाखिलेशकृतंवचोभक्तपरोसिविद्वन् ॥ त्वंभ्रातृभिर्वैष्णवमेकमाद्यंप्रविश्यदेहंपरिपाहिदेवान् ॥ ५४ ॥ यद्वापरोवायदिरोचतेतंप्रविश्यदेहंपरिपाहिनस्त्वं ॥ त्वमेवदेवाधिपतिश्चविष्णुर्जानंतिनत्वांपुरुषाविनामां ॥ ५५ ॥ सहस्रकृत्वस्तुनमोनमस्तेप्रसीददेवेशपुनर्नमस्ते ॥ पितामहप्रार्थनयासरामःपश्यत्सुदेवेषुमहाप्रकाशः ॥ ५६ ॥ मुष्णंश्चचक्षूंषिदिवौकसांतदाबभूवचक्रादियुतश्चतुर्भुजः ॥ शेषोबभूवेश्वरतल्पभूतःसौमित्रिरत्यद्भुतभोगधारी ॥ ५७ ॥ बभूवतुश्चक्रदरौचदिव्यौकैकेयिसूनुर्लवणांतकश्च ॥ सीताचलक्ष्मीरभवत्पुरैवरामोहिविष्णुःपुरुषःपुराणः ॥ ५८ ॥ सहानुजःपूर्वशरीरकेणबभूवतेजोमयदिव्यमूर्तिः ॥ विष्णुंसमासाद्यसुरेंद्रमुख्यादेवाश्चसिद्धामुनयश्चयक्षाः ॥ ५९ ॥ पितामहाद्याःपरितःपरेशंस्तवैर्गृणंतःपरिपूजयंतः ॥ आनंदसंप्लावितपूर्णचित्ताबभूविरेप्राप्तमनोरथास्ते ॥ ६० ॥

जत्ववैशिष्ट्येनलोकदृग्गोचरआसीदितिसूचितं भोगःसर्पशरीरंपूर्वगतोपिसतस्मिन्नवसरेतेनदेहेनसन्निहितः ॥ ५७ ॥ दरःशंखःलवणांतकःशत्रुघ्नःसीताचपुरैवलक्ष्मीरूपाभवत्सापितत्कालेलक्ष्मीरूपेणसन्निहिताआसीदितिशेषः हियतोरामोविष्णुरित्यर्थः ॥ ५८ ॥ पूर्वशरीरकेणविष्णुदेहेन ॥ ५९ ॥ ६० ॥

नन्वेवंभगवतोविष्णुरूपप्राप्त्यावैकुंठवासइत्यायातं एवंचसभापर्वणिभारतेसर्वदिक्पालसभावर्णनेयमसभाप्रस्तावेदाशरथीरामोयमसभायां दृष्टइतिनारदेनोक्तंतद्विरुध्यतेइतिचेत् अत्रवदामः अवतारपरिग्रहस्य हिंप्रयोजनद्वयंदुष्टवधेनशिष्टपालनंस्वाचरणेनलोकानांधर्ममर्यादाबोधनंच एतदर्थमेवतेषांतत्तत्कर्मानुष्ठानेप्रवृत्तिरन्यथाअकामस्यभगवतःकिंयज्ञाद्यनुष्ठानेन एवंचधर्मबोधनार्थंतदनुष्ठानवत्आजन्मेदृशधर्मानुष्ठानस्यामुकलोकवासःफलमितिबोधयितुंदाशरथिरामत्वंप्रत्यभिज्ञापकेनमायिकेनकेनचिच्छरीरेणतल्लोकेवासेनाक्षतेः रामायणेएतदर्थाकथनंतुइतिहासेषुउक्तत्वात्सर्वज्ञानांवाल्मीक्यादीनांभूतभाविसर्वार्थज्ञानवत्त्वादित्यन्यत्रविस्तरः तदेति तदातस्मिन्समयेविष्णुर्द्रुहिणंब्रह्माण

तदाहविष्णुर्द्रुहिणंमहात्माएतेहिभक्तामयिचानुरक्ताः ॥ यांतंदिवंमामनुयांतिसर्वेतिर्यक्शरीराअपिपुण्ययुक्ताः॥६१॥ वैकुंठसाम्यंपरमंप्रयांतुसमाविशस्वाशुममाज्ञयात्वं॥श्रुत्वाहरेर्वाक्यमथाब्रवीत्कःसांतानिकान्यांतुविचित्रभोगान् ॥ ६२ ॥ लोकान्मदीयोपरिदीप्यमानांस्तद्भावयुक्ताःकृतपुण्यपुंजाः ॥ येचापितेरामपवित्रनामगृणंतिमर्त्यालयकालएव॥ ६३॥ अज्ञानतोवापिभजंतुलोकांस्तानेवयोगैरपिचाधिगम्यान्॥ ततोतिहृष्टाहरिराक्षसाद्याःस्पृष्ट्वाजलंत्यक्तकलेवरास्ते ॥ ६४ ॥

माह मदनुगमनादेवपुण्ययुक्तत्वानुमानं॥६१॥ वैकुंठसाम्यंवैकुंठसमानलोकं स्वार्थैष्यञ्चातुर्वर्ण्यादित्वाद्दार्षत्वाद्वा एतान्ममाज्ञयासमाविशस्वतादृशलोकंप्रवेशयस्व कोब्रह्मा सांतानिकालोकविशेषाः॥६२॥ तेषांलोकानामुत्तमत्वमाह मदीयोपरिदीप्यमानान्ब्रह्मलोकादूर्ध्वंदीप्यमानान् अपिचयेपिमनुष्यालयकालएवमरणकालएव नतुततःप्रागपिकदाचित् तन्नामप्यज्ञानतोवाअज्ञानतएव वाशब्दएवार्थः तेपवित्रनामरामेत्येतद्गृणंतिवदंतितेपितानेवलोकान्योगैःप्राप्यान्भजंतु अनेनाजन्माभ्यस्तयोगोंतकालेत्वन्नामस्मर्तापिसमइतिसूचितं ॥६३॥६४॥

योयदंशजःसतद्रूपमेवप्रापेत्यर्थः तदाह प्रभाकरमिति आदित्यजवीर्यवत्त्वात् आदित्यदेहजवीर्योत्पन्नत्वात् ॥६५॥ सांतनिकाख्येत्यत्रह्रस्व आर्षः ॥ ६६ ॥ रामदृष्टाःभगवद्दृष्ट्याक्षीणसर्वपापाःविमुक्तसंगाभूत्वेतिशेषः ॥६७॥ अंजःशीघ्रं ॥६८॥ अथरामायणपाठफलमाह यइति तथापापंकुर्वन्नेषरामायणश्लोकमपिपठन्विमुक्तसर्वपापःरामस्यसालोक्यंप्रयाति राघवचोदितेनअंतर्यामिविधयारघुनाथप्रेरितेन ॥ ६९ ॥

प्रपेदिरेप्राक्तनमेवरूपंयदंशजाऋक्षहरीश्वरास्ते ॥प्रभाकरंप्रापहरिप्रवीरःसुग्रीवआदित्यजवीर्यवत्त्वात् ॥६५॥ ततोविमग्नाःसरयूजलेषुनराःपरित्यज्यमनुष्यदेहं ॥ आरुह्यदिव्याभरणाविमानंप्रापुश्चतेसांतनिकाख्यलोकान्॥६६॥ तिर्यक्प्रजाताअपिरामदृष्टाजलंप्रविष्टादिवमेवयाताः ॥ दिदृक्षवोजानपदाश्चलोकारामंसमालोक्य विमुक्तसंगाः ॥६७॥ स्मृत्वाहरिंलोकगुरुंपरेशंस्पृष्ट्वाजलंस्वर्गमवापुरंजः॥ एतावदेवोत्तरमाहशंभुःश्रीरामचंद्रस्यकथावशेषं ॥६८॥ यःपादमप्यत्रपठेत्सपापाद्विमुच्यतेजन्मसहस्रजातात् ॥ दिनेदिनेपापचयंप्रकुर्वन्पठेन्नरःश्लोकमपीहभक्त्या ॥ ६९ ॥ विमुक्तसर्वाघचयःप्रयातिरामेतिसालोक्यमनन्यलभ्यं॥ आख्यानमेतद्रघुनायकस्यकृतंपुराराघवचोदितेन ॥ ७० ॥ महेश्वरेणात्मभविष्यदर्थंश्रुत्वातुरामःपरितोषमेति ॥ रामायणंकाव्यमनंतपुण्यंश्रीशंकरेणाभिहितंभवान्यै ॥ ७१ ॥ भक्त्यापठेद्यःशृणुयात्सपापैर्विमुच्यतेजन्मशतोद्भवैश्च॥ अध्यात्मरामंपठतश्चनित्यंश्रोतुश्चभक्त्यालिखितुश्चरामः ॥७२॥

॥७०॥ आप्नोव्याप्तःसंबद्धोभविष्यदर्थोयत्रतदाख्यानंश्रुत्वारामःपरितोषमेति भगवंतंसर्वगतंरामंश्रावयामीतिबुध्यायोवाचयतितद्वाचितंतत्सर्वगत्वात्श्रुत्वावाचकस्योपरितोषमेति तत्परितोषेचतस्यसर्वार्थसिद्धिरितिभावः अनंतपुण्यंवाचकश्रोत्रोरनंतपुण्यदमित्यर्थः॥७१॥ अध्यात्मरामंतत्पदघटितमध्यात्मरामायणाख्यंपुराणमित्यर्थः श्रोतुःलिखितुश्चातिप्रसन्नःसन्सदासमीपेस्थितोभूत्वाश्रियमातनोतीत्यन्वयः॥७२॥

अतिप्रसन्नश्चसदासमीपेसीतासमेतःश्रियमातनोति ॥ ७३ ॥ रामायणंजनमनोहरमादिकाव्यंब्रह्मादिभिःसुरवरैरपिसंस्तुतंच ॥ श्रद्धान्वितःपठतियःशृणुयात्तुनित्यंविष्णोःप्रयातिसदनंसविशुद्धदेहः ॥ ७४ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अध्यात्मोत्तरकांडेसर्गाग्रहसंख्ययापरिक्षिप्ताः ॥ क्रतुशतसंख्याःश्लोकाःपुराणसंख्याश्चपुरहरेणोक्ताः ॥ १ ॥ पार्वत्यैपरमेश्वरेणगदितेत्वध्यात्मरामायणेकांडैःसप्तभिरन्वितेतिशुभदेसर्गाश्चतुःषष्टिकाः ॥ श्लोकानांतुशतद्वयेनसहितान्युक्तानिचत्वारिवैसाहस्राणिसमाप्तितःश्रुतिशतेषूक्तानितत्त्वार्थतः ॥ २ ॥ ॥ समाप्तमिदंकांडं ॥

रामायणेसेतौउत्तरकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

इदमध्यात्मरामायणंसटीकंमुंबय्याख्यराजधान्यांगणपतकृष्णाजीत्यभिधानांमुद्रायंत्रालयेमुद्रितं ॥ शकाब्दाः १७८६

॥ इति श्रीमदध्यात्मरामायणं समाप्तं ॥